

920.1593
ป 266ป

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

เล่มที่

หอสมุดแห่งชาติ
สาขานครราชสีมา

บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ

ประดิษฐ์ ลัยชม
๑๑

Mehrotra
1991 ४५६७५७.१५

Mehrotra
920.1592
J 346 u

1991 10A

คำนำ

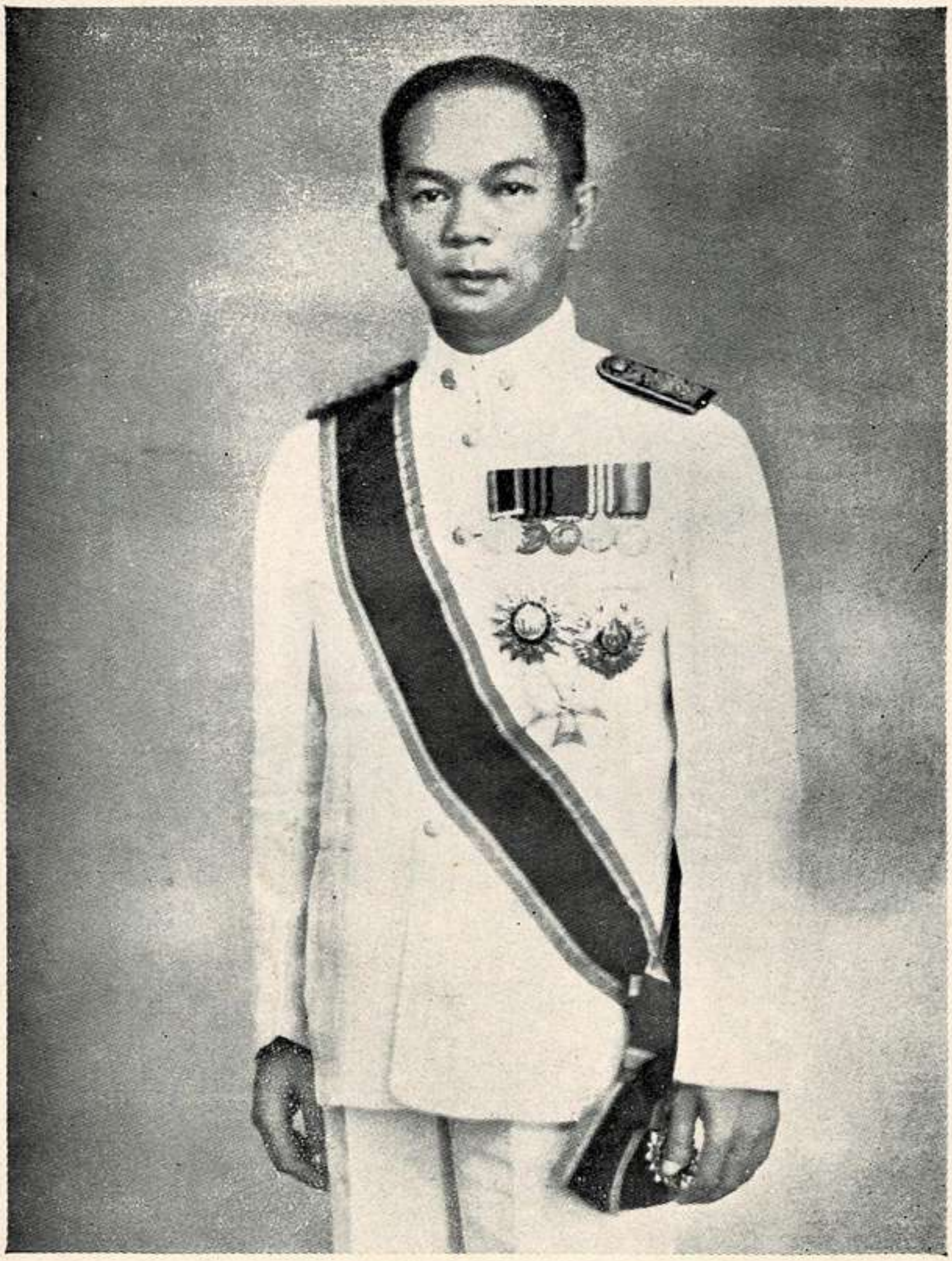
เนื่องในวาระดิถีที่คุณพ่อจะมีอายุครบ ๔๘ บีบริบูรณ์ ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ นี้ บรรดาบุตรธิดาและญาติมิตรที่สนิทใคร่จะได้จัดทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึก ได้ปรึกษากันดูเห็นว่าคุณพ่อได้จดบันทึกเรื่องราวของท่านไว้โดยย่อบางตอน ถ้าจัดพิมพ์หนังสือขึ้นก็จะเป็นประโยชน์แก่บรรดาบุตรธิดาและญาติมิตรที่สนิทเป็นอันมาก จึงได้ไปขออนุญาตท่าน ในชั้นแรกท่านไม่ยินยอม โดยอ้างว่า ท่านไม่อยากให้ใครต่อใครมาอ่านเรื่องราวของท่าน ผู้ที่หวังดีก็อาจยินดีที่ได้ทราบเรื่องราวของท่าน แต่ผู้ที่ห่างออกไปก็อาจวิภาควิจารณ์ต่างๆ นาๆ และดูก็จะไม่เป็นประโยชน์อะไรมากนัก แต่พวกเราได้ยืนยันว่าจะเป็นประโยชน์โดยฉะเพาะอย่างยิ่งสำหรับบุตรธิดาและญาติมิตรที่สนิทเป็นอันมาก ส่วนที่ท่านเกรงว่าผู้ที่ห่างออกไปจะวิภาควิจารณ์นั้น ก็ได้เรียนกับท่านว่าหนังสือฉบับนี้จะจัดพิมพ์ขึ้นไม่กี่เล่มนัก แล้วจะได้มอบให้ท่านแจกจ่ายแก่ผู้ที่ท่านเห็นสมควร ในที่สุดท่านก็ได้ยินยอมให้เราจัดพิมพ์ขึ้น แต่ในชั้นนี้ให้จัดพิมพ์ขึ้นเพียงถึงวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เท่านั้น เพราะมีแต่เรื่องชีวิตเป็นนักเรียน และเรื่องเริ่มเข้ารับราชการซึ่งยังเป็นเรื่องเบาๆ อยู่ เมื่อได้ตัดทอนข้อความบางตอนที่ไม่เหมาะสมออกแล้วก็พอจะจัดพิมพ์ขึ้นได้ ส่วนต่อจากนั้นเป็นเรื่องที่ต้องระวังในการเขียน จึงขอให้รอไว้จัดพิมพ์ในโอกาสต่อไป

อนึ่งเพื่อให้หนังสือเป็นหนังสือที่ระลึกยิ่งขึ้น ได้ขอร้องให้ท่านจัดหารูปใส่ไว้ด้วยตามสมควร หวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ได้รับแจกบ้าง

เป็นความประสงค์ของคุณพ่อมานานแล้ว ว่าเมื่ออายุครบ ๕ รอบใคร่จะได้ทำบุญเกี่ยวกับโรงพยาบาล คือใคร่จะจัดซื้อเตียงหรือเครื่องมือเครื่องใช้ให้แก่โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ทั้งที่ตั้งอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และที่ตั้งอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี บรรดาบุตรธิดาและญาติมิตรที่สนิทจึงขอร่วมการกุศลครั้งนี้ด้วย

กรุงเทพฯ

วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๘๕

บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ

คนเราทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ มีชีวิตและความเป็นอยู่แต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนเกิดมามีบุญได้รับความสุขตลอดชีวิต บางคนเกิดมามีกรรมมีแต่ความทุกข์ตลอดชีวิต บางคนเกิดมามีบุญแล้วก็มีกรรม หรือบางคนตรงกันข้ามเกิดมามีกรรมแล้วก็มีบุญ บางคนก็ได้มีอำนาจวาสนาสูงสุดตลอดไป บางคนมีอำนาจสูงสุดแล้วก็ตกต่ำ บางคนก็ได้ทำประโยชน์ให้แก่โลกหรือประเทศชาติของเขามากมาย บางคนก็เป็นคนผลาญ คือ ผลาญทั้งชาติครอบครัวและตัวเอง บางคนก็มีความสามารถในการแสดงหรือในวิชาการต่าง ๆ บางคนก็มีความชำนิชำนาญในเรื่องที่แปลกๆ บางคนก็อุทิศชีวิตของตนให้กับวิชาการต่าง ๆ ฯลฯ ฉะนั้น เหตุการณ์ในชีวิตแต่ละคนซึ่งเป็นเรื่องจริงนั้นเป็นที่น่าสนใจมาก ข้าพเจ้าผู้หนึ่งเป็นผู้ที่สนใจในประวัติของทุกๆคนที่เกิดมาว่าเขามีความเป็นไปอย่างใดบ้างในชีวิตของเขา อยากได้อ่านอยากได้รู้นี่แหละเป็นเหตุหนึ่ง และเป็นเหตุสำคัญที่ข้าพเจ้าได้ลงมือเขียนบันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อนี้ขึ้นไว้ เพื่อบรรดาลูกหลานญาติมิตรที่สนิทได้ทราบความเป็นไปของข้าพเจ้า

ในชีวิตของข้าพเจ้ามีข้อความที่น่าจดน่าเล่ามากมายหลายประการ คือ ได้มีโชคดีที่ได้เกิดมาในตระกูลของผู้ที่มีตำแหน่งสูงในราชการ มีฐานะดี และได้รับพระราชทานพระมหากรุณาจากพระเจ้าแผ่นดินในสมัยก่อนตลอดมาหลายพระองค์ ได้เคยเดินทางไปต่างประเทศหลายครั้งหลายหน รวมทั้งสิ้นกว่า ๓๕ ประเทศ แม้ในประเทศไทยก็ได้เคยผ่านกว่า ๖๐ จังหวัด ได้เคยตามเสด็จเป็นเลขานุการเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชไปต่างประเทศ ได้เคยไปต่างประเทศกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งได้รับเชิญเป็นแขกเมืองของประเทศมหาอำนาจหลายประเทศและเจรจาการเมืองในเรื่องสำคัญ ได้เคยไปปฏิบัติงานเสรีไทยในต่างประเทศระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ได้เคยรับเชิญจากองค์การณ์ใหญ่ต่างประเทศ โดยเขาเจาะจงตัวมาให้ไปแสดงสุนทรพจน์ในที่ประชุมนานาชาติ ฯลฯ แม้เมื่อยังเป็นเด็กนักเรียนอยู่ในต่างประเทศก็มีเรื่องที่ควรจดจำไว้ไม่น้อย เรื่องเหล่านี้บางเรื่องที่สำคัญๆ ถ้าไม่จดเอาไว้ก็จะไม่มีผู้อื่นใดได้ทราบเรื่องเสียเลย เช่นเรื่องการเจราเรื่องการเมืองที่สำคัญๆ หรือเรื่องความลึกลับในการปฏิบัติงานเสรีไทยเป็นต้น แต่การเขียนเรื่องชีวิตเช่นนี้เป็นการยากมาก เพราะจะต้องหลีกเลี่ยงข้อ

ความที่กะทบกะเทือนบุคคลใด ๆ ทั้งสิ้น ทำให้ขาดข้อความสำคัญไปข้างอิกประการหนึ่ง ในบางตอนแม้จะได้พรรณาอย่างใดก็ไม่เหมือนกับเหตุการณ์ที่เป็นจริง

ข้อความที่ข้าพเจ้าจะได้เขียนต่อไปนี้ จะได้เขียนอย่างย่อ ๆ คือนึกอะไรออกก็จะได้เขียนเรื่อย ๆ ไป จะไม่พยายามเรียบเรียงอย่างแต่งหนังสือ ซึ่งจะต้องเสียเวลามากมาย และข้าพเจ้าก็ไม่ใช่นักประพันธ์เสียด้วย อย่างไรก็ดีโดยเหตุที่เพิ่งจะเรียบเรียงขึ้นคงจะขาดตกบกพร่องไปมาก ต่อไปนี้เป็นเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ

ตอนที่หนึ่ง

กำเหนิดและเมื่อยังเยาว์วัย

เกิดวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ วันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง เวลาหนึ่งยามสิบห้านาฬิกาที่จังหวัดสงขลา มณฑลนครศรีธรรมราช เป็นบุตรคนที่ ๗ ของมหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ต้นตระกูลสุขุม ซึ่งในขณะนั้นเป็นพระยาสุขุมนัยวินิต สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช และท่านผู้หญิงตลับ ซึ่งเกิดในตระกูล ณะป้อมเพ็ชร์

สมัยนั้นการปกครองอยู่ในระบอบที่เรียกว่าสมบูรณาญาสิทธิราช คือ อำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่กับพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีพระราชอำนาจเหนือกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ท่านเปนเจ้าของทั้งประเทศและประชาชน จะยกที่ทางใดที่เป็นของหลวงหรือของรัฐให้กับใครก็ได้ หรือจะสั่งลงโทษประหารชีวิตผู้ใดก็ได้ เปนพระเจ้าของแผ่นดินไทยแท้ ๆ การปกครองระบอบนี้ก็อาจเป็นการเหมาะสมแล้วสำหรับประเทศไทยในขณะนั้น เพราะประชาชนชาวไทยที่ได้รับการศึกษาถึงขั้นสูงมีจำนวนน้อย และก็กล่าวกันว่า การปกครองระบอบนี้ถ้าเรามีพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงไว้แห่งความยุติธรรม ทรงรักและเห็นแก่ความผาสุขของประชาชนและทรงตั้งพระทัยที่จะนำให้ชาติไปสู่ความรุ่งเรืองก้าวหน้า ไม่เห็นแก่ความสุขความเจริญของพระองค์เองเป็นใหญ่แล้ว ก็ว่ากันว่าเป็นการปกครองระบอบที่ไม่เลวนัก แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงเห็นแก่พระองค์เอง ประชาชนจะเดือดร้อนหรือบ้านเมืองจะเปนอย่างไรก็ไม่เป็นเรื่องสำคัญแล้ว ระบอบการปกครองชนิดนี้ต้องนับว่าเป็นระบอบที่ไม่ดีแน่

ขณะนั้นพระยาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือทรายฎรทั้งหลายเรียกว่าพระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงซึ่งประชาชนชาวไทยยกย่องกันว่า พระองค์เป็นผู้ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครองเป็นอย่างดียิ่ง ทรงเห็นการไกลในเรื่องการเมืองทั้งในประเทศและต่างประเทศ และทรงมีนโยบายลึกซึ้งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าจะเขียนต่อไปว่า ทรงมีพระปรีชาสามารถหรือทรงมีนโยบายลึกซึ้งอย่างใดบ้างแล้ว ก็จะต้องบรรยายกันยืดยาวมากและยังก็เลยจะกลายเป็นพระราชประวัติ พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไป ประชาชนชาวไทยแทบทุกคนก็คงจะได้ทราบพระราชประวัติของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้เป็นอย่างดีแล้ว

ตำแหน่งสำคัญ ๆ ในราชการ เช่นตำแหน่งเสนาบดี (รัฐมนตรี) ปลัดทูลฉลอง (ปลัดกระทรวง) อธิบดี หรือสมุหเทศาภิบาล นั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงเลือกบุคคลที่จะให้ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ทรงดูความรู้ ความสามารถ ความซื่อสัตย์สุจริต ความชำนิชำนาญในกิจการงาน ฯลฯ ฉะนั้นกว่าผู้ใดจะได้ผ่านไปจนถึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญนี้แล้ว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ใช่ง่ายนักในชีวิตของผู้นั้น

สำหรับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลในขณะนั้นเป็นตำแหน่งที่สำคัญมาก เพราะอยู่ห่างไกลพระนครและการคมนาคมไม่สดวก พระเจ้าแผ่นดินต้องเลือกเฟ้นผู้ที่จะไปเป็นสมุหเทศาภิบาล แล้วก็ทรงมอบอำนาจในการปกครองให้อย่างเต็มที่ จังหวัดสงขลากับกรุงเทพ ฯ ขณะนั้นมีทางติดต่อกันได้โดยทางทะเลทางเดียว ไม่มีรถไฟ ไม่มีถนนหรือเรือยนแม้ทางทะเลเรือที่จะเดินทางติดต่อกันได้ก็น้อย จึงจะมีสักลำหนึ่ง บิดาข้าพเจ้าจึงเป็นผู้ใหญ่ที่สุดในมณฑลภาคใต้ของประเทศไทย และถ้าข้าพเจ้าจะเขียนต่อไปอีกว่า บิดาข้าพเจ้าได้ทำอะไรบ้างในระหว่างที่เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ก็จะต้องเขียนอีกยืดยาว และก็จะกลายเป็นประวัติของบิดาข้าพเจ้าไปอีก

เมื่อข้าพเจ้าเกิดมาได้ไม่เท่าใดนัก ก็ยังเอิญสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ต้นตระกูล "ดิศกุล" ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ไปตรวจราชการที่จังหวัดสงขลา บิดาข้าพเจ้าจึงได้ขอประทานให้ท่านทรงตั้งชื่อข้าพเจ้า โดยที่บรรดาพวกพี่ ๆ ของข้าพเจ้าส่วนมากได้มีนามขึ้นต้นด้วยคำว่า "ประ" สมเด็จกรมพระยาดำรงจึงได้ประทานชื่อว่า"ประดิษฐ์"ซึ่งคำหลังเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับตระกูลของท่าน

ในระหว่างที่ยิดาข้าพเจ้าเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ที่มณฑลนครศรีธรรมราชนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จประพาสมณฑลภาคใต้ ๒—๓ครั้ง ก็คงจะได้เห็นว่ายิดาข้าพเจ้าได้ปกครองมณฑลนั้นเป็นที่เรียบร้อย มีความเจริญก้าวหน้าเป็นที่พอพระราชหฤทัย ฉะนั้น เมื่อตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการว่างลง จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยิดาข้าพเจ้าย้ายเข้ามากรุงเทพฯ และเลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนั้น ขณะนั้นยิดาข้าพเจ้าอายุได้ ๔๔ ปี และตัวข้าพเจ้าเอง ๒ ปี เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ไปอยู่ที่บ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในตรอกวัดสามพระยา ตำบลยางขุนพรหม บ้านนี้เป็นบ้านของคุณตาพระยาชัยวิชิต (นาค) ยกให้เป็นมรดกของมารดา และเมื่ออายุข้าพเจ้าได้ ๔ ปียิดาได้เลื่อนขรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยายมราช และได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาล ซึ่งในขณะนั้นมีความสำคัญยิ่งกว่ากระทรวงโยธาธิการ ต่อมาภายหลังในรัชชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกระทรวงนครบาลเข้าอยู่ในกระทรวงมหาดไทย และโปรดเกล้าฯให้ยิดาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตลอดมา

เมื่อยิดาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยายมราชใหม่ ๆ ได้ล้มเจ็บอย่างหนัก จนคิดกันว่าอาจไม่รอดชีวิตไปได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทั้ง ๆ ที่ทรงเป็นห่วงก็ไม่กล้ามาเยี่ยม เพราะตั้งแต่สมัยโบราณมาถือกันว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถ้าล้มเจ็บหนักลงแล้ว ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไปเยี่ยมก็หมายความว่าข้าราชการผู้นั้นจะต้องไม่รอดแน่ จึงมิได้เสด็จไปเยี่ยม แต่ได้ขอให้บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์ผลัดกันมาเยี่ยมแล้วให้ไปกราบบังคมทูลอาการเจ็บป่วยว่าเป็นประการใดทุก ๆ วัน จนยิดาข้าพเจ้าค่อยยังชั่วมากแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมถึงที่บ้าน เมื่อทรงเห็นบ้านที่อยู่ค่อนข้างเก่าและเล็กไม่เหมาะสมกับข้าราชการตำแหน่งเสนาบดี จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบ้านศาลาแดงให้แก่ยิดาข้าพเจ้า ในสมัยนั้นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ทำความดีความชอบให้แก่แผ่นดิน และเป็นที่พอพระราชหฤทัยพระเจ้าแผ่นดินแล้วมักจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานของตอบแทน เช่นบ้านหรือเงินทอง ไร่นา เป็นต้น สำหรับยิดาข้าพเจ้าได้รับราชการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและโปรดปรานเป็นอันมาก จึงได้รับพระราชทานบ้านนี้ ซึ่งเป็นบ้านใหญ่และมีเนื้อที่

ประมาณ ๓๐ ไร่ เราได้ย้ายไปอยู่บ้านศาลาแดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ขณะนั้นที่บ้านศาลาแดงก่อนข้างเปลี่ยว ถนนพึ่งมีไปถึง และเป็นที่ปลายทาง บ้านช่องผู้คนไม่ค่อยจะมีเท่าไรในเวลาค่ำคืนจะไปไหนต้องมีตำรวจนั่งหน้ารถ

สมัยที่เราได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านบางขุนพรหมจากจังหวัดสงขลาใหม่ ๆ นั้น เป็นสมัยที่รถยนต์พึ่งจะตกเข้ามาในกรุงเทพ ฯ มีจำนวนหลายคัน รถยนต์เหล่านี้เป็นรถคันเล็กๆไม่มีหลังคา ที่หมุนเครื่องยางคันก็อยู่ข้างหน้ารถ ยางคันก็อยู่ข้างๆรถ พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้พระราชทานให้แก่บิดาข้าพเจ้าหนึ่งคัน แล้วพระราชทานชื่อรถคันนั้นว่า "อาศนพระยม" และบิดาข้าพเจ้าได้ซื้อออกหนึ่งคัน ให้ชื่อว่า "ทมสารถ" สมัยนั้นเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้ใดมีรถยนต์ต้องมีชื่อประจำรถกันทุกคัน

อายุได้ ๑ ขวบ ระหว่างที่ยังอยู่บ้านยางขุนพรหม ข้าพเจ้าได้เริ่มเรียนหนังสืออยู่กับบ้านโดยข้างครูพิเศษมาสอน

ผู้ที่เลี้ยงข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็กคือแม่ศข เป็นภรรยาของบิดา แม่ศขเคยมีบุตรสองคน แต่ได้ถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเด็ก มารดาข้าพเจ้าจึงได้ยกข้าพเจ้าให้แม่ศขได้เลี้ยงตลอดมา ผู้ที่เป็นแม่นมชื่อน้อม เป็นภรรยาชนวิเศษรักษาเป็นชาวเมืองสงขลา เขาเล่ากันว่าข้าพเจ้ากินนมยาย มารดาได้หาแม่นมมาให้ตั้งหลายคนแต่ข้าพเจ้ากินเสียนมแห้งกันไปตาม ๆ กัน จนมาได้นมน้อมจึงได้กินนมให้ข้าพเจ้ารับประทานพอ

เมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กอยู่นั้นบิดาตามใจข้าพเจ้ามาก ท่านจะไปที่ใดก็มักจะเอาข้าพเจ้าไปด้วยเสมอ จะไปตรวจราชการหรือจะเข้าเฝ้าหรือไปงานต่างๆก็ให้ติดตามไปด้วยเสมอ จนพระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง สมเด็จพระพันปีหลวง เจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายในทรงรู้จักดี บิดาเคยเล่าให้ฟังว่า วันหนึ่งท่านได้พาเข้าไปในพระบรมมหาราชวังในเวลาที่พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จออก ในระหว่างที่บิดาเผลอข้าพเจ้าไปยืนเกาะอยู่ข้างพระองค์ ซึ่งทำให้บิดาตกใจเป็นอันมาก แต่เมื่อท่านได้เห็นพระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงรับสั่งทักทายและลูบศีรษะข้าพเจ้าท่านจึงค่อยสบายใจขึ้น

ก่อนที่พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะเสด็จสวรรคตได้เกิดมีดาวหางขึ้นอยู่หลายคืน ดาวหางนี้ถือกันว่าเป็นลางร้ายซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเชื่อเลย แต่ก็เป็นจริงที่ว่าดาวหางขึ้นที่ใด ครั้งใด ที่นั่นมักจะได้รับเคราะห์ใหญ่หลวงอย่างใดอย่างหนึ่ง คน

เลี้ยงข้าพเจ้าได้ปลุกให้ขึ้นดูดาวหางดวงหนึ่งยังจำได้ติดตาว่า ได้เห็นดาวนั้นมีหางต่อไปยาวและมีแสงสว่างมาก ขณะนั้นอายุเพียง ๖ ปีเศษ แต่ยังจำได้ดี

๒. เข้าโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๕๔ อายุได้ ๗ ปี ๑ เดือน ได้ไปเข้าโรงเรียนมหาดเล็กหลวงกับพี่ชายคนหนึ่งชื่อประสาท วันเข้าโรงเรียนนี้เป็นวันเดียวกันกับที่พี่ชายอีก ๒ คน คือ ประพาศและประสบได้ออกเดินทางไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ

โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเป็นโรงเรียนกินนอนประจำ ซึ่งพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ทำนอง ‘ปับลิค หรือไปรเวท สกูล” ในต่างประเทศ โรงเรียนชนิดนี้มีความมุ่งหมายที่จะฝึกหัดอบรมเด็กให้รู้จักทำอะไรด้วยตนเอง อบรมให้รู้จักรักหมู่คณะและรู้จักสามัคคีซึ่งกันและกัน มีน้ำใจเป็นนักกีฬา ให้กินเป็นเวลานอนเป็นเวลา ให้ออกกำลังกาย ฯลฯ ทั้งนี้เพราะเด็กๆ ซึ่งเป็นบุตรของผู้มีอันจะกิน มักจะได้รับการตามใจจากทางบ้านจนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่รู้จักบังคับตัวเอง โรงเรียนชนิดนี้รู้สึกว่าดีมากและเหมาะที่จะเป็นโรงเรียนสำหรับบุตรผู้มีอันจะกินที่ประสงค์จะอบรมบุตรของตนให้เป็นคนดี เพราะถ้าเป็นเด็กเกะกะหรือเป็นเด็กเอาเปรียบเพื่อน หรือเห็นแก่ตัวมากจนเกินไปแล้วก็จะต้องถูกเพื่อนๆ ในโรงเรียนนั้นเองปราบให้เรียบร้อย

เมื่อแรกเข้าโรงเรียนนี้ได้รับเลขประจำตัว ๗๑. เป็นเด็กเล็กที่สุดในโรงเรียนอยู่คณะเด็กเล็ก ในโรงเรียนนี้แบ่งออกเป็น๖คณะ ๕ คณะสำหรับนักเรียนรุ่นใหญ่เรียกว่าคณะ ก.ข.ค.ง.จ. และอีกคณะหนึ่งสำหรับเด็กเล็ก เรียกว่าคณะเด็กเล็ก ห้องนอนห้องหนึ่งๆมีเตียงนอนประมาณ ๑๒ เตียง ทุกๆคนมีตู้สำหรับเก็บเสื้อผ้าและของใช้ประจำตัว นักเรียนทุกคนต้องทำเตียงของตนเองทุกเช้า และมีเวรผลัดกันทำความสอาดห้อง โดยที่โรงเรียนได้รีบเร่งให้สร้างขึ้นจึงได้สร้างเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว รูปยาวและมุงหลังคาจากเป็นการชั่วคราวไปก่อน

การที่จะเข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนนี้ เท่าที่ทราบว่ารับนักเรียน ๒ ประเภท คือ

๑) ผู้ที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองนำมาถวายตัวเป็นมหาดเล็กของพระเจ้าแผ่นดิน และ

๒) ผู้ที่เป็นบุตรของผู้มีตระกูลหรือมีชื่อเสียง ทั้งนี้เพื่อเป็นการจำกัดจำนวนนักเรียนให้

น้อยและให้ได้คุณภาพดีขึ้น เพราะนักเรียนมหาดเล็กหลวงนี้มีโอกาศที่จะต้องอยู่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินเสมอ และเมื่อเรียนสำเร็จแล้วส่วนมากก็ต้องเข้ารับราชการใกล้ชิดพระองค์ท่าน ฉะนั้นในหลักสูตรการสอนจึงมีวิชาสมบัติผู้ดี และวิชาการรับใช้พระเจ้าแผ่นดินอย่างเป็นอันมาก

ปีแรกข้าพเจ้าอยู่ชั้นปถม ๑ พอถึงปลายปีสอบไล่ได้เป็นที่ ๑ ในชั้นได้ข้ามชั้นไปอยู่ชั้นปถม ๓ และได้รับรางวัลหลายรางวัลด้วย ครูที่สอนในชั้นนั้นเคยชมเชยและเคยยกตัวอย่างแก่นักเรียนอื่น ๆ ในชั้นว่าเป็นเด็กขยันหมั่นเพียร ต่อมาอีกปีหนึ่งก็สอบไล่ได้ ได้เลื่อนชั้นไปอยู่มัธยมปีที่ ๑ ได้เล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนนี้ ๖ ปี จนถึงอายุ ๑๓ ปี ได้เลื่อนชั้นไปอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๔ จึงได้ลาออกจากโรงเรียน เพื่อไปศึกษาวิชาณต่างประเทศ

ในทางกีฬา ได้เข้าเล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมรุ่นเล็กของคณะและของโรงเรียน ได้เคยเข้าแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ หลายครั้ง ในงานของโรงเรียนคราวหนึ่งได้ถูกคัดเลือกให้เข้าแสดงละครภาษาอังกฤษเป็นตัวลูกเสือไปจับผู้ร้ายได้มีบทสั้น ๆ

ในสมัยที่เป็นนักเรียนมหาดเล็กอยู่นั้น ในราชสำนักมีประเพณีอยู่ว่าทุกๆวันพุธและวันเสาร์ บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นสมาชิกสมาคมสามเหลี่ยในพระบรมราชูปถัมภ์จะต้องมีเวรกันจัดเลี้ยงอาหาร มีของแจกและจัดหาละครหรือการแสดงอื่นๆมาแสดงถวายพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่ในพระบรมมหาราชวังเป็นประจำ ซึ่งเจ้าของงานทุกท่านต่างก็พยายามหาของดีที่สุดมาแสดงถวาย เป็นการประกวดกันไปในตัว สำหรับนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปชมการแสดงด้วยทุกคราว (พวกเราได้ชมแต่การแสดงเท่านั้น ไม่ได้รับเลี้ยงด้วย) ทั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาศเห็นชีวิตและความเป็นไปในราชสำนักสมัยนั้นโดยใกล้ชิด และได้รู้จักคุณค่าของการยรรเทิงต่าง ๆ ว่าอะไรดี และไม่ดี ด้วยความสนใจเป็นที่สุด นอกจากนี้ยังได้มีโอกาศรู้จักบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายท่าน ผู้ที่เป็นสมาชิกสามเหลี่ยมนี้ต้องเป็นผู้ที่มีหลักฐานดีจริง ๆ เพราะถึงเวรใครเข้าแล้วต้องสิ้นเปลืองไม่ใช่น้อย

พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงโปรดการแสดงละคร ทรงแต่งเรื่องเอง ทรงแสดงเอง และทรงกำกับการแสดงเอง เรื่องใดที่ต้องการผู้แสดงมากคนก็ทรงพระ

กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนมหาดเล็กหลวงเข้าร่วมแสดงด้วย ลครนี้เรียกว่าลครหลวง แสดงในพระบรมมหาราชวัง ถ้าคราวใดมีการเก็บเงินก็เป็นการบำรุงการกุศล มีอยู่สองเรื่องที่ข้าพเจ้าได้ถูกคัดเลือกเข้าแสดงด้วย คือ เรื่องวิวาหพระสมุท และเรื่องหนามยอกเอาหนามบ่ง เป็นตัวมหาดเล็กเข้าเมือง มีหน้าที่ติดตามเข้าเมืองและถือหางเสือเข้าเมือง ยิ่งเวลาแทบจะไม่มีเลย ทั้งสองเรื่องนี้พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงแสดงเป็นตัวสำคัญในเรื่อง การที่ได้เล่นลครร่วมกับพระเจ้าแผ่นดินนี้ข้อที่น่าจดไว้เพื่อความทรงจำ คือในเวลาเย็ดฉากจะเป็นเวลาซ้อมหรือเวลาแสดงก็ตาม ทุกๆ คนแสดงเต็มที่โดยไม่ต้องนึกถึงพระองค์ท่าน แต่พอย็ดฉากถ้าพระองค์ท่านกำลังอยู่บนเวทีผู้แสดงจะต้องลงหมอบทุกคนจนกว่าจะเสด็จลงจากเวทีพวกเราจึงจะลุกขึ้นได้ พวกที่เกิดมาในสมัยหลังๆ คงจะไม่ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้น มีพระราชอำนาจมากมายเพียงใด และทุกๆ คนมีความเกรงกลัวท่านเพียงใด แม้แต่ได้เข้าไปอยู่ใกล้พระองค์ท่านบางคนก็สั่นเสียแล้ว ยิ่งท่านรับสั่งด้วยเรายิ่งเงอะงะขึ้นไปอีก ถ้าถูกท่านกรีดแล้วบางคนถึงล้มเจ็บไปหลายวัน และนับว่าเป็นการได้รับเครารห์อย่างใหญ่หลวง การซ้อมลครนี้เหนื่อยกันมากเพราะซ้อมกันแทบทุกคืนเย็นแรมเดือน และกว่าจะได้ลงมือซ้อมก็ราวสองยาม คือ ภายหลังที่พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จลุกขึ้นจากโต๊ะเสวยแล้วพวกเราไปคอยอยู่ตั้งแต่หัวค่ำ กว่าจะเสร็จการซ้อมก็ราว ๔ นาฬิกาของวันรุ่งขึ้น สำหรับตัวข้าพเจ้ายังเป็นเด็กอยู่ง่วงแล้วง่วงอีก แต่กลัวสู้ว่าเป็นหน้าที่จะต้องอดทน จำได้ว่าระหว่างการซ้อมนั้นมีหลายครั้งที่ข้าพเจ้ารู้สึกง่วงมาก จึงไปแอบนั่งหลับอยู่ข้างเวทีๆ ที่ใกล้ๆ ที่ม่านห่วงบางคราวลืมตาขึ้นมาแลเห็นตัวเจ้าเมืองแสดงอยู่บนเวทีแล้ว โดยไม่มีข้าพเจ้าติดตามอยู่ด้วยใจคอไม่สบายเลย กลัวพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะกรีด เพราะได้เคยเห็นท่านกรีดใครต่อใครมาหลายครั้งแล้ว ข้าพเจ้าค่อยๆ แอบเดินเลียบขึ้นไปข้างหลังเจ้าเมืองขึ้นเวที ผู้ใหญ่บางคนที่กำลังแสดงอยู่บนเวทีเมื่อแลเห็นข้าพเจ้าค่อยๆ ย่องเข้ามาก็อดขันไม่ค่อยได้

ภายหลังที่ พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้ว ท่านได้ทรงจัดตั้งกองเสือป่าขึ้นโดยมีความมุ่งหมายที่จะให้ทางฝ่ายข้าราชการพลเรือนเป็นผู้รักษาพระองค์และช่วยรักษาประเทศด้วย ผู้

ที่เป็นเสือป่าเหล่าต่าง ๆ นั้นรับสมัครจากข้าราชการพลเรือนตามกระทรวงทบวงกรมต่างๆ มีการฝึกหัดอบรมคล้ายคลึงกับทหารแต่เบากว่า พูดถึงเครื่องแต่งตัวเสือป่าแล้ว ได้ออกแบบกันสวยสง่ามาก ไม่แพ้เครื่องแบบที่สวยงามของต่างประเทศสมัยก่อน ๆ โน้นเลยทีเดียว โดยปรกติเสือป่ามีการซ้อมรบใหญ่ที่จังหวัดนครปฐมทุกปี ประมาณปีละ ๑๐ วัน ในเดือนเมษายนซึ่งเป็นเดือนที่ทางราชการปิดสถานที่ทำการเพื่อพักผ่อน ๑๕ วัน เสือป่านี้แบ่งออกเป็นเหล่าเช่นเดียวกับทหาร เช่นเหล่าม้า เหล่าพราน เหล่าราบ ฯลฯ เป็นต้น ในการซ้อมรบทุกปีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงเป็นแม่ทัพฝ่ายหนึ่ง และบิดาข้าพเจ้าเป็นแม่ทัพอีกฝ่ายหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เคยติดตามบิดาไปในการซ้อมรบนี้หลายครั้ง มีม้าเล็ก ๆ ตัวหนึ่งขี่ตามแม่ทัพไป ได้เคยผจญกับความลำบากหลายคราว เช่นหลงทางในเวลากลางคืน ต้องอยู่ในป่าคนเดียวตลอดทั้งคืนเป็นต้น อย่างไรก็ดี แม้จะได้รับความลำบากเพียงใดก็รู้สึกชอบการซ้อมรบนี้มาก เพราะทำให้มีใจกล้าหาญอดทน สำหรับนักเรียนมหาดเล็กหลวงทุกคนต้องเป็นนักเรียนเสือป่าหลวง ซึ่งต้องประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ตลอดเวลา แต่สำหรับตัวข้าพเจ้าได้ลาโรงเรียนแล้วมาประจำอยู่ทางฝ่ายบิดา

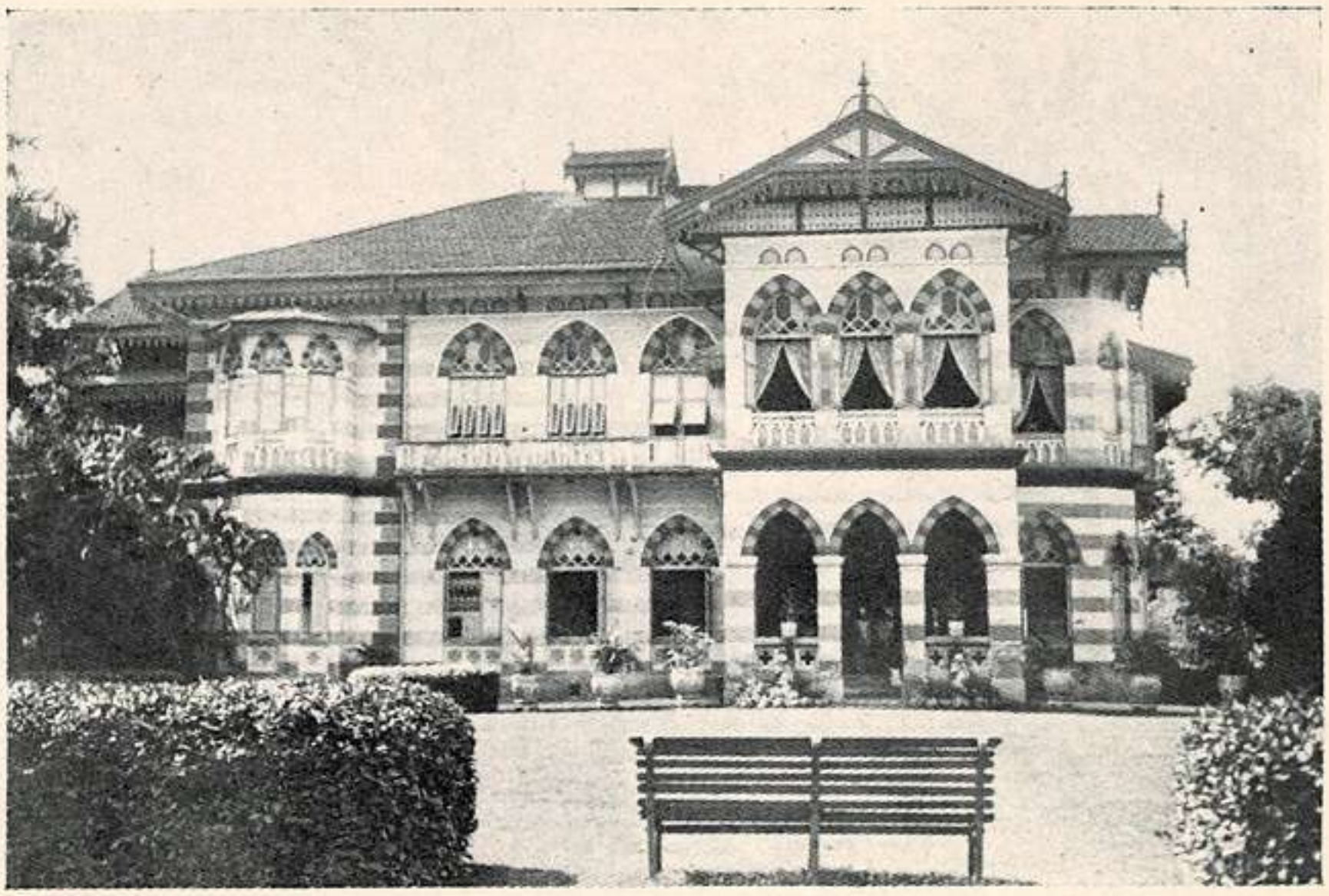
ในระหว่างเป็นนักเรียนมหาดเล็กหลวง มีเพื่อนนักเรียนที่สนิทสนมกันมาก ๒ คนคือ นายประโยชน์ บุรณศิริ และนายเจียม ลิมยี่ชาติ (หลวงชาติตระการโกศล) เพราะบิดาของเขาทั้งสองได้นำสองคนนี้มาฝากฝังไว้กับบิดาข้าพเจ้า เราเลยอยู่ด้วยกัน ๓ คน คือ วันเสาร์วันอาทิตย์กลับบ้านศาลาแดงอยู่ด้วยกัน วันจันทร์เช้าก็กลับไปโรงเรียน นอกจากนี้ยังมีเพื่อนนักเรียนรุ่นใหญ่ที่คอยดูแลช่วยเหลืออีก ๒ คน คือ นายก่อง เขตนาวัต และนายกิจจา ณ ถลาง ซึ่งเป็นหัวหน้าในคณะเด็กเล็ก

๓. สิ่งที่ชอบเมื่อเป็นเด็ก

---

๑. การกีฬา ชอบกีฬาทุกชนิด ได้เล่นฟุตบอลอยู่ในทีมคณะของโรงเรียนและเล่นอยู่ในทีมเด็กของโรงเรียน แล้วยังได้จัดตั้งทีมฟุตบอลขึ้นในบ้านเพื่อแข่งขันกับที่อื่นๆ อีกด้วย ได้จัดให้มีการแข่งขันวิ่งเร็ว กระโดดสูง กระโดดยาว ฯลฯ ระหว่างเด็กในบ้านเสมอ

๒. ดนตรี นับแต่อายุ ๑๐—๑๑ ปี เป็นต้นมา ได้หัดเล่นดนตรีไทยหลายชนิด เช่น พิณพาทย์ ระเข้ และฆ้องวงใหญ่ โดยเฉพาะฆ้องวงใหญ่ได้เรียนขั้นครูจนเล่นเข้า

ข้านศาลาแดง

วงกับผู้ใหญ่ได้ การขันครูในการหัดดนตรีมีข้อความที่ควรจดไว้คือ ต้องมีดอกไม้ธูปเทียนไหว้ครู ต้องเสียเงินขันครู และต้องหัดเล่นเพลงขันครูให้ได้ เพลงนี้ยากและยาวมาก และเกือบจะไม่เป็นกำลังเพลง ก่อนเล่นเพลงนี้จะต้องกราบ แล้วจะไปสอนเพลงนี้ให้ผู้อื่นไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องเสียเวลาหัดเพลงนี้อย่างน้อยสามวันอาทิตย์ เพราะการหัดเพลงไทยไม่มีโน้ตเหมือนดนตรีฝรั่ง ต้องใช้ความจำ แต่หัดได้รวดเร็ว ก็เพราะในขณะนั้นบิดาข้าพเจ้ามีวงพิณพาทย์และวงมโหรีอยู่ในบ้าน ระหว่างรับประทานอาหารค่ำ และภายหลังอาหารก็ได้นั่งฟังอยู่ทุกๆวัน พวกนักดนตรีเหล่านี้คอยต่อเพลงให้ จำได้ว่าสองเพลงแรกที่หัดนอกจากเพลงขันครู คือ เพลงเขมรปี่แก้ว และเพลงจระเข้หางยาว

๓. เรือ ชอบเล่นเรือเป็นที่สุด เคยคิดฝันอยากมีเรืออยู่เสมอ

๔. การทหาร เนื่องจากได้ไปซ้อมรบกับบิดาและชอบใจมาก จึงได้จัดตั้งกองทหารขึ้นภายในบ้านโดยเกณฑ์เด็กๆในบ้านประมาณ ๒๕ คน มาเป็นทหาร ตั้งตัวเองเป็นผู้บัญชาการแล้วซื้อปืนลมแจก ในการตั้งค่ายทหารนี้ได้ไปตัดต้นหมากของมารดาเข้า ๓ ต้น ท่านผู้บัญชาการถูกหยิกเสียจนขาเขียว

๕. ขับรถยนต์และรถจักรยานยนต์ ได้หัดขับรถทั้งสองชนิดจนขับได้คล่องทั้งๆที่ตัวยังเล็กมาก รถในบ้านจะออกไปไหนจะต้องอาษาขับไป รถจักรยานยนต์เพื่อนมาหาก็ต้องยืมไปเที่ยว

๖. การเดินทาง ได้เคยเดินทางไปต่างจังหวัดหลายคราวคือ ๑. ไปจังหวัดนครราชสีมา โดยทางรถไฟกับพี่ชายใหญ่ (พระยาสุขุมนัยวินิจ) การเดินทางไปจังหวัดนั้นต้องผ่านด่านลำที่เรียกว่าดงพญาเย็น และดงพญาไฟ รู้สึกตื่นเต้นตามภาษาเด็ก คือ นึกว่าเมื่อถึงดงพญาเย็นคงจะพบอากาศหนาว และถึงดงพญาไฟคงจะพบอากาศร้อนเป็นไฟ แต่ไม่เห็นมีอะไร รู้สึกผิดคาดมาก ๒. ได้ตามบิดาไปตรวจราชการจังหวัดชลบุรีโดยทางเรือ (ขณะนั้นไม่มีถนน) ที่จังหวัดนั้นได้ไปขี่ไม้กระดานซึ่งมีคนไถไปในเลน เป็นพาหนะอย่างหนึ่งของจังหวัดนี้และถือเป็นการกีฬาด้วย ๓. ไปจังหวัดสุพรรณบุรีกับบิดาเนื่องในงานทำบุญอายุ ๖๐ ของคุณย่านิล จังหวัดสุพรรณบุรีนี้เป็นจังหวัดบ้านเกิดของบิดา การไปคราวนี้มีขบวนเรือตามไปด้วยประมาณ ๓๐ ลำ ได้นำภาพยนต์ไปฉายให้ประชาชนดู รายฎรทั้งจังหวัดได้มาชมและสนุกสนานกัน รวมทั้งราษฎรในจังหวัดใกล้เคียงก็ได้

มาร่วมสนุกด้วย เรือชนิดต่าง ๆ หลายร้อยลำได้มาจอดเต็มแม่น้ำสุพรรณ มีเรือว่าเพลงทั้งชายหญิงหลายชุดมาลอยเรือว่าเพลงเกี้ยวกันตามประเพณีของเขา เป็นที่เพลิดเพลินดีมาก

๗. งานประจำปีต่างๆ งานที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่ประชาชนได้ชมและได้สนุกสนานในสมัยนั้นมี ๑. งานฤดูหนาว ได้จัดให้มีที่วัดเขญจมบพิตรในปลายรัชกาลที่ ๕ และต้นรัชกาลที่ ๖ ต่อๆมาได้ย้ายไปมีที่สนามเสือป่า (ในเขาดิน) เพราะที่วัดเขญจมบพิตรคับแคบไป โดยที่มีคนไปเที่ยวงานมากขึ้น ในงานนี้ (ซึ่งมี๗วัน) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พ่อค้าห้างร้านใหญ่ ๆ โต ๆ ต้องออกร้าน ซึ่งอาจเป็นร้านขายของบ้าง ร้านอาหารบ้าง ร้านการเล่นแปลกๆบ้าง ฯลฯ ต่างก็พยายามตบแต่งและจัดทำให้ดีเป็นเยี่ยมเพื่อเป็นการแข่งขัน เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรทุกคืน ทุกร้านก็อยากให้ทรงโปรดปรานร้านของตน สำหรับผู้ไปเที่ยวงานนี้แต่งตัวกันสวยๆ สรวมเพชรนิลจินดากันเต็มที่ตามที่มี เป็นสมัยที่หรูแพ่มาก ผู้คนที่ไปเที่ยวมีกิริยาสงบเสงี่ยมและเรียบร้อย คนเลวหรือคนเกะกะไม่เรียบร้อยไม่มีเข้าไปย่ำยามในงานเลย ข้ามฟากถนนไปที่สวนมีสถานีการออกร้านเรียกว่า "สำเพ็ง" สำหรับผู้คนอีกพวกหนึ่งที่ไม่ชอบเที่ยวหรูหรา ทางด้านนี้มีร้านการพนันชนิดเบา และมีการออกร้านอย่างงานภูเขาทอง แม้จะเป็นทางฝั่ง "สำเพ็ง" ผู้คนที่ไปเที่ยวก็เรียบร้อยเช่นเดียวกัน เป็นที่น่าเสียดายมากที่มาในสมัยหลังๆผู้คนมากขึ้นการอบรมประชาชนพลเมืองไม่เรียบร้อยเหมือนแต่ก่อน ผู้ที่เคยไปเที่ยวงานสมัยนั้นทุกๆคนจะต้องออกปากว่า ไม่มีสมัยใดที่มีความสวยงามความเป็นระเบียบเรียบร้อยของงานต่างๆที่ได้จัดให้มีขึ้น จะเหมือนกับงานในปลายรัชกาลที่ ๕ และตลอดรัชกาลที่ ๖ และจะต้องกล่าวอีกว่า พวกที่เกิดมาทันสมัยนั้นต้องนับว่ามีบุญที่ได้เห็นของดีๆ ซึ่งจะไม่ได้เห็นต่อไปอีกแล้ว ๒. งานเฉลิมพระชนม์พรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีการตบแต่งประดับธงและโคมไฟทั่วทุกแห่งในจังหวัดพระนคร ๓ วัน ๓ คืนในพระบรมมหาราชวัง กระทรวงทบวงกรมต่างๆ บ้านข้าราชการ พ่อค้าประชาชนและห้างร้านต่างๆ ต่างก็ตบแต่งธงและโคมไฟอย่างสวยงาม เรือแพบ้านริมแม่น้ำก็ตบแต่งสวยงามเช่นกัน เวลากลางคืนเราก็ขึ้นรถยนต์ไปตามถนนเพื่อชมการตบแต่งโคมไฟตามสถานที่ต่างๆ และในคืนสุดท้ายก็มักจะลงเรือชมความงามตามลำแม่น้ำ

พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรทุกคืน ฉะนั้น ทุกหนทุกแห่งจึงพยายามตบแต่งให้งามที่สุด นี่ก็เหมือนกันในสมัยหลังๆก็ไม่ได้เห็นความงามเช่นนั้นอีก ๓. ตำนานเสือป่า งานนี้ได้มีประจำปีทีเดียว หากแต่ได้จัดให้มีขึ้นเป็นครั้งคราวที่สนามเสือป่า ความมุ่งหมายของงานนี้ข้าพเจ้าไม่ทราบแน่ชัดเพราะยังเป็นเด็ก แต่อย่างไรก็ดีรู้สึกเพลิดเพลินและได้รับความรู้ในทางประวัติศาสตร์ เพราะงานนี้ได้จัดเอาประวัติศาสตร์ของไทยบางตอนมาแสดง การแสดงนี้ในเวลากลางคืนบนสนามใหญ่ ต้องใช้ผู้แสดงมากมาย รวมทั้งม้าและช้าง บางตอนก็มีการรบกัน บางตอนก็แสดงถึงความสามัคคีของคนไทยที่ได้พยายามรวบรวมกำลังพวกชาวใต้จนไปรบชะนะ ฯลฯ

๔. การเดินทางไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ

คุณประสบ (พระพิศาลสุขุมวิท) พี่ชายข้าพเจ้าป่วยเป็นไส้ตันในประเทศอังกฤษ เมื่อทำการผ่าตัดแล้วนายแพทย์ได้แนะนำให้กลับมาพักผ่อนในประเทศไทย ครั้นหายสนิทดีแล้วจะกลับไปศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกา บิดาข้าพเจ้าจึงได้ดำริห์ให้ข้าพเจ้าออกไปศึกษาวิชา ณ สหรัฐอเมริกาพร้อมกับพี่ชายอีกด้วย จึงได้ตระเตรียมตัวการจะไปเมืองนอกสมัยนั้นต้องนับว่าเป็นเรื่องใหญ่มาก ต้องตระเตรียมตัวกันนาน การไปสหรัฐอเมริกาต้องกินเวลาเดินทางตั้งเดือนครึ่ง เพราะไม่มีเรือบิน นอกจากนั้นยังไม่มีภาพยนต์หรือภาพยนต์พูดได้มาให้เราเห็นบ้านเมืองของเขา หรือได้เห็นขนบธรรมเนียมและประเพณีของเขามากนัก ครั้งว่าประเทศยุโรปหรือสหรัฐอเมริกาอยู่ห่างไกลกับเรามาก ไม่เหมือนในสมัยหลังๆที่มีเรือบินแล้ว ระยะกรุงเทพฯ กับยุโรปเพียงวันเศษๆ และอเมริกาก็เพียง ๒—๓ วันเท่านั้น ใกล้กว่าไปยางจังหวัดในประเทศไทยเสียอีก

เป็นประเพณีของคนไทยซึ่งมีว่าก่อนจะออกเดินทางไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ ผู้ปกครองมักจะพาไปลาเจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และญาติผู้ใหญ่ ฉะนั้นสำหรับตัวข้าพเจ้าจึงถูกนำไปลาหลายท่าน และก็เป็นประเพณีท่านเหล่านั้นจะต้องให้คำอวยพรและของขวัญซึ่งอาจจะเป็นเงินทองหรืออย่างก็ได้ ข้าพเจ้าได้รับเงินและของที่ระลึกเป็นจำนวนไม่น้อย นอกจากนั้นได้มีโอกาศเข้าไปกราบถวายบังคมลาพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯที่ในพระบรมมหาราชวัง ขณะที่ยืนคอยพระองค์ท่านจนท่านได้เสด็จลงมารับสั่งด้วยนั้นรู้สึกตื่นเต้นมาก ได้ทรงสั่งสอนให้มีความขยันหมั่นเพียร ให้ทำชื่อเสียงสำหรับประเทศชาติและโรงเรียนเป็นต้น เป็นที่จับใจอย่างยิ่ง

วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ อายุได้ ๑๓ ปีเศษ ได้ลงเรือ "กัวลา" เพื่อออกเดินทางไปศึกษา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา การไปครั้งนี้มีผู้คนไปส่งมากมาย เพราะมีผู้เดินทางร่วมไปด้วยกันหลายคน สำหรับนักเรียนมหาดเล็กไปส่งทั้งโรงเรียน เพราะมีนักเรียนไปด้วยกันคราวนี้ถึง ๔ คน คือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ ทิพอาภา นายเนื่น ศิลป์ นายเจียม ลิมปีชาติ (หลวงชาติตระการโกศล) และข้าพเจ้า นอกจาก ๔ คนนี้ผู้ที่ออกไปด้วยกันคราวนี้มีพระยาและคุณหญิงชนินทรภักดี หลวงนารถบัญชา (พระยาวิฑูรธรรมพิเนต) คุณประสงค์สุขุม (พระพิศาลสุขุมวิท) นายขาว ณ ป้อมเพ็ชร (หลวงวิชิตอักนี) นายบุญเชย ยิ่งตรชาติ (หลวงประพันธ์ไพรัชชพากย์) นายสิงห์ไรวา (พระนราชำนง) นายนิตย์ เปาวเวทย์ (หลวงนิตย์เวชชวิศิษฐ์) นายลิ ศรีพยัต (หลวงลิขิตธรรมศรีพยัต) นายอรุณ วิจิตรานนท์, นายศิริ หัศดิเสวี นายเจริญ หัศดิเสวี (หลวงนฤสารสำแดง) นายเชื้อ คชเสนี, นางสาวสังวาลย์ (สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์) นางสาวอุบล ปาลกวงศ์, หม่อมเจ้าวรพงศ์ เมื่อตอนเรือจะออกรู้สึกใจหายที่จะต้องจากบิดามารดา ญาติพี่น้องจากเพื่อนฝูง ข้ามน้ำข้ามทะเลไปตั้งครึ่งโลก ไปอยู่ในหมู่คนที่ไม่ใช่ชาติภาษาเดียวกับเรา สำหรับมารดาข้าพเจ้าดูรู้สึกท่านเป็นห่วงมาก เพราะเหตุว่าเป็นลูกของท่านไปศึกษา ณ ต่างประเทศเป็นคนที่ ๓ เมื่อเรือออกจากท่าแล้วท่านก็ขึ้นรถยนต์ไปปลายถนนคลองเตย (ขณะนั้นมีถนนไปได้เพียงนั้น) คอยโบกมือเป็นครั้งสุดท้ายในเมื่อเวลาเรือผ่าน

การเดินทางคราวนี้เนื่องจากเป็นเวลาระหว่างสงครามโลก (ครั้งที่หนึ่ง) จึงต้องเดินทางไปทางประเทศญี่ปุ่น เรือ "กัวลา" เป็นเรือขนาดเล็กมีน้ำหนักราว ๑,๐๐๐ ตัน เดินระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์ ซึ่งมีระยะทาง ๘๐๐ กว่าไมล์ ชีวิตในเรือก็เรียบๆ แต่ก็รู้สึกสนุกเพราะเต็มไปด้วยพวกเรา รู้สึกออกตื่นๆ หน่อยเนื่องจากไม่เคยเดินทางไปไหนไกลๆ

วันที่ ๒๗ เช้ามืดเรือถึงสิงคโปร์ คืนก่อนวันนี้พวกเราได้นั่งคุยอยู่จนดึกเพราะเข้านอนก็ไม่หลับ ตื่นแต่เช้าเรือจะถึงสิงคโปร์ เมื่อเข้านอนได้สักครู่ก็รีบลุกขึ้นอาบน้ำแต่งตัวตั้งแต่ตี ๓ เพื่อคอยดูเรือเข้าอ่าวเมืองสิงคโปร์ ก่อนเช้ามืดก็ได้แลเห็นไฟประภาคารยอดหางเรือเข้าท่า เมื่อเรือจอดเรียบร้อยและเจ้าหน้าที่ตรวจหนังสือเดินทางเรียบ

ร้อยแล้ว ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปพักที่โฮเต็ล "อเดลฟี" แล้วได้ไปเที่ยวดูตามห้างร้านต่างๆ และเช่ารถยนต์เที่ยวรอบเมือง สิงคโปร์ในเวลานั้นตามความรู้สึกเท่าที่จำได้ก็ไม่วิเศษไปกว่ากรุงเทพฯ เท่าใดนัก นอกจากความสอาดและมีถนนหนทางออกไปไกลๆ และเป็นถนนลาดยาง ตัวเมืองสิงคโปร์ตั้งอยู่บนเกาะปลายแหลมมลายู ซึ่งอยู่เหนือเส้นอิเควเตอร์ไม่ถึงหนึ่งดีกรี มีเนื้อที่ประมาณ ๒๒๐ ตารางไมล์ มีพลเมืองขณะนั้นสองแสนเศษ ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญของชาวมลายูในศตวรรษที่๑๓และ๑๔ แล้วถูกพวกชะวากรานจึงหมดความสำคัญไป พึ่งจะมาเฟื่องฟูขึ้นอีกเมื่อตอน "เซอร์สแตมฟอร์ดแรฟเฟิ้ลส์" มาเป็นผู้ว่าราชการในเกาะสุมาตราเมื่อ ค.ศ.๑๘๑๙ และก็เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษตลอดมาจนบัดนี้ ประชาชนในเมืองนี้โดยมากเป็นจีนและมลายู

วันที่ ๒๘ เวลาบ่ายออกจากสิงคโปร์โดยเรือ "วอนเดล" เป็นเรือยริษัทฮอลันดา มีน้ำหนักหมื่นกว่าตัน โดยเหตุที่เรือลำนี้เป็นเรือขนาดใหญ่จึงจอดไกลออกไปจากท่า เราต้องลงเรือเล็กไปไกลทีเดียว เรือลำนี้สอาดมากแต่รู้สึกโคลงหน่อย เวลาเข้าห้องอาหารจำคาญที่ว่าบัญชีอาหารเป็นภาษาฮอลันดา ไม่ทราบว่าอะไรเป็นอะไรบ้าง ได้แต่ชี้ลงไปในบัญชีอาหารนั้น ข่อยยกอะไรมาให้ถ้าอร่อยก็กินไป ถ้าไม่อร่อยก็ทนกินไป ในเรือลำนี้ได้ร่วมห้องกันไปกับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ความสนิทสนมกับพระองค์เจ้าอาทิตย์นี้มีอยู่มาก เพราะแทนที่จะแยกกันนอนคนละเตียง เราก็ได้มารวมนอนอยู่เตียงเดียวกันตลอดเวลา

วันที่ ๒ กันยายน ถึงฮ่องกง เรือแล่นเข้าไปในอ่าวฮ่องกง สวยมาก เพราะเมืองตั้งอยู่แต่เนินเขาขึ้นไปบนเขา มีบ้านเรือนอยู่บนเขาไม่น้อย ในเวลากลางคืนมองจากในเรือหรือมองจากฝั่งตรงกันข้ามกับเกาะฮ่องกง คือเมื่อเคารุนจะเห็นเมืองฮ่องกงสวยงามมาก เพราะมีแสงไฟตามบ้านเรือนตั้งแต่ริมทะเลขึ้นไปถึงยอดเขาอย่างสว่างไสว พวกเราได้ขึ้นไปพักที่ "โฮเต็ลคิงเอดวาร์ด" เพื่อคอยเปลี่ยนเรือถึง ๕ วัน ในระหว่างพักคอยเรือนี้ได้เที่ยวตลอดทั่ว ตลอดจนได้ขึ้นรถรางลากด้วยสายลวดขึ้นไปบนภูเขา ซึ่งเห็นเป็นของแปลกเพราะไม่เคยเห็น ขึ้นไปจนถึงสถานีสูงสุด อากาศเย็นสบายดี มองลงมาดูเมืองฮ่องกงและอ่าวฮ่องกงสวยมาก เห็นเรือใหญ่ๆ จอดอยู่หลายลำ ในวันหลังๆ ได้มีโอกาสข้ามไปชมเมืองเคาลูนด้วย รถรางที่วิ่งอยู่ในเมืองฮ่องกงนี้เป็นรถรางสองชั้น รู้สึกโงนเงนน่ากลัวล้มแต่ดูก็แปลกดี

ฮ่องกงเป็นเกาะมีเนื้อที่ประมาณ ๓๒ ตารางไมล์ ตั้งอยู่ปากแม่น้ำกวางตุ้ง และห่างจากเมืองกวางตุ้งประมาณ ๖๐ ไมล์ ตกมาเป็นของอังกฤษเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๑

ระหว่างพักอยู่ที่ฮ่องกงนี้พวกเราได้ถ่ายรูปหมู่ด้วยกันเป็นที่ระลึก สิ่งที่ต้องทำอีกอย่างหนึ่งในฮ่องกงก็คือต้องให้แพทย์ตรวจตา ผลของการตรวจปรากฏว่าพวกเราผ่านไปได้ทุกคน นอกจากพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และนายเจียม ลิมปีชาติ ซึ่งจะต้องไปหยุดทำการรักษาในประเทศญี่ปุ่นเสียก่อนจึงจะเดินทางต่อไปได้

เกร็ดสนุก ๆ ในการเดินทางนี้โดยมากก็เห็นจะเป็นด้วยเรื่องไม่รู้ภาษากันต้องใช้ภาษากลาง (ภาษาใบ้) เป็นส่วนมาก และต้องคอยระวังคนโกง

วันที่ ๗ กันยายน ออกจากฮ่องกงโดยเรือ "ชินโยมารู" เป็นเรือบริษัทญี่ปุ่นมีน้ำหนักสองหมื่นกว่าตัน ในห้องเราอยู่ด้วยกัน ๔ คนคือ คุณประสบ นายขาว นายเน็น และข้าพเจ้า ในระหว่างทางฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้โดนคลื่นใต้ฝุ่นอย่างแรงถึงกับเรือต้องหยุดเดินหลายชั่วโมง ระหว่างโดนคลื่นนี้มีคนโดยสารลงไปรับประทานอาหารในห้องรับประทานอาหาร ๒—๓ คนเท่านั้นเมาคลื่นกันหมด ข้าพเจ้าเองไม่รู้สึกเมาเท่าใดนักแต่ไม่ทนงตัว เมื่อลุกขึ้นแล้วเห็นท่าทางไม่สู้จะดี ก็ผลัดเครื่องแต่งตัวเข้านอนอีก ส่วนนายเน็นอวดว่าไม่เมา ตั้งแต่เช้าออกไปเดินข้างนอกแล้วกลับมาคุยให้เราทั้ง ๓ ซึ่งนอนอยู่ว่า คลื่นใหญ่เพียงใดสาดขึ้นถึงบน "เด็ค" ข้างบน แต่เขาก็สามารถเดินรอย "เด็ค" ได้ คุยอยู่สักครู่หนึ่ง ถ้าจะรู้สึกไม่ค่อยดีก็ผลัดเครื่องแต่งตัวเข้านอน อีกสักครู่เดียวเท่านั้น นายเน็นก็ตะโกนร้องเรียกกะโถนลั่นห้องทีเดียว มีอยู่ข้างในเท่าใดก็ปล่อยออกมาหมด เป็นอันว่าเมาก่อนเพื่อน

เรือถึงเซี่ยงไฮ้วันที่ ๑๐ กลางวันถึงช้าไปหลายชั่วโมงจึงหยุดไม่นานพวกเราเลยไม่ได้ขึ้นเที่ยว เพราะเรือจอดอยู่ที่ปากแม่น้ำถ้าจะขึ้นเที่ยวในเมืองต้องลงเรือเล็กไปตามแม่น้ำอีกหลายชั่วโมงจึงจะถึงตัวเมือง

ค่ำวันที่ ๑๐ นั้น เรือออกเดินทางไปประเทศญี่ปุ่นต่อไป วันที่ ๑๓ เช้าถึงนางาซากิ พอเรือจอดก็มีพวกพ่อค้าแม่ค้านำของขึ้นมาขายบนเรือ โดยมากเป็นของเล่นเปลก ๆ และผลไม้ ข้าพเจ้าได้ลองชิมลูกสาลี่ญี่ปุ่นซึ่งหอมหวานและน่ารับประทาน รู้สึกชอบมาก ตอนเรือถึงญี่ปุ่นนี้แม้ข้าพเจ้าจะยังมีอายุน้อยอยู่ก็ดี แต่ยังจำได้ว่า

มีความรู้สึกว่า การที่ได้เดินทางออกมาต่างประเทศและได้เห็นความเป็นไปของประเทศต่าง ๆ หลายแห่งมาแล้วนั้นเป็นการเพิ่มพูนความรู้รอบตัวขึ้นอีกมาก รู้สึกตัวทีเดียวว่ากว้างขวางขึ้น ได้เห็นขนบธรรมเนียมและประเพณี บ้านเรือน ผู้คนความเป็นอยู่ของแต่ละแห่งซึ่งไม่เหมือนกัน ได้มีเวลาขึ้นเที่ยวในเมืองนากาซากินอย่างสนุกตามภาษาเด็ก ๆ ได้ไปชมห้างร้านต่าง ๆ หลายสิบแห่ง รู้สึกว่าเข้าของราคาถูกและมีของเล่นมาก ร้านที่ทำของด้วยไม้ไผ่และไม้อื่น ๆ มีจำนวนมาก ทำของเล่น ทำหิยกลไกต่าง ๆ เมืองนากาซากินี้ใหญ่โตพอดู

วันที่ ๑๔ ออกเดินทางต่อไป วันที่ ๑๕ ถึงเมืองโกเบซึ่งเป็นเมืองท่าใหญ่ของประเทศญี่ปุ่นเมืองหนึ่ง เรือหยุดที่นี่ ๒ วัน ได้ขึ้นเที่ยวอย่างสนุก โฮเต็ลในเมืองนี้ใหญ่โตและสวยมาก ที่สุดนับตามากที่สุดก็คือเขาใช้ผู้หญิงทำงานเป็นจำนวนไม่น้อย วันที่ ๑๗ ออกเดินทางต่อไป วันที่ ๑๘ ถึงโยโกฮามา เมืองนี้เป็นเมืองท่าใหญ่ใกล้กับกรุงโตเกียว ขึ้นรถยนต์ ๔๕ นาทีก็ถึง ได้ไปเดินเที่ยวเล่นในเมืองทั้งกลางวันและกลางคืนสนุกสนานดี ตามถนนสายสำคัญๆมีผู้คนเดินไปมาหนาแน่น ในเวลากลางคืนก็มีแสงไฟอย่างสว่างไสว

วันที่ ๑๙ เรือออกจากโยโกฮามาข้ามมหาสมุทรแปซิฟิคไปประเทศสหรัฐอเมริกา การเดินทางในเรือใหญ่ ๆ นี้สนุกสนานเพลิดเพลินดี ในเวลากลางคืนทุกคืนมีภาพยนตร์และเต้นรำ เวลารับประทานอาหารทั้งกลางวันกลางคืนมีดนตรีบรรเลงให้ฟัง เวลากลางวันมีเกมต่าง ๆ เช่น เด็คเทนนิส, อินดอร์เบสบอลล์, ซัฟเฟิลบอร์ด เป็นต้น วันหนึ่งได้มีการแข่งขันกีฬาซึ่งข้าพเจ้าได้เข้าแข่งขันกับเขาด้วย แม้จะเป็นการแข่งขันของผู้ใหญ่ แต่ข้าพเจ้าก็ยังได้ชนะผู้ใหญ่และได้รับรางวัล ๒ อย่าง สำหรับอาหารการกินในเรือเช่นนั้นว่าดีมากทีเดียว อาหารเช้ามีให้เลือกรับประทานหลายอย่าง ล้วนแล้วแต่ของที่มีคุณประโยชน์ต่อร่างกาย ตอนสายหน่อยประมาณ ๕ โมงเช้าก็มีซุปและบิสกิตเซิฟรอบ ๆ "เด็ค" อาหารกลางวันเป็นอาหารที่หนักและมีให้เลือกรับประทานมากอย่างเช่นกัน ข่าย ๔ โมงรับประทานน้ำชา ถึงเวลาอาหารค่ำก็มีอาหารที่หนัก และให้เลือกได้เช่นอาหารกลางวัน การรับประทานอาหารค่ำนั้นพวกผู้ใหญ่มักจะแต่งเครื่องราตรี อนึ่งการเดินทางข้ามมหาสมุทรแปซิฟิคนี้มีสิ่งที่แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าเดินทางจากตะวัน

ถ่ายกับยิดามารดาและพี่น้อง พ.ศ. ๒๔๕๔

ตกไขตวันออก คือจากญี่ปุ่นไปอเมริกา หรือที่เรากำลังเดินทางอยู่ขัดนี้ เวลาข้ามเส้นขีด ๑๘๐ (Longtitude) จะต้องมีวันซ้ำกันวันหนึ่ง เช่นวันนี้เป็นวันอังคาร พรุ่งนี้เป็นวันอังคารอีกวันหนึ่ง ถ้าเดินทางจากตะวันออกไปตะวันตก (คือจากอเมริกามาญี่ปุ่น) วันจะหายไปวันหนึ่ง คือ วันนี้เป็นวันอังคาร พรุ่งนี้เป็นวันพฤหัสบดี

เรือเดินมหาสมุทรทุกลำจะต้องมีเครื่องวัดว่า วันหนึ่งๆ เดินทางไปได้กี่ไมล์ แล้วทุกๆ วันเวลาเที่ยงที่ตีแผนที่ทางเดินเรือ เจ้าหน้าที่จะได้มาขีดกาไว้ว่าเรือถึงตรงไหนแล้ว และในวันที่แล้วมาเดินทางมาได้กี่ไมล์ ฉะนั้น ผู้โดยสารทุกคนจึงรู้ทุกวันว่า เราถึงไหนแล้ว

ในห้องเขียนหนังสือของเรือ มีกระดาษเขียนจดหมายและซองวางไว้ให้อย่างพร้อมเพรียงจะใช้เท่าใดก็ได้ นอกจากนี้ยังมีโปสการ์ดรูปเรือและรูปห้องต่างๆ ของเรือไว้ให้อย่างมากมาย จะเขียนถึงใครสักเท่าใดหรือจะเก็บไปเป็นที่ระลึกบ้างก็ได้

วันที่ ๒๙ กันยายน เช้า เรือถึงเมืองโยโกฮูซึ่งเป็นเมืองหลวงของหมู่เกาะฮาวาย รวมเดินทาง ๑๐ วัน ไม่เห็นฝั่งเลย แต่เราะห์ดีที่ลมสงบจึงรู้สึกอบอุ่นกันมาก เมื่อเรือเข้าเทียบท่าแล้วพวกเราก็ได้ขึ้นไปเที่ยวในเมืองทั้งกลางวันและกลางคืน บ้านเมืองของเขาใหญ่โตสวยงามและน่าดูน่าเที่ยวพอใช้ ในโฮเต็ลใหญ่ๆ มีดนตรีพื้นเมือง (ฮาวาย) บรรเลงให้ฟัง ข้าพเจ้าชอบดนตรีของเขามากเพราะเสียงหวานเย็นฟังแล้วชื่นใจ ส่วนอากาศในเมืองนี้สบายมากเพราะไม่ร้อนจัดหรือหนาวจัดตลอดปี

วันที่ ๓๐ เช้า เรือออกจากโยโกฮูลู เพื่อเดินทางไปซานฟรานซิสโกในสหรัฐอเมริกาต่อไป เป็นขนบธรรมเนียมของท่าเรือเมืองโยโกฮูลูนี้ว่า เมื่อเรือจะเข้าหรือออกจากท่าคณะดนตรีฮาวายประจำท่าเรือจะต้องบรรเลงเพลง “อโลฮา” ซึ่งเป็นเพลงทักทายและลา (คือทั้ง Hello และ Good bye) ของชาวพื้นเมืองนี้ เพลงนี้ไพเราะมาก ฉะนั้นจึงทำให้ผู้โดยสารส่วนมากมีความรู้สึกอาลัยที่จะจากเกาะนี้ และเมื่อจากไปแล้วก็ยังนึกถึงเพลงนี้ซาบซึ้งอยู่เสมอ

เกาะฮาวายนี้นายทหารเรืออังกฤษชื่อ กัปตันเจมส์ คุก ได้มาพบเมื่อ ค.ศ. ๑๗๗๘ และได้ตั้งเป็น Kingdom เล็กๆ โดยชาวพื้นเมืองเป็นเจ้าแผ่นดิน (แล้วนาย

ทหารเรืออังกฤษผู้นั้นได้ถูกฆ่าตายที่นั่น ค.ศ. ๑๗๗๙) ตลอดมาจนถึง ค.ศ. ๑๘๙๓ ซึ่งขณะนั้นมีพระนางชาวฮันเมืองเป็นเจ้าแผ่นดินได้ถูกถอด แล้วก็เป็นประเทศรัฐบริหาร ต่อมา ค.ศ. ๑๘๙๘ จึงได้มารวมเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสหรัฐอเมริกา

เกาะนี้มีชื่อเสียงโด่งดังทั่วโลกก็เพราะ ๑. ดนตรี มีทำนองเพลงที่ไพเราะและเครื่องดนตรีที่เล่น ที่เรียกว่า กีตาร์ฮาวาย ก็มีเสียงเหมาะสมกับทำนองเพลง เป็นที่นิยมกันทั่วโลกจนกระทั่งทุกวันนี้ ๒. ระบำ วิธีการเต้นระบำเป็นที่นิยมของคนส่วนมาก คือเขาว่าความเคลื่อนไหวของมือ เท้า และสะเอว เป็นศิลปที่งามมาก และเครื่องแต่งกายที่ออกมาเต้นระบำก็น่าดู คือส่วนบนมีเสื้อผ้าน้อย และส่วนล่างนุ่งกระโปรงหญ้า ๓. สับรส เป็นผลไม้ที่เป็นที่นิยมกันมาก ๔. ไม้กระดานเล่นคลื่น เป็นกีฬาของเขาชนิดหนึ่ง คือยืนบนไม้กระดานแล้วคลื่นก็พาเข้ามาถึงฝั่งได้

วันที่ ๕ ตุลาคม ถึงซานฟรานซิสโกซึ่งอยู่ในมลรัฐคาลิฟอเนีย เมืองนี้เป็นเมืองท่าใหญ่ทางด้านตะวันตก คือทางด้านมหาสมุทรแปซิฟิคของสหรัฐอเมริกา คนก่อนถึงได้มีงานเต้นรำแต่งแฟนซีในเรือสนุกสนานกันมาก เรือเล่นมาเทียบนี้เป็นเทียบสุดท้ายที่จะใช้กัปตันชาวอเมริกัน ซึ่งในเที่ยวต่อไปจะใช้กัปตันญี่ปุ่น กัปตันชาวอเมริกันคนนี้มีลูกชายคนหนึ่งอายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า ได้มาสนิทสนมเป็นเพื่อนกันดีมาก เสียแต่พูดกันไม่ค่อยจะเข้าใจเรื่อง เขาได้ชวนข้าพเจ้าขึ้นไปเล่นของเล่นกับเขาในห้องกัปตันเสมอ ตำแหน่งกัปตันในเรือเดินมหาสมุทรเช่นนี้เป็นตำแหน่งที่สำคัญมาก เพราะต้องรับผิดชอบในเรือทั้งสิ้น ชีวิตผู้โดยสารและคนเรือก็มอบไว้แก่กัปตัน และเมื่อเรืออยู่ในทะเลกัปตันก็คือ King ของเรือลำนั้น มีอำนาจเด็ดขาด ผู้โดยสารหรือคนเรือกีดกันต้องเคารพยำเกรง ผู้โดยสารคนใดได้รับเชิญให้ไปร่วมโต๊ะรับประทานอาหารกัปตันหรือเชิญไปรับประทานน้ำชาที่ห้องเขากัปตันย่อมถือว่าผู้นั้นได้รับเกียรติเป็นอย่างสูง

ระหว่างเดินทางมาในเรือ ตามภาษาเด็กได้เคยไปเล่นแกล้งผู้หญิงไทย ๒ คนที่มาด้วย คือนางสาวสังวาลย์ และนางสาวอุบล ซึ่งเดินทางร่วมห้องไปกับผู้หญิงจีนอีก ๔ คน ความซนที่ได้ทำไปก็คือได้ไปที่หน้าห้องของเขา เคาะประตูแล้วก็วิ่งหนีไปแอบเสีย สองคนเปิดประตูมองหา เมื่อไม่พบก็ปิดประตู เราก็ตั้งต้นไปเคาะใหม่แล้ววิ่งหนีอีก ไปทำเช่นนี้บ่อย ๆ ซึ่งคงทำความรำคาญให้แก่เขาไม่

น้อย ถ้าในขณะนั้นจะได้ทราบเหตุการณ์ภายหน้าว่านางสาวสังวาลย์จะได้เป็นสมเด็จพระราชชนนีแล้วก็คงจะไม่กล้าไปทำเช่นนั้นเป็นอันขาด

เรือแล่นผ่านเข้ามาในอ่าวเรียกว่า "โกลเดน เกท" คือประตูทองของเมืองซานฟรานซิสโกสวยงามมาก ไม่ช้าเรือก็เทียบท่า ตอนนี้โกลาหลกันหน่อยเพราะต้องให้เจ้าพนักงานด่านภาษีตรวจเข้าของ เมื่อเสร็จการตรวจแล้วพวกเราทั้งหมดก็ต่างแยกกันไปอยู่โฮเต็ลต่าง ๆ เรา ๔ คนคือ คุณประสบ นายชาว นายเน่น และข้าพเจ้าได้ไปพักที่ "แพเลซโฮเต็ล" ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่หรูที่สุดในเมืองนี้และแพงเหลือเกิน เมื่อโผล่เข้าไปในโฮเต็ลความงามนั้นยังกับได้เข้าไปในพระบรมมหาราชวัง มีห้องโถงใหญ่มีห้องนั่งเล่น ห้องรับประทานอาหาร ห้องเต้นรำ ห้องเขียนหนังสือ ห้องสูบบุหรี่ ห้องตัดผม ห้องขัดรองเท้า ห้องขายหนังสือพิมพ์ และ "แมกกาซีน" ต่างๆ มีร้านขายของเบ็ดเตล็ดหลาย ผู้คนแต่งตัวสุภาพทั้งหญิงชายเดินเข้าออกอย่างพลุกพล่าน คนรับใช้ในโฮเต็ลทุกคนได้รับการฝึกหัด และอบรมให้เป็นคนสอาด และมีกริยาดีที่สุด เอาใจใส่และอ่อนน้อมต่อผู้มาพักทุกคน ถึงเวลารับประทานอาหารกลางวัน อาหารค่า มีคนตีบรรเลงตลอดเวลา การที่เข้าไปพักในโฮเต็ลหรูๆเช่นนี้ได้ประโยชน์มากที่เดียว คือ ได้รู้ได้เห็นของดีๆ ของเขา เสียอย่างเดียวที่มันแพงสตางค์เท่านั้น

แพเลซโฮเต็ลตั้งอยู่บนมาร์เก็ตสตรีต ซึ่งเป็นถนนสายสำคัญที่สุดในเมืองนี้ ห้องที่พักอยู่ชั้นที่ ๖ มองดูลงมาสวยมาก เห็นถนนกว้างใหญ่ ผู้คนเดินไปเดินมาราวกับมด รางรถรางขนาดใหญ่สองสายอยู่กลางถนน สายหนึ่งสำหรับรถขาขึ้นอีกสายหนึ่งสำหรับรถขาล่อง มีรถรางเดินโดยไม่ขาดระยะ มีรถยนต์มากมายวิ่งไปวิ่งมา การขับรถยนต์ในประเทศอเมริกานี้ขับทางด้านขวา ไม่เหมือนกับประเทศไทยซึ่งขับทางด้านซ้าย เมืองซานฟรานซิสโกเป็นเมืองที่ใหญ่ สนุกและสวยมากที่สุดเมืองหนึ่ง มีตึกรามใหญ่โต มีร้านขายของขนาดต่าง ๆ มีโรงละคร โรงภาพยนต์ โรงเต้นรำมากมาย และโดยเหตุที่เมืองนี้อยู่บนเขา ฉะนั้นบ้านบางแห่งก็อยู่บนลูกเขาสูงๆ ต่ำๆ ถนนในเมืองนี้มีขึ้นเขาลงเขา ระหว่างที่พักอยู่เมืองนี้ ๕ วันได้ไปชมสถานที่สำคัญหลายแห่ง ชมร้านขายของต่าง ๆ และได้ขึ้นรถเที่ยวตามถนนชายทะเลซึ่งสวยมาก นักเรียนไทยในเมืองนี้มีจำนวนน้อย และที่ได้มาพาเราไปเที่ยวชมสถานที่

ต่าง ๆ ก็คือคุณพระเจริญวิศวกรรม ซึ่งในขณะนั้นกำลังเป็นนักเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยคาลิฟอเนีย มหาวิทยาลัยคาลิฟอเนียนี้ตั้งอยู่ในเมืองเบอร์กเลย์ อยู่ตรงข้ามอ่าวกับเมืองซานฟรานซิสโก คุณพระเจริญได้พาเราลงเรือ "เฟอรี่" ไปชมเมืองเบอร์กเลย์และเมืองโอ๊กแลนด์ด้วย

ไปจากตะวันออกไม่เคยเห็นบ้านเมืองใหญ่โตและมีตึกสวยงามเช่น ซานฟรานซิสโกนี้ รู้สึกตื่นเต้นมาก

วันหนึ่งนั่งอยู่ในโฮเต็ลมิโทรศัพท์มา นึกว่าเป็นคนไทยด้วยกัน ริยกหูขึ้นฟัง ที่ไหนได้ ได้ยินเสียงภาษาฝรั่งฟุดพีดมา ฟังไม่เข้าใจเลย ข้าพเจ้าก็ค่อย ๆ วางสาย มาภายหลังจึงได้ทราบว่าคุณประสบแกล้งลองให้ฝรั่งคนหนึ่งพูดมา ดูทีว่าเราจะทำอย่างไรบ้าง

ขนบธรรมเนียมการแต่งตัวของเด็กขนาดข้าพเจ้าในอเมริกานี้ เขานุ่งกางเกงขาสั้นห้ามเข่าและสรวมถุงยาว แต่เครื่องแต่งตัวที่ข้าพเจ้าตัดไปจากเมืองไทยนั้นมีชุดกางเกงขายาว แล้วยังมีคอลล่าร์แบบอีตันคือเป็นคอลล่าร์แข็งออกมาคลุมคอเสื้อชั้นนอกซึ่งในอเมริกาเขาไม่แต่งกัน ฉะนั้นในวันแรกที่ข้าพเจ้าขึ้นเมืองซานฟรานซิสโกนี้ รู้สึกว่าแต่งตัวเป็นเด็กอังกฤษจำไปหน่อย แต่เมื่อเห็นว่าไม่มีใครเขาแต่งกันอย่างนี้ก็รีบเปลี่ยนทันที

ในอเมริกานี้ถือสุภาษิตอยู่อย่างหนึ่งว่า "It pays to advertise" ฉะนั้นเรื่องการแข็งความของเขาจึงเป็นเรื่องสำคัญ เช่นเรามาในเรือเราจะได้รู้ได้เห็นแล้วว่าโฮเต็ลในเมืองต่าง ๆ มีโฮเต็ลอะไรบ้าง รูปร่างเป็นอย่างไร และดีอย่างไร รถไฟสายไหนเดินทางใดและมีอะไรพิเศษบ้าง โรงภาพยนต์และโรงเต้นรำที่ไหนเป็นอย่างไร ฯลฯ ทั้งนี้เพราะแต่ละแห่งเขาทำสมุดพิมพ์รูปงาม ๆ ของสถานที่ต่างๆ พร้อมด้วยคำอธิบายวางไว้ในเรือเพื่อผู้โดยสารจะหยิบดู และเก็บไว้เป็นที่ระลึกด้วยก็ได้ เป็นการให้ความรู้อย่างหนึ่งแก่เราเหมือนกัน

วันที่ ๑๐ ตุลาคม ออกเดินทางจากซานฟรานซิสโกไปกรุงวอชิงตันโดยรถไฟ ระยะทาง ๓,๐๐๐ไมล์เศษ ต้องอยู่ในรถไฟ ๕ วัน ๕ คืน เบื่อหน่ายมากเพราะสกปรกลองถ่านซึ่งไปลิวจากรถจักรรับหน้าและเครื่องแต่งตัวดำไปหมด ที่อาบน้ำก็ไม่สะดวก

อาหารก็แพง คนใช้ในรถไฟนี้เปนแขกดำ (นิโกร) ทั้งสิ้น รถไฟผ่านมลรัฐคาลิฟอเนีย เนวาดา ยูตาห์ ในมลรัฐยูตาห์นี้ทางรถไฟได้ผ่านข้ามทะเลสาป Salt Lake ทะเลสาปนี้สมกับชื่อคือน้ำเค็มเป็นเกลือทีเดียว ใครอยู่แถวนี้ไม่ต้องซื้อเกลือรับประทาน ตักน้ำทะเลขึ้นมาก็เป็นเกลือแล้ว ต่อจากนั้นก็ผ่านมลรัฐไวโอมิง เนบราสกา ไอโอวา อิลลินอยส์ เมืองชิกาโกตั้งอยู่ในมลรัฐอิลลินอยส์ เมืองนี้เป็นเมืองที่ใหญ่โตที่สองรองจากกรุงนิวยอร์ค มีพลเมืองหลายล้านคน เราต้องหยุดเปลี่ยนรถไฟที่นี่ แต่โดยเหตุที่รถไม่หยุดนานนักจึงไม่กล้าออกไปเที่ยวที่ไหนที่ไกลสถานี เกรงจะหลงทาง ต่อจากนั้นก็เดินทางต่อไปในมลรัฐอินเดียนา โอไฮโอ เพนซิลวาเนีย แมรีแลนด์ จนถึงกรุงวอชิงตันเมืองหลวงของสหรัฐอเมริกา ซึ่งตั้งอยู่ใน District of Columbia ไม่ขึ้นอยู่ในมลรัฐใด เมื่อตอนออกจากซานฟรานซิสโกรถไฟทั้งขบวนได้ลงเรือ "เฟอรี่" ข้ามฟากแห่งหนึ่ง

๕. ถึงกรุงวอชิงตัน

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๖๐ รถไฟได้แล่นเข้าสู่สถานีรถไฟกรุงวอชิงตัน มีข้าราชการสถานทูตหลายคนมาคอยต้อนรับ แล้วเขาได้จัดให้เรา ๔ คน คือคุณประสบ นายขาว นายเน็น และตัวข้าพเจ้าไปพักที่ชอร์แฮมโฮเต็ล ซึ่งเปนโฮเต็ลที่ดีที่สุดในกรุงนี้ มีความหรูหราเกือบไม่แพ้แพเลซโฮเต็ลที่เมืองซานฟรานซิสโก ในวันนั้นเองพวกเราได้ถูกนำไปพบพระยาประภากรวงศ์ (ว่อง ยุญนาค) อัครราชทูตที่สถานทูต ซึ่งตั้งอยู่บน 16 th Street N.W.

ในระหว่างพักอยู่ในโฮเต็ลประมาณ ๖—๗ วันเพื่อทางสถานทูตได้จัดหาครอบครัวที่จะให้ไปอยู่ด้วยนั้น ได้มีโอกาศชมกรุงวอชิงตันโดยตลอด

กรุงวอชิงตันนี้เป็นเมืองหลวงของประเทศสหรัฐอเมริกา ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำโปโตแม็กและแม่น้ำอนาคอสเตีย และอยู่ระหว่างมลรัฐแมรีแลนด์และเวอร์ยิเนีย ยอร์ชวอชิงตันประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาคนแรกเป็นผู้เลือกที่ตั้งกรุงนี้เมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๐ นายช่างฝรั่งเศสคนหนึ่งเป็นผู้ออกแผนผังของเมือง จึงมีความสวยงามอย่างแบบฝรั่งเศส มีถนนกว้างใหญ่ มีต้นไม้สองข้างถนน และมีวงเวียนต่าง ๆ ตั้งอนุสาวรีย์ แต่ก็มีถนนตัดกันเป็นสี่เหลี่ยมแบบอเมริกันเหมือนกัน บรรดาอาคารใหญ่ ๆ ที่สำคัญก็มี Capitol (รัฐสภา) ทำเนียบประธานาธิบดี WhiteHouse ติดกับทำเนียบข้างหนึ่งเป็นกระทรวงการ

คลัง อีกข้างหนึ่งเป็นกระทรวงการต่างประเทศ กลาโหม และทหารเรือ เป็นอาคารใหญ่มากทั้งสองข้าง มีกระทรวงและสถานที่ทำงานของรัฐบาลอีกหลายสิบแห่ง นอกจากนี้ยังมีอาคารที่ใหญ่โตและสำคัญอีกมากมาย เช่นที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข มิวเซียม และหอสมุด ฯลฯ เป็นต้น สำหรับอนุสาวรีย์สำคัญที่ควรกล่าวก็คืออนุสาวรีย์ของท่านยอร์ช วอชิงตัน ทำเป็นแบบสูงแบบเสา(Obelisk) สูงขึ้นไป ๕๕๐ ฟุต ข้าพเจ้าเคยขึ้นไปถึงยอดคือ “ลิฟต์” (ภาษาอเมริกันเรียกว่า “เอลเวเตอร์”) มองลงมาดูกรุงวอชิงตันงามมาก ขาลงลองลงบรรไดกว่าจะถึงชั้นล่างเมื่อยแล้วเมื่อยอีก

กรุงวอชิงตันเป็นกรุงที่สวยงามและสอาดสอ้านมาก จนกระทั่งสายไฟฟ้าสำหรับรถรางเดินก็อยู่ใต้ดิน ทั้งนี้เพื่อมิให้มีสายไฟฟ้ารุงรังอยู่บนถนน มีสวนสัตว สวนดอกไม้ และสวนสำหรับรถยนต์เข้าไปเที่ยว ทำเป็นข้ามลำธารเล็กน้อย ทำทางรถยนต์ข้ามลำธาร ฯ ในกรุงนี้มีชาวแขกดำนิโกรอยู่เป็นจำนวนมาก ลักษณะของพวกแขกดำนี้ผมหยิก ปากหนา และกล้ามตัวแรง พวกแขกดำได้ถูกขนมาจากแอฟริกาเป็นจำนวนมาก เมื่อสมัยมีการค้าทาส คือเมื่อก่อนสมัยประธานาธิบดีลินคอล์น เรื่องของการค้าทาสในประเทศอเมริกามีอยู่ว่าประเทศอเมริกาเป็นประเทศใหม่ มีเนื้อที่มากมาย ชาวยุโรปที่มาตั้งเนื้อตั้งตัวล้วนแต่ต้องการคนทำงาน ฉะนั้นจึงได้มีการค้าทาสโดยไปจัดหานิโกรมาจากทวีปแอฟริกา เกร็ดของการค้าทาสที่แปลก ๆ ก็มี เช่นผู้ที่หากินทาง ค้าทาสบางคน เห็นว่าการไปหาแขกดำมาจากแอฟริกาต้องทำการขนส่งด้วยความลำบาก และบางคราวก็หาได้จำนวนน้อยไม่เพียงพอกับเที่ยวเรือ และยังมีอุปสรรคอื่น ๆ อีก จึงคิดเพาะคนขึ้นโดยไม่จัดหาผู้หญิงนิโกรมาเป็นจำนวนมาก กว่าชายแล้วจัดที่อยู่ให้เป็นห้อง ๆ แล้วหาพวกผู้ชายที่แข็งแรงซึ่งเป็นนิโกรด้วยกันมาสับปันไว้สำหรับค้าต่อไปอีก โดยมิต้องทำการขนส่งมาจากแอฟริกาดังนี้เป็นต้น นึก ๆ ดูก็น่าอนาถใจ ไม่ดีไปกว่าสัตว์เท่าใดนัก การค้าทาสนี้ได้ถูกเลิกในสมัยประธานาธิบดีลินคอล์นราว ค.ศ. ๑๘๖๕ ชาวอเมริกันรังเกียจพวกนิโกรมาก แม้ว่าโรงภาพยนต์ โรงละคร และโรงแรมก็ต้องแยกกัน จะเข้าคิวหรืออยู่ร่วมกันไม่ได้ ยิ่งลงไปทางเมืองใต้กรุงวอชิงตันด้วยแล้ว แม้ว่ารถรางก็ต้องแยกกันนั่งคนละคัน สถานีรถไฟก็มีห้องพักผู้โดยสารคนละด้าน นี่แหละเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เมื่อคนไทยไปอยู่อเมริกา ถ้าลักษณะของคนมีรูปร่างคล้ายนิโกรแล้วก็จะได้รับความเดือดร้อนไม่

น้อย พวกนิโกรมีจำนวนมากในทางภาคใต้ของประเทศอเมริกา ส่วนทางภาคเหนือตั้งแต่กรุงนิวยอร์คขึ้นไปมีจำนวนน้อย

พวกนิโกรเหล่านี้พูดภาษาอังกฤษทั้งนั้น แต่พูดช้า ๆ และลากเสียงมีสำเนียงแปร่งเล็กน้อย ถ้าได้ยินเสียงก็พอยอกได้ว่านิโกรพูด สำหรับชื่อของเขานั้นเขาชอยเอาชื่อคนสำคัญ ๆ มาประสม เช่นชื่อประธานาธิบดีต่าง ๆ ของอเมริกา ดังยอร์ชวอชิงตัน หรือเอบราแฮมลินคอลน แลวเขากชอยอรชเอบราแฮมหรือเอบราแอมวอชงตน หรือยอร์ชลินคอล์น สับไปสับมาดังนี้ บางคนก็เอาชื่อตรงเลยทีเดียวก็มี

สำหรับชาวตะวันออก เช่นจีน ญี่ปุ่น ไทย ฟิลิปปีนโน ชาวอเมริกันก็เห็นเป็นชาวต่างผิว ไม่สู้จะยกย่องนัก นอกจากจะได้รู้จักกันเป็นส่วนตัว คนจีนในอเมริกามีจำนวนมากมายแล้วแกไปทำให้เขาดูถูก เช่นการแต่งกายของเขาส่วนมากไม่ค่อยเรียบร้อย ที่ทางอยู่ก็สกปรกแล้วไปมีอาชีพทำ ๆ ทั้งสิ้น พูดอังกฤษก็ไม่ค่อยชัด ๆลๆ เหล่านี้ทำให้คนอเมริกันดูถูกมาก สำหรับชาวญี่ปุ่นนั้นชาวอเมริกันหาว่าเป็นพวกเอาเปรียบและมีลับลมคมใน ไม่เปิดเผยหรือตรงไปตรงมา ชาวอเมริกันจึงไม่ชอบ ส่วนฟิลิปปีนโนนั้นก็เปนเมืองขึ้นของเขา เขาก็ต้องดูไปในทางเหยียด ๆ สำหรับไทยนั้นชาวอเมริกันส่วนมากไม่รู้จักเลย ไม่รู้ว่าเมืองไทยอยู่ที่ไหน บางคนก็คิดว่าอยู่ในอเมริกาใต้ หรือบางคนก็คิดว่าอยู่ในอินเดีย แต่ผลที่สุดไทยเราก็เป็นพวกผิวเหลือง จึงอยู่ในข่ายที่เขาไม่ยกย่องอยู่นั่นเอง

สำหรับห้างร้านขายของในกรุงวอชิงตันนี้มีจำนวน มาก มาย ทั้ง ใหญ่ และ เล็ก แต่ที่ติดใจข้าพเจ้าคือร้านขายของ ๕ เซ็นต์ ๑๐ เป็นร้านใหญ่มีของเบ็ดเตล็ดที่เราต้องการใช้แทบทุกอย่าง ขายด้วยราคา ๕ เซ็นต์และ ๑๐ เซ็นต์ เท่านั้น เราเข้าไปเดินในร้านนี้แล้วอยากได้เสียทุกอย่างเพราะราคาถูกและก็เป็นของที่ใช้ได้ดีพอใช้

ครั้นแล้วพวกนักเรียนที่ไปด้วยกันก็แยกกัน ไปเข้า โรงเรียน ต่าง ๆ ออก จาก กรุงวอชิงตันไป ที่ยังคงอยู่ในกรุงวอชิงตันก็ละเพราะรุ่นเล็ก ๔ คน คือนายชาว นายเนิน นายเจียม และข้าพเจ้า

ขนบธรรมเนียมและประเพณีของไทยและของฝรั่งนั้นผิดกันไกลทีเดียว ในการนั่งโต๊ะอาหารก็ดี การสนทนาหรือการแต่งกายก็ดี ฉะนั้น คนไทยที่ไปต่างประเทศควรได้รับการอบรมอย่างดีเสียก่อน เพราะถ้าเราไปเสียมารยาทในเรื่องเหล่านี้แล้วทำให้ฝรั่งดู

ถูก เราทำผิดพลาดคนเดียวแต่เขาก็รู้จักคนไทย คือเราคนเดียว เขาก็ต้องเห็นเราเป็นตัวอย่างคนไทยทั้งหมด เราทำดีเขาก็คิดว่าคนไทยดีทั้งนั้น เราทำเลวเขาก็คิดว่าคนไทยเลวทั้งนั้น การนั่งโต๊ะรับประทานอาหารเราจะต้องรู้ว่าถ้วยแก้วน้ำของเราอยู่ทางไหน จานชนมปังอยู่ทางไหน ผ้าเช็ดมือให้ใช้อย่างใด มีดช่อมชะนิดใดสำหรับอาหารอย่างใด วิธีตักซุปตักอย่างใด ฯลฯ การสนทนานั้นถ้ารู้จักกันไม่ค่อยสนิทแล้วฝรั่งเขาถือมากในเรื่องที่จะไปถามเรื่องส่วนตัวของเขาจนเกินไป สำหรับฝรั่งเขาเกือบจะมีบทเดียวว่าควรสนทนาเรื่องอะไรในโอกาสอะไรบ้าง ฯลฯ แต่ในเรื่องเหล่านี้ข้าพเจ้าเอาตัวรอดไปได้เพราะเรื่องโต๊ะอาหารก็รู้จนบธรรมเนียมไปดีแล้ว เนื่องจากอยู่ที่บ้านในกรุงเทพ ฯ ก็ปฏิบัติอย่างฝรั่งอยู่แล้ว ส่วนการสนทนานั้นในขณะนั้นยังพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ จึงไม่มีโอกาสได้สนทนากับใคร

บ้านที่สถานทูตจัดหาให้ข้าพเจ้านั้น เลขที่ ๒๕๐๕ ถนนแชมเพลน เจ้าของบ้านชื่อ Mrs. Mary R. Dickens ซึ่งพวกเราได้ตั้งชื่อเป็นภาษาไทยว่า "ยายไก" ยายไก่นี้เคยเป็นดาราภาพยนตเมื่อสมัยกะโน้น (ค.ศ. ๑๙๐๐ เศษ) เก็บพิลมตนเองไว้ไม่น้อย แล้วนำมาอวดพวกเราหลายครั้งหลายคราว สามียายไก่เป็นคนหงิม ๆ ไม่ค่อยพูดจา อะไร ๆ ก็แล้วแต่ยายเมีย มีบุตรสาวคนหนึ่งชื่อมากาเร็ต อายุประมาณ ๑๑—๑๒ ปี หน้าตาน่าเอ็นดู การพักอยู่ที่นี่เขาคิดเดือนละ ๔๕ เหรียญ รวมทั้งค่าอาหารด้วย ยายไก่เป็นคนถือศาสนาจัด วันอาทิตย์จึงชอบให้ข้าพเจ้าไปวัดทุกอาทิตย์

ศาสนาที่ยายไก่นับถือนี้เป็นศาสนาประเภท Christian Science คือจะต้องการอะไรก็ใช้วิธีสวด เจ็บไข้ไม่สบายก็ไม่ต้องตามหมอ ใช้สวดให้หายแทน เคราะห์ดีที่ข้าพเจ้าไม่ได้ป่วยในระหว่างที่พักอยู่นี้ มิฉะนั้นพระเจ้าคงจะต้องเดือดร้อนต้องลงมารักษา

บ้านที่พักอยู่นี้ไม่ไกลจากสถานทูตนัก ระยะเดินอยู่ในราว ๑๕ นาที ระหว่างเป็นนักเรียนรุ่นเล็กนี้สถานทูตจ่ายเงินกะเบ้าให้เดือนละ ๖ เหรียญซึ่งเป็นค่ากินขนม ถ้าเรากินขนมมากไปหน่อยก็แปลว่าต้องเดินไปโรงเรียนเพราะไม่มีสตางค์เหลือเป็นค่ารถราง ฉะนั้นเวลาที่มีสตางค์เหลือน้อย ๆ ต้องคิดเสมอว่ากินขนมดีหรือเอาไว้เป็นค่ารถรางดี

การที่ได้เข้าไปอยู่ในครอบครัวของชาวอเมริกันเช่นนี้นับว่าดีเหมือนกัน

ถ่ายกับคุณประสาท สุขุม พ.ศ. ๒๔๕๘

เพราะทำให้รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีและนิสัยใจคอของชาวอเมริกันเป็นอย่างดี อย่างไรก็รู้สึกว่าครอบครัวนี้มีความเอ็นดูรักใคร่ข้าพเจ้ามากกว่า ๆ ที่ข้าพเจ้ามเรือเทะเตาะเบาะแว้งกับแม่มากเท่าใดย่อย ๆ ตามภาษาเด็ก

ทางสถานทูตได้จัดให้ข้าพเจ้าไปเข้าโรงเรียนชื่อ Washington Collegiate School ซึ่งเป็นโรงเรียนไปรเวตเล็ก ๆ ตั้งอยู่ห่างจากบ้านที่พักราวไมล์เศษ โดยปรกติเดินไปและกลับทุกวัน โรงเรียนนี้มีครูอยู่ ๒ คน คือ Mr. Paul N. Peck และภรรยาของเขา มีนักเรียนราว ๑๕ คนเท่านั้น แต่นักเรียนเหล่านี้เป็นคนหัวดีอันระดับเพราะค่าเล่าเรียนค่อนข้างแพง มีสเตอร์เป็กเป็นคนคิดเลขเก่งมาก มีวิธีพิเศษอย่างใดไม่ทราบ สามารถทำการยวกและลบเลขได้ยังกับเครื่องจักร ตอนเข้าเรียนแรก ๆ ลำบากหน่อยเพราะฟังครูพูดไม่ค่อยเข้าใจแต่ต่อมาก็ค่อยๆเข้าใจดีขึ้น เวลาผ่านไปหลายเดือนจึงรู้สึกว่าฟังเข้าใจดีและพอพูดภาษาอังกฤษได้บ้าง

ข้าราชการสถานทูตไทยเวลานั้น นอกจากท่านอัครราชทูตก็มีมิสเตอร์ลอฟตัส (พระยานิเทศ) เป็นชาวอังกฤษแต่พูดภาษาไทยได้เป็นน่าทึ่งเดียว ๒. คุณวิสุทธิโทณวนิก (พระยาโทณวนิกมนตรี) ซึ่งลาออกจากตำแหน่งเพื่อไปศึกษาวิชาเพิ่มเติม รัฐบาลได้ส่งคุณตาย โทณวนิก (หลวงวิมลโทณวนิก) น้องชายไปแทน ๓. คุณชัชวาลย์ บุรณศิริ (หลวงศิโรรัฐกิจ) มีภรรยาเป็นชาวอเมริกันชื่อ Nina ท่านอัครราชทูตมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อวิภาศ ขุนนาค อายุราว ๖-๗ ขวบ เรียกกันว่าอ้ายบี๊

มิสเตอรลอฟตัสกับภรรยาได้แสดงความเมตตาและดีใจมากที่ได้มาพบปะกับข้าพเจ้า เพราะแกเล่าให้ฟังว่าแกรู้จักและคุ้นเคยกับบิดาข้าพเจ้าคือเมื่อครั้งบิดาข้าพเจ้ายังรับราชการอยู่ในกรุงลอนดอน และยังเล่าต่อไปอีกว่าเมื่อคราวมารดาข้าพเจ้าคลอดพี่ชายใหญ่ (พระยาสุขุมนัยวินิต) ที่กรุงลอนดอนนั้นภรรยายังได้ไปคอยช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา

ยรรค นักเรียนที่พักอยู่ในกรุงวอชิงตัน ๔ คนนั้นนายเชียมพักอยู่บ้านเดียวกับข้าพเจ้า นายเน็นอยู่กับ Mr. & Mrs. Arms นายขาวอยู่กับ Mr. Mc. Neil โดยปรกติเราทั้ง ๔ คนพบกันทุกวันเพราะบ้านที่อยู่ไม่ห่างจะไกลกันนัก

เจ้าคุณทูตเชิญพวกเราไปรับประทานอาหารไทยที่สถานทูตเสมอ วันไหนได้

รับเชิญเราก็ดีใจกันมาก เพราะเวลาอยู่ในต่างประเทศเช่นนี้อยากรับประทานแต่อาหารไทย เบื่ออาหารฝรั่งเต็มที แม้บางวันความที่เราอยากรับประทานอาหารไทย ถึงแม้ว่าเจ้าคุณทูตจะไม่เชิญบางคราวเราก็แอบไปประจบคนทำอาหารขอแบ่งเขากินก็หลายครั้ง

ในวันเสาร์หรือวันโรงเรียนหยุด ข้าพเจ้าได้ไปช่วยเขาทำงานที่สถานทูตเสมอ ทำบัญชีบ้าง พิมพ์หนังสือบ้าง เข้าโค้ดหรือถอดโค้ดโทรเลขบ้าง ฯลฯ เจ้าคุณทูตเคยชมเชยเสมอว่าคล่องแคล่วดี ทำงานได้เหมือนผู้ใหญ่

ถึงเดือนธันวาคมเข้าฤดูหนาว อากาศหนาวมาก หิมะตกขาวไปหมดทั้งเมือง ถนนหนทางเต็มไปด้วยหิมะ ถ้าวันไหนหนาวจัด ๆ หิมะก็กลายเป็นน้ำแข็ง วิ่งเดินต้องระวังหกล้ม เราต้องสวมรองเท้ายางอย่างหนาอีกรองเท้าธรรมดาอีกชั้นหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สามประการคือ ๑. ไม่ให้เท้าเปียกและเนื่องจากหิมะซึมเข้าไป ๒. เพื่อให้เท้าอบอุ่น ๓. ช่วยกันในเวลาเดินไม่ให้ลื่นหัก

ในฤดูหนาวนี้น้ำในบ่อในสระหรือในแม่น้ำบางแห่งก็กลายเป็นน้ำแข็งมีผู้คนไปเล่นสเกตกันมากทั้งเด็กและผู้ใหญ่ พวกเราก็ได้ไปหัดเหมือนกัน ก็สนุกเพลิดเพลินดี นอกจากนี้ยังได้ซื้อ sled ไปเล่นในปารีสอีกด้วย รูปร่างของสเลดนี้คือแผ่นไม้บาง ๆ เบา ๆ มีความกว้างเท่า ๆ กับตัวเรา วางอยู่บนรางเหล็ก มีที่ถอยท้ายให้เลี้ยวได้ การเล่นก็คือเวลาหิมะตกเราก็นำสเลดนี้ไปในที่เนินสูงแล้วก็นั่งหรือนอนบนสเลดนี้ ปล่อยให้ไหลลงมาในที่ต่ำ พวกเด็ก ๆ ชอบเล่นกันมาก

ระยะนี้ได้รับข่าวจากกรุงเทพ ฯ ว่าน้ำท่วมมาก (๒๔๖๐) ในรูปที่ส่งไปให้ดูปรากฏว่าหน้าพระลานพระยรมรูปทรงม้า มีผู้คนพายเรือเล่นอย่างหนาแน่น ทั้งนี้เขาได้ยอกยุเรียไรให้ผู้ที่ต้องประสบภัยเนื่องจากการน้ำท่วมนี้ด้วย ซึ่งข้าพเจ้าได้อุทิศส่งไปช่วยหาเหรียญทอง

ข้าพเจ้าชอบประเพณีของฝรั่งอยู่อย่างหนึ่ง คือเรื่องวันคริสมาศ ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม ซึ่งเป็นวันเกิดของพระเจ้าเยซู ทุก ๆ ปีในวันนี้ต้องเป็นวันหยุดงาน ส่งของขวัญให้กันและกัน หรืออย่างน้อยก็ต้องส่งคริสตมาศการ์ดถึงคนที่รู้จักกัน ในระหว่างวันสองวันนี้บรรยากาศเหน็บหนาวมาก ต้องส่งของ ส่งหนังสือเป็นหอบ ๆ ใหญ่ ๆ วันละหลาย ๆ เที่ยว แต่บรรยากาศเหล่านี้ดีใจ เพราะตนก็ได้รับเงินหรือของขวัญจากบ้านต่างๆ บางบ้านที่ตนไปส่งของหรือส่งหนังสือเหมือนกัน

โดยปรกติในคืนวันที่ ๒๔ ธันวาคม ซึ่งเราเรียกกันว่า Christmas Eve นั้น เป็นคืนที่เขาจะต้องออกเที่ยวไปรับประทานอาหารข้างนอก ไปดูหนังดูละครและไปเต้นรำ เป็นคืนที่ครึกครื้นมาก ส่วนวันที่ ๒๕ ก็ไปวัดแล้วกลับมาอยู่บ้าน ถ้าจะมี "ปาร์ตี้" ก็มักนิยมที่บ้าน มี Christmas Tree ประดับด้วยไฟหรือแก้วเงาสีต่าง ๆ อย่างงามตั้งอยู่ในห้องรับแขก ห้อยของเล่นหรือของขวัญสำหรับแจกผู้ที่ไปในงาน เป็นประเพณีที่ดีมาก คือในทางจิตต์ใจก็ทำให้รู้สึกชื่นบานสนุกสนาน ได้มีของขวัญหรือการอวยพร มีโอกาสได้ส่งของขวัญให้แก่ผู้ที่เราพอใจ ส่งการอวยพรให้แก่เพื่อนฝูงซึ่งต่างฝ่ายก็ปลาบปลื้มกัน ในระหว่างเทศกาลคริสตมาศน์ความครึกครื้นทำให้คนแก่ๆ รู้สึกเป็นหนุ่มเป็นสาวอีกด้วย ส่วนในทางเศรษฐกิจนั้นจะเห็นได้ชัดทีเดียวว่าก่อนถึงวันคริสตมาศราว ๒ อาทิตย์ ผู้คนก็ต้องออกซื้อของขวัญกัน ตามห้างร้านต่าง ๆ ขายดิบขายดีเป็นเท่าตัว บางร้านต้องเปิดขายในเวลากลางคืน เงินออกหมุนเวียนเนื่องจากการนี้เป็นร้อย ๆ ล้านเหรียญ สำหรับความสามัคคีนั้นเล่า ญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่สนิทสนมต่างก็เชิญให้มาพักเที่ยวด้วยกันฉลองงานที่บ้านด้วยกัน ในบ้านหนึ่ง ๆ รู้สึกว่ามีผู้คนจำนวนมากดอยวาระนั

ระหว่างศึกษาอยู่ในกรุงวอชิงตันนี้ ถึงวันหยุดโรงเรียนได้ไปดูภาพยนต์เสมอ บางวันดูตั้งแต่เช้าจนกลางคืน ดูเสียตั้ง ๖—๗ โรงเพราะภาพยนต์เขาตั้งต้นแต่ ๙ โมงเช้า ฉายตลอดไปจนถึง ๒ ยาม ฉายเวียนรอบพอครบรอบแล้วก็ตั้งต้นใหม่ โรงภาพยนต์ในกรุงวอชิงตันมีน้อยร้อย ๆ โรง มีตั้งแต่โรงเล็ก ๆ สำหรับคนดูร้อยกว่าคนจนถึงโรงใหญ่ ๆ จุคนดูได้ตั้งหลายพันคน ภาพยนต์ชั้นเยี่ยมมักจะมาฉายในโรงใหญ่ ๆ ซึ่งมีอัตราค่าดูค่อนข้างสูงหน่อย ส่วนโรงเล็ก ๆ ก็มีภาพยนต์ชั้นเลวลงมาหรือภาพยนต์ที่ฉายในโรงใหญ่มาแล้วฉายเป็นรอบลอง อัตราค่าดูถูกมาก บางโรงเพียง ๑๐ เซนต์ก็มี

วันหนึ่งคุณชัชวาลย์และภรรยาได้รับเชิญไปในงานเต้นรำแห่งหนึ่ง จึงมาชวนเราทั้ง ๔ คนไปด้วย ก่อนไปต้องสอนกันว่า เวลาแนะนำให้รู้จักใครต้องทำกิริยาอย่างไร กล่าวอย่างใดบ้าง เช่นสอนว่าเมื่อแนะนำกับใครแล้วให้ยื่นมือขวาเข้าไปจับกับเขาแล้วให้พูดว่า I am very glad to meet you ซึ่งข้าพเจ้าต้องท่องให้ขึ้นใจ เพราะเกรงจะ

ลืม เดี๋ยวถึงเวลาเอาจริงเอาจังยื่นมือไปขยักยั้งเขาแล้วไม่รู้จะพูดว่าอะไร พวกเราเต้นรำไม่เป็น และงาน Social อย่างนี้ไม่เคยไปเลยออกจะตื่น ๆ เมื่อไปถึงที่แล้ว แทนที่จะพยายามไปขอเข้าเต้นรำหรือไปคุยกับเขา กลับไปยืนเป็นเสากะโดงตลอดเวลา อย่างนั้นก็ยังรู้สึกสนุกไปด้วย คือ ดูเขาเต้นรำเจียวจ้าวกันน่าสนุก ใจนึกอยากหัดให้เป็นทันทีเสร็จงานแล้วเวลากลับบ้านคณะชัชวาลย์บ่นว่า ไม่ไหวเด็กพวกนี้เต้นทีหลังไม่พาไปไหนอีกละ ไปยืนเป็นเสากะโดงอยู่ได้

เรื่องขัน ๆ ระหว่างอยู่กรุงวอชิงตัน เท่าที่จำได้ในเวลาเขียนนี้มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ ๑. เรื่องพวกเราอยากสวยกัน ไปเห็นแจ้งความในหนังสือพิมพ์ว่ามีเครื่องอัดหมูกทำให้หมูกโด่งได้ พวกเรามาคิดๆดูว่าของเรามันยานใหญ่อยู่ทุกคน ถ้าต่างคนต่างโด่งขึ้นแล้วจะสวยไม่น้อย ของนายขาวออกจะยานใหญ่อยู่กว่าเพื่อน จึงกับเก็บเล็กผสมน้อยสั่งเครื่องวิเศษนี้มา ๑ อัน เป็นราคาหลายเหรียญอยู่ ฝ่ายนายเจียมนั้นเห็นว่าการสั่งซื้อนั้นเปลืองเงินเปล่าๆ เห็นรูปร่างแล้วว่ามันเป็นอย่างไร คิดทำขึ้นเองก็ได้ เขาจึงตัดปกแข็งหนังสือ ภายในเอาผ้ากำมะหยี่ติดไว้เพื่อมิให้หมูกเขี้ย วิธีใส่ก็คือ เอาปกแข็งที่ตัดไว้นี้หนีบหมูกเข้า แล้วเอาเหล็กที่เสียบที่อัดกางเกงมาเสียบปกแข็งที่รัดหมูกไว้ พอกลับจากโรงเรียนถึงบ้านเขาก็สวมเครื่องอัดนี้ทันที อุส่าห์ทนไม่พูดจากับใคร กลางคืนนอนก็ใส่ไว้ ทรมานตนอยู่ได้ทุกๆวัน ส่วนนายขาวพอได้รับเครื่อง คืนวันนั้นเวลาจะนอนก็เข้าเครื่อง รุ่งเช้าวิ่งมาหาข้าพเจ้าว่า เมื่อคืนนี้เขาใส่เครื่องอัดหมูก เช้าวันนี้ก็เห็นโด่งขึ้นทันใจทีเดียว ข้าพเจ้ามองดูก็เห็นจริง เห็นโด่งขึ้นมากออกจะเลอมใสในเครื่องวิเศษนี้ ครั้นแล้วนายขาวก็ไปมองดูในกระจกอีก ความดีใจของเขาจึงทำให้เขายิ้มและหัวเราะขึ้น ที่ไหนได้พอยิ้มและหัวเราะขึ้นหมูกของเขาก็แยนแฟบยานใหญ่เป็นอย่างเก่าอีก ตกลงที่ทรมานอดอยู่นั้นไม่มีประโยชน์อะไร เพราะถ้ายิ้มหรือหัวเราะที่ใดมันก็ยานเป็นอย่างเดิมอีก ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องนี้ทีไรอดหัวเราะจนเสียดท้องไม่ได้สักครั้ง

เรื่องที่ ๒ คือวันหนึ่งท่านเจ้าคุณทูตเชิญแขกไปรับประทานอาหารที่สถานทูต และได้เชิญเราทั้ง ๔ ไปร่วมรับประทานอาหารด้วย การก็ดำเนินไปโดยเรียบร้อยจนถึง Course สุดท้าย คือผลไม้ซึ่งเขาจัดใส่พานไว้สวย มีองุ่น ส้ม แอปเปิล ฯลฯ และมีใบไม้ประดับเสียงาม พอบ่อยเซิฟนายขาวเขาก็แสดงตนเป็นคนที่มีกริยาดีที่สุด ค่อยๆ

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

หยิบลงไปที่พานผลไม้โดยที่ไม่ได้มอง ครั้นแล้วก็หยิบใบไม้มาวางไว้บนพานโดยจะคิดว่าเป็นอย่างหรืออะไรก็ไม่ทราบ แล้วเขาก็โยกมือให้ข้อยเดินเซิฟต่อไป พอเซิฟทั่วแล้วจะตั้งต้นรับประทานเข้ามองดูพานของเขากลายเป็นใบไม้ไป พวกเราเห็นเข้าก็อดหัวเราะกันไม่ได้ เจ้าคุณทูตไม่ทรายเรื่องหันมามองพวกเราตาเขียว ครั้นเสร็จการเลี้ยงแขกกลับแล้วเจ้าคุณทูตซึ่งไม่ทรายเรื่องก็เทศน์พวกเราว่าไม่มีสมบัติผู้ดี ซึ่งพวกเราก็ทรายอยู่ดีแล้วแต่ช่วยไม่ได้จริง ๆ

เดือนเมษายนเข้าฤดูใบไม้ผลิ อากาศอบอุ่นสบายมาก ในเวลาว่างเราได้ไปชมสถานที่ต่างๆไปชมสวนดอกไม้ สวนสัตว์ ไปถ่ายรูปกันเล่นในที่ต่าง ๆ วันหนึ่งเรวได้ไปเที่ยว Mount Vernon ซึ่งอยู่ในมลรัฐเวอรยินียใต้กรุงวอชิงตันลงไปประมาณ ๑๕ ไมล์ ที่นี่เป็นบ้านของยอร์ชวอชิงตันประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโปโตแม็ก เป็นเรือนสองชั้นสีขาว ทางการเขาบำรุงรักษาบ้านนี้เป็นสถานที่ในทางประวัติศาสตร์สำหรับผู้คนไปชม ได้เข้าไปดูห้องต่าง ๆ เช่น ห้องนอน ห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น ห้องรับประทานอาหารของท่านยอร์ชวอชิงตัน คนสำคัญในประวัติศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา พร้อมด้วยเครื่องตบแต่งสมัยกระโน้น และใกล้ๆ กับเรือนนี้ก็ได้มีอนุสาวรีย์ที่ฝังศพของท่านเจ้าของบ้าน นี่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ข้าพเจ้าชอบในสหรัฐอเมริกานี้ คือว่าบ้านของบุคคลที่สำคัญหรือมีชื่อเสียง หรือสถานที่สำคัญในประวัติศาสตร์แล้ว เขามักจะบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพที่เคยเป็นอยู่ แล้วเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าชมได้ บางแห่งก็เสียสตางค์ค่าเข้าชมเพื่อเป็นค่าบำรุงรักษา บางแห่งที่เขามิเงินทุนอุดหนุนอยู่ แล้วก็ชมได้ฟรี ทั้งนี้ทำให้ประชาชนที่สนใจได้รับความรู้กว้างขวางขึ้นได้ Imagine เห็นสภาพเมื่อครั้งกระโน้นว่าเป็นอย่างใดบ้าง

ปลายเดือนพฤษภาคมอากาศชักร้อนจัด ยายไก่จึงย้ายบ้านไปพักอยู่ที่บ้านญาติของแกนอกเมืองซึ่งตั้งอยู่บนเนินเขาเล็ก ๆ อากาศเย็นสบายดี ข้าพเจ้าจึงต้องย้ายตามไปอยู่กับแกด้วย ค่อนข้างจะเงียบเหงาสักหน่อย หนทางจากในเมืองโดยรถรางครึ่งชั่วโมง กลางคืนเงียบมาก ในประเทศอเมริกาอากาศค่อนข้างวิปริต คือหน้าหนาวก็หนาวเสียเหลือเกิน ปรอทลงต่ำกว่า Zero จะออกจากบ้านไปไหนรู้สึกว่าหูกับจมูกนั้นหลุดจากหน้าเราไปแล้ว มือทั้ง ๆ ที่สวมถุงมืออย่างหนาก็ยังรู้สึกเย็นชา

นิวก็แข็งขนขัยอะไรไม่ได้ ส่วนหน้าร้อนก็ร้อนขัดปรอทขึ้นสูงลิบยังกับเมืองไทยในหน้าร้อนกลางแดด

๖. ไปตากอากาศหน้าร้อนกับสถานทูต ณ เมืองกลอสเตอร์

เดือนมิถุนายน (๒๔๖๑) เข้าฤดูร้อน พอราวกลางเดือนโรงเรียนก็ปิดเทอมสำหรับหน้าร้อนราว ๓ เดือน เป็นธรรมเนียมของชาวอเมริกันที่ว่าพอถึงฤดูร้อนซึ่งในเมืองร้อนจัดนั้นผู้ที่พอมีฐานะก็จะไปตากอากาศหรือพอหางานทำในที่เย็นหน่อย เช่นตามสถานที่ตากอากาศชายทะเลตอนเหนือๆ หรือตามโฮเต็ลบนภูเขาสูง ๆ ฯลฯ ได้แล้วเขาจะต้องออกจากในเมืองไปให้ได้ สำหรับสถานทูตของเรานั้นทุก ๆ ปีที่แล้วมาเคยย้ายไปตากอากาศ ณ เมืองกลอสเตอร์ในมลรัฐแมสแซชูเซตส์ ซึ่งเป็นเมืองชายทะเลและมีชื่อเสียงเป็นเมืองขับปลา อยู่เหนือกรุงวอชิงตันขึ้นไป ๕๐๐ กว่าไมล์ ในปีนี้ก็ได้ตกลงจะไปที่เดิมอีก เจ้าคุณทูตได้สั่งให้ข้าพเจ้าไปด้วย ข้าพเจ้าจึงได้ลาครอบครัวยายไก่ลาครู ลาเพื่อนฝูง และลากรุงวอชิงตันเดินทางไปยังกลอสเตอร์ ซึ่งต้องผ่านเมืองบอสตันและเปลี่ยนรถไฟที่นั่น

เมืองกลอสเตอร์นี้อยู่เหนือบอสตันราว ๔๐ ไมล์ เป็นเมืองตากอากาศหน้าร้อนที่มีชื่อเสียงเมืองหนึ่ง มีคนมาพักฤดูร้อนเต็ม ๆ อยู่เสมอ มีหาดทรายอายน้ำทะเลยาว มีโฮเต็ลใหญ่ ๆ หรู ๆ หลายโฮเต็ล มีบ้านเช่ามากมาย สำหรับตัวข้าพเจ้าสถานทูตได้จัดให้ไปพักอยู่กับ Mr. & Mrs. Silva ตำบล ๙ ถนนเดวิส บ้านนี้มีบุตรสาวสองคน คนพี่ชื่อเอเวลิน อายุราว ๑๙ ปี เป็นครูสอนหนังสือ คนน้องชื่อเกอทรูต อายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า

คนไทยที่พักอยู่บ้านเดียวกันนี้ ม.ล. จิว สนิทวงศ์ และนายบุญเลี้ยง (หลวงบุณยปาลิต) ระหว่างพักหน้าร้อนนี้สำหรับตัวข้าพเจ้าไม่ได้ทำอะไรมากนัก นอกจากไปช่วยเขาทำงานที่สถานทูต ซึ่งเช่าบ้านใหญ่อยู่หลังหนึ่ง เล่นเทนนิส และอายน้ำทะเล

คืนวันหนึ่ง ม.ล.จิว กับข้าพเจ้าคบคิดกันแกล้งนายบุญเลี้ยง คือ ได้หานาฬิกาปลุกมาสัก ๕ เรือน ตั้งเวลาให้ปลุกไว้ต่าง ๆ กัน ตั้งต้นแต่สองยามเป็นต้นไป และซ่อนไว้ในต้บ้าง ใต้เตียงบ้าง ในลิ้นชักบ้าง คืนวันนั้นเป็นอันว่านายบุญเลี้ยงไม่ค่อยได้นอนเท่าใด รุ่งขึ้นเช้าค่ากลับมาที่เดียว

เมืองในประเทศอเมริกาขนาดเมืองกลอสเตอร์ ซึ่งมีพลเมืองประจำไม่ถึงหมื่นคนนั้น ฝรั่งเขาอยู่กันได้อย่างสบาย เพราะบ้านเมืองสอาดมีไฟฟ้า มีน้ำประปา มีถนนหนทางดีๆ ตลอดทั่วทั้งเมือง และติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้สะดวกทั้งรถยนต์และรถไฟ มีโรงภาพยนต์ มีโฮเต็ลที่สอาด มีสถานที่หย่อนใจอื่นๆ รวมทั้งสถานที่เต้นรำ มีตลาดมีร้านขายของซึ่งพอหาของจำเป็นต้องใช้ได้ทุกอย่าง มีร้านอาหารดีๆ ฯลฯ ประเทศทศิวิไลซ์แล้วเขาเป็นกันอย่างนี้

๗. เจ็บเป็น "ฟลู" ทูลกระหม่อมแดงทรงอุปการะ

ต้นเดือนกันยายนคณะสถานทูตกลับจากชิงตัน นักเรียนไทยกลับไปโรงเรียนกันหมด แต่ข้าพเจ้าเจ็บเป็นไข้หวัดต้องอยู่พักรักษาตัวที่บ้านนั้นต่อมาอีกราว ๒ อาทิตย์ เหงาเหลือเกินเพราะไม่มีคนไทยอยู่เลย คิดถึงบ้านถึงกับน้ำตาไหล ไม่เคยเลยในชีวิตเพราะเวลาที่เจ็บไข้ในเมืองไทย มีผู้คนคอยเอาอกเอาใจเยอะแยะ ไม่ต้องหงอยอย่างนี้ อายุก็เพียง ๑๔ ปี เท่านั้น ถูกปล่อยให้นอนเจ็บโดดเดี่ยวอยู่คนเดียวในต่างประเทศ ต้องการรับประทานอะไรก็ไม่รู้จะบอกกับใคร จะพูดจะคุยหรือปรารภเรื่องอะไรก็ไม่มีใครอยู่ด้วยเลย ตอนนี้เหมือนจะเป็นตอนที่เศร้าใจและคิดถึงบ้านที่สุด พอค่อยยังชั่วทูลกระหม่อมแดง (สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์) ได้เสด็จขึ้นไปจากเมืองยอสตันโดยรถไฟไปรับตัวข้าพเจ้าให้มาพักอยู่กับท่านที่ ๓๒๙ ถนนลองวูดในเมืองยอสตัน ในระหว่างที่พักอยู่กับท่านๆได้ทรงพระกรุณาเป็นที่สุด ได้ทรงเป็นพระธุระในเรื่องการกินอยู่หลับนอน พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ ข้าพเจ้าได้พักนอนอยู่ห้องเดียวกับท่าน เวลากลางคืนท่านคอยห่มผ้าห่มให้ เช้ากลางวันเย็นทรงจัดหาอาหารด้วยพระองค์เองให้ข้าพเจ้ารับประทาน เมื่อรับประทานเสร็จแล้วก็ทรงเก็บและล้างชามให้ต่อไปโดยมิได้ถือพระองค์เลย

ทูลกระหม่อมแดงเป็นเจ้านายที่น่าเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะไม่ถือพระองค์แล้วยังเป็นเจ้านายที่ไม่เห็นแก่พระองค์อีกด้วย เช่นว่าท่านเป็นผู้ที่มีเงินมีทองมากมายก่ายกอง แต่ท่านดำรงความเป็นอยู่ของท่านเหมือนกับพวกนักเรียนอื่นๆ จะว่าท่านเหนียวหรือ เปล่าเลย ท่านคิดถึงประเทศชาติมาก ท่านเห็นว่าการแพทย์นี้สำคัญที่สุด สำหรับประเทศไทยท่านจึงออกทุนให้นักเรียนแพทย์หลายคนไปศึกษาวิชาในประเทศต่าง ๆ คิดเป็นจำนวนเงินที่ท่านต้องจ่ายแล้วตกปีละตั้งหลาย ๆ หมื่น ยิ่งไปกว่านั้น

แม้จะเป็นชาวต่างชาติอื่นที่กำลังศึกษาวิชาแพทย์อยู่ ถ้าขัดสนทุนทรัพย์ที่จะศึกษาต่อไป ถ้ากราบทูลท่านว่าศึกษาสำเร็จแล้วจะกลับไปรับราชการในประเทศไทย ท่านก็จะออกค่าเล่าเรียนให้ ดังที่ท่านได้ออกทุนให้ชาวเม็กซิกันคนหนึ่ง

ในระหว่างที่พักอยู่กับทูลกระหม่อมนี้ คืนวันหนึ่งเป็นคืนที่คุณสังวาลย์ และคุณอุบลซึ่งออกเดินทางไปเรือเดียวกันกับข้าพเจ้า และพักอยู่เสียที่มลรัฐคาลิฟอรเนีย ก่อน ๑ ปี จะเดินทางมาถึงบอสตัน รถไฟจะมาถึงราว ๒ ยามทูลกระหม่อมเตรียมพระองค์จะไปรับ เพราะสองคนนี้เป็นนักเรียนของท่าน ข้าพเจ้าขอร้องขอไปรับด้วยแต่รับสั่งว่าข้าพเจ้ายังไม่สบายและดึกดื่นนัก อย่าไปเลย ประมาณสักตี ๒ เศษ ก็รถมาถึงแล้วและทรงพาไปพักโฮเต็ลแล้ว พระองค์ท่านเสด็จกลับมาถึงบ้านปลุกข้าพเจ้าทันที แล้วรับสั่งว่า "ผู้หญิง ๒ คน มาถึงแล้ว แม่สังวาลย์สวยเชียวแหละเอ๋ย" ข้าพเจ้ารู้สึกสงสัยทูลกระหม่อมทันทีว่าคงจะพอพระทัยในคุณสังวาลย์มาก ถึงกับปลุกข้าพเจ้าขึ้นในเวลาดึกดื่นเพื่อชมให้พึ่ง ต่อนั้นมาก็ได้จัดส่งคุณสังวาลย์และคุณอุบลไปอยู่เมืองฮาตฟอร์ดในมลรัฐคอนเนคติกัต หนทางโดยรถไฟจากบอสตันราว ๕ ชั่วโมง ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้นำจดหมายและเข้าของส่งไปส่งมาระหว่างทูลกระหม่อมกับคุณสังวาลย์

๔. เข้าโรงเรียนกันเนอรี่

ราวกลางเดือนตุลาคม (๒๔๖๑) อายุได้ ๑๔ ปี ๕ เดือนเศษ พอหายดีแล้วก็ได้กราบทูลลาทูลกระหม่อมไปอยู่โรงเรียนกินนอนประจำเสีย ชื่อ The Gunnery School ตั้งอยู่ในเมืองเล็ก ๆ ชื่อวอชิงตัน (ชื่อเดียวกับกรุงวอชิงตัน) ในมลรัฐคอนเนคติกัต เดินทางจากบอสตันวันหนึ่งเต็ม ๆ จะต้องเปลี่ยนรถไฟ ๒ ครั้ง คือที่นิวเฮเวนแห่งหนึ่ง และที่แคนบูรีอีกแห่งหนึ่ง เมื่อรถไฟถึงเมืองวอชิงตันในเวลาค่ำ (อันที่จริงจะเรียกว่าเมืองก็เห็นจะไม่ถูก เพราะมีพลเมืองเพียง ๘๐๐ คน และมีฐานะเพียงหมู่บ้าน village เท่านั้น) ภรรยาอาจารย์ใหญ่ซึ่งเป็นผู้มีอายุสูงแล้วได้มาคอยต้อนรับข้าพเจ้าที่สถานีแล้วพาขึ้นรถยนต์ขึ้นเขาไปอีกราว ๑ ไมล์จึงถึงโรงเรียน เพราะโรงเรียนตั้งอยู่บนภูเขา โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนเก่าแก่มาก มีนักเรียนประมาณ ๗๐ กว่าคน ค่าเล่าเรียนค่อนข้างสูง อาจารย์ใหญ่ชื่อ Brinsmade เป็นคนใจดีมาก แต่เวลาสอนภาษาลาตินดุใจหายเหี้ยมนัก อายุเห็นจะเกือบ ๗๐ ปีแล้ว เป็นญาติของ Mr. Gunn ซึ่งเป็น Founder

ทีมฟุตบอลรุ่นเล็ก โรงเรียนมหาดเล็กหลวง พ.ศ. ๒๔๕๙

ของโรงเรียนนั้น ทั้งอาจารย์ใหญ่และภรรยาเป็นธุระและเอาใจใส่ในตัวข้าพเจ้าเป็นอย่างดี ตลอดเวลาที่อยู่โรงเรียนนั้น

โรงเรียนนี้มีอาคารต่างๆดังนี้ 1. School house เป็นอาคารสองชั้นมีห้องเรียนอยู่หลายห้อง 2. The Gunn เป็นอาคารใหญ่ซึ่งเป็นที่พักของอาจารย์ใหญ่และครูบางคน เป็นที่รับแขกที่รับประทานอาหารของนักเรียนและครูทั้งหมด และเป็นที่สำหรับเด็กรุ่นเล็กอยู่ 3. Bartlett Dormitory เป็นอาคารสามชั้น เป็นที่พักนักเรียนรุ่นใหญ่ มีห้องนอนประมาณ ๕๐ ห้อง นักเรียนทุกคนได้อยู่ห้องเดียว มีเตียงสปริง ตู้ใส่เสื้อผ้า โต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ พรมเล็กๆลา แต่ถ้านักเรียนผู้ใดจะสมัครอยู่รวมกันก็ได้ เขาก็ให้สองห้องเปิดติดต่อถึงกันได้ ผู้อยู่ก็ทำเป็นห้องนอนเสียห้องหนึ่งวางสองเตียง อีกห้องหนึ่งทำเป็นห้องนั่งเล่นและท่องหนังสือด้วย การตบแต่งห้องของเด็กนักเรียนอเมริกันนั้นมักจะมี banners คือผ้าสักหลาดสี่เหลี่ยมผืนผ้าต่างๆมีชื่อโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยหรือสมาคมต่างๆ ตามสีของแห่งนั้นๆ เพราะทุกมหาวิทยาลัยทุกโรงเรียนทุกสมาคมต่างก็มีสีประจำทุกแห่ง หรือ Pennants (อย่างเดียวกับ banners นอกจากผืนสักหลาดเป็นรูปชายธง) ติดตามฝาผนังของห้อง ถ้าเป็นนักเรียนที่ชอบเล่นของแปลกๆ ก็ไปเที่ยวเอาป้ายสาธารณะต่างๆมาติดไว้ เช่นป้ายบอกทางไปซ่วม หรือป้ายห้ามจอดรถ ฯลฯ ดูก็ขบขันดี นักเรียนบางคนก็ชอบตัดรูปดาราภาพยนต์หรือดาราละครมาติดไว้ก็มี และโดยมากโต๊ะเครื่องแป้งเขามักจะมีรูปบิดามารดาหรือคู่รักตั้งอยู่ ชั้นใต้ถุนของตึกนี้มีห้อง Locker สำหรับเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวกีฬา และมีห้องอาบน้ำใหญ่ซึ่งใช้อาบน้ำต่อฝักบัว มีทั้งน้ำร้อนน้ำเย็น เวลาอาบน้ำพร้อมๆกันก็น่าสนุกเพราะทุกคนก็แก้ผ้าแล้วแย่งฝักบัวกันอาบ 4. Infirmary เป็นเรือนเล็กสองชั้นสำหรับนักเรียนเจ็บป่วยได้พักรักษาตัว 5. Gymnasium สำหรับเล่นบาสเก็ตบอลล์ ยิมนาสติกและกีฬาอื่นๆ ในฤดูหนาว ชั้นล่างของ "ยิมเนเซียม" เป็น workshop ซึ่งมีอยู่ในหลักสูตรของโรงเรียน ผู้ใดอยากจะสมัครเรียนก็ได้เป็นวิชาพิเศษทำการฝีมือและเป็นช่างไม้ นอกจากอาคารต่างๆที่กล่าวมาแล้วนี้มีสนามกีฬาขนาดใหญ่สำหรับเล่นฟุตบอลล์หรือเบสบอลล์หนึ่งสนาม และมีสนามเทนนิส ๓ สนาม

ไปถึงโรงเรียนใหม่ๆ รู้สึกหงอยมากโดยที่เป็นคนต่างชาติ ภาษาและ

ขนบธรรมเนียมของเขายังไม่ค่อยจะรู้ดี เป็นแต่ทราบว่าชาวอเมริกันมีนิสัยชอบและบูชาคนที่เล่นกีฬาเก่ง หรือคนที่มีชื่อเสียงในทางหนึ่งทางใด สองสามอาทิตย์ล่วงไปแล้วจึงค่อยสนิทสนมกันทั่ว ๆ ไป อนึ่งในปีนี้ทางผู้ดูแลนักเรียนไทยได้ส่งนักเรียนของกรมรถไฟไปอยู่โรงเรียนอีกคนหนึ่งชื่อนายถวิล คุปตารักษ์ (หลวงถวิลเศรษฐพาณิชยการ)

วิชาที่เรียนในปีแรกนี้เรียน Course ของชั้นมัธยม ๕ คือมีภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ลาติน เลขพีชคณิต ตรีโกณมิติ และประวัติศาสตร์สำหรับเลขต่าง ๆ รู้สึกว่าทำได้ดีกว่าอื่น ๆ

ทางภาษารู้สึกว่าอ่อนมาก เพราะพึ่งไปอยู่อเมริกาได้เพียงปีเดียว พ้นจากเมืองไทยก็เกือบจะว่าได้ว่าไม่มีเสียเลย ยิ่งภาษาลาตินยิ่งงงเพราะเป็นภาษาที่ตายแล้ว แต่ในปีแรกนี้ก็เรียนเพียงไวยากรณ์เท่านั้น ในโรงเรียนดีอยู่อย่างหนึ่งที่ว่าถ้าเราอ่อนในวิชาใดครูก็ช่วยกวดขันในวิชานั้นให้เป็นพิเศษ

โรงเรียนกินนอนประจำเช่นนี้ ในประเทศอเมริกามีเป็นจำนวนมาก และก็มีความมุ่งหมายที่จะอบรมเด็กเช่นเดียวกับที่ได้เคยกล่าวไว้เมื่อตอนกล่าวถึงโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ชาวอเมริกันมีผู้มีอันจะกินจำนวนมาก และนิยมการส่งบุตรไปเข้าโรงเรียนกินนอนประจำเช่นนี้ จึงต้องมีโรงเรียนชนิดนี้มาก ๆ โรงเรียนชนิดนี้มีทั้งสำหรับผู้ชาย โดยเฉพาะ สำหรับผู้หญิงโดยเฉพาะ และทั้งสำหรับผู้ชายและผู้หญิงรวมกันก็มี

ส่วนราคาค่าเล่าเรียนรวมทั้งค่ากินอยู่นั้นมีตั้งแต่ปีละ ๕๐๐ เหรียญ ถึง ๑.๒๐๐ เหรียญเป็นราคาธรรมดา (ปีหนึ่งมีเวลาเรียนเพียง ๘ เดือน) จะมีโรงเรียนพิเศษที่สูงกว่า ๑.๒๐๐ เหรียญก็เห็นจะไม่มีก็โรงเรียนนักสำหรับพวกลูกมหาเศรษฐี สำหรับโรงเรียน "กันเนอร์" ที่ข้าพเจ้าอยู่นี้ต้องเสียปีละ ๘๐๐ เหรียญ ในมลรัฐคอนเนคติกัต แมสแซชูเซตส์ และนิวยอร์ค ซึ่งอยู่ติด ๆ กันนั้นมีโรงเรียนกินนอนที่ดีหนักหนา หรือที่เรียกว่า Exclusive อย่างโรงเรียน "กันเนอร์" นี้อยู่ประมาณสามสิบโรงเรียน ที่อยู่ไม่ไกลนักก็รู้จักกันดีเพราะมีการแข่งขันกีฬาต่างๆ เช่นฟุตบอลล์ ยาสเก็ตบอลล์ เบสบอลล์ อยู่เสมอ นักเรียนผู้ใดเด่นอยู่ในโรงเรียนใด ก็อกว้างขวางเป็นหัวหน้านักเรียน หรือว่าเล่นกีฬาอะไรเก่งแล้วโรงเรียนใกล้เคียงจะต้องรู้จักชื่อทั้งสิ้น

ชีวิตในโรงเรียนประจำวันหนึ่งๆ นั้น ตื่นเช้าต้องลงไปหัดกายกรรม และเมื่อราก็เวลาเย็นเวลาสงครามจึงต้องมีการหัดทหารด้วย เสร็จแล้วอาบน้ำแล้วรับประทานอาหารเช้า สองโมงเช้าเข้าห้องเรียน ตอนเข้าห้องเรียนนี้ต้องร้องเพลง hymn หนึ่งเพลง แล้วก้มหน้าสวดมนต์ให้พระเจ้าเจ้าไปประทานโรงเรียนใหม่ๆ ตอนเขาสวดมนต์นั้นเห็นเขาก้มหน้าสวดพึมพำ ฟังไม่ออกว่าๆ กระไรบ้าง เราก็ทำเป็นทีว่ารู้กับเขาเหมือนกัน ทำปากมุบมิบ แล้วก็มีเสียงพึมพำออกมาด้วย ทำเช่นนี้อยู่เป็นเวลาตั้งนาน จะถามใครให้เขาจดให้ก็ไม่กล้าเพราะเป็นของง่ายๆ ใครๆ ก็ควรต้องรู้ แล้วเราก็ทำพึมพำไปเป็นเวลานานมาแล้วด้วย ต่อมาอีกตั้งหลายเดือนข้าพเจ้าจึงได้ทราบคำสองคำ จึงได้ใจค้นคำสวดมนต์นั้นได้ในสมุดพระคัมภีร์) เที่ยงรับประทานอาหารกลางวัน บ่ายโมงเข้าห้องเรียน บ่าย ๓ โมงออกจากห้องเรียนแล้วลงสนามกีฬา ชั่วโมงนี้ทุกคนเสร็จแล้วอาบน้ำ ย่ำค่ำอาหารเย็น ทุ่มครึ่งเข้าห้องเรียนทำการบ้านจนถึงสามทุ่มออก สี่ทุ่มปิดไฟเข้านอน ในวันอาทิตย์ตอนเช้าทุกอาทิตย์ต้องไปวัด

ศาสนาคริสเตียนนี้แบ่งออกเป็นหลายประเภท และมีหลักการต่างๆ กัน เช่นประเภท Christian Science ที่ข้าพเจ้าเคยไปวัดในกรุงวอชิงตันนั้นก็อย่างหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีประเภท Roman Catholic ประเภท Congregational ประเภท Episcopal ฯลฯ เป็นต้น ศาสนาคริสเตียนแต่ละประเภทนี้มีระเบียบการไปวัดและพิธีในวัดคล้ายคลึงกันมาก เว้นแต่ประเภทโรมันคาโทลิคประเภทนี้แปลกหน่อย คือก่อนเข้าไปในโบสถ์ก็ต้องยกนิ้วมือไปแตะที่หน้าผาก แล้วผ่านไปที่ไหล่ซ้าย แล้วผ่านไปไหล่ขวา ทำอย่างเร็ว เวลาอยู่ในโบสถ์ไม่ว่าจะทำอะไรต้องยกนิ้วมือแตะหน้าผาก แล้วผ่านไหล่ซ้ายขวาเช่นเดียวกับเมื่อจะเข้ามาในโบสถ์ เหมือนกับเรายกมือไหว้พระ เวลาเราอยู่ในวัดคำสั่งสอนของบาดหลวงก็เป็นภาษาลาติน ไม่ใช่ภาษาอังกฤษ คิดๆไปดูก็คล้ายศาสนาของเรา คือมีสวดเป็นภาษาบาลี ไม่ใช่ภาษาไทย แล้วมีพิธียกมือไหว้ในเมื่อจบคำสวดหรือจะทำอะไรในวัด

สำหรับอาหารการกินในโรงเรียนนั้นว่าดีมากทีเดียว พวกนักเรียนได้รับการเลี้ยงดูอย่างวิเศษ ได้รับประทานอิ่มทั้ง ๓ มื้อ และที่ดีมากที่สุดก็คือมีนมสดมันและอร่อยดีมตามความพอใจของเราทุกเวลา

๙. อเมริกันฟุตบอลล์

การอยู่โรงเรียนกินนอนประจำเช่นนี้ เวลาตั้งแต่บ่ายจนค่ำทุกวัน โรงเรียนเขายังคับให้ออกกำลังกายโดยการเล่นกีฬา ถ้าเป็นฤดูใบไม้ร่วง(Fall) คือตั้งแต่เดือนกันยายนถึงพฤศจิกายนแล้วเป็นฤดูเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ อเมริกันฟุตบอลล์นี้แปลกไปจากฟุตบอลล์ที่เล่นในเมืองไทยเป็นอันมาก มีอันตรายมากกว่ากัน เครื่องแต่งกายสำหรับเข้าเล่นเป็นเกราะหนังแทบทั้งตัว คือศีรษะต้องสวมเกราะหนังอย่างหนาปิดทั้งศีรษะรวมทั้งหูด้วยเปิดฉะเพาะด้านหน้า คือตา จมูก และปากเท่านั้น หัวไหล่ก็ต้องสวมเกราะหนังจากไหล่หนึ่งถึงอีกไหล่หนึ่ง ท้องก็มีเกราะรอยตัว ขาและเข่าก็มีเกราะ รองเท้าก็มีตะปู

การเข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลล์นี้ต้องอาศัยใจกล้าหาญมาก เพราะต้องชนกัน ดันกัน ตะครุบกันอย่างแรงๆ ข้าพเจ้าได้ไปดูนักเรียนเขาซ้อมเล่นกันแล้วน่าอนาถใจนักว่าถ้ายังอยากมีชีวิตอยู่เห็นจะไม่ขอเล่นเกมชะนิดนี้ ครูพลศึกษาได้ขอให้ข้าพเจ้าเข้าไปเล่นด้วย แต่ข้าพเจ้าออกตัวว่าเล่นไม่เป็น เล่นเป็นแต่ฟุตบอลล์อย่างที่เขาเล่นกันในเมืองไทย ซึ่งอเมริกันเรียกว่า Soccer ครูครูก็แสนดี รู้ขนแก่เกณฑ์พวกเด็กขนาดตัวข้าพเจ้าออกมาเล่น "ซอกเกอร์" เจ้าเด็กเหล่านั้นไม่เคยเล่นเกมนี้เลย ข้าพเจ้าเล่นเป็นคนเดียว เลยเก่งอยู่คนเดียววิ่งเลี้ยงลูกเข้าประตูเลย ครูเห็นข้าพเจ้าวิ่งเร็วและว่องไวก็รีบเรียกไปขอร้องให้ลองเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ ข้าพเจ้าเกรงใจจะว่าขี้ขลาดตาขาวจึงรับว่าจะลอง

รุ่งขึ้นก็เข้ายูนิฟอร์มใส่เกราะออกเล่นเกมนี้ เข้าเล่นในทีมชุดเด็กก่อนค่ำเขาก็ลองให้เล่นกันจริงๆ ก็พอเล่นไปกับเขาได้ อาศัยวิ่งเร็วและหลบไวหน่อย เลยเป็นผู้ทำคะแนนได้ดีและเป็นฝ่ายชะนะ ต่อมาก็เลยค้นกับเกมนี้และรักเกมนี้มาก เพราะเล่นได้ดีได้ชื่อว่าเป็นนักกีฬาร่นเล็กคนหนึ่ง เพื่อนักเรียนชอบพอและรักใคร่ขึ้นมาก

อเมริกันฟุตบอลล์เป็นเกมที่ชาวอเมริกันนิยมกันมาก ทุกโรงเรียน ทุกมหาวิทยาลัย ต้องมีฟุตบอลล์ทีม และนักเรียนทุกคนที่เป็นนักกีฬาพยายามหัดและฝึกซ้อมเพื่อเข้าอยู่ในทีมให้ได้เพื่อจะได้มีชื่อเสียง ได้มีรูปและเรื่องราวลงหนังสือพิมพ์ประชาชนรู้จัก นักเรียนอื่นๆรักใคร่และบูชา และผู้หญิงทั้งหลายเหล่าจะได้ติดและนิยมทุกๆ วันเสาร์จะต้องมีการแข่งขันระหว่างมหาวิทยาลัย ต่อมหาวิทยาลัย โรงเรียนต่อ

โรงเรียน อเมริกันฟุตบอลล์มีทีมละ ๑๑ คน เป็น Linemen ๗ คน คือ Left end, Left tackle, Left guard, Center, Right guard, Right tackle, Right end และมี Backfield ๔ คน คือ Quarterback, Left halfback, Right halfback, Fullback พวก Linemen ๗ คนต้องเป็นคนรูปร่างใหญ่และแข็งแรงเพราะต้องคอยดันคอยชนและ คอย ทำช่องทางให้พวก Backfield ส่วนพวก Backfield ต้องเป็นพวกวิ่งเร็ว หลบไว ไหวพริบดี เตะข้างลูกเก่ง เพราะเป็นพวกต้องถือลูกบอลล์นำไปสู่ชัยชะนะ ลักษณะของลูกฟุตบอลล์คล้ายลูกรักบี้แต่เล็กและเรียวกว่า สนามฟุตบอลล์ยาว ๑๐๐ หลา กว้าง ๖๐ หลา เวลาแข่งขันกันนั้นฝ่ายใดจะเปลี่ยนตัวคนเล่นโดยเอาคนสำรองเข้าไปแทนก็ได้ วิธีเล่นนั้นยืดยาวมาก ขอยุติไม่เล่าในตอนนี้

ความนิยมของคนอเมริกันในฟุตบอลล์เกมนี้มีมาก จนว่าเวลามีการแข่งขันไม่ว่าจะเป็นระหว่างมหาวิทยาลัยหรือระหว่างโรงเรียน ก็มีคนดูมาเบียดกันดูเต็มสนาม แม้จะต้องเสียค่าผ่านประตูในราคาต่าง ๆ และบางคนก็เดินทางมาจากที่ไกล ๆ ด้วย ขนบธรรมเนียมของโรงเรียนและมหาวิทยาลัยในเวลาที่มีการแข่งขันนั้น เป็นขนบธรรมเนียมที่เร้าใจคนดูและคนเล่นมาก คือมีการโห่สนับสนุน ที่เป็นระเบียบของแต่ละฝ่าย ซึ่งแต่ละโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยมีคำโห่พิเศษประจำแห่งนั้นๆมีผู้ให้จังหวะในเวลาโห่ ทำให้ครึกครื้นขึ้นอีกมาก สำหรับผู้เล่นผู้ใดแสดงได้ดีก็มีการโห่ชื่อผู้นั้นอยู่เสมอ ทำให้ผู้เล่นใจดีขึ้นและตั้งใจพยายามที่จะเล่นให้ดียิ่งขึ้นไปอีก

สำหรับ "ซอกเกอร์" นั้น ในอเมริกาไม่ค่อยจะนิยมกันนักเพราะเห็นเป็นเกมที่เชื่องมาก ข้อพิศวงในเรื่องนี้ก็คือตามโรงเรียนต่าง ๆ โดยมากไม่มีทีม ซอกเกอร์จะมีก็แต่ในมหาวิทยาลัยบางแห่ง และก็ให้เป็น minor sport เสียด้วย หากจะมีการแข่งขันฟุตบอลล์เกมและซอกเกอร์เกมในเวลาเดียวกัน และสนามอยู่ติดกันทีเดียวแล้ว ฟุตบอลล์เกมมีคนดูเต็มสเตเดียมนับแสนคน แต่ซอกเกอร์จะมีคนดูเพียง ๔—๕ คนเท่านั้น การโห่ร้องสนับสนุนก็ไม่มี

๑๐. เข้าสมาคมลับ (Fraternity)

มหาวิทยาลัยและโรงเรียนในประเทศอเมริกา มักจะมีสมาคมที่เรียกว่า Fraternity (ซึ่งแปลว่า Brotherhood คือเป็นพี่น้องกัน) อยู่แห่งละหลายสมาคม

สมาคมเหล่านี้ให้ชื่อเป็นตัวอักษรกรีก ในโรงเรียนนี้มีอยู่ ๓ สมาคมชื่อว่า Delta Beta, Eta Phi และ Beta Theta เป็นขนบธรรมเนียมของเขาที่ว่าพอโรงเรียนเปิดพวกสมาชิกเก่าๆ ก็คอยมองดูนักเรียนที่เข้าใหม่ ถ้าคนไหนดีต่างก็ชะแย่งให้เข้าสมาคมของตน และเมื่อผู้ใดได้เข้าไปอยู่ในสมาคมใดแล้วก็ต้องช่วยเหลือ ซึ่งกัน และกันดุจพี่น้องร่วมสายโลหิต การได้รับเชิญเข้าสมาคมใดนั้นถือกันว่าเป็นเกียรติยศอย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะถ้าเป็นคนไม่กว้างขวางแล้วจะไม่มีโอกาสได้เข้าสมาคมเลย วิธีการคัดเลือกสมาชิกใหม่นั้น สมาชิกเก่าทุกคนจะต้องเห็นพ้องด้วย คือใช้วิธีลงคะแนนลับด้วยเม็ดถั่วดำและขาว ถ้าในการเลือกผู้ใดมีเม็ดถั่วดำตกอยู่เพียงหนึ่งเม็ดก็เป็นอันว่าผู้นั้นไม่ได้รับเลือกเข้าเป็นสมาชิก และผู้ใดไม่ได้เป็นสมาชิกของสมาคมใดแล้วดูรู้สึกอับอายมาก ไม่ค่อยมีใครเอาใจใส่ด้วยเลย สมาคมทั้งหลายนี้ต่างมี Club House สมาคมละหลัง

พอเข้าโรงเรียนได้ครบ ๖ อาทิตย์ ข้าพเจ้าก็ได้รับจดหมายจากสมาคมหนึ่ง Delta Beta ขอเชิญเข้าเป็นสมาชิก ข้าพเจ้าไม่ค่อยจะทราบเรื่องอะไรนัก เพราะไม่ทราบขนบธรรมเนียมของเขา ไม่ทราบว่า Fraternity นี้คืออะไร และมีประโยชน์อย่างใด แต่เมื่อได้รับเชิญแล้วก็เลยตอบรับว่ายินดีจะเข้าเป็นสมาชิก ต่อมาอีกไม่กี่วันก็ได้รับจดหมายกำหนดวันเข้าเป็นสมาชิกและกำหนดวันที่จะต้องทรมานตน (Initiation) การเข้าสมาคมดังนี้เป็นประเพณีที่เขาจะต้องให้ทดลองดูความอดทนและในระหว่างทดลองดูความอดทน ๗ วันนี้มีกฎข้อบังคับที่สมาชิกใหม่ต้องปฏิบัติตามร้อยเปอร์เซ็นต์ เช่นสมาชิกเก่าจะใช้ทำอะไรต้องทำทุกสิ่ง การพูดจากับสมาชิกเก่าต้องใช้คำว่าsirทุกคำ กินน้ำตาลไม่ได้ ฯลฯ ข้าพเจ้าเคยถูกใช้ให้ขัดรองเท้าของสมาชิกเก่าวันละหลายๆ คู่ บางวันสมาชิกเก่าพาลงไปที่สถานีรถไฟซึ่งเป็นที่ชุมนุมชน แล้วให้ลุกขึ้นยืนบนแท่นข้างถนนให้แสดงปาฐกถาเรื่องต่างๆ บางคราวก็ให้เข้าไปขอความรักผู้หญิงที่เดินผ่านมา ซึ่งเธอหันมาค้อนแล้วค้อนอีก ดังนี้เป็นต้น ในที่นี้พวกสมาชิกเก่าก็แอบดูการกระทำของเราอยู่ข้างๆถนนนั้น ภายใน Club House นั้นถ้ายังไม่ได้เป็นสมาชิกจะเข้าไปไม่ได้เลย

ในระหว่าง Initiation นอกจากจะถูกใช้ให้ทำอะไรต่ออะไรแล้ว พอตกกลางคืนทุกคืนพวกสมาชิกเก่ายังจะต้องพาพวกเข้าใหม่ออกไปเฆี่ยน คือทำพายขนาดเล็กๆ

แล้วก็นั่งแทบไม่ได้ ปวดแสบปวดร้อนไปหมดซึ่งก็เป็นประเพณีของการเข้าสมาคมชนิดนี้เหมือนกัน

ถึงวันสุดท้ายเป็นวันสำคัญซึ่งเขาจะต้องกำหนดให้เป็นวันเสาร์ พอรับประทานอาหารเย็นแล้วก็เริ่มพิธีใหญ่โดยสมาชิกเก่าคือเขาจะต้องผูกตาเราแล้วเฆี่ยนด้วยพายเล็ก ๆ นั่นด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นให้เราวิ่งไปพอวิ่งผ่านใครคนนั้นก็หวดเต็มที่ หรือไม่ก็ยกเสาเข้าแล้วเอาเชือกผูกขนเอวเราให้เราวิ่งรอบเสานั่นแล้วสมาชิกเกากยนอยู่รอบๆ พอเราวิ่งผ่านก็หวดอย่างเต็มที่ แปลว่าเขาจะเฆี่ยนกันจนเกือบตายก่อน ต่อจากนั้นก็ผูกตาเราแล้วไปทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งเต็มไปด้วยศพคนตายและเป็นที่มืดและเปลี่ยวมาก ให้เรานั่งอยู่ขนที่ฝังศพ แล้วเขาก็สั่งให้นั่งนิ่งไปจนถึงหนึ่งร้อย แล้วให้แก้ผ้าผูกตา ระหว่างเรานับอยู่นั้นเขาก็วิ่งหนีไปซ่อนตัวเสีย พอเรานับถึงร้อยก็เปิดผ้าผูกตา ตอนนี้แทบเป็นลม หัวใจแทบหยุด เพราะไม่เคยเข้าไปอยู่ในป่าช้าเปลี่ยวในเวลาค่ำคืนเช่นนี้ ความกลัวต้องรีบวิ่งหนีออกมาถนนใหญ่ซึ่งสมาชิกเก่าเขามาคอยดักตัวอยู่ที่นั่น เมื่อได้ทรมานพอสมควรแล้วเขาก็ผูกตาเราพามาที่Club House เริ่มพิธีเข้าเป็นสมาชิก โดยอ้อมเข้าไปภายใน Club House ซึ่งดับไฟมืดหมด เสียงม้อเต่อย ๆ เป็นระยะ ได้ยินเสียงคน ๆ หนึ่งร้องสั่งออกมาโดยเสียงสั้นเครือ ๆ คล้าย ๆ กับผิว่า Bring in the prisoner คือสั่งให้นำนักโทษเข้ามาได้ เขาก็อ้อมข้าพเจ้าไปในห้องซึ่งมืดด้วยผ้าดำ เมื่อเขาจับตัวข้าพเจ้าให้ยืนนิ่งแล้วก็มีเสียงคนร้องสั่งสั้น ๆ อย่างเดียวกับครั้งแรกว่า Unblindfold the prisoner คือให้แก้ผ้าผูกตานักโทษ ก็มีคนมาแก้ผ้าผูกตา ข้าพเจ้าใจหายหมดเพราะดูเหมือนอยู่กับพวกผีห้องสี่ดำมืด สมาชิกเก่าแต่งกายคลุมด้วยผ้าขาวทั้งตัว เปิดไว้แต่หน้า คนหนึ่งนั่งอยู่หน้าโต๊ะหันหน้ามาทางข้าพเจ้า นอกจากนั้นยืนเข้าแถวอยู่ ๒ ข้างข้าพเจ้า ไฟปิดหมดยกเว้นโต๊ะข้างหน้าข้าพเจ้ามีหม้อเหล็กใส่แอลกอฮอล์กับเกลือ มีแต่แสงขึ้นมาจากหม้อ คนที่นั่งอยู่หน้าโต๊ะถือเขาควายขนาดย่อมหน่อยกวนแอลกอฮอล์กับเกลือในหม้อเหล็กอย่างช้า ๆ แสงแอลกอฮอล์จากในหม้อทำให้เห็นหน้าคนทุกคนขาวซีดเหมือนผี จำใครไม่ได้เลย ไม่ได้คิดเลยว่าแสงไฟจุดจากแอลกอฮอล์ในห้องมืดแล้วทำให้หน้าคนเราขาวซีดเหมือนผี แต่แรกนึกว่าเขาทาหน้าเสียอีก เวลานั้นข้าพเจ้าใจคอเต้นมาก ไม่นึกเลยว่าในชีวิตเราจะได้มาผ่านความตื่นเต้นและความแปลกประหลาดเช่นนี้ เพราะเวลานั้นข้าพเจ้า

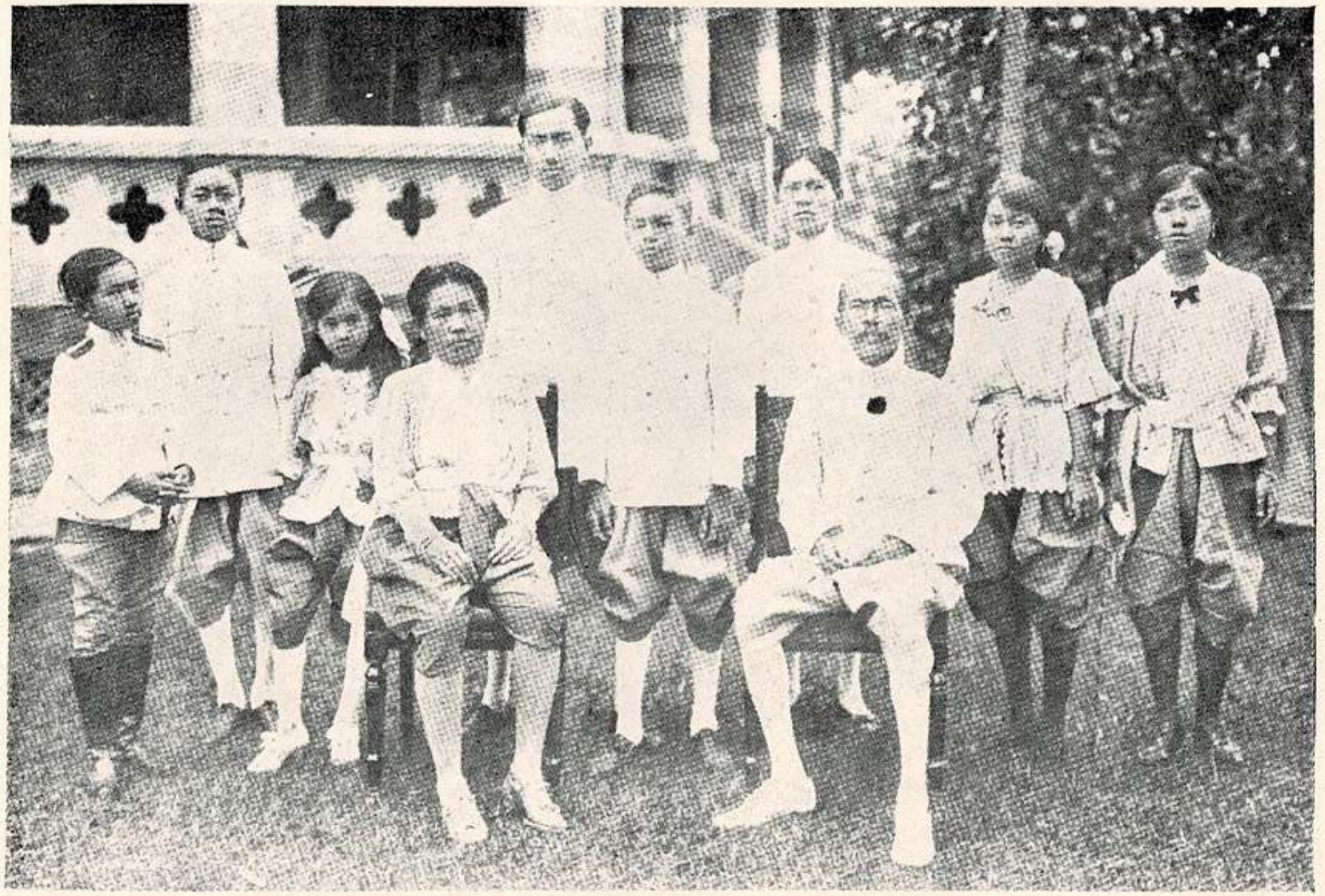
ก็อายุเพียง๑๔ปีครึ่งเท่านั้น ไม่เคยได้ทราบหรือได้ยินได้ฟังใครเขาเล่าถึงพิธีเข้าFraternity นี้เลย ครั้นแล้วคนนั่งหน้าโต๊ะก็อ่านความมุ่งหมายของการเป็นสมาชิกให้ฟัง ซึ่งมีข้อความว่าจะได้เป็นสมาชิกร่วมกัน ต้องรักกัน ต้องมีความสามัคคีต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทุกๆทาง จนกระทั่งยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างให้ซึ่งกันและกันได้ และให้สาบานตัวต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แล้วก็ให้จุ่มหัวกะโหลกควายซึ่งถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ของสมาคมนี้ เสร็จแล้วเขาก็สั่งให้ผูกตาอีก เสียงม้องค่อยๆเป็นระยะก็เริ่มต้นอีกแล้วก็อุ้มข้าพเจ้าออกไปนอกบ้าน เป็นอันเสร็จพิธีการเข้าเป็นสมาชิก น่าจะเห็นได้ว่าพิธีการเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมลับนี้ต้องลำบากตรากตำมาแต่ต้น และเป็นพิธีที่แปลกมาก และสมาชิกทุกคนถือว่าพิธีนี้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นความลับเล่าให้ใครฟังไม่ได้ ครั้นแล้วข้าพเจ้าก็รีบไปอาบน้ำแต่งตัวกลับมาที่ Club House ตรงนี้เขาก็ไฟสว่าง พวกสมาชิกเก่าก็รีบรองเปนอย่างดี สอนวิธีขยอของสมาคม แล้วก็มีเลี้ยงอาหารกันอย่างใหญ่ ตอนนี้รู้สึกปลื้มใจเหลือเกินเพราะว่าจะเข้ามาได้ก็เกือบแย่ ความจริงการเข้าเป็นสมาชิกนี้มากทำให้เป็นคนกว้างขวาง นักเรียนและครูตลอดจนประชาชนในเมืองนั้นนับหน้าถือตาขึ้น และได้ติดเข็มสมาชิก แสดงว่าเป็น Fraternity man แล้ว

Club House ของสมาคมนี้สร้างเป็น Cottage เล็กๆน่ารักมีเฉลียงล้อมข้างกว้างขวางทางด้านหน้า ข้างในมีห้องใหญ่หนึ่งห้องมี Fireplace มีห้องปานกลาง ๑ และมีห้องน้ำและครัว การตบแต่งภายในสวยพอใช้ เรามีประชุมกันอาทิตย์ละ ๑ครั้ง และในเวลาว่างๆเราก็มักจะไปคุยกันที่นั่น วันไหนที่อากาศเย็นหน่อย เราก็จุดไฟใน Fireplace แล้วก็นั่งกันเป็นกลุ่มหน้าเตาไฟนั้น สำหรับงาน Social เช่นการเลี้ยงน้ำชาหรืออาหาร หรือเต้นรำนานๆจึงจะมีสักครั้ง เกี่ยวกับทุนของสมาคมมีน้อย

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน (๒๔๖๑)เยอรมันประกาศยอมแพ้สงคราม ในอเมริกาเอกเกรกกนอยู่พักหนึ่ง

๑๑. โรงเรียนหยุดคริสมาสขึ้นไปพักที่เมืองบอสตัน

ราววันที่ ๒๐ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อมแดงว่าคือคุณสังวาลย์และคุณอุบลที่ฮาทฟอร์ดด้วย โรงเรียนหยุดเทอม ๓ อาทิตย์สำหรับคริสมาส ถ้าจะไปบอสตันให้แวะเยี่ยมพวกผู้หญิง การเดินทางจากโรงเรียนข้าพเจ้าไปบอส

ถ่ายกับชิดามาราดาและพี่น้อง พ.ศ. ๒๔๖๐

ต้นต้องผ่านเมืองนี้อยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้ไปหยุดแวะเยี่ยมพวกผู้หญิงอยู่วันหนึ่งตามที่ทูลกระหม่อมสั่งมา แล้วก็เลยขึ้นไปพักกับคุณประสบที่เมืองบอสตัน

เมืองบอสตันเป็นเมืองใหญ่ที่ ๕ ในสหรัฐอเมริกา มีพลเมือง ประมาณ ๘๐๐.๐๐๐ คน เป็นเมืองหลวงของมลรัฐแมสแซชูเซตส์ และเป็นเมืองท่าเรือสำคัญเมืองหนึ่ง เมืองนี้เป็นเมืองเก่าของสหรัฐอเมริกาและเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงในทางการศึกษา คือมีโรงเรียนและมหาวิทยาลัยอยู่มาก เช่นมหาวิทยาลัยฮารวาร์ด มหาวิทยาลัยบอสตัน และ Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.) เป็นต้น แม่น้ำชาลส์แบ่งเขตต์เมืองบอสตันและเมืองเคมบริดจ์ ในเมืองบอสตันนี้มีโรงละครและโรงหนังใหญ่ๆ หลายสิบโรงมีรถราง ๓ ชั้น คือใต้ดิน (Subway) บนถนน (Street car) และเหนือถนนอีกชั้นหนึ่ง (Elevated train) ร้านขายของมีมากมายทั้งใหญ่และเล็ก วิธีการตั้งของขายให้ชมหน้าร้านนั้น ในประเทศอเมริกานี้เขาทำดีมาก เราได้เดินชมก็เพลินเสียแล้ว

ชาวจีนในประเทศอเมริกานี้มีเป็นจำนวนมาก เกือบจะว่าทุกเมืองจนกระทั่งเมืองเล็กๆ และถ้ามีชาวจีนในเมืองใดแล้วก็ต้องมีร้านรับประทานอาหารจีน และร้านซักเสื้อผ้า ๒ อย่างนี้เป็นประจำ ชาวอเมริกันชอบทดลองของแปลกๆ จึงชอบรับประทานอาหารจีนเหมือนกัน ฉะเพาะในเมืองบอสตันนี้ China town เล็กๆอยู่ตำบลหนึ่ง ทนเต็มไปด้วยชาวจีน และมีร้านอาหารจีนอย่างแท้หลายร้าน แต่ที่นักเรียนไทยติดใจกันนักก็คือร้านที่ชื่อ "จอยฮ่องเหล่า" เพราะทำอาหารอร่อยมาก โดยฉะเพาะอย่างยิ่งปูทะเลผัดซึ่งจำชื่อได้ว่าเรียกกันว่า "เซาลงฮา"

ในระหว่างที่โรงเรียนหยุดและพักอยู่ที่บอสตันนี้ นอกจากได้เฝ้าทูลกระหม่อมแดงและได้พบปะกับเพื่อนคนไทยแล้วก็ได้เที่ยวดูหนัง และรับประทานอาหารจีนเป็นประจำ

๑๒. หัดเล่นดนตรีสากล

ข้าพเจ้าเป็นคนชอบดนตรีเป็นที่สุด คือเมื่อก่อนออกมาศึกษาวิชาก็ได้เล่นดนตรีไทยเป็นหลายอย่าง ดนตรีมาถึงอเมริกาก็สนใจในดนตรีเพลงฝรั่งเป็นอันมาก เพลงฝรั่งนี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ประเภทที่ ๑ เป็นประเภทคลาสซิคอย่างหนัก หรือโอเปรา เพลงชะนิดนี้ผู้ที่ไม่สนใจหรือฟังไม่เป็น หรือผู้ที่ชอบเพลงชะนิดเบา ๆ แล้ว ไม่

สู้จะชอบเพราะฟังไม่ออก แต่ความมุ่งหมายในเพลงชะนิดนี้มีมากสำหรับผู้ที่ฟังออก หรือชอบเพลงชะนิดนี้ เพราะทำนองของเพลงแสดงความเย็นไปหรือความรู้สึกว่าตอนไหนเย็นรัก — โศก — สนุก — เดินทาง ฯลฯ ๒. ประเภทคลาสซิคอย่างเยา เพลงชะนิดนี้มีคนนิยมกันมากเพราะฟังง่าย ทำนองไพเราะ ความรู้สึกก็มีบ้าง และทำนองเพลงฟังบ่อย ๆ ก็ไม่จืดหู ประเภทที่ ๓ ก็คือเพลงสมัยใหม่ ประเภทนี้มีคนชอบมากเพราะมีชีวิตและเย็นเพลงที่ใช้สำหรับเต้นรำ มีผู้แต่งเพลงมากมาย เพลงจึงเปลี่ยนใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าชอบเพลงประเภท ๒ กับ ๓ มาก ส่วนประเภท ๑ นั้นรู้สึกว่าหนักเกินไป เมื่อมีความสนใจในเพลงฝรั่งมากเช่นนี้จึงได้ตกลงว่าจะต้องหัดเล่นเครื่องดนตรีฝรั่งสักอย่างหนึ่ง และในชั้นต้นนี้ โดยเหตุที่ทนก็ไม่ค่อยจะมีที่จะซื้อเครื่องดนตรีดี ๆ หรือเสียค่าครูสอน จึงได้ซื้อแมนโดลินมาอันหนึ่ง และหัดเล่นด้วยตนเองในเพลงประเภทที่ ๒ และ ๓ ด้วยความสนใจและชอบ ภายในไม่กี่วันก็เล่นได้เย็นอย่างดี

การฟังเพลงจนถึงมีความพอใจเคลิบเคลิ้มไปกับเพลง หรือมีความเห็นดีชมในทำนองของเพลง หรือในตัวผู้แสดงให้ฟังได้นั้น หมายความว่าผู้ฟังนั้นฟังเพลงชะนิดนั้นเย็นแล้ว แต่ถ้ายังฟังไม่ออกเห็นว่าเพลงนั้นหนวกหู หมายความว่ายังฟังไม่เย็น ยกตัวอย่างเช่นคนไทยบางคนได้ยินเพลงฝรั่งย่นว่าหนวกหู หมายว่าผู้นั้นยังฟังเพลงฝรั่งไม่เย็น หรือว่าผู้ชอบเพลงเต้นรำฟังเพลงคลาสซิคไปย่นว่าหนวกหู หมายความ ว่า ผู้นั้นฟังเพลงคลาสซิคไม่เย็น แต่ถ้าผู้ใดฟังเพลงใดจนถึงได้รับความพอใจ (appreciate) แล้ว แปลว่าเขาฟังเพลงนั้นเย็น

๑๓. โรงเรียนเบ็ดเทอมฤดูหนาว

ต้นเดือนมกราคม โรงเรียนเบ็ด ตอนกลับไปโรงเรียนได้แวะเมืองฮาดฟอร์ด อีกตามคำสั่งของทูลกระหม่อมแดง นำเข้าของและจดหมายมาให้พวกนักเรียนผู้หญิง แล้วประทานเงินมาให้พาพวกผู้หญิงไปเที่ยวบ้าง ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติไปตามนั้น

เทอมนี้เป็นเทอมฤดูหนาว อากาศหนาวจัด เวลาหิมะตกมาก ๆ จะมองไปที่ใดก็ขาวสอาดไปหมด แม้ว่าต้นไม้ก็เป็นสีขาว เพราะหิมะปะติดอยู่ตามกิ่งไม้ น้ำในบ่อในสระก็กลายเป็นน้ำแข็ง แต่โรงเรียนในประเทศอเมริกาหรือตามบ้านที่พักต่างๆก็ตาม

มีเครื่องอบอุ่นทุกห้อง จึงไม่ค่อยจะเดือดร้อนในเรื่องความหนาวเมื่ออยู่ในบ้าน แต่ภายนอกบ้านนั้นช่วยไม่ได้ เราต้องสรวมเสื้อผ้าให้เพียงพอ ในฤดูหนาวนี้บางคราวหิมะตกวันยังค่ำคืนยังรุ่งตั้งหลาย ๆ วัน สูงขึ้นมาเหนือหัวเข่าต้องสรวมรองเท้าบูตจะเดินไปไหนลำบากยิ่ง แต่อากาศหนาวๆนี้ทำให้เลือดฝาดดีขึ้น คือแก้มแดงปากแดงด้วยธรรมชาติ

เมื่อข้าพเจ้ายังเด็กๆอยู่ ก่อนไปต่างประเทศเคยชอบรับประทานน้ำแข็งขูดใส่น้ำหวานแล้วใส่นมข้น เมื่อเห็นหิมะตกมาก ๆ และมีลักษณะคล้ายน้ำแข็งขูดจึงนึกว่าเป็นโชคของเราแล้ว คงได้รับประทานของชอบอีกมานาน ถ้าอร่อยจริงแล้วกินเท่าใดๆ ก็ไม่หมดไปได้ เหลือกินทีเดียว ลองปรึกษากับคณวิลดูก็ลงมติเห็นพร้อมกันว่าควรได้ทดลอง เราก็จัดการหานมข้นมา ตักเอาหิมะใส่ถ้วยแก้วแล้วอัดเสียให้แน่น เทนมลงไป แต่พอตักรับประทานก็ผิดคาดหมด เพราะหิมะนี้กร่อยเสียยิ่งกว่าอะไรทั้งสิ้น เป็นอันใช้การไม่ได้

ในเรื่องศาสนาคริสเตียนและการไปวัดในวันอาทิตย์นั้น มีข้อความที่น่าจะจดไว้เพื่อความจำ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนนี้ถือศาสนาประเภท Congregational และโดยฉะเพาะอย่างยิ่งภรรยาอาจารย์ใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาอย่างเคร่ง ฉะนั้นแกจึงกวดขันนักเรียนในเรื่องการไปวัดมาก หนีกันไม่ค่อยได้เลย แต่ Service ในวัดมีเพียงชั่วโมงเดียวเท่านั้น ภายในเวลานั้นเราต้องร้องเพลง Hymn ๒—๓ เพลง แล้วฟังพระสั่งสอนในเรื่องต่างๆ และในเดือนหนึ่งก็ต้องมีการสมมติว่าดื่มเลือดพระเจ้าครั้งหนึ่ง ซึ่งใช้น้ำองุ่นหอมหวานดี ข้าพเจ้าอยากดื่มมาก ๆ น่าเสียดายที่เขาให้เพียง ๒—๓ หยดเท่านั้น เป็นพระฝรั่งนี้อันที่จริงก็สะบายดี มีบ้านอยู่ มีเงินเดือน มีลูกมีเมียก็ได้ อาหารก็รับประทานได้ตลอดวันต้องระวังตัวแต่ในเรื่องความประพฤติเท่านั้น

ถ้าคมนาคมในฤดูหนาวตามบ้านนอกระหว่างที่มีหิมะอยู่นั้น ชาวอเมริกันนิยมใช้ Sleigh เทียมม้าลากไถไปในถนนต่าง ๆ บางคนเดือนหงายพวกนักเรียนเคยขออนุญาตครูเช่า Sleigh ไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ นักเรียนไปด้วยกันหลายคนร้องเพลงกันไปตลอดทาง ดูก็เป็นชีวิตที่สดชื่นดี เครื่องใช้ในการเดินทางอีกอย่างหนึ่งก็คือสเลด แต่เครื่องใช้ชะนิดนี้ใช้ได้แต่ในทางที่ลงเขา ถ้าเป็นเขาชันหรือสูงสเลดนี้ก็จะไหลลงไปได้เร็วมาก ถ้าขับไม่ดีก็เป็นอันตรายได้มากเหลือเกินเพราะไม่มีเครื่องห้ามล้อ อาจชนกับ

รถยนต์หรือรถม้าที่สวนขึ้นมา หรือถ้าเลี้ยวไม่ได้อย่างไรก็อาจชนต้นไม้ข้างถนนก็ได้ จากโรงเรียนไปในเมือง (หมู่บ้านที่สถานีรถไฟ) ซึ่งต้องลงเขาค่อนข้างชัน ตลอดทางมีระยะประมาณหนึ่งไมล์นั้น ในฤดูหนาวนักเรียนที่กล้า ๆ หน่อยก็มักจะใช้สเลดนี้เป็นยานพาหนะลงไป

๑๔. บาสเกตบอลล์

การกีฬาของโรงเรียนในเทอมฤดูหนาวนี้เปลี่ยนเป็นบาสเกตบอลล์ ซึ่งเล่นภายในยิมเนเซียม โรงเรียนนี้มียิมเนเซียมขนาดยาว ๗๐ฟีต กว้าง ๔๐ฟีต เป็นขนาดเหมาะสำหรับบาสเกตบอลล์ และเกมนี้เป็นเกมที่สนุกมากสำหรับผู้ดูและผู้เล่น คือเป็นเกมที่ดูง่ายและเร็วทันใจผู้ดู ผู้เล่นต้องว่องไว แน่นอนและโยนลูกแม่น ชาวอเมริกันนิยมเกมนี้มากเหมือนกัน ในทีมหนึ่ง ๆ มีผู้เล่น ๕ คน คือเป็น Forward ๒คน เป็น Guard ๒คน เป็น Center ๑คน ข้าพเจ้าได้ออกหัดเล่น และได้เข้าเล่นในทีมเด็กของโรงเรียน ข้าพเจ้าชอบเกมนี้มาก ในเวลาว่างต้องไปหัดโยนจากเข้าบ่วงอยู่คนเดียวเสมอจนโยนเข้าได้อย่างแม่นยำ ท้ายนี้จากที่ใกล้หรือไกลหรือวิ่งมาแล้วโยนเข้าได้ทั้งนั้น ในวันที่ไม่ได้เล่นบาสเกตบอลล์ก็มักจะไปเล่นสเกตน้ำแข็ง เล่นสเลด สกี หรือเล่นหิมะ คือปั้นหิมะเป็นรูปต่าง ๆ หรือไม่ก็แบ่งพวกกันแล้วขว้างหิมะกัน ฤดูหนาวนี้อากาศมันหนาวจริง แต่ก็สบายดีเหมือนกัน

๑๕. Easter and Spring Term

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๒) โรงเรียนหยุดเทอม Easter ๑๐ วัน ได้ขึ้นไปพักที่เมืองบอสตันอีก ได้ไปพบกับคนไทย ได้ไปดูภาพยนต์ใหม่ ๆ ดี ๆ ได้ไปรับประทานอาหารจีนอย่างอร่อยอีก

ครบกำหนดถึงเวลาโรงเรียนเปิดก็ได้กลับมาโรงเรียน และได้แวะเยี่ยมผู้หญิงไทยที่ชาทฟอร์ดตามเคย เทอมสุดท้ายนี้เป็นเทอมฤดูใบไม้ผลิ (Spring) อากาศอบอุ่นสบายมาก ใบไม้ขึ้นเขียวชอุ่ม รู้สึกชุ่มชื่น

สำหรับต้นฤดูนี้โดยที่อากาศเปลี่ยนจากหนาวมาเข้าร้อน เด็กนักเรียนมักจะครั่น ๆ ตัว และมีความรู้สึกขี้เกียจ ซึ่งการเจ็บป่วยเช่นนี้ชาวอเมริกันเรียกว่า Hay Fever

๑๖. เบสบอลล์

การกีฬาประจำฤดูของโรงเรียนเปลี่ยนเป็นเบสบอลล์ ซึ่งเป็นเกมที่ค่อนข้างช้า แต่ชาวอเมริกันก็นิยมกันมาก เกมนี้ในประเทศอเมริกาเป็นเกมที่มีการเล่นเป็นอาชีพกันมาก และผู้เล่นได้ค่าได้เงินเดือนกันแพง ๆ มีการประมูลซื้อขายตัวคนเล่นกันด้วยราคาแพง ๆ ฝ่ายหนึ่ง ๆ มี ๙ คนคือ Pitcher, Catcher, 1st Baseman, 2nd Baseman, 3rd Baseman, Shortstop และ Fielder อีก ๓ คน ข้าพเจ้าก็ได้ออกหัดเล่นเหมือนกัน แต่ไม่สู้จะชอบเท่าใดนัก ได้เข้าเล่นในทีมเด็กอีกด้วย นอกจากนั้นก็ได้เล่นเทนนิส ฤดูนี้เป็นฤดูที่อากาศสบายที่สุดคือ กำลังจะเข้าหน้าร้อน ต้นไม้ขึ้นเขียวชอุ่ม

๑๗. โรงเรียนยิดเทอมฤดูร้อน

เดือนมิถุนายน (อายุได้ ๑๕ ปี ๑ เดือน) โรงเรียนยิดเทอมหน้าร้อน ๓ เดือน ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ทุกวิชา ก่อนโรงเรียนยิดมีงานประจำปีของโรงเรียนคืองานนักเรียนจะสังสรรค์รับประกาศนียบัตรของโรงเรียน ประกอบด้วยงาน Alumni Reunion คือพวกนักเรียนเก่ามาเยี่ยมโรงเรียน นักเป็นประเพณีทีเดียว คือบรรดานักเรียนเก่าต่างก็พยายามที่จะมาพบเพื่อนฝูงของตนเมื่อครั้งเป็นนักเรียนอยู่ด้วยกัน บางคนก็อาจจากกันไปโดยไม่ได้พบกันตั้ง ๑๐ กว่าปีก็เป็นได้ ได้มารื้อฟื้นความสนิทชิดเชื้อที่มีต่อกันแต่ครั้งก่อน บางคนก็พาลูกพาเมียมารู้จักกัน ในงานนี้มีการแข่งขันเบสบอลระหว่างนักเรียนเก่ากับนักเรียนปัจจุบัน มีเลี้ยงใหญ่ มีเต้นรำ Fraternity Houses ทั้ง ๓ เปิดรับสมาชิกเก่า ๆ เป็นงานที่สนุกสนานกันทุก ๆ คน แต่สำหรับข้าพเจ้าไม่ค่อยจะสนุกเต็มที่เหมือนเคยนัก เพราะยังไม่คุ้นกับขนบธรรมเนียมของเขา นอกจากนี้ข้าพเจ้าเป็นคนคิดมากว่าเป็นคนผิวเหลือง โดยปรกติคนอเมริกันส่วนมากรังเกียจคนต่างชาติต่างผิว ฉะนั้นเขาอาจรังเกียจก็ได้ เช่นการเต้นรำข้าพเจ้าไม่ค่อยกล้าไปขอใครเต้น เกรงใจเขา จะได้เต้นก็ต่อเมื่อผู้หญิงเขามาชวน หรือไม่ก็เพื่อนมาจับตัวไปเต้นกับคนใดคนหนึ่งเท่านั้น

เท่าที่ข้าพเจ้าอยู่โรงเรียนนี้มาหนึ่งปี ข้าพเจ้าพึงพอใจมาก คือพอใจในการศึกษาที่ได้รับ พอใจในครูบาอาจารย์และเพื่อนนักเรียนทุกคน เพราะเขาดีต่อข้าพเจ้ามาก พอใจในความเป็นอยู่ทุก ๆ วัน ในเรื่องอาหารการกินก็ดี เรื่องเล่นกีฬาก็ดี

ดูพอใจไปหมด และมามีความรู้สึกอย่างแน่ชัดทีเดียวว่า การมาอยู่ในโรงเรียนนั้นไม่เป็นเขาเป็นเราเลย เหมือนอย่างกับอยู่ในครอบครัวใหญ่ ๆ ที่มีความรักใคร่สามัคคีกันยิ่งไปกว่าอยู่ในโรงเรียนกินนอน

๑๘. โรงเรียนผู้หญิงและประเพณีหนุ่มสาวอเมริกัน

ในเมืองวอชิงตันนี้ มีโรงเรียนกินนอนประจำผู้หญิงโรงเรียนหนึ่ง ชื่อ Wykeham Rise อยู่ห่างจาก The Gunnery ประมาณไมล์เศษ เป็นโรงเรียนชั้นสูงเพราะค่าเล่าเรียนแพงมาก นักเรียนสองโรงเรียนนี้ต่อนข้างสนิทกัน เพราะได้มีโอกาศพบกันเสมอ เช่นเวลาโรงเรียนมีแข่งขันกีฬากับโรงเรียนต่างๆก็ได้รับเชิญมาให้ดู และเวลามีเต้นรำต่างก็ได้รับเชิญกัน วันอาทิตย์ก็มีโอกาศพบกันเวลาไปวัด

โดยที่เด็กนักเรียนหญิงและชายอเมริกันทำความรู้จักกันได้ง่าย แม้ว่าต่างฝ่ายต่างก็อยากมี "คู่รัก" หรือ "คนชอบพอ" เพื่อมิให้น้อยหน้าคนอื่น พูดกันง่ายๆ ถ้าหญิงหรือชายคนใดไม่มีเพื่อนต่างเพศแล้วรู้สึกว่าเป็นคนทอาภัพ และไม่มีใครเชาปรารถนา ทั้งนี้ตั้งแต่อายุ ๑๕—๑๖ ปีขึ้นไป เมื่อการเป็นเช่นนี้จึงเกือบจะเป็นประเพณีของเด็กนักเรียน Gunnery และนักเรียน Wykeham Rise ว่าจะต้องมี "คนชอบพอ" กัน ฉะนั้นเมื่อได้มีโอกาศพบกันครั้งแรกแล้วต่างฝ่ายจะต้องเลือกคู่กัน และโดยที่ไม่ค่อยจะมีโอกาศที่จะได้พบพูดจากันได้ นอกจากนานๆสักครั้ง เวลามีงานเต้นรำ เพราะการมาดูการแข่งขันกีฬาก็ดี หรือการไปวัดในวันอาทิตย์ก็ดี ไม่มีโอกาศได้พูดกันเลย ได้แต่มองกันแล้วก็ยิ้มเท่านั้น ฉะนั้น เด็กนักเรียนเหล่านี้เมื่อเลือกคู่กันแล้วก็ต้องใช้วิธีติดต่อกันโดยเขียนจดหมายถึงกัน ต่างฝ่ายต่างก็เขียนถึงกันอยู่ได้ทุกๆวัน สนิทสนมรักใคร่กันด้วยจดหมาย ค่อยๆเขียนถึงกันมากขึ้นภาษารักในจดหมายก็ยิ่งหนักขึ้น แต่ตัวตนเลยจะไม่เคยพูดจากันสองต่อสองนอกจากเวลาเต้นรำ นิสัยใจคอก็ยังไม่รู้จักกัน แต่จดหมายรักโอดครวญกันเสียอย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้นบางคนยังไม่เคยรู้จักกัน และไม่เคยพูดกันเลย ชั่วแต่มองดูห่างๆเท่านั้นเมื่อสอบถามได้รู้จักชอกเขียนจดหมายถึงกันเสียแล้ว และในฉบับต่อๆไปก็แสดงความรักกันอย่างเต็มที่ เรื่องเช่นนี้ก็เป็นไปได้ในประเทศอเมริกา

สำหรับตัวข้าพเจ้าไม่อายใครรับสารภาพว่าไม่มี "คนชอบพอ" กับเขาที่โรงเรียนนี้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการคือ ๑. ยังเป็นเด็กอยู่มาก ๒. ยังไม่รู้จัก

ประเพณีของเขา ๓. เขียนจดหมายรักยังไม่เป็น ๔. นึกอยู่เสมอว่าเราเป็นคนต่างชาติต่างผิว เขาคงรังเกียจที่จะรับเป็น "คนชอบพอ" ของเขา แม้ว่าจะมีผู้ใดกรุณารับก็เกรงว่าพวกเพื่อน ๆ นักเรียนหญิงของเขา คงจะดูถูกเขาว่าหาเด็กฝรั่งไม่ได้ จึงต้องเล่นกับเด็กผิวเหลือง

๑๔. หน้าร้อนไปอยู่ Camp Keewaydin

ระหว่างโรงเรียนหยุดหน้าร้อน ๓ เดือนนี้ ผู้ใหญ่ได้จัดการส่งข้าพเจ้าไปอยู่ Camp Keewaydin ที่ Lake Dunmore มลรัฐเวอร์มอนต์ การไปอยู่ค่ายเช่นนี้เพื่อบำรุงร่างกายให้แข็งแรง อยู่ในเต็นท์ได้อากาศ Outdoor ตลอดเวลา ตื่นเช้า นอนหัวค่ำ เล่นกีฬาต่าง ๆ ค่ายนี้มีนักเรียนประมาณ ๒๐๐ คน ในอเมริการะหว่างหยุดหน้าร้อนเช่นนี้มีค่ายหลายสิบแห่งสำหรับเด็กนักเรียนไปพัก ผู้ที่มีเงินน้อยมักจะส่งลูกไป เพราะทำให้เด็กแข็งแรง และไม่เที่ยวเหลวไหลอยู่ในเมือง การไปอยู่ค่ายเช่นนี้ต้องเสียเงินเดือนละประมาณ ๑๐๐ เหรียญ

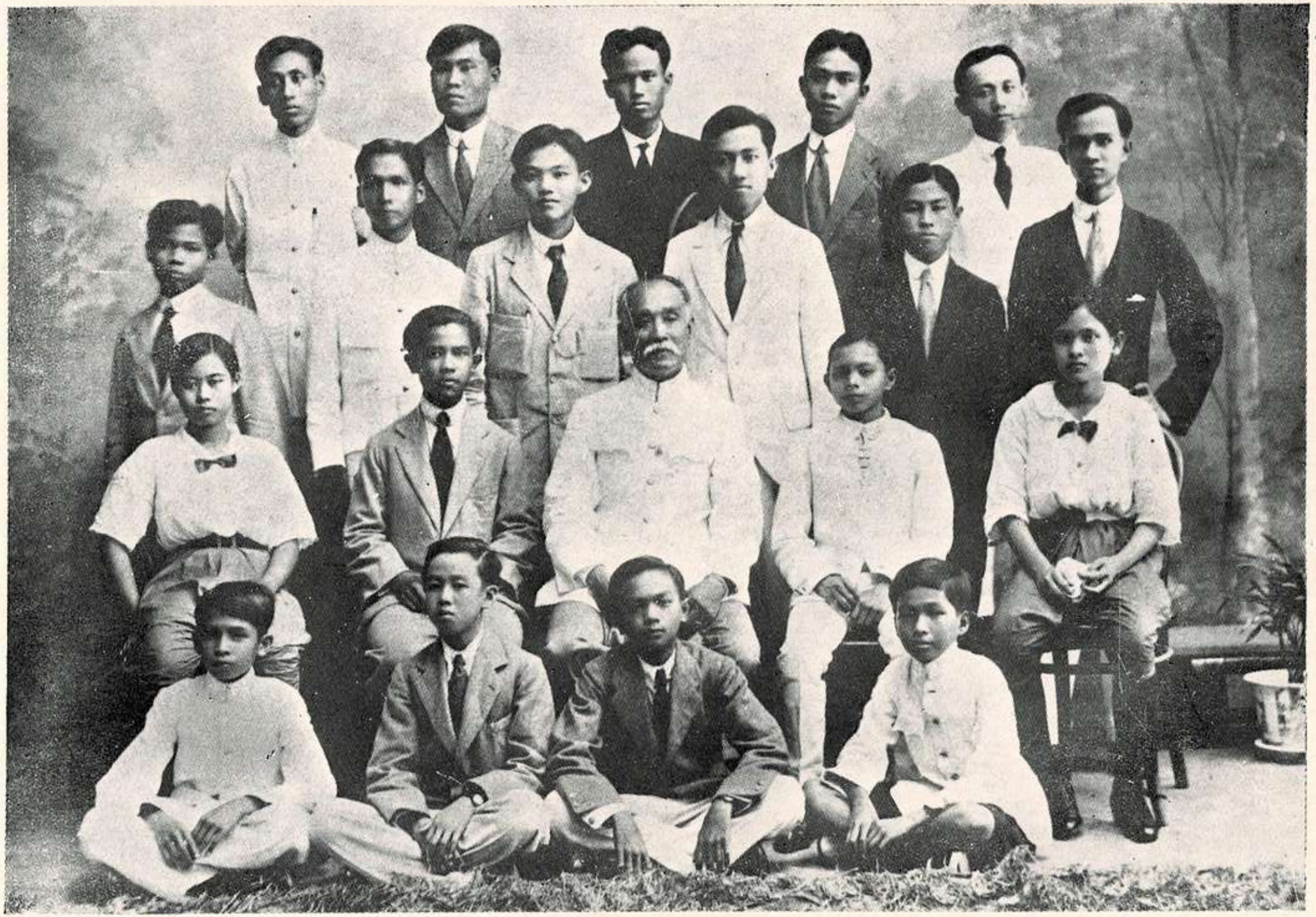
Lake Dunmore มีขนาดยาว ๔ ไมล์ กว้างประมาณ ๑ ไมล์ เป็น Lake น้ำจืด น้ำใสสอาด มีเกาะเล็กเกาะน้อยสวยงามมาก ตรงที่ค่ายนี้ตั้งอยู่มีหาดสำหรับอาบน้ำเหมือนกัน แต่ไม่ใช่เป็นหาดทรายหรือหาดโคลน แต่เป็นหาดกรวด กิจประจำวันในค่ายก็มีแต่เพียงกิน นอน เล่นกีฬาต่าง ๆ ทั้งบนบกและในน้ำ ไปเดินทางไกล ที่ข้าพเจ้าเกลียดที่สุดก็คือเวลาแตรปลุกเช้ามืดแล้วลงอาบน้ำ เพราะทั้งง่วงและหนาวเหลือเกิน เต็นท์ที่พักแต่ละเต็นท์นั้นเป็นเต็นท์เล็ก ๆ ขนาดอยู่ได้ ๔ คน แต่เขาปูพื้นไม้กะดานให้สำหรับอาหารที่ค่ายนี้อร่อยข้างมาก และยังได้ดื่มนมสดทุกเวลาอีกด้วย วันหนึ่งมีการทดลองว่ายน้ำทางไกลข้าม Lake ทางด้านยาวคือ ๔ ไมล์ เด็กทั้งค่ายสมัครเข้าทดลองเพียง ๕ คนเท่านั้น ข้าพเจ้าได้สมัครเข้าทดลองด้วยและเป็นเด็กที่เล็กที่สุด เมื่อตอนจะลงน้ำนั้นระยะทางที่จะว่ายไปเกือบไม่เห็นอีกฝั่งหนึ่ง ใจคอชักไม่ค่อยดีเหมือนกัน แต่อุ่นใจที่ว่าจะมีเรือพายตามพวกเราไปด้วย อายุเวลานั้นราว ๑๔ ปีเศษ ตูกล้าหาญมาก เขาจะทำอะไรเป็นเอากับเขาด้วยคนหนึ่ง ไม่กลัวอะไรเลย แต่เวลานั้นข้าพเจ้าว่ายน้ำได้ทนมาก พอหนื่อยก็กลับตัวลอยคอหรือว่ายน้ำท่ากรรเชียงไปช้า ๆ พอได้กำลังก็ว่าย

ต่อไปอีก ในจำนวน ๕ คนที่ออกมาจากค่ายด้วยกันนั้นต้องขึ้นเรือตามทางเสีย๒คน ถึงที่เพียง ๓ คนรวมทั้งข้าพเจ้าด้วย เหนื่อยเหนื่อยก็จริงแต่ดีใจที่ทำสำเร็จ

๒๐. เดินทางไกลด้วยเรือ Canoe.

ระหว่างอยู่ค่ายนี้ได้ทำ Canoe trip (การพายเรือคะนูเดินทางไกล)สองครั้งครั้งหนึ่งไป Lake George ซึ่งเป็นทะเลสาปที่มีชื่อเสียงมากว่าสวยงาม และก็สวยจริง ๆ เสียด้วย นาใสมองเห็นก้นทะเลสาปที่เดียว ทะเลสาปนี้อยู่ในมลรัฐนิวยอร์ค มีผู้คนมาตากอากาศหน้าร้อนกันมาก มีบ้านหน้าร้อนของพวกเศรษฐีรอบทะเลสาป และมีโฮเต็ลอีกหลายแห่ง การเดินทางไปมาของพวกเรารวม ๗ วัน คือเดินทางไป ๔ วัน ได้ไปผ่านเมือง Ticonderoga ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ และมีป้อมประจำเมือง เพราะที่เมืองนี้เคยเป็นที่สำคัญมีการรบกันตามประวัติศาสตร์ของอเมริกา เราได้ไปชมป้อมนี้โดยตลอด เมื่อถึง Lake George แล้ว เราได้พักที่บนเกาะเล็กๆใกล้ๆกับโฮเต็ลหรูแห่งหนึ่งเป็นเวลา ๒ วัน ได้ชมพวกผู้มีอันจะกินและพวกเศรษฐีแต่งตัวสวยๆอวดโชว์กัน ดูเขาเต้นรำอายน้ำ แข่งเรือเร็วๆลๆ ขากลับพายเรือกลับหนึ่งวันถึงสถานที่แห่งหนึ่งแล้วก็ขนรถยนต์กลับค่าย

เรือคะนูยาว ๑๙ ฟุต ลำหนึ่งนั่งพายกันไป ๔ คน ไปด้วยกันทั้งสิ้น ๙ ลำ การเดินทางต้องผ่านการล่องแก่งซึ่งมีระยะทางค่อนข้างยาว จึงทำให้สนุกสนานมาก นอกจากนี้ยังต้องล่องลงน้ำตกเล็กๆ ซึ่งค่อนข้างอันตราย เพราะโดยมากเรือต้องล่มฉะเพาะตอนล่องแก่งนี้เราได้จัดให้ขนของเครื่องใช้ไปทางรถยนต์ แล้วตัวเราใส่เสื้อชูชีพพายน้ำไปกับเรือ รู้สึกตื่นเต้นมาก ตอนล่องแก่งไม่สู้กระไรนัก พยายามอย่าให้เรือชนหินก็แล้วกัน แต่ตอนลงน้ำตกนี่ผลสุดเรือกลับ เราต้องลอยคอไปเกาะที่แห่งหนึ่ง ถูเรือขึ้นแล้วรับของที่ไปทางรถยนต์ลงเรือ เดินทางต่อไป ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าในลำของข้าพเจ้า คือต้องเป็นคนพายท้าย ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่าเป็นคนว่ายน้ำเก่ง แข็งแรง และเป็นนักกีฬา แม้ตัวจะเล็กและอายุยังน้อยก็ตามระวังผิดชอบเป็นกัปตันเรือไปได้ อันที่จริงหัวหน้าก็ต้องมีส่วนรับผิดชอบมากเหมือนกัน คือต้องระวังเรือไม่ให้ไปกระทบหิน เพราะเรือบอบบาง ถ้าโดนอะไรแข็งๆ ก็อาจแตกได้อย่างง่ายดาย นอกจากนี้ยังต้องระวังในเรื่องกำลังคนพาย คืออะไปช้ากว่าลำ

ถ่ายที่ห้องกงกัยผู้ที่เดินทางร่วมกันไปสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๖๐ (รายชื่ออยู่ในหน้า ๑๓)

104 920.1593 ท.34 ป. 181658 หม.
ป 266 ป

อันไม่ได้ ต้องเร่งให้ทันเขา ถ้าใครเกียดร้านทำให้เรือเราช้าไปเราก็ต้องเร่งออกกำลังตนเองจ้าให้ทันเขาให้ได้ การพายเรือไปนี้เหนื่อยเหมือนกันแต่สนุกสนานไม่น้อย ต้นเช้าทำอาหารเช้ารับประทานเอง แล้วก็ออกเรือพายไป ถึงกลางวันพักร้อนทำอาหารกลางวัน ป่ายออกเรือออกพอเย็นเข้าหาที่ไหนเหมาะก็หยุดพักทำอาหารเย็นรับประทานและนอนกันโดยปรกติวันอนกลางแจ้ง ถ้าฝนตกก็กางเต็นท์หรือนอนใต้เรือคะนู ทั้งตลองแม่น้ำและทะเลสาปที่เราผ่านน้ำใสสอาดทั้งสิ้น ที่เราหยุดพักตามทางนั้นแม้บางแห่งจะไม่มีผู้คนอยู่แต่เราก็ไม่เคยนึกกลัวเลย ไม่มีการปล้น ไม่มีสัตว์ร้าย พอตกค่ำก็ผิงไฟแล้วก็คุยกัน เล่านิทานสู่กันฟังบ้าง ราวสักสองทุ่มหรืออย่างดึก ๓ ทุ่มก็นอนเฉพาะกันอยู่แถวนั้น ช้าก็ตื่นก่อนแสงอรุณ

สิ่งของที่เอาไปกับตัวได้นั้นมีถุงคนละใบ ถุงนี้ทำเป็นพิเศษสำหรับเดินทางในเรือคะนู เราเรียกกันว่า Duffle Bag มีขนาดยาวประมาณ๓ฟุต ส่วนกว้างขนาดกลมประมาณ๑ฟุตผ่าศูนย์กลาง มีที่นอนสำเร็จเล็กๆบางๆ ม้วนใส่ในถุงนี้ได้ นอกจากนี้มีเสื้อผ้าอีก ๒—๓ ชุด แปรงสีฟัน สบู่ หวี เป็นอันหมดกัน ส่วนของกองกลางก็มีเต็นท์เล็กๆ เครื่องครัวทำกับข้าวและเครื่องกระป๋อง ซึ่งต้องใช้ในเมื่อหาซื้อของสดไม่ได้

ครั้งที่ ๒ ไปเมืองควิเบคในประเทศคานาดา หนทางไกลมากประมาณ๓๐๐ไมล์ กินเวลาทั้งไปมา ๑ เดือน คราวนี้ไปเพียง ๔ ลำๆละ ๙ คนเท่านั้น หนทางไปต้องขึ้นไปตาม Lake Champlain ซึ่งเป็นทะเลสาปที่ใหญ่ที่สุดในมลรัฐเวอร์มอนต์ ยาวประมาณ๑๒๐ไมล์ เราผ่านเมืองแอลิเซ็นเวอร์มอนต์ ขึ้นไปทางเหนือไปเข้าเขตต์คานาดาที่ Rouses Point เป็นเมืองเล็กๆ แล้วต่อไปก็เข้าแม่น้ำ Richelieu ไปออกแม่น้ำ St. Lawrence หนทางคราวนี้ต้องออก Lake และแม่น้ำใหญ่ๆ วันไหนมีคลื่นลมจัดเราก็ต่อนข้างระอยู่ในที่อันตรายสักหน่อย ในแม่น้ำ St. Lawrence ได้สวนกับเรือเดินมหาสมุทรหลายลำ และต้องผจญภัยหลายคราว เช่นคราวหนึ่งมองไม่เห็นฝั่งเลย ต้องนั่งพายเรือไปตลอดคืน คลื่นใหญ่ด้วย ต้องวิดน้ำตลอดทาง มีหนำซ้ำเด็กคนหนึ่งในเรือข้าพเจ้าท้องเสียไม่สบาย ต่อเช้ามืดจึงได้หาทางเข้าฝั่งได้ ยางคืนหาที่นอนพักไม่ได้เพราะเป็น Swamp ไปหมด แต่กระนั้นเราก็ต้องหยุดพัก ยุงกัดเสียวิงกว่าเมืองไทยอีก

การเดินทางคราวนี้ พอเข้าเขตต์คานาดาต้องพูดภาษาฝรั่งเศสโดยมาก เพราะผู้คนเหล่านี้เป็นพวก French Canadian ทั้งสิ้น ยามค่ำฝนตกเราก็ต้องไปขออาศัยพวกชาวนาพัก เขาให้นอนไปพักอยู่ในกะท่อมโรงนา นอนบนหญ้าแห้ง ตื่นเช้าเราก็ขอซื้อนมสดจากเขาซึ่งเขาก็ให้ไปรีดเอาเอง เราต้องพักอย่างนี้อยู่หลายแห่งจนข้าพเจ้าชินกับการรีดนมด้วยตนเอง ออกเดินทางมาร่วม ๓ อาทิตย์จึงได้มาถึงควิเบคซึ่งเป็นเมืองเก่าโบราณ และมีความสำคัญมาแต่เดิมมาก เมืองนี้น่าดูเพราะเป็นเมือง Historical ที่เราเดินทางมาได้ค่อนข้างเร็วหน่อยนั้น เพราะเรือแล่นตามกระแสร์น้ำบ้างยางตอน เราได้พักเที่ยวดูเมืองควิเบคอยู่ ๒ วันแล้วก็โดยสารเรือใหญ่กลับไปเมืองมอนทรีออล เมืองมอนทรีออลนี้เป็นเมืองใหญ่และสำคัญที่สุดเมืองหนึ่งของประเทศคานาดา เราได้พักอยู่ที่เมืองมอนทรีออล ๒ วัน ก็ขึ้นรถไฟกลับไปยังค่าย ข้าพเจ้าดีใจมากที่ได้มีโอกาสได้ไปเที่ยวและเห็นเมืองมอนทรีออล และควิเบคในประเทศคานาดา

๒๑. ได้รับรางวัลเยี่ยมในการแข่งขันกีฬาของค่าย

กลยุทธ์ค่ายเขาก็ลงระเบียบการแข่งขันเรียบร้อย โดยให้ครู ๓ คนเป็นผู้เลือกคนเล่นจากเด็กในค่ายนี้ทั้งหมด ครูคนหนึ่งเคยเห็นข้าพเจ้าขับลูกและขว้างลูกเบสบอลบ่อยว่าท่าทางคงเล่นเก่ง เมื่อตอนให้เด็กในค่ายทั้งหมดเข้าแถวเพื่อครูได้เลือกนั้น ครูคนที่ขับสลากได้เลือกก่อน เขาเลือกข้าพเจ้าเป็นคนแรกให้อยู่ในทีมของเขา เดินออกมาจากแถวรู้สึกได้รับเกียรติยศสูงมาก ดูคล้าย ๆ กับว่าข้าพเจ้าเล่นเก่งในที่สุดบรรดานักเรียนในค่าย ๒๐๐ คนนี้ แต่ครูสักอายในใจที่ว่าเราไม่เก่งจริง ดูเหมือนจะดีแต่ท่าทาง ในเวลาแข่งขันเขาให้ข้าพเจ้าเล่นในตำแหน่ง Catcher ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญและอันตรายมาก เวลาเล่นต้องสวมหน้ากากเหล็กและใส่เกราะที่หน้าอก หัวเข่าและขา ข้าพเจ้าก็ได้พยายามทำหน้าที่อย่างสุดความสามารถ ดูก็ไม่เลวนักเพราะฝ่ายเราเป็นฝ่ายชนะ

ต่อจากนั้นก็มีการแข่งขันกีฬาอื่น ๆ ทั้งบนบกและในน้ำหลายอย่างข้าพเจ้าได้รับเหรียญรางวัลหลายอย่าง เช่นที่หนึ่งวิ่งระยะทาง ๑๐๐ หลา ที่หนึ่งพายเรือคะนูเดี่ยวระยะทาง ๕๐ หลา ที่สองว่ายน้ำระยะทาง ๒๕ หลา และอื่น ๆ อีกหลายรางวัล ที่นี่ทำให้นักเรียนในค่ายนี้นับถือและเกรงใจข้าพเจ้ามาก ชื่นชมว่าเป็นนักกีฬาชั้น

เยี่ยม ต่อจากนั้นได้ไม่กี่วันค่ายก็ยุบ ข้าพเจ้าก็ได้กลับไปเมืองบอสตัน มีความรู้สึกว่าได้ประโยชน์ในการพักหน้าร้อนนี้เป็นอย่างดี ทั้งในทางบำรุงร่างกายให้แข็งแรง ในทางได้ความรู้ ได้เที่ยวในที่ต่าง ๆ และได้ทำชื่อเสียงเป็นอย่างดีในการเล่นกีฬาทั้งบนบกและในน้ำ

กลับจากค่ายไปพักอยู่บอสตันไม่กี่วันโรงเรียนก็เปิด (กลางเดือนกันยายน ๒๔๖๒) และได้กลับไปอยู่โรงเรียนกันเนอรอีก ปีนี้ได้เข้าศึกษาอยู่ในชั้นเทียบมัธยม ๖ ปีนี้มีนักเรียนไทยมาอยู่ร่วมในโรงเรียนอีก ๒ คน คือนายสระ แสงชูโต (หลวงอุปกรณ์รัฐกิจ) และนายผ่อน ไชยมังคละ ส่วนนายถวิลนั้นได้ลาเรียนจากโรงเรียนนี้ และได้ไปเข้ามหาวิทยาลัยบอสตันแล้ว

มีตรงนี้มีชื่อเสียงคนหนึ่งคือ Enrico Caruso Jr อายุประมาณ ๑๗ ปี ได้มาเข้าโรงเรียนปีนี้ บิดาเขาเป็นนักร้อง (Opera) ชาวอิตาเลียนที่มีชื่อเสียงเด่นที่สุดในโลกคนหนึ่ง มีรายได้มากมายละมากกว่าล้านเหรียญ แต่ลูกชายเขาเล่าว่าผู้มีรายได้มาก ๆ อย่างพ่อเขาต้องเสียภาษีให้รัฐบาลอเมริกันถึง ๓/๔ ของรายได้ เด็กคนนี้ตอนมาเข้าใหม่ออกจะแสดงตัวหน่อยว่าฉันเป็นลูกคนมีเงินและมีชื่อเสียง แต่สิ่งเหล่านี้ไม่แปลกในโรงเรียนกันนอนอเมริกัน จะมีหรือจะมีพ่อแม่มีชื่อเสียงอย่างใดไม่สำคัญ ถ้าตัวเองคนนั้นเรียนกรรมดีเลว ถ้าอวดดีเมื่อใดก็จะถูกข่มขู่ หลายครั้งที่ข้าพเจ้าสังเกตสังสารผู้นี้ เพราะเนื่องจากแกมาทำตัวเป็นคนเหนือคนอื่น พวกนักเรียนได้ใช้วิธีข่มขู่อย่างทารุณอย่างที่สุด เช่นครั้งหนึ่งชวนแกไปเดินเล่นในเวลากลางคืนแล้วไปในที่แห่งหนึ่งซึ่งมีน้ำมันยางที่เขาจะทำถนน พวกนักเรียนข่มขู่แกว่าหมดแล้วเอาน้ำมันยางอันเหนียวนั้นทาตัวทั้งตัว แล้วก็หนีกลับ แกต้องเดินแก้ผ้าดำมืดมากลับมาโรงเรียนในถนนที่เปลี่ยวแล้วมาอาบน้ำอีกหลายชั่วโมงกว่าจะเอาน้ำมันยางนั้นออกหมด ในเตียงนอนของแกระหว่างผ้าปูที่นอนกับผ้าห่มนอนนั้นถูกนักเรียนเอาไข่เน่าไปวางไว้ข้าง ถูกโรยผงซึ่งทำให้คันตัวข้าง ๆ ฯลฯ ภายในเวลาไม่กี่อาทิตย์ต่อมาผู้นี้เรียบร้อยขึ้นมาก หมดความเย่อหยิ่งจองหองและอวดดี ต่อจากนั้นก็ไม่ต้องถูกแกล้งอีก

ตัว Enrico Caruso ได้แต่งงานใหม่กับหญิงอเมริกันชั้นสูง เป็นพี่สาวของเพื่อนนักเรียนข้าพเจ้าซึ่งเราอยู่สมาคม Fraternity เดียวกัน

๒๓ เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งอเมริกันฟุตบอลล์ของโรงเรียน

โรงเรียนเซ็คคราวน์ได้ออกเล่นอเมริกันฟุตบอลล์อย่างเต็มที่ จนได้เข้าเล่นในทีมหนึ่งของโรงเรียน โดยที่อายุน้อยที่สุด ตัวเล็กและเบาที่สุดในทีม ได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนต่าง ๆ หลายโรงเรียน ซึ่งข้าพเจ้าได้ทำแต้มให้โรงเรียนข้าพเจ้าเสมอ จนมีคนจำนวนมากในมลรัฐนั้นรู้จักชื่อโรงเรียน Wykeham Rise และคนในเมืองมากกันมาก ทำให้ใจชื้นและพยายามเล่นให้ดี หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ได้ลงชมเชยคอจดจ่ออยู่แต่การทำะเบ็น Hero เช่นฤดูฟุตบอลล์นี้การแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ ทุก ๆ วันเสาร์ ประมาณ ๗—๘ โรงเรียน ในคืนวันศุกร์ข้าพเจ้านอนไม่ค่อยหลับ คิดแต่ว่าพรุ่งนี้เราจะแสดงได้ดีสักเพียงใด เราจะมีโอกาสทำะนำลูกฟุตบอลล์ผ่านอีกฝ่ายหนึ่งได้โดยวิธีใดบ้าง แม้ในบางคราวถ้าความสามารถไม่พอขอให้ "ฟลุก" ก็เอาดี แต่เราต้องชนะ เราต้องเป็น Hero แม้ะต้องฝ่าอันตรายอย่างใดก็ตาม

การได้เข้าเล่นอยู่ในฟุตบอลล์ทีมนักเป็นที่น่าพากภูมิใจ เพราะนักเรียนทุกคนพยายามอย่างมากที่ะเข้าอยู่ในทีมเพื่อชื่อเสียงของตน แต่เราต้องคิดว่าตนอน ทั้งนต้องทำงานหนักมาก ต้องฝึกซ้อมอย่างเอาเป็นเอาตาย ทุกๆวันต้องวิ่งวันละหลาย ๆ รอบสนาม ต้องซ้อมขว้าง เตะ รับลูกบอลล์ ต้องซ้อม tackle คือมีท่านแกล่งมาเหมือนคนวิ่งแล้วเราวิ่งเข้าไปใกล้ กะโดดพุ่งตัวเข้าไปรัดขาตอนเหนือเข่าของท่านนั้น ให้ท่านนั้นล้มฟาดลงไปกับตัวเรา บางคราวก็ต้องซ้อม tackle กันจริงๆ คือปล่อยคนถือลูกบอลล์วิ่งมาเหมือนอย่างเวลาเล่น แล้วเราวิ่งเข้าใส่ กะโดดพุ่งตัวเข้าไปรัดขาตอนเหนือเข่าเช่นเดียวกัน ให้ล้มไปกับเราด้วย และยังต้องซ้อมแย่งลูกบอลล์ คือโยนลูกบอลล์ไปแล้วต่างคนก็วิ่งเข้าไป พอใกล้ลูกบอลล์ก็ต้องพุ่งตัวลงไปกับดิน เพื่อกอดลูกบอลล์เอาไว้ให้อยู่ ดังนี้เป็นต้น เหน็ดเหนื่อยกันมาก ครูสอนฟุตบอลล์นี้ต้องหัดพวกเราอย่างจริงจัง ต้องไปคิดว่าควรจะเล่นอย่างใด วิธีใดบ้าง จึงจะได้เปรียบอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะ

ถ้าโรงเรียนเราชะนะมากครั้งชื่อเสียงก็ไปได้ดีกับครูผู้ผึกสอนเหมือนกัน การซ้อมนอกจากจะซ้อมกันในสนามแล้วบางเวลายังจะต้องฟังคำสอนในห้องชี้แจงถึงการเล่นต่าง ๆ ยนกะคานด้วย

ก รเล่นอเมริกันฟุตบอลนั้นแต่ละฝ่ายต้องมี team work กันมากที่สุด เพราะทุก play ที่เล่น ทุกคนในทีมนั้นมีหน้าที่โดยฉะเพาะว่าใน play นั้นจะต้องทำอะไรบ้าง และต้องทำอย่างกันท่วงที มิฉะนั้นก็ไม่กันอีกฝ่ายหนึ่ง และถ้าคนหนึ่งคนใดทางฝ่ายเราไม่กันเขาแล้ว ทำให้คนอื่นๆ ทางฝ่ายเราต้องเสียเปรียบด้วย

การแข่งขันกับโรงเรียนอื่นนั้นได้มีกันที่สนามโรงเรียนเราข้าง และสนามโรงเรียนเขาข้าง ถ้ามีที่สนามโรงเรียนเราแล้ว การที่โรงเรียนอื่นเขามาแข่งขันด้วย เราต้องออกค่าใช้จ่ายให้เขาตามสมควร เราต้องเลี้ยงอาหารกลางวัน และเมื่อแข่งขันเสร็จแล้วเราก็เลี้ยงอาหารเย็น แล้วเขาก็เดินทางกลับซึ่งโดยปรกติใช้รถยนต์เป็นยานพาหนะ ในเวลาแข่งขันนั้นนักเรียนของเราทั้งหมดจะต้องไปนั่งรวมเป็นหมู่เพื่อทำการโห่สนับสนุนให้ผู้เล่น สำหรับตัวข้าพเจ้านี้เป็นปีแรกที่ได้เข้าเล่นแข่งขันกับโรงเรียนต่างๆ เวลาก่อนลงมือแข่งขันรู้สึกใจคอไม่ค่อยดี คอตนสนามและตนตนดูเป็นที่สุด แต่เมื่อลงมือเล่นแล้ว เล่นเต็มที่ ไม่นึกถึงอะไรเลย

๒๔. เพื่อนเชิญไปพักบ้านเขาในกรุงนิวยอร์ค

กลางเดือนธันวาคม (๒๔๖๒) โรงเรียนหยุดคริสตมาส เพื่อนนักเรียนคนหนึ่งชื่อ Frederic N. Melins Jr. ได้เชิญข้าพเจ้าไปพักที่บ้านของเขาที่เมืองนิวยอร์ค บิดาเขาเป็น Superintendent ของ New York Central Railroad ซึ่งเป็นตำแหน่งใหญ่โตอย่างมาก มีบ้านเป็น Apartment House มีจำนวนหลายห้อง ทั้งครอบครัวใจคอดีมาก รักใคร่ชอบพอกับข้าพเจ้าดุจพ่อแม่พี่น้องทีเดียว ทั้งครอบครัวมีพ่อแม่และลูกชาย ๓ คน ได้ช่วยรองให้ความสนุกต่อข้าพเจ้าตลอดเวลาที่ไปพักอยู่ เมืองนิวยอร์คเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสหรัฐอเมริกา หรือชาวอเมริกันว่าใหญ่ที่สุดในโลก มีพลเมืองหลายล้านคน ท่าเรือใหญ่ที่สุด มีตึกสูงที่สุดในโลก และมีตึกสูง ๆ หลายร้อยตึก มีโรงหนังโรงละครใหญ่ที่สุด และมีจำนวนนับพัน มีโรงแรมใหญ่และหรูที่สุด มีรถราง ๓ ชั้น

คือใต้ดิน (Subway) ยนถนน (Street Car) และเหนือถนน (Elevated train) มีสถานีรถไฟใหญ่ที่สุดมีจำนวนหลายสิบรางเข้าสถานีทำเป็นสองชั้น ๆ ๆ ล้วนแล้วแต่มีอะไรต่ออะไรใหญ่และดีที่สุดในโลกทั้งนั้น รวมทั้งตลาดการเงินก็สำคัญที่สุด ในเมืองนี้ผู้คนพลุกพล่านน่าเวียนหัว คนเดินก็เร็ว รถยนต์วิ่งไปวิ่งมาก็เร็ว เวลาเป็นเงินเป็นทอง

ข้าพเจ้าได้ไปดูละคร ดูภาพยนตร์ในโรงใหญ่ ๆ ซึ่งภายในโรงนั้นงามมาก เหมือนอย่างพระที่นั่งงาม ๆ ของเรา บางแห่งเป็นหินอ่อน มีพรมอย่างดีและหนาปูทั่วโรง เก้าอี้นั่งแสนสบาย ได้ไปชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ อีกหลายแห่ง รวมทั้งได้ขึ้นไปชมยอดตึก Woolworth ด้วย ตึกนี้ ๕๕ ชั้น พอโผล่เข้าไปชั้นล่างก็เห็น "ลิฟ" หลายอัน และอันกลางนั้นเป็น "ลิฟ" "ด่วน" (Express) คือขนทีเดียวถึงยอดเลยไม่หยุดตามทาง พอเข้าไปแล้วเขาปิดประตู แล้วเราก็เหาะขึ้นไปอย่างน่าใจหาย คือมันขึ้นเร็วเหลือเกิน ๕๕ ชั้นเพียงอึดใจเดียวก็ถึง ยนยอดมองดูกรุงนิวยอร์คใหญ่โตและงามมาก มองดูคนเดินบนพื้นดินเห็นตัวนิดเดียวคล้าย ๆ กับมด ขาลง "ลิฟ" ก็ลงเร็วอย่างใจหายเหมือนกัน ความเร็วรู้สึกตัวลอยลงมาและท้องมาอยู่ในหน้าอก หูออหมด อึดใจเดียวก็ถึงข้างล่าง เหมือนกัน รถรางใต้ดินมีถึง ๔ ราง คือรถรางธรรมดาขน ๑ ล่อง ๑ รถด่วนขน ๑ ล่อง ๑ คนอเมริกันความที่ใจเร็วและเห็นเวลาเป็นเงินเป็นทองเขาเล่ากันว่า คนอเมริกันคนหนึ่งไปรับคนอังกฤษซึ่งไม่เคยไปอเมริกาเลยที่ท่าเรือเมืองนิวยอร์ค แล้วก็พาไปขึ้นรถใต้ดิน ซึ่งสถานีตรงท่าเรือนั้นรถด่วนไม่หยุด ต้องขึ้นรถธรรมดา ไปได้หนึ่งสถานีถึงสถานีที่รถด่วนหยุด เขาก็ฉุดคนอังกฤษเบียดคนแน่นเข้าไปขึ้นรถด่วน รถด่วนแล่นไปได้หนึ่งสถานีซึ่งมีระยะทางยาวหน่อยเขาก็ฉุดคนอังกฤษเบียดคนไปขึ้นรถธรรมดาอีก แล้วก็ถึงที่บ้าน ระหว่างฉุดกันไปฉุดกันมานั้น คนอังกฤษก็แปลกใจว่าทำไมต้องเปลี่ยนรถบ่อยนัก เพราะรถธรรมดาก็มาถึงสถานีเหมือนกัน จึงถามว่าทำไมต้องเปลี่ยนรถอย่างนี้ คนอเมริกันอธิบายให้ฟังว่า การทำเช่นนี้เราประหยัดเวลาได้ถึง ๒ นาที คนอังกฤษได้ยินเข้าเกือบเป็นลม เพราะถูกฉุดกันไปฉุดกันมาและเบียดคนแทบแย่เพื่อประหยัดเวลา ๒ นาทีเท่านั้น

ถนนที่สำคัญที่สุดก็คือ Broadway และ 5th Avenue สำหรับ Broadway นั้นเต็มไปด้วยโรงละครและโรงภาพยนตร์ ในเวลากลางคืนแล้วแสงไฟสีต่าง ๆ พริบไป

หมด สวยงามอย่างที่ไม่เคยเห็นที่ไหน ผู้คนก็พลุกพล่านอย่างกับมดตลอดเวลา 5th Avenue ก็เต็มไปด้วยร้านขายของหรู ๆ ต่าง ๆ

๒๕. คนอเมริกันแบ่งชั้นด้วยฐานะการเงิน

คนอเมริกันส่วนมากเป็นพ่อค้า ไม่ใช่ร้อยพ่อพันแม่อย่างในประเทศเรา จะนั้นการแบ่งชั้นวรรณะของคนจึงแบ่งฐานะกันด้วยความมีความจน หรือความร่ำรวย และความอัตคัดในทางการเงิน พวกหรูที่สุดในอเมริกาก็คือพวกมหาเศรษฐี สำหรับพวกนี้ไม่ใช่มีอิทธิพลแต่ทางการเงินเท่านั้น แม้ในทางการเมืองและทางอื่นก็มีอิทธิพลด้วย ใคร ๆ ก็เกรงใจ เพราะถือเป็นสุภาษิตของคนทั่วโลกในขณะนี้ว่า เงินพูดได้ จะต้องการอะไร เงินช่วยจัดการให้สำเร็จ แม้ในบางคราวจะไม่สำเร็จเต็มถึง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ก็สำเร็จได้ถึง ๙๕ เปอร์เซ็นต์ ความสุขส่วนตัวของพวกนี้มาก มีบ้านใหญ่โตหรูหราในเมือง ณ ฤดูร้อนก็มีบ้านตากอากาศชายทะเล หรือบ้านบนภูเขาเลยไป มีคนใช้หลายคน มีรถยนต์ชนิดวิเศษหลายคัน แม้บรรดาคนใช้ก็มีรถยนต์ส่วนตัวของเขา มีเรือยอร์ชขนาดต่าง ๆ พวกมหาเศรษฐีเหล่านี้มีรายได้ปีละหลายล้านเหรียญ เราเคยคิดกันเล่นสนุก ๆ ว่าท่านพวกเหล่านี้หายใจเข้าออกทีหนึ่งก็มีรายได้หลายร้อยเหรียญ

พวกถัดต่อไปก็คือพวกเศรษฐีธรรมดา พวกนี้มีบ้านปานกลาง มีคนใช้เพียงหนึ่งคนหรือสองคน ไม่มีบ้านสำหรับตากอากาศอย่างพวกทีหนึ่ง เวลาไปตากอากาศอาจไปเช่าบ้านหรือพักโฮเต็ล ไม่มีเรือยอร์ช แต่อาจมีรถยนต์ได้ ๒ — ๓ คัน เพราะรถยนต์ในอเมริการาคาไม่แพง พวกนี้ก็สบายมาก

พวกที่ ๓ ก็คือพวกพอมีอันจะกินชั้นหนึ่ง พวกนี้อาจมีบ้านขนาดย่อม หรือไม่ก็เช่าบ้าน หรือเช่า Apartment ที่มีขนาดหลายห้องหน่อย ถ้ามีคนใช้ก็ใช้พวกแขกดำราคาถ่ายเทถูกหน่อย หรือไม่ก็จ้างคนใช้เป็นคราว ๆ เช่นให้มาวันเว้นวัน หรืออาทิตย์ละ ๒ ครั้ง การมีคนใช้แขกดำนั้นเสียอย่างเดียวคือกลิ่นตัวแกแรงมาก โผล่เข้ามาในห้องเก๋ไก๋ก็จนเหม็นเขียวเสียแล้ว ฝรั่งบางคนทนกลิ่นนี้ไม่ค่อยได้ สำหรับชั้นนี้รถยนต์ก็ต้องมีเป็นของตัวเอง

พวกที่ ๔ คือพวกพอมีอันจะกินชั้นสอง พวกนี้มีรายได้พออยู่ได้อย่างสบายไม่มีเหลือมากนัก พวกนี้มักเช่า Apartment อยู่ ทำอะไรด้วยตนเองทั้งสิ้นคือทำอาหารเอง ปัดกวาดเอง แต่การทำอะไรต่ออะไรในอเมริกานี้สะดวกมาก เพราะเมื่อเป็นธรรมเนียมของเขาดังนี้แล้ว เขาก็ต้องจัดทำให้สะดวกเช่นอย่างห้องครัวใน Apartment มีทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเครื่องไฟฟ้าพร้อมหมด เปิดสวิชไฟฉุกฉิกก็ทำกับข้าวได้ทุกอย่าง ทั้งทอด ปิ้งหรืออย ไม่ต้องหาฟืนหาถ่าน แล้วมานั่งติดไฟคอยพัดอย่างในเมืองไทย ห้องน้ำก็มีท่อน้ำร้อนน้ำเย็นผสมได้ตามความพอใจทุกเวลา การปัดกวาดผงก็มีเครื่องไฟฟ้าดูดผงได้ การจ่ายตลาดก็ไม่ต้องไปเอง ต้องการอะไรโทรศัพท์ไปที่ร้านจ่ายเครื่องอาหารประเดี๋ยวเดียวก็มาส่งถึงที่ การซักฟอกก็มีคนมาคอยรับคอยส่ง การล้างชามก็มีเครื่องจักรในครัวล้างชามให้สะอาด ทุกสิ่งทุกอย่างสะดวกด้วยประการทั้งปวง ไม่ต้องมีคนใช้ พวกนี้ก็มีรถยนต์ใช้เหมือนกัน และมีความสนุกสนานทางด้านชีวิตได้มากเหมือนกัน เช่นการเที่ยวดูละคร ดูภาพยนต์ และเต้นรำ

พวกที่ ๕ เป็นพวกที่จนหน่อย การกินอยู่คล่องข้างอัตคัด ต้องอยู่กันอย่างเขียมมาก ความสนุกสนานมีน้อย

พวกที่ ๖ คือพวกที่จนมาก หรือในอเมริกาเรียกว่า Slum พวกนี้น่าสงสารการกินอยู่อัตคัดมาก ที่ทางสกปรก อยู่กันแน่น เช่นเช่าห้องเดียวอยู่กันทั้งครอบครัว ทั้งกิน นอน ทำกับข้าว อาบน้ำ แต่งตัว ทำภายในห้องเดียวห้องนั้นทั้งหญิงชาย ถ้าต้องปิดบังกันหน่อย เช่นแต่งตัวหรืออาบน้ำก็ใช้ม่านบัง การอาบน้ำอัตคัด อาทิตย์หนึ่งจะได้อาบสักครั้ง ตักน้ำขึ้นมาถังหนึ่งก็อาบกันเทียบทั้งครอบครัว พวกนี้ความสนุกสนานไม่มีเลย อยู่ประทังชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น รู้สึกว่าเกิดมาเป็นพวกนี้แล้วอย่าเกิดมาเสียเลยดีกว่า คนจนมาก ๆ ในอเมริกานี้คือร้อนมากกว่าคนจนในเมืองไทยมาก เพราะต้อง Struggle ชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ เมืองไทยเรายังอาศัยวัดพักอยู่ได้ อาหารก็พอขอเขากินได้บ้าง

๒๖. เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน

ต้นเดือนมกราคม โรงเรียนเปิดเทอมฤดูหนาว กลับไปโรงเรียนได้พยายามล่นบาสเกตบอลล์ จนได้เข้าเล่นในทีมหนึ่งของโรงเรียนได้อีก ทั้ง ๆ ที่ตัวเล็กที่สุด เขาที่

ทีมอเมริกันฟุตบอลโรงเรียนกันเนอรี่ ค.ศ. ๑๙๑๙

สุด และอายุน้อยที่สุด นับว่าได้ทำชื่อเสียงให้คนไทยไว้เป็นอย่างดี ได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนต่าง ๆ หลายโรงเรียน การแข่งขันยาสเกตบอลกับโรงเรียนอื่น ๆ นั้น มีบ่อยครั้งนอกจากบ่ายหรือกลางคืนวันเสาร์แล้วอาจมีในคืนหนึ่งคืนใดก็ได้ ทีมการแข่งขันได้บ่อยเพราะโรงเรียนได้กำไร คือเก็บค่าผ่านประตูได้มาก คุ้มค่าใช้จ่ายที่ต้องจ่ายให้โรงเรียนอื่นเดินทางมาเล่นกับเรา สังเกตดูว่าทั้งฟุตบอลล์และยาสเกตบอลล์คนดูอยากดูข้าพเจ้าเล่นมาก เพราะเป็นคนต่างชาติ ตัวเล็ก และว่องไว บางคนเดินทางมาจากที่ไกล ๆ เพื่อมาดู

การซ้อมยาสเกตบอลล์นี้ข้าพเจ้าชอบมากกว่าการซ้อมฟุตบอลล์มาก แม้ว่าจะต้องเหน็ดเหนื่อยต้องวิ่งตลอดเวลา แต่ก็สนุกแล้วเจ็บตัวน้อยด้วย การซ้อมฟุตบอลล์ต้องเจ็บตัวมากทุกวัน ในเวลาแข่งขันก็มีคนมาดูกันแน่น ๆ เสมอ บางเกมนักเรียนหญิงจากโรงเรียน Wykeham Rise ก็ได้มาชมด้วย การโห่สนับสนุนก็มีเช่นเคย เวลาเราแสดงได้ดีเขาก็โห่แต่ชื่อเราบ่อย ๆ การได้เข้าเล่นในทีมยาสเกตบอลล์นี้ยิ่งยากไปกว่าฟุตบอลล์ทีมอีก เพราะทีมมีเพียง ๕ คนเท่านั้น และต้องการคนที่วิ่งไวที่สุดและโยนลูกแม่นด้วย ถ้าเป็นคนสูงหน่อยก็ยิ่งได้เปรียบ เราทั้งเตี้ยและเล็ก แต่อาศัยที่ไวและโยนลูกแม่น และรู้ทางเล่นของเกมจึงเล่นได้ดี ถึงตอนนี้คือได้เข้าเล่นทั้งในทีมฟุตบอลล์และยาสเกตบอลล์ เพื่อนักเรียนและครูรักใคร่ขึ้นมาก คือเห็นเป็นนักกีฬาชั้นเยี่ยม และในการแข่งขันเกมเหล่านี้ข้าพเจ้ามีส่วนทำชื่อเสียงให้โรงเรียนและทำประโยชน์ด้วย คือมีส่วนทำความชะนะให้โรงเรียน ถ้าโรงเรียนใดมีทีมดีชะนะเสมอไปบ่อย ๆ ไปก็มักจะมีนักเรียนใหม่มาเข้าอีก เพราะเห็นว่าโรงเรียนเก่ง

๒๗. ระเบียบการให้เสื้อสามารถนักกีฬา

มหาวิทยาลัยและโรงเรียน ในประเทศอเมริกา มีระเบียบในการให้เสื้อสามารถสำหรับผู้ที่ได้เข้าอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัย หรือทีมของโรงเรียน คล้ายคลึงกันทุกแห่ง คือเสื้อสเวตเตอรตามสีของโรงเรียน มีตัวหนังสือย่อชื่อโรงเรียนติดที่หน้าอกเสื้อสำหรับกีฬาใด เสื้อสีอะไร ตัวหนังสือสีอะไร แขยใด ขนาดกว้างนั้นก็เป็นไปตามกฎข้อบังคับของมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนนั้น ๆ เช่นโรงเรียน Guinery นั้น สำหรับผู้ที่อยู่ในทีมฟุตบอลล์อนุญาตให้สวมเสื้อสเวตเตอรสีแดงเข้ม (Maroon) มีตัวหนังสือตัว G ขนาด ๘ นิ้ว สีเทาแกมขาว (Light Gray) ติดที่หน้าอกเสื้อ สำหรับผู้เล่นอยู่ในทีมยาสเกต

ยอลล์อนุญาตให้สรวมเสื้อสเวตเตอร์สีขาว มีตัวหนังสือตัว G เป็น Old English Style สีแดงเข้มขนาด ๔ นิ้วติดที่หน้าอกเสื้อ ส่วนผู้ที่เล่นอยู่ในทีมเบสยอลล์อนุญาตให้สรวมเสื้อสเวตเตอร์สีขาวมีตัวหนังสือตัว G สีแดงเข้มขนาด ๖ นิ้วติดที่หน้าอกเสื้อ เวลาเราอยู่โรงเรียนสรวมเสื้อสเวตเตอร์ตามที่เขาอนุญาตนั้นได้ทุกเวลา รวมทั้งเวลาเรียน มีเวลารับประทานอาหารและเวลาไปวัดเท่านั้นต้องสรวมเสื้อชั้นนอก ลงไปในเมืองเช่นไปตัดผมหรือดูหนังหรือธุระอื่น ๆ สรวมสเวตเตอร์นักโดดเหมือนกัน แสดงให้คนในเมืองหรือผู้ใดที่เห็นเราทราบว่าเราเป็นนักกีฬาเล่นอยู่ในทีมของโรงเรียน

๒๘. แสดงละครของโรงเรียน

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๓) โรงเรียนหยุด Easter Vacation ได้ขึ้นไปพักที่เมืองเบอสตันกับคุณประสบ และได้ไปเยี่ยมผู้หญิงไทยที่เมืองฮาดฟอร์ด โรงเรียนปิดเพียง ๑๐ วัน ได้ไปพบเพื่อนนักเรียนไทย ได้ไปดูละครและภาพยนตร์ ไปรับประทานอาหารจีนเช่นเคย ครบกำหนดเวลาก็กลับโรงเรียน

เดือนมิถุนายนโรงเรียนปิดฤดูร้อน ๓ เดือน ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ทุกวิชา ก่อนโรงเรียนปิดมีงานแจกประกาศนียบัตรนักเรียนชั้นสูงสุด และงาน Alumni Reunion เช่นเคย เพราะเป็นงานประจำปี นักเรียนเก่ามาเยี่ยมโรงเรียนกันมาก มีการเลี้ยงอาหารมีเต้นรำ สมาคมนี้มี ๓ เขตรับสมาชิกเก่ามาเลี้ยงน้ำชาทุกวัน มีละครของโรงเรียนสำหรับข้าพเจ้าได้สมัครแสดงด้วย เพราะรู้จักผู้คนมาก และรู้จักชนชั้นธรรมเนียมของเขาดีขึ้น ละครของโรงเรียนเล่นเรื่อง A Night At An Inn เป็นเรื่องลึกลับ ข้าพเจ้าได้แสดงด้วย เป็นตัวแขกอินเดียนพยายามจะไปฆ่าเขา แต่แล้วก็ถูกฆ่าตาย ตามบทของข้าพเจ้ามีเพียงว่าคลานเข้ามาในห้องแล้วเงื้อมีดขึ้นจะฆ่าฝรั่งคนหนึ่ง แต่ฝ่ายนั้นเขาเตรียมตัวอยู่แล้วเขาจึงฆ่าเราเสียก่อน ไม่ต้องพูดอะไรเลย ทำนอนตายอยู่สัก ๑๐ นาทีปิดฉาก ต้องเล่นเพียงเท่านี้ประหม่าเสียแทบแย่

๒๙. ไปทำงานที่ค่ายระหว่างพักหน้าร้อน

ระหว่างพักหน้าร้อนปีนี้ คุณประสบได้จัดการให้ข้าพเจ้าไปทำงานที่ Camp Misbe Mokwa ตั้งอยู่บนเกาะกลาง Lake Winnepesaukee มลรัฐนิวแฮมพ์เชียร์ ทำงานตำแหน่ง Junior Councillor มีหน้าที่ดูแลเด็กรุ่นเล็ก (อายุประมาณ ๑๒ - ๑๕) ตั้

โต๊ะอาหารและเชิดชาม ค่ายนี้มีนักเรียนประมาณ ๑๕๐ คน เด็กที่ข้าพเจ้าต้องดูแล
ประมาณ ๓๐ คน ระหว่างที่ทำงานอยู่นี้ได้ช่วยชีวิตเด็กไว้คนหนึ่ง คือยตรชายของเจ้า
ของค่ายซึ่งตกสะพานน้ำแล้วว่ายน้ำไม่เป็น ข้าพเจ้าต้องโดดน้ำลงไปช่วยขึ้นมา การที่ได้
มาทำงานอยู่เช่นนี้เขาคิดค่าป่วยการให้เดือนละ ๓๐ เหรียญ ไม่ต้องเสียค่ารับประทาน
หรือค่าที่พักซึ่งนับว่าเคราะห์ดีมาก เพราะได้พักตากอากาศร่างกายแข็งแรงขึ้นโดยไม่
ต้องเสียอะไรเลยซ้ำยังได้เงินอีกเดือนละ ๓๐ เหรียญ แต่ก็ต้องเหนื่อยหน่อยเพราะต้อง
คอยดูแลพวกเด็ก ๆ และต้องตั้งโต๊ะอาหารและเชิดชาม การทำงานในหน้าร้อนของเด็ก
อเมริกันนั้นเขาถือเป็นของธรรมดา ใครหางานทำได้ก็เป็นการดี เขาไม่ดูถูกกัน แม้ลูก
เศรษฐีบางคนที่ดี ๆ หน่อยก็ไปเที่ยวหางานทำเพื่อไม่ต้องอยู่เปล่า ๆ คนทำครัวที่ค่ายนี
เป็นชาวฮิวยา ทำกับข้าวอร่อยมาก เราคุ้นเคยกันมากเพราะเขาเป็นผู้ล้างชามด้วย แล้ว
ข้าพเจ้ามีหน้าที่เชิดชาม เขามีนิทานสนุก ๆ เล่าให้ฟังเสมอ ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เล่น
ในเยสยอลล์ทีมของค่าย ซึ่งได้ไปแข่งขันกับค่ายอื่น ๆ หลายครั้ง กลางคืนเดือนหงายบาง
คืนพวกผู้ใหญ่ที่ควบคุมเด็ก (Senior Councillor) ได้ชวนข้าพเจ้าให้ไปเต้นรำกับเขาเสมอ
ซึ่งต้องไปเรือยนต์ราว ๑๕ นาที แต่ข้าพเจ้าไม่ค่อยได้ไปเพราะไม่มีผู้หญิงไปด้วย การ
ไปขอคนไม่รู้จักกันเต้นรำข้าพเจ้าไม่กล้า เพราะนึกถึงว่าเราผิวเหลืองเขาอาจรังเกียจก็ได้
การไม่ได้เต้นรำไม่เดือดร้อนอะไร แต่ถ้าใครมาชวนแล้วเดือดร้อนมาก

๓๐. เริ่มได้รับเกียรติสูงในโรงเรียน

เดือนกันยายน ๒๔๖๓ อายุได้ ๑๖ ปี ๕ เดือนเศษ กลับโรงเรียนเดิมอีกเป็น
ปีที่ ๓ ปีนี้มีนักเรียนมากขึ้นกว่าปีก่อน ๆ ข้าพเจ้าได้เรียนในชั้นเทียบมัธยม ๗ ได้เข้าเล่น
ฟุตบอลล์ในทีมหนึ่งตามเคย ปีนี้ทีมฟุตบอลล์เก่งมาก เข้าเล่นแข่งขันราว ๑๐ เกมไม่แพ้
ใครเลย ชะนะจนกระทั่งโรงเรียนใหญ่ ๆ ที่มีนักเรียนตั้ง ๓๐๐ – ๔๐๐ คนและมีชื่อเสียง
ปีนี้ข้าพเจ้าตั้งต้นได้รับเกียรติยศในโรงเรียนบ้างแล้ว คือนักเรียนได้เลือกตั้งให้เป็น Vice
President ของ Athletic Association, Business Manager ของ Dramatic Association,
President ของ Delta Beta Society, Assistant Business Manager ของ The "Stray Shot"
หนังสือพิมพ์โรงเรียน

การเล่นฟุตบอลล์ปีนี้รู้สึกว่าเล่นดีขึ้น เพราะมีความชำนาญมากขึ้น การ

แข่งขันบางเกมต้องไปเล่นที่สนามโรงเรียนอื่น ซึ่งโดยปรกติเราไปรถยนต์ออกตั้งแต่เช้า ขนเขาลงห้วยไปผ่านเมืองใหญ่ ๆ บ้าง แล้วไปถึงโรงเรียนที่เราจะแข่งขันด้วยก่อนเวลาอาหารกลางวัน รับประทานอาหารกลางวันแล้วพักสักเล็กน้อยก็เข้าเครื่องแบบ เวลาแข่งขันที่สนามโรงเรียนอื่นข้าพเจ้ายังรู้สึกประหม่ามาก ชาตคนดูที่เคยรู้จักหรือเคยเห็นเราเล่น ชาตนักเรียนที่เคยโห่สนับสนุนเรา มีแต่พวกเขา แต่โรงเรียนเหล่านั้นกทั้งกันมากที่จะได้เห็นคนผิวเหลือง เป็นชาวตะวันออกตัวเล็ก ๆ ได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนเขา เพราะไม่เคยเห็น เมื่อเลิกการแข่งขันแล้วอาบน้ำรับประทานอาหารเย็น แล้วเดินทางกลับกลางคืน ร้องเพลงกันมาในรถยนต์อย่างสนุกสนาน ในชีวิตไม่เคยมีอะไรที่สนุกสนานเบิกบานสำราญใจอย่างเวลานี้เลย พวกเรารักใคร่กันดีมาก สำหรับตัวข้าพเจ้ากับพวกเพื่อนนักเรียนแล้วมีความรู้สึกว่าเป็นเด็กอเมริกันคนหนึ่ง ไม่ใช่คนต่างชาติ เรากินด้วยกัน นอนด้วยกัน สนุกด้วยกัน กอดกัน ไม่เคยมีความรังเกียจอะไรกันเลย

เด็กนักเรียนอเมริกันนั้นชอบสนุก เขาครึกครื้นอยู่ตลอดเวลา ชอบคิดทำอะไรแปลก ๆ แล้วต้องร่วมมือกันเสมอ ชอบสิ่งขบขัน เช่นการเดินทางกลับจากเล่นฟุตบอลในรถยนต์สองแถวในเวลากลางคืน บางทีรถเราไม่มีไฟหน้ารถ รถที่สวนทางกับเราก็คงจะหวังดี ร้องตะโกนบอกเราว่า "Light" หมายความว่าเราไม่มีไฟ รถที่สวนทางได้ตะโกนบอกอยู่ ๒-๓ คัน เราจึงได้ปรึกษากันว่า อย่าเลยอย่าให้มันต้องบอกเราอีกเลย เพราะเรารู้อยู่แล้วว่าเราไม่มีไฟ เราบอกมันเสียก่อนเถอะ ฉะนั้นพอเราจะสวนรถกับใคร เราทั้งหมดก็ตะโกนออกไปก่อนว่า None of your damn business คือแปลว่าไม่ใช่ธุระอะไรของเอ็ง (ที่เราจะมีไฟหรือไม่) ดังนั้นมันก็ขบขันดี เพราะรถที่สวนทางกับเราคงงงทีเดียว เราเป็นผู้ผิดแต่เขาถูกแปะเจี๊ยะถูกด่าเสียก่อน

ระหว่างฤดูฟุตบอลนี้ข้าพเจ้าเบื่อหน่ายอยู่อย่างเดียว คือ การซ้อมทุกๆวัน เพราะการซ้อมต้องทำงานหนักมากและต้องเจ็บตัวด้วย บางคราวก็เจ็บมาก ๆ เสียด้วย สำหรับแขน ขา หรือตัว ช้ำจนเขียวหรือหนังถลอกนั้นเป็นของธรรมดา แต่เวลาเข้าเล่นแข่งขันกับโรงเรียนอื่นแล้วชอบเป็นที่สุด ไม่กลัวเจ็บ อยากเป็น Hero อยากได้ชื่อเสียง อยากให้คนชมเชยมาก ๆ ชอบให้ผู้หญิง Admire แต่ตัวเราเองไม่กล้ามองหรือพูดกับเขา เพราะเวลานั้นเป็นคนขี้อายเป็นที่สุด

ข้าพเจ้าได้เห็นหนังสืออาจารย์ใหญ่ถึงผู้ปกครองข้าพเจ้า มีใจความว่า ข้าพเจ้าเป็นเด็กดี เรียนร้อย Popular กับนักเรียนและครูเป็นอันมาก นอกจากนั้นได้ทำประโยชน์ให้แก่โรงเรียน เช่นในการแสดงละครของโรงเรียน ข้าพเจ้าได้ไปจัดทำโปรแกรมขึ้นอย่างสวยงามโดยที่โรงเรียนไม่ต้องลงทุนเลย เพราะไปวิ่งหาแข้งความมาใส่จนได้เงินคุ้มค่าพิมพ์เป็นต้น

เดือนกันยายน (๒๔๖๓) โรงเรียนหยุดคริสมาส ได้ขึ้นไปพักอยู่ที่เมืองยอสต้น ได้ไปพบปะนักเรียนไทย ได้ดูภาพยนตร์ ได้รับประทานอาหารจีนเช่นเคย ต้นเดือนมกราคมโรงเรียนเปิด กลับมาโรงเรียนก็ได้เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งบาสเกตบอลของโรงเรียนอีก เป็นปีที่สองรู้สึกว่าเล่นได้ดีขึ้น เพราะได้ความชำนาญมากขึ้น ในการแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งมีประมาณ ๑๒ ครั้ง ได้ทำชื่อเสียงไว้เป็นอย่างดี ผู้คนในเมืองที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากโรงเรียน หรือนักเรียนในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ไม่ไกลกันนักรู้จักชื่อข้าพเจ้าแทบทุกคน ทำให้มีคนรู้จักเมืองไทยมากขึ้น

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๔) โรงเรียนหยุด Easter ๑๐ วัน Mr. & Mrs. Melius ได้เชิญไปพักที่บ้านที่เมืองนิวยอร์คอีก เขารับรองให้อย่างสนุกสนานมาก ได้เชิญไปดูละคร ได้จัดให้มี "ปาร์ตี้" เชิญแขกให้มารู้จักด้วย ได้พาไปรู้จักคนใหญ่ ๆ โต ที่มีอิทธิพลที่เป็นเพื่อนกับเขา การไปพักกรุงนิวยอร์คคราวนี้ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสไปเที่ยว China Town ของกรุงนี้ด้วย ซึ่งมีอาณาเขตค่อนข้างใหญ่ เมื่อไปถึงที่นั่นแล้วรู้สึกเหมือนกับอยู่ในเมืองจีน คือเต็มไปด้วยชนชาวจีน แต่งตัวเป็นจีน ถนนเล็ก ๆ ป้ายหน้าร้านเป็นภาษาจีน และได้ยินเสียงซอเล็กดังอ้อ ยางตอนได้ยินเสียงแว่วคล้ายว่านี่แสดงให้เห็นว่าจีนเรานี้เก่งมาก มีมนุษย์อยู่ที่ไหนแล้วจะต้องมีเด็กไปถึงที่นั่น และนำวัฒนธรรมของเขาไปใช้อย่างเต็มที่เสียด้วย นอกจากไปเที่ยว "เมืองจีน" แล้วข้าพเจ้าชอบขึ้นรถ "บัส" นั่งชั้นบนเที่ยวรอบเมืองไปตามถนนสายสำคัญ ๆ รวมทั้ง Riverside Drive ด้วยRiverside Drive เป็นถนนริมแม่น้ำฮัดสัน บ้านเมืองของเขาใหญ่โตและน่าดูน่าเที่ยวจริง ทั้งโรงละคร โรงภาพยนต์ โรงเต้นรำ และสถานที่บรรเทิงอื่น ๆ

๓๑. เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งเบสบอลล์ของโรงเรียน

กลับไปถึงโรงเรียนถึงฤดูเบสบอลล์ สำหรับเกมนี้ข้าพเจ้าไม่ค่อยชอบนัก ฉะนั้นใน ๒ ปีแรกที่เข้าโรงเรียนนี้จึงไม่ได้พยายามออกเล่นอย่างจริงจัง ปีนี้ข้าพเจ้านึกสนุกขึ้นมาเลยตกลงใจว่า จะพยายามออกเล่นเพื่อเข้าทีมของโรงเรียน เพราะโดยปรกติถ้าเป็นนักกีฬาที่เล่นเกมต่างๆได้ดีแล้ว ไม่ว่าจะไปจับเล่นอะไรก็มักจะเล่นได้ดีเร็วกว่าคนธรรมดา นักกีฬาอย่างเดียวกับนักดนตรี หรือนักช่างเขียนรูปภาพ คือถ้ามี Gift ในทางนั้นอยู่ในตัวแล้วก็ต้องทำได้ดีกว่าคนอื่น เช่น นักดนตรีถ้ามี Gift อยู่ในตัว จะหัดเรียนเล่นเครื่องอะไรก็หัดได้ไว และเมื่อเป็นอย่างหนึ่งแล้วจะไปหัดอย่างอื่นก็รู้สึกว่าเป็นของง่ายมาก ฟังเพลงแล้วก็จำได้มาเล่นได้ทันทีโดยไม่ต้องดูโน๊ตเพลง ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อผู้อื่นเล่นเพลงอะไรอยู่ก็ดี เขาก็แยกเล่นเสียงประสานไปได้ในตัว แต่ถ้าเป็นคนไม่มี Gift ในทางนี้ หัดอะไรก็จะเป็นการยากและช้ามาก แล้วก็เล่นไม่ได้ดีเท่าด้วย นักช่างเขียนรูปภาพเหมือนกันถ้ามี Gift แล้วจะเขียนรูปอะไรเอาดินสอย้ายไปย้ายมาก็เป็นรูปงาม ถ้าไม่มี Gift แล้วแม้จะมีแบบให้ก็ทำไม่ได้ดี

เบสบอลล์เกมนี้ถือกันว่าเป็นเกมประจำชาติของอเมริกา เด็กอเมริกันแทบทุกคนพออายุได้ ๖—๗ ขวบก็ต้องตั้งต้นหัดเล่นเกมนี้ ความสำคัญของเกมนี้คือต้องขว้างลูกได้แรง ไกลและเร็ว ต้องรับลูกได้อย่างแม่นยำ แล้วต้องตีลูกได้แม่นและแรง ลูกบอลล์ขนาดโตกว่าลูกเทนนิสนิดหน่อยแต่แข็งมาก เพราะข้างในทำด้วยเชือก ข้างนอกมีหนังหุ้ม การรับลูกต้องใช้ถุงมือ และต้องรู้จักวิธีรับ คือเมื่อลูกถึงมือก็ต้องผ่อนมือไปข้างหลังอย่างไว มิฉะนั้นแม้ใส่ถุงมือก็ทนเจ็บไม่ไหว ผู้เข้าเล่นถ้าซุ่มซ่ามปล่อยให้ลูกโดนตัวแล้วก็เจ็บมาก วิธีเล่นโดยสังเขปมีดังนี้ ฝ่ายรับมี Pitcher ต้องขว้างลูกไปที่ Home Plate ซึ่งมีระยะทาง ๖๐ฟุต และมี Catcher คอยรับอยู่ และมีฝ่ายคอยตีลูกอยู่หน้าคนรับ Pitcher นี้ต้องขว้างลูกได้อย่างเร็วและแม่นยำ และต้องหัดขว้างโดย Control ลูกได้ คืออาจขว้างยางคราวที่เรียกว่า Speed Ball คือลูกเร็ว ตรงไปเหมือนอย่างลูกขีน ยางคราวขว้างลูกDrop คือเมื่อลูกถึง Home Plate ก็หล่นต่ำลงทำให้คนตีผิด หรือยางคราวขว้างลูก Curve in หรือ Curve Out คือพอลูกถึง Home Plate

ก็หันเข้าตัวคนตีลูกหรือหันออกจากตัวคนตี ทำให้คนตีผิด การขว้างลูกสำหรับ Pitcher นี่ยากมากทีเดียว ข้าพเจ้ายังนึกแปลกใจอยู่เสมอว่าทำไมเขาจึงขว้างได้โดยพลิกแพลงเช่นนี้ มันต้องเก่งจริง ๆ ถ้าคนตีผิด ๓ ครั้งก็ต้องออก ถ้าต้องออกถึง ๓ คน ฝ่ายตีก็ไปเป็นฝ่ายรับ ฝ่ายรับก็กลับมาเป็นฝ่ายตี ในเกมหนึ่ง ๆ ต้องผลัดกันรับและตี ๙ ครั้ง แต่ถ้าตีลูกถูกต้องวิ่งไป "เบส" ที่ ๑ ซึ่งมีระยะทาง ๙๐ ฟุต แต่ถ้าฝ่ายรับรับลูกได้แล้วขว้างลูกไปถึง "เบส" ที่ ๑ ก่อนตัวคนตีวิ่งไปถึง คนตีก็ต้องออกเหมือนกัน แต่ถ้าคนตีวิ่งผ่าน "เบส" ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ จนกลับมาถึง Home Plate ได้ก็นับให้ ๑ แต้ม เมื่อผลัดกันตีและรับ ๙ ครั้งแล้วทีใดได้แต้มมากที่นั่นก็ชนะ

ข้าพเจ้าได้เล่นอยู่ในทีมของโรงเรียน และได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ หลายครั้ง เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้ออกเล่นกีฬาและได้เข้าอยู่ในทีม ๑ ของโรงเรียนทั้ง ๓ ชนิด คือทั้งฟุตบอล์ บาสเกตบอล์ และเบสบอล์ ซึ่งเด็กอเมริกันเขาเรียกว่า ๓ Letter man หมายความว่าได้เสื้อสามารถถึง ๓ อย่าง ซึ่งเด็กอเมริกันที่เป็นนักกีฬาก็มีน้อยคนที่ทำได้อย่างนี้ ทั้งนี้ทำให้บรรดาครูและนักเรียนยกย่องและนับถือมาก

เดือนมีฤษายนโรงเรียนยึดหน้าร้อน ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ทุกวิชา ก่อนโรงเรียนยึดมีงานเช่นยึดก่อน ๆ คือมีละครของโรงเรียนมีงานแจกประกาศนียบัตร งาน Alumni Reunion สำหรับตัวข้าพเจ้ารู้สึกสนุกทีเดียวเพราะมีผู้คนรู้จักมาก ที่ไม่รู้จักและต้องการรู้จักก็มี ในงานเต้นรำพวกเพื่อน ๆ พาผู้หญิงมาแนะนำให้หลายคน เขาก็มีแย้มแจ่มใสและทักในตัวเราดี จึงเป็นอันเข้าใจว่าเขาเห็นชะไม่รังเกียจที่จะเต้นรำด้วย เมื่อมีความรู้สึกเช่นนี้จึงสนุกมาก

๓๒. ทำงานเป็นคนขับรถเจ้าคุณสรรพกิจปรีชา

หน้าร้อนยี่นตะประสบหางานให้ โดยให้เป็นคนขับรถของเจ้าคุณสรรพกิจปรีชา ซึ่งเป็นอุปทูตอยู่อเมริกาขณะนั้น คือเจ้าคุณท่านเช่ารถยนต์ของคุณประสบ และขอให้มีคนขับประจำให้ด้วย สถานทูตยกขนไปอยู่กลอสเตอร์เช่นเคย ข้าพเจ้าจึงไปว่าเช่าที่พักที่ ๙ ถนนเดวิส บ้านที่เคยอยู่เมื่อ ๓ ปีมาแล้ว หน้าที่ของข้าพเจ้าก็มีว่า เช้าขับรถไปที่โฮเต็ลที่เจ้าคุณท่านพักอยู่แล้วคอยรับใช้ท่าน เจ้าคุณสรรพกิจเป็นคนใจดีและใจกว้างขวาง แต่จู้จี้สักหน่อย ระหว่างพักอยู่กลอสเตอร์นี่ท่านชอบลงมารับประทาน

อาหารจินที่บอสตันเสมอ อาทิตย์หนึ่งหลาย ๆ ครั้ง ข้าพเจ้าเป็นทั้งคนขับรถ และ Companion ด้วย คือท่านรับประทานที่ไหนเราก็รับด้วย ดูหนังดูละครเราก็ได้เข้าดูด้วย นอกจากนั้นก็ได้ไปเที่ยว "เวียบีช" ด้วยกันเสมอ

๓๓. สถานที่ตากอากาศหน้าร้อนชายทะเล Revere Beach

"เวียบีช" เป็นสถานที่ตากอากาศชายทะเลสำหรับหน้าร้อน และเป็นสถานที่ Amusement ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในอเมริกา อยู่ระหว่างบอสตันกับกรอเตอร์ มีหาดทรายและถนนริมทะเลยาวสุดตา มีผู้คนมาเที่ยวและมาอาบน้ำทะเลกันหนาแน่นนับพันนับหมื่น มีโรงหนัง มีร้านขายของ ร้านอาหาร มีโรงเต้นรำ มีสถานที่มีเครื่องเล่นแปลก ๆ หลายสิบอย่าง มี Roller Coaster (รถเหาะ) สูง ๆ หลายอัน ข้าพเจ้าได้เคยขึ้นอันสูงที่สุด เวลาขาลงความเร็วและความชันมากต้องอัดใจไว้หายใจไม่ออก พวกผู้หญิงโดยมากร้องวี้ดว้าย พวกผู้ชายชอบชวนผู้หญิงขึ้นรถเหาะนี้ เพราะเมื่อรถออกแล้วระลงระหว่างทางไม่ได้ พอรถขึ้นไปถึงที่สูงสุดแล้วผู้หญิงชักกลัว ตอนขาลงแกล้งร้องทั้งเกาะหรือกอดผู้ชายไว้แน่นทีเดียว นอกจากรถเหาะแล้วมีเรือเข้าอุโมงค์มืด ไหลไปตามกระแสน้ำ ส่วนกว้างของเรือนั่งได้เพียง ๒ คน บางลำก็ไปได้เพียง ๒ คน บางลำ ๔ คนหรือ ๖ คนก็มี เรือเหล่านี้ไม่ต้องถือท้ายเพราะแล่นช้า ๆ ไปตามกระแสน้ำในทางคับ ๒ ข้างทาง ที่สนุกมากก็คือตามหนทางที่ไปนั้นมืด แล้วไป ๆ มา ๆ ก็พบสิ่งน่ากลัวต่าง ๆ เช่น หัวกระโหลกผี ฯลฯ เหมาะมากที่จะพาคู่รักไป เพราะนอกจากที่นั้นมืดแล้วยังเห็นอะไรน่ากลัวอีก เป็นทางทำให้แกต้องเกาะผู้ชายไว้แน่น ถ้าสนิทกันมากหน่อยแกก็กอดเอาไว้เลย ที่สนุกอีกแห่งหนึ่งก็คือ Mystery House (บ้านลึกลับ) เข้าไปในบ้านนี้แล้วไม่รู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น เดิน ๆ ไปประเดี๋ยวทางที่เราเดินเกิดแกว่งขึ้น เราก็ต้องจับที่ราวข้างทางเดินไฟฟ้าก็ดับมืด บางทีก็มีรูเล็ก ๆ ทพนซึ่งเรามองไม่เห็น เดิน ๆ ไปลมพัดขึ้นจากรูนั้น ทำให้กระโปรงผู้หญิงเปิด และมีอะไรต่ออะไรอีกมากมาย มีบ้านเขาวงกฎทำด้วยกระจกเงา เดินเข้าไปเห็นตัวเราอยู่รอบทาง เข้าไปถึงข้างในแล้วออกไม่ค่อยถูก มองไปทางไหนก็รู้สึกว่าทางตันทั้งนั้น เขาเล่ากันว่าบางคนไปหลงอยู่ตั้งหลาย ๆ ชั่วโมง นอกจากนั้นยังมีที่ยิงเป้า โยนห่วง ม้าหมุน รถไฟฟ้าชนกัน เรือยินหมุน และอะไรต่ออะไรอีกมากมาย

ทีมอเมริกันฟุตบอล โรงเรียนกันเนอรี ๑๙๒๐

สถานที่นี้ยาวสุดหูสุดตา ชั่วแต่ไปเดินเล่นที่นี้ก็สนุกเสียแล้ว วันไหนอากาศร้อนจัด ๆ มี ผู้คนไปอาบน้ำทะเลที่หาดทรายนี้นับจำนวนร่วมแสนคราวกับมด มาคิด ๆ ดูชีวิตของชาว อเมริกันก็น่าสนุกและเพลิดเพลินมาก มีอะไรต่ออะไรให้ดูให้เล่นให้สนุกสำหรับคนทุก ๆ วัย ตั้งแต่เด็กจนถึงแก่

สำหรับอาหารที่ผู้คนไปเที่ยวที่เช่นนี้ ชอบซื้อแล้วเดินรับประทานกันตามถนน ชายหาดก็คือ ไส้กรอกซึ่งชาวอเมริกันเรียกว่า Hot dog ใส่ในขนมปังเป็นท่อนยาว ๆ ทำคล้าย ๆ แซนวิชแล้วทามัสตาดนิดหน่อย อร่อยมาก ร้านไส้กรอกนี้เต็มไปหมด คนเดินรับประทานกันเกลื่อน ส่วนของหวานก็คือไอสครีมโคน คือ ที่ใส่ไอสครีมเป็นรูปโคน ทำด้วยแป้งชะนิดหนึ่ง อร่อยเหมือนกัน คล้าย ๆ บิสกิตหวานส่วนไอสครีมนั้นมีทุกชะนิด แล้วแต่เราต้องการ

๓๔. เริ่มชอบกับผู้หญิงอเมริกันเป็นครั้งแรก

ระหว่างหน้าร้อนนี้ได้ไปรู้จักชอบพอกับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ "ฟลอเรนซ์" เป็นเด็กอายุประมาณ ๑๖ ปี ค่อนข้างสวย เล่นเปียโนเก่ง เป็นครั้งแรกที่ชอบผู้หญิงอเมริกัน เริ่มที่จะรู้จักกันก็คือมีผู้หญิงที่ข้าพเจ้ารู้จักคนหนึ่งชวนข้าพเจ้าไปในงาน House Party ที่บ้านแม่ "ฟลอเรนซ์" ได้มีการเล่นเกมต่าง ๆ และเต้นรำ จึงได้สนิทสนมกับเขามาก ก่อนกลับคืนนั้นเขาได้เชิญให้ข้าพเจ้าไปที่บ้านเขาอีกในวันหลัง ซึ่งข้าพเจ้าได้รับปาก ฉะนั้นในเวลาที่ข้าพเจ้าว่างในโอกาสต่อ ๆ มาจึงได้ไปหาเขาอีก เขาเป็นคนช่างพูด เขาก็คุยเรื่องอะไรต่ออะไรให้ฟัง บางเวลาเขาก็เล่นเปียโนให้ฟังบ้าง ไปหาที่ใดก็เพลิดเพลินดีจึงได้ไปหาบ่อย ๆ เมื่อไปหาบ่อย ๆ จึงเกิดชอบเขาขึ้นมา การชอบพอผู้หญิงครั้งแรกเมื่ออายุเพียง ๑๗ ปี มีความรู้สึกตื้นเต้นพิกล รู้สึกอย่างไรบอกไม่ถูก แต่ก่อน ๆ มาเคยเป็นคนขี้อายและกลัวผู้หญิงเหลือเกิน มาคราวนี้ทำไมจึงได้กล้าหาญขึ้นมาได สำหรับตัวเขาก็ดูเหมือนจะไม่เคยชอบพอกับชายใดเลย ข้าพเจ้าเป็นคนแรกดูรู้สึกเขาตื้นเต้นและรักข้าพเจ้ามาก เวลาเช้าเมื่อโรงเรียนเขาเปิดแล้ว เขาต้องเดินผ่านบ้านที่ข้าพเจ้าพักอยู่ เขาต้องนำจดหมายถึงข้าพเจ้ามาส่งไว้ให้ทุก ๆ วัน แสดงความรักตลอด เขาบอกว่าเขาไม่เป็นอันเรียนหนังสือเสียแล้ว นั่งคิดถึงและเขียนแต่ชื่อข้าพเจ้าในสมุดโน้ตของเขาตลอดเวลา

ข้าพเจ้าได้ไปหาเขาเสมอ บางคืนก็ได้พาไปเที่ยวที่ "ริเวียชิช" พาไปขึ้นรถเหาะบ้าง นั่งเรือเข้าอุโมงค์มืดบ้าง ฯลฯ ต่างคนต่างสนุกกันมาก บางคืนก็เอาแมนโดลินไปเล่นดนตรีกับเขา รู้สึกว่าทั้งมารดาและพี่ชายเขาดีต่อข้าพเจ้ามาก ไม่ได้แสดงรังเกียจอะไรเลย และยังไว้ใจอีกด้วยปล่อยให้ลูกสาวไปเที่ยวกับข้าพเจ้าสองต่อสองเสมอ เพลงที่กำลังเป็นที่นิยมเวลานั้นชื่อ "Peggy O' Neil" ฉะนั้น ในเวลาต่อมาเมื่อข้าพเจ้าได้ยินเพลงนี้เล่นที่ใดแล้วทำให้นึกถึงแม่ "ฟลอเรนซ์" ทุกคราว

ผู้หญิงอเมริกันนั้นบางทีก็มีอะไรแปลก ๆ กล่าวถึงแม่เกอทรูดซึ่งเป็นผู้เช่าของบ้านที่ข้าพเจ้าพักอยู่ เขาไม่เคยได้มีความรักใคร่อะไรกับข้าพเจ้าเลย บางเวลาเราก็คุยกันบ้าง แต่พอตอนข้าพเจ้าไปชอบแม่ฟลอเรนซ์ เขาเกิดจะทำเป็นเจ้าของข้าพเจ้าขึ้นมา โดยกีดกันแม่ฟลอเรนซ์และแสดงความไม่พอใจต่าง ๆ ทำให้ข้าพเจ้าอยู่ในที่ลำบากมาก ข้าพเจ้ายังแปลกใจว่าเราไม่เคยมีอะไรต่อกันเลย ทำไมจึงมาแสดงกิริยาเช่นนี้

เมื่อหมดหน้าที่การขับรถจากเจ้าคุณสรพลิขแล้ว ก่อนโรงเรียนเปิดก็ยังเอิญทลกระหม่อมแดงทรงซื้อรถยนต์ใหม่เป็นรถ Packard เก๋งอย่างพิเศษสวยงามมาก จึงรับสั่งให้ข้าพเจ้าไปขับรับใช้อยู่ที่เมืองบอสตันหลายวัน

๓๕. ได้รับเกียรติสูงสุดในโรงเรียน

กลางเดือนกันยายน (๒๔๖๔) อายุได้ ๑๗ ปี ๔ เดือนเศษ โรงเรียนเปิดเมื่อกลับไปถึงโรงเรียนก็ได้รับเกียรติอย่างสูงสุด คือได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน และนักเรียนได้เลือกตั้งให้เป็น

1. President Student ouncil
2. President Athletic Association
3. President Sen or Class
4. President Dramatic Association
5. President Delta Beta Society
6. Captain Football Team (Captain - Eleet)
7. Manager Basket Ball Team
8. Business Manager of the "Stray Shot"

และอยู่ใน Committee ต่าง ๆ ตำแหน่ง President ต่าง ๆ ในโรงเรียนมาตลอดทั้งข้าพเจ้าหมด ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้ดูแลนักเรียน และ Dormitory และลงโทษนักเรียนที่ทำผิดได้ เช้าต้องเป็นผู้ให้สัญญาปลุกนักเรียน แล้วต้องเป็นหัวหน้าเรียกแถว เรียกชื่อ หัดแถว และหัดกายกรรม กลางคืนต้องเป็นผู้ตรวจดูว่านักเรียนเข้านอนเรียบร้อยภายในสี่ทุ่มหรือไม่ ส่วนตัวข้าพเจ้าเองอยู่นอกก็ได้ การที่ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นอะไรต่ออะไรต่างๆมากมายในโรงเรียนดังกล่าวแล้วนั้น ไม่เคยปรากฏแก่นักเรียนผู้ใดเลยในประวัติของโรงเรียน แม้เด็กอเมริกันก็ไม่เคยได้รับเกียรติที่ได้รับเลือกเป็นเสียทุกตำแหน่งดังนี้ในปีก่อนๆ ขณะนั้นข้าพเจ้าดูเหมือนจะอายุน้อยกว่าเพื่อนใน Senior Class มากคิด ๆ ดูก็แปลกที่ว่าเราเป็นคนต่างชาติต่างผิว และชาวอเมริกันถือผิวที่สุด แต่ทำไมเด็กอเมริกันในโรงเรียนจึงยกย่องข้าพเจ้ามากนัก ในปีก่อนๆก็รู้สึกแต่เพียงว่าพวกเพื่อนๆนักเรียนถือเสียว่าข้าพเจ้าเป็นเด็กอเมริกันคนหนึ่ง ไม่รังเกียจว่าเป็นคนต่างชาติต่างผิว รักกันฉันท์เพื่อนที่คนหนึ่ง แต่มาบัดนี้รู้สึกเลยเถิดนั้นไป คือรู้สึกว่าเขาทั้งรักทั้งเกรงใจ ทั้งยกย่องทั้งบูชา โดยไม่ถือชาติถือผิวอะไรหมด

บัดนี้เป็นปีสุดท้ายของข้าพเจ้าในโรงเรียนนี้ ถ้าสอบไล่ได้ก็เป็นอันว่าปีหน้าจะได้ไปเข้ามหาวิทยาลัย แต่โดยที่มีตำแหน่งหน้าที่มากมายเช่นนี้การเรียนก็ต้องลงไปบ้าง เพราะข้าพเจ้าเป็นคนห่วงงาน เมื่อเขาแต่งตั้งให้ทำอะไรแล้วก็อยากทำให้ดีที่สุดเสมอ ความนี้เมื่อถูกแต่งตั้งให้ทำทุกหน้าที่ดังนี้เลยไม่ค่อยได้มีเวลาดูหนังสือ นอกจากนั้นยังเป็นห่วงการเล่นกีฬาอีกด้วย เพราะการแข่งขันกีฬาต่าง ๆ กับโรงเรียนอื่น ๆ เป็นเรื่องสำคัญของโรงเรียน และข้าพเจ้าก็เป็นคนสำคัญในที่นี้อยู่บ้าง

๓๖. การเป็น President Student Council

ตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดในโรงเรียนคือตำแหน่ง President Student Council (นายกนครของโรงเรียน) เพราะเป็นตำแหน่งที่นักเรียนทั้งโรงเรียนจะต้องเลือกผู้ที่กว้างขวาง เรียบร้อย มีความประพฤติดี และเป็นที่เคารพยำเกรงนักเรียนทั้งโรงเรียน ซึ่งการเลือกนักเรียนผู้ใดขึ้นรับตำแหน่งนี้นักเรียนทั้งโรงเรียนเป็นผู้เลือก แล้วเสนอชื่อไปยังคณะอาจารย์และครู คณะอาจารย์และครูจะต้องเห็นชอบด้วยเสียก่อนจึงจะได้รับการแต่งตั้ง หน้าที่นี้ต้องควบคุมความประพฤติของนักเรียน ออกกฎข้อบังคับและระเบียบ

การให้นักเรียนปฏิบัติ นักเรียนผู้ใดทำความผิดต้องเสนอเรื่องต่อ Student Council พิจารณาแล้วสั่งลงโทษได้ ต้องดูแลทุกข์สุขของนักเรียน ต้องดูให้นักเรียนมีความสามัคคีกัน ต้องเป็นผู้แทนนักเรียนในการติดต่อกับอาจารย์ในเรื่องต่างๆ ตำแหน่งนี้มักจะได้กับนักเรียนที่เป็น "คนดีและเรียบร้อยที่สุดในโรงเรียน"

๓๗. การเป็น President Athletic Association

ตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดเป็นที่ ๒ คือตำแหน่ง President Athletic Association (นายกองค์การกีฬาของโรงเรียน) ตำแหน่งนี้การเลือกตั้งก็เลือกโดยวิธีนักเรียนทั้งโรงเรียนเป็นผู้เลือกในห้องประชุมใหญ่ของโรงเรียน ตำแหน่งนี้มีหน้าที่ดูแลกิจการกีฬาของโรงเรียนทั้งสิ้น ซึ่งโรงเรียนในสหรัฐอเมริกาถือว่าการกีฬานี้สำคัญมากที่สุด หน้าที่ต้องดูแลรายได้รายจ่ายในการกีฬาทุกชนิด สมควรจะเข้าแข่งขันในเกมอะไรกับโรงเรียนใดบ้าง และแข่งขันที่ใด เวลาที่มของเราจะไปแข่งขันที่โรงเรียนอื่นจะไปโดยยานพาหนะใด หรือเมื่อทีมโรงเรียนอื่นมาก็ต้องรับรองเขา นอกจากนี้ยังต้องจัดหาเครื่องกีฬาต่างๆ สำหรับโรงเรียนด้วย ตำแหน่งนี้มักจะได้กับนักเรียนที่เป็นนักกีฬาและ Popular ที่สุดในโรงเรียน

การแข่งขันกีฬาของโรงเรียนกับโรงเรียนอื่นๆ ในปีหนึ่งๆ ตามฤดูมีดังนี้

กันยา – พฤศจิกา	แข่งขันอเมริกันฟุตบอลล์	ประมาณ ๗ – ๘ เกม
มกรา – มีนา	แข่งขันบาสเกตบอลล์	ประมาณ ๑๒ – ๑๕ เกม
เมษา – มิถุนา	แข่งขันเบสบอลล์	ประมาณ ๙ – ๑๐ เกม

๓๘. การเป็น Pressident Senior Class

ตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดเป็นที่ ๓ คือตำแหน่ง President Senior Class (นายกของนักเรียนชั้นสูงสุด) ตำแหน่งนี้นักเรียนในชั้น Senior Class เป็นผู้เลือกตั้งและมักจะได้กับผู้ที่นักเรียนในชั้นสูงสุดนิยมยกย่องและนับถือที่จะให้เป็นหัวหน้าของเขา Senior lass คือนักเรียนทั้งหมดที่จะเรียนสำเร็จในปีนี้ ซึ่งต้องมี Organization สำหรับกิจการที่จะทำและงานรื่นเริง

๓๙. การเป็น President Dramatic Asseciation

ตำแหน่งที่มีเกียรติต่อไป คือตำแหน่ง President Dramatic Association

(นายกองค์การละครของโรงเรียน) ตำแหน่งนี้สมาชิกในองค์การนี้เป็นผู้เลือกตั้ง และเขามักจะเลือกให้ผู้ที่เข้มแข็งว่องเต้นเก่ง และเอาการเอางาน เพราะมีหน้าที่ต้องจัดเรื่องการแสดงละครประจำปี ต้องเตรียมเรื่องที่จะแสดง เลือกตัวผู้แสดง จัดฉาก จัดเครื่องแต่งตัว และเครื่องใช้ต่าง ๆ จัดเรื่องไฟฟ้า จัดการแจ้งความและขายตั๋ว จัดที่นั่ง จัดทำโปรแกรม ฯลฯ เป็นงานที่ยุ่งยากมาก

๔๐. การเป็น President Delta Beta Society

ตำแหน่ง President Delta Beta Society (นายกสมาคมเดลตา เบตา) ก็เป็นตำแหน่งมีเกียรติในโรงเรียนและภายในสมาคม คือเป็นผู้ที่สมาชิกของสมาคมยกย่องและนับถือก็เลือกให้เป็นหัวหน้า ซึ่งข้าพเจ้าได้รับตำแหน่งนายกสมาคมนี้เป็นปีที่สอง

๔๑. การเป็นกัปตันอเมริกันฟุตบอลล์ทีมของโรงเรียน

ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นกัปตันทีมอเมริกันฟุตบอลล์สำหรับปีต่อไป ซึ่งตำแหน่งนี้ เป็นตำแหน่งมีเกียรติสูงสุดตำแหน่งหนึ่งของโรงเรียนในทางกีฬา การเลือกผู้ใดขึ้นรับตำแหน่งนี้บรรดาผู้ที่เล่นอยู่ในทีมทุกคนเป็นผู้เลือก และเขามักจะเลือกจากผู้ที่เล่นได้ดี ควบคุมทีมได้ดี และมีไหวพริบดี เพราะเวลาแข่งขันผู้นำจะต้องเป็นคนสำคัญตำแหน่งนี้สำหรับคนภายนอกโรงเรียนนิยมและนับถือมาก เพราะเด่นในเวลาแข่งขันซึ่งคนดูได้เห็นกับตาของเขาเอง คนที่ไม่ได้มาดูก็อาจเห็นรูปหรือเรื่องราวในหนังสือพิมพ์หรือด้วยคำบอกเล่าของผู้มาดู คือมันเป็นเรื่องภายนอกโรงเรียน ทำให้มีคนรู้จักมาก

๔๒. การเป็นผู้จัดการทีมบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน

ตำแหน่ง Manager Basketball Team (ผู้จัดการทีมบาสเกตบอลล์) ตำแหน่งนี้ผู้เล่นอยู่ในบาสเกตบอลล์ทีมเป็นผู้เลือกตั้ง มีเจ้าหน้าที่จัดการเรื่องการแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ จัดสถานที่แข่งขัน จัดเรื่องการเดินทางไปแข่งขันที่อื่น จัดการรับรองทีมอื่นที่มาแข่งขันด้วย จัดหาเครื่องใช้สำหรับกีฬาประเภทนี้ ควบคุมดูแลทุกข์สุขของผู้เล่นในทีม รวมทั้งทุกสิ่งทุกอย่างที่จัดทำได้ก็โดยอนุมัติของ President ของ Athletic Association คือตัวข้าพเจ้าเองทั้งสองตำแหน่ง

๔๓. การเป็นผู้จัดการหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน

ตำแหน่ง Business Manager of the "Stray Shot" (ผู้จัดการใหญ่ของ

หนังสือพิมพ์ของโรงเรียน) ตำแหน่งครูและนักเรียนที่เกี่ยวข้องในหนังสือพิมพ์นั้นเป็น ผู้เลือกตั้ง "Stray Shot" เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือนของโรงเรียน ในหน้าที่ Business Manager ต้องจัดเรื่องการเงิน รายได้ รายจ่าย ต้องจัดหาแจ้งความ ต้องหาสมาชิก รับหนังสือ และจัดการติดต่อแลกเปลี่ยนกับหนังสือพิมพ์ของโรงเรียนอื่น ๆ

๔๔. มีชื่อเสียงโดยเป็นคนต่างชาติที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน และเป็นดารา

ฟุตบอลล์

บรรดาอาจารย์และนักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ ในมลรัฐคอนเนคติกัต นิวยอร์ค และแมสแซชูเซสส์ที่มีการแข่งขันกีฬา หรือมีการติดต่อกับโรงเรียนกันเนอร์ เช่นโรงเรียน Canterbury, Berkshire, Westminster, Salisbury, Kent, Taft, Ridgefield, Crosby, Wilby, Roxbury, Wesleyan University ฯลฯ รู้จักชื่อเสียงข้าพเจ้าเปนส่วนมากว่าเปนคนไทยที่ Popular เป็นนักกีฬา และ เปนหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียนกันเนอร์ ซึ่งเขาเห็นเปนของแปลก และมีความสนใจกันเปนอันมาก เพราะเป็นคนต่างชาติและโดยฉะเพาะอย่างยิ่งเป็นชาวตะวันออก

ข้าพเจ้าได้เล่นฟุตบอลล์มีชื่อเสียง หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ถึงชมเชยว่าเป็น Individual Star คือเปนดาราตัวเด่นผู้เดียวสำหรับในโรงเรียนข้าพเจ้า เวลาแข่งขันกับโรงเรียนใดผู้เล่นในทีมของโรงเรียนอีกฝ่ายหนึ่งได้ถูกครูผู้ควบคุมของเขาสั่งให้ระวังแต่ข้าพเจ้า ให้คุมข้าพเจ้าให้อยู่ เวลากำลังเล่นเคยได้ยินเสียงร้องตะโกนจากข้างสนามบ่อย ๆ ว่า "Get that black feilow" เวลาเล่นเสร็จแล้วพวกคนดูมักจะพากันเข้ามาขอจับมือด้วย แล้วก็ชมเชยต่าง ๆ นา ๆ เช่นว่า "Wonderful" "You're a real Football Star" etc.

การเล่นฟุตบอลล์นี้ คือก่อนเล่นไม่ต้องไปนอนคิดว่าพรุ่งนี้จะเล่นได้ดีเพียงไรเหมือนอย่างบี่ก่อน ๆ นอนหลับสะบายโดยไม่มีห่วงเลย เพราะเชื่อมั่นในตัวเองว่าเราจะทำอะไรต่ออะไรได้ทุกอย่างที่เราอยากทำไม่ได้หวาดหวั่นอะไรเลย ความชำนาญก็คือได้เล่นมาในทีมหนึ่ง เข้าแข่งขันโรงเรียนต่าง ๆ มาเป็นปีที่ ๓ แล้ว รู้ tricks ต่าง ๆ ของเกมนี้ ถ้าใครเล่นสกปรกเราก็เล่นสกปรกเป็นเหมือนกันแต่เราไม่ทำใครก่อน ทีม

ของโรงเรียนเราเฉลี่ยน้ำหนักคนเล่นทั้งหมดประมาณ ๑๕๐ ปอนด์ ตัวข้าพเจ้าเวลานั้นน้ำหนัก ๑๒๑ ปอนด์เท่านั้น

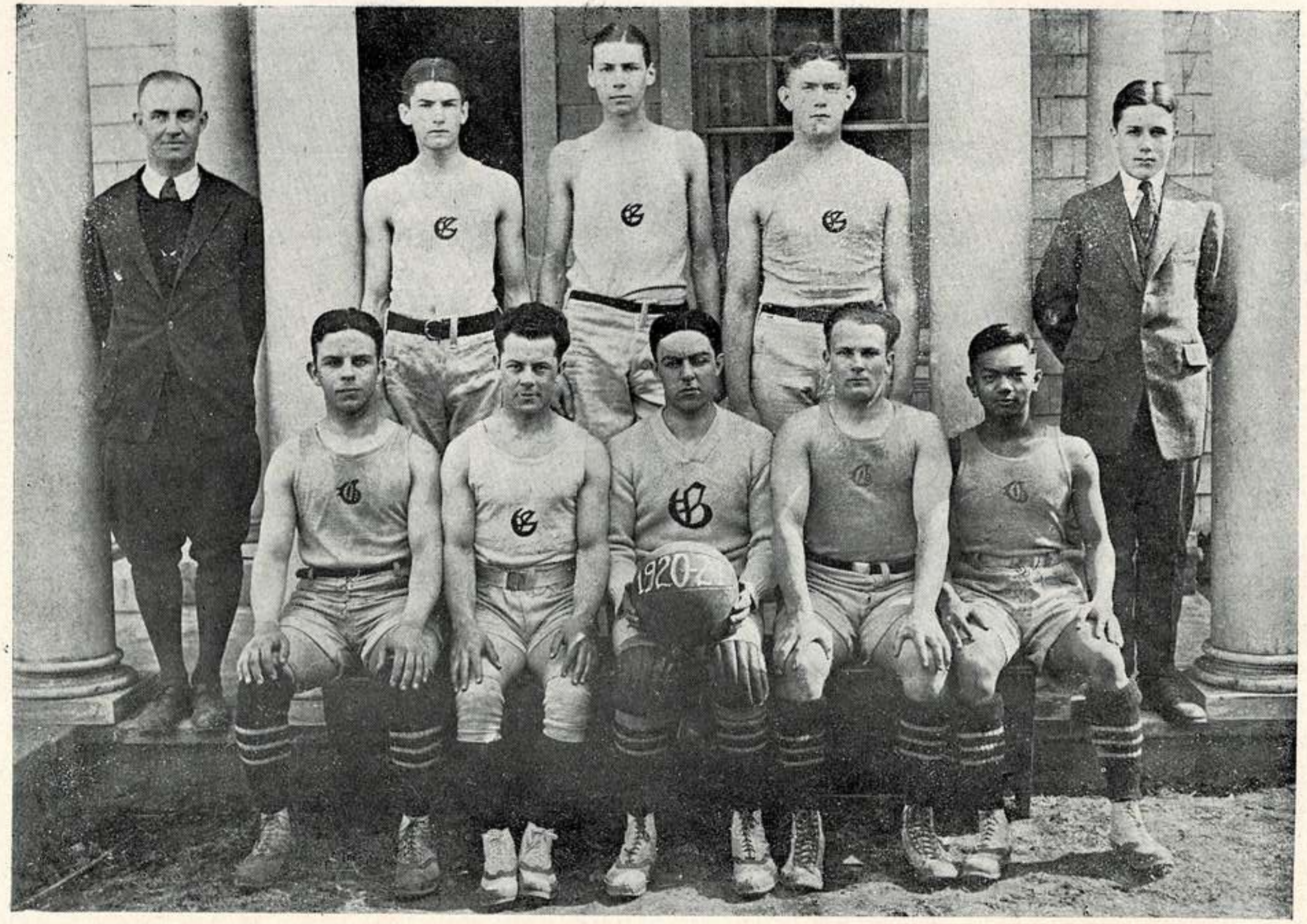
ขนบธรรมเนียมของการเล่นฟุตบอลล์มีดังนี้ ก่อนเวลาการแข่งขันประมาณหนึ่งชั่วโมง พวกเล่นก็เข้าห้องแต่งตัว ผู้เล่นผู้ใดเมื่อยตรงไหนในร่างกายของตัวก็ต้องให้ผู้ช่วยเหลือทาน้ำมันสโลน (น้ำมันเขียว) แล้วนวดที่ตรงนั้น ผู้ใดรู้สึกว่าข้อมือหรือข้อเท้าไม่ปรกติก็ต้องพันปลาสเตอร์และพันผ้าตบแต่งเสียให้แข็งแรง แล้วก็สรวมเครื่องแต่งตัวซึ่งเป็นเกราะตามที่เคยกล่าวมาแล้ว แต่ละโรงเรียนเขามีสีประจำโรงเรียน เช่นโรงเรียนนนมีสีแดงเข้มและเทา ฉะนั้นเครื่องแต่งตัวก็เป็นสีแดงเข้มและเทา ก่อนแข่งขันครึ่งชั่วโมงพอแต่งตัวกันเสร็จแล้วทุกคนก็เข้าไปชุมนุมในห้องพักแห่งหนึ่ง แล้วครูผู้สอนเกมนก็สั่งสอนถึงการที่จะเล่นวันนี้ การสอนมีหลักสำคัญก็คือ เตือนผู้เล่นในวิธีต่าง ๆ ที่สอนไว้ และถ้าอีกฝ่ายหนึ่งมีผู้ใดที่เล่นเก่งก็เตือนให้คอยคุมผู้นั้นให้อยู่ และสอนวิธีเอาเปรียบบางอย่างที่ไม่เสียหาย เช่นถ้าเราได้แต้มสูงกว่าและทีมอีกฝ่ายหนึ่งแข็งมากก็ให้ถ่วงเวลาเล่น อย่าให้เขามีโอกาสได้ทำอะไรมากนัก หรือว่าถ้าเราตั้งต้นเล่นไปแล้วทราบว่าตรงไหนเป็นจุดอ่อนแอของอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว ให้เล่นผ่านตรงนั้นบ่อย ๆ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น การสั่งสอนนี้ครูเอาใจคนเล่นมาก พอสั่งสอนเสร็จกัปตันของทีมก็ถอลูกฟุตบอลล์นำวางลงสนาม พวกผู้เล่นก็วิ่งตามลงไป พอถึงสนามก็ได้รับการต้อนรับจากผู้ดูโดยการปรบมือให้ และพวกโห่สนับสนุนก็เริ่มโห่ให้ทีมและกัปตันก่อน แล้วผู้ตัดสินก็เชิญกัปตันทั้งสองฝ่ายไปพบกันกลางสนาม โยนหัวโยนก้อยเพื่อเลือกเป็นฝ่ายรุกหรือฝ่ายรับและเลือกด้านสนาม เสร็จแล้วผู้เล่นก็เข้าประจำที่ ตอนนี้ข้าพเจ้าใจเต้นที่สุด ครั้นได้เวลาผู้ตัดสินก็ร้องถามไปยังกัปตันฝ่ายหนึ่งว่า "Are you ready ..." (ชื่อโรงเรียน) กัปตันฝ่ายนั้นยกมือขึ้นสูง ตอบว่า "Ready" ผู้ตัดสินก็หันมาถามกัปตันอีกฝ่ายหนึ่งอย่างเดียวกัน เมื่อได้รับตอบอย่างเดียวกัน แกก็เป่านกหวีดเป็นอันว่าเกมได้ตั้งต้น วิธีเล่นนั้นมีหลักการอยู่ว่า ฝ่ายรุกจะต้องพยายามพาลูกบอลล์ผ่านฝ่ายรับไปจนถึงใกล้ของฝ่ายรับ การพาลูกบอลล์รุกเข้าไปนี้ทุก ๆ ๑๐ หลาเขาให้ทำภายใน ๔ plays ฉะนั้นถ้าฝ่ายรุก ๆ ได้ play ละ ๓ หลาก็น่าพอใจแล้ว แต่จะต้องช้าหน่อย จึงต้องวิ่งเล่นเป็นลูก ๆ ซึ่งถ้าคนเล่นแก่งด้วยแล้ว บางทีอาจครั้งเดียว

ก็พาลูกไปหลังโกล์ฝ่ายรับได้ ๑ แต้ม ถ้าข้ามโกล์ก็ได้อีก ๑ แต้ม กลับมาเป็นฝ่ายรับ ฝ่ายรับก็เป็นฝ่ายรุกต่อไป เราก็อมน้ำเข้าปากให้ชื่นใจ เมื่อหมดครึ่งเวลาหยุดพัก ๑๕ นาที เราก็ขึ้นห้องพักผ่อนเพื่อให้ครูผู้สอนติและชมการเล่นของเรา บอกพร่องอะไรบ้างควรแก้ไขอะไรบ้าง ได้เวลาก็เล่นต่อไปจนหมดเวลา

ในเวลาแข่งขันนั้นอาจเปลี่ยนคนเล่นได้ คือถ้าใครเจ็บป่วยก็ส่งคนเข้าไปแทน ไว้หลายคน เข้าไปแทนได้ ระเบียบการส่งคนเข้าไปแทนมีดังนี้ เข้าไปแทนใครแล้วต้องรีบวิ่งเข้าไปรายงานผู้ตัดสิน ผู้ตัดสินก็ร้องตะโกนให้คนๆ นั้นออกจากสนาม จนกว่าจะเล่นไปแล้ว ๑ play ดังนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ครูผู้สอนสั่งเข้าไปบอกพวกเล่นให้เล่นอย่างไร หรือให้ใครทำอะไรเป็นพิเศษ

ข้าพเจ้าเคยสงสัยมานานแล้วว่า ทำไมฝรั่งจึงชอบว่าคนที่ทำอะไรได้ดีว่า "Don't get swell head" คือหมายความว่าอย่าลืมตัว แต่คำว่า "Swell head" นี้แปลโดยตรงว่าหัวโตขึ้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าทำไมเขาจึงใช้คำว่า "Swell head" แต่ได้มารู้แน่ชัดในคราวเล่นฟุตบอลนี้เอง คือเวลาที่นำลูกวิ่งผ่านอีกฝ่ายหนึ่งไปได้เป็นระยะไกลๆ ไปจนถึงหลังโกล์ซึ่งทำแต้มให้ได้ ๖ แต้มนั้น คนโห่ร้องให้เกียรติยศกันลั่นสนาม ความปลื้มใจของข้าพเจ้ารู้สึกว่าขนหัวลุกและหัวของเรานี้รู้สึกโตขึ้นฉะนั้น จึงได้รู้ความจริงของคำนี้

ข้าพเจ้าจำได้ว่า เมื่อแรกมาอยู่โรงเรียนนี้มีความรู้สึกเป็นเด็กอเมริกันเหมือนกัน คือนักเรียนต่างๆ เขานิยมชมชื่นผู้ที่เล่นฟุตบอลเก่ง คือคอยประจบและเอาใจและยกย่องแต่พวกนี้ เราก็พลอยเป็นไปกับเขาด้วย มาถึงบัดนี้เราก็รู้สึกตัวเหมือนกันว่านักเรียนทั้งโรงเรียนรวมทั้งครูและอาจารย์นิยมชมชื่นและคอยเอาใจเรามาก โดยฉะเพาะอย่างยิ่งวันเสาร์ตอนเช้านักเรียนส่วนมากจะต้องมีมแย้งเข้ามาปราศัยด้วย ถามถึงความเห็นในเรื่องการแข่งขันว่ายวันนี้ ถามถึงความรู้สึกของเรา และว่าเราต้องชะนะ

ทีมบาสเก็ตบอล โรงเรียนกันเนอรี ค.ศ. ๑๙๒๐–๑๙๒๑

บางคนก็ว่าการแพ้ชะนะของเราอยู่ที่ตัวข้าพเจ้าเป็นต้น ส่วนผู้คนอื่น ๆ ในเมืองหรือที่อยู่ใกล้กับโรงเรียน ถ้าเข้าพบเราที่ใด เขาก็จะยิ้มแย้มด้วยเสมอ คือพลอยนิยมชมชื่นเราไปด้วย

สำหรับครูผู้สอนและกำกับทั้งฟุตบอลส์และบาสเกตบอลส์ทีมของโรงเรียนเป็นห่วงข้าพเจ้ามาก ต้องคอยระวังมิให้เจ็บช่วย คอยเอาอกเอาใจ เวลาซ้อมก็คอยถนอมตัวข้าพเจ้าไว้ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ให้ตรากตรำมากนัก ในวันแข่งขันวันใด ไม่ว่าทั้งฟุตบอลส์และบาสเกตบอลส์ ถ้าข้อเท้าข้าพเจ้าไม่ปรกติ ก่อนเข้าเครื่องแบบแกะต้องเป็นผู้มาพันพลาสเตอร์ตบแต่งให้เอง ทำให้เรารู้สึกตัวว่าเรานี้เป็นคนสำคัญมาก

โดยปรกติทุกมหาวิทยาลัยทุกโรงเรียน จะต้องมีเกมใหญ่ของเขา ซึ่งถือเป็นเกมสำคัญ และแข่งขันเป็นเกมสุดท้ายของฤดูแข่งขันนั้น เกมใหญ่และสำคัญของโรงเรียน Gunnery คือโรงเรียน Canterbury ฉะนั้นในการแข่งขันฟุตบอลส์กับโรงเรียน Canterbury ซึ่งเป็นเกมสุดท้ายที่ข้าพเจ้าเล่นให้โรงเรียนข้าพเจ้าก่อนไปเข้ามหาวิทยาลัย และยิ่งเป็นยิ่งที่เราต้องไปเล่นที่สนามโรงเรียนเขา (คือผลัดกัน เพราะปีที่แล้วมาได้เล่นที่สนามโรงเรียนเรา) ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อทีมของเราไปถึงโรงเรียนนั้น นักเรียนโรงเรียนนั้นอยากมาดูและรู้จักตัวข้าพเจ้ามาก เพราะเขาทราบว่าเป็นคนต่างชาติ ตัวเล็ก เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียนข้าพเจ้า เล่นฟุตบอลส์ บาสเกตบอลส์เก่ง นักเรียนนับถือมาก เพราะโรงเรียนกีนอนที่หรู ๆ ดี ๆ แถยนมีจำนวนก็มาก แต่ก็ไม่มีโรงเรียนใดที่มีชาวต่างประเทศเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เป็นที่นับหน้าถือตาของนักเรียน หรือเล่นกีฬาในทีมต่างๆ ตอนบ่ายถึงเวลาแข่งขันมีผู้คนมาดูมาก หนังสือพิมพ์ในเมือง New Milford (เมืองที่โรงเรียน Canterbury ตั้งอยู่) ได้ลงเรื่องการแข่งขันไว้ค่อนข้างยาว แต่ขอคัดลงบางตอนในที่นี้คือ "Sukhum was individual star for the Gunnery, He was in almost every play of the game and was great in both offensive and defensive play" (สุขุมเป็นดาราตัวเด่นแต่ผู้เดียวสำหรับโรงเรียน Gunnery เขาต้องเป็นผู้แสดงเกือบทุก play ตลอดเวลาแข่งขัน และได้แสดงอย่างน่าชมเชยทั้งเวลาที่เป็นฝ่ายรุกและฝ่ายรับ) "The Gunnery took the ball and Sukhum slipped around right end for 15 yards. A pass to Fenn gained 30 yards and then Sukhum again twisted his

way around end for another 15 yards gain, R. Leavitt made 10 around end, and then Sukhum made 10 yards more and crossed the goal line. Sukhum kicked the goal." (โรงเรียน Gunnery ได้ลูกยอลล์เข็นฝ่ายรุก สุขมวิ่งพาลูกยอลล์ไปทางรอบนอกทางขวาได้ ๑๕ หลาส่งลูกไปให้เพื่นได้อีก ๓๐ หลา แล้วสุขมวิ่งพาลูกยอลล์ไปทางรอยนอกได้อีก ๑๕ หลาอีกครั้งหนึ่ง เลวิทพาไปได้ ๑๐ หลา แล้วสุขมก็พาไปได้อีก๑๐ หลาถึงหลักเส้นโกล์ (ได้คะแนน ๖ แต้ม) สุขมเตะลูกเข้าโกล์ ได้คะแนนอีก ๑ แต้ม)

"Canterbury kicked off to The Gunnery, and Sukhum ran the ball back 15 yards to thirty-five yards line. On Three line smashes they made first down and then on two end runs by Sukhum and Papp they made another. Sukhum and Papp were he'd and a pass by Papp was incomplete. Fenn, then, punted over the goal line giving the ball to Canterbury on the twenty yards line. Jackson immediately punted to their forty-five yards line, where Sukhum was downed. After failing to gain through the line, Sukhum made three yards around right end. Then, on a lateral pass from Sukhum to Papp, and a long forward pass to Limpijat, The Gunnery scored a touch-down. Sukhum kicked the goal. (โรงเรียน Canterbury เตะลูกไปให้โรงเรียน Gunnery สุขมรับลูกแล้ววิ่งย้อนกลับได้ ๑๕ หลา ถึงเส้น ๓๕ หลา Gunnery ยก ๓ ครั้งก็ได้เกิน ๑๐ หลา ต่อจากนั้นสุขมและแพ็ยวิ่งพาลูกไปรอบนอกคนละครั้งได้อีกเกิน ๑๐ หลา สุขมและแพ็ยถูกคุมอยู่จึงพยายามส่งลูกแต่ไม่สำเร็จ เพื่นจึงต้องเตะลูก แต่เลยเส้นโกล์ไป ลูกจึงกลับมาเข็นของฝ่ายโรงเรียน Canterbury เข็นฝ่ายรุกตั้งต้นบนเส้น ๒๐ หลา แพ็กสันเตะลูกมาถึง ๔๕ หลา ซึ่งสุขมเข็นผ้รับแล้วถูกจับตัวอยู่ทันที เมื่อพยายามยกครั้งหนึ่งไม่ได้ผล สุขมวิ่งพาลูกไปทางรอบนอกทางขวาได้ ๓ หลา ต่อจากนั้นสุขมส่งลูกให้แพ็ย แพ็ยส่งต่อให้ลิมปิชาติ โรงเรียน Gunnery ได้อีก ๖ แต้ม แล้วสุขมได้เตะลูกเข้าโกล์อีก (ได้อีก ๑ แต้ม)

"Canterbury kicked off to Sukhum who was down in his tracks by Binns. Sukhum gained eighteen yards around right end. Sukhum tore off five yards around left. (โรงเรียน Canterbury ได้เตะลูกไป สุขมเข็นผ้รับ แต่ถูกจับตัวโดยบินส์ ต่อจากนั้น

สุขุมได้พาลูกไปทางรอบนอกทางขวาได้ ๑๘ หลา แล้วสุขุมได้พาลูกยอลล์ไปทางรอบนอกทางซ้ายอีก ๕ หลา) Sukhum added eight more around end (สุขุมวิ่งพาลูกไปทางรอบนอกอีก ๔หลา) Sukhum raced through guard for six more yards (สุขุมยุกข้ามเส้นสัตรูได้อีก ๖ หลา) ฯลฯ ฉะเพาะเกมนี้เกมเดียวก็ยังมีข้อความเกี่ยวกับข้าพเจ้าอีกมากแต่ก็คล้ายๆกัน จึงขอลงไว้เพียงเท่านั้น ส่วนเรื่องราวในเกมอื่นๆนั้นยังมีอีกมาก ถ้าจะนำมาลงทั้งหมดก็จะต้องเปลืองอีกหลายสิบหน้ากระดาษ

การแข่งขันอเมริกันฟุตยอลล์ของโรงเรียน Gunnery ตลอดฤดูกาลปรากฏผลดังนี้

Gunnery	24	Riggs	0
Gunnery	45	Danbury	0
Gunnery	66	Sanford	6
Gunnery	7	Berkshire	7
Gunnery	50	Republic	6
Gunnery	32	Ridgefield	0
Gunnery	7	Crosby	6
Gunnery	25	Washington	0
Gunnery	13	Terrington	7
Gunnery	13	Westminster	7
Gunnery	18	Canterbury	0

ยี่นี้นายเอียม ลิมยีชาติ ได้ไปอยู่โรงเรียนด้วย เล่นกีฬาเก่งมีชื่อเสียงเช่นกัน จึงทำให้ประชาชนโดยมากเห็นว่าคนไทยนี้เล่นกีฬาเก่งมาก

๔๕. การควบคุมนักเรียน

การควบคุมความประพฤติของนักเรียนรุ่นใหญ่ใน Dormitory นี้หนักใจข้าพเจ้าไม่น้อย เพราะเด็กอเมริกันแกซนเหลือเกิน แล้วแกชอบสนุกเสียด้วย เช่นเวลาเข้านอนสั่งให้ยืดไฟ ข้าพเจ้าได้จัดเวรประจำวันให้ไปเคาะประตูหรือตรวจดูว่านักเรียนเข้านอนเรียบร้อยทุกคนหรือไม่ สั่งให้นำเวรมารายงานข้าพเจ้าว่า อยู่ครบถ้วนเรียบ

ร้อยคำ แต่ที่ไหนได้ บางคนก็หนีออกไปเที่ยว ครั้นเราจะเอาเรื่องก็ต้องเกิดความไม่พอใจกันขึ้นบ้าง เมื่อไม่มีผู้ใดพึ่งร้องมาเราก็ทำไม่รู้เสียเลย บางคนเขานัดกันเล่นสนุกภายหลังปิดไฟอยู่ในเตียงแล้ว คนหนึ่งตงต้นเรอเสียงดังลั่นอย่างน้อย ๓ ที ยืดยาวมาถึงชั้น ๑ แล้วคนอื่นก็เอาอย่างเสียงเรอลั่นตึกไปหมด ข้าพเจ้าต้องลุกขึ้นไปเอ็ดพวกนั้น แต่ก็ทนักเรียนเหล่านั้นรู้สึกเกรงใจข้าพเจ้ามาก เมื่อเอ็ดกันแล้วก็หยุด

ตอนเช้าเป็นหน้าที่ข้าพเจ้าเป็นคนสั่นระฆังปลุกนั้น ข้าพเจ้าก็หนักใจมาก เพราะข้าพเจ้าเป็นคนชอบนอนตื่นสายอยู่แล้ว กลัวจะนอนเลยเวลาไปจะเสียผู้ใหญ่ แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่าผิดเวลา ได้กระทำหน้าที่ให้เป็นอย่างดีตลอดปี แต่ทั้งนี้ข้าพเจ้าได้ต่อสายไฟฟ้าสั่นระฆังมาอยู่หัวนอนที่เดียว ได้เวลาก็เอื้อมมือไปกดปุ่มไฟฟ้านั้น

๔๖. นักเรียนโรงเรียนหญิงสมัครเป็น "คนชอบพอ"

ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้ว เมื่ออยู่โรงเรียนนี้เป็นปีแรกว่านักเรียนโรงเรียน Gunnery และนักเรียน Wykeham Rise มีการเลือกคู่ "คนชอบพอ" กัน เพื่อเขียนจดหมายติดต่อถึงกันแทบทุกวัน และเพื่อไปร่วมสนุกกันในงานเต้นรำต่างๆ สำหรับตัวข้าพเจ้านั้นไม่เคยกล้าไปเลือกคู่กับเขา เพราะมีความรู้สึกอยู่หลายประการตามที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น ข้อที่สำคัญที่สุดคือ เราเป็นคนต่างชาติต่างผิว ทำไปเลือกใครเข้าโดยเขียนจดหมายถึง ถ้าเขาไม่ตอบเราก็ขายหน้าเพื่อนฝูงแย่ อย่าไปยุ่งกับเขาดีกว่า ไม่มีคนชอบพอที่โรงเรียน Wykeham Rise ไม่ทำให้เราเดือดร้อนอะไร แต่ที่นี่โดยที่ข้าพเจ้าได้เป็นใหญ่เป็นโตในโรงเรียนมีชื่อเสียงดี เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียนเป็นดาราฟุตบอลล์ รักบี้ จึงเกิดเด่นขึ้นมา คือมีนักเรียน Wykeham Rise ถึง ๓ คนมีจดหมายถึงข้าพเจ้าก่อนเป็นทำนองสมัครเป็น "คนชอบพอ" ข้าพเจ้าก็เลยตอบทั้ง ๓ คน แต่ได้แสดงความสนิทสนม (ทางจดหมาย) กับคนหนึ่งชื่อ "ลูซี่" ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าสวยและน่ารักมาก ต่อจากนั้นอีก ๒ คนก็ค่อยๆห่างไป ลูซี่กับข้าพเจ้าได้เป็น "คนชอบพอ" กันทางจดหมายอย่างสนิทสนมมาก ใช้ภาษารักกันอย่างรุนแรง แต่สำหรับตัวไม่ค่อยจะคุ้นกันเท่าใดนัก เพราะไม่สู้จะมีโอกาสได้พบปะกันเลย นอกจากมองดูกันเวลาไปวัดวันอาทิตย์ และเวลาเขามาดูข้าพเจ้าเล่นฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์ ซึ่งเขาให้กำลังใจข้าพเจ้ามากที่เดียว ได้มีโอกาสพบตัวจริงๆ เพียงสองครั้งเท่านั้น คือ

ในงานเต้นรำของโรงเรียน เท่าที่ข้าพเจ้าทราบว่าเพื่อนนักเรียนเขาไม่มีใครดูถูกเขาเลย ในการที่เขามี "คนชอบพอ" เป็นคนต่างผิว ตรงกันข้ามเพื่อนนักเรียนกลับชมเชยว่าโชคดีที่ได้มี "คนชอบพอ" เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน ตัวแม่ลูซีเองก็เป็นคน popular คนหนึ่งในโรงเรียนของเขา

๔๗. ไปเที่ยวอชิงตัน และฉลองปีใหม่ ๑๙๒๒ ที่พีลาเดลเฟีย

เดือนธันวาคมโรงเรียนหยุดคริสมาส คุณประสบ คุณประสาท และเพื่อนอเมริกันคนหนึ่งมารถยนต์ของคุณประสบ มาแวะรับข้าพเจ้าเพื่อเดินทางไปพักที่กรุงวอชิงตัน เพื่อนอเมริกันนั้นบ้านอยู่พีลาเดลเฟีย เขาชวนเราไปพักที่บ้านเขาก่อน ขี่รถเบ็ดประทุนหน้าหนาวมันหนาวจริง สามคนนั่งมาพักอยู่ที่โรงเรียนข้าพเจ้าคนหนึ่ง ย่นกันว่าอากาศสยายดีแต่มันเงียบเหงาเหลือเกิน ตกกลางคืนก็มืดไปหมด นี่แหละพวกชาวกรุงพอออกไปถึงหัวเมืองเล็กๆก็ต้องบอกอย่างเดียวกันทั้งนั้น รุ่งเช้าเราก็ออกเดินทางแต่เช้าเพื่อให้ถึงพีลาเดลเฟีย ในวันนั้น ซึ่งต้องเดินทางผ่านกรุงนิวยอร์ค อันที่จริงหนทางก็เพียง ๒๐๐ ไมล์เท่านั้น เราได้พักอยู่ที่บ้านเพื่อนคนนั้นหนึ่งคืน รุ่งขึ้นก็เดินทางไปกรุงวอชิงตันต่อไป ถึงตอนบ่าย ได้ไปพักอยู่ที่สถานทูต ไม่ได้เห็นกรุงวอชิงตัน ๓ ปี เศษก็ใหญ่ได้กลับมาเห็นอีก และรู้สึกว่าบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง คือมีตึกรามมากขึ้น มีถนนและสพานใหญ่ๆเพิ่มขึ้นหลายแห่ง

สถานทูตได้ย้ายมาตั้งอยู่ที่ถนน Kalorama สถานทูตเก่านั้นเป็นตึกเช่า แต่อันนี้เป็นของเราเอง คือเราซื้อที่แล้วปลูกขึ้นใหม่ เป็นตึก ๔ ชั้น ดูจากด้านหน้าก็สง่าดีดูใหญ่โตพอใช้ แต่ค่อนข้างจะยาวหน่อย คือโผล่ประตูหน้าเข้าไปก็เห็นประตูหลังอยู่ใกล้ ๆ ชั้นล่างเป็นสถานที่ทำงาน — ด้านหนึ่งมีห้องโถงรับแขกอยู่ตอนกลาง และครัวอยู่อีกด้านหนึ่ง ชั้นสองมีห้องรับแขกของราชทูต ห้องรับประทานอาหาร ห้องทำงานของราชทูต ชั้นสามมีห้องนอนของราชทูตและครอบครัวและห้องนอนว่างไว้สำหรับรับแขก ชั้นสี่มีห้องนอนหลายห้องสำหรับแม่บ้านหรือเลขานุการสถานทูต ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีชั้นใต้ถุนสำหรับคนใช้ คนครัว หลังตึกมีโรงรถและมีสนามเทนนิส

ระหว่างพักอยู่กรุงวอชิงตันประมาณ ๗ วันนี้ ได้เที่ยวอย่างสนุก ดูภาพยนต์ ดูละคร ฯลฯ และทดที่สุดก็คือได้ชิมเหล้าดี ๆ ในสถานทูต เพราะในอเมริกา

ขณะนั้นห้ามขายเหล้า มีแต่เหล้าเถื่อนซึ่งหายาก แพง และไม่ดีด้วย ได้ไปเยี่ยม "ยายไก่" เจ้าของบ้านที่เคยอยู่กับแกเมื่อ ๓ ปีมาแล้ว มายัดนี้แกได้ย้ายไปอยู่อีกแห่งหนึ่ง ได้พบกับแม่มากาเร็ต ซึ่งโตเป็นสาวและสวยเสียด้วย ได้เชิญเขาไปดูภาพยนต์และเต้นรำครั้งหนึ่ง

ภาพยนต์ของอเมริกันนั้นเป็นที่รับกันอยู่ว่า ทำดีที่สุดในโลก มีบริษัทใหญ่ๆ หลายบริษัท เรื่องหนึ่ง ๆ ลงทุนกันมาก ๆ เขาให้เงินผู้แต่งเรื่อง ผู้แสดง และผู้กำกับการแสดงอย่างงาม และพวกนี้มีชื่อเสียงมาก โดยฉะเพาะอย่างยิ่งผู้แสดง ขณะนั้น (ซึ่งมีแต่ภาพยนตร์ไม่มีเสียง) ข้าพเจ้าชอบเรื่องภาพยนตร์อยู่ ๒ ชนิด คือเรื่อง Cowboy ขี่ม้ายิงกัน ต่อยกัน และเรื่องโลดโผน เช่นเรื่องที่ Douglas Fairbanks แสดงรู้สึกมันทันใจดี เรื่องรัก ๆ โศรก ๆ มันน่าเบื่อยาดนัก

ระหว่างที่พักอยู่ในสถานทูตนี้ มีเรื่องขำ ๆ เท่าที่จำได้คือ พวกเราพักอยู่ห้องชั้น ๔ เจ้าคุณทูตอยู่ชั้น ๓ เวลาที่พวกเราไปเที่ยวกลับมาดึก ๆ ก็ค่อย ๆ ย่องขึ้นบรรไดหลัง บรรไดเจ้ากรรมก็ต้องดังทุกครั้งที่เราเดินผ่านมัน เจ้าคุณทูตเป็นคนนอนไวต้องตื่นทุกครั้งเหมือนกัน ท่านก็ร้องตะโกนถาม "นั่นใคร" "กระผมครับ" ข้าพเจ้าตอบ ท่านก็ต่อว่า "อะไรดึกดื่นแล้วยังไม่หลับไม่นอน" เราก็นึกว่าท่านจะให้รีบขึ้นไปนอน แต่ตรงกันข้ามท่านกลับร้องเรียกให้ไปคุยกับท่านก่อน นั่งคุยกันอยู่เป็นนาน ท่านก็บ่นว่าชักหิวเสียแล้วไปราชวงษ์กันเถิด ข้าพเจ้าก็นึกว่าท่านจะทำอย่างไรต่อไป แล้วท่านก็ลุกขึ้นชวนพวกเราลงไปในครัว หุงเข้าต้มรับประทานกัน ผลที่สุดที่เรากลับมาถึงหนึ่ง ท่านว่าเที่ยวดึกดื่นไม่หลับไม่นอนนั้น กว่าเราจะได้นอนเกือบตีสองเพราะท่านเอง อีกเรื่องหนึ่งก็คือ เจ้าคุณทูตได้เชิญแขกหลายคนมารับประทาน Cocktails ท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าช่วยรินแขกด้วย แล้วท่านก็รินเหล้าชนิดหนึ่งให้ข้าพเจ้าต่อหน้าแขก แล้วกดมือกันว่าเป็นเหล้าชนิดวิเศษอะไรไม่ทราบและคงจะเก่าแก่มากจึงมีความแรงเหลือเกิน พอเหล้านั้นถูกริมฝีปากข้าพเจ้า ริมฝีปากก็แทบจะเครียมไหม้ไปเลยทีเดียว ข้าพเจ้าจึงค่อย ๆ หาโอกาสวางถ้วยเหล้านั้น แล้วหนีลงไปพักผ่อนริมฝีปากในห้องชั้นล่าง ต่อมาอีก ๒—๓ นาที เจ้าคุณทูตท่านเห็นถ้วยเหล้าของข้าพเจ้าวางอยู่บนโต๊ะโดยเหล้าไม่พร่องไปข้างเลย ท่านก็หยิบโทรศัพท์ต่อไปห้องชั้นล่างขอพูดกับข้าพเจ้า แล้วท่านก็สั่งให้ขึ้นมากินเหล้าเสีย

ให้หมดถ้วย ยอกว่าของเขาดี ๆ แพง ๆ มากินทิ้งไว้อย่างนี้ไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงต้องขัน
ไปหยิบถ้วยเหล้าข้าพเจ้าแล้วเดินไปเดินมาได้โอกาศก็ให้กระโถนดีมของมีราคาแทนเพราะ
ถ้าดื่มเองแล้ว นอกจากรินผีปากจะไหม้แล้ว ตงต่อไปถึงลิน คอและลำใส้ต่อไปอีกด้วย

วันที่ ๓๑ ธันวาคม เดินทางกลับ ได้ไปพักที่บ้านเพื่อนคุณประสบคนนั้นที่ฟ
ลาเดลเฟีย ซึ่งอยู่ในมลรัฐเพนซิลวาเนีย (ระยะทางจากกรุงวอชิงตันประมาณ ๑๖๐
ไมล์) เพื่อดูงานรื่นเริงส่งปีเก่าต้อนรับปีใหม่ (๑๙๒๒) ในคืนวันนั้นพอตกกลางคืนเราก็ออก
เที่ยวกัน เขายกให้น้องสาวของเขาซึ่งหน้าตาไม่เลวเป็น partner คุณประสบ ส่วนคุณ
ประสาทกับข้าพเจ้านั้นเขาไปหาเพื่อนผู้หญิงของเขามาอีก ๒ คนให้มาเป็น partner เพราะ
เป็นธรรมเนียมของเด็กนักเรียนอเมริกันจะไปเที่ยวไหนต้องพยายามหาผู้หญิงไปด้วย ตอน
เวลาสองยามล่วงแล้วในเมืองสนุกสนานครึกครื้นมาก ถนนหนทางเต็มไปด้วยผู้คนและ
เสียงดังสนั่นไปหมด ตามโรงเต้นรำก็มีโปรแกรมพิเศษสำหรับคืนวันนี้ รุ่งขึ้นวันที่
๑ มกราคม เดินทางกลับยอสตัน

เมืองฟิลาเดลเฟียนเป็นเมืองสำคัญและเป็นเมืองใหญ่ที่สามในสหรัฐอเมริกา
มีพลเมืองสองล้านคน อยู่ใต้เมืองนิวยอร์คประมาณ ๙๐ ไมล์ และเป็นเมืองสำคัญใน
ประวัติศาสตร์ เพราะเป็นเมืองที่สหรัฐอเมริกาประกาศเป็นเอกราช เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม
ค.ศ. ๑๗๗๖

๔๙. เป็นผู้ฝึกสอน และเป็นผู้จัดการทีมบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน

ต้นเดือนมกราคมโรงเรียนเปิด กลับไปโรงเรียนถึงฤดูการแข่งขันบาสเกต
บอลล์ ซึ่งยังเอ็ญน์ไม่มีครูควบคุมสอนเกมนี้ เพราะคนเก่าลาออกไปอยู่โรงเรียนอื่น
ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการและเคยเล่นอยู่ในทีมมา ๒ ปีแล้ว จึงต้องเป็นครูสอนและ
ควบคุมอีกด้วย เลยเป็นทั้ง Coach และ Playing Manager เวลาไปแข่งขันกับโรงเรียน
อื่น ๆ ที่พ้นโรงเรียนอื่น อาจารย์ใหญ่มอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้คุมทีมเดินทางไป โรงเรียน
อื่นแปลกใจมากที่เห็นทีมมาโดยไม่มีครูคุมมาด้วย และยิ่งแปลกใจมากขึ้นไปอีกพอ
ทราบว่านักเรียนไทยเป็นผู้คุมทีมมา ในการเล่นบาสเกตบอลล์นี้หนังสือพิมพ์ได้ลงชม
เชยข้าพเจ้าเสมอ เช่นฉะนี้หนังสือว่า “This Member of the Orient showed real
class as a basketball player. He was both tricky and flashy in last night's

contest and had the visiting defense working hard at every stage of the game trying to stop him from scoring" (ชาวตะวันออกผู้นี้ได้แสดงให้เป็นที่ประจักษ์ว่าเป็นผู้เล่นบาสเกตบอลได้อย่างในชั้นเยี่ยม เขามทงวธีการแปลกๆ และมีความว่องไวในการแข่งขันเมื่อคนน ซึ่งทำให้ผู้เล่นอีกฝ่ายหนึ่งต้องทำงานหนักทุกระยะตลอดเวลาแข่งขันเพื่อควบคุมมิให้เขาทำแต้มได้)

วิธีเล่นบาสเกตบอลนั้นมีอยู่ว่า ต้องพยายามโยนลูกให้เข้าบ่วงของอีกฝ่ายหนึ่งให้ได้มากที่สุด โดยเข้าตรงหน้าก็ได้ ๒ แต้ม และถ้าฝ่ายใดหรือผู้ใดเล่นผิดกฎ เช่นวิ่งถือลูกเกิน ๒ ก้าวโดยไม่ตบลูกลงพื้นหรือไม่ส่งให้ผู้อื่น หรือเล่นหยาย ไปผลักหรือดึง ฯลฯ ดังนี้ก็ต้องถูกทำโทษโดยให้อีกฝ่ายหนึ่งโยนลูกเข้าบ่วงฟรี โดยยืนห่างจากบ่วง ๑๕ ฟุต ถ้าโยนเข้าก็ได้ ๑ แต้ม เกมนี้เร็วทันใจเพราะผู้เล่นต้องวิ่งตลอดเวลา ต้องส่งลูกกันโดยว่องไว ต้องมี team work กันมาก

บาสเกตบอลเกมนี้ นายเจียม ลิมยี่ชาติ เล่นได้ดีมาก เป็นดาราชั้นเยี่ยมของทีมโรงเรียนเรา และในทีมโรงเรียนของเราซึ่งมีจำนวนคนเล่นเพียง ๕ คน เป็นคนไทยเสีย ๒ คน ทำให้ฝรั่งแปลกใจกันมาก

การฝึกซ้อมบาสเกตบอลนี้ข้าพเจ้ากวดขันและเอาจริงเอาจังมาก ผู้เล่นทุกคนต้องเชื่อฟัง สั่งอะไรแล้วต้องทำ team work ของบาสเกตบอลไม่ใช่แต่ว่าให้ส่งลูกให้กันเท่านั้น แต่ทุกๆวิธีการต้องมี signal คือ มีผู้ให้สัญญาณ ทุกๆคนในทีมของเราต้องคอยดูผู้ให้สัญญาณซึ่งเขาอาจเสยผม หรืออาจดึงกางเกง หรืออาจเกาที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งการกระทำนั้นๆ แต่ละอย่างมีความหมายให้พวกเราทำอะไรบ้าง ใครต้องไปคอยรับลูกที่ใด แล้วต้องส่งต่อให้ใคร team work อย่างนี้สำคัญมาก ต้องการการฝึกซ้อมอย่างจริงจังและให้แน่นอนที่เดียว เรื่องการเล่นกีฬานี้เด็กอเมริกันเอาจริงเอาจังกันมาก แล้วต้องเล่นได้ดีจริงๆด้วย จึงจะได้เข้าอยู่ในทีม ถ้าไม่เก่งจริงหรือไปเล่นอย่างเป็นแล้วน่าอายคนดูมาก เพราะคนดูนั้นตาสูงในเรื่องดูการแข่งขันกีฬา

สถานที่เล่นก็มีส่วนสำคัญในการแข่งขันบาสเกตบอลด้วย เพราะ "ยิมเนเซียม" บางโรงเรียนเล็กบ้าง ใหญ่เกินไปบ้าง เพดานเตี้ยไปบ้าง ดังนี้ทำให้คนเล่นที่ไม่คุ้นฉงนได้มาก ฉะนั้นในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการของทีมด้วย จึงพยายามจัดให้ทีมโรงเรียน

อเมริกันฟุตบอล

ในเครื่องแบบ

เบสบอล

บาสเก็ตบอล

ต่าง ๆ โดยมากมาเล่นที่โรงเรียนเราซึ่งเราคุ้นถัยสถานที่ โดยออกค่าใช้จ่ายให้เขา

ข้าพเจ้าเคยได้รับยศหมายชมเชยจากคนดูหลายฉะบับ ทั้งในการเล่น ฟุตบอลล์ และบาสเกตบอลล์ โดยมากจากผู้หญิงสาวๆเขาชมเชยมาว่า แสดงได้ดีมาก ผลของการแข่งขันบาสเกตบอลล์ตลอดฤดู ช่ากฎดังนี้

Gunnery	75	Washington	12
Gunnery	67	St. Johns	21
Gunnery	42	Mohawks	10
Gunnery	53	Sanford	13
Gunnery	61	New Milford	10
Gunnery	30	Pioneers	15
Gunnery	16	Waler own	3
Gunnery	36	Riggs	14
Gunnery	22	Willby	23
Gunnery	18	Taft	43
Gunnery	46	Ridgefield	36
Gunnery	29	Roxbury	36
Gunnery	63	Terryville	19
Gunnery	22	Ramblers	20
Gunnery	35	Wesleyan 25	44
Gunnery	74	Goshen	19

๔๙. ได้รับเชิญให้เป็นผู้ตัดสินการแข่งขันบาสเกตบอลล์ของโรงเรียนหญิง

โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้เล่นอยู่ในทีมบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน Gunnery มา ๓ ปีแล้ว และในปีสุดท้ายนี้ก็ได้เป็นผู้ควบคุม (Coach) อีกด้วย คืนวันหนึ่งทีมบาสเกตบอลล์หญิงของโรงเรียน Washington High School จะแข่งขันกับทีมหญิงของโรงเรียน Watertown High School ซึ่งเป็นการแข่งขันใหญ่และสำคัญของสองโรงเรียนนี้ ใน Gymnasium ของโรงเรียน Washington ทางการโรงเรียนเขาได้มาเชิญให้ข้าพเจ้า

ไปเป็นผู้ตัดสิน ในชั้นแรกข้าพเจ้าจะไม่รับ เพราะการเป็นผู้ตัดสินลำบากมาก หนักจากการถูกด่าจากทั้งสองฝ่ายไม่ค่อยพ้น แต่ทางการของโรงเรียนเขาอ้อนวอนแล้วอ้อนวอนอีกข้าพเจ้าจึงรับปาก และได้ไปขออนุญาตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนข้าพเจ้า พอถึงเวลาแข่งขันข้าพเจ้าก็ลงไปยังกลางพื้นเข้านกหวีด คนดูเต็มไปหมดตั้งหลายร้อยคน คืนวันนั้นข้าพเจ้าผู้ซึ่งเป็นผู้ตัดสินดูเหมือนจะประหม่ามากไปกว่าแม่สาว ๆ ที่จะเข้าแข่งขันไปเสียอีก ตอนแม่สาว ๆ ลั่นลงก็เป็นหน้าที่ของผู้ตัดสินที่จะต้องช่วยพยุงเขาขึ้น ตอนนี้บางทีข้าพเจ้าก็รู้สึกเป็น ๆ และอายคนดูอยู่บ้าง การตัดสินวันนั้นก็ได้ผ่านไปด้วยความเรียบร้อย ไม่ได้ถูกด่ามากนัก คนดูก็คงจะแปลกใจที่เห็นคนไทยซึ่งเป็นชาวตะวันออกเป็นผู้ตัดสินในการแข่งขันวันนี้

๕๐ บิดามารดาของเพื่อนได้จัดให้มีงาน Reception เพื่อเป็นเกียรติยศที่นิวยอร์ค

เดือนเมษายน (๒๔๖๕) โรงเรียนหยุด Easter Vacation Mr. & Mrs. Melins ได้เชิญไปพักที่เมืองนิวยอร์คเช่นเคย ได้รับรองอย่างแข็งแรง และในการเชิญครานี้โดยที่ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เขาจึงได้จัดให้มีงาน Reception ขึ้นเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ข้าพเจ้า โดยเชิญหนุ่มสาวหลายสิบคนมารับประทานอาหาร เต้นรำ และมี House Party Games กันอย่างสนุกสนาน ในงานนี้ได้รู้จักคุ้นเคยกับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ "แซลลี่" ซึ่งได้มีจดหมายติดต่อกันมาจากวันนั้นไปอีกนาน ข้าพเจ้าได้พักอยู่นิวยอร์ครวม ๑๐วัน ซึ่งได้เที่ยวกับพวกๆเพื่อนฝรั่งอย่างสนุก ไปแทบทุกแห่ง สถานที่สำคัญแห่งหนึ่งเราไปเสมอเพราะเป็นที่ชุมนุมชนมากที่สุดในกรุงนิวยอร์ค โดยมีโรงภาพยนตร์ โรงละคร โรงเต้นรำ และร้านขายของมากมาย คือ Times Square อยู่ถนน Broadway และถนนที่ ๔๒ผ่านกัน ยิ่งในเวลากลางคืนแล้วที่นี่สวยงามอย่างที่ไม่เคยพบเคยเห็นที่ใดในโลกนี้ ไฟฟ้าสีต่างๆสว่างไสวไปสุดหูสุดตา การแข่งความทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไฟฟ้าสีทั้งนั้น

กำหนดเวลาโรงเรียนเยีด ก็ได้กลับโรงเรียนซึ่งเป็นเทอมสุดท้ายของข้าพเจ้าในโรงเรียนนี้ ได้พยายามเรียนเพื่อรับ Diploma

การไปศึกษาวิชา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกานี้ ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนส่วนตัวคือบิดาส่งไปโดยทุนของท่านเองตลอดมา และในปีนี้คือ พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้โอนเป็นนักเรียนหลวง สังกัดกระทรวงพาณิชย์

๕๑. ได้รับเลือกเป็นผู้ที่ "ดี" ที่สุดในโรงเรียน

ก่อนโรงเรียนยังได้มีการคัดเลือกประจำปีว่า นักเรียนผู้ใดนิสัยใจคอ ความประพฤติ ความคิดอ่าน การปฏิบัติความกว้างขวางเป็นอย่างใด และได้ทำอะไรให้แก่โรงเรียนบ้าง ใครสวยที่สุด ใครเล่นกีฬาเก่งที่สุด ใครขี้เกียจที่สุด ใครหนวกหูที่สุด ใครกินจุที่สุด ใครเต้นรำดีที่สุด ใครพูดเก่งที่สุด ใครตกมากที่สุด ใครไม่มีประโยชน์ที่สุด ใครรักผู้หญิงมากที่สุด ใครเกลียดผู้หญิงมากที่สุด ฯลฯ โดยนักเรียนเป็นผู้ให้คะแนนเลือก สำหรับตัวข้าพเจ้าเกิดเป็นคนวิเศษขึ้นมาได้ในโรงเรียนนี้ โดยได้รับเลือกเป็นที่หนึ่งในหัวข้อต่อไปนี้

(1) Done most for School (ทำประโยชน์ให้แก่โรงเรียนมากที่สุด)
(2) Most popular (กว้างขวางที่สุด)
(3) Squarest (ยุติธรรมที่สุด)
(4) Most loyal (ซื่อสัตย์ที่สุด)
(5) Best All-round man (รอบตัวที่สุด)
(6) Most dependable (ไว้วางใจได้ดีที่สุด)
(7) Most Gentlemanly (สุภาพบุรุษที่สุด)
(8) Most Tactful (รอบคอบในการพูดจาที่สุด)
(9) Best Natured (อารมณ์ดีที่สุด)
(10) Man of the hour (ตรงต่อเวลาที่สุด)

ฉะเพาะข้อ (๑) และ (๒) นั้น ข้าพเจ้าได้ Unanimous Votes คือ ได้คะแนนเต็มนักเรียนทุกคนโหวตให้ ไม่ได้มีนักเรียนคนใดโหวตให้คนอื่นเลย ข้าพเจ้าดีใจและปลื้มใจมาก ที่นักเรียนทั้งโรงเรียนให้เกียรติยศแก่ข้าพเจ้าอย่างสูงสุด เพราะในการเลือกทุก ๆ ปี แม้ฝรั่งเองก็ไม่เคยได้ที่หนึ่งในหัวข้อดี ๆ มากเท่านี้ ต่างเป็นของคนนั้นบ้าง ของคนนี้บ้าง แต่ในปีนี้ข้าพเจ้าได้ตั้ง ๑๐ อย่างและเป็นหัวข้อที่ดีทั้งนั้น มาคิดดูอีกทีว่าชาวอเมริกันนี่ดีมาก ถ้าชอบและนับถือใครก็ยกย่องอย่างเต็มที่แม้เป็นชาวต่างชาติต่างผิวก็ไม่กันท่า

ข้าพเจ้ารู้สึกว่า การอบรมที่ข้าพเจ้าได้รับมาจากเมืองไทย คือการอบรมจากบิดามารดาในเรื่องมารยาท ในเรื่องให้มีไหวพริบเฉลียวฉลาด ให้รู้จักที่สูงที่ต่ำ ให้รู้

รักกาละเทศะ ฯลฯ การสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา และการอบรมจากโรงเรียนประ
ำ คือโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา ให้ทำอะไรด้วยตนเอง ให้อาร
อารอยต่อเพื่อนฝูง ฯลฯ เหล่านี้ได้มีประโยชน์แก่ตัว ข้าพเจ้ามาก ประกอยด้วยนิสสัย
คนไทยส่วนมากสุภาพเรียบร้อยในเมื่อไปเปรียบเทียบกับชนชาติอื่น ๆ นี่แหละข้าพเจ้าคิด
ว่าเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้นักเรียนในโรงเรียนรักใคร่ นับถือ และยกย่องข้าพเจ้าเป็นอย่าง
มาก

๕๒. เป็น Hero ของบรรดาหญิงสาว

ในระหว่างปีนี้มีเรื่องแปลก ๆ เช่นได้รับจดหมายแสดงความรักใคร่ชอบพอ
และชมเชยจากผู้หญิงหลายคนทั้งในเมืองนี้และเมืองอื่นๆ โดยมากไม่รู้จักและไม่เคย
เห็นหน้า แต่เขาบอกว่าเขาเป็น Admirer ของเรา ขอให้เราตอบจดหมาย บางคนก็ขอรูป
บางคนก็ส่งรูปเขามาให้ก็มี เรื่องจดหมายถึงผู้มีชื่อเสียงโดยไม่รู้จักตัวคนนั้นเป็น
เรื่องของชาวอเมริกันเขา เกือบจะว่าเป็นขนบธรรมเนียมก็ได้

ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีเด็กหญิงในเมืองนี้หลายคน ทะเลาะเบาะแว้งกันแย่งตัว
ข้าพเจ้าลับหลัง ต่างคนต่างว่าเป็นของเขา ทั้งนี้ข้าพเจ้าไม่รู้ตัวเลย บางคนถึงกับแสดง
ตัวและขอให้เพื่อนๆเรียกตัวเขาว่า Sukie ซึ่งเป็นชื่อที่นักเรียนเรียกข้าพเจ้า นี่จะเห็นได้
ว่าประเพณีบูชา Hero ในประเทศอเมริกานี้รุนแรงมาก แม้เด็กผู้หญิงอายุ ๑๔—๑๕ตาม
บ้านนอกก็พลอยถือประเพณีนี้โดยเคร่งไปด้วย

มีผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ Beatrice อายุประมาณ ๑๖—๑๗ ปี มีหนังสือมาถึง
ข้าพเจ้า แสดงความชอบพอ และชมเชยต่างๆ นาๆ เช่นว่าทุกๆ ครั้งที่มีการแข่งขันกีฬา
เขาเป็นต้องมาดูข้าพเจ้าเล่น แล้วว่าข้าพเจ้าเป็น hero ของเขา แล้วต่อว่าว่าทำไมข้าพเจ้า
จึง "เย็น" กับเขานัก เวลาเดินสวนกับเขาเขาพยายามระยิบด้วย แต่ข้าพเจ้าก็หันไปทาง
อื่นเสีย คงได้เห็นแต่ชายหางตาข้าพเจ้าเท่านั้น ฯลฯ ขอให้ข้าพเจ้าตอบจดหมายของเขา
ให้ได้ ข้าพเจ้ารู้จักกับเขาอย่างไรจึงได้ตอบไป เขาก็มีมาใหม่ว่า เขารักใคร่ชอบพอ
ข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าก็ถามไปว่าเหตุใดจึงมาชอบคนเช่นข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนต่างชาติ ฯลฯ
เขาก็ตอบโดยให้เหตุผลหลายข้อหลายประการว่า ที่เขารักข้าพเจ้าเพราะ 1. You're very
polite 2. You have a wonderful reputation 3. You have a good character

4. You are a good athlete 5. You are popular 6. Many girls admire you therefore I like to compete 7. You have wonderful eyes and there's something attractive about you etc. (๑. ท่านมีกรียามารยาทอ่อนโยนมาก ๒. ท่านมีชื่อเสียงดีมาก ๓. ท่านมีนิสัยดี ๔. ท่านเล่นกีฬาเก่ง ๕. ท่านเป็นคนกว้างขวาง ๖. หญิงสาวจำนวนมากนิยมท่าน ฉะนั้น ฉันจึงใคร่เข้าแข่งขันกับเขาด้วย ๗. ท่านมีดวงตางามและมีอะไรน่ารักอยู่ในตัว ฯลฯ) และเขาว่าผู้หญิงทุกคนเห็นข้าพเจ้าเป็น Angel ข้าพเจ้ายังเก็บรดหมายเหล่านี้ไว้ นาน ๆ เอาออกมาอ่านทีเพลินดี

๔๓. ความเป็นอยู่ของนักเรียนประจำในโรงเรียนนี้

ชีวิตเป็นนักเรียนประจำในโรงเรียนกีนอนนี้ ทำอยู่กันได้โดยต่างคนต่างพอใจ ได้รับความสนุกเพลิดเพลินก็เห็นจะเป็นด้วยการมีเพื่อนฝูงที่รักใคร่กันมาก ๆ มี Spirit ในการรักหมู่รักคณะ มีการแข่งขันกีฬาตลอดปี ซึ่งรวมกีฬาทุกชนิดแล้วตกปีละไม่ต่ำกว่า ๓๐ เกมเหล่านี้ นอกจากนี้ก็ไม่เห็นมีอะไร โรงเรียนตั้งอยู่โดดเดี่ยวบนยอดเขา ตกกลางคนกเงียบเชียบทีเดียว ถ้าวันเสาร์จะได้ลงไปในเมือง (ทีสถานรถไฟ) เพื่อไปดูภาพยนต์ (ไม่มีเสียง) โรงภาพยนตก็เล็กนิดเดียว จะพังไม่พังแหล่ จุคนได้สัก ๑๐๐ ถ้วนๆ มีเครื่องฉายเครื่องเดียว หมดม้วนก็ไฟก็เปิดเพื่อเปลี่ยนม้วนใหม่ ในเมืองนอกจากโรงภาพยนตก็มีร้านอก ๕—๖ ร้านคือ ๑. ร้าน General Store ขายของเบ็ดเตล็ดทุกอย่างตามที่ชาวบ้านนอกต้องการ ๒. ร้านขายเนื้อสด ๓. ร้านขายผลไม้ ๔. ร้านตัดผม ๕. ร้านถ่ายรูป ๖. ร้านช่างพีตสำหรับเครื่องเหล็กและท่อน้ำ สำหรับร้านที่ ๕ กับ ๖ นั้นอยู่กับบ้านไม่เป็นร้าน แต่มีป้ายติดหน้าบ้าน แต่อย่างไรก็ดีแม้จะเป็นเมืองขนาดเล็กเท่าใดเขาก็มีไฟฟ้า มีน้ำประปาใช้ แม้โรงเรียนข้าพเจ้าซึ่งอยู่โดดเดี่ยวบนยอดเขาแต่ก็มีไฟฟ้า มีน้ำประปาใช้อย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้นเสียอีก น้ำร้อนก็มีใช้ตลอดเวลา ในฤดูหนาวก็มีเครื่องอบอุ่นทุกห้อง

โรงเรียนมีอะไรอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือใกล้ๆกับโรงเรียนเดินเพียง ๒ นาทีก็ถึง มี Drug Store อยู่ร้านหนึ่ง ขายเครื่องยาและเครื่องสำอางค์ แต่ที่ดีมากก็เพราะมี Soda Fountain คือมีไอสครีมและเครื่องดื่ม น้ำหวานขาย พวกนักเรียนไปร้านนี้กันเกือบ

ไม่ขาดสาย เพราะไม่ต้องขออนุญาต อย่าไปเวลาเรียนหนังสือก็แล้วกัน ข้าพเจ้าต้องไปกินช็อกโกแล็ตเขย่ากับนมสดเย็นประจำ

ตลอดปีนี้ในฐานะที่เป็น President Student Council ข้าพเจ้าต้องเรียกประชุมนักเรียนหลายครั้งหลายคราว เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ เช่นเรื่องกฎข้อบังคับของโรงเรียนที่ต้องปฏิบัติ ฯลฯ การประชุมเหล่านี้ไม่เชิญครูคนใดเข้าร่วมด้วยเลย เพราะการปกครองนักเรียนตามระเบียบที่ปฏิบัติกันมานั้นอยู่ให้นักเรียนปกครองตนเอง โดยมี Student Council เป็นผู้รับผิดชอบ

การเป็น President Student Council จะเรียกว่าดีก็ดี หรือจะว่าไม่ดีก็ไม่ดี ตัวอย่างที่ดีเช่นวันไหนที่ไม่ใช่วันเสาร์มีภาพยนต์พิเศษดี ๆ มา ข้าพเจ้าผู้เดียวจะเป็นผู้ไปขออนุญาตอาจารย์ใหญ่ให้นักเรียนไปดูภาพยนต์ในเมืองได้ แต่ข้าพเจ้าต้องคุมไปและรับผิดชอบว่าภาพยนต์เลิกแล้วต้องตรงกลับมาเข้าห้องนอนเย็นต้น ตัวอย่างที่ไม่ดีค่อนข้างจะมีมาก นักเรียนคนใดประพฤติไม่ดีข้าพเจ้าต้องเป็นผู้สอดส่อง สั่งสอนตักเตือนและลงโทษ มีคราวหนึ่งนักเรียนของเราได้เกิดไปเล่นหูเล่นตากับนักเรียนหญิงโรงเรียน Wykeham Rise ในวันวันอาทิตย์ และมีการส่งจดหมายถึงกัน อาจารย์ใหญ่โรงเรียนผู้หญิงทราบเรื่องเข้าจึงได้พ้องมา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนข้าพเจ้าเรียกประชุมครูและข้าพเจ้าต้องเป็นผู้แทนนักเรียนไปเข้าประชุมด้วย แกด่าเสียใหญ่ ข้าพเจ้าต้องรับอย่างหนัก เนื้อก็ไม่ได้กิน หนังก็ไม่ได้รองนั่ง ถึงตอนนี้นักเรียนสองโรงเรียนนอดมงานเต้นรำ และอดไปดูการแข่งขันกีฬาเสียนานจึงได้รับอนุญาตใหม่

๕๔. รายงานอาจารย์ใหญ่ถึงผู้ดูแลนักเรียนไทย

เมื่อตอนที่ได้โอนมาเป็นนักเรียนหลวง อาจารย์ใหญ่ได้ส่งรายงานมายังพระยาเมธาธิบดี (ซึ่งเป็นผู้ดูแลนักเรียน) ถึงเรื่องข้าพเจ้า ดังนี้ "He has been diligent and painstaking, but his grades have not been high ...Pradit has gradually emerged from the position of a younger boy in the school to be the school leader. He is probably the most popular boy in the school, being chosen The President of the Athletic Association and the Business Manager of the school paper "The Stray Shot". He is also the President of one of the school clubs, and takes a

leading part in the matters which concern faculty and students." (เขาเป็นผู้ที่มีปฏิภาณดี และมีความมานะมาก แต่คะแนนของเขาไม่สู้จะสูง ประดิษฐ์ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับจากเด็กเล็กในโรงเรียนจนได้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน ตามความรู้สึกเข้าใจว่าเขาเป็นผู้ที่กว้างขวางที่สุดในโรงเรียน ได้ถูกเลือกตั้งให้เป็นนายกองค์การกีฬาและผู้จัดการใหญ่ของหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน "Stray Shot" นอกจากนั้นเขายังเป็นนายกของสมาคมหนึ่งในโรงเรียนอีกด้วย และเขาต้องรับหน้าที่อันสำคัญในกิจการที่เกี่ยวกับครูและนักเรียน) ซึ่งพระยาเมธาธิบดีได้แสดงความเห็นไว้ในสมุดซึ่งส่งมารายงานรัฐบาลต่อไปว่า "Such a boy shows merit of a sort that is perhaps in the end as valuable as that which high academic standing would indicate. (เด็กเช่นนี้แสดงความดีให้เห็นได้ว่าในที่สุดจะต้องเป็นผู้มีค่าเท่าเทียมกับผู้ที่ศึกษาได้คะแนนดี)

๕๕. ได้รับประกาศนียบัตรจบหลักสูตรของโรงเรียน

กลางเดือนมิถุนายน (๒๔๖๕) อายุได้ ๑๘ ปี ๑ เดือนเศษ ถึงวันงานประจำปีของโรงเรียน เรียกว่า Commencement Day ซึ่งเป็นวันที่มีงานใหญ่พร้อมกับ Alumni Reunion (วันนักเรียนเก่ากลับมาพบปะกัน) Commencement Day คือวันแจกประกาศนียบัตรต่อนักเรียนที่เรียนจบหลักสูตรในปีนั้น คือพวก Senior Class มีผู้คนมาในพิธีนี้มาก นักเรียนเก่า ผู้ปกครอง ยิ่งมารดาพี่น้องของนักเรียนมากันแน่นโรงเรียน รวมทั้งนักเรียนผู้หญิงจากโรงเรียน Wykeham Rise ด้วย ในพิธีแจกประกาศนียบัตรนี้ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็น President ของ Senior Class ข้าพเจ้าต้องลุกขึ้น Speech แทน Senior Class รู้สึกประหม่ามากเพราะไม่เคยต้องลุกขึ้นพูดต่อหน้าผู้คนมากมากเช่นนี้ข้อความที่ได้กล่าวไปก็คือแสดงความขอบใจและกล่าวชมโรงเรียนในทุก ๆ ทาง และจะ miss อาจารย์ใหญ่และภรรยาในปีต่อไป โดยจะเปลี่ยนอาจารย์ใหญ่ ผู้ที่มาในงานนี้ทั้งหมดคงจะแปลกใจเหมือนกันว่านักเรียนประเทศอเมริกา โรงเรียนนักเรียนโรงเรียนอเมริกัน ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ นักเรียนนักเรียนเด็กอเมริกันทั้งสิ้น นอกจากเพียง ๒ คนเท่านั้น แต่ทำไมจึงมีเด็กต่างชาติต่างผิวคือเด็กไทยเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เป็น President ของ Senior Class เสีย เด็กอเมริกันดี ๆ ไม่มีแล้วหรือ หรือไม่เด็กไทยคนนี้ต้องมีอะไรเป็นพิเศษ จึงได้รับการยกย่องจากบรรดานักเรียนทั้งหมด

เมื่อข้าพเจ้าได้รับประกาศนียบัตรแล้วก็โล่งใจ ย่ายวันนั้นมีการแข่งขันเบสบอลกับนักเรียนเก่า กลางคืนมีเลี้ยงอาหารและเต้นรำ สนุกสนานกันมาก ข้าพเจ้าต้องเหน็ดเหนื่อยเพราะเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน

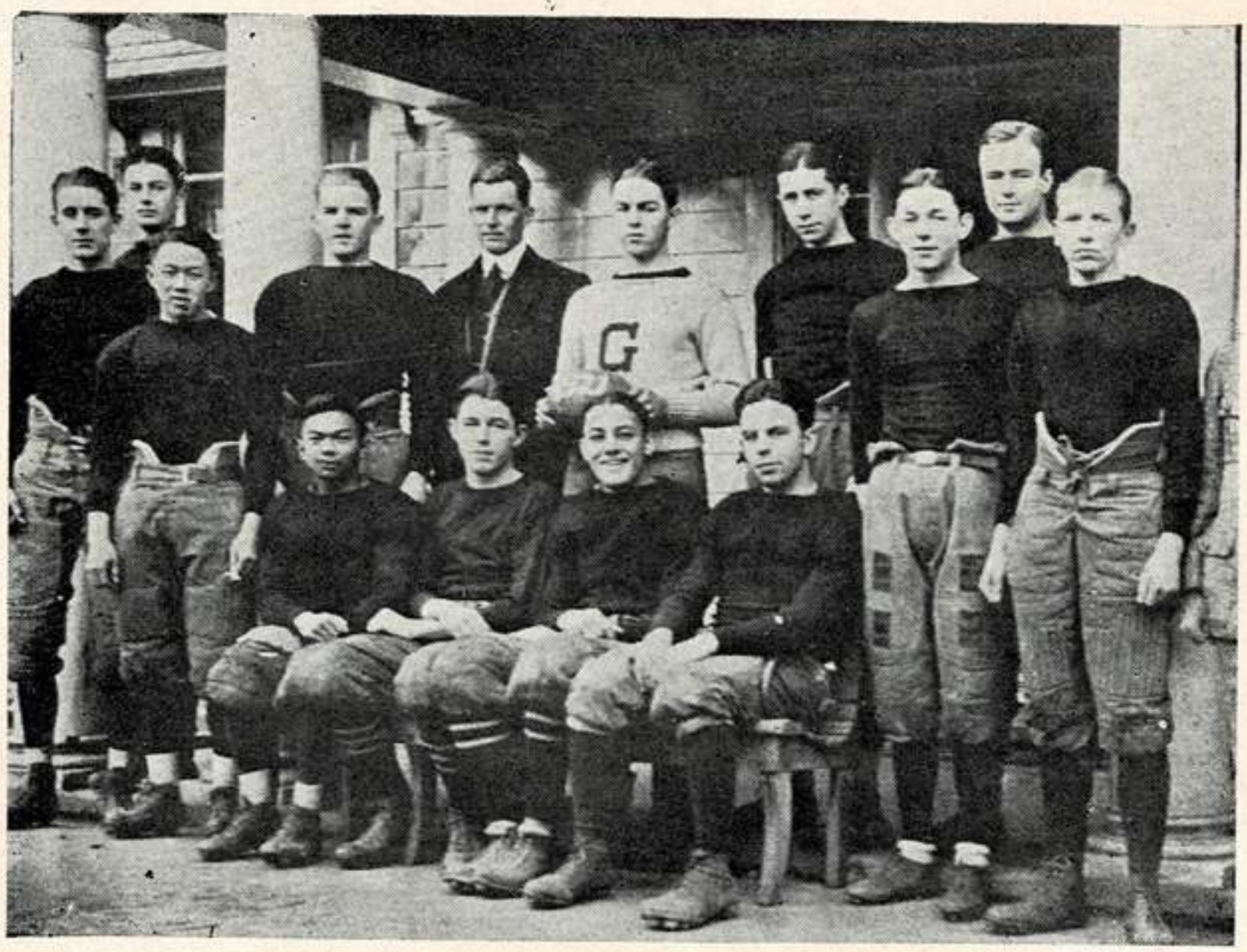
การศึกษาของข้าพเจ้าในโรงเรียนนี้มีวิชาภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ลาติน เลข พีชคณิต ตรีโกณมิติ เรขาคณิต ทั้ง Plane และ Solid ประวัติศาสตร์อเมริกัน

ในคืนวันรุ่งขึ้นมีการแสดงละครของโรงเรียนซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการ และในระหว่างพักเปลี่ยนฉากข้าพเจ้าได้เล่น Mandolin Duet กับนายเจียม ลิมยี่ชาติ เพลงที่เล่นคือ Beautiful Ohio, Bright Eyes และ The Sheik ได้ทราบว่าคนดูชอบกันมาก

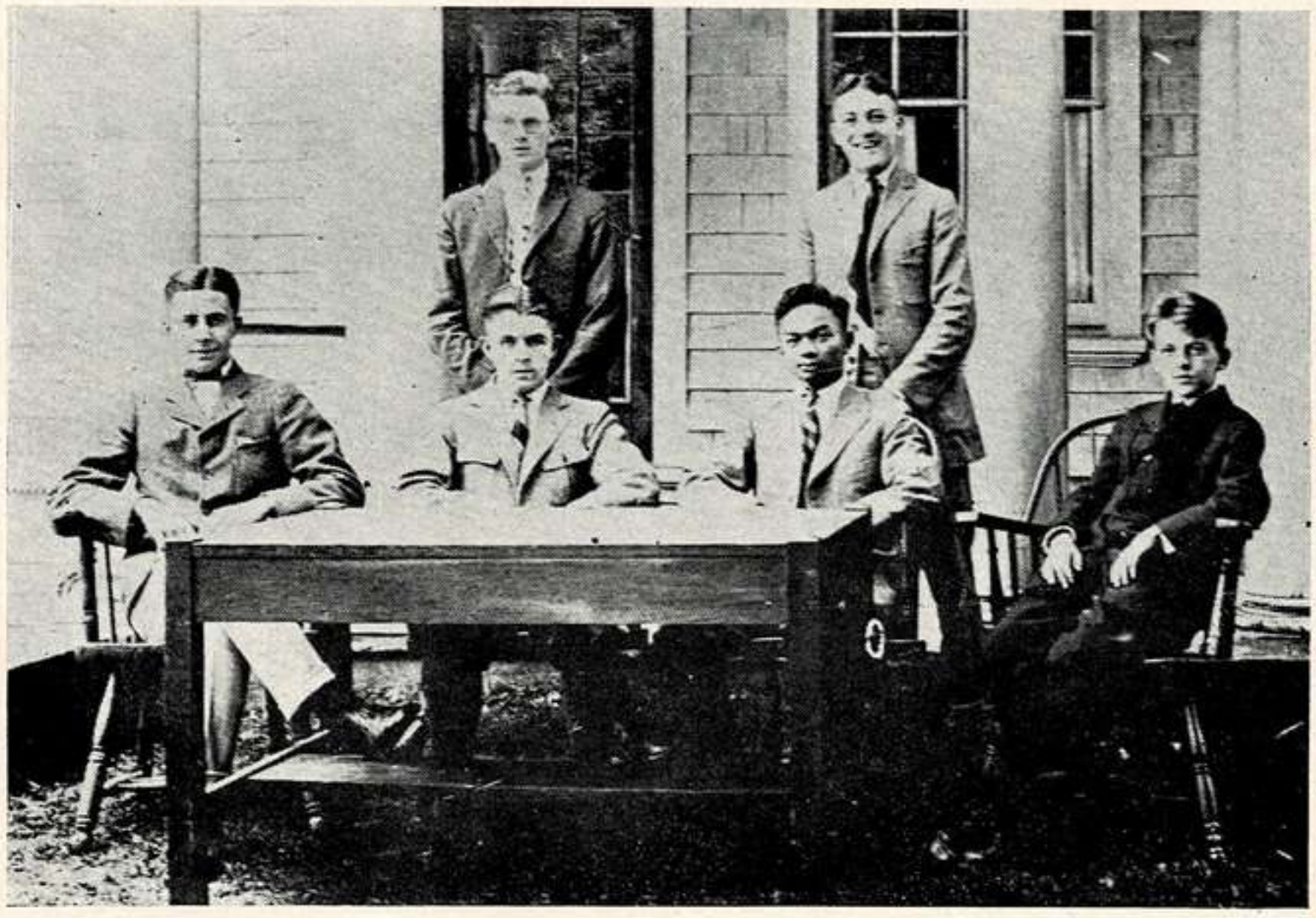
โรงเรียน "กันเนอร์" นี้แม้จะเป็นโรงเรียนที่มีนักเรียนไม่มาก แต่ในทางกีฬาทุก ๆ ชะนิดแล้วนับว่าเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงดีมากโรงเรียนหนึ่งในมลรัฐนี้ คือเราชะนะเสมอ แม้โรงเรียนต่าง ๆ ที่เราเข้าแข่งขันด้วยจะเป็นโรงเรียนใหญ่ ๆ มีนักเรียนหลายร้อยคน เราได้รักษาชื่อเสียงของเราดีอยู่เสมอ ผลของการแข่งขันฟุตบอลล์ และบาสเกตบอลล์ ก็ได้กล่าวมาแล้ว

ผลของการแข่งขันเบสบอลล์ประจำปีนี้ ปรากฏดังนี้

Gunnery	11	Canterbury	11
Gunnery	29	Woodbury	0
Gunnery	12	Litchfield	2
Gunnery	10	New Milford	0
Gunnery	28	Sanford	0
Gunnery	0	Salisbury	5
Gunnery	9	Watertown	8
Gunnery	16	Danbury	4
Gunnery	12	Ridgefield	6
Gunnery	14	Gilbert	1
Gunnery	6	Westminster	1
Gunnery	13	Naugatuck	4

ทีมฟุตบอลโรงเรียนกันเนอรี่ ค.ศ. ๑๙๒๑

The Gunnery School " Stray Shot " Boord 1921-1922

Gunnery	9	Republic	3
Gunnery	5	Willby	2
Gunnery	12	Alumni	5
Gunnery	24	Washington	5
Gunnery	0	Crosby	9
Gunnery	13	Canterbury	8

๕๖ มิลเดรด

ระหว่างโรงเรียนใกล้ระยิคสิ้นปี ข้าพเจ้าได้ชอบพอกับผู้หญิงคนหนึ่ง เป็นหญิงที่สวยมาก ชื่อ "มิลเดรด" อายุประมาณ ๑๖ ปี บ้านเขาอยู่ใกล้ๆกับโรงเรียน ข้าพเจ้าได้ไปหาเขาเสมอ และได้ให้เข็ม Fraternity ของข้าพเจ้าติด ธรรมเนียมอเมริกันนั้นถ้าชายใดให้เข็ม Fraternity ต่อหญิงคนใดหมายความว่าหญิงคนนั้นเป็นคู่รัก ระหว่างที่ข้าพเจ้ากำลังคิดว่าระหางานอะไรทำดีในหน้าร้อนนี้พ่อยิ่งตาของมิลเดรดถามข้าพเจ้าว่า อยากทำงานเป็นคนขับรถของภรรยาผู้พิพากษาคนหนึ่งไหม เขาจะมาพักร้อนที่เมืองนี้ เขาจะให้อาทิตย์ละ ๑๕ เหรียญ ข้าพเจ้าก็ตอบรับทันที ตัวผู้พิพากษาประจำอยู่ที่นิวยอร์ค แต่ภรรยาและน้องสาวซึ่งมีอายุค่อนข้างแก่ คือประมาณ ๖๐ ทั้งคู่ได้มาอยู่ประจำที่เมืองวอชิงตัน หน้าที่ของข้าพเจ้าก็ไม่ลำบากมากมายนัก เช้าโดยมากว่าง ข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสไปอยู่คุยกับมิลเดรด ตอนบ่ายไปทำหน้าที่ขับรถเพราะนายจ้างชอบขับรถเล่น ๒—๓ ชั่วโมง และในอาทิตย์หนึ่งก็ต้องไปรับผู้พิพากษาที่เมืองนิวมิลฟอร์ดครั้งหนึ่ง ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๑๕ ไมล์ กลางคืนโดยมากว่าง ข้าพเจ้าสบายที่สุด งานก็น้อย เงินเดือนก็ได้ แล้วยังได้อยู่ใกล้มิลเดรดด้วย และยังวันนายจ้างยังอนุญาตให้เอารถไปเที่ยวได้ด้วย ขณะนี้ข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่บ้านยิดามารดาของเพื่อนคนหนึ่ง ชื่อ Stuart Schneidel ครอบครัวนี้เขาดีต่อข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าได้พามิลเดรดไปเต้นรำที่ Lake Waramaug สองสามครั้ง ที่นี่อยู่ห่างจากเมืองวอชิงตันประมาณ ๑๐ ไมล์ เป็นศาลาเล็กๆอยู่ริมสระน้ำ ผู้ที่มาเต้นรำ ณ ที่นี่โดยมากเป็นชาวเมืองใกล้เคียง จะมีพวกมาตากอากาศหน้าร้อนจากที่อื่นๆก็เป็นส่วนน้อย ที่นี่สนุกสนานเป็นกันเองมาก เพราะโดยมากเป็นคนรู้จักกัน

ยิดาของมิลเดรดเป็นหัวหน้าใหญ่ ดูแลสถานที่ของโรงเรียนกันเธอทั้งหมด เป็นเวลานานมาแล้ว ก่อนข้าพเจ้ามาเข้าโรงเรียนเสียอีก ข้าพเจ้าได้เคยเห็นมิลเดรดตั้งแต่ยังแรกที่ข้าพเจ้ามาเข้าโรงเรียน ซึ่งเวลานั้นเขามีอายุเพียง ๑๑—๑๒ ปี เพราะเขาได้มาดูการแข่งขันกีฬาทุกชนิดและทุกเกม การอยู่บ้านนอกไม่มีอะไรจะทำ ฉะนั้นวันใดโรงเรียนมีการแข่งขันกีฬาแล้ว ก็ถือกันในเมืองแทบจะมากันมาก มิลเดรดเองก็รักตัวข้าพเจ้ามานานแล้วเหมือนกัน แต่เราไม่เคยติดต่อกันเลย มายันเขาโตเป็นสาวและสวยมาก ก็สังเกตว่านักเรียนในโรงเรียนนี้ต่างจะเอาใจใส่กันหลายคน ข้าพเจ้าก็เคยมองๆ ด้วยความทึ่งอย่างมากเหมือนกัน แต่ไม่กล้าติดต่อกับเขาก่อน จนวันหนึ่งข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากเขา ชมเชยการเล่นกีฬาของข้าพเจ้าจึงเป็นโอกาสให้ข้าพเจ้าได้ติดต่อกับเขา ต่อมาภายหลังก็ได้ไปหาที่บ้านเขาบ่อยๆ ตอนโรงเรียนปิดแล้วเขาได้เชิญข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารแทบทุกวัน พ่อแม่เขาก็ดีต่อข้าพเจ้ามากไม่แสดงรังเกียจอะไรเลย ยังให้ข้าพเจ้าเรียกแม่เขาว่า "แม่" อีกด้วย

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ประเทศอเมริกานี้เรียกกันว่าโลกใหม่ คนพื้นเมืองในประเทศนี้เป็นชาวอินเดียน ซึ่งเราเรียกว่าอเมริกันอินเดียนหรืออินเดียนแดง มีรูปร่างหน้าตา ภาษาที่พูดและนิสัย ฯลฯ ไม่เหมือนกับพวกอินเดียในประเทศอินเดีย คนจำพวกนี้นับวันน้อยหมดไป เท่าที่เหลืออยู่เดี๋ยวนี้ก็ถอยไปอยู่ในที่ไม่ค่อยจะมีคนไป ส่วนฝรั่งที่เรียกว่าอเมริกันนั้นไม่มีเชื้อชาติ ฝรั่งเหล่านี้คือฝรั่งในทวีปยุโรปซึ่งมาตั้งภูมิลำเนาในประเทศนี้ ฉะนั้นชาวอเมริกันจึงเป็นชาวที่มีเลือดผสมมากที่สุดมีทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาเลียน สวีดิช สเปนิช ไอริช ยิวและนิโกร ฯลฯ เวลาที่เราพบและรู้จักก็เป็นอเมริกันทั้งนั้น แต่สำนึกเช่นนี้จะเป็นข้อสังเกตว่าผู้นั้นเชื้อชาติเดิมเป็นอะไร แต่อย่างไรก็สำหรับตระกูลใดที่มาอยู่ในอเมริกาหลายชั่วคนแล้ว มี Spirit เป็นอเมริกันแท้ ที่เขาชมกันว่าผู้หญิงอเมริกันสวยมากก็เพราะเป็นด้วยเรื่องเลือดผสมนี่เป็นเหตุหนึ่ง ส่วนที่ชมกันว่ารูปร่างดีก็เป็นด้วยผู้หญิงในอเมริกาชอบเล่นกีฬากันมาก

อย่างมิลเดรดนี้ต้นตระกูลของเขาเป็นเชื้อชาติชาวสวีดิช ฉะนั้นเธอจึงมีผิวเป็นสีทอง ดวงตาสีน้ำเงิน และผิวงาม เขาได้สอนให้พูดภาษาสวีดิชคำหนึ่ง คือคำว่า ฉันรักเธอ ซึ่งว่า ยอก อลัสกา คิก ข้าพเจ้ายังจำคำนี้ได้

ระหว่างที่กำลังชอบพออยู่กับมิลเดรดนั้นเป็นเวลาที่เพลง MA (แม่) กำลัง Popular มิลเดรดเรียกมารดาเขาว่า MA และให้ข้าพเจ้าเรียกอย่างเดียวกับที่เขาเรียก จึง ยังเอิญพอเหมาะกัน ฉะนั้นในเวลาต่อ ๆ มาเมื่อข้าพเจ้าได้ยินเพลง MA ที่ใดก็ต้องนึก ถึงมิลเดรดทุกครั้ง

ชาวอเมริกันมีความคิดเห็นอยู่ในหัวเขาอย่างหนึ่ง คือความเสมอภาค คือเขาคิดว่าคนเราทุกคนที่เกิดมาก็เป็นมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น ต้องกินต้องนอนต้องสนกร่า เร่ง และทุกคนมีจมูก มีปาก มีหู มีตา มีมือ มีเท้า ฉะนั้นขออย่าดูถูกกัน ให้ถือ ว่าเป็น human equality ด้วยกันทั้งสิ้น นี่เป็นหลักสำคัญของเขา ที่กล่าว นี้ฉะเพาะชาวอเมริกันด้วยกันเท่านั้น ส่วนสำหรับชาวนิโกรแล้ว แม้ระดับเลือดนิโกรอยู่ เพียงหนึ่งหยดก็ต้องอยู่นอกหลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ออกไปอย่างสิ้นเชิงทีเดียว และสำหรับ ชาวตะวันออกอย่างคนไทยเราถ้าไม่รู้จักกันเสียก็ไม่ยอมให้อยู่ในหลักเกณฑ์อันนี้ด้วย แต่ถ้ารู้จักเป็นเพื่อนกันเสียแล้วก็ไม่ยอมให้ความเคารพ

๕๗. สรุปชีวิตของผู้โรงเรียนกันเอง

ชีวิตของผู้โรงเรียนกันเองนี้ ตั้งแต่อายุ ๑๔ ถึง ๑๙ ปี นี่ สีกว่าเป็นชีวิตที่ได้รับความรู้ ได้รับความสุขและความเพลิดเพลินจำเริญใจมิได้ โรง เรียนตั้งอยู่นอกเมืองและตั้งอยู่บนภูเขา อากาศสบายดีจริง เช้าถึงวันเรียนหนัง สือ บ่ายเล่นกีฬา กลางคืนต่อหนังสือ ได้รับการอบรม ได้ถูกฝึกนิสัยให้ทำ อะไรด้วยตนเอง ได้เพื่อนรักมิตร ได้รู้จักนิสัยใจคอของเด็กและผู้ใหญ่ชาวอเมริกัน รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของอเมริกันอย่างทะเรียนรู้จากที่อื่นได้ยาก และก็ได้ทำ ตัวจนเป็นที่รักใคร่และนับถือของนักเรียนและครูทุกคน ถ้าปรากฏตามที่เล่ามาแล้ว

ในเวลาโรงเรียนหยุดย่อย ๆ เช่นหยุด ๒ วัน ๓ วัน พวกเพื่อนที่ชอบพอ กันก็มักจะชวนให้ไปพักที่บ้านเขา ไปรู้จักกับพ่อแม่พี่น้องเขา เขาได้เลี้ยงดู ได้พาเที่ยว พาไปรู้จักครอบครัวอื่น ๆ และได้ยกย่องข้าพเจ้าเป็นอย่างดี ครั้งหนึ่ง Jacob Merri l ได้เชิญไปพักที่บ้านเขาที่ Waterbury ในมลรัฐคอนเนคติกัต อีกครั้งหนึ่ง Robert และ Frank Whiting ได้เชิญไปพักที่บ้านเขาซึ่งใหญ่โตมาก เกือบจะเป็นปราสาทได้ทีเดียว อย่า

ใกล้ๆกับเมือง Bridgeport ในมลรัฐเดียวกันนี้ ทั้งสองแห่งพ่อแม่เขาได้รับรองข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

วันอาทิตย์ง่าย ๆ มักชวนเพื่อน ๆ ไปเดินเล่นในป่า ซึ่งเขาลงห้วยตั้งหลาย ๆ ไมล์ ในฤดูใบไม้ร่วงต้นแอบเปิ้ลตามถนนและในป่าออกผลสพรั่งเต็มไปหมด เราเก็บรับประทานกันอย่างสนุกสนาน บางทีเดินลงห้วยไปตามลำธารเล็กลำธารน้อย ไปพบโรงกลั่นแอบเปิ้ลเป็น Cider เจ้าของก็ชวนให้รับประทาน ชาวอเมริกันรู้จักกันง่าย ฉะเพาะอย่างยิ่งตามชนบทเช่นนี้ และเขาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อยู่เสมอ บางคราวก็ชวนเข้าไปในบ้านพักหน้าร้อนของพวกเศรษฐีซึ่งมีอยู่หลายบ้านแต่มีอยู่บนนิวเขาในเมืองนี้ และไม่มีใครเฝ้าอยู่เลย เครื่องตบแต่งก็เอาผ้าคลุมไว้ เราเข้าไปในครัวเห็นมีแยมใส่ขวดไว้มากมาย บางทีก็ช่วยรับประทานเสียบ้าง พอฉวยฤดูหนาวสถานที่ต่าง ๆ และต้นไม้เต็มไปด้วยหิมะซึ่งแลดูงามมาก

การที่ได้เข้าไปเป็นสมาชิกในสมาคมก็ทำให้ได้รับความรู้อีกมากมาย ได้สนทชคเชอกบเดกอเมรกนเหมอนกบเขนเดกอเมรกนเอง รองอยู่ตอนจะเข้าตองลาบากตรากตรำมาก แต่เมื่อได้เข้าไปแล้วได้เล่นสนุกกับพวกที่เข้าใหม่ ๆ ภายหลังเราเสียจนคุ้นเหมือนกัน

ระหว่างนี้ได้ทราบข่าวและรับรูปภาพถ่ายจากกรุงเทพฯ ว่าบิดาข้าพเจ้าได้ทำบุญอายุครบรอบ ๖๐ ปี เป็นงานใหญ่มาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เสด็จที่บ้าน มีการเลี้ยงใหญ่ มีดนตรีวงใหญ่ทั้งไทยและฝรั่ง มีการแสดงละครภาพยนต์ด้วย สำหรับการเลี้ยงนั้นเขาเล่ากันว่าในเรือนครัว ถูกเรียกสำรับอาหารครั้งหนึ่ง ๆ เป็นร้อย ๆ สำรับ ขณะนี้บิดาข้าพเจ้ากำลังมีบุญมาก

๕๘. ระเบียบการเข้ามหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกาที่รัฐบาลรับรองฐานะ มีระเบียบการเข้าศึกษาคล้ายคลึงกันทุกแห่ง คือต้องเรียนสำเร็จจาก High School (โรงเรียนของรัฐบาล) หรือ Preparatory School (โรงเรียนเตรียมไปรเวท อย่างโรงเรียน Gunnery) ก่อนแต่ละมหาวิทยาลัยมีระเบียบว่า ผู้ที่เรียนจบจากโรงเรียนเหล่านี้ต้องมี ๑๕ Units ขึ้นไปจึงจะเข้าศึก

ยาในมหาวิทยาลัยได้ วิธีนับมีดังนี้ ภาษาอังกฤษให้ ๓–๔ Units ภาษาฝรั่งเศส ภาษาลาติน นับให้อย่างละ ๒—๓ Units แล้วแต่เรียนมากน้อยเพียงใด เลข พิชคณิต ตรีโกณมิติ เลขาคณิต (สำหรับพวกเลขให้ตั้งแต่ $\frac{1}{2}$ Unit ถึง ๒ Units แล้วแต่ความสำคัญของวิชา) ประวัติศาสตร์ ฟิสิค เคมิสตรี ฯลฯ เหล่านี้ก็คิด ๑—๒ Units แต่เมื่อรวมกันแล้วต้องได้กว่า ๑๕ Units มหาวิทยาลัยจึงจะรับเข้าศึกษาได้ แต่ทั้งนี้เขาจะต้องเชื่อ Credit ของโรงเรียนเตรียมด้วยเหมือนกัน มีอยู่ ๓–๔ มหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกา เช่น ฮารวาร์ด เยล ฟรินซ์ตัน เหล่านี้ประเภยว่า ต้องสอบ College Board Examination ได้เสียก่อนจึงจะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้น ๆได้

๕๔. เข้ามหาวิทยาลัยบอสตัน

เดือนกันยายน (๒๔๖๕) อายุได้ ๑๙ ปี ๔ เดือนเศษ ข้าพเจ้าจำต้องลาบรรดาเพื่อนฝูง ครู อาจารย์ และมิลเดรด ด้วยความอาลัยเพื่อไปเข้ามหาวิทยาลัยบอสตันที่เมืองบอสตัน ข้าพเจ้าได้ไปพักอยู่กับคุณประสบที่ ๒๕ ถนนควินสเบอรี่ เป็น Apartment House อยู่ใน "เฟนเวย ปาร์ก" ซึ่งเป็นที่สุดท้ายของคุณประสบในมหาวิทยาลัย M.I.T. แต่เป็นที่แรกของข้าพเจ้าในมหาวิทยาลัยบอสตัน ได้เข้าศึกษาใน College of Business Administration ได้เข้าเรียนวิชา — 1. Accounting 2; Economic . Marketing 4. French 5. English 6. Foreign Trade มหาวิทยาลัยบอสตันนี้นักเรียนทั้งสิ้นทั้งหญิงชายประมาณ ๑๔,๐๐๐ เป็นมหาวิทยาลัยค่อนข้างใหญ่ เข้าใหม่ ๆ รู้สึกหงอย เพราะไม่รู้จักกับใคร ระยะทางจากมหาวิทยาลัยไปบ้านที่ข้าพเจ้าพัก ห่างกันอยู่ในราวหนึ่งไมล์ครึ่ง ซึ่งโดยปรกติเดินไปและกลับแทบทุกวัน เพราะสตางค์ค่ารถรางไม่ค่อยจะมี

ในวันที่มหาวิทยาลัยเปิดนั้น ได้มีการชุมนุมนักเรียนเข้าใหม่ทั้งหมด และมีการสอบเชาว์โดยข้อเขียน ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกตนๆมาก เพราะผิดกันกับเมื่ออยู่โรงเรียนกินนอนมีนักเรียนมากมายเดินไปเดินมาพลุกพล่าน ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร

สำหรับวิชาที่เข้าศึกษาที่เป็นวิชาบังคับ เช่นวิชาบัญชีนั้นฟังๆดูก็น่าจะเป็นวิชาที่ง่ายมาก เพราะไม่เห็นมีอะไรนอกจากว่าได้มาเท่าใดก็ลงบัญชีรายรับ รายจ่ายเท่าใดก็ลงบัญชีรายจ่าย แต่ที่ไหนได้วิชานี้ค่อนข้างยากทีเดียว ต้องเรียนให้รู้หลักซึ่งจึงจะ

ทำบัญชีให้ถูกต้อง เพราะรายการรับหรือจ่ายไม่ใช่ลงในบัญชีเล่มเดียว ต้องลงเกี่ยวโยงไปเล่มอื่นๆอีกด้วย ต้องทำBalance Sheet ได้ ต้องทำ Profit and Loss Statement ได้ ต้องทำบัญชีห้างหุ้นส่วนบริษัทได้ ฯลฯ

วิชาเศรษฐศาสตร์นี้ ว่าในหลักการใหญ่แล้วน่าจะเข้าใจง่าย คือตอนต้นให้รู้หลัก Demand และ Supply ฯลฯ แต่พอต่อๆไปซักพูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง อ่านตำราก็จดๆไม่ค่อยจะเข้าใจด้วยซ้ำ ต้องคอยไปหาครูให้ช่วยอธิบายอยู่เสมอ

วิชา Marketing คล้ายคลึงกับวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่กจดชดเช่นเดียวกันมีหน้าซ้ำโดนอาจารย์ที่สอนพูดเสียงเดียวเสียด้วย คือพอตั้งต้น "เด็กเอ" ก็พูดเสียงเดียวตลอดเวลา ถ้าเราไม่ตั้งอกตั้งใจฟังแล้วก็หลับเลย

วิชา Foreign Trade ค่อยสนุกหน่อยเพราะเกี่ยวกับสินค้า ภูมิศาสตร์ และการขนส่ง ฯลฯ

ส่วนวิชาภาษาต่าง ๆ นั้น ก็เป็นวิชาธรรมดาซึ่งเรียนต่อไปในทางแต่งหนังสือ หรือแต่งจดหมายเกี่ยวกับการค้าขาย ฯลฯ

นอกจากวิชาต่างๆ ที่ต้องเรียนในห้องเรียนแล้ว ยังมีอีกวิชาหนึ่งเป็นวิชาบังคับ คือวิชาการทหาร ทั้งนี้ทางรัฐบาลได้ส่งนายทหารชั้นสัญญาบัตรมาประจำให้ทำการสอนหลายคน มียศชั้นนายพันตรี และนายร้อยเอก นายร้อยโท ความมุ่งหมายก็คือใคร่จะให้เด็กอเมริกันได้รู้วิชาการทหาร ได้ฝึกหัดแถว ทั้งถ้ามีการสงครามขึ้นจะได้ใช้พวกเหล่านี้เป็นนายทหารประจำการได้ทีเดียว วิชานี้โดยย่อเรียกว่า R.O.T.C. หมายความว่า Reserve Officers Training Corps

การเป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยนั้น ในประเทศอเมริกายกย่องกันว่าเป็นยศชั้นหนึ่งเหมือนกัน คืออย่างน้อยก็นับว่าเป็นผู้ได้รับการศึกษาชั้นสูงแล้ว ฉะนั้นในการแนะนำให้รู้จักใครต่อใครก็มักจะบอกต่อไปว่าเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยด้วยหรือเปล่า หรือในบรรดาผู้หญิงถ้าได้คุ้นเคยกับผู้ชายที่เป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยแล้วมักจะพอใจนักหนา

มหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกามีกำหนดเวลาการศึกษา ๔ ปี (นอกจากพวกแพทย์) ปีหนึ่งเรียกว่า Freshman ปีที่สองเรียกว่า Sophomore ปีที่สามเรียกว่า Junior และปีที่สี่เรียกว่า Senior ตามประเพณีของเขาแล้ว พวกเข้าปีแรกคือพวก Freshman จะ

ต้องถูกนักเรียนชั้นสูงว่างระเบียบข้อบังคับให้พวกเข้าใหม่นี่ปฏิบัติ โดยมากเราก็ถูกรังแกในวิธีต่าง ๆ และถูกจำกัดสิทธิหลายประการ ขนต้นเขาก็บังคับเรื่องการแต่งกาย สำหรับนักเรียนเข้าใหม่นี่นต้องใส่ผ้าผูกคอชะนิดหูกระต่ายที่เขาทำสำเร็จรูปแล้วซึ่งเขามีขายทุกคนต้องใส่ทุกวัน เวลาไปมหาวิทยาลัย ลักษณะของผ้าผูกคอนี่สีเขียวแปร๊ดมีเลข ๑๙๒๖ ขนาดใหญ่ทำด้วยทองเหลืองติดอยู่บนผ้าผูกคอ ดู ๆ คล้ายกับพวกนักโทษ (ปีนี้ ๑๙๒๒ แต่ที่คิดเอา ๑๙๒๑ คือจะเป็นปีที่พวกเราจะเรียนสำเร็จ พวกที่เข้าใหม่นี่นเขาเรียกว่า Class of 1926) ส่วนในเรื่องสิทธิแล้วต้องตามหลังพวกชั้นสูงทุก ๆ อย่าง เช่นเข้าคิวสั่งอาหารหรือซื้อของ พอพวกชั้นสูงเขามาเขาก็มาเข้าข้างหน้า เราก็ต้องร่นถอยออกไปดังนี้ เป็นต้น

๖๐. เข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ใน Freshman Team ของมหาวิทยาลัย

ในทางกีฬา พอมหาวิทยาลัยเปิดได้ไม่กี่วัน เขาประกาศเรียก Candidates สำหรับ Freshman Football Team อาศัยที่ข้าพเจ้าเคยเล่นเกมนี้มีความชำนิชำนาญและมีชื่อเสียงมาแล้วพอที่จะเข้าชิงตำแหน่งในทีมกับเขาได้ จึงได้ไปลงชื่อสมัครไว้ โดยไม่ได้นึกถึงว่าตัวเราก่อนข้างเล็กมาก เป็นคนที่เล็กที่สุดออกสนาม ผู้ที่มาลงชื่อสมัครทุกคนเขาเล่นได้ดีมาจากโรงเรียนต่าง ๆ แล้วทั้งนั้น ไม่ใช่มาหัดใหม่ ถ้าหัดใหม่ก็เห็นจะต้องถูกคัดออกจากสนามตั้งแต่วันแรก เมื่อได้ฝึกซ้อมกันอย่างหนักแล้วข้าพเจ้าก็ได้เข้าอยู่ใน Freshman Team โดยได้เป็นคนสำคัญของทีมอีกด้วย บรรดานักเรียนทั้งหลายจึงรู้จักและรักใคร่ชอบพอมากเพราะเล่นฟุตบอลล์ได้ดี โดยปรกติพวกนักเรียนปีแรกมักจะถูกพวกนักเรียนเก่ารังแก แต่ข้าพเจ้าไม่ค่อยถูกรังแกเท่าใดนักเพราะนักเรียนเก่าชอบ เห็นเป็นนักเรียนต่างชาติแต่มี spirit เข้มแข็งดีกันและเล่นกีฬาได้ดี

หนังสือพิมพ์ Alliance Affairs (ออกทุก ๓ เดือน) ของนักเรียนไทยได้ลงข่าวของข้าพเจ้าไว้ดังนี้ Pradit was formerly Captain of The Gunnery eleven. He graduated from The Gunnery last June and is now in Boston University. Inspite of the change from school to college, he never lost interest in sport. Pradit went out for football and was successful in making the first Freshman Team of the

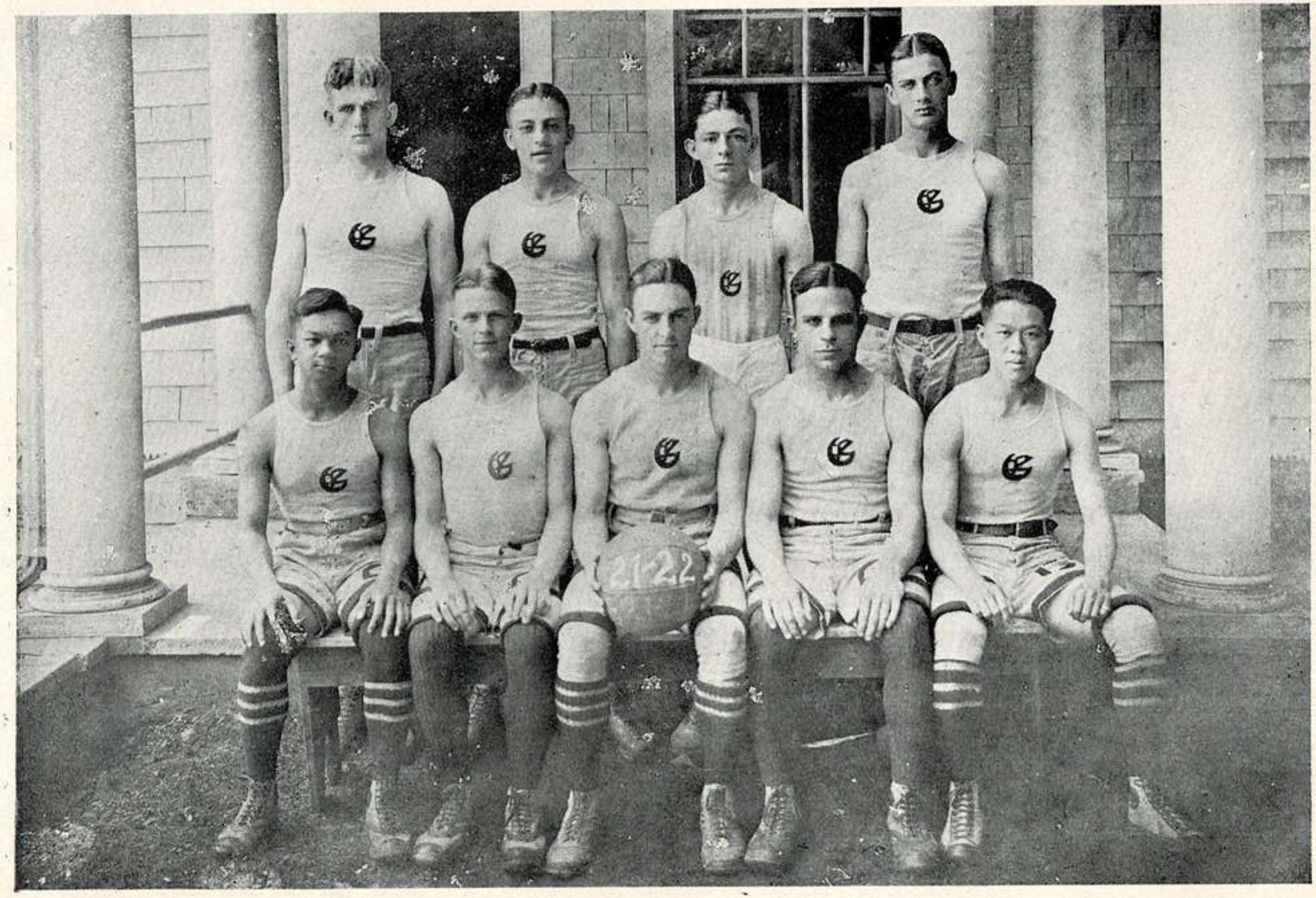
University (ประดิษฐ์ผู้ซึ่งเคยเป็นกัปตันของอเมริกันฟุตบอลล์ทีมของโรงเรียน "กันเนอร์" ได้เรียนสำเร็จจากโรงเรียนนั้นเมื่อเดือนมิถุนายนที่แล้วมา และยังได้เข้ามาเป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยยอสต้น การเปลี่ยนจากโรงเรียนมาเข้ามหาวิทยาลัยนั้นมิได้ทำให้เขาท้อถอยในทางกีฬา ประดิษฐ์ได้ออกไปเล่นฟุตบอลล์และได้ทำความสำเร็จโดยได้เข้าเล่นในทีมหนึ่งของนักเรียนปีแรกในมหาวิทยาลัย)

ตามระเบียบของมหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกาที่ต้องมี Freshman Team นั้นก็เพราะถือว่าการแข่งขันกีฬาของมหาวิทยาลัยเป็นของสำคัญ เขาไม่อยากให้มหาวิทยาลัยเอาเปรียบซึ่งกันและกัน เขาจึงห้ามเป็นอันขาดไม่ให้ผู้ที่เข้ามหาวิทยาลัยในปีแรกออกเล่นกีฬาในทีมหนึ่ง (Varsity ของมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้มีการจ้างนักกีฬาเก่ง ๆ มาเล่นเพื่อเอาชะนะกัน คืออาจมีนักเรียนเก่าที่มีเงินจ้างนักกีฬาให้มาลงชื่อเป็นนักเรียน แล้วก็ออกเล่นกีฬา ไม่ต้องเรียนหนังสือ แต่ถ้ากันพวกปีหนึ่งไม่ให้เล่นแล้วก็แปลว่าผู้ที่จะเข้าเล่นในทีม Varsity ของมหาวิทยาลัยใดต้องเข้าเรียนปีหนึ่งเต็มปีและสอบไล่ได้เสียก่อน จะจ้างนักกีฬามาเล่นไม่ได้ ต้องเข้ามาเรียนจริง ๆ ฉะนั้นสำหรับพวกปีแรกจึงต้องมี Freshman Team เพื่อเข้าแข่งขันกับ Freshman Team ของมหาวิทยาลัยอื่น หรือแข่งขันกับโรงเรียนขนาดใหญ่ ๆ และทั้งนี้เพื่อบรรดาครูสอนเล่นฟุตบอลล์ทีมหนึ่งของมหาวิทยาลัยได้ดูตัวและความสามารถของผู้เล่นแต่ละคนใน Freshman Team ว่าใครเล่นได้ดีเพียงใด เพื่อที่จะได้คัดเลือกไว้สำหรับเข้าเล่นในทีมของมหาวิทยาลัยในปีต่อไปด้วย

ในการแข่งขันฟุตบอลล์ของ Freshman Team กับโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยอื่นซึ่งมีอยู่ ๔ ครั้ง ข้าพเจ้าได้ทำแต้มให้ฝ่ายเราเป็นอย่างดี หนังสือพิมพ์ได้ลงชมเชยไว้อย่างมาก ในการเลือกกัปตันของทีมข้าพเจ้าเกือบได้รับตำแหน่ง แพ้คะแนนฝ่ายคนหนึ่งเพียงคะแนนเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเพราะเราเป็นคนต่างชาติ ผู้เล่นในทีมยังไม่รู้จักข้าพเจ้าดี เห็นแต่ว่าข้าพเจ้าเล่นได้ดีแต่ไม่รู้จักนิสัยใจคอ เพราะต่างคนก็ต่างจะพึงรู้จักกันใหม่ ๆ ทั้งนั้น

๖๑. ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน

การปกครองนักเรียนในมหาวิทยาลัยนั้นมีการคล้าย ๆ กับรัฐบาลของสห

ทีมบาสเก็ตบอล โรงเรียนกันเนอรี่ ค.ศ. ๑๙๒๑–๑๙๒๒

รัฐอเมริกา คือ มีสภาผู้แทนนักเรียน (ซึ่งเรียกว่า House of Representatives) มีสภาสูง (Senate) และมีคณะมนตรี (Cabinet) สำหรับสภาผู้แทนนักเรียนนั้นมีจำนวนผู้แทนดังนี้ Freshman 8 คน Sophomore 8 คน Junior 12 คน และ Senior 12 คน รวมทั้งสิ้นมีสมาชิก 40 คน ทั้งนักเรียนแต่ละชั้นเลือกผู้แทนของตน ส่วนคณะรัฐมนตรีนั้นมีจำนวนเพียง 5 คน ซึ่งออกจะยกเป็นผู้เลือกจากบรรดานักเรียน

ในปีแรกในมหาวิทยาลัยนี้ ข้าพเจ้าได้รับเลือกจากนักเรียนให้เข้าเป็นสมาชิกของสภาผู้แทนนักเรียน (House of Representatives) ซึ่งถือเป็นตำแหน่งเกียรติยศสูงในมหาวิทยาลัยตำแหน่งหนึ่ง คนต่างชาติมีข้าพเจ้าคนเดียวผู้เป็นสมาชิกสภานี้ได้ติดเข็ม H.R. เล็ก ๆ ที่เสื้อ ซึ่งทำให้รู้สึกภูมิใจมาก เพราะแม้ว่าเด็กอเมริกันก็ต้องเป็นผู้กว้างขวางจึงจะได้รับเลือกเข้าไปอยู่ในสภานี้ โดยที่จำนวนนักเรียนมีมาก แต่จำนวนผู้แทนมีน้อย และการเลือกตั้งนี้เป็นการเลือกตั้งโดย Popular Votes ไม่ใช่ต้องมีคุณวุฒิพิเศษอะไร ฉะนั้นสำหรับตัวข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนต่างชาติจึงรู้สึกภูมิใจมาก และที่ภูมิใจมากขึ้นอีกก็คือในจำนวน ๘ คน ที่ได้รับเลือกจากนักเรียนชั้นปีที่สองนั้น ข้าพเจ้าได้คะแนนสูงเป็นที่สอง ในปีก่อน ๆ ก็ไม่เคยได้มีนักเรียนต่างชาติได้พลัดเข้าไปอยู่ในสภานี้เลย ทั้งนักเรียนและอาจารย์และผู้บริหารกับมหาวิทยาลัยทราบกว่าเข็ม H.R. หมายความว่ากระไรแล้ว เมื่อเขาเห็นข้าพเจ้าติดเข็มนี้เขาชอบมอง คงนึกว่าเด็กต่างชาติผู้นี้ได้สละเวลาเข้าไปเป็นผู้แทนนักเรียนกับเขาด้วย ไม่เคยเห็นคนต่างผิวได้รับเกียรติอย่างนี้

๖๒. ได้เข้าแสดงอยู่ใน Musical Club

ในทางดนตรีข้าพเจ้าได้เข้าเล่นใน Musical Club คือเล่นแบนโจอยู่ใน "แบนโจคลับ" ได้เคยไปแสดงหลายหนด้วยกัน โดยปรกติเสร็จจากการแสดงแล้วมีเต้นรำ การเล่นดนตรีของข้าพเจ้านั้นแต่เดิมได้หัดเล่นแมนโดลิน แต่พอเล่นเป็นแล้วรู้สึกว่ามันง่ายเกินไป จึงหัดเล่น Tenor Banjo ซึ่งมีสายตั้งใหญ่ขึ้นอีก จะเล่นเดี่ยวก็ได้ หรือจะเล่นเข้าวงเต้นรำก็เป็นที่นิยมมาก คือเล่น Chord อยู่ในจำพวก Rythm มากกว่าข้าพเจ้ายิ่งสนใจในเรื่องดนตรีมากขึ้น ได้รู้หลักของวิชาของดนตรีก็ไพเราะว่ามันมีอะไรบ้าง ได้สนใจไปถึงวงดนตรีชนิดต่างๆ จังหวะต่าง ๆ เครื่องดนตรีที่เล่นต่างๆ ฯลฯ คงได้ความว่าเสียงดนตรีนี้มีเสียงประสานกันได้หลายเสียง คือในเพลงเดียวกันและในเวลา

เดียวกันนั้นเล่นหลายเสียงได้ บางเพลงบางตอนอาจถึง ๔ เสียงก็ได้ โดยที่เสียงต่าง ๆ นั้นเข้ากันได้อย่างนุ่มนวล นอกจากนั้นบางตอนอาจมีเสียง Obligato เข้าประกอบอีกด้วย เสียงนี้จำเป็นไปนอกทำนองของเพลงที่เดียว แต่ก็เข้ากับทำนองเพลงได้โดยพิจารณาหูชั้นอก สำหรับเครื่องมือเล่นบางชนิดเล่นหลายเสียงได้ในคราวเดียวกันเช่น เปียโน กีตาร์ หรือ แบนโจเหล่านี้ก็เล่นเสียงประสานพร้อมกันไปทีเดียวได้ เราเรียกเสียงที่เข้ากันได้นี้ว่า Chord ในแบนโจคลับนี้เขาแบ่งผู้เล่นซึ่งมีจำนวนราว ๒๕ คนเป็นพวก ๆ มีพวกเล่นเสียงหนึ่ง พวกเล่นเสียงสอง พวกเล่นเสียงสาม พวกเล่นเสียง Obligato และพวกเล่น Chord แต่ละพวกก็เล่นไปตามทางของเขา แต่เมื่อรวมกันเข้าแล้วเสียงครบและพราะชั้นอกมาก

เพลงที่เราเล่นอยู่ในแบนโจคลับนี้ มีเพลงมาร์ช มีเพลงวอลต์ซอย่างเก่า มีเพลงเบา ๆ เช่นเพลง O Sole Mio, La Paloma ฯลฯ เป็นต้น

การที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นดนตรีใน Musical Club ของมหาวิทยาลัยนอกด้วยนั้นเป็นการเพิ่มพูลความรู้ในด้านต่าง ๆ ขึ้นอีกมาก ได้รู้จักชีวิตของเด็กอเมริกันในด้านทางดนตรี แต่ไหนแต่ไรมาข้าพเจ้าเคยรู้จักชีวิตที่อยู่บนสนามฟุตบอลล์ สนามเบสบอลล์ บนพินบาสเกตบอลล์ คือชีวิตของนักกีฬา คราวนี้ได้รู้จักชีวิตของนักดนตรี ชีวิตบนเวทีชีวิตของการบรรเทิง ซึ่งคบกับเด็กอเมริกันอีกชุดหนึ่งทีเดียว

Musical Club ของมหาวิทยาลัยได้ไปแสดงหลายครั้งและหลายแห่ง ทั้งในเมืองบอสตันและเมืองใกล้เคียงบอสตัน ก่อนไปแสดงเราก็ซ้อมเพลงต่างๆที่เราจะไปเล่น สำหรับตัวข้าพเจ้าอยู่ในจำพวกเล่นประสานเสียงสอง เวลาเราไปเล่นที่ใดเขาก็ประกาศล่วงหน้าว่า B.U. Musical Club จะมาแสดงณะที่นั่น ในวันนั้น ค่ำผ่านประตูเท่าใด ๆ ก็ยอกเสร็จ ภายหลังการแสดงมีการเต้นรำ ถ้าไปแสดงนอกเมืองเราก็ไปโดยรถยนต์สองแถว ใกล้เวลาแสดงเราก็แต่งตัวราตรี หยิบเครื่องดนตรีมาขึ้นเสียงให้แน่นอน แล้วทุกคนก็ขึ้นไปบนเวทีตามที่นั่งของตน ถึงฉากที่เราต้องแสดงก็เข้านั่งประจำที่ แล้วคอยดูคนเคาะจังหวะ รูปเพลงหนึ่งๆคนดูก็ปรบมือให้เป็นเกียรติยศ เสร็จการแสดงทั้งหมดแล้วการเต้นรำก็ตามต้น บางครั้งถ้าข้าพเจ้ามีคนรู้จักที่จะเต้นรำด้วยเราก็อยู่ ถ้าไม่มีใครรู้

รักยางที่เรากำหนดลับบ้านก่อน ในMusical Club นักตามเคย คือมีคนต่างชาติต่างผิวอยู่แต่ข้าพเจ้าคนเดียว

๖๓. Cosmopolitan Club

ในมหาวิทยาลัยนั้นมีสมาคมอยู่หลายสมาคม แต่ที่ข้าพเจ้าสนใจมากก็ คือ Cosmopolitan Club สมาคมนี้เป็นสมาคมของนักเรียนต่างชาติทั้งหมดในมหาวิทยาลัย ใครจะสมัครเข้าเป็นสมาชิกได้ทั้งสิ้นรวมทั้งพวกอเมริกันด้วย จุดประสงค์ของสมาคมนี้ก็เพื่อต้องการ Social คือได้มีการพบปะกัน แลกเปลี่ยนความรู้ในความเป็นไป และวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ และจัดให้มีงานรื่นเริงสนุกสนานตามประเพณีของชาติต่าง ๆ ด้วย โดยปรกติมีเดือนละครั้ง นอกจากนักเรียนต่างชาติแล้วมีพวกนักเรียนอเมริกันสมัครเป็นสมาชิกไม่น้อย มีสมาชิกทั้งสิ้นหลายร้อยคน งานของสมาคมนี้ข้าพเจ้ารักชอบคือได้ความรู้ในเรื่องความเป็นไปของประเทศต่าง ๆ และได้พบปะรู้จักนักเรียนชาติต่าง ๆ ซึ่งมีหลายชาติหลายภาษา เนื่องจากการเป็นสมาชิกของสมาคมนี้ได้รู้จักกับนักเรียนหญิงคนหนึ่งชื่อ Eileen Green เป็นอเมริกัน น่าเอ็นดูมาก ได้พาเขาไปเที่ยวและเต้นรำด้วยเสมอ และเขาก็ได้ชวนข้าพเจ้าไปบ้านเขาบ่อย ๆ

๖๔. เช่า Apartment อยู่

ธันวาคม (๒๔๖๕) มหาวิทยาลัยหยุดคริสมาส ข้าพเจ้าได้พักอยู่ในบอสตันนั้นเอง มีนักเรียนไทยพักอยู่ในเมืองประมาณ ๒๐ คน ได้พบปะและรับประทานอาหารกันในเวลาต้นเดือนเสมอ แต่พอตกปลายเดือนทุนชักน้อยลงก็ต้องทำอาหารรับประทานเองในบ้าน หุงข้าวทำกับข้าวไทยง่าย ๆ พวกเราที่เช่า Apar ment อยู่ด้วยกันมีคุณประสบ คุณถวิล และข้าพเจ้า แต่เวลาโรงเรียนหยุดมีพวกนักเรียนโรงเรียนกินนอนต่าง ๆ มาพักอยู่ด้วยอีกหลายคน เรื่องขำ ๆ ที่พอจำได้มีอยู่หลายเรื่อง เช่นเวลาปลายเดือนเราจะทำอาหารรับประทานกัน เรี่ยไรกันคนละเล็กละน้อย พอถึงคุณถวิลจะต้องพูดอย่างเดียวกันทุกคราว คือพอเราขอสตางค์เพื่อไปซื้อกับข้าว จะต้องบอกว่า "หยิบเอาในกะเป๋าแน่ะคุณ" เราไปหยิบก็ไม่เคยมีสักสตางค์ แล้วแกจะต้องบอกว่า "ออกไปก่อนซิคุณ" อย่างนี้ทุกคราว จนเราเดาล่วงหน้าถูกทุกครั้ง อีกเรื่องหนึ่งก็เป็น

เรื่องของคุณถวิลอีก ปลายเดือนเงินในแยงค์ไม่มีเหลือเลย สตางค์ก็ไม่มีกินข้าว พอตกเย็น แยงค์ยังคงแล้วเขาก็เขยนเช็คเป็นเงิน หนึ่งเหรียญไปขึ้นเงิน กับร้านขายของ ข้างบ้าน โดยมีความคิดว่าวันเช้าจะต้องไปยืมเงินใครหนึ่งเหรียญไปใส่แยงค์ก่อนเช็คถึงจะ ไปถึงแยงค์ ครั้นรุ่งขึ้นเมื่อไปหาใครก็ไม่มีใครมีกันทั้งนั้นแม้แต่เหรียญเดียว ตกลง ยืมใครไม่ได้ เช็คถึงแยงค์เมื่อไม่มีเงินก็ถูกยกมาที่เจ้าของร้านอก เจ้าของร้านก็ยัง เชื่อ Credit คุณถวิลมาก เวลาข้าพเจ้าเดินผ่านเขาเรียกข้าพเจ้าไปปรารภว่าแยงค์คงจะ ติดผิด เพราะอย่างไร ๆ เสียเขาก็ยังมีคอกน่าสักเหรียญหนึ่งในแยงค์

Anartment ที่เราเช่าอยู่นี้มีห้อง ๓ ห้อง ซึ่งเราจัดให้เป็นห้องนอน ห้องรับแขก และห้องเขียนหนังสือ นอกนั้นมีครัวและห้องน้ำ สำหรับครัวมีเตาทำอาหาร มีที่ล้างชาม และตู้ใส่ถ้วยชาม และห้องน้ำก็มีเครื่องพร้อม แต่ห้องอื่น ๆ เราต้องหาเครื่องตบแต่งมาเอง เราต้องการเครื่องตบแต่งอะไรบ้างก็ใช้วิธีซื้อผ่อนส่งใช้ เท่ากับเป็นการเช่าซื้อ ในประเทศอเมริกาใช้วิธีนี้กันมาก จะซื้ออะไรเป็นผ่อนใช้ใกแทบทั้งนั้น คงแต่รถยนต์ลงไปจนกระทั่งเสื้อผ้าหมวกซื้อโดยวิธีผ่อนใช้ก็ได้ นับว่าสะดวกดีมาก อีกอย่างหนึ่งคือโทรศัพท์ต้องมีกันทุกห้องทุกบ้าน เพราะเขาเห็นเป็นของจำเป็นและได้รับความสะดวกมาก ส่วนราคาค่าเช่าโทรศัพท์ก็กำหนดไว้ถูก สำหรับค่าเช่า Apartment เราเสียเดือนละ ๗๐ เหรียญ ซึ่งเรา ๓ คนแบ่งกันออกคนละเท่า ๆ กัน

ข้างห้องเราพักอยู่มิสตะสาว ๓ คน คือ Celia Hopkins, Martena Sawyer และ Doris Sixton เขาเป็นเพื่อนดีกับเรามาก สามคนนี้เป็นนักเรียนบ้าง เป็นหญิงทำงานบ้าง เวลาว่างเรามักจะไปคุยกับเขาเสมอ เขาทำอะไรรับประทานมักจะเผื่อแผ่เราด้วยเสมอ เช่นทำขนมต่าง ๆ คุณถวิลก็ยาดีตามเคย ก่อนรับประทานจะต้องบอกเขาเสมอว่าอร่อยมาก

๖๙. เข้าเล่นบาสเกตบอลใน Freshman Team ของมหาวิทยาลัย

มีกรรมการมหาวิทยาลัยเปิดการสอน และการกีฬาเป็นฤดูบาสเกตบอลข้าพเจ้าก็อดไม่ได้อีก จึงได้ออกไปพยายามชิงตำแหน่งเพื่อเข้าเล่นในทีมหนึ่งของ Freshman Team ของมหาวิทยาลัย มีนักเรียนจำนวนมากที่เล่นเก่งๆมาจากโรงเรียนต่างๆออกมาพยายามชิงตำแหน่งเข้าทีม ผลที่สุดข้าพเจ้าก็ได้ทำความสำเร็จอีก คือได้เข้าเล่นในทีม

หนึ่ง ก็นับทำให้เพื่อนนักเรียนรักใคร่และยกย่องมาก เพราะได้เข้าเล่นทีมหนึ่งทั้งฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์ เป็นคนต่างชาติและตัวเล็กด้วย ในการแข่งขันกับโรงเรียนต่างๆ หลายโรงเรียนซึ่งโดยมากได้ไปเล่นที่โรงเรียนเขา ข้าพเจ้าก็ได้ไปพยายามแสดงเต็มที่ บางโรงเรียนก็มีนิเนเซียนเล็กและเพดานเตี้ยมากทำให้เราฉงน แต่อย่างไรก็ดีในการแข่งขันหลายครั้งนั้น ส่วนมากเราเป็นฝ่ายชะนะเพราะได้คนเล่นดีๆจากโรงเรียนต่างๆมาอยู่ในทีมทุกคน สำหรับตัวข้าพเจ้าซึ่งตัวเล็กและเป็นคนต่างชาตินั้นผู้คนสนใจกันมาก เขาโห่ร้องสนับสนุนให้เสมอ จะทำอะไรนิดหน่อยที่แสดงความสามารถเช่นทำแต้มได้ หรือส่งหรือรับลูกอย่างเล่น Trick อย่างว่องไวแล้ว เขาจะต้องช่วยกันโห่ร้องชอบข้าพเจ้า สำหรับหนังสือพิมพ์ต่างๆนั้นก็ได้ลงชมเชยการเล่นของข้าพเจ้าไว้มาก

ในระหว่างฤดูหนาวนอกจากต้องเรียนหนังสืออย่างหนักแล้ว ยังต้องซ้อมและเล่นอยู่ใน Freshman Basket Ball Team และยังได้ไปแสดงการเล่นกับ Musical Club หลายแห่ง ทั้งการแข่งขันบาสเกตบอลล์และการแสดงดนตรี มีคนมาดูมาฟังกันแน่นๆเสมอ และนอกจากนั้นได้ไปงานรื่นเริงและงานเต้นรำหลายครั้ง

ที่ว่าต้องเรียนหนังสืออย่างหนักนี้ ก็โดยเหตุที่ทุกมหาวิทยาลัยมีระเบียบอยู่ว่าถ้าผู้ใดเรียนเลวมากก็ต้องเข้าอยู่ Probation List และถ้าผู้ใดต้องมีชื่อขึ้นบัญชีนั้นแล้วจะเล่นกีฬาใดๆให้มหาวิทยาลัยไม่ได้เลย

ในระหว่างฤดูหนาวนี้อากาศในเมืองยอสตันมันหนาวเสียเหลือเกิน ตอนเช้าเวลาข้าพเจ้าเดินไปโรงเรียน ซึ่งมีระยะทางประมาณไมล์ครึ่งจากที่บ้านนั้นทั้งๆที่สวมเสื้อตั้งหลายๆชั้น สวมรองเท้าหลายชั้น สวมถุงมือทำด้วยขนสัตว์อย่างหนายกคอเสื้อขึ้นปิดหูมือใส่กระเป๋า เดินอย่างหลังโกงห่อตัว กว่าจะถึงโรงเรียนแทบแย่ รู้สึกชาไปหมดทั้งตัว โดยฉะเพาะอย่างยิ่ง หู จมูก มือและเท้า ยิ่งวันไหนลมจัดด้วยยิ่งแล้วใหญ่ ลมนี้ทำให้อากาศหนาวร้ายที่สุด แต่ถ้าวันไหนมีหิมะกำลังตกอยู่แล้ววันนั้นอากาศค่อยยังอุ่นหน่อย หน้าหนาวก็เบื่อตอนต้องเดินไปไหน เพราะนอกจากความหนาวทำให้ชาไปหมดทั้งตัวแล้วถนนยังลื่นต้องระวังการหกล้มอีกด้วย

๖๖. หลายสมาคม Fraternity ได้ชิญให้เป็นสมาชิก

ในมหาวิทยาลัยนี้มีสมาคมที่เรียกว่า Fraternity หลายสมาคม และมีสมา

คมสำหรับนักเรียนหญิงที่ว่า Sorority อีกหลายสมาคม (สมาคมสำหรับชายและหญิงนั้นมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน เพราะคำว่า Fraternity แปลว่า brotherhood และคำว่า Sorority แปลว่า sisterhood) แต่ละสมาคมเข้มแข็งมาก ในฐานะที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นอยู่ในทั้งฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์ทีม ได้เป็นสมาชิก House of Representatives ของมหาวิทยาลัย และเป็นนักดนตรีเล่นอยู่ใน Musical club จึงอยู่ในความต้องการของสมาคมหลายสมาคมที่จะเชิญให้เข้าเป็นสมาชิก แต่โดยที่ข้าพเจ้าก็เคยเป็นสมาชิกสมาคมชะนิดนี้มาแล้วที่โรงเรียน Gunnery และโดยที่ว่าเมื่อข้าพเจ้าเรียนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะกลับเมืองไทยการที่จะเข้าเป็นสมาชิกนั้นข้าพเจ้าก็จะไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่นัก และตอนจะเข้าเป็นสมาชิกก็จะต้องถูกทรมานอย่างหนักอีก แล้วก็ต้องเสียเงินอีกไม่น้อย ข้าพเจ้าจึงได้ขอตัวยอกและปฏิเสธสมาคมต่าง ๆ ที่มาทาบทาม

๖๗. นักเรียนไทยและนักเรียนต่างประเทศที่ต่างผิวในสหรัฐอเมริกา

สำหรับนักเรียนไทยและนักเรียนต่างประเทศที่ต่างผิวมาศึกษาวิชา ในสหรัฐอเมริกานั้นข้าพเจ้ารู้สึกว่า ส่วนมากไม่ค่อยได้รับโอกาสสนิทสนมหรือติดต่อเป็นกันเองกับชาวอเมริกันมากนัก ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการ คือ หนึ่ง. ชาวอเมริกันทั่ว ๆ ไปไม่สู้จะยกย่องคนต่างชาติ โดยฉะเพาะอย่างยิ่งพวกต่างผิว เช่นชาวตะวันออกซึ่งเป็นชนชาติผิวเหลือง สำหรับญี่ปุ่นเขาเกลียดเขาว่าญี่ปุ่นเป็นชาติที่มักลเม็ดคอยคิดเอาเปรียบเสมอ สำหรับจีนเขาดูถูกเพราะในอเมริกามีชนชาวจีนเป็นจำนวนมาก และได้ไปทำอะไรต่ออะไรไว้อย่างที่จะให้เขาดูถูกได้ เช่นทำอะไรสกปรก มีวัฒนธรรมต่ำในบางอย่างเป็นต้น สำหรับชาวฟิลิปปินโนก็เป็นเมืองขึ้นของเขา เขาก็ต้องมองอย่างดูถูก ส่วนสำหรับไทยเขาไม่รู้จัก แต่หน้าตาก็ยอกว่าถ้าไม่ใช่เจ๊กก็ญี่ปุ่นหรือฟิลิปปินโน เป็นอันก็พลอยถูกดูถูกเต็มที่ไปด้วย สอง นักเรียนต่างชาติเหล่านี้ได้งบประมาณค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนจำกัด มีพอกินพอใช้ไปเดือนหนึ่ง ๆ เท่านั้น จึงไม่มีโอกาสที่จะได้เลี้ยงดูเพื่อนฝูงตามควร สาม นักเรียนต่างชาติเหล่านี้ส่วนมากไม่สนใจที่จะคบเพื่อนฝูง บางคนก็ชอบอยู่ตามลำพัง บางคนก็ตั้งอกตั้งใจศึกษาจนไม่คิดถึงอะไรหมด ข้อเหล่านี้แหละทำให้ห่างเหิน Social Life ในประเทศอเมริกามาก แต่อย่างไรก็ดีรู้สึกว่านักเรียนไทยยังดีกว่านักเรียนญี่ปุ่น จีน หรือฟิลิปปินโนมาก

๖๘. เข้าเรียนหน้าร้อน และการประชุมใหญ่นักเรียนไทย

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๖) มหาวิทยาลัยหยุด Easter ๑๐ วัน เมื่อเปิดก็เข้าเรียนต่อไปจนถึงเดือนมิถุนายน สอบไล่ใหญ่ ข้าพเจ้าตกเสียวิชา คือวิชา Marketing หน้าร้อนนี้ข้าพเจ้าจึงเข้าเรียนต่อไปเพื่อ Make up วิชานี้ และเรียนบางวิชาของปีที่ ๒ ล่วงหน้าไว้อีกด้วย

ปลายเดือนมิถุนายนนักเรียนไทยได้มีการประชุมประจำปีที่ Wilbraham Academy ที่เมืองวิลบราแฮม มลรัฐแมสแซชูเซตส์ อยู่ห่างจากบอสตันราว ๑๐๐ ไมล์ การประชุมประจำปีเช่นนี้นักเรียนไทยไปอยู่ร่วมกันราว ๑๐ วัน มีการแข่งขันกีฬา มีแสดงละครฯลฯ นับว่าเป็นการได้รวมนักเรียนไทยให้อยู่ร่วมกัน ได้รู้จักสนิทสนม และรู้นิสัยใจคอซึ่งกันและกัน การประชุมคราวนี้มีนักเรียนไปราว ๔๐ คนกว่า คนรวมทั้งนักเรียนหญิงไทยด้วย ข้าพเจ้าต้องเรียนหน้าร้อนอยู่ในบอสตันจึงไม่มีโอกาสไปร่วมสนุกอยู่ด้วยตลอดเวลา แต่ก็ได้มีโอกาสไปวันเสาร์ อาทิตย์ อยู่สองวัน นับว่าสนุกดีพอใช้ ข่าวที่ได้จากการประชุมคราวนี้มีว่า ในการเล่นฟุตบอลนายถนัดเตะขานายชวนหัก และอีกเรื่องหนึ่งก็คือนักเรียนชายบางคนเมาสนักเรียนหญิง

หมดเทอมในโรงเรียนหน้าร้อน ข้าพเจ้าสอบได้ทุกวิชา และได้คะแนนดีเสียด้วยทีเดียวเพราะไม่มี Activities ต้องกังวล

๖๙. ขับรถยนต์ไปสิ้นคณประสบค่าบาดาพ่อลงเรือกลับประเทศไทย

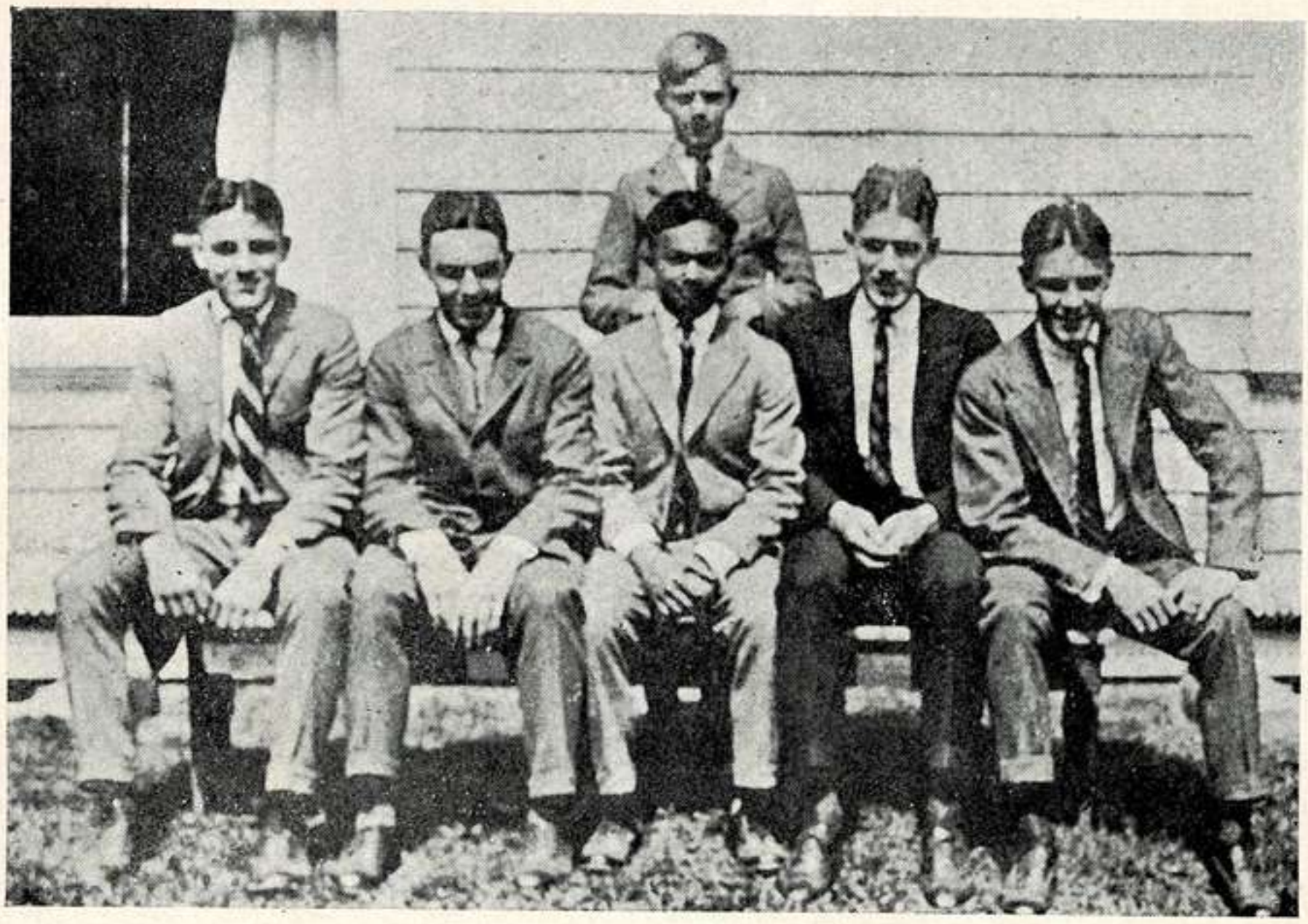
ต้นเดือนกันยายน ได้รับเงินจากบิดาสำหรับซื้อรถยนต์คันหนึ่งตามที่ขอไป ได้ตกลงเลือกซื้อรถ Willys Knight. เก๋งเป็นรถยนต์คันแรกของข้าพเจ้าเองในชีวิต ได้รถมาแล้วได้ไปเที่ยวชิชิหลายแห่งทั้งในเมืองบอสตันและเมืองใกล้เคียง ทำให้เกิดความรู้กว้างขวางขึ้นคอยรู้จักถนนหนทางที่ต่าง ๆ และรู้จักบ้านเมืองดีขึ้นมากเพราะได้มีโอกาสไปด้วยตนเองโดยสดวก

รถยนต์ในประเทศอเมริกามีมากมายเหลือเกิน ทั้งประเทศมีจำนวนมากกว่า ๒๐ ล้านคัน หรือคิดเฉลี่ยต่อพลเมืองแล้วทุก ๆ พลเมือง ๖ คนมีรถยนต์คันหนึ่ง ที่เป็นเพราะเขาเห็นว่ารถยนต์เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก ยกฐานะจาก Luxury มาเป็นสิ่งจำ

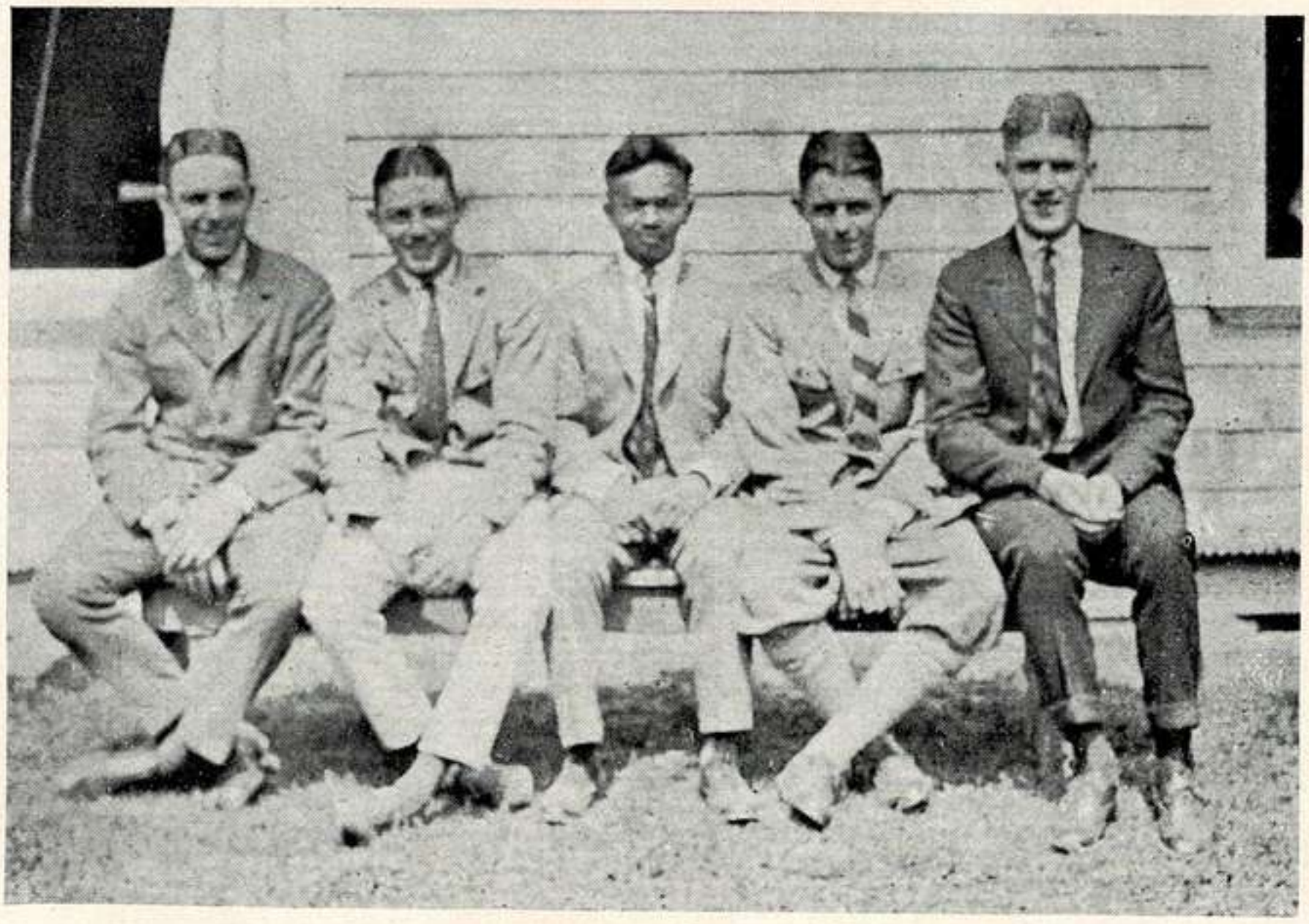
เป็น และราคาของรถที่ถูก ๆ ก็มีมาก แล้วยังซื้อผ่อนได้อีก น้ำมันก็ถูก และความสะดวกที่ให้กับเจ้าของรถยนต์ก็มีมาก ถนนดีๆมีไปทุกหนทุกแห่งจนกระทั่ง village เล็กๆ การจราจรในเมืองต้องลำบากมากเพราะเต็มไปด้วยรถยนต์ ที่จอดรถก็หายาก เวลาไปธุระหรือซื้อของในเมือง โดยฉะเพาะอย่างยิ่งถนนบางสายแล้วอย่าไปรถยนต์เลย ไปรถใต้ดินหรือรถรางสดวกกว่า ไม่ต้องคอยมองหาที่จอดรถ นอกจากนี้ยังต้องคอยระวังกฎข้อบังคับจราจรต่าง ๆ อีกด้วย มิฉะนั้นตำรวจจราจรก็จะเล่นงาน พลตำรวจในประเทศอเมริกานี้แกล้งเอาเรื่องที่เดียวถ้าเราปฏิบัติผิดกฎจราจร

ในการที่คุณประสงจะเดินทางกลับประเทศไทยนั้น ได้ตกลงจะไปลงเรือที่เมืองมอลทรีออล ในประเทศคานาดา และได้ชวนคุณประสาทและข้าพเจ้าให้ไปส่งให้ถึงที่โดยไปรถยนต์ของข้าพเจ้า เราจึงได้ชวน หม่อมเจ้าวรวรากร วรวรรณ กับนายจรูญ เพียรเขียน ไปด้วยรวม ๕ คนด้วยกัน ออกเดินทางผ่านมลรัฐนิวแฮมฟเชีย และเวอร์มอนต์ แล้วก็เข้าเขตต์คานาดา รวมเวลาเดินทาง ๒ วันถึงมอทรีออล ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่สุดของประเทศคานาดาเมืองหนึ่ง เมื่อข้าพเจ้าได้เคยไปครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ ๓–๔ ปีมาแล้วโดยพายเรือไป ก่อนเข้าเมืองต้องข้ามสพานยาวข้ามแม่น้ำเซนต์ลอเรนซ์ เราพักเที่ยวอยู่ ๒—๓ วัน คุณประสบก็ลงเรือ “ออโซเนีย” ส่วนเรา ๔ คนก็ย่ายหน้ากลับบอสตัน

โดยเหตุที่ในสหรัฐอเมริกาห้ามการขายเหล้าอย่างเด็ดขาด ฉะนั้นจึงมีผู้คนข้ามไปเที่ยวในประเทศคานาดามากเพื่อไปกินเหล้า และเพื่อขากลับได้แอบซ่อนเร้นเอาเข้าไปได้บ้างไม่มากก็น้อยตามความสามารถของตน แต่การกระทำเช่นนั้นเป็นการเสี่ยงมาก เพราะถ้าตำรวจจับได้ก็ต้องถูกริบของกลางและอาจถูกปรับอีกด้วย เพราะเวลาข้ามเขตต์แดนเขาค้นดูในรถทั้งคัน อย่างไรก็ดีสำหรับพวกเราก็อดที่จะเสี่ยงกันไม่ได้ จึงตกลงกันเอาเข้ามาคนละขวดใส่ในกระเป๋าเสื้อคลุม ไม่ซ่อนในรถ เพราะนึกเสียว่าเราไม่ได้เอามาขาย เอามากินต่างหาก และเพียงขวดเดียวเท่านั้น จับได้ก็เอาไปเถอะ ถึงถูกปรับก็คงไม่มากนัก ถึงอย่างนั้นเวลาตำรวจเขามาตรวจเราก็อดใจเต้นไม่ได้ แกก็คงรู้เพราะเห็นกระเป๋าเราพองต่าง ๆ แต่แกเห็นไม่มากมายจึงทำไม่รู้ไม่ชี้ปล่อยไป

The Gunnery School Student Council 1921-1922

The Gunnery School Athletic Association 1921-1922

เมืองมอนทรีออลนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเซนต์ลอเรนซ์ อยู่ใต้เมืองควิเบค๑๙๐ ไมล์ มีพลเมืองร่วมล้านคนเป็น French Canadian เป็นส่วนมาก ใกล้ๆกับเมืองนี้น้ำตกและมีลองแก่งโดยเรือกลไฟขนาดใหญ่ ซึ่งเราได้ไปขึ้นเรือนั้นด้วย ระหว่างอยู่ในเรือเวลาล่องแก่งผ่านก้อนหินใหญ่ ๆ และเรือก็แล่นค่อนข้างเร็วน่ากลัวชนหิน แต่กัปตันเห็นจะชำนาญมาก

ประเทศคานาดา Cabot สองคนพี่น้องเป็นผู้มาพบเมื่อ ค.ศ. ๑๔๙๗ แต่พงษาวดารตั้งต้นกล่าวถึงเมื่อ ค.ศ. ๑๕๓๔ เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครอง เมืองควิเบคที่ข้าพเจ้าเคยพายเรือไปเมื่อ ๙ ปีมาแล้วนั้น ได้ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๘ ต่อมาเมื่อ ค.ศ. ๑๗๕๙ ก็ได้ยอมตกไปเป็นของอังกฤษโดยสัญญาที่ลงนามในปารีสในปีนั้น

ประเทศคานาดาเป็นประเทศที่มีเนื้อที่กว้างขวางใหญ่โตเกือบสามล้านเก้าแสนตารางไมล์ แต่จำนวนพลเมืองมีไม่ถึง ๑๖ ล้านคน เป็นเขาเป็นป่าเสียเป็นส่วนมาก ถ้าพูดถึงธรรมชาติแล้วเป็นประเทศที่สวยงามจริง

๗๐. ได้เข้าทีมอเมริกันฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัย มีรูปและเรื่องราวลงหนังสือพิมพ์

ทั่วประเทศอเมริกา

ตั้งแต่เดือนกันยายน (๒๔๖๖) อายุได้ ๑๙ ปี ๙ เดือนเศษ ก่อนมหาวิทยาลัยเปิดราว ๒–๓ อาทิตย์ มหาวิทยาลัยได้ประกาศเรียก Candidates ออกเล่นฟุตบอลล์สำหรับ Varsity Team โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นเป็นคนสำคัญใน Freshman Team มาแล้วจึงมีผู้มาหนุนให้ออกเล่น Varsity และว่าคงจะได้เข้าทีมได้ ข้าพเจ้ากระสกยาดๆ เพราะตัวเราเล็กเหลือเกิน ขืนออกเล่นก็คงตายแน่ การเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ในทีมของมหาวิทยาลัยไม่ใช่ของเล่น ๆ ผู้ที่เคยเห็นการฝึกซ้อมหรือการแข่งขันแล้วคงจะรู้ ไม่ต้องถึงชั้นมหาวิทยาลัย เพียงชั้นโรงเรียนธรรมดาถ้าใครอ่อนไม่กล้าหาญหนักแน่นก็เป็นเรื่องหนักเหมือนกัน แต่เมื่อถูกหนุนหนัก ๆ เข้าและนึกถึงอยากจะทำชื่อเสียงของตนและให้แก่ชาติด้วยก็เลยไปสมัครไว้ จำนวนผู้สมัครทั้งสิ้นหลายร้อยคน ล้วนรูปร่างใหญ่โตยังกับยักษ์ และได้เคยเล่นเป็นดารามาจากโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งนั้น ก่อนมหาวิทยาลัยเปิดเรียนตั้ง ๓ อาทิตย์นั้นการซ้อมตั้งต้นแต่ ๔ โมงเช้าตลอดไปจนค่ำ อาหารกลางวันเขาจัดเลี้ยง พอมืดเข้าก็เข้า Arena มี Indoor Practice เปิดไฟสว่างจนเวลาที่มุเศษ ถึง

สองท่มจิงเลิก ยางวันซ้ายังมีการสอน Plays ต่าง ๆ บนกะดานดำอิกด้วยไปจนถ้ำ ๔ ท่มก็เคย ซ้อมกันอย่างเอาเป็นเอาตาย ผู้ทลงชื่อสมัครต้องทำงานกันอย่างหนักมาก แล้วพวก Coaching Staff ก็ตั้งต้นตัดคนลงเป็นรายวันไปโดยวิธี ๑. สอบประวัติของผู้สมัครเล่นแต่ละคนไปว่าเคยเล่นตำแหน่งใดที่โรงเรียนใดมาแล้ว มีความชำนาญอย่างใด เคยแข่งขันกับใคร ฯลฯ ๒. ทดลองให้วิ่งเร็ว วิ่งหลบ Tackle ขว้าง เตะ รับลูกบอลส์ และทดลองไหวพริบต่าง ๆ ฯลฯ ภายใน ๒—๓ อาทิตย์จำนวนผู้สมัครเล่นที่มีจำนวนหลายร้อย ก็ถูกตัดลงมาจนเหลือ ๓๐ คนเท่านั้น ๓๐ คนนี้เรียกว่า Varsity Squad ถ้าจะแข่งขันกับมหาวิทยาลัยใดโดยปรกติทั้ง ๓๐ คนนี้ต้องไปด้วย ข้าพเจ้าได้เหลืออยู่ในจำนวน ๓๐ คนนี้ และเป็นคนเล็กที่สุด ได้เข้าเล่นกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ หลายครั้ง เช่น Dartmouth. Brown, Holy Cross, Syracuse, Army, New York University ฯลฯ ในการแข่งขันกับ Dartmouth College ที่ Hanover N.H. นั้นข้าพเจ้าได้ไปพบครูที่เป็นผู้สอนให้ข้าพเจ้าเล่นฟุตบอลส์ คือแกเคยเป็นครูสอนกีฬาอยู่โรงเรียนกันเนอร์ แกเป็นผู้สนับสนุนและเป็นผู้ที่เห็นว่าข้าพเจ้ามีความเร็ว ความกล้า อดทน และมีเชาว์ไหวพริบ ที่จะเป็นนักฟุตบอลได้อย่างดี เมื่อแกได้ทราบว่าข้าพเจ้าได้เข้าเล่นในทีมมหาวิทยาลัยยอสตัน แกดีใจมากเพราะแกถือว่าเป็นผู้ที่ได้ฝึกสอนมาแต่ต้น ฉะนั้นเมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปกับทีมพอถึงสถานีรถไฟ Hanover แกได้มาคอยต้อนรับ พอข้าพเจ้าลงจากรถไฟแกก็เข้ามากอด เวลานี้แกมาเป็นครูสอนกีฬาของ Dartmouth College การแข่งขันต่าง ๆ มีในวันเสาร์ ส่วนวันจันทร์ถึงวันศุกร์นั้นเป็นวันซ้อม แต่ถ้าต้องเดินทางไปเล่นไกล ก็ต้องออกเดินทางตั้งแต่วันศุกร์วันนั้นก็ต้องซ้อม การซ้อมและการ Training นี้หนักมาก ทุก ๆ คนใน Squad ความถูกซ้อมและ Training อย่างหนักนี้กำลังวังชามากเท่าใดๆก็ไม่ค่อยเหนื่อย Muscles ที่ตัวแข็งราวกับเหล็ก เมื่อมหาวิทยาลัยเปิดการสอนการซ้อมก็เลื่อนไปตั้งต้นแต่บ่าย ๓ โมงแต่ก็ไปเลิกกลางคืนเช่นกัน เพราะฉะนั้นเวลาเรียนหรือท่องหนังสือไม่ค่อยจะมี แต่ฤดูฟุตบอลส์สั้นมาก ตั้งต้นเดือนกันยายนไปหมดเอาปลายเดือนพฤศจิกายน ชั่วระยะเพียง ๒ เดือนเศษเท่านั้น

การที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นฟุตบอลส์ในทีมของมหาวิทยาลัยนี้ มีผู้คนสนใจกันมาก เพราะเป็นคนต่างชาติและตัวเล็กมาก หนังสือพิมพ์ในทุกเมืองทั่วสหรัฐอเมริกา

ได้ลงรูปและเรื่องมากมาย บางฉะบับก็ตั้งให้เป็นเจ้าไทยเสียด้วย ฉะเพาะในบอสตันนั้นรูปและเรื่องราวข้าพเจ้าลงแทบทุกวัน จะเดินไปไหน จะทำอะไร มีคนรู้จักแทบทั้งเมือง บางทีนั่งรับประทานอาหารในโฮเต็ลหรือโรงอาหารก็มีคนมายืนดู ไปดูละครพอเข้านั่งก็มีคนมองเป็นตาเดียวกัน ทั้งนี้รู้สึกว่าได้ทำชื่อเสียงให้คนไทยและเมืองไทย แต่ข้าพเจ้าก็ต้องผ่านอันตรายมาก เพราะกีฬาชะนิดนี้สำหรับตัวเล็กๆอย่างข้าพเจ้าในระยะสองเดือนนี้โดยมากถ้าไม่ตายก็ค่างเหลือง อันที่จริงก็นับว่าได้รับเกียรติยศอันดีสำหรับผู้ที่ได้เข้าอยู่ใน Varsity Squad เพราะจำนวนนักเรียนทั้งสิ้นหมื่นกว่าคน Squad ต้องการเพียง ๓๐ คนเท่านั้น ผู้ที่ออกมาพยายามชิงตำแหน่งเพื่อเข้าเล่นในทีมตั้งหลายร้อยคน ซึ่งแต่ละคนก็มีชื่อเสียงและมีความชำนาญในการเล่นมาจากโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งนั้น เราต้องแสดงให้ปรากฏว่าเราดีกว่าเขาจริง ๆ จึงจะเหลืออยู่ใน ๓๐ คนนี้ได้ เด็กอเมริกันทุกคนก็นิยมการเล่นกีฬากันมากเสียด้วย คือทุก ๆ คนอยากได้เข้าเล่นอยู่ในทีมเพื่อชื่อเสียงของตน และให้คนนับหน้าถือตา

หนังสือพิมพ Alliance Affairs ซึ่งเป็นหนังสือพิมพรายสัปดาห์ของนักเรียนไทยลงข่าวข้าพเจ้าไว้ดังนี้ "It is gratifying to know that the most popular student in the Sophomore class of Boston University is our friend Pradit Sukhum. He was in the Varsity Football Team this fall, and made an excellent showing. The Transcript described him as follows. "Although scanty weight is a considerable handicap in defensive play, he is a speedy ball carrier and has a deceptive shift in his running which sends him weaving in and out and makes him extremely hard to tackle". Besides his activity in Football he is a member of the House of Representatives at college, an assistant manager of Hockey, a member of the University Musical Club, a member of class Executive Committee, Vice-President of University Cosmopolitan Club, Vice-President of Foreign Trade Club. Above all, as the Boston Transcript described, he is a good student. (เป็นที่น่ายินดีที่ทราบว่า ผู้ที่กว้างขวางที่สุดในชั้นปีที่สองในมหาวิทยาลัยบอสตัน คือเพื่อนของเรา ประดิษฐ์ สุขุม เขาได้เล่นอยู่ในทีมฟุตบอลซึ่งเป็นหนึ่งของมหาวิทยาลัยในฤดูนี้ และได้แสดง

ความสามารถให้เห็นว่าเล่นได้อยู่ในชั้นเยี่ยม หนังสือพิมพ์ "แทรนสคริปต์" (หนังสือพิมพ์รายวันในเมืองบอสตันฉะบับหนึ่ง) ได้กล่าวถึงเขาดังต่อไปนี้ "แม้ตัวเขาจะมีน้ำหนักเบาซึ่งเป็นการเสียเปรียบเป็นอย่างมากในเมื่อเป็นฝ่ายรับ แต่เวลาเป็นฝ่ายรุกแล้วเขาเป็นผู้ที่วิ่งพาลูกบอลล์ไปได้อย่างรวดเร็วมาก และเขามีวิธีการในการวิ่งของเขา ซึ่งหลบเข้าหลบออกได้อย่างว่องไว ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งจับตัวเขาได้ยากมาก" นอกจากเขาได้เล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยแล้ว เขายังเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน เป็นผู้ช่วยผู้จัดการของทีม "ฮอกกี้" ของมหาวิทยาลัย แสดงอยู่ในวงดนตรีของมหาวิทยาลัย เป็นกรรมการบริหารงานของนักเรียนชั้นที่สองของมหาวิทยาลัย เป็นอุปนายกของสมาคมนักเรียนต่างชาติของมหาวิทยาลัย และเป็นอุปนายกของสมาคมการค้าขายระหว่างชาติของมหาวิทยาลัย นอกจากนั้นหนังสือพิมพ์บอสตันแทรนสคริปต์ยังได้กล่าวว่าเขาเป็นนักเรียนที่ดีอีกด้วย

หนังสือพิมพ์บางฉะบับลงดังนี้ "A fine Student and as nifty a 125 Pounds Half back as ever darted and bounced on a Boston University Gridiron etc. (เป็นนักเรียนที่ดี และเป็นฮาฟแบคที่มีน้ำหนักเพียง ๑๒๕ ปอนด์ ที่คล่องแคล่ว ซึ่งไม่เคยปรากฏในสนามฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัยบอสตัน) ฯลฯ

"Inspite of the fact that he was always very light in weight he made his team and glories in the tear and smash of the game. He is doing a very wonderful stunt up at B.U. and Coach Whelan only wishes he had about 40 more pounds of weight. He is a flash down the field and with a peculiar ability to change his pace weaves in and out among the men like a runaway piece of quicksilver" etc. (ถึงแม้ว่าเขาจะมีน้ำหนักเบามาก แต่ด้วยความยากขั้นและความพยายามในการเล่น เขาก็ได้เข้าอยู่ในทีมและได้รับเกียรติอย่างสูง ในทีมของมหาวิทยาลัยบอสตันนี้เขามีเล่ห์เหลี่ยมในการเล่นดีมากจนกระทั่ง Dr. Whelan ครูผู้ฝึกสอนของทีมใคร่จะให้เขามีน้ำหนักมากขึ้นอีกสัก ๔๐ ปอนด์ ขนสนามแล้วเขาเป็นผู้ที่วิ่งเร็วมาก และมีความสามารถอย่างปลาดในการเปลี่ยนฝีเท้า หลบเข้าหลบออกระหว่างผู้เล่นอีกฝ่ายหนึ่งได้เหมือนกับปรอท ฯลฯ

ยาณะยัติ์ลงว่า ข้าพเจ้าเวลาวิ่งแล้วหลบว่องไวเหมือนปลาไหล "as clusive as an eel"

เพื่อแสดงให้เห็นว่าเรื่องราวของข้าพเจ้าอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์มากเพียงใด หนังสือพิมพ์ฉะบับหนึ่งลงว่า "One thing is certain. If Football players were scored according to the number of inches written about them in the public prints: if they were credited with a touchdown for every column; a field goal for every picture and a goal from touchdown for the Sunday Supplement, young Pradit Sukhum would be the season's leading point maker. About every newspaper writer who deals with Football in Boston has received, during the past week or two, a request from out of town reading: "Send one thousand words about Siamese Prince on B.U. Team." Interviewers have worn a path across Volkman Field and the young man has come to consider his day's work only half done when Dr. Whelan dismisses the squad for the evening - for the literary men are yet to be encounted" etc. (เป็นที่แน่นอนว่า หากผู้เล่นฟุตบอลในประเทศอเมริกาทั้งหมดทำแต้มได้ตามที่มีเรื่องของผู้นั้นเขียนลงในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ คือถ้าเขาได้ touchdown (นำลูกบอลล์ผ่าไปถึงหลังโกล์อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งนับให้ ๖ แต้ม) สำหรับเรื่องราวที่ลงทุกคอลัมน์ในหนังสือพิมพ์ เตะลูกข้ามโกล์ (ได้ ๓ แต้ม) สำหรับรูปที่ลงในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ทุกรูป และเตะลูกข้ามโกล์ภายหลัง touchdown (ได้ ๑ แต้ม) สำหรับเรื่องราวที่ลงในหนังสือพิมพ์วันอาทิตย์แล้ว หนุ่มประดิษฐ์ สุขุม คงจะเป็นผู้ทำคะแนนได้สูงที่สุดในฤดูการแข่งขันนี้ ในระยะหนึ่งหรือสองอาทิตย์ที่แล้วมานี้ ผู้เขียนข่าวหนังสือพิมพ์ทุกฉะบับในเมืองบอสตันที่เกี่ยวกับฟุตบอลล์ ได้รับคำขอร้องจากหนังสือพิมพ์จากเมืองต่าง ๆ ว่า "ขอให้ส่งประมาณ ๑,๐๐๐ คำเรื่องเจ้าชายไทยที่เล่นอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยบอสตัน" ผู้ขอสัมภาษณ์จำนวนมากได้เดินทักสนามฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัยจนเป็นรอยทาง และหนุ่มผู้นี้มีความรู้สึกว่างานของเขาพึ่งเสร็จไปได้ครึ่งเดียว ในเมื่อครูผู้ควบคุมทีมสั่งหยุดการซ้อมสำหรับเย็นวันนั้น เพราะยังมีพวกหนังสือพิมพ์จำนวนมากที่จะต้องให้สัมภาษณ์ต่อไปอีก) ฯลฯ

Newspaper cuttings และรูปที่เขาส่งมาให้นั้นมีมากมายถ่ายกองจนเก็บไม่ไหว ส่งมาจากทั่วอเมริกา วิธีการของพวกหากินทางส่งรูปนี้ คือเขาจัดตั้งเป็นคลาย ๆ กับบริษัทขึ้น คือเหมือนระมัสาขาในทุก ๆ เมืองทั่วหนังสือพิมพ์ ถ้ามีรูปหรือเรื่องราวของใครเขาก็ตัดส่งไปให้เจ้าของเรื่อง แล้วขอให้ส่งเงินไปให้เขาแห่งละหนึ่งเหรียญ ข้าพเจ้าเกือบล้มละลายเพราะต้องส่งเงินไปให้เขาแห่งละหนึ่งเหรียญ ที่เขาตัดส่งมานั้นทั้งจากเมืองใหญ่และเมืองเล็ก โดนเข้าไปหลายสิบ พวกหนังสือพิมพ์ในเมืองยอสตันที่ไปดูการซ้อมฟุตบอลของมหาวิทยาลัยได้ลงเรื่องข้าพเจ้าเสมอ เช่นวันหนึ่งลงว่า "he is small fast, scrappy and eager to learn the game" "Sukhum featured in the scrimmage held" (เขาตัวเล็ก เร็ว อดทน และสนใจที่จะเรียนเกมนี้ สุขุมได้แสดงเป็นดาราในการฝึกซ้อมวันนี้)

Line-up ของ Backfield ของทีมมิดดิงนี้ Quarterback "Waldo" Worcester or Sukhum, Halfbacks "Mickey" Cochrane and "Buster" Williamson, Fullbark "" Spike Carlson

หนังสือพิมพ์บางฉบับลงว่า มีผู้หญิงพอใจข้าพเจ้ามากเลยเขียนรูป "คาตูน" เป็นรูปข้าพเจ้าแต่งตัวเล่นฟุตบอล ถือลูกบอลอยู่มือหนึ่ง อีกมือหนึ่งยกห้ามไม่ให้ผู้หญิงสัก ๗—๘ คนเข้ามาใกล้ ผู้หญิง ๗—๘ คนนั้นมีผมดำ ผมแดง ผมทอง คุกเข่าอยู่ ต่างยื่นมือขอความรัก ข้าพเจ้ายกมือห้ามและว่า "Please don't interfere" (โปรดอย่าเข้ามายุ่ง) คาตูนรูปนี้พิมพ์ใหญ่มาก ครึ่งหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์

ชาวอเมริกันนิกแปลกมาก ชอบบูชาผู้มีชื่อเสียง (Hero) เสียเหลือเกิน โดยปรกติแล้วผู้ที่เป็นคนต่างชาติและมีผิวดำเหมือนอย่างคนไทยแล้วเขามักดูถูกและไม่เกี่ยวข้องด้วย แต่ถ้าเป็น Hero เข้าหน่อยก็บูชาโดยไม่ถือผิวเลย เช่นเวลาที่สมาคมต่างๆ ในมหาวิทยาลัยเขามีงานเต้นรำแล้วโดยมากเขามักจะเชิญข้าพเจ้าในฐานะเป็นคนสำคัญของมหาวิทยาลัยไปด้วย พอโผล่เข้าไปในสถานที่ใดแล้วพวกผู้หญิงมักจะเข้ามาแย่งกันขอข้าพเจ้าเต้นรำ บางคราวใน Dance หนึ่งพวกผู้หญิงขอเปลี่ยนเต้นรำด้วยตั้ง ๓—๔ คน

ข้าพเจ้ารู้จักอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อเชเลน เป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยผู้

หญิงแห่งหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนนักเรียนประมาณสองพันคน วันหนึ่งเขาโทรศัพท์มาขอให้ไปรับที่โรงเรียนเขาเวลาบ่าย๓โมง ข้าพเจ้าได้ไปตามนัด ครั้นแล้วเขาก็ชวนเข้าไปในตึกใหญ่ซึ่งเป็นห้องโถง เขาพูงข้าพเจ้าเข้าไปในห้องโถงนซึ่งมีนักเรียนผู้หญิงนับไม่ถ้วนยืนอยู่สองแถว มีทางเดินเล็กนิดเดียว ข้าพเจ้าประหม่าเต็มที จึงถามเขาว่านักเรียนเหล่านี้เขามายืนทำไมกัน จะมีอะไรกันหรือ เขาเลยตอบว่า เปล่าดอก เขาได้บอกกับเพื่อนนักเรียนของเขาว่าข้าพเจ้าจะไปหาเขา นักเรียนทั้งหลายจึงมายืนรวมกันทนโดยที่เขาอยากดูตัวข้าพเจ้า พอได้ยินเท่านั้นข้าพเจ้าก็ขาสั่นขึ้นมาทันทีรีบฉุดเขาเวิ่งหนีจากห้องโถงมาขึ้นรถ

ในเวลาที่ฟุตบอลล์ทีมเดินทางไปเล่นกับมหาวิทยาลัยในเมืองอื่น โดยปรกติเราเดินทางไปโดยรถไฟ มีรถของเราคันหนึ่ง พอถึงสถานีของเมืองที่เราจะลง มีคนมาคอยดูทีมของเราแน่นสถานี เพราะในเมืองนั้น ๆ ลงหนังสือพิมพ์เรื่องและรูปพวกเราไว้พร้อมทั้งวิจารณ์ตัวคนเล่นเป็นคนๆไป ครั้นแล้วเราก็ขึ้นรถ "บัส" พิเศษไปพักที่โฮเต็ลที่หรูที่สุดในเมืองนั้น อาหารกลางวันก่อนเล่นพวกเราถูกจำกัดให้รับประทาน เช่นให้รับประทานซุปหนึ่งจาน ขนมปังทาเนยสองชิ้น เนื้อทอดขนาดปานกลาง มันบด และผักเล็กน้อย และของหวานหนึ่งจานเท่านั้นพอ เพราะเขากลัวจะวิ่งไม่ไหว เขาบอกว่าไว้รับประทานหนักเอามื้อเย็นภายหลังเมื่อเราชะนะแล้ว

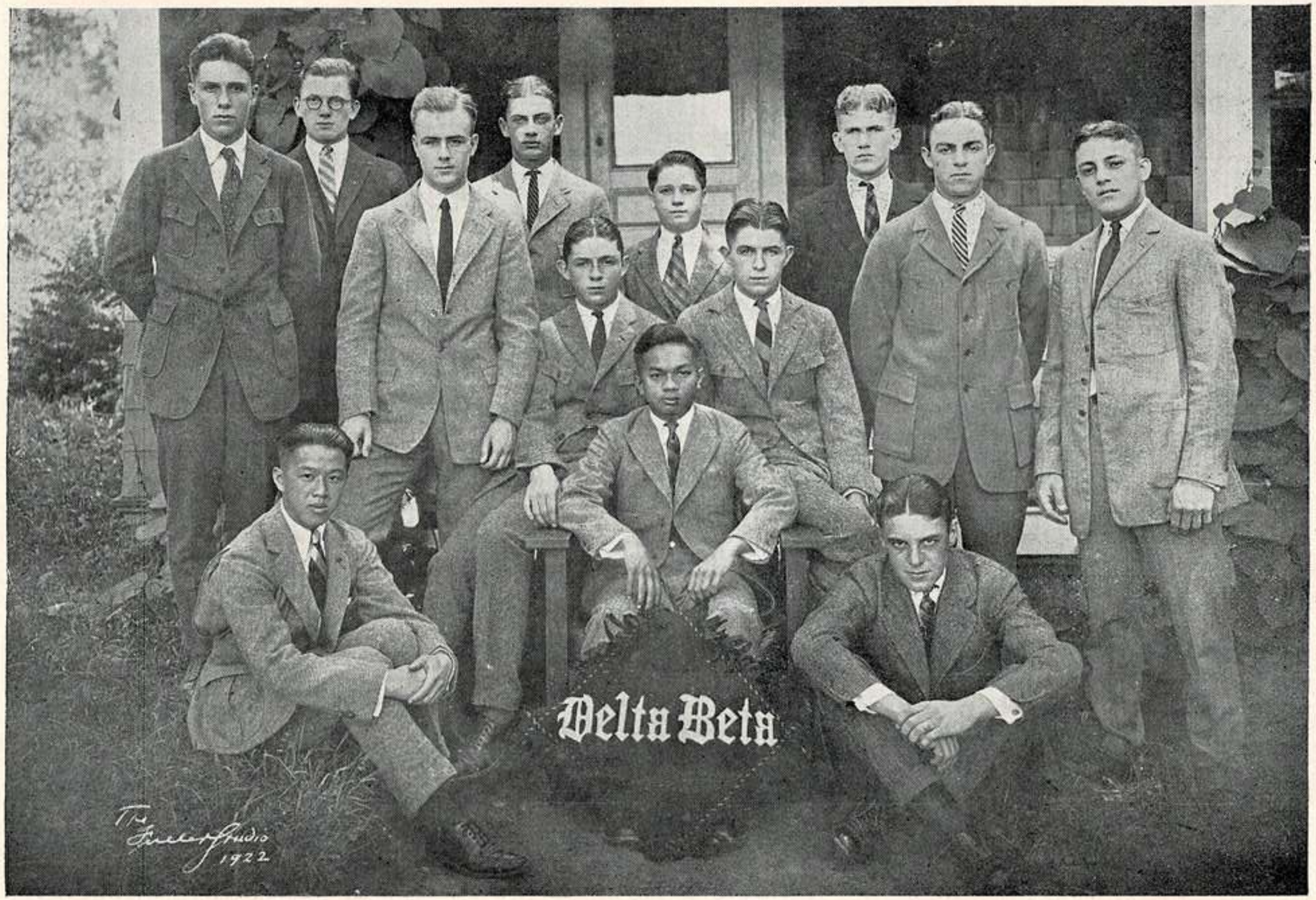
เสร็จจากรับประทานอาหารกลางวันแล้วก็ขึ้นรถยนต์ไปยังสนามซึ่งมีคนดูนับหมื่น ๆ แสน ๆ แตรวงของมหาวิทยาลัยทั้งสองต่างก็บรรเลง Cheering Section (การโห่ร้องสนับสนุน) ก็ตั้งต้น Cheer สนั่นหวั่นไหว พวกเล่นเข้าห้องแต่งตัว ก่อนแต่งตัวพวกลูกน้องของเราก็จะนวดและบีบ Muscle ให้ทั่วตัว แล้วเราก็เข้ายูนิฟอรม สำหรับตัวข้าพเจ้าสั่นไปหมดทั้งตัว ในระหว่างแต่งตัวนั้นใครอดนเต้นมากและต้องขัสสาวะเสียหลายครั้ง แต่งตัวเสร็จแล้วหัวหน้า Coach ก็เรียกชุมนุมผู้เล่นแล้วต้นสั่งสอนถึงการที่จะเล่นวันนี้ ทั้งเตือน ทั้งดุ ทั้งเอาใจเสร็จ แล้วก็ต้นของทีมก็ออกลูกยอลล์วิ่งนำพวกเราลงสนาม พอเข้าสนามเสียงพวกคนดู Cheer ให้อย่างเต็มที ทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสซ้อมกันเล็กน้อยราวสัก ๑๐ นาที คือมีการซ้อมแตะลูก รับลูก ขว้างลูก ใครมีหน้าที่อย่างใดก็คอยซ้อมเสียให้ดี ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืดแขนยืดขาและให้เส้นประสาทดี

ขึ้นจากการประหม่า และเพื่อให้คนดูได้เห็นความสามารถของผู้เล่นในการเตะ รับและขว้างอีกด้วย สำหรับตัวข้าพเจ้ามีหน้าที่คอยรับลูก ในเวลาซ้อมนั้นไม่ค่อยยาก เพราะคนเตะ ๆ มาจากที่ไกลตั้ง ๕๐ หลา ลูกก็ลอยมาสูงมาก ถ้าลมแรงก็กะที่ตกของลูกยากหน่อย เพราะเราต้องวิ่งเข้าไปรับให้ได้ มองดรอบสนามคนนั่งดราวกับนับหมื่นตั้งหลายหมื่นคน ทุกคนก็มองเราด้วยความสนใจว่า เด็กไทยตัวเล็กๆคนนี้ซึ่งกำลังวิ่งอยู่กลางสนามจะรับลูกได้หรือไม่ เราก็ทราบดีอยู่แล้วว่าถ้าเรารับได้เขาก็ตบมือให้ แต่ถ้าเรารับไม่ได้เขาก็ร้องเสียง "ยู" กันทั้งสนาม เย็นการโห่ความเลวให้เรา แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าแน่ใจเสมอว่าเราจะไม่พลาด และไม่เคยพลาดสักครั้ง สักครู่หนึ่งการแข่งขันก็ตั้งต้น การแข่งขันนี้แบ่งเป็น ๔ Quarters. Quarter ละ ๑๕ นาที คนดูสนุกสนานและ excite มาก หมด 2 Quarters หยุดพักครึ่งเวลา ๑๕ นาที พวกเล่นกลับไปพักที่ห้องแต่งตัว หัวหน้า Coach ก็ด่าพวกเราว่าเล่นผิดอะไรบ้าง ดราวหนึ่งข้าพเจ้าถูกด่าอย่างเจ็บว่า เขาไม่ทราบว่าพ่อแม่ของข้าพเจ้าจะทำลูกออกมาโง่อย่างนี้ อีกดราวหนึ่งว่า คนโง่ๆอย่างข้าพเข้ามาเข้ามหาวิทยาลัยได้อย่างไร การด่าเรากยอมฟังเพราะคนเล่นอื่น ๆ ก็ถูกด่าอย่างแรง ๆ ด้วยกันทั้งนั้น

ในการเดินทางดราวหนึ่งข้าพเจ้าเดินอยู่ในรถไฟมีฝรั่งคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าเดินมาก็ยิ้มด้วย ข้าพเจ้าก็ยิ้มตอบ และนึกในใจว่าผู้นี้เราไม่เคยรู้จักเลยทำไมแกจึงมายิ้มกับเรา แต่พอเดินผ่านที่ที่แกนั่งซึ่งแกกำลังอ่านหนังสือพิมพ์อยู่ จึงได้เห็นรูปข้าพเจ้าโตเกือบเท่าครึ่งหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ และในหน้านั้นมีเรื่องข้าพเจ้าเกือบทั้งหน้า

การที่ข้าพเจ้าเล่นฟุตบอลได้ให้มหาวิทยาลัยนี้เองจากเรื่องราวและรูปได้ลงทั่วไปหมดทั้งประเทศอเมริกา รวมทั้งในกรุงวอชิงตันด้วย เจ้าคุณบุรีฯซึ่งเป็นราชทูตอยู่ที่กรุงวอชิงตันได้มีหนังสือมาเตือนข้าพเจ้าให้ระวังตัวให้มาก เพราะเกมนี้มีอันตรายมาก ตัวเราเล็กจะตายเสียเปล่าๆแต่ข้าพเจ้าจะหยุดกลางคันก็ไม่ได้ อย่างไร ๆ ก็ต้องเล่นไปให้หมดฤดูเสียก่อน

การแข่งขันฟุตบอลระหว่าง Sophomore และ Freshman Class ซึ่งเป็นงานประจำปี และถือว่าเป็นการแข่งขันที่สำคัญภายในมหาวิทยาลัย นักเรียนทั้งหมดจะต้องไปดู ข้าพเจ้าได้เล่นให้ Sophomore Class และเป็นผู้ที่ทำให้ฝ่ายข้าพเจ้าเป็นฝ่ายชะนะ ซึ่งเมื่อเสร็จการ

สมาชิกสมาคม เดลตา เบตา ค.ศ. ๑๙๒๑–๑๙๒๒

แข่งขันแล้วนักเรียนจำนวนมากทั้งหญิงชายได้เข้ามาแสดงความยินดี หนังสือพิมพ์ในยอสต้นลงเรื่องข้าพเจ้าไว้ด้วย "The Football event was the big feature of the afternoon and brought out many indications of talent from the two classes. Pradit Sukhum of the Varsity Squad played a stellar game and his many gain through line and around ends placed the Sophs in scoring distance.

It was after success rushes up the field that the Siamese lad was finally sent over for the only touchdown etc." (การแข่งขันฟุตบอลเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของงานบ่ายวันนี้ และได้เห็นเหลี่ยมในชิงไหวพริบหลายประการของแต่ละฝ่าย ประดิษฐ์ สุขุม ซึ่งเล่นอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยได้แสดงเป็นเยี่ยมในการแข่งขันนี้ และในการยุกรุกของเขาทั้งทางในและทางรอบนอกได้นำลูกบอลผ่านเข้าไปใกล้เส้นชัยชะนะ ภายหลังการสำเร็จในการยุกรุกเข้าไปเป็นชั้นๆ ผลที่สุดเด็กไทยผู้นี้ก็ได้นำลูกบอลข้ามเส้นชัยชะนะไปได้ ซึ่งเป็นผลสำเร็จครั้งเดียวในการแข่งขันครั้งนี้ ฯลฯ)

ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงเรื่องการเล่นกีฬาไว้มาก แต่ทั้งนี้ก็เพราะการเล่นกีฬานี้ได้ทำให้ข้าพเจ้ามีชื่อเสียงโด่งดัง ทำให้เพื่อนนักเรียนและคนอื่นๆยกย่องข้าพเจ้ามาก เป็นทางนำไปให้ข้าพเจ้าได้ดีในทางอื่นๆต่อไปอีกด้วย เช่นได้รับเลือกตั้งเป็นอะไรต่ออะไรในโรงเรียนและในมหาวิทยาลัย ได้ไปรู้จักกับครอบครัวอเมริกันมากมายจนได้รู้จักจิตต์ใจของชาวอเมริกัน แต่การเล่นกีฬาทั้งหมดของข้าพเจ้านอยากจะบ่นมากๆอยู่ตอนเดียวเท่านั้น คือตอนเล่นฟุตบอลอยู่ใน Varsity Squad ของมหาวิทยาลัย คือข้าพเจ้าต้องเหน็ดเหนื่อยและอดทนเหลือเกิน เพราะตัวข้าพเจ้าเล็กมาก การซ้อมทุกๆวัน ข้าพเจ้าต้องซ้อมเล่นกับทีมหนึ่งซึ่งมีตัวดาราหลายคน พวกนี้ตัวใหญ่และเล่นเก่งมาก เวลาข้าพเจ้าถือลูกวิ่งไปโดนพวกนี้ Tackle เข้าทีเดียว ตัวข้าพเจ้าก็แทบจะหลุดเป็นชิ้นๆไปทีเดียว และเวลาที่เป็นฝ่ายรับก็ต้อง Tackle ดาราของมหาวิทยาลัยที่ถือลูกมา ซึ่งเขาเล่นเก่งมาก ตัวข้าพเจ้าก็คลอนไปหมดทั้งตัว แต่ด้วยความมานะอดทนยอมสู้ตายจึงเล่นได้จนตลอดฤดู บางคราวในเวลาชุลมุนกันแล้วเราเป็นผู้ล้มอยู่ข้างล่างถูกพวกยักษ์เหล่านั้นทับทั้งเหยียบด้วยรองเท้าอันมีตะปู ขาของข้าพเจ้าเหวอะแลเห็นกระดูกขาว เลือดไหลโทรม แต่จะทำอย่างไรได้ต้องซ้อมไปจนกว่าเขาจะสั่งเลิก เรื่องนี้

จะพูดถึงผู้ที่ไม่เคยเล่นฟุตบอลอเมริกันก็คงจะไม่เข้าใจแน่ แต่ถ้าผู้ที่เคยเล่นหรือรู้จักเกมนี้เป็นอย่างดีแล้วจะเข้าใจความหมายของข้าพเจ้าโดยตลอด ในเวลาที่ซ้อมกันนั้นหลายคราวที่หัวหน้าครูผู้สอนเกมนี้และผู้เล่นรวมทั้งดาราตัวสำคัญได้เข้ามา ถอด ข้าพเจ้าโดยที่เห็นว่าอดทนและทำได้ดีเหลือเกิน ไม่กลัวตาย เช่นดาราตัวสำคัญวิ่งถอยลูกมาได้หลายพันผ่ายข้าพเจ้ามาตลอดแล้วยังเหลือข้าพเจ้าคนเดียวนี่ละนั้กจะทำแต้มได้ ข้าพเจ้าก็วิ่งเข้าไปพุ่งตัวเข้า Tackle เขาล้มลงได้ ดังนี้ทุกคนสงสารข้าพเจ้าและรักข้าพเจ้ามาก เห็นว่ากล้าหาญจริง ข้าพเจ้าก็ใจไม่ค่อยดีเหมือนกัน รู้สึกเหมือนวิ่งเข้าใส่รถยดถนน และยางคราวข้าพเจ้าได้ลูกก็วิ่งผ่านพวกดาราไปทำแต้มได้หลายครั้ง เหล่านี้แหละที่ทำให้พวกหนังสือพิมพ์ที่ไปดูการซ้อมได้เห็นความกล้าหาญ อดทน และเห็นฝีมือจึงได้นำไปเขียนชมเชยให้อย่างดีในหนังสือพิมพ์ประจำวันแทบทุกวัน

การผึกสอนวิธีการเล่นอเมริกันฟุตบอลใน มหาวิทยาลัย และ โรงเรียนนั้นผิดกันมากทีเดียว ผิดกันคล้าย ๆ กับการศึกษา คือการสอนที่โรงเรียนนั้นสอนให้เล่นอย่างธรรมดา ส่วนการสอนที่มหาวิทยาลัยนั้นสูงมาก สอนให้รู้ถึงความมุ่งหมายของเกมนี้ และสอนพิเศษไปในทางจิตวิทยาในเวลาเล่น ให้รู้และสังเกตุการกระทำของอีกฝ่ายหนึ่งโดยตลอด ฯลฯ ผู้ผึกสอนมีหลายคน สอนให้เล่นเป็นตำแหน่ง ๆ ไปทีเดียว เทคนิคของการเล่นที่มหาวิทยาลัยผิดกับโรงเรียนสามัญไกลกันมาก ข้าพเจ้ายังได้เคยคิดเสมอว่า ถ้าเมื่อเราอยู่โรงเรียนแล้วมีความรู้เรื่องฟุตบอลเท่ากับที่เราได้มาเรียนรู้ที่มหาวิทยาลัยเราจะเล่นได้ดีขนกว่าที่เป็นมาแล้วอีกมาก อีกประการหนึ่งก็คือความชำนาญถ้าเล่นอยู่ในทีมมาแล้วหลาย ๆ ปีก็ทำให้เล่นได้ดีขึ้นอีกมากทีเดียว

๗๑. เกียรติที่ได้รับในปีที่สองในมหาวิทยาลัย

นอกจากได้เข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลในทีมหนึ่งของมหาวิทยาลัยแล้ว ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน (House of Representatives) สำหรับปีที่สองเลือกโดยนักเรียนชั้น Sophomore ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกของสภานี้อีก โดยได้คะแนนสูงมาก ทั้งนี้ข้าพเจ้ารู้สึกได้รับเกียรติยศเป็นอย่างสูง เพราะได้เป็นสองปีติด ๆ กัน และคนต่างชาติก็ยังมีแต่เพียงตัวข้าพเจ้าคนเดียว

นอกจากนั้นได้รับเลือกให้เป็น Vice—President ของ Cosmopolitan Club โดยสมาชิกของสมาคมนี้อันเป็นตำแหน่งมีเกียรติ กิจการของสมาคมนี้ก็คงดำเนินอย่างที่ที่แล้วมา คือมีการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน และมีอะไรสนุก ๆ ตามประเพณีของประเทศต่างๆโดยปรกติเดือนละครั้ง นานๆก็มีงานเต้นรำบ้าง เนื่องจากข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นอุปนายกก็มีส่วนเป็นต้นคิดว่าเราจะมีอะไรกันบ้าง สังเกตดสมาชิกสมาคมนี้ติดอกติดใจสมาคมนี้มากว่าสนุกสนานเพลิดเพลินใจดี แต่พวกที่เป็นเจ้าหน้าที่ต้องวิ่งเต้นเหนื่อยหน่อย สำหรับงานของสมาคมโดยมากข้าพเจ้าต้องเป็นผู้จัดขึ้นว่าจะมีอะไรบ้างและถ้าเป็นงานเต้นรำแล้ว โดยมากข้าพเจ้าได้จัดให้มีในห้องเต้นรำในโฮเต็ลที่หรู ๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้คนอเมริกันดูถูกคนต่างชาติ ไหนๆเราจะมีงานทั้งทีแล้วต้องมีให้ดีที่สุดเลยไม่อย่างนั้นอย่ามีดีกว่า

ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็น Vice – President ของ Foreign Trade Club ซึ่งเป็นสมาคมที่มีความมุ่งหมายไปในทางการค้า นักเรียนที่สนใจในทางนี้สมัครเป็นสมาชิกแล้วมีการเชิญบุคคลสำคัญสำคัญในทางการค้ามาสนทนาเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ฟัง เพื่อเป็นความรู้ เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง สมาชิกสมาคมนี้ส่วนมากเป็นอเมริกัน และมีจำนวนร้อยกว่าคน

สำหรับบริหารกิจการของนักเรียนในชั้นหนึ่ง ๆ ในมหาวิทยาลัยนั้นเขามี Class Executive Committee ซึ่งมีจำนวน ๕ คน เลือกตั้งโดยนักเรียนในชั้นนั้น ข้าพเจ้าได้รับเลือกโดยนักเรียน Sophomore Class ให้อยู่ในคณะกรรมการนี้ นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้รับเลือกให้อยู่ใน Freshman Initiation Committee ซึ่งเป็นคณะกรรมการที่จะต้องวางกฎข้อบังคับและระเบียบการให้นักเรียนที่เข้า – มหาวิทยาลัยชั้นแรกปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปีที่แล้วมาเราเป็นนักเรียนเข้าใหม่ก็โดนนักเรียนชั้นสูงแกล้ง โดยมีกฎข้อบังคับที่ต้องปฏิบัติร้อยแปดประการ ปีนี้เราก็แก้ตัวกับพวกเข้าใหม่ต่อไป

ในระหว่างนี้โดยที่เป็น hero ของมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าได้รับจดหมายโดยฉะเพาะจากผู้หญิงวันละไม่ต่ำกว่า ๒๐ ฉะนั้นทุกวันทั้งที่เรารู้จักและไม่รู้จัก ที่รู้จักเราก็ตอยไป ส่วนที่ไม่รู้จักโดยมากแกก็เขียนชมมาบ้าง ขอรูปมาบ้าง นัดพบมาบ้าง ในเรื่องนัดพบข้าพเจ้าไม่กล้าลองเลย เพราะเวลานั้นไม่ค่อยมีเวลาว่าง และการไปพบคนไม่

รู้จักและไม่เคยเห็นกันเลยเกรงไปหลายประการ เช่นเราอาจไม่พอใจเขาด้วยประการใดประการหนึ่งก็ได้ เดี๋ยวไปโดนคนชั่วหรือแม่ขี้โป้ยหรือจะว่าเกลียดเข้า เราเป็นคนขี้เกรงใจก็ต้องพาเขาไปเที่ยว ถ้าหากใครเห็นเข้าเราก็อายเขา หรือไม่ทางเขาเมื่อเห็นตัวเราเข้าแล้วอาจไม่ชอบก็ได้ดังนั้น ฉะนั้น ให้รู้จักแต่ชื่อกับรูปในหนังสือพิมพ์ไว้เท่านั้นดีกว่า

๗๒. การศึกษา

การศึกษาได้ Take Course ปีที่ ๒ ของมหาวิทยาลัย คือเรียนการบัญชีต่อจากปีที่ ๑ เพราะวิชานี้ยากมากต้องเรียน ๒ ปีเต็ม ๆ การเรียนปีนี้สมมุติว่าเราเป็นสมุห์บัญชีห้างร้านหรือบริษัท ต้องทำบัญชีให้ถูกต้องตามข้อความที่เขาตั้งมา เรียนเศรษฐศาสตร์ เรียนภาษาอังกฤษเกี่ยวกับการค้า ฝรั่งเศสและสเปนนิช เรียนกฎหมายพาณิชย์ และการแข่งความ สำหรับกฎหมายพาณิชย์และการแข่งความอาจารย์ที่สอนชมเชยว่าทำได้ดี

เวลาเรียนหนังสืออยู่ในห้องเรียน ข้าพเจ้ารู้สึกว่าข้าพเจ้าออกจะซนไปสักหน่อย คือชอบนั่งแถวหลัง ๆ แล้วก็เล่นอะไรตลกกับพวกเพื่อน แต่รู้สึกว่าอาจารย์ทุกคนรักและเอ็นดูข้าพเจ้ามาก ไม่เคยดุ พอเข้าชั้นเกือบต้องยิ้มด้วย แล้วก็กวักมือเรียกให้ไปนั่งแถวหน้าๆเพื่อจะได้ไม่ซน ที่อาจารย์รักและเอ็นดูข้าพเจ้าก็เห็นจะเป็นด้วยเพราะเป็นนักกีฬา Popular กับนักเรียนและมี Spirit เป็นเด็กอเมริกัน

นักเรียนมหาวิทยาลัยที่ต้องหางานทำเพื่อได้รายได้มาเลี้ยงชีพ และเพื่อเป็นค่าเล่าเรียนนั้น ในประเทศอเมริกาไม่มีการดูถูกกันเลย เขากลับยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความเพียรที่จะศึกษาไปจนถึงที่สุด ทั้งที่ไม่มีทุน ต้องทำงานกลางคืนหรืองานพิเศษนอกเวลาเรียนเพื่อได้เงินมาจ่ายในการศึกษา ฉะนั้นในมหาวิทยาลัยต่างๆจึงมีนักเรียนประเภทนี้อยู่แห่งละไม่น้อย และอาชีพชั่วคราวของนักเรียนเหล่านี้ก็มีต่าง ๆ กัน เช่นไปขายอินชัวรันซ์ หรือขายของตามบ้าน เป็นนักสืบข่าว หรือเขียนเรื่องลงหนังพิมพ์ ตลอดจนเดินโต๊ะอาหารในที่ต่าง ๆ เป็นต้น การอินชัวรันซ์ในประเทศอเมริกานั้นมีมากมาย คือมีบริษัทอินชัวรันซ์มาก รับอินชัวรันซ์ทุกอย่างที่เราประสงค์จะอินชัว จนถึงกับว่าการอินชัวรันซ์บางอย่างเป็นสิ่งที่ขบขันก็มี เช่นดาราภาพยนตร์ที่มีชื่อสวยเขาก็อินชัวขาเขาว่าจะสวยอยู่อย่างนี้ไปเป็นเวลาเท่านั้นๆปีตัวยราคาเงินนับแสน หรือผู้เล่นซอไวโอลินเก่งอินชัวนิ้วมือ

ของเขาด้วยราคาตั้งล้านเหรียญดังนี้เป็นต้น

๗๓. งาน "ปาร์ตี้" ที่กรุงวอชิงตันและ "วินัส"

ปีนี้วาคม (๒๔๖๖) มหาวิทยาลัยนี้ดเทอมคริสมาส ได้เดินทางลงไปเที่ยวกรุงวอชิงตันโดยรถยนต์ ได้ไปพบเพื่อนเก่าๆ เช่นมาการเรตลกสาวยายไก่ซึ่งเป็นสาวและสวยพอใช้ Dorothy Pattison, Allan Duffy ซึ่งเคยร้องเพลงมาแล้วที่โรงเรียน "กันเนอร์" ได้ไปเที่ยวชิรถเล่นและไปเต้นรำกันบ้าง

การเดินทางไกลโดยรถยนต์ในฤดูหนาวในเวลาที่มีหิมะตกเต็มไปหมดนั้นค่อนข้างจะมีอันตรายอยู่บ้าง คือถนนหนทางลื่นมาก ยางรถยนต์เราก็ต้องหุ้มโซ่ แม้กระนั้นเวลาขึ้นเขาหรือลงเขาและต้องเลี้ยวด้วยแล้ว ท้ายรถชักจะปัดๆทำท่าทางจะตกเขาเอาด้วย เล่นเอาบางทีทำให้ผู้นั่งในรถใจหายไม่น้อย บางคราวเวลาที่หิมะกำลังตกจัด ลมพายุก็แรง การขับรถลำบากมาก มองไม่เห็นทางและถนนเลย ต้องค่อยๆ คลานไป

ระหว่างพักอยู่กรุงวอชิงตันนี้เพื่อนชายข้าพเจ้าคนหนึ่งชื่อเจมส์ โนแลนเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยเดียวกัน ได้เชิญข้าพเจ้าไป "ปาร์ตี้" เต้นรำแห่งหนึ่งสนุกสนานดีมาก ได้ไปรู้จักกับหญิงคนหนึ่งชื่อ "วินัส" กำลังสาวรุ่น หน้าตาสวยทีเดียว พูดจาช้าๆและมีลำเนียงอย่างชาวเมืองใต้ของอเมริกา บ้านอยู่อเลกแซนเดรีย ระยะทางราว ๗ ไมล์จากกรุงวอชิงตัน เราถูกใจกันมาก พอได้รับการแนะนำกันก็นั่งเกาะกันอยู่ตลอดเวลา คืนวันนั้นข้าพเจ้าได้เต้นรำกับเขาแทบทุกครั้ง เพลงแรกที่เต้นด้วยกันคือเพลง "Dirty Hands Dirty Face" ข้าพเจ้ายังจำเพลงนี้ได้และถ้าได้ยินเข้าที่ใดก็ต้องนึกถึงเขาทุกที ต่อจากวันนั้นเราก็ได้คบต่อกันตลอดมา คือได้ไปมาหาสู่กัน ได้เขียนจดหมายถึงกันเป็นเวลานาน

โดยปรกติ "ปาร์ตี้" ตามบ้านของชาวอเมริกันนี้สนุกสนานกันมาก เพราะหญิงชายเข้ากันได้อย่างสนิทสนม แลชาวอเมริกันชอบสนุกชอบมีการเล่นอย่างกันเองสนุกๆ หลายอย่าง ทุกๆคนที่ไปทำหน้าที่อย่างดี คือเมื่อเราไปสนุกแล้วก็ต้องสนุกให้เต็มที่ ไม่ใช่มานั่งร้องไห้ทำอะไรก็ต้องทำกันระมัดระวังอายกันอยู่ไม่ได้ เวลาเต้นรำก็ห่างไกลกันอย่างดี เวลาเต้นรำพลางคุยกันพลาง พูดจากันหวานๆถึงเวลาเลิกแล้วก็

ไม่อยากกลับบ้านเสียเลย

๗๔. Activities ในเทอมฤดูหนาว

มกราคมมหาวิทยาลัยเปิดการสอน ข้าพเจ้าต้องเหน็ดเหนื่อยใน Activities หลายอย่าง คือ ๑. เล่นอยู่ในบาสเกตบอลล์ทีมซึ่งมีการฝึกซ้อมและการแข่งขันอยู่เสมอ ๒.เล่นดนตรีอยู่ในMusical Clubซึ่งต้องมีการฝึกซ้อมและไปแสดงในที่ต่างๆเสมอ ๓.ได้ถูกเลือกตั้งให้เป็นผู้ช่วยผู้จัดการของฮอกกี้ทีมของมหาวิทยาลัย จึงต้องไปจัดการในเรื่องนี้ด้วย คือต้องไปประจำอยู่ที่Boston Arena(สถานที่แข่งขันกีฬาต่างๆเป็นอาคารใหญ่มาก สำหรับฤดูหนาวแล้วก็เป็นที่แข่งขันฮอกกี้บนน้ำแข็ง) ในเวลาที่มีเวลามีการซ้อมและมีการแข่งขัน ๔.อยู่ใน Committee สำหรับจัดงาน Social ต่างๆของมหาวิทยาลัย ๕. เป็นสมาชิกสภานักเรียนของมหาวิทยาลัย ๖. เป็นอุปนายก Cosmopolitan Cinb ๗. เป็นอุปนายก Foreign Trade C ub ฯลฯ

เกมฮอกกี้บนน้ำแข็งเป็นเกมที่รวดเร็วเหมือนกัน มีข้างละ ๖คนทุกๆคนต้องเล่นสเกตน้ำแข็งเก่งมากๆ ต้องวิ่งเร็ว ต้องหยุด ต้องเลี้ยวได้ให้คล่องๆกับเท้าเปล่าการดูเกมนี้สู้กว่าสนุกน้อยกว่าฟุตบอลล์หรือบาสเกตบอลล์ มหาวิทยาลัยมีการแข่งขันฮอกกี้ตลอดฤดูประมาณ ๘ เกม ซึ่งถ้าเกมใดแข่งขันในเมืองบอสตันก็ได้แข่งขันในบอสตันอารีนา และมักจะแข่งขันเวลากลางคืน มีคนซื้อตั๋วเข้ามาดูเกมหนึ่งๆ หลายพันคน

ในมหาวิทยาลัยบอสตันนี้มีสมาคมอยู่สมาคมหนึ่งเรียกว่าD vil's Den Sporting Club สมาคมนี้แปลกมาก มีความมุ่งหมายให้เป็นของแปลกไม่มีอย่างอื่นใหม่ๆกิจการของสมาคมนี้เพื่อความสามัคคีเป็นส่วนใหญ่ ผู้เป็นสมาชิกต้องมีชื่อตัวใหม่ในเวลาไปร่วมประชุมด้วยกัน ชื่อประจำตัวนี้คล้ายๆกับว่าพวกเราอยู่ในนรก เวลาประชุมต้องใส่หน้ากากหัวกะโหลก แล้วต้องมีกองไฟคล้ายๆกับอยู่ในนรกจริงๆ พวกสมาชิกต้องเรียนคำพูดต่างๆที่ต้องใช้เวลาพบปะกัน จะเห็นได้ว่าพวกนักเรียนมหาวิทยาลัยอเมริกันต้องคิดให้มีอะไรแปลกๆเสมอ การเข้าสมาคมนี้พวกสมาชิกเก่าเป็นผู้เลือกสมาชิกใหม่ เมื่อข้าพเจ้าได้รับเชิญ เขาก็กระซิบบอกว่าให้รับเถิด สมาคมนี้สนุกและแปลกมาก ข้าพเจ้าจึงรับเชิญเป็นสมาชิก การเป็นสมาชิกสมาคมนี้เขาออกหน้าสื่อ

สำคัญรับรองด้วย ทำรูปร่างคล้ายประกาศนียบัตร สีแดงมีรูปหัวกระโหลกรอยด้านคนต่างชาติก็คงมีตัวข้าพเจ้าคนเดียวอีกที่พลัดเข้าไปอยู่ในสมาคมนี้

๗๕. แฟรนเซส

เฮมส โนแลน เพื่อนนักเรียนที่มหาวิทยาลัยได้แนะนำให้รู้จักกับพี่สาวของเขาชื่อแฟรนเซส ซึ่งมาเรียนหนังสืออยู่ในมหาวิทยาลัยในบอสตัน เป็นหญิงผมสีแดงหน้าตาหน้าเอ็นดูมาก พูดจาอ่อนหวานและช้า ๆ แฟรนเซสได้เช่า Apartment อยู่กับเพื่อนหญิงอีก ๒ คน แฟรนเซสกับข้าพเจ้าสนิทสนมกันมาก ได้พบปะและไปเที่ยวด้วยกันเสมอ ๆ พอน ๆ แฟรนเซสนึกว่าเขาคงจะแต่งงานกับข้าพเจ้าเป็นแน่

เมษายน (๒๔๖๗) มหาวิทยาลัยบีดอิสเตอร์ ๑๐ วัน แฟรนเซสได้เชิญข้าพเจ้าไปพักที่บ้านเขาที่เมืองพิสคเตลในมลรัฐแมสแซชูเซตส์ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากบอสตันประมาณ ๔๐ ไมล์ ได้ไปพักอยู่ที่นั่น ๓-๔ วัน ได้ไปรู้จักกับบิดามารดาของเขา บ้านเขาตั้งอยู่ชนเนินเขานอกเมืองออกไปหน่อย ทั้งครอบครัวเขานอกจากบิดามารดาแฟรนเซส,เฮมส์แล้วยังมีน้องสาวอีกคนหนึ่ง ทุก ๆ คนดีต่อข้าพเจ้ามาก หนังสือพิมพ์ในเมืองนั้นได้ลงข่าวเกรียวกราวในการมาที่เมืองนั้นของข้าพเจ้า แฟรนเซสได้พาไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ รวมทั้งพาไปเต้นรำในเมืองด้วย

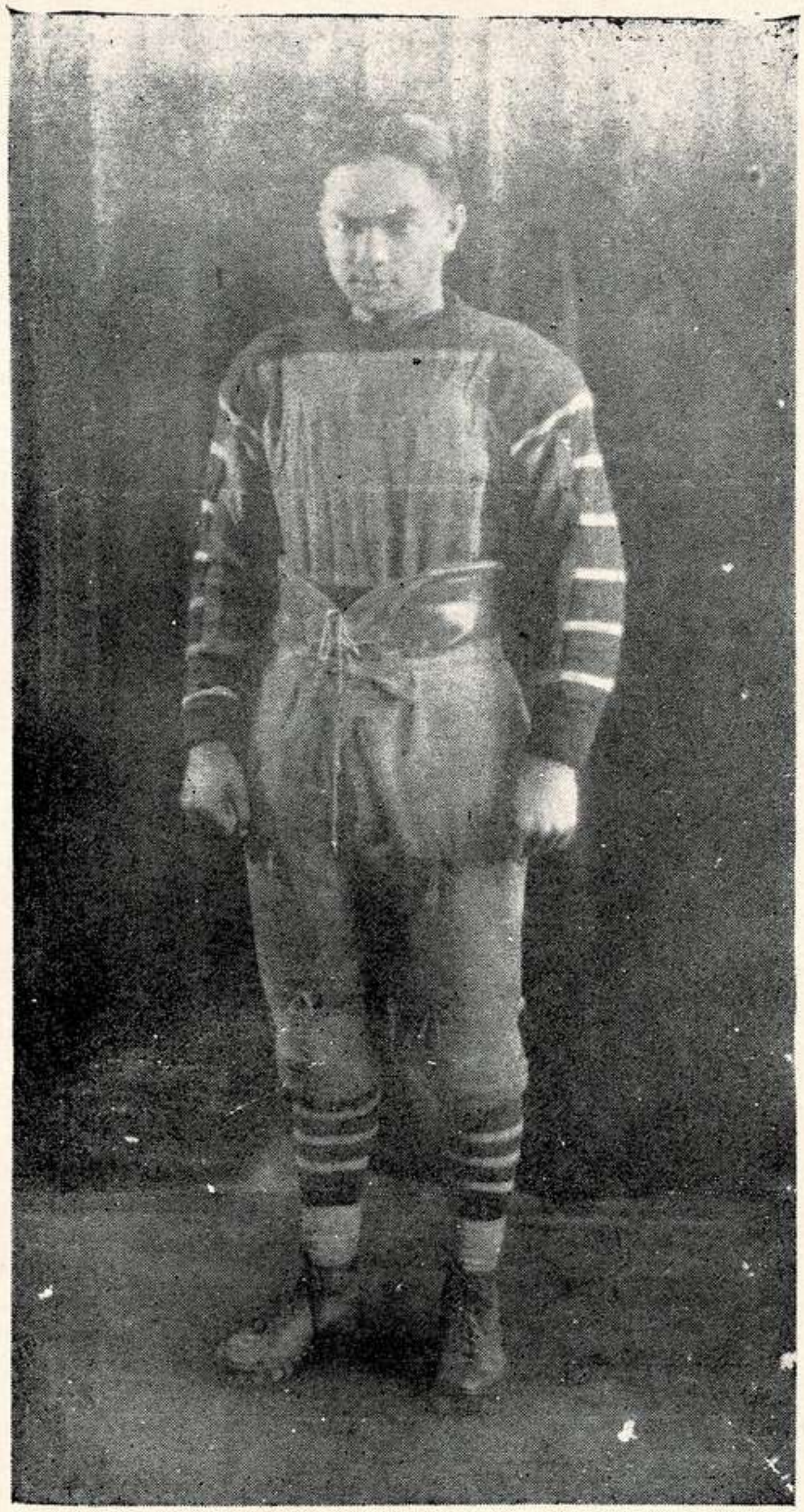
การไปเต้นรำใน Public Dance Hall ในสหรัฐอเมริกานั้น สำหรับคนไทยถ้าจะเข้าไปคนเดียวโดยไม่มีผู้หญิงไปด้วยแล้วเป็นไม่เหมาะอย่างยิ่ง เพราะจะหาคู่เต้นรำด้วยยากเต็มที แม้พวกผู้หญิงประจำที่จะเป็นคู่เต้นรำก็รังเกียจที่จะเต้นรำกับคนต่างผิว แต่ถ้ามีผู้หญิงของเราไปด้วยแล้ว เราไปกันหลาย ๆ คนก็ค่อยยังชั่วหน่อย คือแปลว่าแม้เราจะเป็นคนต่างผิวเราก็ยังมีเพื่อนฝูงสมาคมด้วย และสำหรับคนอเมริกันนิสัยอย่างหนึ่งคือถ้าเป็นเพื่อนรักใคร่กันกับเรามากแล้วเขาไม่ถือผิว เขาสนิทสนมเป็นกันเองกับพี่น้องท้องเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้นถ้าคนอเมริกันคนอื่นมาดูถูกเราแล้ว เขาเป็นเดือดเป็นแค้นแทนให้ทีเดียว เขาจะต้องเข้าข้างเราแล้วก็ด่าพวกอเมริกันของเขาเองนั้น

๗๖. ได้รับเกียรติสูงสุดในมหาวิทยาลัยโดยได้รับเลือกเป็น Editor-in-chief หนังสือพิมพ์ของมหาวิทยาลัย

กลางเดือนเมษายน (๒๔๐๗) มหาวิทยาลัยเปิด ข้าพเจ้าได้ถูกเลือกโดยนัก

เรียนให้อยู่ใน Syllabus Appointing Board เพื่อไปเรียนงานการทำหนังสือ Syllabus ซึ่งเป็นหนังสือออกประจำปี (Year Book) ของมหาวิทยาลัย หนังสือนี้เป็นหนังสือใหญ่ประมาณ ๕๐๐ หน้า มีรูปและเรื่องราวของนักเรียน ของสมาคมต่างๆ การกีฬาต่างๆ ฯลฯ คือรวบรวมเรื่องราวทั้งปีของมหาวิทยาลัย หนังสือเช่นนี้ความหมายให้เป็น Memory book ที่ดีที่สุดในเวลาที่เรากำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย คือเป็นหนังสือที่ระลึกเมื่อเวลาล่วงไปแล้วหลายๆ ปี เราออกมาดูก็จะได้คิดถึงชีวิตเมื่อเราเป็นนักเรียน คิดถึงเพื่อนฝูงและให้ความทรงจำถึงความสนุกเพลิดเพลินที่เราได้รับเมื่อครั้งกระนั้น หนังสือออกปีละเพียงหนึ่งเล่มเท่านั้น และเป็นหน้าที่ของนักเรียนชั้นปีที่ ๓ ต้องจัดทำสำหรับมหาวิทยาลัย คือเป็นหน้าที่ของพวกชั้นเราที่จะทำในปีต่อไป การไปเรียนงานนี้ได้ความรู้ในเรื่องการจัดทำหนังสือพิมพ์ดีขึ้นมาก รู้วิธีการปฏิบัติและการดำเนินการของการตรวจปรู๊ฟเข้าหน้าที่ต่างๆ ในชั้นเดิมข้าพเจ้าได้ไปเรียนทางแผนกจัดการ(Business) แต่ต่อมาได้เปลี่ยนไปเรียนงานทาง Editorial

ปลายเดือนพฤษภาคมมีการเลือกตั้ง Syllabus Staff สำหรับปีต่อไป ข้าพเจ้าได้ถูกเสนอชื่อเป็น Editor-in-chief คู่กับฝรั่งคนหนึ่ง พอโหวตกันก็ปรากฏว่าได้คะแนนเท่ากันพอดี ครั้นแล้วพวกสนับสนุนก็ลุกขึ้นกล่าวว่าข้าพเจ้าดีกว่าอีกคนหนึ่งอย่างไร และพวกสนับสนุนอีกข้างหนึ่งก็ลุกขึ้นกล่าวสนับสนุนอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วก็โหวตกันใหม่ก็คงได้คะแนนเท่ากันอีก ทำอย่างนี้อยู่ตั้ง ๑๐ ครั้ง เสียเวลาไปหลายชั่วโมงก็ยังคงยืนอยู่ตามเดิมนั่นเอง President ของ class จึงขอเปลี่ยนวิธีการเลือก เพราะถ้าเลือกเช่นนี้ไม่มีวันแล้ว การเลือกใหม่นี้ขอให้เป็นวิธีให้คะแนน คะแนนเต็มให้ ๑๕คะแนน และให้ตั้งหัวข้อขึ้น ๑๒ข้อ เช่น 1. Experience 2. Character 3. Fitness 4. Personality 5. General knowledge 6. Initiaitve 7. Popularity etc (๑. ความชำนิชำนาญ ๒. นิสัยใจคอ ๓. ความเหมาะสม ๔. บุคคลิกลักษณะ ๕. ความรู้รอบตัว ๖. ความคิดริเริ่ม ๗. ความกว้างขวาง ฯลฯ) เมื่อเปลี่ยนเป็นวิธีนี้แล้ว ในการคัดเลือกปรากฏว่าข้าพเจ้าได้คะแนนสูงกว่าฝรั่งคู่แข่งขันนั้นถึง ๓๐๐ คะแนนเศษ เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็น Editor—in—Cheif of the Syllabus อันเป็นเกียรติสูงสุดตำแหน่งหนึ่งในมหาวิทยาลัย และยิ่งมาได้กับคนต่างชาติและต่างผิว ทำให้ประชาชนแปลกใจกันมาก เพราะ

ถ่ายในเครื่องแบบอเมริกันฟุตบอลของมหาวิทยาลัยบอสตัน

พ.ศ. ๒๔๖๖

ที่แล้วๆมาไม่เคยปรากฏว่ามีชาวต่างชาติได้รับตำแหน่งนี้ รุ่งขึ้นเช้าหนังสือพิมพ์ในบอสตันก็ลงรูปและเรื่องราวข้าพเจ้าแทบทุกฉะบับ ทำให้คนไทยมีชื่อเสียงขนอก ส่วนนักเรียนและเพื่อนฝูงต่างก็มาแสดงความยินดีกันโดยตลอด

หนังสือพิมพ์บางฉะบับลงข่าวดังนี้ “Honors aplenty have been the lot of one student from a foreign land, who has come to study at Boston University, College of Business Administration. Pradit Sukhum of Bangkok, Siam, a sophomore at the college, has since his entrance two years ago, been a strong candidate for the quarterback's position on the Varsity football team, has held the office of Vice-President of the University Cosmopolitan Club, is a member of the House of Representatives, student governing body at the college of Busiess Administration and it was announced yesterday, has just been made editor-in-chief of the 1926 “Syllabus”, a year book published by the junior class” “(เกียรติยศอันยิ่งใหญ่ได้ตกแก่นักเรียนต่างชาติผู้หนึ่ง ซึ่งได้มาศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยบอสตันแผนก Business Administration ประดิษฐ์ สุขุม แห่งกรุงเทพ ฯ ประเทศสยาม นักเรียนปีที่สองในมหาวิทยาลัย ซึ่งเดิมแต่เข้ามหาวิทยาลัยเมื่อ ๒ ปีที่แล้วมา ได้เป็นตัวนำสำหรับตำแหน่ง Quarter back ในทีมฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัย เป็นอุปนายกของสมาคมนักเรียนต่างชาติแห่งมหาวิทยาลัย เป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนซึ่งเป็นองค์การปกครองนักเรียนของมหาวิทยาลัย และได้ประกาศเมื่อวานนี้อีกว่า ได้รับแต่งตั้งให้เป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือ “1926 Syllabus ซึ่งเป็นหนังสือออกประจำปี จัดพิมพ์ขึ้นโดยนักเรียนปีที่ ๓)”

อีกฉะบับหนึ่งว่า “Pradit Sukhum of Bangkok who achieved renown and yards of “Copy” when he became a member of the Boston University football squad last September, again is “justled into the limelight” through his election as editor-in-chief of the Syllabus, the junior year book of the Boston University, College of Business Administration.” “(ประดิษฐ์ สุขุม แห่งกรุงเทพ ฯ ผู้ซึ่งหนังสือพิมพ์ต่างๆ ได้กล่าวขวัญถึงอย่างมากมายเมื่อเขาได้เล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมของ

มหาวิทยาลัยบอสตันเมื่อเดือนกันยายนที่แล้วมา มายัดนี้ "เขาได้มีชื่อรุ่งโรจน์ขึ้นมาอีก" โดยได้รับเลือกตั้งเป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือ "The Sylabus" เป็นหนังสือออกประจำปีของนักเรียนชั้นปีที่๓ ของมหาวิทยาลัยบอสตันแผนก Business Administration.")

ตอนนี้มาคิด ๆ ก็แปลกอีก มหาวิทยาลัยนี้มีจำนวนนักเรียนมากมายก่ายกอง ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติยศสูงสุดในมหาวิทยาลัยตำแหน่งหนึ่ง ทำไมนักเรียนจึงมาเลือกให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนต่างชาติต่างผิวรับตำแหน่ง เพราะโดยปรกติแล้วแม้ว่าคนต่างชาติต่างผิวที่เป็นคนเก่งในทางภาษา หรือ เป็นนักเขียนหนังสือพิมพ์ทีมชื่อเสียงก็จะไม่ได้รับตำแหน่งเช่นนี้ เพราะคนอเมริกันที่เก่งก็มีเยอะแยะไป ทำไมเขาจึงมาเลือกตั้งคนต่างชาติ ยิ่งสำหรับตัวข้าพเจ้าแล้วไม่เคยเขียน Article ลงหนังสือพิมพ์เลยแม้แต่นิดเดียว ลองคิดเปรียบเทียบดูว่าในกรณีมหาวิทยาลัยของเรามีนักเรียนเพียงพันคน ถ้ามีคนต่างชาติมาเป็นนักเรียน แม้จะเก่งในภาษาไทยและเป็นนักเขียนทีมชื่อเสียงจะได้รับเลือกเป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัยหรือไม่ คงจะไม่ได้แน่ ๆ ข้าพเจ้าฉงนในข้อที่ข้าพเจ้าได้รับเลือกเข้ารับตำแหน่งนี้ตลอดมาจนยันเมื่อมายั้นคิดดูอีกทีว่าเมื่ออยู่โรงเรียน "กันเนอร์" ก็ได้เป็นใหญ่เป็นโต แต่ขณะนั้นก็คิดไปเสียว่าเป็นโรงเรียนขนาดย่อม เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยก็คงจะไม่เด่นขึ้นมาได้ เพราะเป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่มากและเราเป็นคนต่างชาติต่างผิว ฉะนั้นเมื่อเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมาได้อีกในมหาวิทยาลัยเช่นนี้ก็เห็นจะไม่มีอะไรกล่าวได้นอกจากจะบอกว่า ชะตา และความเป็นไปของข้าพเจ้าเป็นที่ถูกใจชาวอเมริกันเท่านั้น

เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้ take part ในทุก ๆ ทางในมหาวิทยาลัย คือ ๑. ในทางกีฬา ได้เข้าเล่นในทีมฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์ ๒. ในทางดนตรีได้เข้าเล่นใน Musical Club ๓. ในทางปกครองนักเรียน ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนและเป็นกรรมการบริหารงานของชั้น ๔. ในทางสังคมได้เป็นอุปนายกของ Cosmopolitan Club และ Foreign Trade Club ๕. ในทางหนังสือพิมพ์ได้เป็น Editor - in - Chief ของ "The Syllabus" Boston University Year Book.

๗๗. ละครของมหาวิทยาลัยและวงดนตรีเต้นรำ

ในปลายเดือนพฤษภาคม (๒๔๖๗)นี้ มหาวิทยาลัยได้จัดให้มีละครประจำ

๗๘. การประชุมนักเรียนไทย และ ฤดูร้อน ๒๔๖๗

เดือนมิถุนายน (๒๔๖๗) อายุได้ ๒๐ ปีกับหนึ่งเดือนเศษ มหาวิทยาลัยยังคงหน้าร้อน นักเรียนไทยได้มีการประชุมใหญ่กันที่ Williston Academy เมืองอิสต แฮมพ์ตัน มลรัฐแมสแซชูเซตส์ อยู่ด้วยกัน ๑๐ วัน ข้าพเจ้าได้ไปในการประชุมนี้ด้วย มีนักเรียนไทยไปทั่วสันประมาณ ๕๐ คนรวมทั้งนักเรียนหญิง ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นอุปนายกของสมาคมนักเรียนไทย และในการคัดเลือกระหว่างนักเรียนไทยว่าใครเป็นอย่างใดนั้น ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นหนึ่งคือ 1. Most Popular 2. Best Athlete 3. Best Dancer (๑.กว้างขวางที่สุด ๒ เล่นกีฬาเก่งที่สุด ๓.เต้นรำดีที่สุด)และเป็นที่สองคือ 1. Done most for Alliance 2. Best all-round man (๑.ทำประโยชน์ให้แก่สมาคมนักเรียนไทยมากที่สุด ๒.รอบตัวดีที่สุด)

การประชุมนักเรียกประจำปีเช่นนอันที่จริงดีมากที่เดียว คือได้มีโอกาสให้นักเรียนไทยทุกคนมาร่วมสามัคคีกัน มาสนิทสนมกัน มาสนุกด้วยกัน ใครถนัดอะไรก็ได้มาแสดงให้ดูกันด้วย รู้สึกว่าทุก ๆ คนพอใจ พวกฉูก ๆ คอกันมักจะคุยกันตลอดรุ่งก็มี เสร็จจากการประชุมแล้วข้าพเจ้าได้กลับไปพักที่บอสตัน

สำหรับหนังสือพิมพ์ Alliance Affairs ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายๆ ๓ เดือนของนักเรียนไทยนั้น ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งให้เป็น Busines Manager ตลอดมา คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๖ มีหน้าที่จัดการเรื่องพิมพ์ เก็บเงินจากสมาชิก ส่งหนังสือให้สมาชิกฯลฯ

ตลอดหน้าร้อนนี้โดยมากอยู่บอสตัน ในเดือนกรกฎาคมได้เดินทางไปกรุงวอชิงตันครั้งหนึ่งโดยรถยนต์ ไปพักอยู่หลายอาทิตย์ ได้พบและเที่ยวกับเพื่อนเก่า ๆ รวมทั้งได้พบคุณไสว ซึ่งเขาไปพักอยู่กับพระสันธิ ๆ ผู้ดูแลนักเรียน

ระยะทางระหว่างบอสตันกับกรุงวอชิงตันนั้นประมาณ ๕๐๐ ไมล์ ต้องผ่านกรุงนิวยอร์ค และกรุงนิวยอร์คอยู่ครึ่งทางพอดี เวลาเราถึงกรุงนิวยอร์คเรามักจะไปรับประทานอาหารแขก คือได้รับประทานแกงกาหรี่อร่อยมาก เรียกอาหารแขกนี่เองจะเป็นเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันในบรรดาผู้ที่เดินทางมาในรถคือทุก ๆ คนก็อยากจะรับประทานอาหารแขก แต่การเดินทางของเราบางแห่งก็ติด traffic คือรถยนต์มันมากมายเสียเหลือ

เกิน เมื่อคิดรถดังนี้แล้วกว่าเราจะเข้าชานเมืองนิวยอร์คก็ช้าไปหลายชั่วโมง ความหิวโหยก็เกิดขึ้นเป็นเวลานานก่อนเข้าชานเมือง แต่ต่างก็ไม่อยากหยุดรถรับประทานอะไรรองท้องเพราะเกรงจะอิ่มไป จะรับประทานอาหารแขกไม่ได้เต็มที่ เมื่อผิดเวลารับประทานไปตั้งหลายชั่วโมงทุก ๆ คนก็เกิดโมโหหิว ในเวลาที่รถวิ่งนั้นทุกคนนั่งนิ่งกันไปหมด ไม่มีใครพูดอะไรเลย ถ้าใครเอ่ยอะไรขึ้นมาสักคำหนึ่งคนอื่น ๆ ก็หมั่นไส้และอยากชกปาก ยางคนถึงกับร้องตะโกนออกมาดัง ๆ ว่าให้หยุดพูด ข้าพเจ้าพึงจะรู้รสของการโมโหหิวคราวนี้เอง

เดือนสิงหาคม เบตตี แกมเมจ ซึ่งเป็นพี่สาวของเนลสัน แกมเมจเพื่อนนักเรียนข้าพเจ้าในมหาวิทยาลัยได้เชิญข้าพเจ้าขึ้นไปพักที่บ้านเขาซึ่งอยู่ริมทะเลในมลรัฐเมนอยู่เหนือบอสตันราว ๒๐๐ ไมล์ เราได้ไปด้วยกัน ๕ คน คือเบตตี, คลารา (พี่สาวเบตตี), เนลสัน (น้องชาย), แฟรนเซส และตัวข้าพเจ้า ได้ไปพักอยู่ ๓—๔วัน ได้ไปเที่ยวเรือยนต์ไปตามเกาะเล็กต่าง ๆ ไปเผาหอยและทำอาหารรับประทานสนุกมาก กลางคืนเราก็ไปเต้นรำชายทะเลเพลิดเพลินดี บิดามารดาของเบตตีเขาดีต่อข้าพเจ้ามาก

เดือนกันยายนได้ลงไปกรุงวอชิงตันโดยรถยนต์อีกครั้งหนึ่ง อยู่ประมาณ ๑ อาทิตย์ก็กลับบอสตัน

๗๕. ปีที่สามในมหาวิทยาลัย

กลางเดือนกันยายน (๒๔๖๗) มหาวิทยาลัยเปิด ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็น President ของ Cosmopolitan Club ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนอีก เป็นปีที่ ๓ ติดๆ กัน และยังเป็นนักเรียนต่างชาติคนเดียวในสภาอีกด้วย นอกจากนี้ยังรับตำแหน่งอื่นๆในมหาวิทยาลัยอีกหลายตำแหน่ง แต่ตำแหน่งที่สำคัญและที่ข้าพเจ้าต้องทำงานเหนื่อยยากหลังจากนอนมากก็คือตำแหน่ง Editor—in—Chief ของ The Syllabus จนไม่ค่อยมีเวลาส่วนตัวหรือเรียนหนังสือได้เต็มที่ สำหรับฟุตบอลนั้นเจ้าคุณบิดาห้ามไม่ให้เล่น ท่านกลัวจะตายเสียก่อนได้กลับประเทศไทย ถึงแม้ท่านไม่ห้ามข้าพเจ้าก็คิดว่าสู้ไม่ไหวเหมือนกัน เพราะมันเจ็บและชอกช้ำไปหมดทั้งตัว เอาชีวิตเราไว้ดีกว่า ชอเสียงก็ได้ทำไว้มากแล้ว

Office ของ Syllabus Staff ตั้งอยู่ในมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้ามีห้องพิเศษ
และมีเลขานุการนิหนึ่งคนชื่อ Marie Barry เป็นนักเรียนชั้นเดียวกัน พวก Staff ใครว่าง
จากการเรียนก็ต้องมาทำงานในสำนักงาน และคอยฟังคำสั่งข้าพเจ้าว่าจะให้เขาทำอะไร
บ้าง ทางฝ่าย Editorial Department (ฝ่ายเขียน) มี Managing Editor 1, Literary
Editor 1, Associate Editors 3, พวก Section Editors มี Photograph, Organization,
Art, Fraternities, Sports, Faculty, Snapshots, Classes, Publications, Grinds. ทางฝ่าย
Business — Department (ฝ่ายธุระการ) มี Business Manager, Circulation Manager,
Advertising Manager และ Publicity Manager ทั้งสิ้นอยู่ในความรับผิดชอบของข้าพเจ้า

๘๐. ทูลกระหม่อมประชาธิปกและพระชายา

ตุลาคมได้รับโทรเลขจากเจ้าคุณบุรี ซึ่งเป็นราชทูตอยู่ที่กรุงวอชิงตันว่า ทูล
กระหม่อมเอียดน้อยประชาธิปก (สมเด็จพระปกเกล้าฯ) พร้อมด้วยพระชายา (สมเด็จ
พระนางเจ้ารำไพพรรณี) จะเสด็จมาเมืองบอสตัน ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการรับเสด็จ
เมื่อท่านเสด็จมาถึงโดยรถไฟ ข้าพเจ้าไปคอยต้อนรับที่สถานีแล้วได้พาท่านไปพักที่ Hotel
Copley Plaza ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่หรูที่สุดในเมืองนี้ ข้าพเจ้านัดนักเรียนไทยทั้งหลายไป
เฝ้า สำหรับข้าพเจ้าเองได้รับใช้ท่านตลอดเวลา คือตั้งแต่เช้าจนค่ำทุกวัน เป็นผู้พา
ท่านไปเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ พาไปหานายแพทย์ Specialist ในโรคต่างๆ เพราะท่าน
มีโรคประจำพระองค์หลายอย่าง ระหว่างท่านอยู่กับนายแพทย์บางครั้งนานๆ ข้าพเจ้า
ก็ต้องนั่งคุยอยู่กับท่านหญิงพระชายาของท่าน คืนหนึ่งได้ไปดูละคร Musical Comedy เรื่อง
Little Jesse James ด้วยกัน ละครเรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยดูมาแล้วครั้งหนึ่งชอบมาก จึงได้
แนะนำและพาท่านไปทอดพระเนตรด้วย เพื่อเรื่องสนุกดี มีการเข้าใจผิดกันอย่างขบขัน
และมีเพลงเพราะๆหลายเพลง แต่ที่มีคนชอบมากก็คือเพลง I Love you ท่านองก็เพราะ
และคำก็ด นอกจากดูละครและชมสถานที่ต่างๆในเมืองบอสตันนี้แล้ว ยังได้พาท่านไป
เที่ยว "รีเวย บีช" ซึ่งเป็นที่ Amusement ใหญ่และสำคัญอีกด้วย ห่างจากบอสตันราว
๑๒ไมล์ การไปที่นี่จำได้ว่ารถไปติด Traffic คือรถยนต์ไปกันมากเหลือเกินต้องค่อย
คลานไป เสียเวลาตั้งหลายชั่วโมง

อีกคราวหนึ่งได้พาท่านไปดู Harvard Stadium (สนามอเมริกันฟุตบอลของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด) ยังเอิญทีมมหาวิทยาลัยนั้นเขากำลังซ้อมลับอยู่ (Secret practice) เมื่อเขาเห็นข้าพเจ้าซึ่งเคยเล่นอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยยอสตันโผล่เข้ามา เขาก็เลยมาขอร้อง ขอให้ออกไปก่อน ข้าพเจ้าก็เลยต้องขอโทษไม่ทราบว่าเขากำลังซ้อมอยู่ เพราะเรื่องเช่นนี้เรารู้ดีอยู่แล้วว่า เขาต้องการยึดชัยมาก การเล่นอเมริกันฟุตบอลของมหาวิทยาลัยต่างๆนั้นต้องเปลี่ยนวิธีเล่นทุกอาทิตย์ เพราะในเวลาแข่งขันในคราวก่อนแล้วมาก็มีพวก Scout ของมหาวิทยาลัยที่จะเข้าแข่งขันด้วยในคราวต่อ ๆ ไปมาดูว่ามหาวิทยานี้มีวิธีเล่นอะไรบ้าง ใครเก่งอย่างไรบ้าง เพื่อเขาได้คิดแก้ไขมิให้ทำอะไรได้สะดวก

การรับใช้ของข้าพเจ้าเป็นที่พอพระทัยทูลกระหม่อมประชาธิปกมาก นอกจากที่จะชมตัวข้าพเจ้าเป็นส่วนตัวแล้วยังได้ชมเชยว่านักเรียนไทยที่มาศึกษาในอเมริกานั้นดีต่าง ๆ นา ๆ คือทำอะไรทำได้ ไม่ถือเนื้อถือตัว และคล่องแคล่ว เมื่อเวลาที่ท่านจะเสด็จขึ้นรถไฟจากยอสตันภายหลังที่ได้มาพักอยู่ประมาณ ๗ วันท่านได้กอดข้าพเจ้า ขอบอกขอบใจมากว่าคล่องแคล่วดี แล้วรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษว่า "Very useful man"

๘๑. งานโรงเรียนคุณไสว

ในระหว่างนี้ข้าพเจ้าได้คุ้นเคยชอบพอกับคุณไสวมาก ถึงวันอาทิตย์เย็น ๆ ข้าพเจ้าได้ขับรถไปที่ใกล้ ๆ โรงเรียนวอลเซม ได้มีโอกาศพบคุยกัน บางวันเวลาโรงเรียนหยุดก็ได้เชิญไปขับรถเล่นเสมอ จนครั้งหนึ่งถูกตำรวจขับจะเอาไปโรงพัก ข้าพเจ้าต้องไปอ้อนวอนตำรวจอยู่นาน แสดงว่าเราทั้งคู่เป็นจีน คุณไสวนั้นพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ พึ่งมาจากเมืองจีน ลงท้ายตำรวจก็ปล่อยให้ไป

ในเวลาที่โรงเรียนคุณไสวมีงานเต้นรำ ก็ได้เชิญข้าพเจ้าไป รู้สึกดีใจและสนุกสนานมาก เป็นธรรมเนียมของโรงเรียนอเมริกันว่าในปีหนึ่งจะต้องมีงานเต้นรำอย่างน้อยหนึ่งครั้งหรือสองครั้ง ในงานเต้นรำนักเรียนแต่ละคนก็เชิญ "เพื่อนผู้ชาย" หรือ "คนชอบพอ" ของเขามาสนุกสนานได้หนึ่งคน และแนะนำให้รู้จักเพื่อน ๆ ของเขาผู้ที่ได้รับเชิญนั้นมีอยู่สองประเภท ประเภทหนึ่งเป็นที่เข้าใจว่าเป็น "คู่รัก" หรือ "คนชอบพอ" หรือ "เพื่อนผู้ชาย" และอีกประเภทหนึ่งก็คือนักเรียนบางคนยังไม่มี "คู่รัก"

หรือมีแต่ติดขัดมาไม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ก็ขอให้ "คู่รัก" ของคนอื่นพาเพื่อนมาด้วย เพื่อมาเป็น partner ของเพื่อนของตน คุณไสวได้โทรศัพท์บอกข้าพเจ้าว่าให้พาเพื่อนไปคนหนึ่งสำหรับเพื่อนของเธอ ข้าพเจ้าจึงได้ชวนพระเอกของมหาวิทยาลัยไปหนุ่มหน้าตาสวยและเป็นคนสำคัญในมหาวิทยาลัย คือเป็นเหรัญญิกของ Senior Class และเป็น manager ของฟุตบอลล์ทีมของมหาวิทยาลัย เราได้ไปสนุกสนานกันมาก คืนวันนั้นคุณไสวแต่งตัวสีฟ้าซึ่งเป็นสีที่ข้าพเจ้าชอบมากที่สุด ขนผมก็ปักพวงดอกไม้สีฟ้า

ในเวลาที่มหาวิทยาลัยข้าพเจ้ามีงานเต้นรำ ข้าพเจ้าก็ได้เชิญคุณไสวมาแต่การเชิญคุณไสวมานี้ค่อนข้างลำบากเพราะต้องมี Chaperone เป็นครูมาด้วย แต่เคราะห์ดีที่มีแม่ครูสาวและหน้าตาดีคนหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ไปอ้อนวอนเพื่อนผู้ชายซึ่งเป็นเพื่อนรักกันมากของข้าพเจ้าขอให้เขามาด้วย เพื่อเป็น Partner ของครู Chaperone ในชั้นแรกเพื่อนคนนี้ก็ชักไม่สบายใจเพราะรู้ว่าเป็นครูคงจะแก่แล้วและคงไม่สวย แต่เสียข้าพเจ้าไม่ได้จึงรับที่จะไปด้วย แต่เขาบอกว่า I'm doing it just for you แต่เมื่อได้พบตัวและแนะนำให้รู้จักแล้วก็ดูเขาพอใจและสนุกสนานมาก เห็นเขาเต้นรำด้วยกันตลอดเวลา สำหรับคุณไสวนั้นรู้สึกว่าพวกเพื่อนนักเรียนมหาวิทยาลัยของข้าพเจ้าทึ่งกันมาก ชมว่าน่าเอ็นดู

๘๒. Siam Night

ธันวาคม (๒๔๖๗) สมาคมนักเรียนไทยได้จัดให้มีงานขึ้น เรียกว่า "Siam Night" มีที่ Bates Hall ในบอสตัน เชิญแขกประมาณ ๒๐๐ เศษ งานนี้เราได้จัดให้มีภาพยนต์เมืองไทย (เช่าเขามา) มี Speech เรื่องเมืองไทย และมีละครเรื่อง "ล่ามด" เสร็จแล้วมีเต้นรำ

ละครเรื่อง "ล่ามด" นั้น ข้าพเจ้าได้ถูกเลือกให้แสดงเป็นพระเอกเป็นตัวริชาร์ด ดิคสัน ไสวเป็นนางเอก เบตตี้ สมิท บุญเชยเป็นพ่อนางเอก คุณประสาทเป็นล่าม สุดจิตต์เป็นเจ๊กย่อย เชิดเป็นเสมียนโฮเต็ล หลงเป็นนายตำรวจ อันที่จริงข้าพเจ้าไม่เคยเป็นนักเล่นละครเลย ตามที่เคยแสดงมาแล้วแม้แต่จะมีบทเพียงแต่น้อย ๆ ก็รู้สึกประหม่า แต่โดยฉะเพาะคราวนี้มิได้ประหม่าสะทกสะท้านเลย ออกมายนเวทีก็เหมือนกับอยู่ในห้องในบ้านตามธรรมดา เห็นจะเป็นด้วยได้นางเอกดี งานวันนั้นได้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดียิ่ง ทุกคนที่ไปได้สนุกสนานกันมาก ข้าพเจ้าได้เชิญยรรดาครู อาจารย์และ

ASHINGTON

Prince and Paupers On Grid

A PRINCE IN FOOTBALL REGALIA — Pradit Sukhum, a Prince from Siam, plays quarterback on the Boston University eleven. He trots out for practice with the rest of the squad and no one scores him because of his rank.

Pradit Sukhum, Siamese prince, quarterback on the Boston University football team, at the left. The prince is a gridiron equal composed of ordinary citizens.

Siamese Student Plays Football on B. U. Team

Son of King's Col. House May Introduce Game at Home

Not so many years distant it is within the realm of possibility that an international football game may be played in this country between the Bangkok University of Siam and Harvard or Yale.

Not that any negotiations are under way for such a game. Oh, no! As a matter of fact, Bangkok University has not even got a football team yet.

However, in another year, Pradit Sukhum, now of Boston, is going home to Siam.

PRINCE OF FELLOW

Pradit Sukhum comes down to the campus every morning at Boston University in his limousine. He is a sophomore, a fine student and as nifty a 155-pound left-back as ever darted and tackled on a Boston University gridiron.

He is in the first varsity football squad of B. U.

Every junior in Boston has had a crack about him, for they have all read his "Prince Pradit."

While Pradit Sukhum is a prince of a good fellow he is not a prince of pugs.

GOOD PUNCHER

However, he is very much "some scrapping" in the home town of Bangkok. They say, over in Siam they have a kind of an advisory council for the King.

Well, Pradit father is the directing force of that cabinet, and consequently is closer to the King than any one in Siam. While they do not use the title of prime minister over there, the young man's father practically acts in that capacity.

He wanted his son to have the best education possible, so he sent Oran, boy to number, to all parts of the world.

MAKING GOOD

Pradit came to America at the age of 15, 14, in June 16. He first attended the Quincy School at Washington, D. C., and it was there he became fascinated with that great American institution—the real estate. From the very start he loved it as a little girl loves her first doll.

Pradit Sukhum, Siamese halfback on the Boston University football squad.

LOVES FOOTBALL

If your want to get into a fine argument with the young man just start talking football. He puts it and thought it and he says that when he gets back to Siam it is going to become the national game. They play soccer over there now, but it is how near the Pradit. It is most impossible to explain that which the rest of a gridiron player feels about the game. But when he will do is to take a couple of American footballs out into the middle of Bangkok square. Then the fun will begin.

If Pradit's ultimatum results for anything Bangkok University will be over here with a preaching one of these days and their rude game will make the Notre Dame style look like a women's lawn mower exhibition.

Siamese land is to be a great market in time, but it looks to us like some

result returns before the new old elephant will have to give way to the glorious football—natural football—the American football.

Looks Like a Big Year for the Back Bay College Eleven

PRADIT SUKHUM, Q. B.; ROSENBERG, C., AND SANTOSUOSSO, G. EXTREME RIGHT—CARLSON, Q.B. BELOW—WORCESTER, Q. B.

BOSTON UNIVERSITY TO HAVE STRONG ELEVEN

Coach Whelan

Siamese Star

Pradit Sukhum, Siamese Prince, plays quarterback on the Boston University football team and can handle the pigskin as well as the best of them.

เพื่อนๆทั้งหญิงชายในมหาวิทยาลัยไปหลายคนรวมทั้ง Muriel Arching ผู้ที่เล่นเป็นนางเอกของละครมหาวิทยาลัยไปด้วย ได้เต้นรำกับเขาเป็นครั้งแรก และพึงจะรู้สึกสนิทสนมกันวันนี้ได้นัดพบกับเขาเพื่อไปเที่ยวด้วยกันในโอกาสต่อไป เขาก็ตอบรับอย่างยินดี

๔๓. เรื่องเบ็ดเตล็ด

ในระหว่างฤดูหนาวนี้มีเรื่องแปลกๆอยู่ ๒–๓ เรื่อง เช่นข้าพเจ้าเดินไปในปาร์กมีผู้หญิงสาวคนหนึ่งมาทักโดยเรียกชื่ออย่างถูกต้อง ครั้นข้าพเจ้าถามว่าทำไมจึงรู้จักชื่อ เขาก็บอกว่าใครๆก็รู้จักท่านทั้งนั้น ก็รูปท่านลงหนังสือพิมพ์แทบทุกวัน แล้วเขาก็ชวนข้าพเจ้าไปบ้านเขาหยิบเหล้าออกมาเลี้ยง (ซึ่งเป็นเวลาที่ทั่วประเทศอเมริกาห้ามดื่มสุรา) ข้าพเจ้ารู้สึกกลัวมากเพราะในประเทศอเมริกามีการ Blackmail กันมาก กลัวจะถูกทำ แต่ก็เคราะห์ดีไม่มีอะไรเกิดขึ้น รู้สึกว่าเขาเป็นผู้หญิงที่ชอบๆ เขาเล่าว่าเขามีเพื่อนผู้ชายเหมือนกัน แต่บางเวลาเขารู้สึกหงอยมาก เขาอยากได้ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนเขาด้วย แล้วเขาก็นัดพบข้าพเจ้าในโอกาสๆต่อมาอีกด้วย อีกเรื่องหนึ่งวันหนึ่งข้าพเจ้าได้รับโทรศัพท์เป็นเสียงผู้หญิงถามว่าจำเขาได้ไหม เขาเคยอยู่บ้านใกล้ๆข้าพเจ้า แล้วเขาก็บอกลักษณะและว่าเคยสวนกับข้าพเจ้าตอนไหน เวลาใดบ้าง ข้าพเจ้าก็จำไม่ค่อยได้ แล้วเขาก็นัดให้ไปหา ข้าพเจ้าสองจิตสองใจ แต่ในที่สุดก็คิดว่าลองดูสักที ดูทีหรือจะเป็นอย่างใด จึงได้ไปพบกับเขาตามที่นัดหมาย เมื่อพบกันแล้วก็ไปขี่รถเล่นด้วยกัน เขาก็เล่าว่าเขาแต่งงานแล้วและหย่ากันแล้วมีบุตรคนหนึ่งไปฝากเขาเลี้ยงไว้ เขาหงอยมากอยากไปเที่ยวด้วย อยากได้ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนของเขา นี่แหละแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงอเมริกันนี้ฟรีและกล้ามาก แล้วแต่ละคนโดยมากพูดจาอ่อนหวานน่าเอ็นดูเสียด้วย

ขอกล่าวถึงเรื่องสุรา ในประเทศอเมริกาได้ห้ามการขายสุรามาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๑๙ ฉะนั้น ผู้คนในอเมริกาที่ติดสุราก็ค่อนข้างจะเดือดร้อน เพราะหาซื้อไม่ได้มีแต่สุราเถื่อน ซึ่งดีหรือไม่ดีก็ไม่ทราบ ดื่มเข้าไปแล้วอาจเป็นพิษถึงตายก็ได้ และราคาก็แพงลิบทีเดียว และก็เป็นธรรมชาติของมนุษย์ถ้าเขาห้ามสิ่งใด แล้วก็ทำให้อยากในสิ่งนั้น การห้ามขายสุรานี้จึงทำให้เด็กนักเรียน เด็กมหาวิทยาลัยทั้งหญิงและชายชอบดื่มเห็นเป็นของโก้เก๋ โดยมากมีเหล้าติดกระเป๋ากันทั้งนั้น แม้ไม่มีเหล้าแท้ก็ไปเที่ยวหาแอล

กอฮอล์เปล่าๆ แล้วผสมกับน้ำส้มหรือน้ำอ่งุ่นก็เอาดี มีคนเคยเล่าเปรียบเทียบกันว่าสมัยก่อนห้ามขายเหล้า ชายใดต้องการรู้จักหญิงให้เอาผ้าเช็ดหน้าชุบน้ำมันเบนซินแล้วเดินผ่านผู้หญิงที่อยากรู้จัก แสดงให้ทราบว่าฉันมีรถยนต์อยากไปเที่ยวกันไหม ? แต่มาสมัยการห้ามขายเหล้าพวกมีรถยนต์ตกต่ำไป ชายต้องเอาผ้าเช็ดหน้าชุบเหล้า เพื่อให้ผู้หญิงได้กลิ่น แสดงว่าฉันมีเหล้าอยากมาดื่มกันไหม? เรื่องข้าพเจ้าออกจะเห็นจริงด้วย สำหรับตัวข้าพเจ้าเกลียดเหล้าเป็นที่สุด แต่ในสมัยนั้นถ้าได้มีโอกาสดื่มเหล้าลิเปนของโก้เก๋ที่สุดเหมือนกัน

มีอีกเรื่องหนึ่ง มาคิดๆดูก็ใหาย ข้าพเจ้าได้รู้จักกับผู้หญิงคนหนึ่งโดยบังเอิญ ชื่อ "จารีน" สวยมาก แต่งตัวดี กิริยามารยาทเรียบร้อย เมื่อได้รู้จักกันแล้วต่างคนต่างทึ่งกันมาก เพราะแกน่าเอ็นดูที่เดียว ได้พบปะกันหลายครั้ง ซึ่งโดยมากก็มักจะไปขี่รถยนต์เที่ยวเล่นด้วยกันในเวลากลางคืน วันหนึ่งเขาบอกลาข้าพเจ้าว่าจะไปธุระจังหวัดอื่น ระหว่างเขาไปอยู่จังหวัดอื่นก็ได้มีจดหมายถึงข้าพเจ้าแทบทุกวัน แต่บังเอิญข้าพเจ้าก็ไม่เคยตอบเขา วันหนึ่งข้าพเจ้าอ่านหนังสือพิมพ์เห็นรูปผู้หญิงคนนี้เข้าจึงได้อ่านเรื่องละเอียดของเขาปรากฏว่าเป็นพวก Criminal ตำรวจกำลังต้องการตัว ไม่นึกเลยว่าคนสวย เรียบร้อยน่าเอ็นดูอย่างนี้จะเป็นไปได้ แต่ก็เคราะห์ดีว่าระหว่างพบปะกับข้าพเจ้าไม่ได้มีอะไรเกิดขึ้นเลย

ระหว่างฤดูหนาวนี้ได้ไปเที่ยว Night club กับเพื่อนนักเรียนเสมอ เรามักจะไปกันปาร์ตีใหญ่ คือ ตั้ง ๔ หรือ ๑๐ คน คือชาย ๔ หรือ ๕ แล้วมี partner ไปคนละคน พวกผู้หญิงโดยมากก็เป็นเพื่อนนักเรียนหญิงในมหาวิทยาลัย ที่แห่งหนึ่งที่เราไปลึกลับมาก ต้องเดินเข้าตรอกไปขึ้นบันไดเล็ก ถึงประตูก็ต้องเคาะเป็นจังหวะ แล้วคนเฝ้าประตูเปิดช่องเล็กนิดเดียวฉะเพาะลูกตามองออกมาดูว่าเป็นใคร ถ้าเป็นคนรู้จักกันแล้วจึงจะเข้าได้ แล้วต้องเดินอ้อมไปเข้าประตูอีกแห่งหนึ่ง สถานที่เปิดดึกมากตั้งเกือบสองยาม แล้วเล่นไปจนสว่าง มีเหล้าเถื่อนมากมาย เป็นสถานที่ของพวกแขกดำ แต่ฝรั่งชอบไปเที่ยวกันมาก มี Cabaret (ระบำ) แขกดำ วงดนตรีก็ใช้แขกดำ พอเพลงตีขึ้นบรรเลงแล้วพวกเล่นดนตรีก็เดินไปตามโต๊ะต่างๆที่นั่งสนุกสนานมาก ข้าพเจ้าได้ไปหลายครั้ง ยิ่งทำเป็นสถานที่ลึกลับ เข้าไปภายในได้โดยยากเช่นนี้ยิ่งทำให้พวกเราอยากและ

ทนแต้นมากยิ่งขึ้นอีก

มีอาจารย์หลายคนในมหาวิทยาลัยนี้ชอบข้าพเจ้ามาก คือ ได้เชิญไปรับประทานอาหารที่บ้านเขาเสมอๆ และแนะนำให้รู้จักกับครอบครัวของเขาเป็นกันเอง สำหรับเพื่อนนักเรียนก็มีหลายคนที่ชอบเชิญไปรับประทานอาหารที่บ้านเขา แล้วแนะนำให้รู้จักครอบครัวของเขา ฉะนั้นจึงทำให้ข้าพเจ้ารู้จักชีวิตของชาวอเมริกันเป็นอย่างดี อาจารย์คนหนึ่งเช่าบ้านอยู่ใกล้ๆ กับที่ข้าพเจ้าอยู่แกมีรถยนต์ด้วย บางวันข้าพเจ้าได้ขอยืมรถยนต์แกไปพาผู้หญิงไปเต้นรำตามโรงเต้นรำนอกเมือง จำได้ว่าขับรถยนต์ของอาจารย์นี้ไปไกลๆ ตั้งหลายไมล์โดยขับรถมือเดียวเท่านั้น เพราะอีกมือหนึ่งต้องเกาะผู้หญิงไว้ ผู้หญิงอเมริกันเขาชอบให้ทำอย่างนั้น

ผู้หญิงอเมริกันมีอยู่สองจำพวก จำพวกหนึ่งมีว่าถ้าได้ออกไปเที่ยวกับเขาแล้วก็ต้องจูบเขา ถ้าไม่จูบเขาเขารู้สึกว่าเขาเป็นที่รังเกียจ หรือว่าเขาไม่ดีพอเราจึงไม่จูบเขา หรือพูดตรงๆก็แปลว่าเขาถูกถูกที่เดียว ส่วนอีกจำพวกหนึ่งตรงกันข้าม ถ้าไปจูบเขาเขาก็หาว่าเราทลึ่ง และว่าเราดูถูกเขา ฉะนั้น เวลาเราเชิญใครไปเที่ยวเราต้องดูลักษณะของผู้หญิงด้วยว่าเขาอยู่ในจำพวกหนึ่งหรือจำพวกสอง แล้วต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง อย่าให้เขาประนามเราว่าเราดูถูกเขาได้

มีอยู่ครอบครัวหนึ่งซึ่งหัวหน้าครอบครัวเป็นชั้นนายพันเอกทหารอเมริกัน ลูกชายเขาสองคนเป็นเพื่อนนักเรียนของข้าพเจ้า เขามีลูกสาวคนเดียวอายุประมาณ ๑๖ ปี สวยมากทีเดียว ครอบครัวนี้เขาดีต่อข้าพเจ้ามาก ได้เชิญข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารที่บ้านเขาเสมอ เสร็จแล้วก็คุยกันบ้าง เล่นไพ่บริดจ์กันบ้าง ครอบครัวนี้หวงลูกสาวคนสวยคนเดียวของเขานี้เป็นที่สุด ไม่เคยปล่อยให้ไปไหนสองต่อสองกับใครเลยแม้เป็นชายหนุ่มอเมริกัน แต่เขาให้เกียรติยศกับข้าพเจ้ามาก ทั้งพ่อและแม่เขาได้ไว้ใจและปล่อยให้แม่สาวน้อยคนนี้ไปดูหนัง ดูละคร เต้นรำ กับข้าพเจ้าสองต่อสองในเวลากลางคืนหลายครั้ง จนแม่สาวคนนี้ถามข้าพเจ้าว่า “ท่านไปทำอะไรไว้ พ่อแม่ฉันจึงได้ไว้ใจท่านเหลือเกิน มีท่านคนเดียวที่พาฉันไปเที่ยวได้สองต่อสอง” ข้าพเจ้าได้เคยพาเขาไปเต้นรำที่มหาวิทยาลัย พวกเพื่อนนักเรียนพากันมาแย่งขอเต้นด้วย แล้วทุกๆคนถามข้าพเจ้าว่าไปหาผู้หญิงสวยๆอย่างนี้ที่ไหนมา มาเต้นรำคราวใดก็เห็นพาแต่สวยๆมาทุกครั้ง

ปลายฤดูหนาวทุกปีเป็นฤดูคอนเซิท คือ Boston Symphony Orchestra ได้มาแสดงใน Audtiorium ใหญ่แห่งหนึ่งในบอสตัน ข้าพเจ้าได้ซื้อตั๋วเข้าไปฟังเสมอ เพราะมาในตอนหลังๆนี้ข้าพเจ้าสนใจและชอบฟังคอนเซิทเหมือนกัน ไม่ใช่ชอบดนตรีเต้นรำแต่อย่างเดียว วงซิมโฟนีใช้คนเล่นกว่า ๑๐๐ คน เล่นไวโอลินเสียงต่างๆเสียกว่า ๔๐ คน สำหรับตัวข้าพเจ้าเวลาไปฟังคอนเซิทชอบไปนั่งฝันถึงเรื่องอะไรต่ออะไร สบายใจดีเหมือนกัน รู้สึกว่าดนตรีนี้เป็นสิ่งประเสริฐที่สุดอย่างหนึ่งในโลก ในเวลาที่มีทุกข์ดนตรีจะระงับทุกข์นั้นได้มากทีเดียว นอกจากนี้ยังให้ความรู้สึกต่างๆอีก ข้าพเจ้ายอมรับสารภาพว่า เวลาข้าพเจ้าฟังดนตรีเพลงที่ถูกอกถูกใจแล้ว ใครจะมาพูดอะไรด้วยก็ไม่เข้าใจ ยางที่ถึงกับเสียกิริยา

๙๔. ไปรับจ้างเล่นดนตรีเต้นรำ และบาสเกตบอลล์อาชีพ

การคบเพื่อนฝูงมากมีรถยนต์ มี Apartment House นั้น เงินที่ได้รับไม่ค่อยจะพอใช้ เพราะทางการเขาจ่ายให้ตามหลักเกณฑ์เป็นรายเดือนดังนี้ ค่าเช่าห้อง ๒๕ เหรียญ ค่ารับประทาน ๔๕ เหรียญ ค่าเงินกะเปาและเสื้อผ้า ๓๐ เหรียญ เดือนหนึ่ง ๑๐๐ เหรียญพอดี ไม่พอใช้แน่ ข้าพเจ้าจึงต้องออกหากินอย่างวิชาพิเศษที่พอจะแสดงเป็นอาชีพได้มีอยู่เพียงสองอย่างคือ เล่น Tenor Banjo ใน Dance Orchestra อย่างหนึ่ง และเล่นบาสเกตบอลล์อาชีพอีกอย่างหนึ่ง

สำหรับการเล่นอยู่ในวงดนตรีเต้นรำนั้น โดยมากพวกเล่นเป็นพวกเพื่อนนักเรียนมหาวิทยาลัยด้วยกัน เราไปเล่นตาม private parties คือตามบ้านหรือตามสมาคมต่างๆ คืนหนึ่งๆก็ได้ระหว่าง ๕ ถึง ๘ เหรียญ นับว่าไม่เลว สนุกด้วย ได้เห็นอะไรแปลกๆ เพราะพวกอเมริกันชอบเล่นของแปลกๆ ได้คู่คนต่างๆ ทั้งสวย โก้เก๋ น่าเอ็นดูและขี้รัว เขาสนุกกัน อันที่จริงข้าพเจ้าชอบเล่นดนตรีให้เขาเต้นรำมากกว่าที่จะไปเต้นรำด้วยตนเอง เพราะไม่ต้องกังวลคิดว่าหญิงใดเขาจะรังเกียจที่จะเต้นรำกับเราโดยที่เราเป็นคนต่างผิว การที่ไปเล่นอยู่ในวงดนตรีกลับกลายเป็นตรงกันข้าม เขากลับชมเชยเราว่าเล่นดนตรีเก่ง เขาอยากรู้จักกับเรา บางคนก็ขอร้องให้เราสอนให้เขาเล่นบ้างดังนี้ คือกลายเป็น hero ย่อมๆ อาชีพทางนี้สะบาย แต่เราก็ต้องแสดงได้ดีพอใช้ และต้องมีผู้สนับสนุน

ส่วนการเล่นบาสเกตบอลล์อาชีพนั้นขอเล่าถึงนี้ ในประเทศอเมริกาชอบดูการแข่งขันกีฬามาก ฉะนั้นตามสถานที่เต้นรำบางแห่งแทนที่จะมี Cabaret และเต้นรำ กลับมีบาสเกตบอลล์และเต้นรำ และก็มีคนนิยมเสียด้วย เจ้าของสถานที่ก็มักจะไปหาผู้แสดงดีๆ มาเล่น เพื่อการแข่งขันจะได้ว่องไวและสนุกเก่งกู ให้คนดูติดจะได้มาบ่อยๆ ผู้จัดการได้มาเชิญข้าพเจ้าไปเล่นหลายครั้ง ครั้งหนึ่งได้ตั้งแต่ ๑๐ ถึง ๑๕ เหรียญ การไปเล่นอาชีพเช่นนี้ต้องปิดไม่ให้มหาวิทยาลัยทราบ เพราะถ้าเขาทราบว่าไปเล่นเป็นอาชีพแล้วจะเข้าเล่นในทีมของมหาวิทยาลัยไม่ได้ การเล่นอะไรต่ออะไรเป็นอาชีพได้ในประเทศอเมริกานั้นไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายดายนัก เพราะเป็นการแข่งขันกัน คนเก่งๆ ของเขามีมาก เราต้องดีถึงขนาดจริงๆ ยิ่งการเล่นกีฬาด้วยแล้วต้องดีแน่ เพราะคนดูทุกคนนัยตาสูง ได้เลห็นแต่ของดีๆ ถ้าเราเล่นอ่อนแล้วเขาก็เห็นได้ชัด และเขาก็ด่าด้วยว่า เขาเสียเงินเข้ามาดูแล้วเอาคนเล่นอ่อนๆ มาเล่น อาจร้องตะโกนด่าว่าเรา ซึ่งทำให้เราต้องอับอายขายหน้า ฉะนั้นผู้จัดต้องเลือกแล้วเลือกอีก

๙๕. คณะละครไทยไปแสดงในอเมริกา

ปลายเดือนมกราคม คณะละครที่ไปจากเมืองไทยไปแสดงในสหรัฐอเมริกานั้นได้ไปถึงเมืองยอสตัน คณะละครมีหญิงสาวไปรำละครราว ๔ คน มีผู้ชายราว ๗-๘ คนไปเตะตะกร้อและเล่นพิณพาทย์ ก่อนละครคณะนี้จะมาถึงได้แลเห็นแจ้งความหน้าโรงละคร Keith ในเมืองยอสตันว่าจะมีคณะละครไทยมา และมีเจ้าหญิงไทยแสดงด้วย คนวันแรกที่มาแสดงที่ยอสตันข้าพเจ้าได้ซื้อตั๋วเข้าไปดู โรงละคร Keith นี้มีการแสดง Varieties คือมีละครเบ็ดเตล็ดอย่างละ ๑๕ นาทีบ้าง ๓๐ นาทีบ้าง โปรแกรมหนึ่งๆ ก็แสดงอยู่ ๗ วัน สำหรับโปรแกรมนี้พอจะถึงฉากละครไทยก็มีชายไทยคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้ควบคุมคณะมา คือนายแฟรงค์ยิกส์ ได้ออกมาหน้าเวทีแล้วก็ล่าวถึงเรื่องละครนิยม Introduction สักสองสามนาที แล้วก็เชิดฉาก พวกเล่นพิณพาทย์แต่งตัวนุ่งผ้าสวมเสื้อนอกแต่ไม่สวมรองเท้า นั่งอยู่บนพื้นเวที แสดงเพลงแล้วละครรำก็ออกมา ที่ว่าเป็นเจ้าหญิงก็คือหม่อมหลวงสุดจิตต์(อเมริกันตั้งให้เป็นเจ้าเพื่อการแจ้งความ) ต่อจากนั้นก็มีการเตะตะกร้อซึ่งฝรั่งที่กันมากเห็นเป็นของแปลก เตะกันอย่างไรลูกจึงไม่ตกพื้น อย่างนี้ฝรั่งทำไม่ได้

แล้วมีร้ำพม่าเคียว แล้วหม่องปาหยินติดลูกตะกร้อ ซึ่งแกเก่งมาก แกเลี้ยงลูกตะกร้อยนตัวแกตั้งสิบกว่าลูก ยนหัว ยนไหล่ ยนแขน ยนเท้า ต่อจากนั้นมีละครร้ำเป็นฉากสุดท้าย ดูก็เย็นที่พอใจคนดู ละครเลิกข้าพเจ้าได้ไปที่หลังโรงเพื่อทำความรู้จักกับพวกนั้น เขาดีใจมากที่พบคนไทยในวันต่อ ๆ ไปได้ไปเยี่ยมเขาที่ที่พัก และได้พาไปเที่ยวและพาไปเล่นหิมะ เพราะเวลานั้นอากาศกำลังหนาวและมีหิมะมาก

ขนบธรรมเนียมของอเมริกันกับคนไทยนั้นต่างกันมากเกือบจะว่าต่างกันทุกสิ่งทุกอย่าง จึงเห็นว่าในต่อ ๆ ไปถ้าจะส่งคนไทยหมู่ใหญ่ ๆ อย่างนี้ไปต่างประเทศแล้วเพื่อจะไม่ให้เคอะเขินเป็นที่ขายหน้าคนทั่ว ๆ ไปแล้วควรให้คนที่รู้ขนบธรรมเนียมของประเทศนั้น ๆ คุมไปด้วย ผู้ที่ไปในคณะละครนี้ไม่มีใครทราบขนบธรรมเนียมอเมริกันเลย ทำอะไรตามความพอใจของตนซึ่งผิดขนบธรรมเนียมและประเพณีของเขา

ข้าพเจ้าได้เคยไปข้างหลังโรงละคร และไปในห้องแต่งตัวพวกละครของเราหลายครั้ง พอเข้าไปใกล้ห้องพวกเราได้กลิ่นยานัตถุ์ฉุนทีเดียว เขายอกข้าพเจ้าว่าเข้ายานัตเพื่อแก้หนาว ไม่อย่างนั้นทนอากาศหนาวไม่ไหว อนึ่งการแต่งเนื้อแต่งตัวของพวกเราก็ไม่สู้จะดีนัก เพราะแต่งตัวกันไม่ค่อยเป็น และไม่มีใครช่วยแนะนำ การเข้าไปหลังโรงละครนี้ข้าพเจ้าเลยได้มีโอกาศพบและทำความรู้จักกับพวกดาราละครอเมริกันทั้งหญิงชายหลายคน บางคนก็ได้เชิญไปรับประทานอาหาร และไปเที่ยวด้วยกัน

๘๖. มิวเรียล

ขอกล่าวถึงมิวเรียล ปู่ของเขาเป็นจีนมาอยู่ในอเมริกาตั้งแต่ตัวเล็ก ๆ ได้ภรรยาเป็นอเมริกัน แล้วบิดาของเขาก็ได้ภรรยาเป็นอเมริกันอีก ตัวของเขาเองเกือบจะว่าได้ว่าเป็นอเมริกันก็ว่าได้มี Oriental touch อยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น บิดาของเขาเป็นดาราละครอยู่ทางฝั่งตะวันตกของประเทศอเมริกา ตัวเขามาเรียนมหาวิทยาลัยยอสต้น จึงต้องมาอยู่ Apartment กับอาเขาชื่อเฮเลน

ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวกับมิวเรียลเสมอ ความสนิทสนมของเรามากขึ้นทุกวัน ได้ทราบต่อมาว่าเขามีจดหมายไปถึงบิดาเขา เล่าถึงความสนิทสนมกับข้าพเจ้า และบิดาก็คงจะตอบมาว่าอย่าให้สนิทสนมมากนัก ถ้าตัดเสียได้เวลานี้ก็ควรตัดเพราะข้าพเจ้าเป็นคนต่างชาติ เมื่อเสร็จการศึกษาแล้วก็คงจะต้องกลับเมืองไทย ถ้าชอบกันมากแล้ว

เขาก็จะต้องจากพ่อแม่ไป และตัวยิคาเองก็ไม่เคยรู้จักข้าพเจ้าว่าเป็นคนอย่างใด มิวเรียลเป็นคนอยู่ในโอวาทของยิคา วันหนึ่งเขาชวนข้าพเจ้าไปเที่ยวและว่าเขามีธุระจะต้องพูดกับข้าพเจ้า เมื่อไปด้วยกันแล้วเขาก็เล่าเรื่องให้ฟัง และว่าวันนี้เป็นวันสุดท้ายที่เราจะพบกัน ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร เขาว่าสุดท้ายก็สุดท้าย แล้วเขาก็ร้องไห้มากมาย

ต่อมาอีก ๓ วันข้าพเจ้ากำลังนั่งทำงานอยู่ใน Syllabus office ในมหาวิทยาลัยมิโทรศัพย์มา เฮเลนอาของเขาเป็นผู้พูดมา เชิญข้าพเจ้าให้ไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้านเขา แล้วบอกว่ามิวเรียลร้องไห้วันยังค่ำ ๓ วันแล้ว ไม่กินไม่นอน ขอให้ข้าพเจ้าไปให้ได้ ข้าพเจ้าก็ไป พอโผล่เข้าประตูบ้านเขาก็โผเข้ากอด แล้วเขาก็บอกข้าพเจ้าว่าจะไม่ปล่อยให้ไปอีกแล้ว

มิวเรียลผู้นี้ตามที่เล่ามาแล้วว่า เคยแสดงเป็นนางเอกของละคร Musicae Comedy ของมหาวิทยาลัย ว่าถึงรูปสมบัติและคุณสมบัติแล้วกล่าวได้ทีเดียวว่างามมาก นักเรียนมหาวิทยาลัยติดกันมาก เพราะเป็นคนมีชื่อเสียงและสวย แต่ไม่เห็นเขาทำใครเลย กลับมาชอบข้าพเจ้า ดังนี้ข้าพเจ้าก็แปลกใจอย่างมากอีก แปลกใจอย่างที่เคยกล่าวมาหลายครั้งแล้วว่าชาวอเมริกันถือผิว ข้าพเจ้าเป็นคนต่างชาติ และอยู่ในจำพวกชาติผิวเหลือง และไม่ใช่เป็นคนสวย แต่ทำไมมิวเรียลจึงชอบข้าพเจ้าอย่างมาก เวลาเราไปเที่ยวในที่ Public ต่าง ๆ เช่นไปดูภาพยนต์ ไปดูละคร หรือไปเต้นรำ เขาจะต้องเกาะแขนข้าพเจ้าอย่างแน่นทีเดียวโดยไม่ care เลยที่ใครจะมองเขาว่าเขาไปเที่ยวกับคนผิวเหลือง ทำให้ข้าพเจ้าสบายใจ ปลื้มใจ และภูมิใจมาก ไม่มีใครกล้าคุกคาม เข้าไปที่ไหนหรือของเราไม่แพ้ใครทั้งนั้น ทั้งรูปร่างหน้าตา ท่าทาง ความสง่า และแน่ใจทีเดียวว่าชาวอเมริกันต้องอิจฉาเป็นแน่ ยิ่งเวลาเราไปงานของมหาวิทยาลัยแล้วยิ่งเด่นขึ้นมาก เพราะนักเรียนส่วนมากนับถือเราทั้งสองคนว่าเป็นคนสำคัญของมหาวิทยาลัย

ในประเทศอเมริกานั้นสำหรับชายกับหญิงค่อนข้างจะฟรีมาก การไปมาหาสู่กัน การเชิญไปเที่ยว ไปดูภาพยนต์ ละคร หรือเต้นรำ ก็ไปกันได้สดวกไม่ต้องมีผู้ควบคุมไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้นในอเมริกันยังมีที่เรียกว่า blind dates อีก คือ

นัดพบหรือนัดไปเที่ยวไหนด้วยกัน โดยที่ไม่รู้จักกันเลย มีคนกลางจัดการให้แล้วไปรู้จักกันต่อไปรับกันที่บ้าน เพื่อนนักเรียนหาว่าข้าพเจ้ามีเพื่อนผู้หญิงสวย ๆ มาก เวลาเขาจะไปเต้นรำมักมาหาข้าพเจ้าให้ช่วยแนะนำผู้หญิงให้ ข้าพเจ้าต้องถามว่าต้องการอย่างไร ผมสีทอง สีดำ หรือสีแดง ขนาดท้วมหรือเล็ก สูงหรือต่ำ เมื่อเขาบอกความประสงค์แล้วเราก็เปิดบัญชีรายชื่อพร้อมด้วยเบอร์โทรศัพท์แล้วก็จัดการให้เขา ได้เคยเป็นพ่อสื่อเป็นที่พอใจเพื่อนหลายครั้งหลายคราว และถ้าเพื่อนของเราทำดีต่อผู้หญิงที่เราแนะนำให้รู้จัก ในวันหลังผู้หญิงคนนั้นมักจะยอกชมเชย ..และขอบใจข้าพเจ้าด้วย ถ้าเพื่อนเราไปทำไม่ดีข้าพเจ้าก็ถูกต่อว่า

๘๗. พระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๔) ได้รับหนังสือจากเจ้าคุณบุร ว่าให้ลงไปกรุงวอชิงตันทันที เพื่อไปเฝ้ากรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นกระทรวงที่ข้าพเจ้าสังกัดอยู่ ท่านกำลังจะเสด็จกลับเมืองไทยจากยุโรปผ่านอเมริกา ข้าพได้รีบไปเฝ้าตามคำสั่งนั้น ไปโดยรถยนต์ขับรวดเดียวจากบอสตัน ออกเดินทาง ๓ ท่ม ข้าพเจ้าขับตลอดคืนถึงกรุงนิวยอร์คเช้ามืด ต่อจากกรุงนิวยอร์คคุณประสาทเป็นผู้ขับต่อไป ถึงกรุงวอชิงตันบ่าย ๓ โมง ร่างนั้นได้เข้าเฝ้าที่สถานทูต ท่านเรียกไปสัมภาษณ์สักชั่วโมงหนึ่งเห็นจะได้ รับสั่งถามถึงความเป็นไปทุก ๆ อย่าง เสร็จแล้วข้าพเจ้าก็กลับบอสตัน

ราวสัก ๒ อาทิตย์ต่อมาเสด็จในกรมพระจันทบุรี ฯ ได้เสด็จมาบอสตันได้ไปพักที่ Hotel Copley Plaza มีผู้ติดตามคือท่านหญิงถมล ปราโมชและหลวงโทณวณิกมนตรี (พระยา) ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้คอยรับใช้อย่างเช่นเคยกับเจ้านายอื่น ๆ ที่เสด็จผ่านมา วันหนึ่งท่านได้เสด็จไปดูย่อเพาะพันธุ์ปลาแห่งหนึ่ง ระยะทางประมาณ ๑๐๐ ไมล์จากบอสตัน ข้าพเจ้าได้เป็นผู้นำไปโดยรถยนต์ของข้าพเจ้า ที่นั่นเป็นสถานีทดลองการเพาะพันธุ์ปลาของรัฐบาลอเมริกัน น่าดูมากมีการแสดงให้ดูพันธุ์ปลาต่าง ๆ วิธีเลี้ยงวิธีเพาะ ได้ทราบว่ารัฐบาลเราได้จ้างผู้ชำนาญจากที่นั่นไปเป็นที่ปรึกษาเรื่องการประมงในเมืองไทยคนหนึ่ง ขากลับบอสตันซึ่งเป็นเวลาค่ำแล้ว เกิดแอกซิเดนต์เล็กน้อย คือมีรถยนต์คันหนึ่งวิ่งออกมาจากถนนซอยเล็กและไม่มีไฟจึงได้เกิดชนกัน บังโคลนรถเรา

Proclit Suklum

B. U.'s Royal Exponent of Gridiron Sport

Prince Sukkum Will Carry the Gospel of Football Back to Siam When He Returns After Study Here

Prince Pradit Sohkum

Siamese Youth of Royal Blood on B. U. Football Squad Says He Will Introduce the American College Game to His Native When He Returns

JAMES PRINCE TAKES UP AMERICAN FOOTBALL. Pradit Sukum, of the Siamese royal family, is a candidate for quarterback on the Boston University eleven

BOSTON U. ELEVEN BOASTS A PRINCE

Pradit Sukhum, Heir to Siamese Throne, Out for Halfback Job—Services Spad Cut

WEIGHS ONLY 122 POUNDS

Pradit Sukhum, the B. U. [illegible] and the young Prince [illegible] has come to consider him [illegible] work only half done when [illegible] the signal for the [illegible] the figures are not yet to be announced.

Report Cochrane Is Out of Game Causes Worry, Although Still Unofficial — Dr. Whelan Trying to Speed Up Candidates

PRADIT SUKUM.

WIN B. U. GRID LAURELS

Pradit Sukum Sukhum-dhirit, a Siamese youth of royal [illegible] a quarterback candidate at Boston University

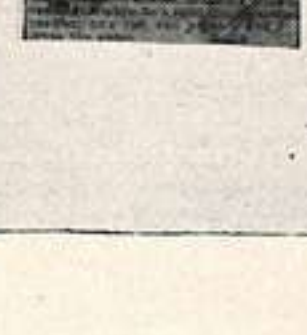
ROYAL QUARTERBACK

But for all its minor features of the past, it has remained for this football season to lay in one of the most unusual kinds of all. Football here for the first time stays out as a situation of local tradition—tradition that reaches back through the governmental grandfathers to the very beginnings of things.

For not on the most valuable plot where Boston University practices each afternoon, is a mixed picture of one of the oldest occupations on the globe. In this very country that youth's life is practically a royal trust. He was carefully selected from his fellowmen, he passed a rigorous examination, he was [illegible] would have sent a man to instant death.

What a shock the former guardians would get if they stood on the B. U. varsity gridiron and watched Prince Pradit Sukkum of the royal Siamese family quarterbacking one of the 'varsity scrubs up and down the field against Eighteen. They would probably rush on the field with drawn swords and command Whitehead immediately if they could see the prince sweep on the run and pound in the hot pursuit evolutions of gridironers.

They would refuse to believe their eyes if they saw Prince Sukkum receive in the slightest part when the play is smashed, not for humor and the [illegible] ought the good Buddhist will [illegible] the boys have into themselves, as if the very future ruler's [illegible] depended on it.

ยุขไปมาก แต่เคราะห์ดีที่ไม่มีใครเป็นอันตราย และเราก็ได้เดินทางกลับมาถึงบอสตันได้

การรับใช้สอยท่านนี้เป็นที่พอพระทัยท่านมาก รับสั่งว่าคล่องแคล่วดี เวลานี้ท่านกำลังต้องพระประสงค์เลขานุการอยู่ด้วย จึงขอข้าพเจ้าให้กลับไปทำงานกับท่านรับสั่งว่าเสด็จกลับถึงเมืองไทยจะโทรเลขเรียกตัว ในระหว่างที่ทรงพักอยู่ บอสตันข้าพเจ้าได้พาไปชมสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่ง รวมทั้งไปดูโรงงานทำนาฬิกาที่เมือง Waltham ด้วย แล้วก็เลยไปแวะเยี่ยมคุณไสวที่โรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในเมือง Waltham นั้น นอกจากนั้นได้ตามเสด็จไปดูละคร Musical Comedy หลายเรื่อง เช่น Rose Marie และNo No Nanette เป็นต้น

ละครเรื่อง Rose Marie มีผู้คนนิยมกันมาก ไม่ว่าจะไปเล่นที่เมืองใดมีคนดูแน่น ๆ โรงเสมอ และต้องเล่นอยู่แห่งละตั้งหลาย ๆ เดือน จนถึงกับต้องมีหลายชุดเพื่อได้เล่นในเมืองต่าง ๆ พร้อมกันได้ ผู้แต่งเรื่องนี้ได้เอาประเทศคานาดาและตำรวจม้าของคานาดาเป็นเนื้อเรื่อง พนางเอกถูกสงสัยเป็นคนฆ่าคนตายต้องหนีไป พระเอกเป็นตำรวจม้าไปตามจับฯลฯ เพลงในเรื่องนี้ดีมาก ๆ สองเพลงคือ Rose Marie และ Indian Love Call ฟังไปอีกตั้งหลาย ๆ ยี่กยังไม่จืด โดยฉะเพาะเพลงหลังทำนองเพลงจะยกเป็นเพลง Light Classic ก็ได้ สำหรับระบำในเรื่องนี้ดีมาก ได้ invent step ใหม่ ๆ หลายตอน และมีระบำอเมริกันอินเดียนอีกด้วย

ส่วนละครเรื่อง No No Nanette ก็ดีมากเหมือนกัน เกือบจะว่าดีเท่า Rose Marie เป็นเรื่องขบขันตลอดเรื่อง ชายแก่ไปตากอากาศชายทะเลพบหญิงสาว ๆ จนเกือบลมเมีย แล้วเมียก็มา เลยสนุกกันใหญ่ ได้หัวเราะกันเกือบตลอดเวลา สำหรับเพลงในเรื่องนี้ได้รับความนิยมมากที่สุดก็คือ Tea for two และ I want to be happy สองเพลงนี้เป็นที่นิยมต่อมาอีกตั้งหลายปี

๙๘. หนังสือ Syllabus

พฤษภาคม (๒๔๖๔) หนังสือ Syllabus ที่ข้าพเจ้าเป็น Editor - in - chief สำเร็จออกจำหน่ายได้แล้ว นับว่าเป็นหนังสือที่ดีที่สุดที่ได้เคยมีมาและนับว่าเป็น Most

Successful Work ข้าพเจ้าดีใจมาก เพราะเหน็ดเหนื่อยมาตลอดปี ข้าพเจ้าได้รับ Congratulations ทั่วมหาวิทยาลัย ในวันที่หนังสือนี้สำเร็จและจะออกจำหน่ายนั้นได้มีการประชุมใหญ่ของมหาวิทยาลัย อธิการบดีได้ลุกขึ้น Speech ชมเชยข้าพเจ้า และ Staff อยู่นาน ครั้นแล้วก็เชิญข้าพเจ้าขึ้นไปบนเวที ยื่นหนังสือให้ข้าพเจ้าหนึ่งเล่ม นักเรียนทั่วมหาวิทยาลัยปรบมือให้เป็นเกียรติยศ

หนังสือ Syllabus นี้ ตามที่เคยเล่ามาแล้ว เป็นหนังสือประจำปีของมหาวิทยาลัย ออกปีละหนึ่งเล่ม เป็นหนังสือขนาดใหญ่ประมาณไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ หน้า ใช้กระดาษอาร์ตทั้งเล่ม มีรูปนับพัน ๆ รูป มีเรื่องราวและรูปของทุก ๆ อย่างของมหาวิทยาลัย เช่นเรื่องและรูปของครูและอาจารย์แต่ละคน เรื่องและรูปของนักเรียน Junior Class ทุกคน (ใครเข้าอยู่ใน Junior Class ปีใดก็มีเรื่องและรูปลงในเล่มที่ทำขึ้นในปีนั้น) เรื่องและรูปของการกีฬาและการแข่งขันกีฬาทุกชนิดของมหาวิทยาลัย เรื่องและรูปของสมาคมทุกสมาคม เรื่องและรูปของกิจการอื่นๆทุกอย่าง ฯลฯ หน้าที่ของบรรณาธิการใหญ่นั้นลำบากมาก คือต้องเป็นคนกว้างขวางรู้จักนักเรียนโดยมาก และรู้จักนิสัยใจคอ ต้องรู้เรื่องของแต่ละคนโดยละเอียด เพื่อได้ลงเรื่องของทุกๆคนให้ถูกต้อง และต้องให้เป็นที่พอใจของนักเรียนทุก ๆ คนรวมทั้งอาจารย์ด้วย ต้องระวังข้อความที่ลงไม่ให้เกิดเป็นเรื่องราวขึ้น ในเรื่องรูปก็ต้องระวังอย่าไปสับเข้า เพราะรูปทั้งหมดหลายพันรูปและมีเรื่องประกอบ ถ้าไปสับรูปกับเรื่องแม้เพียงหนึ่งก็คงจะต้องถูกตำหนิแน่ๆ แต่เคราะห์ดีที่ทุกสิ่งทุกอย่างออกมาอย่างเรียบร้อยทุกประการ หนังสือเช่นนี้มีประจำทุกมหาวิทยาลัยใหญ่ๆในประเทศอเมริกา และเป็น Memory Book ที่ดีที่สุด

นักเรียนตัวสำคัญๆในมหาวิทยาลัยได้เซ็น Autograph ในหนังสือเล่มนี้ให้แก่ข้าพเจ้าไว้มากมาย ขอคัดมาลงของบางคนดังต่อไปนี้

1. George F. Grandi, President Junior Class– "To our Editor-in-Chief deserving of praise for the publishing of the best Syllabus ever

(ยอร์ช เอฟ แกรนดิ นายกของนักเรียนชั้นปีที่สาม "แด่บรรณาธิการผู้ควรได้รับความชมเชยในการที่ได้จัดพิมพ์หนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยมีมา")

2. Albert W. Richards, Vice President Senior Class - "To the man who is responsible for this damn nice Book"

(แอลเบิร์ต ริชชาร์ดส อุปนายกของนักเรียนชั้นปีที่สี่ "แด่ผู้ซึ่งรับผิดชอบในหนังสือที่ดียิ่งเล่มนี้")

3. George F. Thomas, House of Representatives "This book is so far ahead of all the rest there is no comparison good going Sukie."

(ยอร์ช เอฟ ทอมัส สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "หนังสือเล่มนี้ดีเกินหน้าหนังสือที่ได้ทำมาแล้วทั้งหมดจะหาเปรียบอีกมิได้ ท่านทำดีมาก สุขี)

4. Ralph A. Palladino, House of Representatives- "Sukie boy. you deserve all the credit that the class can give you. You have done a wonderful job in putting out what we believed to be the best SyIlabus ever put cut congratulations Sukie and then some keep up your good Work."

(แรลฟ เอ แพลลาดิโน สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "สุขี ควรแล้วที่ท่านจะได้รับความสรรเสริญทุกประการที่ชั้นจะให้แก่ท่านได้ ท่านได้ทำงานชิ้นนี้สำเร็จได้อย่างปลาด ในการที่ท่านได้จัดพิมพ์หนังสือ Syllabus ซึ่งเราเชื่อแน่ว่าเป็นเล่มที่ดีที่สุดที่เคยออกมา ขอแสดงความยินดี หรือยิ่งไปกว่านี้อีก จงปฏิบัติงานอื่นๆของท่านให้ดียิ่งขึ้นไปเถิด")

5. Paul E Haynes, Vice President Sophomore class "Congratulations for your skill as Editor of this book."

(พอล อี เฮนส์ อุปนายกของนักเรียนชั้นปีที่สอง "ขอแสดงความยินดีในความสามารถของท่านในหน้าที่บรรณาธิการของหนังสือ"

6. Harold G. Carlson, Captain Football Team- "To "Sukie" the best Editor of the best Syllabus ever put out"

(ฮาโรลด์ จี คาลสัน กัปตันฟุตบอลทีมของมหาวิทยาลัย "แด่ "สุขี" บรรณาธิการที่ดีที่สุดของหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยมีมา"

7. Paul Ayers, House of Representatives - "To the brains of the best Syllabus."

(พอล แอรส์ สมาชิสภาผู้แทนนักเรียน "แด่ "มันสมอง" ของหนังสือ Syllabus ทดทสุด")

8. Arthur P. Tillinghast, Treasurer Junior Class "Best of Luck to one of the finest friend ever you sure put it over and proved to the old world your ability as Editor · in - chief of the Syllabus."

(อาร์เธอร์ พี ทิลลิงแฮสต์ เหรัญญิกของนักเรียนชั้นปีที่สาม "โชคดีของแด่เพื่อนที่ดียิ่ง ท่านได้ทำความสำเร็จแล้ว และพิสูน์ให้โลกเห็นความสามารถของท่านในตำแหน่งบรรณาธิการของหนังสือ Syllabus")

9. Willam P. Ayers, House of Representatives - "To the greatest of Editors a man of his word a mɪn of good nature a good sport and my best friend good luck Sukie"

(วิลเลียม พี แอร์ส สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แด่บรรณาธิการผู้ยิ่งใหญ่กว่าบรรณาธิการทั้งหลาย ผู้ซึ่งรักษาวาจา ผู้ซึ่งมีอารมณ์ดี ผู้ซึ่งมีน้ำใจเป็นนักกีฬาและเป็นเพื่อนที่ดีที่สุดของฉัน โชคดีเถิด สุขี")

10. Harold T. Young, Vice President Junior Class - "To the hard working, faithful Editor - in - chief."

(ฮาโรลด์ ที ยัง อุปนายกของนักเรียนชั้นปีที่สาม "แด่บรรณาธิการที่ขยันขันแข็งและซื่อสัตย์สุจริต")

11. Frederick W. Klebahn, Captain Swimming Team - "To Sukie the Editor who put out a wonderful book; Best of luck."

(เฟรดเดอริค เคลยาน กัปตันทีมว่ายน้ำของมหาวิทยาลัย "แด่สุขีบรรณาธิการผู้ซึ่งได้จัดพิมพ์หนังสือที่วิเศษยิ่ง ขอจงประสพแต่โชคดียิ่ง")

12. William B. Barnett, Track Team "To "Sukie" the best editor of the best Syllabus ever published. Good luck"

(วิลเลียม บี บาร์เนต นักกีฬาในทีมแข่งขันกีฬาต่างๆ "แด่ สุขี บรรณาธิการที่ดีที่สุดของหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยจัดพิมพ์มา ขอให้มีโชคดีเถิด")

13. Granville H. Beever, Track Team– "May everything you engage in be as successful as the Syllabus, Sukie."

(แกรนวิลล เอช บีเวอร์ นักกีฬาในทีมแข่งขันกีฬาต่างๆ "ขอให้ทุกอย่างๆ ที่ท่านจัดทำได้รับความสำเร็จด้วยดี เช่นหนังสือ Syllabus นี้ สุขี")

14. John L. Copeland, House of Representatives "To "Sukie" producer of the best Syllabus and a true friend."

(จอน แอล โคปแลนด์ สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แด่ "สุขี" ผู้จัดทำหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุด และเป็นเพื่อนที่แท้จริงๆ")

15. Henry R. De. Forest, B.U. News manager "Congratulations on a Successful Editorship."

(เฮนรี่ อาร์ เดอ ฟอเรสต์ ผู้จัดการหนังสือพิมพ์ B.U. News "ขอแสดงความยินดีในความสำเร็จในหน้าที่บรรณาธิการ")

16. Max R. Grossman, Editor B.U. News "To "Sukie" a pal with a winning smile the Editor of the best year book ever and an honest to goodness man despite his size"

(แมกซ์ อาร์ กรอสสแมน บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ B.U. News "แด่ "สุขี" เพื่อนรักที่ชะนะจิตใจคนด้วยการยิ้มของเขา และเป็นบรรณาธิการของหนังสือประจำปีที่ดีที่สุดที่เคยมีมา กับเป็นผู้ที่ดีตลอดทุกๆอย่าง ถึงแม้ว่าร่างเขาจะเล็ก")

17. Sidney K. Horton, R.O.T.C. Corporal "Here's hoping you succeed in everything as in this Syllabus Sukie"

(ซิดนีย์ เค ฮอร์ตัน นายสิบในกองทหารของมหาวิทยาลัย "ขอให้ความหวังไว้ในที่นี้ว่าท่านจะต้องได้รับความสำเร็จทุก ๆ อย่างเช่นเดียวกับความสำเร็จในหนังสือ Syllabus เล่มนี้ สุขี")

18. Clifton W. Rand, Manager Musical Club "To the great Editor-in-chief,"

(คลิฟตัน ดับลิว แรนด์ ผู้จัดการของสมาคมดนตรีของมหาวิทยาลัย "แด่บรรณาธิการใหญ่ยิ่ง")

19. Wilber F Senter, R.O.T.C. Sergeant - "To the Editor - in - chief who was responsible for the best junior year book ever put ont."

(วิลเบอร์ เอฟ เซนเตอร์ นายสิบในกองทหารของมหาวิทยาลัย "แด่บรรณาธิการผู้รับผิดชอบสำหรับหนังสือประจำปีที่ดีที่สุดที่เคยออกมา")

20. Merriil A. Watson, Circulation Manager Syllabus "Here's to Editor well tukie you sure put it over and you've been a great boss a long life and a happy one"

(เมอริลล์ เอ วอตซัน ผู้จัดการขายของหนังสือ Syllabus "แด่บรรณาธิการ สุขี ท่านได้ทำความสำเร็จแล้ว และท่านได้เป็นนายที่ดีจริง ขอให้ท่านมีอายุยืนและมีความสุขตลอดไป")

21. Charles Withers, President Sophomore Class - "To Sukie you better go in the Publishing business if this Syllabus is an example, good luck Sukie."

(ชาลส์วิตเธอร์ นายกของนักเรียนชั้นปีที่สอง "แด่สุขี ทางที่ดีท่านควรจะไปทำงานเกี่ยวกับการทำหนังสือเถิด ถ้าจะถือเอาหนังสือ Syllabus เล่มนี้เป็นตัวอย่างขอโชคดีจงมีแด่ท่าน สุขี")

22. Summer S. Bryant, President Kappa Phi Alpha - "To the most efficient "Syllabus Editor"

(ซัมเมอร์ เอส ไบรแยนท์ นายกสมาคมแคปปา ไฟแอลฟา "แด่บรรณาธิการที่สามารถที่สุดของหนังสือ Syllabus"

23. Lester O. Gatchell, Evening Devision Editor "Congratulations to "Sukie" on publishing the finest Syllabus ever."

(เลสเตอร์ โอ แกตเชล บรรณาธิการแผนกโรงเรียนกลางคืน "ขอแสดงความยินดีแด่ สุขี ในการจัดพิมพ์หนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยมีมา")

24. Gordon Reilly, Captain Cross - Country Team "A wonderful book "Sukie" greater praise to you"

กอร์ดอน ไรลิ กัปตันทีมวิ่งทางไกลของมหาวิทยาลัย "เป็นหนังสือที่ดีอย่างปลาด สุขิ สำหรับท่านควรได้รับความชมเชยยิ่งขึ้นไปอีก")

25. Charles B. Horton, Basketball Team - "To the best editor the Syllabus ever had."

(ชาลส์ บี ฮอร์ตัน นักกีฬาเล่นอยู่ในทีมบาสเกตบอลล์ของมหาวิทยาลัย "แด่บรรณาธิการที่ดีที่สุดที่หนังสือ Syllabus ได้เคยมี")

26. Richard K. Gould, "Lock" Honorary Society - "May you have the same success in life as with - 1926 Syllabvs"

(ริชาร์ด เค กูลด์ "ล็อค" เกียรติสมาคม "ขอท่านจงมีความสำเร็จอันดียิ่งในชีวิตเช่นเดียวกับหนังสือ 1926 Syllabus นี้")

27. Donald White, House of Representatives - "To Sukie you did a fine job this year. Keep it up."

(โดแนลด์ ไวท์ สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แด่ สุขิ ท่านได้ทำงานได้เป็นเลิศในปีนี้ จงพยายามต่อไปเถิด")

28. Fairfield E. Mc Cann, House of Representatives - "You put out a darn good book Sukie may everything you do be as successful."

(แฟร์ฟิลด์ อี แมคแคน สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "ท่านได้จัดทำหนังสือที่ดีมาก สุขิ ขอให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ท่านทำจงเกิดผลดีเช่นกัน")

29. Lillian E. Alexander, Gamma Beta Alpha - "This is the best Syllabus ever and you did much to make it so."

(ลิเลียน อี อเล็กซานเดอร์ สมาชิกสมาคมแกมมา เบตา แอลฟา "หนังสือ Syllabus เล่มนี้เป็นเล่มที่ดีที่สุดที่เคยมีมา และท่านได้มีส่วนอยู่เป็นอย่างมากที่ได้ทำให้มันดีถึงเพียงนี้")

30. Genevieve F. Hamilton, Gamma Beta Alpha - "we've beat them all with your Syllabus. Best wishes."

(เยเนวีฟ เอฟ แฮมมิลตัน สมาชิกสมาคมแกมมา เบตา แอลฟา "เราได้ชะนะ

ยรรดาหนังสืออนๆ ด้วยหนังสือ Syllabus ของท่าน ขอให้ท่านจงมีแต่โชคดี")

31. John R. Hall, "Lock" Honorary Society "To Sukie a damn good editor and a Prince of good fellows."

(จอน อาร์ ฮอล "ลอค" เกียรติสมาคม แด่ สุขี บรรณาธิการที่ดีอย่างยิ่ง และเป็นคนที่ดีที่สุดของคนดี")

32. Walter J. Lyons, Track Team - "May you succeed in all as you have with the Syllabus."

(วอล.เตอร์ เจ ไลออนส์ นักกีฬาในทีมแข่งขันกีฬาในทีมแข่งขันกีฬาต่าง ๆ "ขอท่านจงสำเร็จด้วยดี ในทุกสิ่งทุกอย่าง เหมือนอย่างฉบับที่ท่านได้ทำความสำเร็จในหนังสือ Syllabus นั้น")

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

โดยที่ข้าพเจ้าอยู่ในชั้น Junior Class จึงมีเรื่องและรูปของข้าพเจ้าลงในหนังสือ เรื่องที่ลงใน Personal writeup มีดังนี้

"Sukie" is just about the smallest man in our class but has done some of the biggest things in the college. The Syllabus is his greatest achievement and believe us now, he deserves all the credit in the world for the masterful way in which he handles his job as Editor - in chief. By reason of democratic good fellowship and his willingness to help at all times, he has won our respect and affection. May you bring more of your kind to B. U. Sukie. We look forward to the day when our Sukie will be instrumental in bringing together more closely the ties of United States and his Siam.

("สุขี" ดูเหมือนจะเป็นคนที่เล็กที่สุดในชั้นของเรา แต่ได้ทำงานชิ้นใหญ่ๆ ในมหาวิทยาลัย หนังสือ Syllabus นั้นเป็นความสำเร็จอันใหญ่ยิ่งของเขา และขอให้เชื่อเราเถิดว่าเขาสมควรแล้วที่จะได้รับความยกย่องทุกประการในโลก สำหรับวิธีการอันฉลาดในการดำเนินงานในหน้าที่บรรณาธิการ โดยเหตุผลด้วยความสม่ำเสมอไม่ถือตัว และความยินดีที่จะให้ความช่วยเหลือในทุก ๆ ขณะ เขาได้รับความนับถือและรักใคร่จากเรา

เล่นคนตรีและบาสเก็ตบอล ทีมมหาวิทยาลัยบอสตัน

ขอให้ท่านจงนำคนอย่างท่านมาสู่มหาวิทยาลัยนอกเถิดสุขี เราจะคอยวันที่สุขีของเราจะเป็นสื่อที่จะผูกความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศสยามของเขาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น)

ในช่อง Activities ของข้าพเจ้าซึ่งแสดงว่าข้าพเจ้าได้ทำอะไร หรือรับตำแหน่งอะไรบ้างในมหาวิทยาลัย มีข้อความดังนี้

House of Representatives (1, 2, 3,) Musical Club (1, 2,) Cosmopolitan Club (1) Vice President (2) President (3) Foreign Trade Club (1) Vice President (2) Class Football (1, 2,) Class Basket Ball (1, 2,) Syllabus Appointing Board (2) Freshman Initiation Committee (2) Class Executive Committee (2) Assistant Manager of Hockey (2) Devil's Den Sporting Club (2, 3,) Varsity Football (2) Editor - in - chief of the Syllabus (3)

(ตัวเลขในวงเล็บแสดงถึงบทอยู่ในมหาวิทยาลัยคือ (๑) หมายถึงบทหนึ่ง หรือ (๑.๒.๓.) หมายถึงบทหนึ่ง บทสอง และบทสาม)

ตำแหน่งและหน้าที่เหล่านี้ส่วนมากต้องได้รับเลือกโดย Vote จากนักเรียน ส่วนการเข้าเล่นในทีมของฟุตบอลหรือบาสเกตบอลนั้นก็ต้องแสดงความสามารถให้เด่นกว่าคนอื่น เพราะเป็นการชิงตำแหน่งซึ่งไม่ใช่เป็นของง่ายนัก ผู้ที่เคยไปศึกษาในประเทศอเมริกาเข้าใจเรื่องนี้ดีว่า การเล่นกีฬาในทีมมหาวิทยาลัยมีความสำคัญอย่างใด และมีความยากลำบากเท่าใด กว่าจะได้เข้าอยู่ในทีม โดยฉะเพาะอย่างยิ่งคนต่างชาติและคนตัวเล็กๆ ส่วนตำแหน่งที่ต้องรับเลือกโดย vote แล้วผู้ที่เคยไปศึกษา ในอเมริกาก็ทราบดีอยู่ว่า พวกเราผิวเหลืองถูกกดถูกและกันท่าอย่างใด การที่ข้าพเจ้าได้ผ่านการดูถูกและการกันท่าของนักเรียน เข้าไปอยู่ในชั้นนักเรียนยกย่องนับถือนั้นเป็นของแปลกสำหรับตัวข้าพเจ้าและผู้ที่รู้เรื่องข้าพเจ้าเป็นอันมาก เท่าที่ทราบไม่มีนักเรียนต่างชาติคนใดในมหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกาที่มีตำแหน่งที่มากเท่านี้

ในข้อเขียนในเรื่องหน้าหนังสือ ได้มีข้อความลงไว้ดังนี้

ฯลฯ Immediately after the election of the present staff last year, our Editor - in - chief Pradit Sukhum gathered the staff to him and laid plans for

our book. To be sure, we should strive to have a better, more comprehensive, more interesting Syllabus than those which have been created in the past. In these respects we feel we have succeeded. No better man could be chosen to head this important work than our friend from Siam "Sukie." By courage, ability, perseverance and tact, he has guided the staff through a year of high tension and hardwork. ฯลฯ

(ฯลฯ ทันทีทันใดภายหลังการเลือกตั้งเจ้าหน้าที่ชุดใหม่ขึ้นเมื่อปีที่แล้วมา บรรณาธิการของเรา—ประดิษฐ์ สุขุม ได้เรียกประชุมเจ้าหน้าที่วางแผนการสำหรับหนังสือของเรา มันเป็นที่แน่นอนว่าเราจะต้องพยายามที่จะทำหนังสือ Syllabus ให้ดี ให้ละเอียดลออ และน่าทึ่งยิ่งขึ้นกว่าที่ได้จัดทำกันมาแล้ว ความคิดเท่าที่กล่าวมานี้ เรารู้สึกว่าเราได้ทำสำเร็จไม่มีผู้ใดจะทำได้เหมาะสำหรับเป็นหัวหน้างานสำคัญชิ้นนี้ ยิ่งไปกว่าเพื่อนของเราจากประเทศสยาม "สุขี" ด้วยความมานะ ความสามารถ ความอดทน และความรอบคอบ เขาได้นำเจ้าหน้าที่ชุดนี้ผ่านความเหน็ดเหนื่อยและงานหนักไปตลอดปี ฯลฯ)

นักเขียนข้อความที่เขาชมเชยไว้

๙๕. การแลกรูปและรายงานของ Dean

ก่อนมหาวิทยาลัยปิด ตามธรรมเนียมได้มีการแลกเปลี่ยนรูปนักเรียนด้วยกัน ในบรรดารูปนักเรียนตัวสำคัญ ๆ ได้เซ็นให้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ามีข้อความที่ชัดใจและซาบซึ้งมาก จึงขอคัดลงละเพาะบางคน ดังนี้

1. Russel Norton "To Sukie, the best that B.U. can give."
(รัสเซล นอร์ตัน "แด่สุขี ดีที่สุดที่มหาวิทยาลัยบอสตันจะผลิตได้")

2. Douglas Lakey "To Sukie, one of the best at C.B.A."
(ดักกลาส เลค์ "แด่สุขี ดีที่สุดคนหนึ่งในมหาวิทยาลัย")

3. Chesley Hammond "To Sukie, a man I'm proud to call my friend."
(เชสลี่ แฮมมอนด์ "แด่สุขี ผู้ซึ่งฉันภูมิใจที่สุดที่จะเรียกว่าเพื่อนของฉัน")

4. Thomas Hill "To Sukie a real friend and future leader in Siam."

(ทอมัส ฮิล "แด่สุขิ ผู้ซึ่งเป็นเพื่อนที่แท้ และผู้นำภายหน้าในประเทศสยาม")

5. Nelson Bishop "Sakie we are all prond of yon."

(เนลสัน บิชอป "สุขิ เราทั้งหลายภูมิใจในตัวท่าน")

6. George Grandi "To Sukie, a friend tried and true."

(ยอร์ช แกรนดิ "แด่สุขิ ผู้ซึ่งเป็นเพื่อนที่แท้จริง")

7. Gordon Greer "To Sukie, one of our best classmates and darn good friend."

(กอร์ดอน เกรีย "แด่สุขิเพื่อนประจำชั้นที่ดีที่สุดคนหนึ่ง")

8. Grace Sullivan "May you be as successful at "home" as you have been here at C.B.A."

(เกรซ ซัลลิแวน "ขอท่านจงได้รับความสำเร็จที่ "บ้าน" เหมือนอย่างที่ท่านได้รับที่ในมหาวิทยาลัยนี้")

9. Marie Barry "I knew you'd come through O.K. my faith in you has been justified."

(มารี บารี "ฉันรู้ว่าท่านจะผ่านมาได้โดยเรียบร้อย ความเชื่อถือของฉันในตัวท่านได้สมบูรณ์แล้ว")

10. Thomas Sheehan "To a gentleman who certainly is a credit to B.U."

(ทอมัส ชีแฮน "แด่สุภาพบุรุษผู้ซึ่งทำเกียรติให้แด่มหาวิทยาลัยอย่างแน่นอน")

11. George Smith "To Sukie, the best pal there ever was."

(ยอร์ช สมิท "แด่สุขิสหายที่ดีที่สุดที่เคยปรากฏ")

12. Stanley Hirtle "To my best pal and a Football Star."

(สแตนลี เฮอเติล "แด่สหายที่ดีที่สุดของฉันและดาราฟุตบอล")

13. Helen Robinson "To the best pal and friend any one could wish for."

(เฮเลน โรบินซัน "แด่สหายและเพื่อนที่ดีที่สุดซึ่งใครๆก็ต้องอยากได้")

14. Adolph Johnson "To Sukie who proved his success."

(อดอลฟ จอนซัน "แด่สุขี ผู้ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นความสำเร็จของเขาแล้ว")

15. Laura "Sukie you are one of the finest friend one could have",

(ลอรา "สุขี ท่านเป็นเพื่อนวิเศษที่ใครจะมีได้")

16. Arthur Tillinghast "May success ever be yours as it has so far."

(อาเธอร์ ทิลลิงแฮสต์ "ความสำเร็จจงเป็นของท่านตลอดไปดังที่ได้เป็นมาแล้ว")

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

Dean ของมหาวิทยาลัยได้มีรายงานถึงผู้ดูแลนักเรียนไทย มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้ "He played basketball, football, was a member of several clubs and committees, and in his second year was elected editor-in-chief of "The Syllabus", which is considered quite an achievement for a foreign student, and proof of great popularity among the students."

"เขาเล่นบาสเกตบอลล์ ฟุตบอลล์ เป็นสมาชิกของหลายสมาคมและหลายกรรมการ และในปีที่สองของเขา เขาได้รับเลือกเป็นบรรณาธิการของหนังสือ Syllabus ซึ่งถือเป็นประวัติการณ์สำหรับนักเรียนต่างชาติ และเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นความกว้างขวางอย่างมากของเขาระหว่างนักเรียน")

๕๐. ละครและอาหารในอเมริกา

ต่อไปนี้ขอกล่าวถึงเรื่องละคร ข้าพเจ้าเป็นคนชอบดูละครเป็นที่สุด ชอบดูละครทุกชนิด ชอบแต่งตัวโก้ ๆ แล้วพาผู้หญิงสวย ๆ ไปนั่งที่ ๆ แพงที่สุดในเมือมีเงิน รู้สึกมันสะบายใจ ละครก็สนุกแล้วยังได้ดูคนดูแต่งตัวสวย ๆ อีกด้วย เสร็จจากการดูละครแล้วก็ชอบไปสถานที่เต้นรำที่หรู ๆ หน่อย เช่นที่ Checker Inn เป็นต้น สำหรับละครที่แสดงตามโรงต่าง ๆ ในประเทศอเมริกา มีอยู่ด้วยกันหลายประเภทเช่น

1. Opera 2. Musical Comedy 3. Farce 4. Mystery Play 5. Play 6 Varieties 7. Burlesque ฯลฯ

สำหรับโอเปร่านั้นข้าพเจ้าชอบน้อยหน่อย เพราะเรื่องยืดยาวมาก จริงอยู่โอเปร่านี้เป็นเพลงตลอดเรื่อง ตั้งแต่เปิดฉากจนปิดฉาก ไม่มีบทเจรจาเลย จะเดิน กิน นั่ง นอน ทุกข์ โศรก รัก ขบขัน เป็นเพลงไปทั้งนั้น และเป็นเพลงชนิดหนักมาก ฟังไม่ค่อยออกอะไรเป็นอะไร แล้วบางทีแกก็ร้องเป็นภาษาที่เราไม่เข้าใจเสียด้วยอีก แต่การไปดูโอเปร่านั้นสำคัญอยู่ที่ไปฟังเพลง ไม่ต้องเอาเรื่องถ้าอยากรู้เรื่องด้วยก็ควรอ่านเรื่องเสียก่อนไปฟัง พระเอกนางเอกไม่เลือกคนสวย เลือกเอาเสียงดีเป็นสำคัญ บางทีนางเอกอายุตั้ง ๔๐ กว่าแล้ว และอ้วนอย่างน่าเกลียด

สำหรับ Musical Comedy ข้าพเจ้าชอบมากที่สุด ได้เคยดูนับสิบ ๆ เรื่อง ละครชะนิดนี้เมื่อเข้าไปดูแล้วเย็นหู เย็นตา เย็นใจ และได้หัวเราะ คือ เพลงก็เพราะ ผู้หญิงแสดงก็เลือกสวย ๆ มาทั้งนั้น ฉากก็สวย เรื่องก็ขบขัน ความพร้อมเพียงของผู้หญิงสวย ๆ นับสิบ ๆ คนเต้นรำน่าดูมาก

สำหรับ Farce นั้น คือละครพูดทีมีเนื้อเรื่องขบขัน ละครชะนิดนี้ข้าพเจ้าชอบมากเหมือนกัน ที่ติดอกติดใจไม่ลืมก็คือเรื่อง "Charley's Aunt" ได้หัวเราะและเพลิดเพลินตลอดเรื่อง

สำหรับ Mystery Play นี้หวาดเสียวมาก คือ ต้องมีการฆ่ากันตายและตามเรื่องเราต้องสงสัยคนเล่นเกือบทุกคนว่าเป็น Murderer พอใครออกมาเราก็สงสัยว่าอ้ายหมอนี่แน่ แล้วผลที่สุดอาจเป็นคนที่เราไม่นึกเลย แสดงว่าเขาแต่งเรื่องดีมาก คนเล่นก็แสดงได้ดี ดูละครชะนิดนี้บางตอนใจเต้นพอใช้ ข้าพเจ้าได้เคยดูหลายเรื่อง แต่ชอบมากคือเรื่อง "The Bat"

สำหรับ Play เป็นละครพูดธรรมดา แต่ก็มีคนนิยมกันมาก ละครชนิดนี้มักจะเล่นในโรงขนาดเล็กหน่อย ไม่ค่อยอลังการโครมเหมือนละครอย่างอื่น

สำหรับ Varieties คือการแสดงเบ็ดเตล็ด อาจมีละครสั้นๆ มีเต้นรำมีเพลงมีเล่นกล มีห้อยโหนกายกรรม และสิ่งแปลกๆอื่นๆ การแสดงชะนิดนี้ก็มีมาก

สำหรับ Burlesque นั้น คือละครตลกและเต้นรำ ผู้ดูส่วนมากเป็นผู้ชาย ผู้หญิงดีๆดูหมอนจะไม่เข้าดูละครนี้เลย เพราะการแต่งกายของหญิงผู้แสดงค่อนข้าง

"โป๊" และคำพูดขบขันก็มักจะโดน โรงละครชะนิดนี้เขาอนุญาตให้สูบบุหรี่ได้ เข้าไปดูแล้วเวลาออกมาเสื้อผ้าเหม็นบุหรี่หมด

ร้านขายอาหารในประเทศอเมริกานี้มีมากมายก่ายกอง นอกจากในสถานที่หรูๆ เช่นในโฮเต็ลหรือโรงเต้นรำก็ดีๆแล้วมีร้านย่อยอยู่ทุกถนนหนทาง ร้านเหล่านี้บางร้านเปิดวันละ ๒๔ ชั่วโมง แต่อย่างไรก็ดี โดยมากเปิดขนาดกลาง ฉะนั้นเวลาที่เราไปเที่ยวไหนกลับดึกๆไม่ต้องกลัวหิว มีทุกหนทุกแห่ง เรื่องการกินแล้วนับว่าสดวกมาก มีร้านอยู่ชะนิดหนึ่งเรียกว่า Automatic Lunch ร้านชะนิดนี้พอเข้าไปเราก็เข้าไปหยิบถาดผ้าเช็ดมือและช้อนซ่อมเท่านั้น แล้วก็เดินไปเที่ยวหาอาหารซึ่งเขาแยกไว้เป็นประเภทๆ เช่นซุปพวกหนึ่ง ไก่พวกหนึ่ง เนื้อพวกหนึ่ง ฯลฯ เป็นตู้กระจกเล็ก ๆ เราอยากรับประทานอะไร เราก็หยอดสตางค์ตามราคาของเขาลงไป แล้วตู้กระจกนั้นก็เปิด เราก็หยิบอาหารจานนั้นมาใส่ถาด ต้องการดื่มน้ำชา กาแฟ หรือโกโก้ ก็หยิบถ้วยมาวางไว้ทุกอย่างซึ่งเขามีป้ายบอกว่าเป็นอะไร หยอดสตางค์ลงไป ชาหรือกาแฟนั้นก็ไหลออกมาพอดีเต็มถ้วย ดังนี้เป็นต้น ร้านชะนิดนี้ไม่ต้องมีคนเซิฟอาหาร หรือคนส่งอาหารสะดวกเหมือนกัน ร้านอีกพวกหนึ่งซึ่งมีจำนวนมากไม่ต้องมีคนเซิฟ เราไปสั่งอาหารแล้วเราก็ยกไปนั่งรับประทานของเราเอง ทั้งนี้เป็นการประหยัดคนทำงานของเจ้าของร้านและเป็นการประหยัดการให้รางวัลคนใช้ของผู้เข้าไปรับประทาน ใกล้ๆกับมหาวิทยาลัยมีร้านจำพวกนี้มาก เพราะพวกนักเรียนมีสตางค์น้อยจะได้ไม่ต้องสิ้นเปลือง แต่ในร้านที่หรูๆแล้วมีผู้หญิงแต่งฟอร์มสวยๆเป็นคนเซิฟ และบางแห่งก็มีดนตรีบรรเลงเวลารับประทานอีกด้วย

สำหรับผลไม้ที่น่ารับประทานในประเทศอเมริกา ที่ไม่มีในประเทศไทย ก็มี ลูกพีช ลูกแพร์ ลูกเชอรี่ ลูกพลัม พวกเบอรี่ก็มี สตรอเบอรี่ แรสเบอรี่ แบลกเบอรี่ ยุเบอรี่เป็นต้น ที่ข้าพเจ้าชอบมากที่สุดเห็นจะเป็นลูกเชอรี่

ขนมต่างๆ เขาก็ทำน่ารับประทานมาก คือทั้งหอมหวานและมัน ที่ข้าพเจ้าชอบมากก็คือ French Pastry, Strawberry Short Cakes และ Pan Cakes เหล่านี้

๕๙. หน้าร้อนสุดท้ายในอเมริกา

หน้าร้อนปีนี้ (๒๔๖๙) อยู่บอสตันเกือบตลอดเวลา เที่ยวกับเพื่อนนักเรียนไทยบ้าง พามิวเรียลและคนรู้จักอื่นๆไปเที่ยวในสถานที่สนุกสนานต่างๆ เช่นไปดูหนังบ้าง

ไปสนุกกันที่ "รเวียบีช" บ้าง ก็นเดอนหงายคนหนึ่งได้พามิวเรียลไปสถานที่แห่งหนึ่ง อยู่ห่างจากบอสตันราว ๑๐ ไมล์ สถานที่นั้นเป็นสระใหญ่ มีเกาะเล็กเกาะน้อยมีร้านขาย อาหารบนเกาะต่างๆ บางเกาะมีโรงเต้นรำ ที่นเขามีเรือกะนูให้เช่า เราได้ไปเช่าเรือ พายเล่นกลางเดอนหงายเข้าคลองนั้นออกคลองนี้ ไปรับประทานอาหารตามเกาะต่างๆ แล้วไปเต้นรำอยู่ครู่หนึ่ง มิวเรียลเขาเอา Ukelele ไปดีดให้ฟังแล้วก็ร้องเพลงไปด้วย ข้าพเจ้าพายเรือเรื่อยๆไป ดูมันก็สะบายใจดีมาก

หน้าร้อนนี้ได้เดินทางลงไปกรุงวอชิงตันโดยรถยนต์สองครั้ง ครั้งหนึ่งพวก พวกเพื่อนนักเรียนไทยชวนลงไปเที่ยว ไปอยู่ ๑๐ กว่าวัน ได้พบปะเที่ยวกับเพื่อนฝูงเก่าๆ และได้เลยลงไปเที่ยวเมืองริชมอนด์ ซึ่งตั้งอยู่บนแม่น้ำเจมส์ในมลรัฐเวอรยิเนียไปโดย รถยนต์ เมืองนี้อยู่ใต้กรุงวอชิงตันประมาณ ๑๑๕ ไมล์ เป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง มี ความสำคัญคือ มีไร่ยาสูบพันธุ์เวอรยิเนียมาก และเป็นเมืองอุตสาหกรรมกับเป็นเมือง ท่าเรือด้วย เมืองที่อยู่ใต้กรุงวอชิงตันเช่น เมืองนี้เต็มไปด้วยแขกดำ และพวกแขก แขกดำนถูกฝรั่งดูถูกมาก ในรถไฟก็ต้องนั่งแยกกันคนละคัน สถานีรถไฟก็มีห้องพัก คนละด้าน มีป้ายบอกหน้าห้องฝรั่งว่า "White" และป้ายสำหรับแขกดำว่า "Black" รถรางมีรถพ่วงหนึ่งคันๆหนึ่งสำหรับฝรั่ง และคันหลังสำหรับแขกดำ โรงหนัง โรงละคร หรือโรงแรมแยกกันเด็ดขาดทีเดียว เป็นที่น่าสงสารแขกดำมากจะร่วมทางกับฝรั่งไม่ได้ เลย เมืองริชมอนด์นี้สวยงามพอดู ถนนสายหนึ่งซึ่งเป็น Residential quarters นั้น บ้านงามๆ โดยมากเป็นแบบสแปนนิช

ครั้งที่สองไปพบคุณพระสันธิผู้ดูแลนักเรียน เพื่อจัดการเรื่องซื้อตั๋วเรือกลับ เดินทางกลับประเทศไทย โดยที่กรมพระจันทบุรีได้โทรเลขมาขอให้กลับมาเป็นเลขานุการ ของพระองค์ท่าน และอนุญาตให้กลับผ่านทางยุโรป ในการที่จะเดินทางกลับนี้ได้ขาย รถยนต์ได้เงินสดมา ๔๕๐ เหรียญ รัฐบาลให้ ๘๐๐ เหรียญ และบิดาได้ส่งมาให้ ๗๐๐ เหรียญ รวมเป็นเงินได้ ๑,๙๕๐ เหรียญ ต้องจัดซื้อหีบและของจำเป็นสำหรับเดินทาง โดยฉะเพาะค่าเรือจากอเมริกาถึงกรุงเทพ ฯ ต้องจ่ายราว ๔๐๐ เหรียญ

ในเรื่องการลาเพื่อนฝูงเพื่อกลับเมืองไทยนั้น มีอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าต้องจดไว้เพื่อความจำ ในกรุงวอชิงตันนี้ข้าพเจ้ารู้จักผู้หญิงรุ่นสาวและสวย

อยู่หลายคน ข้าพเจ้าได้ไปลาทุกคน สำหรับคนหนึ่งได้ชวนเขาไปขี่รถออกไปนอกเมือง คุยถึงเรื่องเก่า ๆ ข้าง ๆ ฯลฯ แล้วข้าพเจ้าก็บอกว่าจะกลับเมืองไทยแล้ว อย่าลืมกัน ข้าพเจ้าก็ไม่ได้นึกอะไรมาก ถามเขาว่าอยากไปเมืองไทยไหม? ถามเท่านี้แกเข้าใจว่าข้าพเจ้าขอแต่งงานด้วยแล้วไปอยู่เมืองไทยด้วยกัน คำตอบของแกจึงกลายเป็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญในชีวิตแก แกขอตรึกตรองดูอีกวันสองวันก่อน ข้าพเจ้าตกใจ ครั้นจะบอกว่าข้าพเจ้าไม่ได้หมายความอย่างนั้น ก็เกรงแกจะเสียอกเสียใจและเกรงใจแก เลยต้องนำแกพูดนอกเรื่อง วันนั้นใจหายเอามาก

ระหว่างฤดูร้อนเวลาอยู่ในเมืองยอสตันนั้นได้ไปดูเบสบอลล์เกมเสมอ ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวแล้วว่า เกมนี้เป็นเกมที่มีการเล่นอาชีพกันมาก ให้เงินเดือนคนเล่นกันแพงๆ และระหว่างทีมต่างๆมีการซื้อขายคนเล่นดีๆ กันด้วยราคาสูงมาก เบสบอลล์สเตเดียมขนาดใหญ่จุคนได้หลายหมื่นคน สำหรับทีมอาชีพมีในทุกเมืองใหญ่ ระหว่างปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนกันยายนทุกๆปีมีการแข่งขันแทบทุกวันในเมืองใหญ่ ๆ เพราะมีทีมอาชีพชั้นหนึ่งมีด้วยกันถึง ๑๖ ทีม แบ่งเป็นสอง League เรียกว่า American League มีอยู่ ๘ ทีม และ National League อีก ๘ ทีม คนอเมริกันชอบชีวิตสนุกสนานมาก ชอบดูทุกสิ่งทุกอย่างแม้ต้องเสียค่าผ่านประตูสูง ๆ การแข่งขันกีฬาต่าง ๆ ภาพยนต์ ละคร ฯลฯ ฉะนั้น ในประเทศอเมริกาถ้าเล่นกีฬาเก่งก็รวยเหมือนกัน เพราะได้รับค่าจ้างเล่นแพงๆมาก ตารางละครและภาพยนต์ที่มีชื่อเสียงก็ร่ำรวยมาก แต่พวกนี้ได้มากก็ใช้มากเหมือนกัน

ต้องขอกล่าวถึงมิวเรียลอีกครั้งหนึ่ง เท่าที่ได้ติดต่อกับเขาตลอดมารู้สึกว่าเป็นหญิงที่ดีเหลือเกิน ข้าพเจ้าจะจากเขาไปไหนจะเป็นกังวลก็ตาม เขาต้องเขียนจดหมายถึงข้าพเจ้าทุกวัน บางวันตั้งสองฉะบับ ในระหว่างหน้าร้อนเขาไม่อยากอยู่เปล่า ๆ ได้ไปสมัครทำงานที่ธนาคารแห่งหนึ่ง ได้เงินเดือนอาทิตย์ละ ๑๕ เหรียญ พอเงินเดือนออกเขาก็จัดการซื้อผ้าผูกคอบ้าง ผ้าเช็ดหน้าบ้างและของใช้อื่น ๆ บ้างให้ข้าพเจ้า เขาทำอาหารเย็นให้ข้าพเจ้ารับประทานแทบทุกเย็น เมื่อตอนข้าพเจ้าจะกลับประเทศไทยเขาไปทำแหวนให้วงหนึ่ง ใส่ Blood Stone ซึ่งมีความหมายลึกซึ้ง ตอนไปลงเรือที่กรุงนิวยอร์คเขาเขียนหนังสือไปคอยถึงที่เรือตั้ง ๔—๕ ฉะบับและโทรเลขตามไปอีก คืน

คณะบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ SYLLABUS ของมหาวิทยาลัยยอสตัน ค.ศ. ๑๙๒๕

ก่อนเรือออกเขาสั่งให้โทรศัพท์ถึงเขา ข้าพเจ้าได้โทรศัพท์ทางไกลจากกรุงนิวยอร์คไป
ยอสตัน เกือบจะว่าไม่ได้พูดอะไรกันเลยเพราะแกร้องไห้ตลอดเวลา เมื่อข้าพเจ้าออก
มาจากอเมริกาแล้ว เพื่อนสนิทข้าพเจ้าได้ฝากฝังมิวเรียลไว้ได้เขียนเล่ามาให้ฟังว่า
แกกินไม่ได้นอนไม่หลับ ต้องไปเจ็บอยู่ในโรงพยาบาลเดือนเศษ ตลอดการเดินทาง
ในยุโรป ในเรือจากยุโรปจนกระทั่งถึงเมืองไทย หนังสือของเขาได้ไปลอยอยู่ทุกแห่ง
รู้สึกว่าเขารักข้าพเจ้ามาก

ข้าพเจ้าอยู่ในเมืองยอสตันนี้ ๓ ปีเต็ม ๆ รู้สึกชอบมาก คือมีทุกสิ่งทุกอย่าง
ที่ต้องการในทุก ๆ ทาง และในเวลาเดียวกันก็เป็นเมืองที่ไม่ใหญ่โตเกินไปหรือพลุก
พล่านเช่นนิวยอร์คหรือชิคาโก ข้าพเจ้าได้เพื่อนฝูงที่รักใคร่กันมาก บางครอบครัว
ก็เชิญไปรับประทานอาหารและคุยด้วยกันเสมอ และทุกแห่งเขายกย่องไว้วางใจข้าพเจ้า
มาก ดังที่ได้เล่ามาแล้ว

ก่อนออกจากยอสตันเพื่อไปลงเรือที่กรุงนิวยอร์ค มีเรื่องขำ ๆ และน่าจดไว้
เพื่อความขำอยู่เรื่องหนึ่ง คือข้าพเจ้าเป็นคนขับรถเร็ว จึงถูกตำรวจจับหลายครั้ง ทุก
ครั้งที่ถูกจับก็ได้รับตัวจากตำรวจราชการให้ไปรายงานที่โรงพักภายใน ๗ วัน ข้าพเจ้าได้
รับตัวเช่นนี้สัก ๓-๔ ใบ แต่ก็ไม่ได้ไปรายงานตัว เพราะไปคิดเสียว่าอีกไม่นานเราก็จะ
จากยอสตัน และจากประเทศอเมริกาไปแล้ว ช่างเถิดคงหาตัวเราไม่พบ แต่ยังเอิญ
เคราะห์ของข้าพเจ้ายังไม่ถึงเพียงนั้น คือ เช้าวันหนึ่งก่อนข้าพเจ้าออกเดินทางจาก
ยอสตันเพียงวันเดียวเท่านั้น ตำรวจสักครึ่งโหลได้ขึ้นมาในห้องปลุกข้าพเจ้าลุกขึ้นจาก
เตียง คุมตัวไปขึ้นรถตำรวจ และให้นั่งไปหน้ารถกับเขาแล้วรถก็เปิดแตรไซเรนดังลั่น
ผ่านไปในเมืองไปที่ศาล ระหว่างทางคนดูสองข้างทาง เพราะยังเอิญเช้าวันนั้นมีหนังสือ
พิมพ์ลงตัวเบ้งว่า หัวหน้าของอังยี่จนถูกจับตัวได้แล้ว ประชาชนทั้งหลายคงคิดว่าข้าพเจ้า
นี่แหละคือหัวหน้าอังยี่ พอถึงศาลใจคอไม่ดี ไม่รู้ว่าเขาจะตัดสินอย่างใด ถ้าโดน
เข้ากรงขังสัก๗ วัน ก็คงไม่ได้กลับเมืองไทยแน่ พอถึงเรื่องข้าพเจ้า เขาก็เรียกชื่อ
ข้าพเจ้า เราก็ยืมแย้นเข้าไปหาผู้พิพากษา แกเห็นข้าพเจ้าเป็นคนต่างชาติจึงถามว่ามาจาก
ไหน ข้าพเจ้าก็ยืมแย้มแจ่มใสตอบว่าจากประเทศไทย มาเรียนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัย
ยอสตัน แกก็เลยทึ่งเรื่องประเทศไทย หันไปยอกเจ้าหน้าที่ว่า "ยกฟ้อง" แล้วก็ถาม

เรืองประเทศไทยต่างๆ ราวสัก ๕ นาฑิ แล้วก็ปล่อยตัวข้าพเจ้า เป็นอันว่าสิ้นทุกข์ไปที วิธีมเข้าหานไม่เลวเลย สำเร็จมาหลายเรืองแล้ว

๕๒. การเดินทางกลับประเทศไทย

คืนวันที ๑๖ กันยายน (๒๔๖๔) เป็นคืนที่ต้องเหนื่อยมาก เพราะมีนัดกับพวกเพื่อนๆที่จะต้องลาหลายคน ให้เวลาคนละเล็กละน้อย กว่าจะถึงมิวเรียลซึ่งเป็นคนสุดท้ายเกือยสองยาม คืนนี้ข้าพเจ้าใจไม่สู้จะดีเพราะรู้สึกว่าข้าพเจ้าจะต้องจากยุรวดาเพื่อนฝูงที่รักทั้งหลายไปแล้ว โดยไม่มีกำหนดว่าจะได้พบกันเมื่อใดอีก วันที ๑๗ เช้าออกเดินทางจากบอสตันไปนิวยอร์คโดยรถยนต์คุณประสาท มีนายหลง อัศวรักษ์ และนายเจียม ลิมยี่ชาติ ไปด้วย เพราะสองคนนี้จะกลับประเทศไทยโดยเรือเดียวกัน เราได้พักอยู่ในนิวยอร์ควันหนึ่งคือวันที ๑๔ ซึ่งข้าพเจ้าได้ไปลาเพื่อนฝูงหลายคนที่อยู่ในเมืองนิวยอร์คนรวมทั้ง Mr. & Mrs. Melins ด้วย

วันที ๑๙ ไปลงเรือชื่อ S.S. America เป็นเรือขนาดใหญ่ มีน้ำหนักสามหมื่นกว่าตัน ขนาดยาวเกือย ๗๐๐ ฟีต ขนาดกว้าง ๗๐ กว่าฟีต มีเพื่อนฝูงมาส่งข้าพเจ้าที่ในเรือเป็นจำนวนมาก โดยฉะเพาะ Mrs Melius นั้นก่อนเรือออกได้กอดกรข้าพเจ้าแล้วร้องไห้ ช่างดีเหลือเกิน รักเหมือนลูกแกคนหนึ่ง มีจดหมายจากเพื่อนทั้งหญิงและชายมาคอยอยู่ในเรือนี้ไม่ต่ำกว่า ๕๐-๖๐ ฉะบับ โทรเลขอีกหลายฉะบับ คนในเรือที่เห็นเข้าออกจะแปลกใจ เพราะจดหมายและโทรเลขถึงข้าพเจ้ามากเหลือเกิน ตอนเรือออกใจหายมากเพราะจะต้องจากเพื่อนฝูง ฯลฯ ไปโดยที่ไม่ทราบว่าจะได้กลับมาพบกันอีกหรือไม่ สงสารคุณประสาท ยืนหน้าเศร้าอยู่คนเดียว เพราะนายหลงและนายเจียมกขึ้นมาอยู่บนเรือหมด

เรือลำนี้ที่จริงใหญ่โตและสบายดี แต่ก่อนข้างจะเก่าหน่อยใน ห้องที่เราอยู่นั้นเป็นห้องใหญ่มากสำหรับอยู่ได้๔คน แต่เราอยู่ด้วยกัน๓คนเท่านั้น เมื่อเรือออกจากท่าแล้วมองดูกรุนิวยอร์คสวยงามมาก ใหญ่โต และเห็นตึกระฟ้ามากมายก่ายกอง แล้วเรือก็ผ่าน Statue of Liberty สู่มหาสมุทรแอตแลนติค ในเที่ยวนี้ทำให้สนุกสนานยิ่งขึ้นอีกก็โดยมีเด็กหญิงอเมริกันกำลังรุ่นๆ จะไปศึกษาวิชาในโรงเรียนในประเทศฝรั่งเศสหลายคนด้วยกัน ข้าพเจ้าได้รู้จักสนิทสนมกับคนหนึ่งชื่อเอวลินโรบินส์ มาจากเมืองริช—

มอนต์ มลรัฐเวอร์มิเนีย ในเวลาว่างๆได้สอนให้เขาเล่นกีตาร์ ชีวิตในเรือก็สนุกสนานดี มีการเล่นกีฬาทุกวันซึ่งเป็นของชอบของเรา กลางคืนมีภาพยนตร์และมีเต้นรำทุกคืน มีคนตรีสองวง คืนวันก่อนเรือถึงประเทศอังกฤษได้มีงานในเรือซึ่งมีละครเบ็ดเตล็ด แล้วภายหลังมีเต้นรำ ละครเบ็ดเตล็ดนั้นแสดงโดยผู้โดยสาร พวกเราคนไทย๓คนได้ถูกขอร้องให้แสดงอะไรบ้าง เราจึงมาปรึกษากัน ผลที่สุดก็ตกลงออกแสดงสองฉาก คือฉากที่หนึ่งนายหลงกับข้าพเจ้าแสดงยูยิตสู นายเจียมแสดง Tumbling เสร็จแล้วเราก็รีบเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว แต่งราตรีออกมาเล่น Banjo Duet คือนายเจียมกับข้าพเจ้า พวกคนโดยสารในเรือชอบพวกเรามาก เพราะเราเล่นและสนุกด้วยทุกอย่าง

ท่าเรือเมืองนิวยอร์คนี้ใหญ่มากจริง ๆ มีเรือเดินมหาสมุทรเข้าออกวันละหลายสิบลำ เช่นวันที่ข้าพเจ้าจะออกเดินทางจากนิวยอร์คนี้ได้เปิดดูในหนังสือพิมพ์ประจำวันว่าเรือ S.S. America จะออกจากท่าใด เวลาอะไรนั้นปรากฏว่าในวันนั้นมีเรือเดินมหาสมุทรจะออกจากเมืองนิวยอร์คถึง ๔๒ลำ ไปประเทศต่างๆในยุโรปเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ก็ไปอเมริกาใต้ ไปคิวบา ไปคลองปานามา เพื่อออกไปมหาสมุทรแปซิฟิคฉะเพาะเรือไปยุโรปนั้นมีออกแทบทุกชั่วโมง ยังกับจะขึ้นรถไฟไปเมืองใกล้ๆ เวลาที่เรือออกจากท่าเห็นเรือใหญ่ๆหลายลำกำลังเข้าและกำลังออกจากท่าสู่มหาสมุทร เพียง๒—๓ชั่วโมงเรือต่างๆก็ค่อยๆ ห่างออกไปจนไม่เห็นเรืออะไรเลย เห็นแต่ฟ้ากับน้ำเท่านั้น

ในระหว่างเดินทางในเรือลำนี้ เขามีวันและเวลาที่ให้ผู้โดยสารเข้าชมกิจการของเรือต่าง ๆ เช่นขึ้นไปบน Bridge deck ที่ท้ายเรือดูเครื่องมือในการเดินเรือ เครื่องมือสั่งห้องเครื่องให้หมุนเร็วช้า เครื่องมือสั่งการไปยังเจ้าหน้าที่ต่างๆ เครื่องมือสั่งการในเวลาเรือเกิดไฟไหม้ฯลฯ ลงไปชมในห้องเครื่องจักร การใส่ไฟเข้าเตาของหม้อน้ำซึ่งห้องนี้ร้อนมาก พวกทำหน้าที่ใส่ไฟไม่สวมเสื้อเลย ตัวแดง รูปร่างยักษ์ไก้ดูที่ Control เครื่องให้วงเร็วช้าหรือถอยหลัง นอกนั้นได้เข้าไปดูโรงพิมพ์สำหรับพิมพ์หนังสือพิมพ์ออกประจำวัน พิมพ์บัญชีอาหารทุกมื้อ พิมพ์ประกาศและแจ้งความต่างๆ ดูที่ซักฟอกเสื้อผ้า เข้าไปดูในครัวทำอาหาร ทุกที่ทุกทางเขาสะอาดเรียบร้อยดี มีอยู่สิ่งหนึ่งที่ติดใจข้าพเจ้ามากคือการถือท้ายเรือ เราเคยเห็นในเมืองไทยเรือไม่ต้องขนาดโตเท่าใดนักมีที่ถือท้ายใหญ่โตมาก แต่เรือลำนี้ออกใหญ่มีที่ถือท้ายเล็กนิดเดียว

มีหน้าซ้ำไม่มีคนถือท้ายเสียด้วย กัปตันได้อธิบายให้ฟังว่า เดี๋ยวนี้มีเครื่องยังคับอย่างใหม่ใช้ด้วยไฟฟ้า คือพอเรือออกจากท่าสู่มหาสมุทรแล้วก็ตั้งเข็มว่าจะไปสายเลขที่เท่าใด ก็ตั้งเครื่องถือท้ายไว้ แล้วเครื่องมือนี้ก็ถือท้ายไปให้ตลอดทาง โดยไม่ต้องใช้คนเลย กัปตันยังอธิบายต่อไปว่า แม้จะมีคลื่นลมหรือพายุพัดให้เรือออกนอกทาง แต่เครื่องนี้จะต้องทำหน้าที่หันพวงมาลัยให้มาเข้าทางได้โดยที่คนไม่ต้องเข้าไปยุ่งกับที่ถือท้ายเลย

ในเรือใหญ่ ๆ เช่นนี้ ก็ต้องมีห้องจัดไว้สวย ๆ สำหรับคนโดยสารได้หย่อนอารมณ์หลายห้อง เช่น ห้องนั่งเล่น ห้องเขียนหนังสือ ห้องเต้นรำ ห้องรับประทานน้ำชา มีสวนต้นไม้ ดอกไม้ งาม เวลารับประทานอาหารกลางวัน อาหารเย็น และน้ำชา มีคนตรีบรรเลง นอกจากนี้ก็มีร้านตัดผมชาย ร้านดัดผมและเซทผมหญิง แล้วมีร้านขายของซึ่งขายเครื่องสำอางต์ เครื่องแต่งตัวหญิงชาย และเครื่องดื่มต่าง ๆ รวมทั้งไอสครีม กับมีพวกเครื่องกระป๋องและช็อคโกแล็ตจำหน่ายด้วย

สำหรับอาหารการกินในเรือลำนี้มากที่เดียว เรากินกันอย่างเต็มที่ มีอะไรกินก็ตั้งแต่เบอร์หนึ่งถึงเบอร์สุดท้าย จนนายหลงพูดว่า สำหรับเรา ๓ คนนี้ บริษัทเรือขาดทุนแน่ ถ้ามันรู้ว่าเรากินกันอย่างนี้แล้ว คราวหลังมันเห็นจะไม่ขายตั๋วให้อีก ค่าเรือจากนิวยอร์คถึงเมืองพลีมัทในประเทศอังกฤษต้องเสีย ๑๕๐ เหรียญ

๕๓. อเมริกาและคนอเมริกัน

ชีวิตข้าพเจ้าในประเทศอเมริกา ๙ ปีเศษ คือตั้งแต่อายุ ๑๓ ถึง ๒๑ ปีเศษนั้น ข้าพเจ้าพึงพอใจมาก และก็ใจที่ได้มีโอกาสได้มาศึกษาในประเทศนี้ รู้สึกว่าคนอเมริกันส่วนมากถูกใจข้าพเจ้า พูดอะไรตรงไปตรงมา ไม่มีว่าต่อหน้าพูดอย่างหนึ่งแล้วลับหลังอีกอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เพื่อนดี ๆ จำนวนมาก เพื่อนที่ถือความรักและน้ำใจซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะถือเป็นคนต่างชาติต่างผิว ทั้งในโรงเรียนและในมหาวิทยาลัยเพื่อนนักเรียนและครูอาจารย์ได้ยกย่องข้าพเจ้าอย่างสูง ยกย่องอย่างที่ไม่เคยยกย่องชาวต่างชาติอื่น ๆ

ข้าพเจ้าชอบ Spirit ของชาวอเมริกัน ชอบขนบธรรมเนียม ชอบความเป็นอยู่ ชอบชีวิตของนักเรียน ชอบกีฬาต่าง ๆ ชอบคนตรีทุกอย่างทุกประเภท และสำหรับคนตรี

สมัยใหม่นั้นได้หัดเล่นเป็นพอเข้าวงหรือหากินได้คือ Tenor Banjo, Saxophone, Guitar ไม่ชอยอยู่อย่างเดียวคือเรืองดูถูกคนต่างชาติต่างผิว

คนอเมริกันส่วนมากมีจิตต์ใจกล้าหาญและเป็นนักสู้ กล้าทดลองการกระทำผาอันตรายต่างๆ เมื่อตัดสินใจว่าจะทำอะไรแล้วต้องทำ แล้วต้องช่วยกันทำให้สำเร็จข้าพเจ้าคิดว่าการอยรมในโรงเรียนกินนอนและมหาวิทยาลัยนเองที่ทำให้จิตต์ใจเป็นเช่นนั้น โดยฉะเพาะอย่างยิ่งอเมริกันฟุตบอลล์ที่ทำให้คนอเมริกันมีใจกล้าหาญ และเป็นนักสู้ไม่กลัวอันตรายต่างๆ

สำหรับพวกคณะทูตต่างประเทศที่ประจำอยู่ในกรุงวอชิงตันนั้น คืออกจะเป็นพวกที่หรูหน่อย คือได้รับการยกย่องเป็นอย่างดี และมีสิทธิพิเศษหลายประการ ทั้งนรวมทั้งคณะทูตของไทยเราด้วย

ในประเทศอเมริกามีอะไรดีอยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าผู้ใดมีความสามารถแล้วต้องรวยแน่ เช่นคิดอะไรขึ้นได้สักอย่างหนึ่ง แม้จะเป็นของเล็กน้อยถ้าถูกใจคนแล้ว ภายในไม่กี่วันก็ได้เปลี่ยนฐานะเป็นเศรษฐี เช่นคนหนึ่งคิดทำรูปแหม่มใส่เสื้ออายน้ำท่าต่าง ๆ สำหรับติดกระจกรถยนต์ ของง่ายๆแต่ยังเอิญถูกใจประชาชน ไม่กี่วันเขาก็รวยมาก อีกคนหนึ่งคิดทำไอสครีมหุ้มด้วยช็อคโกแล็ต ภายในหน้าร้อนเดียวเท่านั้นเขาก็รวยเป็นต้น นี่ในทางความคิดเล็กๆน้อยๆ ถ้าคิดอะไรใหญ่ๆยิ่งรวยมาก คราวนี้ความสามารถในการแสดง ถ้าต่อยมวยเก่งได้เข้าแข่งขันชิงตำแหน่งชะนะเลิศของโลก เข้าต่อยครั้งหนึ่งก็ได้ตั้งล้านเหรียญ เล่นกีฬาเก่ง เล่นดนตรีเก่ง ร้องเพลงเก่ง เหล่านี้มีรายได้เดือนละหลายพันเหรียญทั้งสิ้น

ประเทศอเมริกานี้เราเรียกว่าโลกใหม่ คือเมื่อก่อน ค.ศ. ๑๔๙๒ นั้น นักกันว่าโลกเรานี้แบน คงมีแต่ยุโรปและอาเซีย จนคริสโตเฟอ โคลัมบัส ชาวเมืองเยนัว อิตาลี ได้ความคิดว่าโลกนี้กลม จึงตั้งต้นออกเดินทางข้ามมหาสมุทรแอตแลนติคจากทวีปยุโรปไปทางทิศตะวันตก เดินทางโดยไม่เห็นฝั่งเลยอยู่นานจนนักว่าหมดหวังแล้ว ผู้ที่ไปในเรือกระสับกระส่ายและมีความคิดว่าพวกเราทั้งหมดนี้ถ้าขืนเชื่อนายโคลัมบัสก็เห็นจะเป็นเหยื่อปลาฉลามในมหาสมุทรแอตแลนติคนี่เอง แต่ยังไม่ทันถึงเกิดMutiny ก็ได้พบ ผ่นดินซึ่งเป็นเกาะอยู่ใกล้กับอเมริกา เมื่อถึงที่แรกก็นักว่าเป็นส่วนหนึ่งของประ

เทศอินเดีย ต่อจากนั้นก็ได้มีผู้ข้ามไปทวีปอเมริกาอีกหลายพวก จน ค.ศ. ๑๖๐๗ กัปตันจอนสมิทได้ไป Settle ที่เจมส์เทาวน์ มลรัฐเวอยิเนีย ค.ศ.๑๖๑๙ ได้ตั้งต้นมีการค้าทาษชาวนิโกรในประเทศอเมริกา ค.ศ. ๑๖๒๐ พวกพิลกริมส์ซึ่งเป็นชาวอังกฤษได้ไปถึง "พลีมัทรอค" ไป Settle ที่นั่น ต่อมาใน ค.ศ. ๑๗๗๕ ได้เกิดสงครามตั้งเป็นเอกราชของอเมริกา และได้ประกาศเอกราชวันที่ ๔ กรกฎาคม ๑๗๗๖ จึงได้มีประเทศสหรัฐอเมริกาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป ในตอนต้นมีเพียง ๑๓ มลรัฐ อยู่ในด้านตะวันออกของประเทศ คือทางด้านมหาสมุทรแอตแลนติค ต่อมาจึงได้ขยายเป็น ๔๘ มลรัฐเท่าที่เป็นอยู่บัดนี้

สำหรับการปกครองเป็นประชาธิปไตยแท้ พลเมืองได้สิทธิเสรีภาพแท้ในทุกๆทาง ตามรัฐธรรมนูญให้อำนาจประธานาธิบดีมาก แต่ประธานาธิบดีมีอายุอยู่ในตำแหน่ง ๔ ปี เท่านั้น อำนาจทางศาลเป็นอิสระ ไม่ขึ้นอยู่ใน Cabinet รู้สึกอีกอย่างหนึ่งว่าพวกหนังสือพิมพ์มีอิทธิพลมาก เพราะแกมีปากและมีเสรีภาพที่อยากจะพูดอะไรก็ได้ ประธานาธิบดีทำอะไรไม่ดีแกก็ด่าได้

การเทศบาลเขาก็มีระเบียบเรียบร้อยดี ทุกๆเมืองสะอาดสอ้านมาก แต่ก็เก็บภาษีทุกอย่างยิบยับ บางแห่งต้องการความสะอาด เช่นสถานีรถไฟ Grand Central ในกรุงนิวยอร์ค ฉะนั้น รถจักร์ที่จะลากขบวนรถเข้าหรือออกจากสถานีนี้ต้องใช้รถไฟฟ้าเพื่อสถานีและย่านเมืองจะได้ไม่สกปรกด้วยถ่านรถจักร์

๕๔. ถึงประเทศอังกฤษ

วันที่ ๒๗ กันยายน (๒๔๖๔) เวลาค่ำ เรือ S.S. Amarica แล่นเข้าอ่าวพลีมัทในประเทศอังกฤษ เรือจอดกลางอ่าว มีเรือเล็กออกมารับ มีประวัติน้องชาย กับวิลาศ โอสถานนท์ เพื่อนนักเรียนมหาดเล็กออกมารับถึงเรือใหญ่ เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจหนังสือเดินทางเสร็จแล้ว เราก็ลงเรือเล็ก เสียงร้องลงมาจากเรือใหญ่ทั้งเสียงหญิงและเสียงชายว่า Goodby Siam ข้าพเจ้าจึงชวนนายเจียมหยิบแบนโจออกมาเล่น Duet เพลง Farewell to Thee เสร็จแล้วเขาก็ตบมือกันใหญ่ เราจึงเล่นเพลง Till we meet again อีก เขาก็ตบมือให้อีก ก็พอดีเรือเล็กออกจากเรือใหญ่แล่นเข้าฝั่ง เราพักอยู่ที่โฮเต็ลเมืองนั้นคืนหนึ่ง รู้สึกว่าอเมริกาและอังกฤษผิดกันมาก คือบ้านเมืองรูปร่างต่างกัน ไม่มี

ตึกสูงมากๆ ผู้คนกิริยาท่าทางและการพูดจาหรือสำเนียงไม่เหมือนกัน ถนนหนทางเล็กและคดเคี้ยว รถยนต์คันเล็กกว่า ฯลฯ แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าชอบอยู่อย่างหนึ่ง คือตำรวจอังกฤษรู้สึกว่าพูดจาดี ยิ้มแย้มแจ่มใส และไม่ดุเหมือนตำรวจอเมริกัน เมืองพลีมัทนเป็นเมืองท่าเรือสำคัญของประเทศอังกฤษเมืองหนึ่ง และเป็นเมืองเก่าแก่ด้วย มีพลเมืองสองแสนคน

เรื่องที่น่าขันมีอยู่ว่า ข้าพเจ้าได้จากเมืองไทยไปเกือบ ๙ ปี ตั้งแต่อายุเพียง ๑๓ ซึ่งประวัติก็อายุเพียง ๑๒ เท่านั้น มายังคนข้าพเจ้าอายุ ๒๒ และประวัติอายุ ๒๑ ฉะนั้น เมื่อเขาขนมารับยนเรือใหญ่ข้าพเจ้าจำเขาไม่ได้ ส่วนวิลาศนั้นข้าพเจ้ากลับจำได้ดีเพราะเมื่อจากไปเขาอายุตั้ง ๑๗ แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้แอบกระซิบถามวิลาศว่าคนที่มากับคุณนั้นเป็นใคร วิลาศหัวเราะแล้วบอกว่าอะไรจำน้องชายของตัวไม่ได้ เรื่องน่าขำดีเหมือนกัน

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๔ เราได้เดินทางโดยรถไฟเข้ากรุงลอนดอน ซึ่งกินเวลาหลายชั่วโมง ถึงกรุงลอนดอนประวัติพาไปพักที่ Lexham Gardens กับเขา รู้สึกว่าเมืองอังกฤษนี้ยังไม่ทันสมัยเท่าอเมริกา เช่นอย่างบ้านที่เราไปพักจะล้างหน้าก็ยังต้องเทน้ำลงในอ่างน้ำร้อนก็ไม่มี และสิ่งอื่นๆก็ดูยังล้าหลังอยู่มาก แลดูอะไรๆก็ช้าไปหมด คนเดิน รถวิ่งก็ช้าๆ เวลาไปขึ้นเงินที่ธนาคารต้องคอยเสียนานกว่าจะได้เงิน ในอเมริกาพอยื่นเช็คเขาก็จ่ายเงินให้ทันที

ระหว่างที่พักอยู่ในประเทศอังกฤษนี้ ประวัติเป็นผู้พาไปเที่ยวชมสถานที่สำคัญๆ เช่น Buckingham Palace, House of Parliament ฯลฯ พอตกกลางคืนก็มักจะพาไปรับประทานอาหารจีน แล้วก็พาไปดูสถานที่สนุกสนานต่างๆ เช่น โรงเต้นรำถนนออกซฟอร์ด ซึ่งมีนักเรียนไทยไปเที่ยวกันมาก บางคืนก็ได้ไปดละคร ดภาพยนต์ นักเรียนไทยที่เคยอยู่อังกฤษบางคนที่ข้ามไปอเมริกาได้ไปเล่าให้ฟังว่ากรุงลอนดอนในเวลากลางคืนที่ Piccadilly Circus มีไฟสว่างไสว สวยงามมากไปกว่าบรอดเวย์ ในกรุงนิวยอร์คเสียอีก ข้าพเจ้าเห็นว่าบรอดเวย์งามเหลือทนแล้ว จึงอยากเห็น Piccadilly นัก ขอให้ประวัติพาไปดู เมื่อถึงที่แล้วข้าพเจ้าไม่ทราบก็ถามว่า เมื่อใดจะถึง เขาบอกว่านี่แหละ Piccadilly Circus ข้าพเจ้าแปลกใจมากเพราะเหตุว่า ความสวยงามของไฟไม่ถึงครึ่ง

ยรอดเวย์ ละอยู่ในขนาดเมืองธรรมดาของอเมริกาเมืองหนึ่งเท่านั้น ระหว่างพักอยู่กรุงลอนดอนนี้ได้ไปเที่ยวรถยนต์ทางไกล ๓ ครั้ง ครั้งหนึ่งไปเครมบริดจ์ไปดูมหาวิทยาลัยของประวัติ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่ดีที่สุดมหาวิทยาลัยหนึ่งในประเทศอังกฤษ เห็นสถานที่ก็ชักเลอะใส่เสียแล้ว ประวัติได้พาไปชมห้องที่เขาพักอยู่ ที่รับประทานอาหาร ฯลฯ ครั้งที่สองไปไบรตัน เป็นสถานที่ชายทะเลและที่ตากอากาศหน้าร้อนแห่งหนึ่ง นักเรียนไทยดูเหมือนจะมาที่นี่กันมากเพราะไม่ไกลกรุงลอนดอน และเป็นที่สนุกสนานครึกครื้นดี เราได้ไปรับประทานน้ำชาและเต้นรำในที่หรูแห่งหนึ่ง ครั้งที่สามไปทาง Southsea ไปแวะหาน้องชายอีกคนหนึ่งซึ่งนี่ยังเด็กมาก ได้ถ่ายรูปร่วมกันด้วย

ในลอนดอนรู้สึกไม่ค่อยจะสนุกสนานเท่าใดนัก ยิ่งวันอาทิตย์ยิ่งเงียบหงอยเหลือเกิน วันอื่นๆค่อยยังชั่ว แต่พอตกกลางคืนก็เงียบแต่หัวค่ำนอกจากในเมืองยางแห่งผิดกับอเมริกามาก กลางคืนหิวก็หาอะไรรับประทานยากต้องเข้าไปในเมือง ข้าพเจ้าพักอยู่ลอนดอนสองอาทิตย์ แต่ก็ได้เห็นอะไรทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะประวัติก็เป็นผู้นำทางที่สามารถคนหนึ่ง ได้เห็นทั้งสถานที่สวยงาม ดี และทั้งที่สนุก

คืนวันหนึ่งครอบครัวหนึ่งซึ่งคุ้นเคยกับตระกูลข้าพเจ้า ได้เชิญไปรับประทานอาหาร บ้านเขาอยู่นอกกรุงลอนดอน ประวัติเป็นผู้พาไปโดยรถยนต์ ขากลับหมอกลงจัดต้องขับรถค่อยๆคลานมา กว่าจะถึงบ้านแทบแย่เสียเวลาหลายชั่วโมง ข้าพเจ้าเคยได้ยินเขาเล่าว่าหมอกกรุงลอนดอนร้ายกาจมาก ก็ได้มาเห็นด้วยตนเอง ตำรวจต้องจุดไต้ตามสี่แยกถนน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่ค่อยเห็นระยะสองสามก้าวจากตัวเราเลย ไม่เห็นอะไรเลย

๘๙. ฝรั่งเศส, เบลเยี่ยม, ฮอลแลนด์

วันที่ ๑๐ ตุลาคม (๒๔๖๔) เดินทางข้ามไปกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ได้ชวนประวัติไปเที่ยวด้วย เราเลือกไปทางสายนิวเฮเวน—เดียพ ทางสายนี้ระยะทางเร็วยาวหน่อย แต่ทางรถไฟนั้นสั้น ตอนข้ามแชนแนลเรือโคลงมากโดนคลื่นใหญ่ อยู่ในเรือเพียง ๓ ชั่วโมงเท่านั้นรู้สึกเมาจนเกือบจะอาเจียร ถึงกรุงปารีสเวลาค่ำแล้ว มีนายชวัต ชุมะโชติ มารับที่สถานีรถไฟ ออกรู้สึกตื่นเต้นเพราะกรุงนี้เคยได้ยินชื่อเสียงมามากแล้วว่าเป็นกรุงที่สนุกและสวยงามที่สุด ได้ยินเสียงภาษาฝรั่งเศส ได้ยินเสียงแตรรถยนต์

ถ่ายร่วมกับบิดามารดาและญาติมิตร์ในงานรื่นเริงกันเองที่บ้านพระยาสุขุมนัยวินิจ พ.ศ. ๒๔๗๐

ซึ่งแปลกกว่าที่เคยได้ยินมาแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างรู้สึกว่าแปลกไปจากอังกฤษและอเมริกามาก พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จ เราก็ออกเที่ยวกันทีเดียว รู้สึกว่าชีวิตที่นี่สนุกสนานจริงๆอย่างที่เขาเล่าและยิ่งดีกว่ายิ่งสนุก แต่ถ้าไม่ระวังตัวก็ค่อนข้างจะแพงอยู่เหมือนกัน เราได้ไปตามโรงเต้นรำต่างๆ คือแชมเปญ เต้นรำ ดูระบำต่างๆตั้งแต่เรียบร้อยที่สุดไปจนโป๊ที่สุด ที่ฝรั่งเศสนี่มาก ไม่มีการถือคนต่างชาติต่างผิวกันเลย ผิดกับในอเมริกาเลยทำให้สนุกยิ่งขึ้นอีก ที่แปลกตาที่สุดก็คือเห็นชายแขกดำ (นิโกร) ควงผู้หญิงฝรั่งอย่างนี้ในอเมริกาไม่เคยเห็น เพราะในอเมริกามีกฎหมายห้ามมิให้แขกดำแต่งงานกับหญิงผิวขาวโดยเด็ดขาด ส่วนเรื่องแขกดำควงผู้หญิงขาวนั้นแม้จะไม่มีกฎหมายห้าม แต่ก็เป็นมติมหาชนของชาวอเมริกันไม่ต้องการให้ทำเช่นนั้น จึงไม่มีผู้ใดกล้าทำ

ในวันต่อๆไป เราได้ไปชมความสวยงามของกรุงปารีสโดยตลอดรวมทั้งได้ขึ้นไปขนยอดEiffel Tower ด้วย Eiffel Tower นี้ได้สร้างขึ้นเนื่องจากงาน Exhibition ในกรุงปารีสเมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๙ ความสูงของหอสูงนี้ถึง ๙๘๔ ฟีต มีลิฟต์ขึ้นไปจนถึงยอด เวลาอยู่บนยอดหอสูงนี้ได้เห็นกรุงปารีสตลอดหมดทุกด้าน สวยงามมาก

รถยนต์แท็กซี่ในประเทศฝรั่งเศสนี้ราคาถูกกว่าที่อื่นๆที่เคยผ่านมาแล้ว จะไปไหนก็เป็นการสดวกระหว่างพักอยู่กรุงปารีสนี้เรามักจะไปรับประทานอาหารเย็นที่โรงอาหารจินที่ Quatier Latin ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีพวกนักเรียนพักอยู่มาก ที่นั่นมีโรงอาหารจินอยู่ ๒—๓แห่ง แต่โดยมากเรามักจะไปที่โรงชื่อว่า “พาสคัล” เพราะที่นั่นมีดนตรีและเต้นรำด้วย ประวัติข้ามไปเที่ยวอยู่ด้วยกันสัก๓—๔วันก็ต้องกลับอังกฤษเพราะมหาวิทยาลัยเขาจะเปิด

ต่อมาอีกไม่กี่วันข้าพเจ้าก็เดินทางไปเที่ยวต่อไปคือไปกรุงบรัสเซลเมืองหลวงของประเทศเบลเยี่ยม ได้ไปพักอยู่ที่ “แพเลซโอเต็ล” รู้สึกหงอยเพราะไปคนเดียว กรุงบรัสเซลนี้เขาเรียกกันว่า Little Paris คือทุกสิ่งทุกอย่างคล้ายกรุงปารีสมาก แต่หากเล็กกว่าเท่านั้น สถานที่สำหรับชมที่นี่มีหลายแห่ง แต่ที่เป็นของแปลกที่นักท่องเที่ยวทุกคนต้องไปดูนั้นคือมอนสาวรีย์เด็กกำลังยืนฉี่สาวะ และกำลังฉี่สาวะอยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ข้าพเจ้าได้พักอยู่ในกรุงนี้ ๒ วันพอดูเมืองได้โดยตลอด การเดินทางคนเดียวนี้หมดสนุกไปมากทีเดียว คือนอกจากหงอยแล้วเห็นอะไรงามหรือแปลกก็ไม่รู้จะไปปรารภกับ

ใคร สำหรับโรงหนัง โรงละคร โรงเต้นรำแล้ว หนีอยากที่จะเข้าไป

ต่อจากนั้นก็ได้เดินทางไปยังกรุงเฮก เมืองหลวงของประเทศฮอลันดา ที่นี่ได้ไปพักอยู่ที่สถานทูตสยามกับพระศรีบัญชา ซึ่งเป็นอุปทูตอยู่เวลานั้น และคุณแฉล้ม ลำพังกรุงเฮกก็ไม่ค่อยสนุกสนานนัก เมื่อจะเปรียบกับกรุงปารีสหรือกรุงอื่นๆ เพราะเป็นเมืองเล็กและค่อนข้างเงียบหงอย แต่อาศัยที่มีคุณแฉล้มและคุณหวงรู้เนาวเทสพาเที่ยวเพลินดี ได้ไปดูสถานที่สำคัญหลายแห่งรวมทั้งพระราชวังด้วย วันหนึ่งได้ขึ้นรถยนต์ไปเมืองรอตเตอดัมซึ่งมีระยะทาง ๑๔ ไมล์จากกรุงเฮก เป็นเมืองที่ใหญ่และครึกครื้นมาก เราได้ไปเต้นรำในที่หรูแห่งหนึ่ง ณะที่โรงเต้นรำนี้คะคนผู้มาเที่ยวต่างๆ นานาบรรได ตั้งแต่คนต่ำขึ้นไปหลายชั้นจนถึงคนสูงแปลกดีเหมือนกัน จากโรงเต้นรำเราก็ไปซ้อกับข้าวเย็น แล้วกลับกรุงเฮกในเวลากลางคืน ข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่กรุงเฮกนี้ ๓ วัน แต่ก็เห็นจะได้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างเพราะมีคนพาเที่ยวและกรุงนี้ก็เล็ก ต่อจากนั้นก็เดินทางกลับกรุงปารีส ที่ลอนดอนก็ดี ปารีส และเฮกก็ดี มีรถหางายของนิวเรียลมาคอยอยู่แห่งละหลายๆ ฉะบับ

ตามโปรแกรมเดิมของข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้ว่าจากกรุงเฮกแล้วจะเลยไปประเทศเยอรมันนี ออสเตรีย ฮังการี อิตาลี แล้วจึงจะกลับเมืองไทย แต่โดยเหตุที่หาเพื่อนไปด้วยไม่ได้ ถ้าจะไปคนเดียวก็ไม่สนุก จึงได้กลับมากรุงปารีสอีก ตอนกลับมาอยู่กรุงปารีสตอนหลังนี้ได้ไปเที่ยวกับหม่อมหลวงเทียม มาลากุล และนายอำนวย ศศิธร แทบทุกวัน มองมาตรและ Quatic Latin ค่อนข้างจะรู้จักดี ที่มองมาตรมีสถานที่สนุกสนานมาก โรงเต้นรำหลายสิบแห่ง ซึ่งแต่ละแห่งก็พยายามจัดทำให้แปลกหรือให้สนุกสนานเป็นการแข่งขันในทางการค้ากันไปในตัว สำหรับผู้เที่ยวแล้วเพลิดเพลินจริงๆ

กรุงปารีสเป็นกรุงที่มีชื่อเสียงว่าสวยงาม มีผู้คนมาเที่ยวมากมายจากประเทศต่างๆ เพราะนอกจากได้ชมสถานที่สวยงามแล้ว ในด้านชีวิตกลางคืนก็ไม่มีที่ใดสู้ได้ ทั้ง Wine ทั้ง Women และทั้ง Song อยู่ในขั้นสูงสุดทั้งนั้น เรื่องเต้นรำ สถานที่สนุกสนานอย่างที่ไม่มีในกรุงอื่น มีนับร้อยนับพันในกรุงนี้ รายได้ของประเทศได้จากคนต่างชาติมาเที่ยวนี่สูงสุดที่เดียว และส่วนที่ข้าพเจ้าชอบมากอีกอย่างหนึ่งก็คือ ที่นี่ไม่ถือในเรื่องคนต่างชาติต่างผิวเลย คนดำ คนขาว คนเหลือง เหมือนกันหมด จะทำอะไรก็ไม่มีใครกีดกัน ผิดกับในประเทศอเมริกา

ข้าพเจ้ารู้สึกชอบความเป็นอยู่ของชีวิตและขนบธรรมเนียมในกรุงปารีส เวลาเย็นๆ ชอบไปเดินตามถนนสายสำคัญ ๆ ซึ่งผู้คนเดินไปมามากทั้งหญิงชายทางเดินเท้าข้างถนนซึ่งเขาทำไว้กว้างขวางนั้น ตามหน้าร้านอาหารและร้านกาแฟจะต้องมีโต๊ะเก้าอี้ตั้งไว้สำหรับผู้คนมานั่งรับประทานเหล้าและเครื่องดื่มอื่นๆ บางคนก็มาคอยนัดพบเพื่อนบางคนก็มาปรึกษาการค้าหรืออื่น ๆ บางคนก็มาคอยหาคู่ บางคนก็มานั่งดูคนเดินไปเดินมาน่าสนุก อยู่ในเมืองอย่างนี้ชั่วแต่ไปเดินเล่นเฉย ๆ หรือไปนั่งตามเก้าอี้ที่เขาตั้งหน้าโรงอาหารหรือกาแฟเช่นนั้นก็สะบายอกสะบายใจดี

กลางคืนก็ชอบไปเดินเล่นแถวถนน Champs Elysee แล้วไปรับประทานเนยแข็งทอดขนมขบเคี้ยว เรียกว่า "เวลซ์แรบบิท" หรือไม่ก็ไปดูสถานที่ที่มีอะไรแปลกๆของกรุงปารีส หรือเข้าดูละคร "ฟอลลีส์" คือมีเพลง มีระบำ ผู้หญิงผู้แสดงเกือบไม่นุ่งอะไรเลย หรือไม่ก็ไปเที่ยวแถวเธียเตรซึ่งมีอะไรต่ออะไรที่สนุกและน่าดูมากมาย

สำหรับเพลงฝรั่งเศสนี้ทำนองฟังได้ออกที่เดียวว่า แตกต่างจากเพลงของอเมริกันหรืออังกฤษ ทำนองของเขามักจะตกหักและเร็งๆช้าๆมาก

พูดถึงเรื่องเพลงแล้วสำหรับตัวข้าพเจ้ามีความรู้สึกมาก เช่นติดอกติดใจเพลงใด ถ้าเคยได้ยินเพลงนั้นเป็นครั้งแรกหรือได้ยินบ่อยๆ ณ ที่ใดแล้ว ภายหลังได้ยินเพลงนั้นอีกจะต้องนึกถึงที่นั่นๆทีเดียว หรือถ้าผู้หญิงที่เราชอบๆเพลงใดหรือเป็นโอกาศที่เรายังเอิญชอบเพลงเดียวกันแล้ว ถ้าไปได้ยินเพลงนั้นเข้าที่ใดก็จะต้องนึกถึงหญิงคนนั้นทุกคราว

ในประเทศฝรั่งเศสนี้มีอะไรที่น่ากล่าวถึงหลายอย่าง เช่นมีที่อาบน้ำเราไปอาบน้ำแล้วมีหญิงงามๆมาถูตัวให้ มีร้านขายอาหารพิเศษต่าง ๆ เช่นร้านขายอาหารพิเศษในเรื่องเป็ด เราเข้าไปรับประทานเขาก็มีการคิดมาด้วยว่า เป็ดตัวนี้เป็นตัวที่เท่าใดของร้านนี้เขาทำขายมาแล้ว ดังนี้เป็นต้น

นายปรีดี พนมยงค์ ได้พาไปเมือง Versailles วันหนึ่งต้องเดินทางไปโดยรถไฟราวครึ่งชั่วโมงจากกรุงปารีส เมืองนี้มีพระราชวังแวไซล์ใหญ่โตระโหฐาน กว่าจะดูตลอดก็นเวลาหลายชั่วโมง น่าชมมากทีเดียว พระราชวังนี้สร้างขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้าหลุยซ์ที่ ๑๔ ความสวยงามของพระราชวังนี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน เขาว่าการสร้างพระราชวังนี้ต้องใช้คนจำนวนมากมาย และการสร้างก็นเวลาหลายปีกว่าจะ

เสร็จ ความสำคัญของทนนอกจากเป็นทหารกล้าสมัยพระเจ้าหลุยซ์ที่ ๑๔ แล้วยังเป็นที่เซ็นสัญญาเมื่อ ค.ศ.๑๙๑๙ คราวที่เยอรมันเพ้สงคราม ซึ่งประเทศเราก็ได้ส่งผู้แทนไปในการนี้ด้วย

ตั้งต้นซื้อของฝากทุกวัน สิ้นเงินไปไม่น้อย ระหว่างพักอยู่ปารีสนี้ในชั้นต้นได้ไปพักอยู่ที่ "คลาริจ โฮเต็ล" หลายวัน โฮเต็ลนี้เป็นโฮเต็ลหรูมาก อยู่บนถนน Champs Elysee ภายหลังทนความแพงไม่ไหวจึงได้ย้ายไปอยู่ที่โฮเต็ลถูกหน่อย

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ออกจากกรุงปารีสไปเที่ยวเมืองนีซ ซึ่งมีระยะทางจากกรุงปารีสโดยรถไฟกว่า ๑๒ ชั่วโมง เมืองนี้เป็นเมืองตากอากาศสำคัญของฝรั่งเศส เมืองหนึ่ง อยู่ชายทะเลทางด้านใต้ของฝรั่งเศส คือริมทะเลเมดิเตอเรเนียน เมืองตากอากาศแถบนี้มีหลายเมืองด้วยกัน ฝรั่งเศสเรียกว่าริเวียรา อากาศสะบายไม่หนาวจัดและไม่ร้อนจัดตลอดปี ในประเทศฝรั่งเศสนี้ตามเมืองตากอากาศของเขาจะต้องมีโรงบ่อนเล่นการพนัน ซึ่งในการเล่นการพนันต่างๆนี้จะต้องเสียค่าภาษีให้รัฐบาลอย่างสูง และถือปรากฏว่ารัฐบาลได้เงินรายได้จากภาษีการพนันนี้มากมาย การพนันที่นิยมกันมากก็คือ เยอร์หมุน (Roulette) และไพ่ ๘—๙ (Bacara)

ในเมืองนีซนี้ข้าพเจ้าได้ไปพักอยู่ที่ "โฮเต็ลเนเกรสโค" ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่หรูที่สุด การเดินทางไปเที่ยวคนเดียวเช่นนี้รู้สึกหงอยและหมดสนุกไปมากทีเดียว ข้าพเจ้าได้เข้าไปดูสถานที่การพนันต่างๆหลายแห่ง แห่งหนึ่งเป็นสถานที่ที่ยื่นลงไปในทะเลในสถานที่นี้มีพร้อมทั้งห้องการพนัน โรงเต้นรำ โรงละคร และที่รับประทานอาหาร ข้าพเจ้าได้ลองเล่นบ้างเล็กน้อย ได้พบคนๆหนึ่งแต่งตัวเรียบร้อยและกิริยามารยาทดี เขาบอกว่าเขาเป็นคนอังกฤษและมีอาชีพเป็นนายแพทย์ทำท่าทางว่าเป็นคนมีเงินมาก จนไม่รู้ว่าจะทำอะไรกับเงิน อยากจะทำบุญทำทานบ้าง เขาได้ทำบุญมามากแล้ว เมื่อรู้ว่าข้าพเจ้าเป็นคนไทยเขาก็แสดงความประสงค์อยากจะทำบุญในเมืองไทย ทำเป็นว่าจะไว้วางใจข้าพเจ้าจะฝากเงินมาช่วยโรงพยาบาลในเมืองไทยตั้งหลายร้อยปอนด์ แล้วเขาก็ได้พาข้าพเจ้าไปเที่ยวในที่ต่างๆ ผลที่สุดก็ล้วงกระเป๋าจะโมยเงินข้าพเจ้าไปสองพันกว่าแฟรงก์ เดราะห์ที่ข้าพเจ้าแยกเงินไว้สองกระเป๋า ถ้ารวมไว้ก็คงจะตกรถตกเรืออยู่เมืองนีซนั่นเอง

๔๖. ลงเรือ Chantilly เดินทางผ่าน Syria, Egypt, Djibuti, Colombo ถึงปีนัง

ระหว่างทางทราบว่าพระมงกุฎเกล้าสวรรคต

วันที่ ๑๒ ออกจากนี่ซไปมาเซลล์ ซึ่งมีระยะทางไม่ไกลมากนัก ได้ไปพักอยู่คืนหนึ่ง เมืองมาเซลล์นี้เปนเมืองท่าเรือใหญ่และสำคัญของฝรั่งเศสทางด้านใต้ คือทางด้านทะเลเมดิเตอเรเนียน วันที่ ๑๓ ลงเรือของบริษัทฝรั่งเศสชื่อ S.S.Chantilly ขนาดราวหมื่นตัน เพื่อเดินทางกลับเมืองไทย ในเทียวเรือนฝรั่งเศสได้ส่งทหารจำนวนมากไปประเทศซีเรีย เรือจึงเดินนอกทางปรกติไปแวะเมืองเบรุท ซึ่งเป็นเมืองท่าเรือสำคัญของประเทศซีเรีย เลยได้มีโอกาศไปเที่ยวเมืองนี้อีกด้วย เป็นเมืองที่ตกและบ้านต่าง ๆ มีรูปร่างคล้าย ๆ กับเมืองแขก คือ ครึ่งแขกครึ่งฝรั่ง แต่ก็ไม่เป็นเมืองที่น่าเที่ยวอะไรนัก คอนข้างสกปรก ถนนหนทางเต็มไปด้วยฝุ่น และมีคนขอทานเต็มเมือง คนจนๆ บางคนอุ้มเด็กซึ่งดูคล้ายๆกับว่าตายแล้วมาขอทานเรา ชาวซีเรียนรู้สึกว่ามีคนจนมาก ที่ ๆ หรหน่อยก็เห็นจะเป็นที่หย่อนใจชายทะเล มีโรงอาหารและโรงเต้นรำ ในเรือลำนี้มีคนไทยร่วมกันมาด้วยคนหนึ่ง คือ นายบุญต่อ ลวสันต์ เป็นนายทหารซึ่งออกไปศึกษาวิชา ณ ประเทศฝรั่งเศส เป็นเพื่อนที่ดีมาก

เรือพักอยู่ที่เมืองเบรุทเพียงหนึ่งวันก็ออกเดินทางไปเมืองปอร์ตเสต ในประเทศอียปต์ หยุดที่นี่นอกหนึ่งวัน พวกแขกอียปต์ตามท่าเรือกวนมากเหลือเกิน พอเรือจอดก็วิ่งขึ้นมาบนเรือ รับอาษาเป็นผู้นำทางบ้าง มาขายของบ้าง แต่แขกพวกนี้เก่งอยู่อย่างหนึ่ง ถ้าเรือชาติไหนมามันก็พูดภาษานั้นกับผู้โดยสาร มันพูดได้หลายภาษา ของที่เอามาขายก็ยอกเกินราคาหลายสิบเท่าตัว เช่น มาขายยอกราคา ๑๕๐ แฟรงค์ เราต่อเล่นๆว่า ๕ แฟรงค์ เขาเถียงไปเถียงมาแล้วลงท้ายก็ให้ดังนี้ เรื่องโกงกับเรื่องขะโมยต้องระวังตัวให้มากทีเดียว เผอไม่ได้เวลาเรือจอดอยู่นั้น เราต้องยึดประตูหน้าต่างห้องของเรา ขืนเปิดทิ้งไว้ของเป็นหายแน่ ตามคำบอกเล่าของผู้ที่เคยผ่านเมืองนี้ว่า พวกนี้นอกจากโกงและขะโมยแล้วยังตัม (Blackmail) เก่งอีก เช่นเขาชวนไปดูของแปลก ๆ อาจล่อให้ไปถึงบ้าหญิงเปลื้องกาย ฯลฯ แล้วเขาก็จับตัวเราเอาขังไว้ ต้องให้เงินเท่านั้นเท่านี้จึงจะปล่อยตัวให้กลับมาให้ทันเรือออก ดังนี้ก็มี

เมืองปอร์ตเสตนี้เป็นเมืองปากคลองสุเอซทางด้านเหนือ ซึ่งคลองนี้เป็นคลอง

ที่ขุดขึ้นเพื่อตัดทางคมนาคม ทางเรือระหว่างยุโรป และเอเซีย ให้ใกล้เข้า ไม่ต้องอ้อมทวีป
แอฟริกา คลองนี้ยาวประมาณ ๘๐ ไมล์ การเดินทางกินเวลาประมาณ ๑๒ ชั่วโมง แล้ว
ก็ถึงเมืองสุเอซ ซึ่งเป็นเมืองปากคลองทางด้านใต้ แล้วเรือก็ออกเดินทางต่อไปในทะเล
แดง ซึ่งอากาศค่อนข้างร้อนจัด ต่อไปอีกประมาณ ๓ วันถึงเมืองจิบูติ เมืองนี้เล็กมาก
เป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส พอเรือจอดพวกแขกดำก็ขึ้นเรือขึ้นมาขายมีดขายดาบคมๆ น่า
เสียวไส้ เราขึ้นไปเที่ยวบนบก มีถนนอยู่ ๒ — ๓ สาย สกปรก ฝุ่น แมลงวันตัวโตๆ
ห้องรับประทานอาหารตามโรงร้านต้องใส่ประตูหน้าต่างลวดเพื่อกันแมลงวัน มีโฮเต็ล
เล็กๆอยู่โฮเต็ลหนึ่ง รถยนต์ไม่ค่อยมี มีแต่รถม้า สรุปรวมความว่าเมืองนี้ไม่มีอะไรน่าดู
เลย แต่เป็นเมืองท่าที่จะขึ้นรถไฟไปกรุงอดิสอะบาบา เมืองหลวงของประเทศอบิสสิเนีย

พวกแขกดำในเมืองนี้จำนวนมากได้พายเรือเล็กมาที่ข้างเรือใหญ่ แล้วขอให้
เราโยนสตางค์ลงไปในน้ำ แล้วเขากระโดดลงน้ำดำลงไปแย่งสตางค์กัน ใครได้สตางค์
เวลาเขาโผล่หัวขึ้นมาจากน้ำเขาก็ชูสตางค์ให้เราดู

ออกจากจิบูติได้สองสามวันก็เข้าสู่ทะเลอินเดียน เช้าวันหนึ่งนายบุญต่อวิ่งหน้า
ตาตื่นมาในห้องข้าพเจ้าว่า ข่าวโทรเลขมาว่าพระมงกุฎเกล้าเสด็จสวรรคตเสียแล้ว เรา
ตกใจกันมากเพราะไม่ทราบข่าวประชวร นึกไปในทางว่าจะเป็นแอกซิเดนต์หรือขบถ และ
ใครจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป ในเรือลำนี้ M. Pilla อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงสยาม
ได้โดยสารมาด้วย เขารู้จักกับคุณข้าพเจ้าดี เรายังได้คุยกันถึงเรื่องการสวรรคตนี้ เมื่อ
เรือถึงโคลัมโบนายบุญต่อกับข้าพเจ้ารีบไปหาซื้อหนังสือพิมพ์อ่านข่าว จึงได้ทราบว่าประชวร
อยู่ ๒ อาทิตย์แล้วจึงได้สวรรคต ข้าพเจ้าจึงได้มานึกคิดว่าวันกำหนดเรือออกวันที่ ๑๓ จาก
เมืองมาเซลส์นั้น ข้าพเจ้านึกใจไม่ค่อยแล้วเหมือนกันว่าอาจมีอะไรเกิดขึ้น เพราะเวลา
อยู่อเมริกา พวกเพื่อนนักเรียนเคยถือลางเรื่องเลข ๑๓ ไม่ว่าจะทำอะไรถ้าเป็นเลข ๑๓
แล้วเขาถือเป็นลางร้าย

เมืองโคลัมโบนี้ ตั้งอยู่ในเกาะซีลอนปลายแหลมทางใต้ของประเทศอินเดีย
เมืองนี้เป็นเมืองท่าเรือสำคัญมาก บ้านเมืองทางด้านริมทะเลฝรั่งทำไว้เสียดี ดูสอาดสอ้าน
มีโฮเต็ลหรู มีถนนใหญ่ ตึกใหญ่ ห้างร้านใหญ่ๆ ถนนริมทะเลงาม เรือได้จอดอยู่

เมื่อวันหนึ่งวัน ซึ่งเราได้ขึ้นเที่ยวชมเมืองโดยตลอด พวกแขกอินเดียนตามท่าเรือก็กวนผู้โดยสาร โดยรับจะเป็นผู้นำทางให้บ้าง นายหน้าหารถเช่าให้บ้าง เป็นที่น่ารำคาญไม่แพ้เมืองปอร์ตเสด

ชนบธรรมเนียมในเรื่องฝรั่งเศสนี้ออกจะแปลกกับเรื่องบริษัทอื่น ๆ เช่น อาหารเช้าใส่เสื้อนอนไปรับประทานในห้องอาหารก็ได้ กลางคืนคิดจะแต่งตัวอย่างนั้นเดินรอบๆ "เก๋า" ก็ได้ ซึ่งเรือบริษัทอื่นๆทำอย่างนี้ไม่ได้ นับว่าสบายเป็นพิเศษ ในโต๊ะอาหารซึ่งมีทั้งหญิงและชาย เขาจะพูดกันถึงเรื่องลามกก็ได้ ดูไม่ถือกันเลยเลย สำหรับอาหารในเรือแล้วคนชมว่า อาหารในเรือฝรั่งเศสนั้นดี ข้าพเจ้าก็ออกจะเห็นด้วย ทว่าดีนั้นไม่ใช่ว่ามีของดีๆ ให้เลือกมากอย่าง แต่หมายความว่าพ่อครัวเขาปรุงรสชาติดี ซึ่งเรือนพวกนักท่องเที่ยวต่างๆก็ได้ลงมติแล้วว่า อาหารในประเทศฝรั่งเศสปรุงรสชาติดีกว่าประเทศอื่นๆ ในทวีปยุโรป

เรือ "ซองตัย" เป็นเรือค่อนข้างเก่า มีขนาดยาวประมาณ ๕๐๐ ฟุต กว้างประมาณ๔๐ฟุต ห้องต่างๆเช่น ห้องนั่งเล่น ห้องสูบบุหรี่ ห้องรับประทานอาหาร ห้องเขียนหนังสือ ฯลฯ เหล่านี้ไม่ค่อยจะหรูหรานัก ความสนุกสนานในเรือล้านมีน้อยหน่อย เพราะไม่มีการแข่งขันกีฬา ไม่มีวงดนตรีบรรเลง ไม่มีภาพยนต์ ไม่มีเต้นรำเหมือนอย่างเรืออื่นๆ วันหนึ่งเรือกำลังแล่นอยู่กลางทะเลเกิดควันโขมงขึ้นทั้งลำเรือ คนโดยสารตกใจกันมาก แต่กัปตันนั่งเล่นหมากรุกอย่างเย็น เพราะเหตุอย่างนี้คงเกิดขึ้นเสมอ ผลสุดคงได้ความว่าท่อแตกเล็กน้อยเล่นเอาไฟหายกันไปหมด เพราะเรือฝรั่งเศสมีเรื่องไฟไหม้อยู่เสมอ

ก่อนถึงบ้านได้มีงานรื่นเริงกันคืนหนึ่ง ซึ่งเขาขอให้ข้าพเจ้าช่วยแสดงการเล่นดนตรี ข้าพเจ้าจึงได้ช่วยแสดงการเล่นแบนโจเพลง Indian Love call เพลงนี้ได้เล่นสอดเสียงประสานกันคนเดียวตลอดเพลง แล้วได้เล่นแซกโซโฟนเพลง After the Storm เสร็จแล้วเล่นกีตาร์ขับร้องเพลง "อโลฮา" พวกคนโดยสารชอบกันมาก ตอนหมดการแสดงแล้วเขาอยากเต้นรำกันจึงได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าและฝรั่งชาวอเมริกันคนหนึ่งซึ่งเล่นเปียโนเก่งเล่นด้วยกันให้เขาเต้นรำต่อไป เราสองคนจึงได้เล่นเพลงต่าง ๆ ไปอีกตะหายชั่วโมง เพื่อให้เขาเต้นรำ

วันที่ ๙ ธันวาคม (๒๔๖๘) เรือถึงปีนัง ทางบ้านได้โทรเลขมาบอกพระยารัตนเศรษฐี (ตระกูล ณ ระนอง) บุตรพระยารัตนเศรษฐีจึงมารับข้าพเจ้าในเรือ แล้วพาไปพักที่โอแอนด์โอโฮเต็ล บุตรพระยารัตนเศรษฐีได้เป็นผู้นำเที่ยวตลอดปีนัง ได้ไปดูสวนสัตว์ สวนดอกไม้ ได้ไปดูวัดแห่งหนึ่งซึ่งเต็มไปด้วยพุทเธ็องเหลือเกิน วัดนี้อยู่นอกเมืองออกไปหลายไมล์ เท่าที่แลเห็นเข้าใจว่ามีพุทธสันในนั้นหลายร้อยตัวเลยย่อมย่ามไปหมด เป็นของแปลกเหมือนกัน นอกจากนั้นได้พาขึ้นไปยังเขาโดยรถรางซึ่งลากขึ้นไปด้วยสายลวด อากาศข้างบนเขาเย็นสบายดีมาก รู้สึกว่าเขาได้พาเราไปดูทุกสิ่งทุกอย่างที่น่าดูบนเกาะนี้ และยังได้เอารถยนต์มาทิ้งไว้ให้ใช้หนึ่งคัน

เกาะปีนังนี้คนไทยเรียกกันว่าเกาะหมาก ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแหลมมลายู ใต้เมืองไทรบุรีลงไปหน่อย เกาะนี้เนื้อที่ประมาณ ๑๑๐ ตารางไมล์ ตกมาเป็นของอังกฤษเมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๖ บ้านเมืองเขาสะอาดดีมาก

๕๗. กลับถึงประเทศไทย

วันที่ ๑๑ ธันวาคม เวลาเช้าออกจากเกาะปีนังข้ามฟากโดยเรือ Ferry ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๒ ไมล์ ไปที่สถานีรถไฟที่ไปรเพื่อขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพฯ พอถึงสถานีเห็นขบวนรถไฟไทยจอดอยู่ทำให้ดีใจเหลือเกิน ขบวนรถพ่วงนั้นเป็นรถของไทยทั้งสิ้น แต่ตัวรถจักร์ในตอนนี้เป็นรถจักรของมลายูลาก ทางรถไฟผ่านเมืองไทรบุรีถึงปาดังเบซาร์ซึ่งเป็นสถานีเขตต์แดนไทยกับมลายู ตอนกลางวันณที่นี้เปลี่ยนรถจักรเป็นของไทย ทุกๆ คนต้องหมุนนาฬิกาลับคนละ ๒๐ นาที เพื่อให้ตรงต่อเวลาของเมืองไทย เจ้าหน้าที่ภาษีมาขอตรวจของ เจ้าหน้าที่หนังสือเดินทางมาขอตรวจดูหนังสือเดินทางฯลฯ แล้วเราก็ได้ส่งภาษาไทยกันเต็มที่ ไม่มีโอกาศอย่างนี้มาหลายปีแล้ว ตอนบ่ายถึงหาดใหญ่ซึ่งเป็นสถานีมีทางแยกไปสงขลา ที่สถานีนี้เจ้าเมืองสงขลาได้มาต้อนรับและนำผลไม้มาให้หนึ่งกระเช้า ขณะนั้นบิดาข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ตอนดึกรถถึงสถานีสุราษฎร์ พระยาสุขุมฯ พี่ชายใหญ่ซึ่งได้มาดูกิจการของบริษัทย่อลำนำได้มาคอยต้อนรับและได้ขึ้นรถไฟเที่ยวนี้กลับกรุงเทพฯ ด้วยกัน วันที่ ๑๒ เวลาบ่ายรถถึงนครปฐมมีมารดา พี่น้องและคนรู้จักกันมารับเป็นจำนวนมาก ข้าพเจ้าดีใจมากที่ได้พบมารดา เวลาค่ำ

ขน. ถ่ายกับกรมพระจันทบุรินทฺนาถ และพระชายา พระยาอภิบาลราชไมตรีและคุณหญิง พระยาสรรพกิจปรีชา หลวงสิริราชไมตรีและภรรยา กงสุลไทยและหลานสาวที่เมืองเยนัว, อิตาลี พ.ศ. ๒๔๗๓ ล่าง. ถ่ายกับกรมพระจันทบุรินฺนาถและพระชายาหม่อมเจ้าขรรยกิติคุณ เมืองเซนต์มอริตซ์ สวิตเซอแลนด์ พ.ศ. ๒๔๗๔

รถถึงบางกอกน้อย บิดามารดอยรอยู่ รู้สึกว่าท่านไม่ค่อยจะเปลี่ยนแปลงไปเท่าใดนัก ในระยะเวลาเกือบ ๙ ปี ดูท่านยังแข็งแรงดีอยู่ พอถึงบ้านออกจะตื่นเต้นหน่อยด้วยความดีใจ มารดาได้จัดให้พักอยู่ที่เรือนริมกำแพงติดกับประตูบ้าน รู้สึกว่าเมืองไทยสะบายมาก เสียอย่างเดียวยุงชุมเหลือเกิน ในวันแรกนะต้องทำความรู้จักกับญาติพี่น้องหลายสิบคน ซึ่งจำกันไม่ได้ เพราะบางคนเมื่อจากกันไปยังเล็กๆอยู่ บางคนก็ยังไม่ได้เกิดด้วยซ้ำ บางคนก็มาอยู่ภายหลังเมื่อข้าพเจ้าไปแล้ว

เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้กลับมาถึงบ้านโดยสวัสดิภาพภายหลังที่ได้จากไปเกือบ๙ปี ได้เดินทางรอบโลกซึ่งผ่านมลายู ชวา ญี่ปุ่น เกาะฮาวาย อเมริกา คานาดา อังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยี่ยม ฮอลันดา ซีเรีย อียิปต์ อินเดีย

มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าชีวิตข้าพเจ้าตั้งแต่เกิดมาจนถึงอายุ๒๑ปีเศษนั้น มีโชคชะตาค่อนข้างดีมาก

ข้อหนึ่งที่เดียว ได้เกิดมาเป็นบุตรของบิดาและมารดาที่จะหาดีกว่านี้ไม่ได้ ใจดีอารีอารอบ ไม่มีการเห็นแก่ตัว จนเป็นที่นับถือของผู้คนส่วนมาก และเป็นคนโปรดของพระเจ้าแผ่นดินทั้งรัชกาลที่ ๕ และ ๖ รักลูก อบรมลูกให้ดี ไม่ให้เห็นแก่ตัว ให้มีความกตัญญู ฯลฯ

ข้อสอง บิดาเป็นคนใหญ่โต เป็นเสนาบดีมาเกือบจะว่าตลอดชีวิตข้าพเจ้า มีอำนาจวาสนามาก ความขึ้นไปของข้าพเจ้าจึงต้องดีกว่าธรรมดา

ข้อสาม บิดามารดามีเงินทองพอเพียงที่จะให้ความสุขแก่ข้าพเจ้าในชีวิต คือการกินอยู่หลับนอน เครื่องแต่งตัว และการศึกษา

ข้อสี่ ได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาต่างประเทศ ซึ่งนอกจากได้รับวิชามาแล้วยังได้เปิดหูเปิดตาเห็นโลกอีกด้วย

ข้อห้า ระหว่างการศึกษาอยู่ในประเทศอเมริกานั้น จะเป็นโชคชะตาวิเศษอย่างใดของข้าพเจ้าไม่ทราบ จึงบรรดาลให้คนอเมริกันรักใคร่นับถืออย่างมาก เช่นอยู่โรงเรียนก็ได้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน รับเลือกจากนักเรียนให้รับตำแหน่งเกียรติยศสูงสุดของโรงเรียนทุกตำแหน่ง แม้จนกระทั่งอาจารย์ก็ยกย่องตาะนักเรียนไปด้วย

เข้ามหาวิทยาลัยใหญ่ก็ได้รับเกียรติยศเช่นเดียวกับอยู่โรงเรียนเล็ก ซึ่งการเป็นเช่นนี้ไม่ค่อยจะปรากฏกับนักเรียนต่างชาติ

ข้อหก ได้เห็นและรู้จักชีวิตของคนอเมริกันโดยใกล้ชิด เพราะได้รับเชิญไปตามตรอยครัวต่างๆ ทั้งที่สูง ปานกลาง และต่ำ และได้เที่ยวอย่างเปิดหูเปิดตา

ข้อเจ็ด ได้มีรถยนต์ในประเทศอเมริกาซึ่งทำให้กว้างขวางขึ้น เพราะได้เที่ยวตามเมืองต่างๆ

ข้อแปด ได้เล่นกีฬาหลายชะนิดอยู่ในทีมของโรงเรียนและของมหาวิทยาลัย ได้มีชื่อเสียงจนหนังสือพิมพ์ลงรูปและเรื่องราวชมเชยแทบทุกวันอยู่เป็นเวลานาน และได้เล่นเป็นอาชีพได้

ข้อเก้า ได้เล่นดนตรีเป็นหลายอย่างจนกระทั่งเล่นเป็นอาชีพได้

ข้อสิบ ได้เป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือพิมพ์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นตำแหน่งมีเกียรติสูงสุดตำแหน่งหนึ่งในมหาวิทยาลัย

ข้อสิบเอ็ด การเดินทางกลับก็ได้มีโอกาสเที่ยวในทวีปยุโรป ซึ่งเป็นการได้เดินทางรอบโลก

ข้อสิบสอง กลับถึงบ้านก็พร้อมไปด้วยบิดามารดาคอยเอาใจใส่เป็นธรรมดาของบ้านอยู่สบาย ฯลฯ

เช้าวันแรกในกรุงเทพฯ ของข้าพเจ้า ได้ตื่นแต่เช้าตรู่ แล้วไปเดินเล่นในสวนลุมพินีกับบิดา สวนลุมพินีอยู่ตรงหน้าบ้าน เมื่อข้าพเจ้าไปต่างประเทศนั้นเป็นทุ่งนา แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนสภาพเป็น "ปาร์ค" และเตรียมการก่อสร้างทำเนียม Expositon เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เสวยราชมาครบ ๑๕ ปี แต่เมื่อเสด็จสวรรคตเสียแล้วงานนี้จึงเป็นอันต้องล้มเหลวไป น่าเสียดายมาก

จบตอนที่หนึ่ง

ตอนที่สอง

๕๘. เริ่มเข้ารับราชการ

วันที่ ๑๕ ธันวาคม (๒๔๖๔) อายุได้ ๒๑ ปี ๗ เดือน ๑๕ วัน บิดาได้พาข้าพเข้าไปเฝ้ากรมพระจันทบุรินทรนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ เพื่อรายงานตัวให้เข้ารับราชการ ทรงรับสั่งให้รับตำแหน่งเลขานุการสภาการฝิ่น แต่เงินเดือนในตำแหน่งนี้ไม่มี ให้รับเงินเดือนในตำแหน่งผู้แยกอาตุของศาลาแยกอาตุไปก่อนเดือนละ ๒๑๐ บาท และให้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ด้วย ในหน้าที่สภาการฝิ่นข้าพเจ้าต้องศึกษาว่าเรื่องฝิ่นของเราดำเนินการอยู่อย่างใด แต่เดิมเป็นอย่างใด และเราได้ไปตกลงไว้กับสันนิบาตชาติอย่างใด และในการดำเนินกิจการต่อไปนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อปรึกษาหารือดำเนินการ กรรมการคณะนี้ประกอบด้วยเสด็จในกรมพระจันทบุรี ฯ เป็นประธาน ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ (ชาวอเมริกัน) ที่ปรึกษากระทรวงคลัง (ชาวอังกฤษ) อธิบดีกรมฝิ่น และอธิบดีกรมมหาดไทย เป็นกรรมการ ความลำบากของข้าพเจ้าก็คือเวลาประชุมมีฝรั่งพูดไทยไม่ได้ ๒ คน และมีไทยพูดฝรั่งไม่ได้อีก ๒ คน ข้าพเจ้าต้องคอยแปลกลับไปกลับมา แล้วยังมีเสด็จในกรมคอยกำกับการแปลของข้าพเจ้าอีกด้วย ทำให้ประหม่าและกลัวผิดมาก การเขียนรายงานก็ไม่ค่อยจะคล่อง เพราะยังใหม่แก่งานอยู่ ๒๑๐

ความมุ่งหมายในการที่ทางการตั้งสภาการฝิ่นขึ้นนั้นก็โดยเหตุที่รัฐบาลของเราได้ไปตกลงที่สันนิบาตชาติว่าจะลดจำนวนผู้สูบฝิ่นให้หมดสิ้นไปภายในสิบปี สภานี้จึงต้องศึกษาว่าจะลดลงได้โดยวิธีใดบ้าง เช่นจดทะเบียนคนติดฝิ่นแล้วอนุญาตให้สูบแต่คนที่ติดแล้ว คนไม่เคยสูบไม่อนุญาตให้สูบ ร้านจำหน่ายฝิ่นและร้านสูบฝิ่นควรเป็นของรัฐบาลทั้งสิ้นหรือเป็นต้น

กลับมาได้วันสองวันก็ได้เริ่มเข้าไปเฝ้าพระบรมศพพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ที่พระที่นั่งดุสิตในพระบรมมหาราชวัง ได้ไปพบพวกข้าเก่า ๆ ของพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ รู้สึกเสียดายท่านเหลือเกิน ถ้าท่านยังดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปฐานะของข้าพเจ้าก็คงจะแน่นเพียงขึ้น ต่อจากนั้นก็ได้ไปเฝ้าพระบรมศพในเวลากลางคืนบ่อยๆ โดยมากไปกับบิดา

ในฐานะที่เคยรับใช้สรอยทูลกระหม่อมเล็กน้อยประชาธิปก เมื่อคราวท่านเสด็จอเมริกาเป็นที่พอพระทัยและชมเชยไว้ มายัดนี้ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงได้ไปเฝ้าที่พระที่นั่งบรมพิมานคนหนึ่ง พอเสด็จลงก็ทรงทักแต่ไกลทีเดียว แล้วก็ยืนสนทนากับข้าพเจ้าอยู่ครู่หนึ่ง ทรงถามถึงทุกข์สุข การเดินทาง และการทำงานที่ไหน ฯลฯ

บิดาได้เล่าให้ฟังว่า เมื่อตอนที่สมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จกลับมาถึงเมืองไทยใหม่ๆ เมื่อได้พบกับท่านได้เล่าให้บิดาฟังว่า เมื่อเสด็จผ่านอเมริกาได้พบกับข้าพเจ้า และข้าพเจ้าได้ไปประจำพระองค์รับใช้สรอยอยู่ ได้ทรงชมเชยว่าเป็นเด็กดีและคล่องแคล่วมาก

กิจประจำวันโดยปรกติของข้าพเจ้าในตอนนั้นดังนี้ เช้าตื่นนอนอาบน้ำแล้วเข้าไปรับประทานอาหารเช้าในตึกใหญ่ เสร็จแล้วราวเก้าโมงเช้าไปทำงานที่กระทรวงพาณิชย์ ตอนกลางวันกลับไปรับประทานอาหารกลางวัน เสร็จแล้วกลับที่ทำงาน ตอนเย็นกลับบ้าน บางวันก็เล่นเทนนิสบ้าง บางวันก็ไปขี่รถเล่น บางวันก็ไปหาประจวบน้องสาวและหลานธิราที่บ้านนรสิงห์ ตอนกลางคืนก็เข้าโต๊ะรับประทานอาหารร่วมกับบิดามารดาและพี่น้องทุกคนที่ยังอยู่ในบ้าน คุยกันถึงเรื่องต่าง ๆ บิดาได้เล่าเรื่องการบ้านการเมืองของประเทศเราที่แล้วๆมาให้ฟัง ซึ่งข้าพเจ้าได้รับความรู้จากท่านมากทีเดียว

ในราวกลางเดือนมกราคมได้ซื้อรถยนต์ใหม่คันหนึ่งชะนิดเอสเซกส์ เป็นรถเปิดสองตอน เป็นรถยนต์คันที่สองในชีวิตข้าพเจ้า

ในทางการเมืองเนื่องจากพระยาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ท่านมีพระราชนิสสัยอ่อนเกรงใจบรรดาพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และเนื่องจากท่านมีความชำนาญในทางการเมืองค่อนข้างน้อย เพราะท่านไม่ค่อยได้อยู่เมืองไทย หรือเวลาที่อยู่ยังไม่เคยรับตำแหน่งสำคัญ ๆ ท่านจึงได้แต่งตั้งคณะอภิรัฐมนตรีขึ้นเพื่อเป็นที่ปรึกษาของพระองค์ มีอำนาจเหนือคณะเสนาบดี คณะอภิรัฐมนตรีนประกอบด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ๕ พระองค์ ในเรื่องนี้มีเสียงพูดกันมากว่า ควรได้แต่งตั้งคนสามัญให้ร่วมอยู่ในคณะอภิรัฐมนตรีนบ้างเพื่อให้ราษฎรเห็นใจ ข้าราชการและประชาชนรู้สึกมากว่านโยบายใหม่นี้เป็นการยกย่องเจ้านาย ผิดกับนโยบายของพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯซึ่งยกย่องทั่ว ๆ ไป คือทั้งเจ้านายและคนสามัญ

สำหรับยิดาซึ่งเป็นเสนายดีมาเกือบ ๒๐ ปีแล้ว และนับว่าเป็นคนสำคัญ เพราะได้รับความไว้วางใจจากพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์มาแล้ว คือทั้งพระยาทสมเด็จพระบุลจอมเกล้าฯ และพระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงเป็นเหตุให้เจ้านายชั้นผู้ใหญ่บางพระองค์ไม่พอใจที่จะให้คนสามัญธรรมดารับตำแหน่งสำคัญและมีอำนาจวาสนา เมื่อเหตุการเป็นไปเช่นนี้แล้วยิดาข้าพเจ้าจึงได้รับการยิดคืนในทางอื่นบ้าง ซึ่งผลที่สุดทนอยู่ในราชการไม่ได้ จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนายดีในปลาย พ.ศ.๒๔๖๘ นั้นเอง

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๙ กรมพระจันทบุรินทรานาถทรงออกจากตำแหน่งเสนายดีกระทรวงพาณิชย์ไปเป็นอภิรัฐมนตรี และเป็นนายกสภาการคลัง จึงย้ายไปตั้งที่ทำงานที่กระทรวงพระคลัง ทั้งนี้ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้าตามเสด็จไปเป็นเลขานุการของท่าน จึงได้ย้ายสังกัดไปอยู่กระทรวงพระคลัง คงรับเงินเดือนเท่าเดิม ราชการที่ต้องปฏิบัติในตอนนี้ก็คือทำหน้าที่เลขานุการของท่านในตำแหน่งต่างๆที่ท่านดำรงอยู่ ต้องติดต่อกับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่และเสนายดีกระทรวงต่างๆตามที่ท่านจะทรงใช้ไป เข้าร่วมประชุมและจดรายงานประชุมพิเศษต่าง ๆ ที่พระองค์ท่านได้รับมอบหมายจากคณะอภิรัฐมนตรี ฯลฯ ในการที่ทรงใช้ให้ไปเฝ้าเจ้านายชั้นผู้ใหญ่นั้นข้าพเจ้าลำบากมาก เพราะการเข้าเฝ้าเจ้าใหญ่นายโตบางทีข้าพเจ้าต้องไปคอยตั้งหลายชั่วโมง พวกมหาดเล็กคงจะเห็นข้าพเจ้าเป็นตัวตลกอะไรตัวหนึ่ง เขาก็ไม่กล้าเข้าไปทูล ต้องรอให้เสด็จลงเอง ดังนี้เป็นต้น การไปหาเสนายดีตามกระทรวงต่างๆ ก็เหมือนกัน ต้องคอยนานๆ เพราะพอเรียนนามบัตรให้คนรับใช้หน้าห้องเขามองดูหน้าข้าพเจ้าเห็นเป็นเด็กนิดเดียว แล้วก็ไม่มียรรดาศักดิ์เป็นขนหลวงอะไรกับเขา รอนานหน่อยก็ได้ ข้าพเจ้ารับสารภาพว่าตอนที่ถูกใช้ให้ไปหาใครแล้วต้องรอนานๆนี่อยากได้รับยรรดาศักดิ์เป็นอย่างมาก ถึงจะเป็นเด็กหน่อยก็เห็นจะไม่ต้องรอนานดังนี้

๕๕. ชีวิตในกรุงเทพฯ

เวลากลางคืนในกรุงเทพฯนี้ไม่มีสถานที่ใดเพลินเพลินหรือสนุกเสียเลย โรงหนังที่มีอยู่ก็สกปรก เหม็น เลือดกัด ยุงกัด หนังดีๆไม่ค่อยจะมี ไม่ชวนใจที่จะให้ไปดูเลย โรงละครก็มีสภาพคล้ายๆกับโรงหนัง คือสกปรก เหม็น เลือดกัด ยุงกัด แต่บาง

ที่มีเพื่อนฝูงมาชวนให้ไปดูก็เพื่อไปดูตัวละคร ซึ่งบางโรงเขาว่ามีนางเอกนางรอง "งามๆ" สถานที่อีกชะนิดหนึ่งที่ชายหนุ่มชอบไปเที่ยวกันคือ "ซ่อง" หญิงคนชั่ว เขาว่ากันว่าในกรุงเทพฯ นี้มี "ซ่อง" ชะนิดที่ไม่ใช่ทะเบียนหลายร้อยแห่ง สำหรับตัวข้าพเจ้าได้เคยถูกเพื่อนๆ ชวนไปเที่ยวตาม "ซ่อง" นี้เหมือนกัน แต่ขอยอกความจริงว่าไม่ชอบเลย เพราะรู้สึกว่าสกปรกมาก ๆ และน่ารังเกียจ นานๆ ไปเที่ยวสักครั้งก็พอไปถูกเขาได้

เมื่อย่อมเป็นที่เห็นฝรั่งเขานับถือตัวละครยังกับนางพ้า คือรู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างสูงเหลือเกินที่จะได้รู้จักกับดาราละคร และยิ่งเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ถ้าได้พาเขาไปเที่ยวหรือพาไปเต้นรำได้ ข้าพเจ้าก็มีความรู้สึกเหมือนกับพวกฝรั่ง เช่นงานเต้นรำของมหาวิทยาลัยคราวหนึ่ง เพื่อนข้าพเจ้าไปทำอย่างไรไม่ทราบ ไปเชิญเอานางเอกละครซึ่งกำลังแสดงอยู่ในขอสตัน ชื่อ แมรี่อัน เป็นนางเอกที่สาวและสวยจริงๆ มีรูปลงในหนังสือต่างๆ แทบทุกวัน มาเต้นรำที่มหาวิทยาลัยได้ เขาเข้ามาดูกแล้ว คือภายหลังละครเลิกนักเรียนทุกคนเห่อกันใหญ่ รวมทั้งข้าพเจ้าด้วย คืนวันนั้นข้าพเจ้าได้มีโอกาสเต้นรำกับเขาครั้งหนึ่ง รู้สึกมีความปลาบปลื้ม และต้องคอยเรียนไปอีกตั้งหลายวัน แต่พอมาถึงเมืองไทยกลับตรงกันข้ามไปหมด คือรู้สึกว่าคนไทยไม่สู้จะยกย่องผู้มีอาชีพทางนี้ ดูคล้ายๆ กับว่าเป็นอาชีพรับจ้างทำ ออกไปแสดงอะไรต่ออะไรให้คนดู ช่างไม่มีความอับอาย ส่วนฝรั่งเขาถือเป็นอาชีพที่สูง เพราะต้องสามารถและมีศิลปจึงจะทำอย่างนี้ได้ นี่แหละมันผิดกันตอนนี้ อย่างข้าพเจ้าจะลองพาดาราละครในเมืองไทยไปเที่ยว ก็เห็นจะถูกซุบซิบทั่วเมืองว่าเสียคนเสียแล้วออกเที่ยวกับนางละคร ความจริงที่มันผิดกันก็เห็นจะเป็นด้วยอัตราค่าจ้าง เป็นดาราละครในต่างประเทศได้ค่าจ้างสูงมาก จึงเป็นอาชีพที่มีผู้ยกย่อง และผู้ที่จะได้ตำแหน่งนี้ต้องมีอะไรดีและต้องสามารถจริงจึงจะทำได้ แต่อัตราค่าจ้างในเมืองไทยสำหรับพวกนี้ต่อนข้างต่ำมาก จึงไม่มีใครยกย่อง และไม่มีใครอยากชิงตำแหน่งต่อไปข้างหน้าถ้าอัตราค่าจ้างของเราดีขึ้น อาชีพของเราในทางนี้ก็คงจะต้องดีขึ้นเป็นแน่

พฤษภาคม ๒๔๖๙ เข้าคุณรามฯ ประชวย และรุจิรา เดินทางออกไปยุโรป บ้านนรสิงห์จึงปิดเงียบ ทั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้าเงียบหงอยไปอีกมาก

วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๖๙ ได้แต่งงานกับแม่ล้วน

พฤศจิกายน ๒๔๖๙ อายุได้ ๒๒ ปี ๖ เดือนเศษ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอก

ความสนุกสนานของข้าพเจ้ามีอีกอย่างหนึ่ง คือการเล่นเดนตรีสากล โดยมากสมัครเล่นทุกแห่งที่เขานิญหรือขอร้องให้ไปเล่น ท่านบุลดิศเคยตามไปเล่นถวายพระยาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทั้งสมเด็จกรมพระยาดำรงครั้งหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าได้เล่นทั้งแยนโรและแซกโซโฟน นอกจากเล่นร่วมอยู่ในวงแล้วยังได้แสดงเดี่ยวถวาย คือเป่าแซกโซโฟนเพลง I love you ซึ่งเป็นเพลงในเรื่องละครที่พระองค์ท่านได้ไปดูกับข้าพเจ้าในประเทศอเมริกาด้วยกัน รับสั่งว่ายังจำเพลงนี้ได้ และได้เล่นเดี่ยวแยนโรเพลง Indian Love Call ถวายอีกด้วย

นอกจากนั้นยังได้เคยไปเล่นที่เวมเบลโซเต็ลในคราวเขามีงานครั้งหนึ่ง และในคราวที่นักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยอเมริกันได้มีการเลี้ยงประจำปีที่โซเต็ลพญาไทย ก็ได้แสดงเล่นดนตรีรวมกับละครสั้น ๆ ที่ได้จัดให้มีขึ้น อนึ่งทางราชการกรมรถไฟได้ข้างข้าพเจ้าไปสอนวิธีเล่นดนตรีสำหรับตั้งวงแบบสมัยใหม่แก่วงดนตรีที่ตั้งขึ้นใหม่เพื่อเล่นประจำที่โซเต็ลพญาไท โดยคิดค่าบำรุงการให้ชั่วโมงละ ๑๐ บาท ได้สอนอยู่หลายเดือน

ในราวปลายปี ๒๔๖๕ ท่านบุลดิศได้ชวนไปเล่นดนตรีที่บ้านพระยาวิชิตสารสาสตร นายทหารในกรมพระธรรมนูญ ซึ่งเป็นคนชอบฟังดนตรีที่สุด ผู้ที่ไปเล่นมีพระยาสาตรสงคราม นายทหารเรือนอกราชการ ท่านผู้นี้เคยไปศึกษาที่ประเทศสวิส เล่นเปียโนเก่งมาก นายวุฒิ สุทธสถิย บุตรเจ้าคุณเมธาธิบดี นายเชียง ลิมปีชาติ และข้าพเจ้า รู้สึกว่าสนุกสนานครึกครื้นเล่นแล้วถูกนิสัยกัน เลยจัดให้มีเป็นการประจำสัปดาห์ละครั้ง

๑๐๐. มีสร้างโรงพยาบาลสองแห่ง

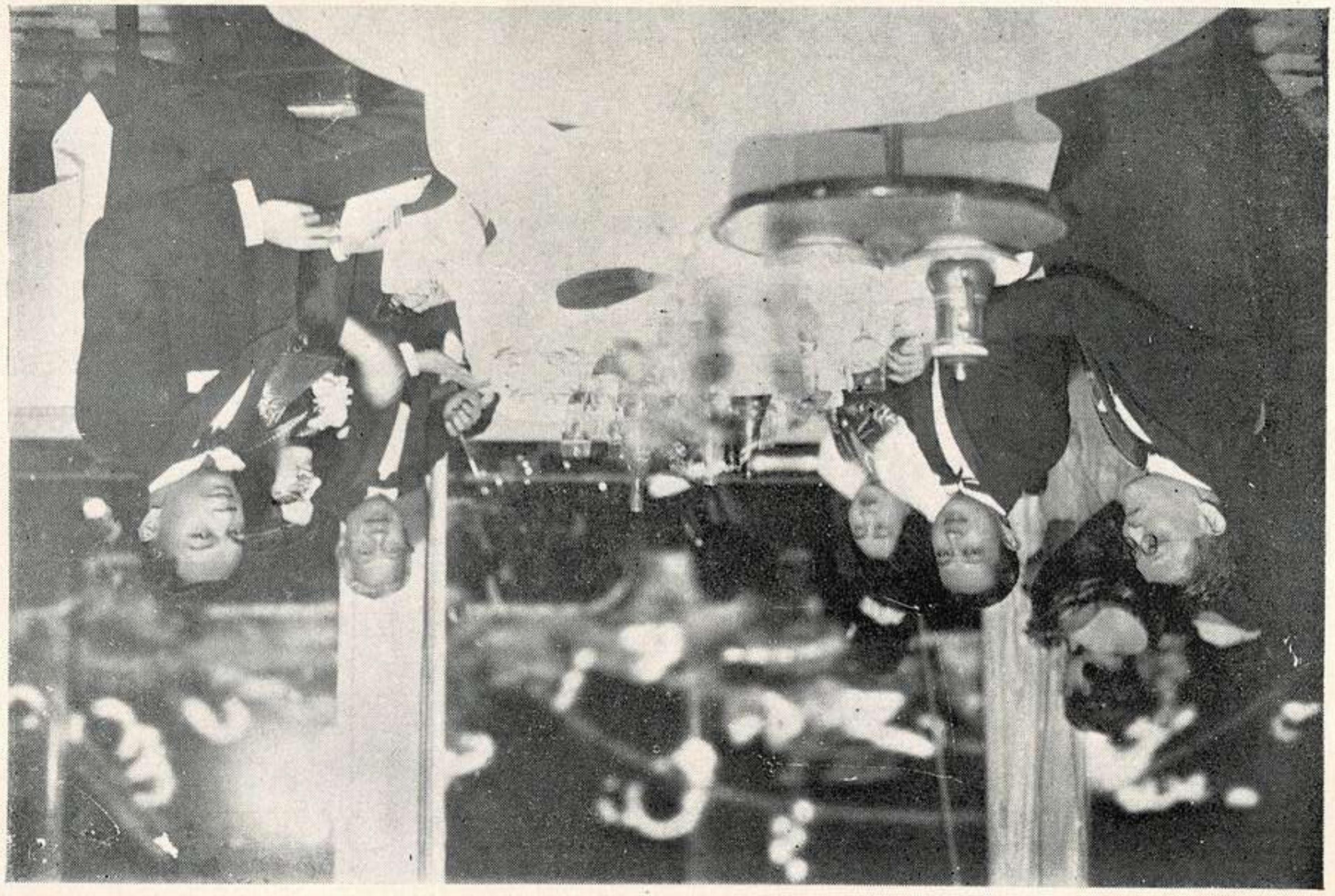
ในพ.ศ. ๒๖๖๙ นี้ได้มีพิธีเปิดโรงพยาบาลซึ่งข้าพเจ้าได้สร้างขึ้น ๒ แห่ง แห่งหนึ่งเป็นตึกสองชั้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี เรียกว่า "โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)" ค่าก่อสร้าง ๒ หลังนี้ตกประมาณ ๘๐,๐๐๐ บาท และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ได้เสด็จมาทำพิธีเปิด ส่วนอีกแห่งหนึ่งเป็นตึกสองชั้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี เรียกว่า "โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)" ค่าก่อสร้างประมาณ ๔๐,๐๐๐ บาท หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุขได้เป็นผู้ทำพิธีเปิด ที่ต้องไปสร้างที่จังหวัดสุพรรณบุรีก็เพราะจังหวัดนี้เป็นจัง

หวัดบ้านเกิดเมืองนอนของบิดาและเป็นจังหวัดต้นตระกูลของข้าพเจ้า การไปจังหวัดสุพรรณบุรีเราได้ไปเรือยนต์ไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา ไปเข้าประตูน้ำที่บ้านแพน ทางระหว่างบ้านแพนและประตูน้ำเจ็ดชั่งเป็นท่องน้ำตลอดทางนั้นอากาศสะบายมาก น้ำใสน่าอาบจากประตูน้ำเจ็ดชั่งขึ้นไปตามแม่น้ำสุพรรณผ่านบางปลาม้าถึงจังหวัดสักการะอยู่แห่งหนึ่งคือ วัดป่าเลไลย์ ทุกๆ ปีในเดือนสิบสองผู้คนจะได้มาจากจังหวัดต่างๆมาในงานวัดนี้ เรือแน่นเต็มแม่น้ำ มีแข่งเรือ ตอนกลางคืนพวกเรือว่าเพลงเก่งๆ ก็แสดงตามลำแม่น้ำแถวหน้าจังหวัด สนุกสนานดี เป็นขนบธรรมเนียมที่ทำกันมานานแล้ว

๑๐๑. พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน

ตำแหน่งราชการต้องรับตำแหน่งเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๗๐ นี้ คือตำแหน่งเลขานุการกรรมการร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ทั้งนี้โดยที่มีพระราชประสงค์จะให้มีพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนขึ้น โดยให้เลือกเฟ้นผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ารับราชการเช่น Civil Service Law ในต่างประเทศ ข้าพเจ้าต้องศึกษาระเบียบนี้ทั่วๆไปโดยตลอด คณะกรรมการนี้ประกอบด้วยเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เป็นประธานกรรมการ และมีเสนาบดีกระทรวงต่างๆหลายกระทรวงเป็นกรรมการ

การร่างพระราชบัญญัตินี้สมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ขอให้สมเด็จกรมพระยาดำรง Mr. Stevens ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ Sir Edward Cook ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง ทำบันทึกเสนอ ท่านทั้งสามได้ทำบันทึกเสนอไว้ดีมาก เป็นประโยชน์ในการร่างพระราชบัญญัตินี้เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนั้นยังได้ขอกล่วงหน้าถึงอุปสรรคต่างๆที่จะเกิดขึ้นด้วย แต่ในที่สุดก็จะได้รับผลอย่างดีบันทึกของสมเด็จกรมพระยาดำรงมีข้อความว่า เรื่องนี้ได้เคยคิดและเคยปรึกษากันไว้นานแล้ว ไม่ใช่เป็นของใหม่ ในฐานะที่พระองค์ท่านได้ค้นกับการปกครองมามาก ทรงมีความเห็นว่าจะปฏิบัติได้อย่างใดบ้างและจะมีอุปสรรคอย่างใดบ้าง ส่วนบันทึกของ Mr. Stevens ก็กล่าวถึงประวัติและวิธีการของสหรัฐอเมริกาในเรื่องนี้ เช่นให้มีการสอบแข่งขัน และการสอบแข่งขันนี้ให้มีอายุเวลาเมื่อพ้นกำหนดแล้วให้จัดสอบใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้ได้คนวิชาใหม่ๆอยู่เสมอ สำหรับบันทึกของ Sir Edward Cook ก็กล่าวถึงประวัติและวิธีการของประเทศอังกฤษว่า เมื่อก่อนใช้

ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון בביקורו בבסיס חיל־הים בחיפה, מתוודע למכשירי הקשר החדישים שהותקנו בספינות המלחמה. משמאל: מפקד חיל־הים, אלוף פנחס עופר.

พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับข้าราชการก็คือ Spoil System การบรรจุเลื่อนชั้น ได้แก่ลูกท่านหลานเธอ และพวกประจบสอพลอต่อนักการเมืองๆ ละ เมื่อเริ่มใช้พระราชบัญญัตินี้ยังได้มีอุปสรรคอยู่เป็นเวลาหลายปี แต่เมื่อพ้นอุปสรรคและมีความเคยชินแล้วได้ผลดีมาก คือราชการก็ได้คนดี Standard ของการศึกษาทั่ว ๆ ไปก็เขยิบฐานะขึ้นเป็นลำดับ เพราะต่างคนต่างก็จะต้องเอาใจใส่ในการศึกษาของตนเพื่อได้แข่งขันชิงตำแหน่งและชิงการเลื่อนชั้นกับคนอื่นๆได้

เรื่องการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนขึ้นนั้น แต่ละประเทศเขาก็มีประวัติ รองรอยและเหตุการณ์เกิดขึ้นแทบทุกแห่ง แต่เมื่อรวมเรื่องแล้วก็คงพึงได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นคล้ายคลึงกัน คือก่อนใช้พระราชบัญญัติเช่นนี้ในประเทศใดแล้วอำนาจการสั่งบรรจุเลื่อนชั้น และการสั่งให้ออกของข้าราชการไปตกอยู่กับนักการเมืองผู้ทรงอำนาจ โดยไม่คำนึงถึงความสามารถความชอบความผิด หรือพูดกันตรงๆคือมีการเล่นพวกกันได้อย่างเต็มที่ ตามที่ทำการต่างๆก็เต็มไปด้วยลูกท่านหลานเธอของพวกนักการเมืองที่มีอำนาจ พวกเหล่านี้ไม่ต้องมีความรู้อะไรก็ได้ เหตุฉะนี้จึงเต็มไปด้วยพวกประจบสอพลอ ฉะนั้นการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนซึ่งมีหลักการสำคัญว่า ๑. วางระเบียบการเลือกเฟ้นผู้ที่มีความรู้เข้ารับราชการ ๒. ผู้ที่มีความรู้คู่ ปฏิบัติงานได้คือเป็นผู้ที่ควรได้เลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่ง และเลื่อนเงินเดือน ๓. ให้ความคุ้มครองข้าราชการว่าถ้าไม่มีความผิดแล้ว ผู้มีอำนาจจะมาพาลไล่ออกกันง่ายๆไม่ได้ ฯลฯ เหล่านี้เป็นการตัดอำนาจของนักการเมืองในส่วนสำคัญไปทีเดียวจึงเป็นเรื่องที่นักการเมืองทุกประเทศที่เห็นแก่ตัวมักจะไม่ใคร่สนับสนุนพระราชบัญญัตินี้ เป็นเรื่องที่กว่าจะผ่านไปได้ก็ด้วยความลำบากยากเย็น และเมื่อผ่านเป็นพระราชบัญญัติไปแล้วก็มีเหตุอันเป็นอุปสรรคอยู่มากหลาย เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า อำนาจการปกครองนั้นอยู่กับพวกนักการเมือง แต่ถ้าที่ใดนักการเมืองเป็นประชาธิปไตยแท้ และไม่เห็นแก่ส่วนตัวแล้วเขาก็ชอบพระราชบัญญัตินี้มาก เพราะเห็นแก่ส่วนรวมที่ให้ราชการได้คนดีใช้ ให้ข้าราชการได้รับความยุติธรรม

เรื่องของการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ในบางประเทศถึงกับมีการพยายามฆาตกรรมก็มี ส่วนเรื่องอุปสรรคแล้วย่อมกล่าวได้ว่าทุกแห่งต้องมี บางประเทศกว่าจะ

เห็นผลก็ตั้ง ๑๐ ปีขึ้นไป คือเมื่อได้รับความเคยชินแล้วก็ชักจะเห็นผลในทางบุคคลก็ได้คนดีเข้าทำงาน ได้เลือกคนมีความสามารถขึ้น เอาแต่คนมีความผิดออก ให้ความคุ้มครองทุกๆคน ในทางการศึกษาก็ต้องยกสูงขึ้นเป็นลำดับ เพราะเมื่อเป็นการแข่งขันกันแล้วคนเรียนชั้นนั้นมากก็ต้องยกไป เอาชั้นสูงขึ้นไปอีก ดังนี้ ที่เป็นข้าราชการอยู่แล้วก็ต้องแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อให้ได้รับการพิจารณาเลื่อนชั้นต่อไป.

๑ ๒. เรื่องอื่นๆ ใน พ.ศ. ๒๔๗๐

๑. วันอาทิตย์ที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๗๐ เวลา ๓ ๒๐ ก.ท. หนูสุมนเกิดที่เรือนเขียวหลังเล็กภายในบ้านศาลาแดง

๒. บิดาและมารดาข้าพเจ้ามีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งที่จะให้ข้าพเจ้าได้บวชในพระพุทธศาสนาสักพรรษาหนึ่ง ตัวข้าพเจ้าเองก็สมัครใจที่จะบวชเพราะเป็นขนบธรรมเนียมของเมืองไทย ถ้ายังไม่ได้บวชแล้วเขาว่ายังเป็นคนดิบอยู่ จึงเตรียมตัวพร้อมที่จะบวชในปี ๒๔๗๐ พร้อมกับคณะประสาท และได้ตั้งต้นท่องคำขออุปสมบทไปมากแล้ว แต่เมื่อใกล้เวลาบวชจะเข้าได้มีเจ้านายบางพระองค์ทรงทักว่า ตามธรรมเนียมแล้วพี่น้องท้องเดียวกันเขาไม่บวชพร้อมกัน การบวชของข้าพเจ้าจึงต้องชะงักไป

๓. ในระหว่างนี้บิดาได้เปิดให้มีการกู้เงินที่สุพรรณ โดยรับมาเป็นประกันทุนก็เป็นการช่วยเหลือชาวนา คือชาวนาของเราส่วนมากเป็นผู้ที่ไร้การศึกษา และมีนิสัยชอบเล่นการพะนัน ฉะนั้น เงินจึงไม่พอใช้ ต้องไปกู้จากจีนพ่อค้า ซึ่งพวกพ่อค้าเหล่านี้เรียกดอกเบี้ยรุนแรงมาก ชาวนาของเราจึงต้องเดือดร้อน นอกจากต้องเหนื่อยในการทำนาแล้ว ยิ่งทำไปนานก็หลุดเป็นของคนอื่น ต้องเปลี่ยนสภาพเป็นเช่านาทำกลายผลที่สุดก็หนีสิ้นล้มพับตัว ดังนี้ บิดาได้มอบให้นายชม สวรรณศร ซึ่งเป็นหลานและเป็นชาวสุพรรณเป็นผู้จัดการ และท่านได้มอบให้ข้าพเจ้าขึ้นไปตรวจบัญชีทุกๆ ๓ เดือน ข้าพเจ้าจึงได้วางรูปบัญชีให้ และได้จัดซ่อมเรือยนต์ลำหนึ่ง โดยซื้อเครื่องใหม่ใส่ทำห้องนอน ห้องน้ำและครัว สำหรับเดินทางไกลได้อย่างสะบาย การไปมานี้ได้ใช้ในเวลาหยุดราชการหรือไปวันเสาร์กลับวันจันทร์ แล้วมักจะชวนเพื่อนฝูงไปสนุกกันด้วย

๔. เดือนกันยายนพระยาวิชิตสรสาตร์ (อำนวย อมาตยกุล) ถึงแก่กรรมเนื่องจากหัวใจพิการ ข้าพเจ้าได้ไปช่วยเป็นธุระเท่าที่จะจัดทำให้ได้

๕. เดือนพฤศจิกายน อายุได้ ๒๓ ปี ๖ เดือนเศษ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์

๖. วันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๗๐ ได้แต่งงานกับแม่เพิ่มศิริ ที่วังกรมพระจันทบุรินทรนาถ เมื่อแต่งงานแล้วก็เลยไปพักที่บ้านมักกะสัน

๗. ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ นี้ ได้มีหมู่นักเรียนอเมริกันมาหมู่หนึ่งเป็นจำนวนหลายร้อยคน มาโดยเรือเดินมหาสมุทรพิเศษ ทั้งลำเรือนี้ฉะเพาะนักเรียนเท่านั้น เดินทางรอบโลก ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นการศึกษาที่ดีที่สุด ทางรัฐบาลไทยได้ตกลงจัดการรับรองเท่าที่ควร ทั้งนี้โดยมีนโยบายที่จะให้เด็กหนุ่มอเมริกันได้รู้จักเมืองไทยว่าเป็นประเทศเอกราชเล็ก ๆ ตั้งอยู่ในทวีปเอเชียนี้ เพราะชาวอเมริกันส่วนมากไม่ใคร่จะรู้จักเมืองไทยเสียเลย โดยเหตุที่ว่าเรือลำนี้เป็นเรือขนาดใหญ่จึงต้องจอดนอกนอกสันดอน ทางรัฐบาลเราได้สั่งให้กระทรวงทหารเรือจัดเรือออกไปรับนักเรียนเหล่านี้จากเรือใหญ่ ข้าพเจ้าได้ถูกแต่งตั้งให้เป็นกรรมการรับรองคนหนึ่ง และก็ได้ออกไปรับถึงเรือใหญ่ แล้วนำนักเรียนเหล่านั้นเข้ามาเที่ยวชมพระนคร ในบรรดานักเรียนที่มานี้มีคนหนึ่งชื่อ วอเนอร์ เคยร่วมอยู่โรงเรียนกันเนอร์ด้วยกันมา ดีใจกันมากที่ได้พบกัน นักเรียนเหล่านี้ได้พักชมกรุงเทพฯ อยู่เพียงวันเดียวเท่านั้น คือ เข้ามาตอนเช้าแล้วกลับตอนกลางคืน ทั้งนี้เพราะเราไม่มีโรงแรมหรือที่ทางให้เขาพัก น่าเสียดายมาก เพราะอันที่จริงในกรุงเทพฯ นี้มีสถานที่พอจะอวดเขาได้หลายแห่ง คือ เป็นที่สวยงามหรือแปลกที่ไม่มีเหมือนในประเทศอื่นๆ เช่น วัดวาอารามและพระราชวัง และสถานที่อื่นๆโดยฉะเพาะอย่างยิ่งในแบบไทย

๘. คุณประสบ นายเจียม และข้าพเจ้า ได้ร่วมทุนกันตั้งร้านขึ้นร้านหนึ่ง เรียกว่า คนดรักฟ้าพาณิชย์ คุณประสบและนายเจียมลงทุนคนละ ๒,๐๐๐ บาท ข้าพเจ้าลงทุน ๔,๐๐๐ บาท ร้านตั้งอยู่ถนนดินสอ ขายเครื่องหีบเสียง แผ่นเสียงเครื่องดนตรีทุกชะนิด และเครื่องกีฬาทุกชะนิด โดยสั่งของมาจากต่างประเทศ

๙. ปลาย พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ซื้อรถยนต์ใหม่เป็นคันที่สามในชีวิตข้าพเจ้าชะนิดเอสเซกส์เหมือนคันก่อน แต่เป็นรถเก๋งสองตอน ส่วนรถคันเก่าได้ขายต่อไป

๑๐. ในการขึ้นไปตรวจบัญชีเงินกู้ที่จังหวัดสุพรรณบุรีคราวหนึ่ง เวลาจะออกเรือกลับ ได้พบหลานชาย ตั้น สุวรรณศร อายุประมาณ ๑๐ ขวบ บุตรพระยาสุนทรสงคราม กำลังอายน้ำอยู่ ข้าพเจ้าได้ชวนมาอยู่กรุงเทพฯ ด้วยกัน แกดีอกดีใจรีบตอบรับแล้วขึ้นไปจัดของ แล้วข้าพเจ้าก็ได้ไปขอกับมารดาเขา ซึ่งท่านก็ยินดีให้มา ข้าพเจ้าได้รับมาเลี้ยงไว้เสมือนเป็นบุตรคนโตตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

๑๐๓. พ.ศ. ๒๔๗๑

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๑ อายุได้ ๒๓ ปี ๑๑ เดือน ได้รับเงินเดือนขั้นเงินเดือนละ ๒๕๐ บาท

ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเสด็จในกรมพระจันทบุรินทรนาถ ได้ทรงคิดถึงการภายหน้าของข้าพเจ้าและคงอยากให้ได้ทำราชการเป็นหลักฐานใหญ่โตต่อไปในกรมฝั่น จึงให้ข้าพเจ้าไปเรียนงานในกรมฝั่นอาทิตย์ละสองครั้ง คือ เวลาที่ท่านไปประชุมอภิรัฐมนตรีเช้าวันหนึ่ง และไปประชุมเสนาบดีเช้าอีกวันหนึ่ง (อภิรัฐมนตรีเข้าประชุมเสนาบดีด้วย) ให้ดูงานของทุกๆแผนก กรมฝั่นตั้งอยู่ที่โรงงานต้มฝั่น (สามเสน) ฉะนั้น เวลาไปนั่งที่นั่นก็เลยได้คมกลิ่นฝั่นด้วยตลอดเวลา ข้าพเจ้าได้ขอเขาดูงานทุกแผนก

ในประเทศไทยนี้ไม่มีวงดนตรีเต้นรำดี ๆ เลย เพราะความนิยมในการเต้นรำยังมีน้อย นิยมกันแต่ในวงสมาคมของฝรั่ง หรือคนไทย (ชาย) บางคนที่กลับมาจากต่างประเทศ แต่ฝ่ายหญิงแล้วหาที่เต้นรำเป็นเป็นส่วนน้อย เมื่อข้าพเจ้ากลับมาถึงใหม่ ๆ มีอยู่วงหนึ่งเล่นประจำอยู่ที่สปอร์ตคลับเพียง ๕—๖ คน หัวหน้าวงเขาเห็นข้าพเจ้าเล่นเทเนอร์แบนโจ เขาว่าผมอด ขอให้ไปช่วยเล่นรวมกับเขาด้วย เขาให้ครั้งละ ๑๐ บาท ข้าพเจ้าเป็นคนสนุกและชอบเล่นดนตรีมาก จึงได้ไปร่วมเล่นกับเขาเสมอ ต่อมาจึงได้ตั้งขึ้นเองวงหนึ่ง เรียกว่า “เรนโบคลับ” คัดเลือกพวกเล่นดี ๆ รวมทั้งได้ชวนนายเจียม ลิมยี่ฮาติ นายวุฒิ สุทธิเสถียร มาเข้าวง และตัวข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าวงร่วมเล่นอยู่ด้วย คนตรีวงนี้มีเพียง ๕ คนเท่านั้น คือ นายนารถ ถาวรบุตร เล่นเปียโน นายสาล กลอมอาภา เล่นกลอง นายวุฒิ สุทธิเสถียร เล่นซอ นายเจียมและนายชั้นเล่นแซกโซโฟน นายจำปา เล้มสำราญ เล่นทรัมเปต นายเพิ่มเล่นเบส ข้าพเจ้าเล่นแบนโจ คนตรีวงนี้นักเต้นรำนิยมกันมากเพราะเราเล่นอย่างแบบใหม่ เราได้รับเหมาให้เล่นประจำที่โฮเตลพญาไท

สปอร์ตคลับ ส่วนสถานที่อื่นๆก็ได้ว่าจ้างไปเล่นเสมอ ทำให้พวกเรามีรายได้พิเศษขึ้นอีกเดือนละไม่น้อย และสนุกด้วย

ทางกีฬาได้ไปเล่นถึงฟอย่พักใหญ่ นอกจากไปเล่นโดยลำพังตนแล้ว ต้องไปเล่นกับเสด็จในกรมพระจันทบุรี ๆ เป็นประจำอาทิตย์ละ ๒—๓ ครั้ง ท่านโปรดทรงเวลาเช้า เวลาหนึ่งโมงเช้าตรงถึงสนาม บางวันก็ไปเล่น "โฟซัม" มีท่านหญิงพัฒนคณนาและท่านหญิงอภิสิตสมาคมไปทรงด้วย ภายหลังการเล่นถนังคมนาหวาน คุยกันสักครู่ใหญ่ ๆ พอเสด็จกลับแล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องรีบกลับบ้านอาบน้ำแต่งตัว แล้วไปให้ถึงที่ทำงานก่อนท่านเสด็จถึง ตอนเย็นโดยมากท่านประทับอยู่ที่ทำงานจนเย็นค่ำ ข้าพเจ้าก็ต้องคอยจนกว่าจะเสด็จกลับ เพราะท่านอาจเรียกเมื่อใดก็ได้ ถึงตอนนี้สักว่าเวลาส่วนตัวมีน้อยเต็มที

ในปี ๒๔๗๑ นี้ เป็นปีที่มารดาข้าอายุครบ ๖๐ ปี ท่านจึงได้จัดการทำบุญเป็นการใหญ่ ได้สร้างกุฏิทำบุญวัดสระประทุม พวกลูก ๆ ก็ได้มีโอกาสร่วมทำบุญฉลองพระเดชพระคุณท่านด้วย

วันพุธที่ ๓ ตุลาคม ๒๔๗๑ ประจงเกิดเวลา ๗.๕๖ นาฬิกา ล.ท. ที่บ้านมักกะสัน ซอ ประจงนนกรมพระจันทบุรีทรงประทาน

วันที่ ๗ พฤศจิกายน อายุได้ ๒๔ ปี ๑ เดือนเศษ ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรี

วันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๗๑ อายุได้ ๒๔ ปี ๑๐ เดือน ได้เลื่อนขึ้นรับตำแหน่งเลขานุการ ก.ร.พ. และสภาการคลัง ได้รับพระราชทานเงินเดือนขึ้นเป็นเดือนละ ๓๒๐ บาท ราชการที่ต้องทำรู้สึกว่ายากขึ้นมาก เพราะต้องเข้าในที่ประชุมต่าง ๆ ร่วมกับเจ้านายใหญ่ๆ โต ๆ ซึ่งเสนาบดีผู้มีอำนาจมาก ๆ ทั้งนั้น แต่ละท่านก็ทรงมีอารมณ์ของท่านเอง และทรงมีความคิดอย่างใดแล้วไม่ค่อยยอมเปลี่ยนแปลง ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้เตรียมเรื่องเข้าประชุม ต้องเป็นผู้จดรายงานการประชุม วันไหนท่านอารมณ์ดีๆ กันเราก็สะบายใจ วันไหนที่ท่านจิตต์ใจไม่ปลอดโปร่งเราก็ลำบากหน่อย

๑๐๕. ได้รับแต่งตั้งเป็นเลขานุการ ก.ร.พ. และไปสอบไล่ข้าราชการในจังหวัดต่างๆ

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๒ เริ่มใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน

ฉะบับที่ได้ประชุมร่างกันมาด้วยความลำบากยากลำ เพราะผู้ใหญ่บางท่านไม่ค่อยชอบพระราชบัญญัตินี้ เป็นการแย่งอำนาจหรือว่าตัดอำนาจเสนาบดีเข้ากระทรวง ตามเรื่องที่เคยกล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ดีเมื่อพระราชบัญญัติฉะบับนี้ได้ประกาศออกใช้แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระนิทยุรนฤนาถทรงรับตำแหน่งนายกกรรมการ ผู้รักษาพระราชบัญญัตินี้ หรือเรียกโดยย่อว่า ก.ร.พ. ท่านได้รับสั่งกับข้าพเจ้าว่า แต่ชั้นเดิมทรงตั้งพระทัยว่าตำแหน่งเลขานุการของ ก.ร.พ. นี้จะให้แก่หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย หรือพระยาโกมารกุลมนตรี แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้ร่วมประชุมร่างมาด้วย รู้ความมุ่งหมายโดยตลอดแล้ว จึงได้แนะขึ้นในที่ประชุมให้ข้าพเจ้ารับตำแหน่งนี้ ซึ่งคณะกรรมการเห็นชอบด้วย คณะกรรมการในขณะนั้นนอกจากกรมพระนิทยุรฯ แล้วมีสมเด็จเจ้าพ่ากรมพระนครสวรรควรพินิจ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลัง พระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ โดยปรกติมีประชุมอาทิตย์ละหนึ่งครั้ง ซึ่งข้าพเจ้าต้องเป็นผู้เสนอเรื่องต่างๆ ต่อที่ประชุมและชี้แจงทุก ๆ เรื่องไป

เนื่องจากการใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ซึ่งมีหลักการว่าผู้ที่จะเข้ารับราชการในตำแหน่งที่เทียบชั้นราชบุรุษ (อัตรา ๔๐ บาท) ขึ้นไปจะต้องผ่านการสอบไล่แข่งขัน ในปีที่เป็นปีแรกที่จัดให้มีการสอบราชบุรุษขึ้น ในการสอบนี้ทางราชการได้ตั้งให้พระยาเมธาธิบดีเป็นประธานกรรมการสอบไล่ ส่วนข้าพเจ้าในหน้าที่เลขานุการ ก.ร.พ. แล้วก็มีหน้าที่ช่วยเหลือทั่วๆไป นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสอบท่องที่วาจาอีกด้วย การสอบท่องที่และวาจาเป็นการสอบปากเปล่าและดูตัวคน ทั้งนี้ได้เอาแบบอย่างมาจากการสอบในประเทศอเมริกา คือได้ดูเซาวน์ไหวพริบ และบุคลิกลักษณะของผู้ที่จะมาเข้ารับราชการ ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมีอยู่ ๓ คนด้วยกัน คือ เจ้าคุณเมธาธิบดี เจ้าคุณอภิบาลราชไมตรี และตัวข้าพเจ้า วิธีการสอบก็คือเรียกผู้สอบเข้ามาทีละคน แล้วกรรมการต่างก็ซักถาม ใครถูกใจให้คะแนนใครเท่าใดก็ให้ไว้แล้วรวมเข้า หารด้วย๓คือจำนวนกรรมการที่ให้คะแนน ผลลัพธ์เท่าใดก็เป็นคะแนนของผู้นั้น การสอบในกรุงเทพฯ สอบในตอนบ่ายวันละ ๒๕ คน กว่าจะเสร็จก็เย็นค่ำ นับว่าเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อยอยู่มาก เมื่อสอบในกรุงเทพฯเสร็จแล้ว เพื่อให้การสอบในหัวเมืองได้

รับการให้คะแนนสอบในระดับเดียวกัน เพราะเป็นการสอบแข่งขันทั่วราชอาณาจักร จึงให้คณะกรรมการกลางนี้แยกทางกันไปสอบหัวเมืองด้วย ให้ไปรวมสมทบกับสมุหเทศาภิบาลและเจ้าเมือง หรือผู้หนึ่งผู้ใดให้ได้จำนวนเป็น ๓ คน ข้าพเจ้าเลือกไปทางสายใต้ คือต้องไปสอบที่มณฑลนครไชยศรี ราชบุรี นครศรีธรรมราช ปัตตานีและภูเก็ต

ได้ออกเดินทางในเดือนสิงหาคม (๒๔๗๒) จังหวัดแรกที่หยุดคือจังหวัดนครปฐม มีเจ้าหน้าที่มารับที่สถานี เจ้าหน้าที่นั้นไม่รู้จักข้าพเจ้า และก็ไม่แน่ว่าข้าพเจ้าจะเป็นผู้ที่ออกมาสอบเพราะหน้าตายังเด็กอยู่มาก (อายุ๒๕ปีเศษ) จากสถานีรถไฟก็ได้ตรงไปที่ศาลากลางจังหวัด แล้วจัดการสอบในเช้าวันนั้นเอง ประเดี๋ยวเดียวก็เสร็จเพราะมีผู้เข้าสอบน้อย สอบเสร็จแล้วเขาจัดอาหารกลางวันเลี้ยงแล้วก็พาไปที่พัก ตอนบ่ายไปเยี่ยมสโมสรข้าราชการ กลางคืนไปดูละคร

จังหวัดนครปฐมนี้ข้าพเจ้าเคยมาซ้อมรบเมื่อยังเด็ก ๆ อยู่ คือประมาณ ๑๓—๑๔ ปีมาแล้ว มาคราวนี้ก็ไม่เห็นดีขึ้นกว่าเก่ามากนัก นอกจากว่าได้ซ่อมแซมองค์พระปฐมสวยงามขึ้น ถนนหนทางดีขึ้นเล็กน้อย ศาลากลางจังหวัดย้ายไปอยู่ที่พระราชวังสนามจันทร์เดิม

รุ่งขึ้นเดินทางไปยังจังหวัดราชบุรี มีธรรมการมณฑล หลวงสรรพากย์ฯ มารับที่สถานี แล้วเลยพาไปพักที่บ้าน บ่ายวันนั้นก็จัดสอบพร้อมด้วยสมุหเทศาภิบาล พระยาสุรพันธ์เสน กลางคืนหลวงสรรพากย์เทียบ จังหวัดราชบุรีค่อนข้างใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง สถานที่สำหรับไปชมก็ไม่มีอะไรพิเศษที่น่าจะกล่าวถึง

รุ่งขึ้นขับรถด่วนไปยังกาญจนบุรีซึ่งแม่ล้วนลงไปด้วย ไปแวะเที่ยวที่จังหวัดนครศรีธรรมราชก่อน โดยลงที่สถานีท่าชะพิบูลย์ มีแม่ปุกและนายเจียง ลิมป์ชาติ มารับ แล้วขึ้นรถยนต์ไปประมาณ ๒๕ กิโลเมตรถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช ไปพักที่บ้านแม่จีน พักเที่ยวเมืองนครฯ อยู่สองวัน ได้เที่ยวดูเมืองโดยตลอด ที่สำคัญของเมืองนี้คือวัดพระธาตุ

ตอจากนั้นก็ได้เดินทางไปจังหวัดตรัง โดยขึ้นรถยนต์ไปท่อนพิบูลย์ แล้วขึ้นรถไฟไปทุ่งสง เปลี่ยนรถไฟที่นั่น ไปห้วยยอด แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปจังหวัดตรัง ไปพักอยู่กับหม่อมหลวงจิว สนิทวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่กรมทาง และเป็นเพื่อนเก่าของ

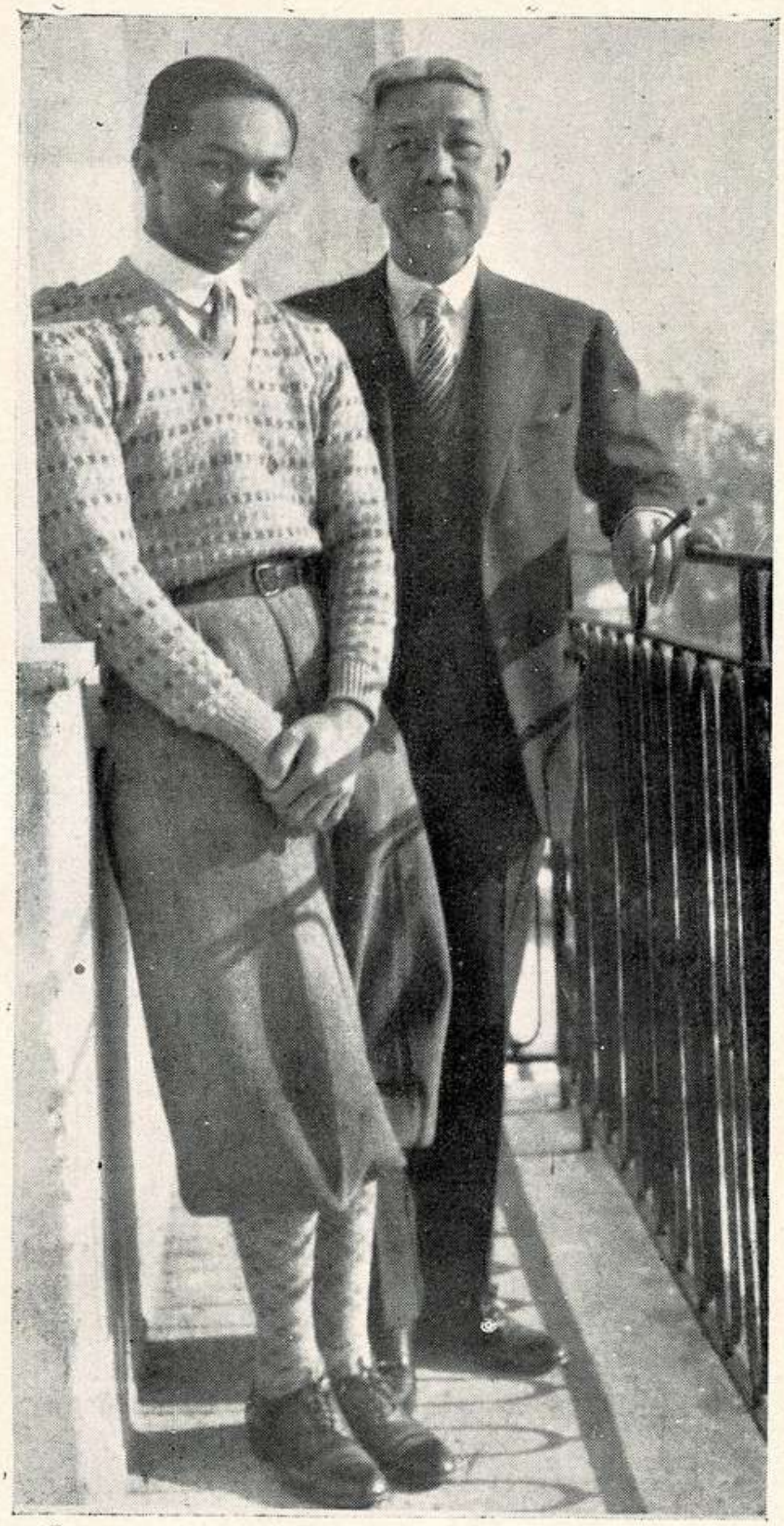
ข้าพเจ้าเมื่อครั้งอยู่อเมริกาด้วยกัน ระหว่างที่พักอยู่จังหวัดตรังได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวกันตังด้วย กันตังเป็นท่าเรือแห่งหนึ่งของประเทศไทยทางฝั่งทะเลด้านตะวันตก คือทางด้านมหาสมุทรอินเดีย เป็นท่าเรือที่จะไปภูเก็ต ระนอง และอื่น ๆ ทางทะเลด้านตะวันตกของประเทศไทย นอกจากนี้ยังได้ไปดูที่สวนของบิดา ที่นอยู่บนเนินเขาเป็นที่ซึ่งเจ้าคุณรัษฎา ฯ (คอซิมบี ณะระนอง) เมื่อครั้งเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ที่มณฑลนี้ ได้จัดการซื้อและจัยจองไว้ให้ แต่โดยที่เราไม่ได้มาจัดการอย่างใดจึงมีพวกชาวบ้านมารุกที่ และมาปลูกบ้านอยู่ในที่หลายแห่งด้วยกัน

พักอยู่จังหวัดตรัง ๒ วันก็ขึ้นรถยนต์ไปพัทลุง ระยะทางสองชั่วโมงเศษ ถนนทางสายนี้สวยงามมาก คดเคี้ยวขึ้นเขาลงเขาเข้าป่าฝ่าดง จังหวัดพัทลุงนี้เล็กมาก ไม่น่าจะเป็นจังหวัดเลย

จากพัทลุงขึ้นรถไฟไปหาดใหญ่ ถึงหาดใหญ่แล้วขึ้นรถยนต์ไปสงขลา ระยะทางประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ถนนค่อนข้างดีลาดยางตลอดทาง ทางบ้านเมืองได้จัดให้ไปพักที่โฮเต็ลยนเขาน้อย อากาศเย็นสบาย โฮเต็ลนี้เป็นโฮเต็ลเล็กๆมีไม่กี่ห้อง แต่น่าเอ็นดูและสอาดสอ้านพอใช้ ถ้าไม่ใช้รถยนต์ต้องเดินขึ้นเขากี่พอเมื่อย คิดๆที่ได้กลับมาเห็นบ้านเกิด สงขลานี้มีที่น่าเที่ยวน่าดูหลายแห่ง มีทะเลใหญ่ มีทะเลสาบ มีภูเขาสวยงามมาก พักอยู่สงขลา ๓—๔ วัน และเมื่อสอบเสร็จแล้วก็เดินทางไปยังตานีต่อไป

การเดินทางไปจังหวัดยังตานีนี้ได้ขึ้นรถยนต์จากจังหวัดสงขลาไปขึ้นรถไฟที่หาดใหญ่ ไปลงรถไฟที่สถานีโคกโพธิ์ แล้วต้องขึ้นรถยนต์ประมาณ ๒๕ กิโลเมตรไปจังหวัดยังตานี เมื่อถึงจังหวัดแล้วได้ไปพักเป็นกันเองกับเจ้าคุณอุดม พงศ์เพ็ญสวัสดิ์ ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ที่มณฑลยังตานี ท่านได้พาขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวหลายแห่ง รวมทั้งไปที่ถ้ำสำคัญด้วย จังหวัดยังตานีเต็มไปด้วยแขกมลายูถือศาสนามะหะหมัด มีขนบธรรมเนียมต่างกับคนไทยมาก และเรื่องศาสนาเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของเขา พักอยู่ยังตานี ๒—๓ วันก็เดินทางกลับมาสงขลา เพื่อเดินทางไปจังหวัดภูเก็ตต่อไป

การไปภูเก็ตนี้ข้าพเจ้าเลือกไปทางผ่านปีนัง เพราะเรือค่อยใหญ่ หน่อยและ Connection ในการเดินทางสดวกกว่า จากสงขลาได้ว่าเช่ารถไปปีนัง ถนนจากสงขลาถึงสะเดาค่อนข้างไม่สู้จะดี แต่พอเข้าเขตของแหลมมลายูแล้วถนนเขาดีมาก ลาดยางตลอด

ถ่ายกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรินฤนาถ
เมืองเซนต์มอริตซ์ ประเทศสวิตเซอแลนด์ พ.ศ. ๒๔๗๔

ทาง สองข้างทางโดยมากเป็นสวนยาง ผ่านเมือง Alor Star (เมืองไทรบุรี) เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่มีเจ้าผู้ครองนคร เราไม่ได้หยุดที่นานนัก เดินทางต่อไปถึง Butterworth ซึ่งเป็นที่ข้ามฟากไปเกาะปีนัง ระยะทางจากสงขลา ๕ ชั่วโมงเศษ แล้วเราก็ข้ามโดยเรือเฟอรี่ไปยังเกาะปีนัง ได้ไปพักที่โฮเต็ลรันนีมีด เกาะปีนังนี้ข้าพเจ้าได้เคยมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อกลับจากอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ฉะนั้นจึงรู้จักสถานที่อยู่บ้าง อยู่ปีนังวันหนึ่ง ร่ำขึ้นเวลากลางวันลงเรือชื่อ "มาตัง" ไปภูเก็ตต่อไป เรือลำนี้ใหญ่โตสะบายดี เช้าร่ำขึ้นเรือถึงภูเก็ต เรือต้องจอดห่างจากฝั่งมากเพราะน้ำตื้น เราต้องลงเรือเล็กไป หนทางค่อนข้างไกล ได้พักอยู่ที่ภูเก็ต ๓—๔ วัน สมุหเทศาภิบาลไม่อยู่ อยู่แต่เจ้าเมือง ธรรมการมณฑลและ ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ซึ่งเป็นเลขานุการมณฑล ได้พาไปเที่ยวหาดสุรินทร์ และเที่ยวในเมืองนี้โดยตลอด เมืองนี้เป็นเมืองเหมืองแร่ มีเศรษฐีอยู่หลายคน มีบ้านใหญ่เป็นตึกหลายแห่ง และสองข้างถนนโดยมากเป็นตึกแถว ขากลับก็กลับกับเรือ "มาตัง" ไปปีนัง พักอยู่ปีนังอีกวันหนึ่งที่โฮเต็ลรันนีมีด แล้วขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพฯ ที่เดียว ถึงกรุงเทพฯ ต้นเดือนกันยายน

๑๐๕. การปฏิบัติราชการ

ราชการที่ต้องปฏิบัติรู้สึกว่าต้องมีความรับผิดชอบมากขึ้น ข้าพเจ้าได้ทำตัวจนเป็นที่ไว้วางใจของเสด็จในกรมพระจันทบุรีและผู้ใหญ่อื่น ๆ ที่มาติดต่อ จนมีคนชั้นผู้ใหญ่มาพูดว่าข้าพเจ้าเป็นอภิรัฐมนตรีคนหนึ่ง หรือว่าสำหรับกรมพระจันทบุรีฯ นั้นอะไร ๆ ก็แล้วแต่ข้าพเจ้า แม้เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เองก็เคยรับสั่งกับข้าพเจ้าว่า "แกรู้ไหม ใคร ๆ เขาว่ากันว่าฉันน่าอะไร ๆ ก็แล้วแต่แกทั้งนั้น" แล้วก็ทรงพระสรวล สำหรับเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ ก.ร.พ. หรือสภาการฝั่งซึ่งข้าพเจ้าเป็นเลขานุการโดยตรงนั้น ถ้ามีเรื่องอะไรผ่านมาข้าพเจ้าก็ได้ทำบันทึกความเห็นเสนอ ซึ่งเกือบจะว่าแทบทุกเรื่องเสด็จในกรมทรงเห็นชอบด้วย และสั่งให้ดำเนินการต่อไปได้ หนังสือบางฉบับที่เสด็จในกรมลงพระนาม เมื่อไปถึงเสนาบดีบางท่าน ๆ อ่านแล้วก็ว่า "นี่เป็นความคิดความเห็นของหลวงสุขุมทั้งฉบับ" เรื่องนี้เป็นคำบอกเล่าของข้าราชการผู้ใหญ่คนหนึ่งเล่าให้ฟัง

ข้าพเจ้าได้เข้าร่วมโต๊ะเสวยกลางวันกับเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ ทุกวัน ซึ่งมีพระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลัง และเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระ

ทรวงเกษตราธิการ หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย ปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังร่วมโต๊ะด้วยและบางวันก็มีเจ้านายผู้ใหญ่ ๆ มาร่วมอีก เช่นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมหมื่นเทวงศ์ฯ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ พระองค์เจ้าธานีฯ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นต้น เวลาเดินเข้านั่งโต๊ะข้าพเจ้าเป็นผู้น้อยต้องเดินตามหลัง เหลือทนทีเดียวคอยทีตกยังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เพราะองค์อื่น ๆ เดินหน้าก็ไปนั่งที่ห่างกันท่าน รู้สึกว่าเวลานั้นท่านเป็นผู้ทรงอำนาจอันใหญ่ยิ่งในเมืองไทย ใครๆก็เกรงพระยารม แม้แต่นั่งในโต๊ะอาหารก็พยายามห่างไว้ สำหรับตัวข้าพเจ้าเมื่อเหลือทีเดียวดังนั้นก็จำเป็นต้องนั่งและระวังตัวที่สุด เวลาตักอาหารก็ต้องระวัง เดี๋ยวเกิดตักหกไปถูกท่าน ข้าคงเกิดเรื่องแน่ เวลารับประทานอาหารถ้าอาหารจืดควรใส่เกลือหรือใส่ซอส เราก็ต้องทนรับประทานทั้งจืดๆ เพราะไม่กล้าลุกออมไปตักเกลือหรือหยิบซอส รับประทานอย่างนี้ไม่น่าจะอิ่มเลย แต่ก็ไม่เป็นไรนานๆสักครั้ง คือเดือนหนึ่งไม่เกิน๓ครั้ง เวลาเสวยก็รับสั่งถึงเรื่องการบ้านการเมือง เรื่องนโยบายต่างๆของรัฐบาล บางทีก็รับสั่งถึงเรื่องสนุกสนานบ้าง และบางคราวท่านก็ล้อข้าพเจ้าบ้าง

ส่วนในวันธรรมดาซึ่งนั่งโต๊ะกันเพียง ๕ ท่าน คือเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เจ้าพระยาพลเทพ หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย และข้าพเจ้านั้นโดยปรกติเข้าโต๊ะราวบ่ายโมงเศษ รับประทานพลางคุยกันไป ราวบ่ายสองโมงเศษ รับประทานเสร็จแล้วสักครู่ใหญ่ๆ ข้าพเจ้าก็ลุกขึ้นถวายคำนับแล้วออกไปทำงาน เพราะท่านนั่งอยู่ต่อไปจนบ่าย๔โมง๕โมง เสวยน้ำชาอีกเป็นธรรมดา บางคราวอยู่จนถึงย่ำค่ำหรือทุ่มหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าหนีออกก่อนก็เพื่อได้ออกมาทำงาน และอีกประการหนึ่งบางทีท่านอาจจะมีความลับที่จะปรึกษากัน เราเป็นเด็กจะนั่งฟังอยู่ด้วยก็น่าเกลียด ท่านก็ไม่เคยให้ออกไป แต่เราทำงานกับเจ้าใหญ่นายโตเช่นนี้ เราก็ต้องคิดให้รอบคอบ ที่ต้องระวังที่สุดก็คืออย่าเป็นคนอวดดี อย่าเป็นคนเสือกหรือทลึ่ง แต่ในเวลาเดียวกันก็อย่าทำตัวเป็นคนไม่มีมันสมองของตนเองเสียเลยจนให้ท่านดูถูก การทำตัวให้พอเหมาะพอดีนี่แหละเป็นของยาก เสด็จในกรมเคยรับสั่งกับข้าพเจ้าถึงคนต่างๆที่เคยรับใช้สอยท่านๆว่าคนนั้นเป็นอย่างนั้น คนนี้เป็นอย่างนี้ ดูไม่ค่อยจะถูกพระทัยท่านเสียเลย บางคนท่านถึงกับรับสั่ง

ว่าท่านทนไม่ไหวก็มี ข้าพเจ้าต้องคอยสังเกตถึงสิ่งที่ท่านไม่พอพระทัย มีอะไรบ้างที่รุนแรงแล้วเราต้องระวัง

บางวันท่านเสด็จกลับจากประชุมอภิรัฐมนตรีหรือเสนาบดีสภามาพระภักตร์ยิ้มที่สุด ชรอยว่าคงมีเรื่องโต้เถียงกันในที่ประชุมอย่างรุนแรงโดยมีความเห็นไม่ตรงกัน วันนั้นโต๊ะกินข้าวเงียบหงอยไม่อร่อยเลย นั่งกันหมด ข้าพเจ้าภาวนาขอให้เจ้าคุณพลเทพมาร่วมโต๊ะด้วย ถ้าท่านมาช้าก็ต้องยอกคนประจำห้องให้รีบโทรศัพท์ไปเตือน แล้วเลยอ้างเทพด้วยว่าในกรมรับสั่งถามถึง ทั้งนี้เพราะเจ้าคุณพลเทพเป็นคนช่างพูด กำลังที่กร่อยที่สุดนั้นมีเจ้าคุณพลเทพมาเพียงครู่เดียวเท่านั้นท่านอาจทรงพระสรวลได้ ท่านช่างหาเรื่องสนุกๆมาเล่า แล้วแต่ละเรื่อง Witty ที่สุด

บางวันที่เสด็จในกรมท่านกร่วมาจากทอะ พอถึงที่ทำงานท่านต้องเรียกตัวข้าพเจ้าเข้าไปในห้องท่านทุกคราว แล้วก็ปรารภเป็นเชิงย่นถึงเรื่องต่างๆ บางคราวถึงด่าบางคนก็มี แต่คราวที่รุนแรงที่สุดที่ข้าพเจ้าจำได้มีดังนี้ พอโผล่เข้าไปในห้องท่านก็รับสั่งอย่างไม่มีหางเสียงให้นั่งลง ข้าพเจ้าก็ใจเต้น รู้สึกว่าคงเกิดเรื่องอะไรใหญ่โต แล้วท่านก็รับสั่งว่า “ฉันเห็นว่าถ้าเมืองไทยดำเนินการไปอย่างนี้แล้วก็ต้องล้มแน่” แล้วท่านก็รับสั่งอะไรที่รุนแรงอีกมากมาย ข้าพเจ้านั่งเหงื่อออกพั่งไปตอนท้ายรับสั่งว่า “ท่านทรงทราบเหมือนกันว่า มีคนเกลียดเจ้านายมากขึ้น และท่านไม่เห็นด้วยในการที่จะยกเจ้าขึ้นให้เลิศลอยนัก และไม่เห็นพ้องด้วยสกีมต่างๆ ของรัชกาลที่ ๗ หลายสกีม แต่ก็รับสั่งว่าสกีมที่ดีกว่าเหมือนกัน” ครึ่งชั่วโมงผ่านไปคล้าย ๆ กับ ๖ ชั่วโมงสำหรับข้าพเจ้า ท่านรับสั่งเสร็จแล้วก็บอกข้าพเจ้าอย่างไม่มีหางเสียงว่า “ไปได้ละ” ข้าพเจ้าออกมานั่งที่โต๊ะทำงาน นั่งงงสักครู่ใหญ่ นึกคิดดูว่าหน้าที่เรานี้ไม่เลว ได้รู้เรื่องดี ๆ สูง ๆ แต่เส้นประสาทต้องดีหน่อย

การทำงานกับเจ้านายผู้ใหญ่ลำบากมาก เราต้องเป็นนักการทูตอยู่ตลอดเวลา เช่นท่านมีความเห็นไม่ตรงกันแต่เกรงใจกัน ก็ไม่ค่อยจะตกลงกันได้ เราต้องเป็นคนกลาง การเขียนรายงานการประชุมบางคราวข้าพเจ้าต้องใส่ข้อตกลงเอาเอง แต่ก็ได้พยายามหาเหตุผลมาช่วยอีกฝ่ายหนึ่งเป็นการทำให้เรื่องที่ตกลงนั้นแม้จะชะนะกันก็ตาม แต่เหตุผลของอีกฝ่ายหนึ่งก็ดีมากเป็นต้น ในเรื่องการทำราชการกับผู้ใหญ่ที่มีอำนาจวาสนาชั้นสูงสุดใน

ประเทศเช่นนี้มีเรื่องอีกมากมายที่น่าจะจดไว้เพื่อความทรงจำ แต่เห็นว่าถ้าจะจดเอาไว้ก็เป็นภัยแก่ตัวเราเอง จึงของดการจดเรื่องราวเหล่านี้ไว้ในบันทึกนี้จะกล่าวเพียงว่าข้าพเจ้าต้องพึ่งผ่าอุปสรรคมามาก เจ้านายหลายพระองค์และเสนาบดีบางคนออกปากชมเชยข้าพเจ้า เสด็จในกรมพระจันทบุรี ฯ เคยรับสั่งต่อผู้ใหญ่หลายคนถึงตัวข้าพเจ้าว่า "ช้างเผือกของเจ้าคณยมราช"

วิธีจัดระเบียบวาระประชุมนั้นข้าพเจ้าได้คิดวิธีให้เป็นที่สะดวกต่อผู้เป็นประธานในที่ประชุม คือทำบันทึกความเห็นของเจ้าหน้าที่เล่าเรื่องที่ควรปฏิบัติอย่างใดได้บ้างแล้วชี้ทางให้เห็นถึงผลว่า การปฏิบัติเช่นใดได้ผลอย่างใด และเสียผลอย่างใด โดยให้เหตุผลประกอบ การปฏิบัติงานเหล่านี้เหละที่ทำให้เสด็จในกรมวางพระทัยในตัวข้าพเจ้า

ในการประชุมวันหนึ่งสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ อารมณ์ไม่ดีมาจากไหนไม่ทราบ ท่านไม่พอพระทัยในเรื่องต่าง ๆ หลายเรื่อง ท่านก็ย่นแล้วก็เล่นงานข้าพเจ้า เราเป็นผู้น้อยผิดถูกเราก็ต้องรับ เสร็จจากการประชุมแล้วเจ้าคุณเมธาธิบดีซึ่งเข้าประชุมแทนเสนาบดีกระทรวงธรรมการในวันนั้นได้เอยกะซิบกับข้าพเจ้าว่า "ตำแหน่งคุณหลวงให้ฉันเดือนละสองพันบาท ไม่รับแน่"

๑๐๖. เรื่องอื่น ๆ ในพ.ศ ๒๔๗๒

๑. วันที่ ๒๔ พฤษภาคม เวลา ๔.๔๐ ก.ท. ประเทืองเกิดที่บ้านถนนศาลาแดง

๒. วันที่ ๒๒ กันยายน เวลา ๑.๓๕ ก.ท. ยายน้อย (ประพาพ) เกิดที่บ้านมักกะสัน แม่เพ็ญศรีเจ็บหนักในการคลอดนี้เป็นเชพซัส แต่แพทย์ไปเข้าใจว่าเป็นมาเลเรีย รักษาผิด ข้าพเจ้าไม่ทันเชื่อยายครั้นเห็นอาการหนักตามแพทย์อื่นมาดูก็หมดหวังเสียแล้ว แม่เพ็ญศรีเสียวันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม เวลาบ่าย ๓ โมงตรง ในคืนวันนั้นมีเพื่อนฝูงญาติพี่น้องไปอยู่เฝ้าศพกันมาก รุ่งขึ้นบ่าย ๒ โมงรถนาศพแล้วก็นำไปไว้ที่วัดมงกุฎกษัตริย์ มีเพื่อนฝูงและญาติมาช่วยและมาตามศพกันมาก

๓. วันที่ ๗ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานตรามงกุฎชั้น ๔

๔. วันที่ ๑ ธันวาคม อายุได้ ๒๕ ปี ๗ เดือน ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้ากรมกองเลขานุการสภาการคลัง สภาการเงิน และ ก.ร.พ. ได้รับพระราชทานเงินเดือนในอัตรา ๓๐๐–๕๐๐ บาท ได้รับจริง ๔๐๐ บาท

๕. มกราคมได้ย้ายกลับมาอยู่บ้านศาลาแดง โดยที่เห็นว่าถ้าอยู่ทนนต่อไป เป็นการรบกวนคุณหญิงพูนมากเกินไป และนอกจากนั้น เขายังมีลูกสาวอีกหลายคน จะทำให้เขาเสียชื่อ ส่วนประจงนั้นคุณหญิงพูนผู้ซึ่งเป็นยายรับเลี้ยงต่อไป ยายน้อยซึ่งพึ่งคลอดนั้นมารดาข้าพเจ้ารับมาเลี้ยง

๖. ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ นี้ ได้ซื้อรถยนต์ใหม่ชะนิดเดอโซโตเก่งสองตอน เป็นรถคันที่สองของข้าพเจ้า ส่วนรถคันเก่าได้ขายต่อไป

๗. ในปลาย พ.ศ. ๒๔๗๓ ทางการได้จัดการฉลองพระเพลิงพระศพเจ้านายหลายพระองค์ และมีพระศพพระองค์เจ้าแขไขดวงร่วมอยู่ด้วย บิดาได้ส่งข้าพเจ้ามาเป็นผู้เดิน ๓ หายและช่วยเหลือ

๘. ร้านดนตรีกฟ้าพาณิชย์ย้ายมาอยู่สีลม คนขายของและเผ้าร้านคนก่อนได้โกงเงินไปจำนวนหนึ่งจึงไล่ออก และพวกเราได้ตกลงให้แม่ล้วนไปอยู่เผ้าร้านและจัดการ

๙. โรงเรียนวชิราวุธ (โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเก่า) ได้มาขอให้ไปช่วยหัดนักเรียนเล่นบาสเกตบอลล์และเบสบอลล์ ได้ไปช่วยหัดอยู่พักหนึ่งจนนักเรียนเล่นกันได้แต่สำหรับเบสบอลล์รู้สึกว่าคนไทยไม่ค่อยชอบเล่น กีฬาของอเมริกันต่าง ๆ นั้นข้าพเจ้าได้เคยนึกเสมอว่าบางอย่างที่คนไทยพอจะเล่นได้ แล้วอยากจะนำเข้ามาให้โรงเรียนต่างๆ เล่นเป็นกีฬาของโรงเรียน เพราะรู้สึกว่าการกีฬาของเรายังล้าหลังอยู่มาก กีฬาของโรงเรียนมีแต่ซอกเกอร์ตลอดปี ไม่มีอย่างอื่น ถ้ามีกีฬาหลายอย่างก็จะช่วยเด็กของเราให้เป็นนักกีฬามากขึ้น คือเกมใดที่บางคนเล่นได้ไม่ถนัดแต่ก็อาจจะถนัดในเกมอื่น ถ้าเป็นเช่นนั้นเขาก็มีฐานะเป็นนักกีฬาเหมือนกัน อีกประการหนึ่งถ้ามีกีฬาเล่นหลาย ๆ อย่างจะได้ไม่เป็นการเบื่อหน่ายต่อคนดูและคนเล่นอีกด้วยข้าพเจ้าเคยนึกอยากจะให้เป็นฤดู คือตั้งแต่เดือนนั้นถึงเดือนนี้เป็นกีฬาอย่างหนึ่ง แล้วต่อจากเดือนนั้นถึงอีก ๒—๓ เดือนเป็นอีกอย่างหนึ่งอย่างในอเมริกาคงจะดีมากทีเดียว

๑๐. เมื่อคราว American Floating University (มหาวิทยาลัยลอยน้ำของอเมริกา) ชายหญิงและชายประมาณ ๔๐๐ กว่าคนเข้ามากรุงเทพฯ ทางการได้จัดการรับรองให้พักอยู่ในกรุงเทพฯ ๓—๔ วัน โดยเหตุที่เวลานั้นเป็นเวลาโรงเรียนยังปิดจึงได้จัดให้พักตามโรงเรียนต่างๆ เช่นโรงเรียนวชิราวุธเป็นต้น แล้วทางการก็ได้จัดให้ผู้ที่

เคยศึกษามาจากอเมริกาและอังกฤษเป็นผู้นำชมสถานที่ต่าง ๆ โดยกำหนดวันเวลาให้ด้วย เช่นวันนั้นเวลานั้นไปชมวัดพระแก้ว เวลาบ่ายไปชมมิวเซียม ฯลฯ และเพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ให้สนิทยิ่งขึ้นอีกระหว่างคนอเมริกันและคนไทย จึงได้จัดให้มีการแข่งขันบาสเกตบอลระหว่างมหาวิทยาลัยลอยน้ำกับนักเรียนที่เคยศึกษาจากอเมริกาในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้ถูกมอบหมายให้เป็นหัวหน้าและเป็นผู้ควบคุมทีม ฝ่ายเราจึงได้จัดซ้อมกันเล็กน้อย ตัวข้าพเจ้าเองก็ได้เข้าเล่นด้วย เวลาแข่งขันได้จัดให้มีขึ้นที่สนามในโรงเรียนราชินี และผลที่สุดฝ่ายเราเป็นฝ่ายชนะ นอกจากนั้นได้มีการแข่งขันเบสบอลระหว่างมหาวิทยาลัยลอยน้ำกับชาวอเมริกันในกรุงเทพฯ ซึ่งพวกอเมริกันได้ขอให้ข้าพเจ้าเล่นในทีมฝ่ายอเมริกันในกรุงเทพฯด้วย และให้เล่นตำแหน่ง Catcher ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญและอันตรายหน่อย เวลาเล่นต้องสวมหน้ากากเหล็กและใส่เกราะที่หน้าอก ที่เข่า และหน้าแข้ง

๑๐๗. ตามเสด็จกรมพระจันทบุรินทรานาถไปปีนังและสิงคโปร์

พฤษภาคม ๒๔๗๓ หม่อมเจ้าขรรยกิติคุณ กิติยากร จะได้ออกไปศึกษาวิชาการทหารเพิ่มเติม ณ ประเทศฝรั่งเศส เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯและท่านหญิงอัยยสมานึงคิดเตรียมจะไปส่งลูกชายลงเรือที่ปีนัง แล้วจะเลยไปเที่ยวถึงสิงคโปร์อีกด้วย การไปนี้เป็นการส่วนพระองค์ รับสั่งให้ข้าพเจ้าสาราชการ ๒ อาทิตย์ (ซึ่งก็เป็นเรื่องที่แปลกเหมือนกัน เพราะข้าพเจ้าต้องกราบทูลลาหยุดราชการต่อพระองค์ท่านเพื่อตามเสด็จไปกับท่าน) ข้าพเจ้าได้ตามเสด็จขึ้นรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปหาดใหญ่แล้วไปพักที่สงขลา ๓-๔ วัน ไปพักที่ตำหนักหม่อมเจ้าอมรสมานลักษณ์ ระหว่างพักอยู่ที่สงขลานี้ วันหนึ่งได้ขึ้นรถไฟไปสถานีควนเนียง แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปจังหวัดสตูล ถนนระยะยาว ๖๐—๗๐ กิโลเมตร เรียบดีพอใช้ แต่ฝุ่นมากหน่อย ได้ไปพักรับประทานอาหารเช้าที่พักแห่งหนึ่งห่างจากควนเนียงไม่กี่กิโลเมตรนัก ที่นั่นมีน้ำตกด้วย ทางราชการได้จัดอาหารไว้รับรองอย่างดีกับน้ำตกสวยงามมาก อากาศก็สบายเพราะมีต้นไม้ครึ้ม รับประทานอาหารเช้าเสร็จก็เดินทางต่อไปยังจังหวัดสตูล เจ้าเมืองซึ่งเป็นชาวมลายูมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาได้ต้อนรับเสด็จอย่างเต็มที่ เลี้ยงอาหารกลางวันเป็นอาหารแขก จังหวัดนี้เล็กมากเดินเที่ยวสัก ๑๐ นาทีก็ทั่ว เป็นจังหวัดชายทะเลทางด้านตะวันตก พล—

 เมืองแขกมลายูเป็นส่วนมาก ตกเวลาบ่ายก็เสด็จกลับสงขลา ระหว่างทางได้แวะดูโรง

เรียนกสิกรรมแห่งหนึ่ง ระหว่างพักอยู่ที่สงขลา ๓—๔ วันนี้ นอกจากเสด็จทอดพระเนตรกิจการเมืองอย่างตลอดแล้วยังได้เสด็จไปที่สวนต้น Oil ปาล์มของท่านอมรสมาน ลักษณ์ วันหนึ่ง สวนนี้ตั้งอยู่ที่ใกล้สะเดา ระยะทางราว ๔๐ กิโลเมตรจากสงขลา ท่านอมรได้มาลงทุนไว้ในสวนนี้มาก กำลังปลูก African Oil Palm ให้เต็มสวน นับว่าเป็นสินค้าที่ต่างประเทศกำลังต้องการมาก

ถึงกำหนดวันเสด็จในกรมพระนันทบุรินฤนาถและท่านหญิงอัษรสมานก็ได้เสด็จออกจากสงขลาไปยังปีนังโดยรถยนต์ มีขบวนรถ ๔ คัน นอกจากผู้ที่ตามเสด็จไปจากกรุงเทพฯ แล้วมีท่านอมรสมานลักษณ์และท่านหญิงชวลิตตามเสด็จไปอีกด้วย ไปพักรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองไทรบุรี ทางรถยนต์จากสงขลาไปปีนังนี้ข้าพเจ้าได้เคยไปครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ เมื่อเสด็จถึงปีนังได้ไปพักที่โฮเต็ลรันนมด เป็นครั้งที่ ๔ ที่ข้าพเจ้าได้มาเมืองนี้ ในการเสด็จมาถึงนี้มีการต้อนรับการคมนาคมการเข้าเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า รวมทั้งรับแขกอื่นๆ และสัมภาษณ์พวกหนังสือพิมพ์เมื่อเรือ President Adams มาถึงและได้ส่งท่านขึ้นเรือและเรือออกจากปีนังไปแล้ว เสด็จประทับอยู่ปีนังอก ๒—๓ วัน ได้เสด็จเที่ยวชมเมืองโดยตลอด รวมทั้งขึ้นรถยนต์รอบเกาะซึ่งมีระยะทางประมาณ ๓๕ ไมล์ ถนนคดเคี้ยวขึ้นเขาลงเขา เล่นเอาบางคนที่ไปด้วยเกือบจะอาเจียนโดยเมารถยนต์ เราได้เอาน้ำชาเครื่องว่างไปรับประทานที่ชายทะเลแห่งหนึ่ง เย็นสบายดี และเป็นที่สวยงามมาก อีกคราวหนึ่งได้ขึ้นรถรางซึ่งลากขึ้นไปบนยอดเขาด้วยสายลวด ตามทางรถรางสายนี้หรือใกล้ๆ ทางรถรางสายนี้มีบ้านพวกเศรษฐีอยู่มากมาย เป็นบ้านสวยๆ มีสนามเทนนิส สระอาบน้ำ เพราะอากาศบนเขาสบายดีมาก ยอดเขามีโรงแรมและมีที่รับประทานอาหารและเครื่องดื่ม นอกจากนั้นได้ไปดูสวนสัตว์ซึ่งมีสัตว์ต่างๆ มากมาย ได้ไปดูวัดงูซึ่งข้าพเจ้าได้เคยไปดูครั้งหนึ่งแล้ว น่าแปลกมากที่มีงูขนาดต่างๆ จำนวนร้อยๆ เกาะและเลื้อยอยู่ในที่ต่างๆ ในวัดนั้น เชื่องมากไม่ปรากฏว่าเคยกัดผู้ใด เวลาเดินต้องระวังไม่ไปเหยียบมันเข้า เขาเล่ากันว่างูพวกนี้ได้กินฝิ่นจึงเป็นอย่างนี้ จริงหรือไม่จริงยังไม่มีใครยืนยัน

ได้เสด็จซื้อของตามห้างร้านต่างๆ มากมาย

ถึงกำหนดวันออกจากปีนังก็ได้รับรถไฟจากไปรในเวลากลางคืน ไปรถนอนไปเช้ามืดที่กังวาจังไม่เปอร์ ต้องตื่นตั้งแต่ ๕ นาฬิกาเพราะรถถึงเวลา ๕.๓๐ นาฬิกา

แล้วต้องเปลี่ยนรถไฟที่นั่น เมืองกัวลาลัมเปอร์นี้เป็นเมืองใหญ่ที่สุดเมืองหนึ่งของแหลมมลายู มีถนนงาม ๆ หลายสาย มีตึกสวย ๆ มาก เรารับประทานอาหารเช้าที่สถานีรถไฟนั่น พอตกเวลาประมาณ ๙.๐๐ นาฬิการถไฟออกต่อไปยังสิงคโปร์ซึ่งไปถึงเวลาราว ๆ ๑๗ นาฬิกา รถจักรของรถไฟมลายูนี้ใช้ถ่านหิน ฉะนั้นผู้โดยสารจึงต้องได้รับความสกปรกหน่อย

เมื่อถึงสิงคโปร์พระสุนทรวาจนา กงสุลเยเนอราลไทย และข้าราชการสถานกงสุลได้มารับที่สถานี แล้วเราได้ไปพักอยู่ที่โฮเต็ลอเดลฟี ระหว่างพักอยู่สิงคโปร์นี้ ผู้สำเร็จราชการแหลมมลายูได้เชิญไปเสวยอาหารกลางวันที่ทำเนียบ ซึ่งข้าพเจ้าได้ตามเสด็จไปร่วมโต๊ะด้วย ได้มีโอกาสรู้จักและคุยกับท่านผู้สำเร็จราชการผู้นี้ ทำเนียบของท่านใหญ่โตมาก อยู่บนเนินเขาสูง นอกจากนั้นเราได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวยะฮอร์และที่ต่าง ๆ และได้ดูเมืองโดยตลอด ค่ำวันหนึ่งคุณพระสุนทร ฯ ได้เชิญไปเลี้ยงอาหารจีนที่นอกเมืองแห่งหนึ่ง ที่รับประทานเป็นศาลาอยู่กลางสระน้ำเป็นที่สะอาดสะอ้านมาก อาหารเขาก็ดี แต่รสกว่าอาหารจีนในกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ เพราะอาหารจีนในกรุงเทพ ฯ นั้นเขาปรุงขึ้นให้ถูกรสลิ้นคนไทย คือรสจัด อีกวันหนึ่งได้ไปดูภาพยนต์พูดได้ที่โรงที่สร้างขึ้นใหม่เป็นโรงใหญ่และสวยมาก ภาพยนต์พูดได้ยังไม่มีในเมืองไทยเลย รู้สึกว่าดีมาก เสียงก็ชัดเจนดีพอใช้ การดูภาพยนต์คืนวันนั้นเกิดแอกซิเดนท์หน่อย คือท่านหญิงชวลิตเย็นลงเขียวทั้งตัว ท่านอมรและข้าพเจ้าต้องอุ้มท่านลงมาจากโรงภาพยนต์มาขึ้นรถแล้วกลับโฮเต็ล แต่แล้วท่านก็ค่อยยังชั่ว

สิงคโปร์นี้ข้าพเจ้าได้เคยมาครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อคราวออกไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ คือเมื่อ ๑๓ ปีมาแล้ว มาคราวนี้รู้สึกเปลี่ยนแปลงไปมาก คือทางด้านบ้านเมืองก็มีถนนใหญ่ ๆ มากมาย และมีตึกสวย ๆ เพิ่มขึ้น ทางด้านชีวิตก็มีสถานที่หย่อนใจสนุกสนานหลายแห่ง หรืออาจเป็นว่ามาคราวก่อนยังเป็นเด็กอยู่ไม่ได้สังเกตอะไรมากนัก สิงคโปร์นี้เป็นเมืองท่าสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในตะวันออกไกล เรือทุกบริษัทที่เดินทางมาตะวันออกไกลต้องหยุดแวะที่นี่ สำหรับบ้านเมืองใหญ่โตน่าเที่ยวน่าดู มีร้านขายของใหญ่ๆ มีถนนใหญ่และท่ำดีมาก มีโรงภาพยนต์ดี ๆ มีโฮเต็ลชายทะเล ฯลฯ เมืองนี้นอกจากจะเป็นเมืองท่าเรือสำคัญแล้วยังเป็นเมืองสำคัญในด้านทางการเมืองอีกด้วย

ถ่ายกับหม่อมเจ้าขจรจบกิติคุณ กิติยากร เมืองเซนต์มอริตซ์
ประเทศสวิตเซอแลนด์ พ.ศ. ๒๔๗๔

ซึ่งอังกฤษหวงมาก เราพักอยู่สิงคโปร์ ๔—๕ วัน เสด็จในกรมและท่านหญิงทรงซื้อของมากมาย ซึ่งหน้าที่ของข้าพเจ้าก็คอยลงบัญชีให้ทัน แล้วก็เฉลี่ยเงินให้เขา ระหว่างทรงซื้อของนั้นมารับสั่งกับข้าพเจ้าว่า "แกอยากได้อะไรบ้างก็เอาซิ"

การเดินทางกลับเราได้กลับโดยรถยนต์ พระสุนทรวาจนาตามเสด็จมาด้วย วันแรกออกจากสิงคโปร์ตรงไปเมืองมะละกา ถึงเมืองนั้นเวลาบ่ายได้ไปพักที่ Rest House

เมืองมะละกานี้เป็นเมืองเก่าของแหลมมลายู มีชาวปอตุกีสอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นเมืองเล็กๆ ตั้งอยู่ริมทะเลฝั่งตะวันตก มีสถานที่น่าชมอยู่ ๒—๓ แห่ง ซึ่งเราได้ไปดูโดยตลอด ตกเวลากลางคืนก็ค่อนข้างจะเงียบเหงา

รุ่งขึ้นเดินทางต่อไปโดยรถยนต์จากมะละกาไปกัวลาลัมเปอร์ ได้ไปถึงเวลาบ่าย เราได้ไปพักอยู่ที่โฮเต็ลในสถานีรถไฟ พักอยู่ทน ๒—๓ วันเพราะเมืองนี้ค่อนข้างใหญ่และน่าดู นอกจากนั้นต้องพระประสงค์อย่างมากที่จะไปดูสวนทดลองการเพาะปลูก (Experimental Station) ของรัฐบาลมลายู สวนทดลองนี้จัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชาวสวนชาวนาเพื่อจะได้แนะนำต่อราษฎรว่าปลูกอะไรจึงจะมีผลดี และวิธีปลูกอย่างไรจึงจะดี ทั้งนี้ก็โดยมีพระประสงค์จะให้มาจัดในเมืองไทยบ้าง สวนทดลองนี้อยู่ห่างจากกัวลาลัมเปอร์ไม่กี่กิโลเมตรนัก เราได้ไปดูกันโดยตลอดและได้รับความรู้มามาก

ออกจากกัวลาลัมเปอร์โดยรถไฟกลางคืน ถึงปีนังเช้าวันรุ่งขึ้น แล้วก็ขึ้นรถไฟต่อไปสงขลาทีเดียว ได้ไปพักที่ตำหนักท่านอมรอีก ๒—๓ วัน ระหว่างประทับอยู่สงขลานี้ประจวบกับวันประสูตรของเสด็จในกรมด้วย จึงได้มีงานฉลอง โดยมีการเลี้ยงใหญ่และมีละครดู แจกของรับฉลากกันอย่างสนุกสนาน ครั้นแล้วก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ โดยรถไฟ รวมเวลาที่ไป ๒ อาทิตย์เศษ ในการเสด็จคราวนี้ข้าพเจ้าต้องเป็นหัวแรงทุกๆ อย่างในเรื่องรับแขกก็ดี เงินทองที่ขัดเข้าของ การขนส่ง และให้รางวัลผู้ช่วยเหลือก็ดี ได้จัดเป็นที่เรียบร้อยทุกประการเป็นที่พอพระทัย กลับมาถึงกรุงเทพฯ เสด็จในกรมประทานแหนบ "กิติยากร" ฝั่งเพชร ท่านหญิงประทานกระดุมสอ อ.ส. ฝั่งเพชร

การเดินทางคราวนี้ข้าพเจ้าเป็นผู้เตรียมการ กำหนดวัน และจัดระยะทางถวายทั้งสิ้น รวมทั้งได้กำหนดให้เดินทางโดยรถยนต์หลายครั้งและหลายตอนด้วย จึงขอร้องไม่ให้มีหีบใหญ่ๆ ให้มีแต่กระเป๋าเดินทาง พอถึงวันออกเดินทางข้าพเจ้าเห็นจำนวนกระ

เข้าของท่าน และผู้ตามเสด็จเข้าแล้วก็แทบเป็นลมเพราะมีจำนวนตั้ง ๔๐ ใบ ซึ่งข้าพเจ้าต้องคอยรับผิดชอบในเวลาเดินทางและขนขึ้นลงระหว่างรถไฟเรือ รถยนต์ โรงแรม แต่ก็เคราะห์ดีที่ไม่มีการขาดตกบกพร่องเลย

วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๔๗๓ ระหว่างตามเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ ไปสิงคโปร์ จึง (สำเนา) เกิดที่บ้านศาลาแดง เวลา ๔.๔๐ นาฬิกา

เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ ได้เรียกข้าพเจ้าไปปรารภวันหนึ่งว่า ในปีหน้าท่านจะมีพระชนมายุครบ ๕๘ ปี ซึ่งจะเท่ากับพระยาทสมเด็จพระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉะนั้นท่านอยากจะให้มีงานฉลองเป็นงานใหญ่ และท่านขอมอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดงานนี้ขึ้นตามที่ข้าพเจ้าเห็นสมควร ทรงรับสั่งว่า “ฉันมอบให้แกทุกอย่าง ตามที่แกเห็นควร” ซึ่งข้าพเจ้าได้คิดตระเตรียมไว้บ้างแล้วว่า จะจัดให้สนุกและแปลกๆ กว่างานต่างที่เคยมีมา และได้กราบทูลตามที่คิดไว้นั้น ซึ่งเป็นที่พอพระทัย

ข้าพเจ้าไม่มีนิสัยเป็นคนชอบประจบ ระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการในหน้าที่เลขานุการของเสด็จในกรมพระจันทบุรีนั้น ข้าพเจ้าไม่เคยไปที่วัง นอกจากรับสั่งให้หา หรือมีราชการด่วนจึงจะไป แต่การทำเช่นนั้นก็เป็นที่พอพระทัยเสียด้วย เพราะพระองค์ท่านก็ไม่ชอบให้คนไปกวน ท่านชอบอยู่เงียบๆ เรื่องหยุมหยิมต่างๆ ข้าพเจ้าไม่เคยไปกราบทูลให้เป็นที่ร้อนใจท่าน เราทำอะไรได้เราก็ทำไป อีกอย่างหนึ่งข้าพเจ้าไม่เคยใส่ร้ายใครเสีย ใครดีก็ชมให้ท่านฟัง ใครไม่ดีก็นิ่งเสีย แต่อย่างไรก็ดีรู้สึกว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โดยฉะเพาะอย่างยิ่งในกระทรวงการคลังเกรงใจข้าพเจ้ามาก

สำหรับผู้ที่จะมาติดต่อกับเสด็จในกรมนั้น ต้องมาติดต่อกับข้าพเจ้าก่อน ข้าพเจ้าต้องพิจารณาว่าเรื่องใดควรถึงท่านหรือไม่ ถ้าไม่ควรถึงเราก็ว่าไปเอง ถ้าควรถึงก็คอยหาโอกาสจัดการให้เขา บางทีมีบางคนอยากได้แหนบ “กิตยากร” ติดกระเป๋าเสื้อก็มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยจัดการให้ หรือบางคนที่ได้ชั้นเลวหน่อยอยากได้ชั้นดีขึ้นก็มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยจัดการก็มี

๑๐๘. เรื่องอื่นๆ ใน พ.ศ. ๒๔๗๓

๑. ตั้งแต่กลับมาจากการศึกษาในประเทศอเมริกา แล้วเคยได้รับเชิญไปรับ

ประทานอาหารในงานรื่นเริง ไปเล่นกีฬาที่สถานทูตอเมริกันในกรุงเทพฯ เสมอ และโดยฉะเพาะอย่างยิ่งกับราชทูตบางคนที่สนิทสนมกันมาก ๆ ก็เคยไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ ด้วยกัน เช่น ไปดูการแข่งม้า ไปรับประทานอาหารที่ต่างๆด้วยกัน เคยมีปาร์ตี้บางครั้งที่สถานทูตอยู่กันตลอดรุ่ง สนุกสนานกันมาก แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันระหว่างคนไทยและคณะทูตหรือชาวอเมริกันในเมืองไทย ความสนิทสนมของคนไทยกับชาวต่างประเทศในความรู้สึกของข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีชาติใดสนิทและเป็นกันเองเหมือนคนอเมริกัน

๒. ผู้ที่เคยศึกษามาจากสหรัฐอเมริกา ในเมืองไทยก็มีจำนวนไม่น้อยแล้ว เราจึงได้มีการพบปะรับประทานอาหารร่วมกัน โดยปรกติเดือนละครั้ง พวกเรามีความสามัคคีกลมเกลียวกันดีมาก ถึงปลายปีก็มีงานเลี้ยงใหญ่ครั้งหนึ่ง ในงานเลี้ยงใหญ่นี้พวกเรามักเชิญครอบครัวเพื่อนฝูงที่สนิทสนมมาร่วมด้วย ภายหลังการเลี้ยงแล้วเรามักจะมีการแสดงเบ็ดเตล็ด มีละครสั้นๆ หลายเรื่อง มีดนตรีทั้งนี้แสดงโดยพวกเราทั้งนั้น สำหรับข้าพเจ้าก็ได้ช่วยแสดงการเล่นดนตรีต่างๆเป็นประจำ

๓. การเล่นดนตรีเป็นอาชีพสำหรับให้เขาเต้นรำเป็นประจำที่โฮเต็ล พญาไทนั้นก็มีเรื่องขำๆที่น่าจดไว้เหมือนกัน เช่นคนหนึ่งพวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ไปรับประทานเลี้ยงกันที่โฮเต็ลพญาไท ภายหลังการเลี้ยงท่านก็ลงไปดูเขาเต้นรำกัน ณ สถานที่เต้นรำ ในขณะดนตรีบรรเลงอยู่นั้นท่านมองขึ้นไปยนเวทีเห็นข้าพเจ้าเข้า ก็คงไม่นึกว่าจะเป็นข้าพเจ้าไปได้ ที่เล่นดนตรีอยู่บนเวทีนั้น เพราะเป็นถึงคุณหลวงและเป็นเลขานุการเจ้าใหญ่นายโต ถึงกับชวนให้ดูกันแล้วปรารภว่า “คนนั้นเหมือนคุณหลวงสุขุมมาก”

๔. ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นผู้ที่มีส่วนอยู่ด้วยไม่น้อย ในการที่พระยาทสมเด็จพระปกเกล้าฯได้ทรงสร้างโรงภาพยนต์เฉลิมกรุงขึ้น ทั้งนี้เพราะเมื่อเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯเสด็จสิงคโปร์ที่ข้าพเจ้าได้ตามเสด็จไปด้วยนั้น เราได้ไปดูภาพยนต์พูดได้ในโรงที่สร้างขึ้นใหม่ ทั้งใหญ่โตและสวยงาม ข้าพเจ้าจึงได้กราบทูลถามท่านว่า “เมื่อใดกรุงเทพฯจึงจะมีโรงภาพยนต์อย่างนี้บ้าง” ซึ่งท่านได้รับสั่งว่า “เห็นจะต้องคิดอ่านบ้างละ” ครั้นเมื่อเรากลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วเสด็จในกรมพระจันทบุรีได้เล่าปรารภถึงเรื่องโรงภาพยนต์ที่สิงคโปร์โรงนี้ถวายพระปกเกล้าฯ และกราบทูลว่า “กรุงเทพควรจะมีดี ๆ สักโรงหนึ่ง”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ จึงได้ทรงพระราชดำริจัดสร้างโรงภาพยนต์ "เฉลิมกรุง"
ขึ้น

๑๖. สอบไล่ข้าราชการพลเรือนครั้งที่ ๒ และการไปสอบในภาคเหนือ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ นี้ทางการได้จัดให้มีการสอบไล่ราชบุรุษเช่นเดียวกับก่อน แต่
คราวนี้ผู้สมัครสอบมากขึ้นมาก จึงมีวิธีการสอบคัดเลือกโดยสอบเชาวน์ ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้ง
ให้เป็นกรรมการสอบเชาวน์และทั่วไปวิชา การสอบเชาวน์เป็นการสอบข้อเขียน ข้อสอบ
ง่าย ๆ มีมากข้อด้วยกันโดยให้เวลาจำกัด ผู้ใดเชาวน์ไหวพริบดีเป็นคนเข้าใจง่ายก็ตอบ
ได้มากและได้ดี การสอบเชาวน์นี้ในประเทศอเมริกานิยมกันมาก ศาสตราจารย์
ผู้เชี่ยวชาญทางนี้ได้ทำตำราการสอบเชาวน์ไว้สำหรับคนในวัยต่าง ๆ ตั้งแต่เด็ก
อายุ ๒—๓ ขวบขึ้นไป การสอบของเราซึ่งผู้เข้าสอบอายุไม่ต่ำกว่า ๑๘ ปีนั้น
เราได้เปรียบเทียบความยากง่ายในข้อสอบระดับอายุ ๑๔—๑๕ ปีของฝรั่ง แต่ทว่านักพูด
เป็นครั้งแรกและเป็นครั้งทดลองด้วย จึงวางระดับไว้ค่อนข้างต่ำ และมีความประสงค์ให้
เป็นการสอบคัดสะดวง ในประเทศอเมริกาผู้สมัครเข้าทำงานในห้างร้านต่าง ๆ ผู้รับ
สมัครมักจะคัดเลือกโดยวิธีสอบเชาวน์อย่างเดียว คือต้องการให้คนที่พูดกันแล้วเข้าใจได้
ง่าย เมื่อครั้งมหาสงครามตอนอเมริกาเข้ารวมสงครามด้วยนั้น ผู้สมัครเป็นทหารมาก
เขาได้คัดเลือกโดยวิธีสอบเชาวน์เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดีการสอบเชาวน์ของเราได้
แสดงให้เห็นแล้วว่า ผู้สอบเชาวน์ได้ดีก็ได้คะแนนในวิชาอื่นดีมาก ส่วนการสอบทั่วไป
วิชาได้ปฏิบัติเช่นเดียวก่อน คณะกรรมการมีพระยาศรีวิสารวาจามาแทนพระยาอภัยราช
ไมตรี ซึ่งออกไปเป็นราชทูตที่ประเทศอิตาลี การไปสอบหัวเมืองคราวนี้ข้าพเจ้าเลือก
ไปสายเหนือ คือ มณฑลอยุธยา นครสวรรค์ พิษณุโลก และเชียงใหม่

ได้เดินทางออกจากกรุงเทพ ฯ ในต้นเดือนกันยายนไปสอบที่จังหวัดอยุธยาเป็น
จังหวัดแรก เมื่อสอบแล้วพักอยู่จังหวัดนั้นหนึ่งวัน จังหวัดอยุธยานี้อยู่ห่างจากกรุงเทพ ฯ
ประมาณ ๗๕ กิโลเมตร โดยทางรถไฟ ตัวจังหวัดตั้งอยู่บนเกาะ จังหวัดนี้เคยเป็น
เมืองหลวง ฉะนั้น จึงมีสำคัญๆ สำหรับไปชมหลายแห่ง เช่น พระราชวัง วัด และ
โบราณสถานต่อนๆ เป็นต้น รุ่งขึ้นขับรถไฟไปจังหวัดนครสวรรค์เพื่อสอบที่นั่นอีก ได้
ลารถไฟที่สถานีปากน้ำโพ แล้วลงเรือข้ามฟากไปยังจังหวัด น้ำในแม่น้ำค่อนข้างเขียว

ข้ามฟากถึงตลาดแล้วยังต้องขึ้นรถยนต์ไปศาลากลางจังหวัด ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองไปอีกมาก จังหวัดนี้ตลาดค่อนข้างใหญ่โต รู้สึกว่าเย็นจังหวัดทหารครบครันพอใช้จังหวัดหนึ่ง เมื่อเสร็จการสอบทจังหวัดนี้กต้องรีบกลับกรุงเทพฯ เพราะถ้าจะขึ้นไปพิษณุโลกและเชียงใหม่ก็จะกลับมาไม่ทันกำหนดวันไปต่างประเทศ ฉะนั้น สำหรับพิษณุโลกและเชียงใหม่จึงขอให้ตกเป็นหน้าทของพระยาศรีสัญชาไปสอบแทน

๑๑๐. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตามเสด็จกรมพระจันทบุรีนฤนาถไปยุโรป

กรมพระจันทบุรี ฯ บ่ระชวรในพระศอ แพทย์ได้ประชุมกันแนะนำให้ไปรักษาพระองค์ในยุโรป การไปนี้เป็นการไปส่วนพระองค์จึงมิได้คิดจะเอาใครไปตามเสด็จ แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ทรงเห็นว่าเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เพื่อให้สมพระเกียรติจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลือกเลขานุการตามเสด็จได้คนหนึ่ง กรมพระจันทบุรี ฯ ได้ทรงเลือกข้าพเจ้าซึ่งได้รับใช้สอยพระองค์ท่านมาหลายปีแล้ว การตามเสด็จนี้คงได้เงินเดือนเต็มและเบี้ยเลี้ยงอีกวันละ ๒ ปอนด์ ส่วนตำแหน่งหน้าที่ราชการของข้าพเจ้าทางกรุงเทพ ฯ นั้นทางการได้ให้พระยามไหสวรรย์ทำแทน

ในการที่จะไปต่างประเทศคราวนี้ รู้ตัวเพียงระยะเวลา ๒ อาทิตย์เศษเท่านั้น ซึ่งต้องจัดทำธุระหลายอย่างภายในเวลานี้ คือ ตัดเสื้อผ้า ซื้อตั๋วเรือ จัดเรื่องเงินทอง จัดเรื่องหนังสือเดินทาง และเรื่องต่างๆของเสด็จในกรมและท่านหญิงอีกด้วย เวลา นอกจากนั้นข้าพเจ้าได้นัดจะไปสอยท่วงทีวาจาข้าราชการในมณฑลภาคเหนือไว้แล้ว ซึ่งจะต้องไปตามกำหนดนี้ จึงไปได้เพียงสองจังหวัดเท่านั้น คือ อยุธยา และนครสวรรค์

ก่อนออกเดินทางไปต่างประเทศ ๒ – ๓ วัน เสด็จในกรมได้เรียกข้าพเจ้าเข้าไปในห้องที่ทำงานของท่านที่กระทรวงพระคลัง ฯ วันหนึ่ง ทรงชี้ไปที่ตู้เก็บหนังสือตู้หนึ่ง แล้วรับสั่งว่า ในตู้นี้มีหนังสือลับต่างๆ ทั้งนี้ ทั้งราชการและส่วนตัว ถ้าพระองค์ท่านเป็นอะไรไป จะเป็นบ้าหรือตาย ขอให้ข้าพเจ้ามาเปิดตู้นี้ตรวจดูว่าเรื่องใดควรจะจัดส่งคืนไปให้ผู้ใดด้วย ท่านจะได้ทำหนังสือมอบหมายให้เป็นหลักฐาน แล้วท่านก็ได้เขียนหนังสือไว้ให้ข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง มอบหมายอะไรต่ออะไรไว้ข้างอย่างให้จัดทำในเมื่อท่านไม่มีชีวิตแล้ว

ข้าพเจ้าได้ไปลายคลาต่างๆตามสมควร

วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๗๓ ข้าพเจ้าตื่นแต่เช้ามืดไปที่วังกรมพระจันทบุรี ฯ พระองค์ท่านและท่านหญิงและคนใช้หญิงคนหนึ่งชื่อเชย ทรงตามเสด็จด้วย แต่งตัวเสร็จแล้ว กำลังจะขึ้นรถไปสถานีรถไฟหัวลำโพง สังเกตดูหน้าตาพวกที่วังไม่ค่อยจะค่อยนักเป็นห่วงในการประชวรนี้มาก ถึงสถานีหัวลำโพงมีผู้คนไปส่งล้นหลาม ที่ท่านเสด็จก่อนข้าพเจ้า ๒ วันก็เพื่อไปกราบทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งประทับอยู่หัวหิน ก่อนรถไฟออกสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์เห็นข้าพเจ้ายืนอยู่ จึงทรงพระดำเนินมาที่ข้าพเจ้า แล้วยื่นมือมาจับและรับสั่งว่า "Bon Voyage" ข้าพเจ้ากราบทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ไปวันนี้ จะไปวันพุธ" ทรงตอบว่า "ย่ะ วันพุธฉันไม่มาส่งแกดอก"

บิดาข้าพเจ้าเคยเป็นครูเสด็จในกรมพระจันทบุรี ฯ เมื่อท่านยังทรงพระเยาว์ และกำลังศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ พระองค์ท่านจึงเรียกบิดาข้าพเจ้าว่า "ครู" ตลอดมาจนบัดนี้ การเสด็จไปต่างประเทศคราวนี้บิดาข้าพเจ้าก็ได้ไปส่งที่สถานี ทรงรับสั่งว่า "ฉันหวังว่าคงจะได้กลับมาพบกับครูอีก"

การตามเสด็จไปคราวนี้ข้าพเจ้าหนักใจอยู่มาก เพราะท่านไม่ค่อยทรงสบาย เสวยอะไรไม่ค่อยได้นอกจากของอ่อน ๆ ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องจัดการในเรื่องนี้ตลอดทาง แต่ที่สำคัญที่สุดนั้นเกรงว่าระหว่างเดินทางถ้าท่านเป็นอะไรไปเราก็คงจะลำบากไม่ใช่เล่น เช่น เวลาอยู่ในเรือเซามีระเบียบอย่างไรเราก็ทราบดีอยู่แล้ว

วันที่ ๑๘ กันยายน ๒๔๗๓ (อายุได้ ๒๖ ปี ๔ เดือนเศษ) ข้าพเจ้าก็จับรถด่วนจากกรุงเทพ ฯ เพื่อไปปีนัง เสด็จในกรมและท่านหญิงขึ้นรถชวนที่หัวหิน วันที่ ๑๙ ถึงปีนัง ไปพักที่โฮเต็ลรันมีดเป็นครั้งที่ ๕ ที่ข้าพเจ้ามาเมืองนี้ พอถึงโฮเต็ลก็มีหนังสือพิมพ์มาสัมภาษณ์หลายฉบับ ข้าพเจ้าก็ได้ให้การไปตามที่เห็นสมควร แล้วเขาก็ไปลงให้เป็นอย่างดี และตอนท้ายลงชมเชยตัวข้าพเจ้าเองอีกต่อหนึ่งด้วย เจ้าเมืองปีนังมา Call ตามเคย และข้าพเจ้าก็ได้นำการ์ดไปตอบแทน ระหว่างพักอยู่โฮเต็ลข้าพเจ้าต้องเข้าครัวหลายครั้งเพื่อจัดเรื่องเครื่องเสวย เพราะเสวยได้แต่ของอ่อน ๆ

วันที่ ๒๐ เวลาเช้าเรือเปรสซิเดนต์ อดามส์ ซึ่งเป็นเรือลำเดียวกับที่ท่านขรโดยสารออกไปยุโรปก็ออกจากท่าเรือปีนัง มานก ๆ ดูก็แปลก เมื่อ ๓ เดือนเศษมานี้เรายืนอยู่ข้างล่างโบกมือกับท่านขรในเรือลำนี้ มาคราวนี้เราขึ้นมาอยู่ในเรือลำนี้ โบก

ร่วมกับท่านอมร ท่านหญิงชวลิต หลวงภาษาและภรรยา ซึ่งยังอยู่ข้างล่าง และก็ชุด ๔ คน นั่งอยู่กับพวกเราเมื่อส่งท่านขึ้นเรือลาน ตอนเรือออกข้าพเจ้ามีความรู้สึกชอบกล มาก คือรู้สึกว่าเราได้เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลไปต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง

เรือลำนี้เป็นเรืออเมริกันขนาดหมื่นกว่าตัน ยาว ๕๕๐ ฟุต กว้าง ๖๐ กว่าฟุต ใหญ่โตสบายดี อาหารการกินก็ดีมาก และที่ข้าพเจ้าชอบก็คือมีน้ำจืดอาบตลอดเวลา ข้าพเจ้าอยู่ห้องคนเดียว สิ่งแรกที่ต้องจัดก็คือเรื่องเครื่องแต่งตัวที่จะติดต่อกับ Chief Steward ว่าเสียอะไรได้บ้าง วันใดให้จัดอาหารอะไร

กิจประจำวันที่ต้องทำในเรือลำนี้คือ ต้องตื่นแต่ก่อนย่ำรุ่ง แต่งตัวเสร็จเวลาย่ำรุ่งตรง ไปคอยรับเสด็จในกรมที่หน้าห้องท่าน เพื่อไปทรงชั่งน้ำหนักทุกวันว่าลดลงหรือไม่เพียงใด สองโมงเช้าเศษ เมื่อรับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้ว ก็นำเอาหนังสือพิมพ์ประจำวัน (เรือลำนี้มีหนังสือพิมพ์ออกทุกวันเวลาเช้า มีข่าวทั่วไปของโลกซึ่งรับทางวิทยุ และมีข่าวกิจการของเรือ) ไปถวายเสด็จในกรมและท่านหญิงระหว่างเสวยอาหารเช้าในห้องของท่าน แล้วก็นั่งคอยอยู่จนเสวยเสร็จ ในกรมเสด็จเดินรอบ "เด็ก" ข้าพเจ้าก็ตามเสด็จ พอสายหน่อยเสด็จเข้าห้องทรงพระอักษร แต่ท่านหญิงก็ออกจากห้องพอดี เสด็จรอบ "เด็ก" ข้าพเจ้าก็ตามเสด็จเป็นเพื่อนท่านอีกเที่ยวหนึ่งแล้วก็นั่งเก้าอี้บนเด็ก อ่านหนังสือซึ่งโดยมากข้าพเจ้าเอาอยู่ด้วย ถึงเวลาอาหารกลางวันข้าพเจ้ารับประทานเสร็จแล้วก็ขึ้นไปคุยด้วยระหว่างท่านเสวยในห้องท่าน บ่ายบางวันท่านหญิงทรงไพ่โป๊กเกอร์ข้าพเจ้าก็เล่นด้วย ตลาดกลางคืนพอเรารับประทานเสร็จแล้วก็ขึ้นไปคุยกับท่านเช่นเวลาอาหารอื่นๆ จนถึงเวลาข้ายรรทมข้าพเจ้าก็ฟรี

เวลาส่วนตัวถ้าวันใดไม่ติดธุระก็กลางวันไว้ข้างบน ก็ได้ไปเล่นเด็กเทนนิสบ้างนอนกลางวันบ้าง ไปเต้นรำเวลาบ่ายบ้างและเต้นรำเวลากลางคืนบ้าง ในเรือลำนี้มีวงดนตรีเต้นรำประจำเรือ ซึ่งนอกจากต้องเล่นในเวลาเต้นรำแล้วยังต้องเล่นเวลารับประทานอาหารกลางวัน อาหารเย็น และเวลาเรือกำลังจะเข้าท่าเรือ และออกจากท่าเรือทุก ๆ แห่ง

คนโดยสารเที่ยวนี้ไม่สู้มากนักราวสัก ๕๐ คน หนุ่มสาวมีน้อย ที่สาวแท้ๆ ที่ได้เล่นหัวกับข้าพเจ้าบ้างก็มีสาวนายพลอเมริกัน ซึ่งมีคาเซาประจำอยู่ที่

เชียงไฮ้ เขาชื่อโอลกา เครเวน อายุราว ๑๖—๑๗ ปี เดินทางมากับมารดาของเขา นอกจากนี้ก็มีภรรยาเจ้าคุณสรรพกิจปรีชา ชื่อบูรณา เป็นชาวอิตาเลียน เจ้าคุณสรรพกิจนั้นตั้งใจจะไปยุโรปอยู่แล้ว เมื่อทราบว่าในกรมจะเสด็จก็เลยตามเสด็จไปด้วย พร้อมด้วยบรูนาและลูกชายเล็กอายุประมาณ ๑ ขวบ ชื่อริตร นายริตรซนมาก ข้าพเจ้าต้องช่วยดูแลให้ด้วยบางเวลา

ในเวลาเต้นรำจะเป็นตอนเย็นหรือกลางคืน เราก็มีคู่เต้นรำประจำอยู่สองคน คือโอลกา และบูรนา ส่วนคนอื่น ๆ ก็ไม่ค่อยมีใครเต้นกันนัก

บรรดานายเรือมีกัปตันอ้วนใหญ่มาก น้ำหนักเห็นจะกว่า ๓๐๐ ปอนด์ เดินแทบไม่ไหว เปอรเซอร์หนุ่มสวย เล่นเปียโนเก่ง หัวหน้าอินยิเนียท่าทางรู้สึกอยากเข้าชู้แต่เข้าคนไม่ค่อยเป็น แล้วมีช่างตัดผมหัวแดงคนหนึ่งตลกซุยขันมาก โม้ตลอดเวลาเลย

ระหว่างทางยี่นังกับโคลัมโบได้มีการซ้อมสำหรับคนโดยสารว่า ถ้ามีภัยเกิดขึ้น คนโดยสารต้องทำอะไรบ้าง ซึ่งเขามีคำอธิบายติดไว้ในห้องทุก ๆ ห้องแล้ว ว่าต้องหยิบชูชีพในห้องของตน แล้วขึ้นไปยนเด็กชั้นบน เพื่อขึ้นเรือตามที่เขากำหนดไว้ คือใครอยู่ห้องนอนใดก็ต้องไปขึ้นเรือตามเลขที่เขาบอกไว้ในห้องนอน อาณัติสัญญาณภัยก็คือหวูดเรือเท่านั้น ๆ ครั้ง

๑๑๑. โคลัมโบ

วันที่ ๒๕ กันยายน เรือถึงโคลัมโบ เป็นครั้งที่ ๒ ที่ข้าพเจ้าได้มาเห็นเมืองนอก เมืองนี้สวยอยู่แค่ในเขตต์ชายทะเลบางตอนเท่านั้น และมีโฮเต็ลใหญ่ พอลึกเข้าไปหน่อยก็ไม่เป็นเรื่อง บ้านเมืองไม่สู้โตมากนัก พอเรือถึงก็มีกงสุลสยาม (ชาติอังกฤษ) ลงมารับที่เรือ และมีพระไทยและพระแขกมาเฝ้าเสด็จในกรมเป็นจำนวนไม่น้อย ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้รับแขกแทนเพราะไม่ทรงสบายมากนัก ครั้นแล้วกงสุลก็ได้มอบตัวเองที่จะเป็นผู้พาเที่ยวดูเมือง แต่รับสั่งให้บอกว่าไม่ต้องลำบากดอก เมื่อผู้มาเฝ้าทั้งหลายกลับขึ้นบกหมดแล้ว เสด็จในกรม ท่านหญิง เจ้าคุณสรรพกิจ และข้าพเจ้าก็ขึ้นเที่ยวบนบก เช่ารถคันหนึ่ง โดยมากพวกเราก็เคยผ่านเมืองนี้กันคนละครั้งหรือหลายครั้งแล้ว นอกจากท่านหญิง จึงพาท่านไปดูสถานที่ต่าง ๆ ที่ควรดู เช่นวัดไทยเป็นต้น แล้วก็ไปซื้อ

ขบวนพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรินฤนาถ กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๗๔

ของตามร้านต่างๆ ไปรับประทานอาหารกลางวันที่เมานต์ ลาวิเนีย เป็นโฮเต็ลอยู่บนเขาริมทะเลนอกเมืองไปหลายกิโลเมตร ย่ายมานั่งพักที่โฮเต็ล "กัลเฟซ" ซึ่งเป็นโฮเต็ลใหญ่และหรูที่สุด เขียนจดหมายและโปสการ์ดถึงคนในเมืองไทย ตอนเย็นขึ้นรถยนต์เที่ยวดูเมืองโดยตลอดอีกครึ่งหนึ่งแล้วกลับเรือ ค่ำวันนั้นเรือก็ออกเดินทางต่อไป

เมืองโคลัมโบนี้เป็นท่าเรือสำคัญแห่งหนึ่ง อังกฤษได้มาลงทุนไว้มาก เช่น ก่อสร้าง Break Water กันคลื่นไว้เสียยาวยื่นข้างหน้าท่าเรือ เพื่อให้เรือเข้าไปจอดในอ่าวได้โดยไม่ให้ถูกคลื่น ประวัติของเมืองนี้มีว่าเป็นอยู่กับโปรตุเกสอยู่ ระหว่าง ค.ศ.๑๕๑๗ ถึง ๑๖๕๖ แล้วก็ไปขึ้นอยู่กับฮอลันดา จนถึง ค.ศ. ๑๗๙๖ จึงได้ตกมาเป็นอยู่กับอังกฤษ

พวกแขกตามเมืองท่าเรือทุกท่ามีนิสัยไม่ดีมาก โดยฉะเพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่หากินแถบท่าเรือ คือมันเห็นว่าผู้เดินทางผ่านเหล่านี้มาอยู่เพียงวันเดียวสองวัน ถ้ามันมีโอกาสโกงหรือโก่งราคาอะไรได้ก็เป็นโชคลาภของมัน ฉะนั้นมันจึงเอาเต็มที่ สำหรับเราผู้เดินทางต้องคอยระวังตัว และก็น่ารำคาญมากเพราะมันเดินตามกวนเราอยู่ตลอดเวลา ขอเป็นผู้นำทางเที่ยวดูเมืองบ้าง ขายของโดยราคาแพงๆ บ้าง เป็นนายหน้าหารถเช่าบ้าง ฯลฯ

๑๑๒. คลองสุเอซและปอร์ตเสด

วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๔๗๓ เช้ามืดเรือถึงเมืองสุเอซ ซึ่งเป็นเมืองตั้งอยู่ทางด้านใต้ของปากคลองสุเอซ แล้วก็เดินทางในคลองต่อไป เย็นถึงปอร์ตเสดพวกเราก็ลงเที่ยวกันตามเคย และก็ถูกพวกแขกอินเดียตื๊อตามเคยเช่นกัน เมืองนี้เป็นเมืองค่อนข้างเล็ก เที่ยวประเดี๋ยวเดียวก็ทั่วเมือง เราได้ไปดูตามห้างร้านขายของบ้าง เมืองนี้ข้าพเจ้าได้เคยผ่านมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙

คลองสุเอซนี้ได้ขุดขึ้นก็เพื่อให้ทางคมนาคมจากยุโรปมาเอเชียใกล้ขึ้น โดยไม่ต้องอ้อมทวีปแอฟริกา ซึ่งต้องเสียเวลาเรือเดินตั้งสองอาทิตย์ นอกจากเสียเวลาแล้วก็เป็นการสิ้นเปลืองอนๆ อีกมาก เพราะเรือเดินวันหนึ่งต้องสิ้นเปลืองเชื้อเพลิง เงินเดือนคนเรือ ค่าอาหาร ค่าสึกหรอของเรือ ฯลฯ ระยะทางตัดจากทะเลเมดิเตอรเรเนียนมาออกทะเลแดง คือจากปอร์ตเสดถึงสุเอซมีระยะทางเพียง ๘๗ ไมลล์เท่านั้น และยังได้อาศัยผ่าน Lakes เติมด้วยอีก ๒๑ ไมล์ คงต้องขุดเพียง๖๖ ไมล์ สองข้างทางของคลอง

ที่ขุดนี้เป็นทะเลทราย บางวันลมจัดก็พัดเอาทรายมากองขนเรือได้มาก ๆ ประวัติของการขุดคลองนี้ว่าคนชาติฝรั่งเศสชื่อ Ferdinand de Lesseps เป็นผู้คิดจัดขุดขึ้นโดยได้รับอนุญาตจากพ่าชาของอียิปต์ ได้ตั้งเป็นบริษัทขึ้น ทุนแปดล้านปอนด์ การขายแชร์ก็ขลุกขลักมาก ตั้งต้นขุดเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๙ เสร็จเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๙ รวมเวลา๑๐ปี ระหว่างนั้นย่างเหยิงมากในเรื่องเงินไม่พอ เมื่อเปิดแล้วใหม่ๆก็ขาดทุนเพราะเรือผ่านน้อย แต่ผลที่สุดต่อมาอังกฤษได้ซื้อแชร์ไว้มาก มาจนบัดนี้อยู่ในอิทธิพลของอังกฤษ และเวลานี้เรือผ่านมาก บริษัทได้กำไรงาม ค่าเรือผ่านค่อนข้างแพง เรือขนาด "เปรสสิเดนต์อดามส์" นี่ผ่านเทียวหนึ่งต้องเสียเงินค่าผ่านร่วมสองหมื่นบาท (ประมาณแปดพันเหรียญอเมริกัน) เรือที่จะผ่านต้องกินน้ำลึกไม่เกินประมาณ ๓๐ ฟุต เวลาเรือสวนกันลำหนึ่งต้องหยุดจอดแอบอยู่ข้างๆ อีกลำหนึ่งก็ต้องแล่นช้าอย่างที่สุด เมื่อเรือได้จอดพักที่ปอร์ตเสตหลายชั่วโมงแล้ว ตั้งแต่นั้นเวลาสองยามเรือก็ได้ออกเดินทางไปอเล็กซานเดรียต่อไป

๑๑๓. อเล็กซานเดรีย

วันที่ ๗ เช้าเรือถึงอเล็กซานเดรียซึ่งเป็นเมืองท่าเรือและเมืองใหม่ของอียิปต์เมืองหนึ่ง เป็นเมืองเก่าแก่และสำคัญในประวัติศาสตร์ด้วย เมืองนี้สวยและหรูไม่แพ้เมืองฝรั่ง มีตึกรามใหญ่โต มีถนนริมทะเลงามมาก เราได้ไปดู Mummies (ศพที่เขาฉีดยาเก็บไว้ตั้งร้อยๆพันๆปี โดยไม่เปื่อยไม่เน่า) ในมิวเซียมต่างๆ ไปก็ไม่น่าเกลียดหรือน่ากลัวเลย เหมือนกับคนนอนหลับ เนื้อหนังก็ดูสดดี เสียแต่สีเนื้อค่อนข้างดำ วิธีเก็บศพไว้เช่นนี้เขาว่าต้องเอาสิ่งที่จะเน่าได้ในตัวคนออกให้หมด แม้นกระทั่งมันสมองก็ต้องเอาลวดแยงขึ้นไปทางรูจมูกดึงเอาออกมา แล้วก็อายศพด้วยน้ำยาชะนิดหนึ่ง ศพทั้งหมดที่ได้เห็นนับจำนวนหลายสิบ นอกจากนี้ก็มีหัวศพงามๆและของโบราณร้อยแปด เราได้ไปดูสถานที่โบราณเรียกว่าปราสาทใต้ดิน เล่ากันว่าในสมัยกระโน้นกษัตริย์นิยมอยู่ใต้ดินกัน เราเดินลงขั้นไดกว่าจะถึงข้างล่างไม่ใช่ใกล้ รู้สึกอึดอัดมาก หายใจไม่สะดวก สงสัยว่าสมัยกระโน้นเขาอยู่กันได้อย่างใด เห็นจะด้วยความชินเคยนั่นเอง ข้างล่างนั้นมีพร้อมทุกอย่าง และจัดไว้อย่างสวยงาม มีห้องต่างๆเหมือนกับข้างที่เราอยู่กันเดี๋ยวนี้ นอกจากนั้นที่ไว้สัตว์พาหนะก็ต้องลงไปอยู่ใต้ดินเช่นกัน มีลำธารน้ำรับประทานไหลผ่านที่อยู่นั้นตลอดจนมีที่ไว้ศพเมื่อตายแล้ว interesting มาก

ตอนบ่ายเราได้ไปรับประทานน้ำชาที่ในสวนดอกไม้แห่งหนึ่ง เป็นสวนใหญ่และหรูพอใช้ มีดนตรีวงใหญ่บรรเลงตลอดเวลา มีผู้คนมารับประทานน้ำชากันหนาแน่น ต่อจากนั้นเราได้ไปขี่รถยนต์รอบเมืองและได้เลยออกไปดูนอกเมืองด้วย ตามถนนหนทางไปนอกเมืองเต็มไปด้วยต้นอินทผาลัม ได้ไปเที่ยวดูบ้านเมืองอย่างตลอด ตอนกลางคืนเมื่อได้เสด็จเข้าห้องบรรทมแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ออกไปเที่ยวอีก โดยจ้างคนนำทางคนหนึ่งให้พาไป แต่ก่อนลงจากเรือได้บอกกับเจ้าหน้าที่ในเรือว่าคนๆนี้เป็นคนพาฉันไป ถ้าฉันหายไปไม่ได้กลับมาก็ขอให้เอากับคนๆนี้ ทั้งนี้ข้าพเจ้าก็ถูกต้มเหมือนกัน เพราะเท่าที่ทรายเรืองมาแล้วเขาว่าเมืองปอร์ตเสดและอเล็กซานเดรียนี้แขกอียิปต์ต้มคนโดยสารที่ผ่านมาเสมอ ผู้นำทางได้พาข้าพเจ้าไปโรงเต้นรำหรูแห่งหนึ่งอยู่ชายทะเลเรียกว่า Pavilion Blue แล้วพาไปดู "ระบำเปลื้องกาย" ที่ๆ พิเศษมีผู้หญิงเปลื้องกายออกมาเต้นรำแบบอียิปต์ และไปดูของแปลกอีกหลายอย่างสนุกสนานดี ยังเอิญเคราะห์ดีของข้าพเจ้าด้วย วันนั้นทั้งเมืองตบแต่งไฟฟ้าสว่างไสวไปหมดคล้ายกับงานเฉลิมของเรา ทั้งนี้เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จกลับเข้ากรุงไคโร เป็นพิธีทุกข์ที่ต้องจุดไฟเฉลิมส่งพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสด็จมาตากอากาศหน้าร้อนที่เมืองนี้ ชาวอียิปต์บ่นให้ฟังว่าเมืองเขาเก็บภาษีแพงมากแล้วก็ดูซิ เอาเงินที่เก็บไปนั้นมาตบแต่งไฟเพื่อส่งพระเจ้าแผ่นดินเข้ากรุงไม่เห็นเป็นประโยชน์อะไรเลย

ผู้หญิงอียิปต์นี่เคยได้มีคำบอกเล่าว่าสวยมาก สีเนื้อเป็นสีทอง ๆลๆ ได้มาเห็นด้วยตนเองก็ลงความเห็นว่าไม่เลว เสียอย่างเดียวที่เธอใส่ผ้าม่งบาง ๆ ปิดหน้าเสียครึ่งหน้า คือตั้งแต่ใต้นัยตาลงมา โดยมากผู้หญิงสาวปิดหน้าอย่างนี้ทุกคน เขาว่าเป็นธรรมเนียมของเขาว่าหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานต้องปิดหน้าอย่างนี้ เขายิ่งปิดเรายิ่งอยากดู เดินไปตามถนนก็เจอแต่หญิงปิดหน้า

วันที่สามเช้าเราก็ออกเที่ยวดูเมืองต่อไปอีก ดูร้านขายของ ไปดูหมอดู ดูร้านขายของโบราณและสถานที่ต่าง ๆ เสด็จในกรมทรงซื้อบุหรี่มากมายถ่ายกอง ตอนบ่ายเรือออก

๑๑๔. เนเบิลส์ ปอมเปอี และเยนัว

วันที่ ๑๑ เช้าเรือถึงเมืองเนเบิลส์ในประเทศอิตาลี มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง

และเจ้าคุณอภิบาล ฯ ราชทูตที่กรุงโรมและคุณหญิงรนมารับเสด็จ ที่เรือพร้อมทั้งกรสุลของเรา (ชาวอิตาเลียน) ด้วย ตอนเรือจะเทียบท่ามองลงไปเห็นรถยนต์เก๋งสวย ๆ จอดอยู่ ๒—๓ คัน มีผู้คนแต่งตัวเรียบร้อยใส่หมวกสูง มีคนแต่งยูนิฟอร์มต่าง ๆ อีกหลายคน กันกไดทันทีว่ามีหน้าที่อกแล้ว พอเรือจอดบุคคลเหล่านั้นขึ้นมาบนเรือ ข้าพเจ้าก็ได้แนะนำตนเองแล้วพาไปนั่งคอยในห้องรับแขก แล้วเชิญเสด็จในกรมออกมาแนะนำให้รู้จักผู้ที่มารับเหล่านั้น เมื่อได้ปราศัยกันพอสมควรแล้วนายทหารของรัฐบาลเมืองได้กราบทูลว่าได้ส่งรถเก๋งใหญ่สองคันมาไว้สำหรับทรงใช้

ก่อนถึงเนเปิลส์เรือผ่านช่องแคบเมซินา คือระหว่างประเทศอิตาลีและเกาะซิซิลี ตอนผ่านช่องแคบซึ่งมีระยะกว้างเพียงสองไมล์นั้นกัปตันของข้าพเจ้าว่าถ้าผ่านเวลากลางคืนลำบากมาก เพราะน้ำเชี่ยวและมีเรือเล็กข้ามไปข้ามมาอยู่เสมอ

เนเปิลส์เป็นเมืองท่าเรือใหญ่ เมืองอุตสาหกรรม เมืองเก่าแก่และสำคัญในประวัติศาสตร์ของอิตาลีเมืองหนึ่ง มีภูเขาไฟใกล้ๆ อยู่ลูกหนึ่งเรียก Versuvius กลางวันเห็นควันขึ้นเป็นกลุ่ม ๆ ตลอดวัน กลางคืนเห็นไฟขึ้นเป็นฝอย ๆ เห็นใหม่ ๆ ชักตกใจกลัวมันจะระเบิด แต่เมื่อทราบว่ามันเป็นอยู่อย่างนี้หลายร้อยปีมาแล้วก็ค่อยสบายใจขึ้น

เราตั้งต้นเที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ คือ ๑. ไปดูเมืองร้างชื่อ Pompeii ระยะทางประมาณ ๑๕ ไมล์ คือโดยรถยนต์ราวครึ่งชั่วโมงจากเนเปิลส์ ถนนดีมาก พึ่งทำขึ้นใหม่เป็นถนนคอนกรีตมีขนาดกว้างให้รถเดินได้หลายแถว ประวัติของเมือง Pompeii นี้มีอยู่ว่า เมื่อพันแปดร้อยกว่าปีมาแล้ว เมืองนี้เป็นเมืองท่าใหญ่โต ในสมัยนั้นเป็นเมืองที่ศิวิลัยซ์มาก แล้วภูเขาไฟ Versuvius ระเบิดทับเมืองทั้งเมือง คนตายมากมาย เมื่อระเบิดทับแล้วไม่เห็นเมืองเลย ต่อมานักประวัติศาสตร์ว่า ในพงษาวดารมีเมืองสำคัญอยู่ตรงนั้นเมื่อหนึ่งชื่อ Pompeii ถูกภูเขาไฟระเบิดทับ เขาตั้งต้นขุดดูก็พบเมืองจริง ๆ พังบ้างปิดหมดแต่ก็ยังเป็นโครงรูปถนนบ้านเรือนตึกใหญ่ ๆ การดูเมืองนี้ความที่ใหญ่โตมากในกรมและท่านหญิงต้องเสด็จขึ้นแคร่หามจึงจะได้ดูตลอด เพราะถนนหนทางมีมากสายและยาวๆทั้งสิ้น จะเห็นได้ทีเดียวว่าเมื่อสมัยสองพันปีมาแล้วเขาก็ศิวิลัยซ์ไม่ใช่เล่น ถนนต่าง ๆ เป็นถนนหินทั้งสิ้น ไม่กว้างนัก และมีบ่อน้ำสำหรับประชาชนตามข้างถนนเป็นระยะๆ สำหรับ

บ้านผู้มั่งคั่งนั้นใหญ่โตมาก มีสวนภายในบ้าน มีสระอาบน้ำ มีห้องต่างๆมากมาย ประดับประดาด้วยหินสีต่างๆสวยงาม มีโขลงวัว มีนกสาวรีย์ ยิ่งไปกว่านั้นผู้นำทางของเรายังได้ชี้แจงเพิ่มเติมอีกว่าโรงผู้หญิงคนชั่วก็มี เพราะมีป้ายของสามกติดอยู่ข้างถนนชี้ทางให้ไปทางนั้น นับว่าพลเมืองเมืองนี้เมื่อยังเป็นเมืองอยู่มีประมาณ๒หมื่นคน เมื่อคราบ้านเมืองร้างตลอดแล้วก็ได้เข้าไปดูในมิวเซียมเห็นคนสัตว์ต่างๆนอนตายเมื่อภูเขาไฟระเบิดแต่หินจับจนเป็นหินทั้งนั้น คนกำลังนอนอยู่ทีเดียว เพราะหินร้อนของภูเขาไฟคงมาจับตัวในขณะไม่รู้ตัว

เราไปรับประทานอาหารกลางวันที่โฮเต็ลใหญ่อยู่ถนนชายทะเล และอยู่กลางเมือง อาหารประจำชาติของชาวอิตาเลียนนั้นคือมักกะโรนี เหมือนกับเรารับประทานข้าว สำหรับมักกะโรนีนั้นเมื่อต้มเข้าแล้วก็คงเหมือนกันทุกแห่ง แต่ของอร่อยนั้นคือซอสหน้าต่างๆที่ใส่ในมักกะโรนี รสชาติความอร่อยอยู่ที่ซอสนี้ แล้วก็โรยเนยแข็งด้วย เราได้รับประทานอาหารนี้โอชารสมาก

ตอนบ่ายไปดูที่ภูเขาไฟพบใหม่เรียกว่า Salfa terra อยู่ไม่ห่างจากเนเปิลส์มากนัก ไปโดยรถยนต์ไม่นานนักถึง เวลาเดินไปยังพื้นแผ่นดินที่เป็นภูเขาไฟนั้นใจชักไม่ค่อยดีเพราะรู้สึกทีเดียวว่าข้างใต้กลวงและเดือดพล่านๆอยู่ แต่เมื่อคนอื่นเขาเดินกันไปได้นับยี่สิบๆคนมา ก็เห็นจะไม่เป็นอะไร เราได้เดินไปดูถึงปากภูเขาไฟและเห็นกำลังเดือดทีเดียว ตอนเย็นขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวในเมืองดูสถานที่ต่างๆโดยตลอด

อันที่จริงเมืองเนเปิลส์นี้ไม่เลว ใหญ่โตตึกตึกรื้นและสวยงามพอใช้ มีพลเมืองราวแปดแสนคน เขาว่าตั้งแต่มุสโสลินีเข้ามาเผด็จการบ้านเมืองสะอาดและเจริญขึ้น

กลางคืนวันนี้เมื่อเสร็จในการมและท่านหญิงเข้าห้องบรรทม แล้วพวกเรา คือเจ้าคุณอภิบาล ฯ และคุณหญิงรื่น เจ้าคุณสรรพกิจ ฯ และบรูนา ข้าพเจ้า และรินา (น้องสาวบรูนา) ซึ่งมารับพี่สาวที่เมืองนี้ได้ไปเที่ยวด้วยกัน ไปเดินรำคาญเสียนานที่ต่าง ๆ อยู่ด้วยกันนั่นเอง รินาเป็นผู้หญิงอิตาเลียนที่สวยมาก เสียแต่พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ พูดได้แต่ภาษาอิตาเลียนและภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นน้อย เลยทำให้หมดสนุกไปหน่อย บรูนาอยากให้ข้าพเจ้าชอบรินามาก ๆ จะได้แต่งงานกับเขาแล้วพามาเมืองไทย ด้วยบรูนาจะได้ไม่หงอยในภายหน้า

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๒ เช้าก็ได้ไปเที่ยวในเมืองอีกครั้งหนึ่ง ตอนบ่ายเรือออก เจ้าคุณอภิบาล ฯ และคุณหญิงตามเสด็จไปในเรือเพื่อไปส่งเยนัว คืนวันนั้นข้าพเจ้าได้แสดงความกล้าหาญเข้าเล่นโปเกอร์กับพวกขาใหญ่ ๆ แต่เล่นอย่างระวังที่สุด ผลที่สุดก็คงเสียไปเล็กน้อย

พลเมืองชาวอิตาเลียนคิดเฉลี่ยโดยทั่วๆไปรูปร่างไม่สู้ใหญ่โตนัก และผิวเนื้อค่อนข้างคล้ำ เพราะอยู่ในประเทศที่ไม่หนาวจัดทีเดียว และมีแดดมาก สำหรับผู้หญิงเวลาสาวๆค่อนข้างสวย แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ทราบพอแก่ตัวลงมักจะอ้วนและมักจะมีหนวด ชาวอิตาเลียนชอบรับประทานของรสจัดและมีกลิ่นเหม็น เช่นกะเทียมและหัวหอมเป็นต้น

เครื่องแบบของทางราชการอิตาเลียน เช่นทหารเหล่าต่าง ๆ ศุลการักษ์เจ้าหน้าที่อื่น ๆ โดยมากค่อนข้างสวย ดูคล้าย ๆ เครื่องแบบเสือป่าของเราในสมัยพระมงกุฎเกล้า ฯ ดูเจริญตาดี

วันที่ ๑๓ เช้า เรือถึงเยนัว มีถึงสุลสยามซึ่งเป็นชาวอิตาเลียน และหลานสาวมารับที่เรือนำช่อดอกไม้มาถวายท่านหญิง ครั้นแล้วก็เชิญไปรับประทานอาหารกลางวันที่ Porto Fine อยู่บนเขาชายทะเลห่างจากเยนัวหลายกิโลเมตร เมื่อรับประทานเสร็จแล้วได้ถ่ายรูปหมู่ไว้เป็นที่ระลึก ตอนบ่ายได้ไปดูสถานที่สำคัญและสวยงามของเมืองเยนัวหลายแห่ง แต่ที่น่าดูมากก็คือสถานที่ฝังศพและเผาศพ ซึ่งเป็นสถานที่ใหญ่โตมาก ทำเป็นที่คล้าย ๆ กับเป็นสวนยางตอน ยางตอนเป็นอาคารใหญ่มีบันไดหินอ่อนขึ้นไปสูง ใต้บันไดแต่ละคันนั้นเป็นที่ไว้ศพทั้งสิ้น มีชื่อติดอยู่ที่พนักข้าง ๆ นัยว่าใต้บันไดหินอ่อนนี้เขาเก็บค่าฝังศพแพงมาก สถานที่นี้เป็นสถานที่สวยงาม และมีชื่อเสียง เขาว่ากันว่าผู้ที่ผ่านมาเมืองเยนัวถ้าผู้ใดไม่ได้มาชมสถานที่นี้ก็เหมือนกับว่ายังไม่เคยมาเมืองเยนัว สำหรับที่เผาศพทำเป็นเตามีทั้งใช้ไฟฟ้าและไฟแก๊สถ้าเปิดไฟอย่างแรงแล้วพริบเดียวก็ไหม้หมด แต่ถ้าต้องการเก็บกระดูกไว้เขาก็เปิดไฟอย่างอ่อน เผาไปจนเหลือแต่กระดูก เมื่อได้ชมที่นี่เสร็จแล้วตอนเย็นกงสุลเชิญไปรับประทานน้ำชาที่บ้านเขาซึ่งค่อนข้างใหญ่ อยู่บนเนินเขา ออกนอกเมืองไปหน่อยหนึ่ง เขารับรองเต็มที่ มีหลานสาวสองคนหน้าตาสวยทั้งคู่

กลางคืนเมื่อเสร็จในกรมและท่านหญิงเข้าบรรทมแล้วพวกเรา คือเจ้าคุณ

และคุณหญิงอภิบาลฯ เจ้าคุณสรรพกิจ ยรุนา และข้าพเจ้าก็ออกเที่ยวดูเมือง และไปเต้นรำกันอีกอย่างสนุก

เมืองเยนวันเป็นเมืองใหญ่และเป็นเมืองท่าสำคัญของอีตาลี เป็นเมืองอุตสาหกรรม และเป็นเมืองเก่าแก่ มีความสำคัญในประวัติศาสตร์เหมือนกัน

วันที่ ๑๔ ตุลาคม เช้าออกไปเที่ยวในเมืองอีก ตอนบ่ายเรือออก กลางคืนวันนั้นจัดแจงเตรียมเข้าของ ฯลฯ เพราะรุ่งขึ้นจะถึงมาเซลส์แล้ว

ตอนถึงเมืองเยนวันรู้สึกว่าเสด็จในกรมทรงพอพระทัยในการปฏิบัติหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นอันมาก ที่ข้าพเจ้าทราบดังนี้เพราะคนใช้หญิงได้มาเล่าให้ฟังว่า ท่านได้รับสั่งชมเชยลับหลังข้าพเจ้ามากมายต่อท่านหญิงว่าคล่องและดีต่างๆ

๑๑๕. ถึงประเทศฝรั่งเศส

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๗๓ เรือถึงมาเซลส์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองกงสุลสยาม (ชาวฝรั่งเศส) และหลวงประเสริฐไมตรี จากสถานทูตปารีสมารับ ข้าพเจ้าต้องเหน็ดเหนื่อยตามเคย คือต้องรับแขก นอกจากนั้นต้องจัดเรื่องรางวัลคนรับใช้ในเรือ เรื่องหีบและกระเป๋า การตรวจของและขนของ และเงิน ฯลฯ เรื่องการให้รางวัลคนรับใช้ในเรือนี้หนักใจข้าพเจ้ามาก สำหรับตัวข้าพเจ้าเองไม่เป็นปัญหาประการใด คือให้คนรับใช้ห้องนอนและห้องอาหารคนละปอนด์พอแล้ว ส่วนคนอื่น ๆ เช่น คนประจำยาร์ คนขัดรองเท้า คนประจำห้องน้ำเหล่านี้ก็ลดลงมาตามส่วน แต่สำหรับเสด็จในกรมท่านได้เสด็จไปอย่างเจ้านาย การรางวัลก็ต้องสูงขึ้นเพื่อให้สมพระเกียรติ แต่จะรางวัลเพียงใดจึงจะเหมาะสมนี้เป็นเรื่องพิจารณายาก ถ้าให้น้อยไปเขาก็ดูถูกเจ้านายไทย ครั้นจะให้มากไปก็เป็นการเกินควร นอกจากนั้นสำหรับเสด็จในกรมแล้วยังควรต้องรางวัลพวกเจ้าหน้าที่ชั้นหัวหน้าอีกด้วย

เมื่อขึ้นบกแล้วได้ไปพักที่ Hotel de Noailles หนึ่งวัน เมืองมาเซลส์นี้ข้าพเจ้าเคยผ่านมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ จึงรู้จักเมืองอยู่บ้าง บ่ายวันนั้นก็ได้เที่ยวชมเมืองกันโดยตลอด ไปดูร้านขายของต่างๆ และได้ขึ้นรถยนต์ไปชมโบสถ์ (Notre Dame) บนภูเขาสูงด้วย ซึ่งเป็นที่สำคัญแห่งหนึ่ง ใครมาเมืองนี้ต้องไปชมที่นั่น

ระหว่างเดินทางมาในเรือ กัปตันได้เชิญเสด็จในกรม ท่านหญิง และข้าพเจ้า

ไปรับประทานน้ำชายน Rridge Deck ครั้งหนึ่ง และได้พาดูกิจการของการเดินเรือต่าง ๆ เช่นการแผนที่ การสั่งงาน การถือท้ายเรือ ฯลฯ ส่วน Activities ในเรือมีหลายครั้ง เช่นคืนหนึ่งมีงานเรียกว่า "วันคนจน" (Poor Man's Party) คนโดยสารแต่งตัวกันเป็นคนจนทั้งนั้น ใครแต่งเป็นคนจนได้แปลกมากกว่าก็ได้รับรางวัล คืนวันนั้นสนุกดี มีคนแต่งเป็นคนขอทาน แขกยาม และคนจนประเภทต่าง ๆ ขบขันดี บางคนแต่งเสียจนเราจำแทบไม่ได้ ข้าพเจ้าแต่งเป็นชาวนาไทยโดยเสด็จในกรมให้ยืมผ้าลายของท่านมาให้แต่งคำวันนั้นในห้องรับประทานอาหารก็ใช้เทียนไขแทนไฟฟ้า ผ้าปูโต๊ะก็ใช้อย่างคนจนใช้ คือ ขาด ๆ วิ่น ๆ ปานและซ้อนซ่อมก็ใช้ของเก่า ๆ ย้อยเดินโต๊ะแต่งตัวอย่างโรงกินข้าวสำหรับคนจน แสดงให้เห็นว่าพวกอเมริกันชอบเล่นของแปลก ๆ อีกคราวหนึ่งมี Fancy Dress Ball วันนี้ตรงกันข้ามแต่งตัวกันสวย ๆ ข้าพเจ้าได้แต่งตัวอย่างสุภาพบุรุษไทย คือ นุ่งผ้าม่วง สวมถุงเท้ารองเท้าเต้นที

วันที่ ๑๖ เช้า ออกจากมาเซลส์โดยรถไฟ คำวันนั้นถึงกรุงปารีส มีเจ้าคุณวิชิตวงศ์ฯ อัครราชทูต และข้าราชการสถานทูต และนักเรียนมารับกันมาก ครั้นแล้วก็ได้ไปพักที่สถานทูต ซึ่งตั้งอยู่ที่ 8 Rue Greuze ข้าพเจ้าคิดใจมากที่ได้กลับมาเห็นกรุงปารีสอีก เพราะเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้มาพักเที่ยวอยู่เดือนเศษรู้สึกว่าเป็นเมืองที่สวยงามและสนุกสนานมาก

ระหว่างวันที่ ๑๗ ถึง ๒๑ ตุลาคม นอกจากตามเสด็จเที่ยวดูบ้านเมืองแล้วก็มีการซื้อเข้าของ จัดการเรื่องเงินทอง ไปหาแพทย์ผู้วิเศษ (Dr. Lemaitre) นายแพทย์เยอร์หนึ่งในกรุงปารีสในเรื่องโรคคอ เพื่อตรวจดูพระศอเสด็จในกรมนับว่าเป็นธุระหนักประจำวันอยู่ทุกวันตั้งแต่เช้าจนเย็น ข้าพเจ้าไม่ได้มีเวลาว่าง และไม่ได้ออกไปเที่ยวไหนส่วนตัวเลย

๑๑๖. ไปประเทศอังกฤษ

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๔๗๓ เช้า ออกเดินทางจากกรุงปารีสไปกรุงลอนดอนโดยรถไฟสาย Golden Arrow รถไฟสายนี้เร็วและให้ความสะดวกมาก เช่นเวลาเปลี่ยนจากรถไฟไปลงเรือข้ามแชแนลที่คาเลส์ หรือขึ้นจากเรือไปขึ้นรถที่โดเวอร์อีกนั้น รถไฟเทียบที่ท่าเรือทีเดียว คือลงจากรถไฟเดินไปไม่กี่ก้าวก็ถึงเรือ ขึ้นจากเรือเดินอีกไม่กี่ก้าว

เดินทางจากประเทศฝรั่งเศสไปประเทศสเปญ
โดยรถยนต์ ถ่ายกับหลวงวิสูตรวิรัชชเทศ
พ.ศ. ๒๔๗๔

กขึ้นรถไฟ เรือกว่งเร็วมาก ในเรื่องตรวจของ ๆ เจ้าพนักงานภาษีก็ได้รับความสะดวก คือยอมให้ขนของไปได้ก่อน แล้วไปตรวจบนรถไฟ โดยมีเจ้าหน้าที่ของรถไฟมารับกุญแจหีบจากเรา เจ้าหน้าที่ของรถไฟนี้เขาต้องเลือกคนที่ไว้วางใจได้อย่างดี เพราะเอากุญแจไปเปิดหีบของเรา จะหยิบอะไรไปบ้างก็ได้ เราก็ไว้ใจเขามาก สำหรับค่าโดยสารรถไฟสายนี้ค่อนข้างแพงมาก แพงกว่าไปเรอบนี้เสียอีก เย็นวันนั้นถึงกรุงลอนดอนมีหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ อัครราชทูต ข้าราชการสถานทูต และนักเรียนมารับเสด็จกันมาก ได้ไปพักที่แพเลซโฮเต็ลซึ่งอยู่ตรงกับไฮด์ปาร์ก ระยะทางจากกรุงปารีสไปกรุงลอนดอนโดยทางสายนี้ประมาณ ๒๗๕ ไมล์ คือลงเรือที่คาเลส์ไปขึ้นที่โดเวอร์

ระหว่างพักอยู่ลอนดอนตั้งแต่วันที่ ๒๓ ตุลาคม ถึงวันที่ ๒๘ ไม่ได้มีเวลาส่วนตัวเลย ต้องตามเสด็จและอยู่รับใช้ตลอดวันจนถึงเวลานอน นอกจากเสด็จดูบ้านเมืองแล้วก็ทรงซื้อของ ไปหาแพทย์ทำฟัน และแพทย์วิเศษ (Sir St. Claire Thompson) ตรวจพระคอ ข้าพเจ้าต้องตามเสด็จทุกแห่ง และยังต้องจัดเรื่องเงินทองและเรื่องอื่น ๆ อีก ทางสถานทูตได้มอบให้หลวงสวัสดิ์ เลขานุการโทมารับใช้ แต่ท่านไม่สนิทด้วย ทุกสิ่งทุกอย่างโปรดให้ข้าพเจ้าทำ ระหว่างพักอยู่ลอนดอนนี้ได้มีโอกาสพบกับเจ้าคุณรามฯ ประจวบและรุจิราครั้งหนึ่ง อันที่จริงบ้านที่พักก็อยู่ไม่ไกลจากโฮเต็ลนัก แต่ไม่ค่อยมีเวลา

Prince George พระราชโอรสคนเล็กของพระเจ้าแผ่นดินได้ส่งการ์ดมาเชิญไปในงานเต้นรำวันหนึ่ง แต่เราไม่ได้ไป เสด็จในกรมและท่านหญิงได้เสด็จถ่ายรูป นอกจากนั้นก็ได้รับหนังสือเชื้อเชิญจากห้างร้านต่างๆให้ไปชมและซื้อของหลายสิบแห่ง

การที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสตามเสด็จครั้งนี้ รู้สึกว่าได้สนิทสนมกับเสด็จในกรมพระนิพนธ์ร่วมเป็นอันมาก เมื่ออยู่กรุงเทพฯก่อนออกเดินทางมานี้ คนโดยมากก็รู้สึกว่าข้าพเจ้าเป็นคนโปรดของท่านอยู่แล้ว แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าท่านเริ่มโปรดปรานข้าพเจ้ามากเมื่อตอนเดินทางมาด้วยกันนี้ เช่นเวลาเดินทางมาในเรือ ท่านได้ปรารภเรื่องสำคัญของท่านทั้งส่วนตัวและราชการให้ฟังอย่างไว้วางใจหลายเรื่อง และวันหนึ่งเวลาที่เราเดินอยู่ตามถนนในกรุงลอนดอนนี้ ท่านยังรับสั่งอีกว่า “เราจะต้องหาโอกาสมาอีกให้ได้ทุกๆ ๕ ปี แล้วแกจะต้องมากับฉันอีก”

กรุงลอนดอนนี้ข้าพเจ้าเคยมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้มาพักอยู่ ๒–๓ อาทิตย์ มาคราวนี้ก็ไม่ค่อยมีอะไรเปลี่ยนแปลงนัก กลางคืนทุกๆคืน หรือวันอาทิตย์ก็ยังเงียบตามเคย แต่กรุงนี้เป็นกรุงที่ใหญ่โตมาก ผู้คนเป็นระเบียบเรียบร้อย สถานที่สำคัญมีหลายแห่ง เช่น Buckingham Palace, House of Parliament, Westminster Abbey, Piccadilly Circus, Trafalgar Square เป็นต้น ถนนในกรุงนี้สำหรับคนไม่ชำนาญแล้วหลงเก่งเพราะคดไปคดมา รถ Taxi ที่นี่ก็ไม่เปลี่ยนแปลง คงใช้รูปสมัยโบราณ แม้จะเป็นรถที่พึ่งสร้างขึ้นใหม่ก็ทำรูปร่างอย่างโบราณนั่นเอง รู้สึกว่าอังกฤษนี้ Conservative มากในทุกๆอย่าง สำหรับรถใต้ดินถ้าคนไม่รู้จักทางแล้วจะไปไหนเป็นต้องหลงทางแน่

ระหว่างพักอยู่กรุงลอนดอน ๖ วันเต็มๆนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้มีโอกาศชลีกตัวไปไหนเลย นอกจากสองครั้ง ๆ หนึ่งไปเยี่ยมเจ้าคุณรามฯ และประจวบราวหนึ่งชั่วโมงอีกครั้งหนึ่งทูลลาไปดู Automobile Show ซึ่งอยากดูเหลือเกินอีกราวหนึ่งชั่วโมง นอกจากนั้นต้องประจำอยู่กับท่านทูตกลางวันกลางคืน วันหนึ่งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากรได้จัดให้มีการเลี้ยงน้ำชาที่สถานทูต โดยเชิญนักเรียนไทยและผู้ที่คุ้นเคยกับเมืองไทยมาร่วมงาน

๑๑๗. กลับไปพักที่กรุงปารีส

วันที่ ๒๐ เดินทางกลับปารีสโดยรถสาย Golden Arrow อีก ถึงปารีสเย็นวันนั้น ไปพักที่สถานทูต ตลอดเวลาที่ทรงพักอยู่สถานทูตนั้นทรงออกค่าอาหารให้ทั้งสิ้นซึ่งข้าพเจ้าเป็นคนจ่ายเงิน

กรุงปารีสนี้มีคนยกย่องว่าเป็นกรุงที่สวยงามและสนุกสนานมาก ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้ว แม่น้ำ Seine ผ่านกลางเมือง มีสะพานงาม ๆ ข้ามหลายสะพาน ถนนหลายสายเป็นถนนกว้างใหญ่มีต้นไม้สองข้างทาง ที่งามมากก็คือถนน Champs Elysees จาก Are de Triomphe ไป Place de la Concorde มีโฮเต็ล โรงเต้นรำ โรงภาพยนต์ ร้านขายของ Cafe ฯลฯ สองข้างทาง ทางเดินเท้ากว้างมาก หน้า Cafe มักจะตั้งโต๊ะเก้าอี้ตามทางเดินเท้า มีคนแต่งตัวสวย ๆ มานั่งดื่มเหล้าและกาแฟเต็ม ๆ อยู่เสมอ อากาศที่ปารีสนี้ค่อนข้างสะบายมาก ครึ้ม ๆ ตลอดเวลา แดดไม่เคย

จัด สถานทูตไทยตั้งอยู่ใกล้กับ Place de Trocadero ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ถนนอกสายหนึ่งซึ่งเราไปเสมอก็คือ Grande Boulevard จาก Madeleine ไป Opera House ซึ่งมีร้านขายของมาก ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งก็คือ Tour Eiffel ซึ่งเป็นโครงเสาเหล็กตั้งขึ้นไปสูงมาก ข้าพเจ้าได้เคยขึ้นไปจนถึงยอด มองดูกรุงปารีสทั้งกรุงงามมาก ส่วนสถานที่สนุกก็มีอยู่ทั่วกรุงปารีส แต่ที่มีโรงเต้นรำและโรงมหรสพมาก มีอยู่สองตำบล คือ Montmartre และ Montparnasse ตำบลหลังนี้เพิ่งมีชื่อเสียงขึ้น แต่ก่อนก็มีแต่ Montmarte

ข้าพเจ้าได้ตั้งต้นเรียนภาษาฝรั่งเศส โดยว่างครูมาสอนพิเศษ อันที่จริงภาษาฝรั่งเศสนี้ได้เคยเรียนมามากแล้วเมื่อครั้งเป็นนักเรียน แต่ลืมไปเสียบ้าง และไม่เคยพูดหรือฟังเขาพูดเร็ว ๆ ไม่ค่อยเข้าใจ แต่ถ้าอ่านหนังสือก็พอเข้าใจได้ดี

พฤศจิกายน ๒๔๗๓ (อายุได้ ๒๖ ปี ๖ เดือนเศษ) ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์โท โดยที่ตำแหน่งและเงินเดือนอย่างนี้แล้ว ในเดือนนี้สถานทูตไทย เสด็จในกรมทรงเลี้ยงน้ำชาข้าราชการและนักเรียนไทยในกรุงปารีส เพื่อทำความรู้จักและคุ้นเคยวันหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าต้องเป็นผู้จัดงานนี้ขึ้น

นายแพทย์ได้ทำการตรวจพระศอและแนะนำว่าควรได้ทำการผ่าตัด เพื่อเอาเนื้อร้ายออกให้หมดก่อน แล้วต่อจากนั้นก็ให้ฉายเอกซเรย์อีกประมาณ ๒๐ ครั้ง เข้าใจว่าอาจหายขาดได้ เสด็จในกรมทรงเห็นชอบด้วยจึงได้กำหนดวันไปอยู่โรงพยาบาลและทำการผ่าตัดนี้ เมื่อถึงวันผ่าตัดข้าพเจ้าได้ไปยืนอยู่หน้าห้องทำการผ่าตัด ได้กลิ่นยาสลบออกมาทางรูกุญแจ ดูเหมือนข้าพเจ้าจะสลบไปก่อนเสด็จในกรม คือรู้สึกมึนเวียนคลื่นไส้ ต้องวิ่งไปแอบนอนที่ห้องว่างแห่งหนึ่ง เหงื่อออกโทรม มองดูในกระจกหน้าข้าพเจ้าซีดและเย็นสะเทียวทีเดียว ต้องนอนพักอยู่สักครู่ใหญ่ ๆ จึงได้ค่อยยังชั่วขึ้น

ข้าพเจ้าพึงจะได้รู้สึกถึงความสำคัญของคอในร่างกายของคน คือเป็นที่เล็กแต่มีส่วนสำคัญของชีวิตเดินผ่าน เช่นช่องหายใจ ช่องอาหาร เส้นประสาท เกี่ยวกับสมอง ฯลฯ นายแพทย์ที่ต้องทำการผ่าตัดคอใครแล้วต้องเก่งจริง ถ้ามิฉะนั้นไปตัดอะไรเข้าสักเส้นหนึ่งก็ถ้าจะตายเลย เสด็จในกรมทำการผ่าตัดแล้วได้พักอยู่โรงพยา

ยาลนั้นประมาณ ๒๐ กว่าวัน ซึ่งข้าพเจ้าต้องไปประจำอยู่ตั้งแต่เช้าจนค่ำทุกวัน พอแผลหายสนิทก็เสด็จกลับไปพักที่สถานทูต

ระหว่างต่อไปนี้ รู้สึกว่าท้องยังว่างขึ้นมาก จึงโปรดเสด็จเสวยอาหารกลางวันข้างนอก คือในปารีสมีร้านขายอาหารต่างๆมากมาย ร้านหนึ่งก็มีอาหารพิเศษของเขาอย่างหนึ่ง เช่น ร้านหนึ่งมีอาหารพิเศษสำหรับอาหารทะเล คือ ปลา หอย กุ้ง ปู ฯลฯ อีกร้านหนึ่งมีอาหารพิเศษฉะเพาะเป็ด อีกร้านหนึ่งลูกหมู อีกร้านหนึ่งไก่ อีกร้านหนึ่งไข่ อีกร้านหนึ่งเครื่องแป้งต่างๆ ฯลฯ เป็นต้น แต่ละแห่งเขาก็ปรุงอาหารพิเศษของเขานี้อร่อยจริงๆเสียด้วย เราเที่ยวไปรับประทานอาหารพิเศษของร้านต่าง ๆ เหล่านี้ทุกวัน ร้านต่างๆเหล่านี้มีหลายสิบร้าน

มีสิ่งที่แปลกอยู่ในประเทศฝรั่งเศสอย่างหนึ่ง คือ ในร้านรับประทานอาหารเขาไม่มีน้ำเปล่าให้รับประทาน เขาให้ซื้อเหล้า wine รับประทานแทนน้ำ ผู้ที่ไม่ชอบ wine อยากรับประทานน้ำก็ต้องรับประทานน้ำแร่ซึ่งมีราคาขวดละ ๒ แฟรงค์ แต่รสชาติของน้ำแร่บางชะนิดก็ดูเหมือนจะไม่ผิดกับน้ำเปล่านั่นเอง นอกจากจะมีสิ่งอะไรในน้ำทำให้ร่างกายของเราดีขึ้นอย่างไรนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ

ในระหว่างนี้พระองค์เจ้าอาทิตย์ได้เสด็จออกไปรักษาพระองค์ในยุโรป และได้ไปพบกันที่กรุงปารีส ค่ำวันหนึ่งข้าพเจ้าได้เชิญท่านไปรับประทานอาหารที่สถานทหารแห่งหนึ่งพร้อมทั้งคุณกอยแก้ว สถานที่ชื่อร้านเบ็นรัสเซียน และมีอาหารรัสเซียน มีคนตรีและระบำรัสเซียน ที่นี่มีไข่ปลา (คาวิอาร์) อร่อยมาก ไข่ปลานี้นิยมกันว่าเป็นอาหารที่หรูและราคาค่อนข้างแพง รับประทานเสร็จคุณชายเรต์สักครู่ใหญ่ ๆ ก็เสด็จกลับ เพราะหมอห้ามมิให้ท่านนอนดึก

เจ้าคุณวิชิตวงศ์ มีบุตรคนหนึ่งชื่อกมลา เป็นเด็กน่ารักมาก Poppular กับนักเรียนไทยและฝรั่ง ไปอยู่ประจำกับครอบครัวและเรียนหนังสือที่แวร์ซาย แต่ก็ได้กลับมาสถานทูตเสมอ ที่น่าเอ็นดูอีกคนหนึ่งก็คือ ม.ร.ว. จันทรัต เทวกุล ธิดากรมหมื่นเทวงศ์วโรทัย ซึ่งเป็นหลานท่านหญิงอัษรสมาน เรียนหนังสืออยู่ในปารีส มาเฝ้าเสด็จในกรมและท่านหญิงเสมอ รู้สึกว่าเป็นผู้หญิงที่ดีมาก ออนโยนและเรียบร้อย

ตัวข้าพเจ้าต้องรัยใช้อยู่ตลอดเวลา ไม่ค่อยมีเวลาส่วนตัวเลยตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ การมาพักอยู่ที่ปารีสนี่จะมีเวลาส่วนตัวก็เวลาเสด็จเข้ายรรทมแล้วราว ๔ ทุ่มเศษ ตอนนี้ก็ได้มีโอกาศออกไปเที่ยวเต้นรำ และไปสถานคายาเรศต่าง ๆ บ้างยางคืนบ้างคืนเจ้าคุณวิชิตวงศ์ฯ ชวนไปเดินเล่น ออกจากสถานทูตไปทางถนน Champs Elysees แล้วมักจะเข้าไปเล่น Midget Golf ในที่ต่าง ๆ คือในสมัยนี้กำลังนิยมกอล์ฟเล็กนี้ มีที่ไปเล่นหลายสิบแห่ง ที่เราไปเล่นโดยมากอยู่ในอาคารใหญ่ ๆ อยู่ชั้นล่าง เขาทำสวยมาก มี ๑๘ หลุม มีข้ามลำธารเล็ก ข้ามสะพาน ข้ามทางวิ่งรถ ฯลฯ แล้วมีคนเก็บลูกเป็นผู้หญิงสวยๆ แล้วแต่เราจะเลือก เล่นเสร็จแล้วเราก็นั่งคุยกันพลาง รับประทานอะไรบ้างเล็กน้อย ประมาณสองยามหรือหนึ่งก็เดินกลับสถานทูต สะบายใจดีเหมือนกัน

ธันวาคม ๒๔๗๓ ได้เลื่อนเงินเดือนรอบปี ๒๐ บาท เป็นเดือนละ ๔๒๐ บาท

ได้มีโอกาศไปรู้จักกับผู้หญิงสาวอเมริกันคนหนึ่ง น่ารักมาก ชื่อ "จัสติน" เป็นชาวบอสตันจากครอบครัวผู้ดี บิดามารดาส่งมาเรียนหนังสือที่ปารีส เราได้เป็นเพื่อนที่ดีกันมาก ได้หาโอกาศไปเที่ยวด้วยกันเสมอ เวลาที่ไปไหนด้วยกันเราได้มาตกลงกันว่าเพื่อให้ภาษาฝรั่งเศสของเราดีขึ้น ให้พยายามพูดภาษาฝรั่งเศสกันเถิด แต่เมื่อพูดไป ๆ รู้สึกว่ามันไม่ค่อยสะดวก ผลที่สุดเลยต้องพูดภาษาอังกฤษ จึงได้มาตกลงกันใหม่ว่าให้เขียนจดหมายภาษาฝรั่งเศสถึงกันทุกวัน เล่าให้กันฟังว่าในวันนั้นๆ ได้ทำอะไรบ้าง ตั้งต้นก็ท่าจะดี มาตอนหลังๆ เมื่อคิดคำฝรั่งเศสไม่ออกในเวลาเขียนก็ใส่ภาษาอังกฤษแทน ผลที่สุดก็เลยเป็นจดหมายภาษาอังกฤษทั้งฉบับ

วันที่ ๒๒ ธันวาคม เจ้าคุณวิชิตวงศ์ฯ ได้จัดให้มีงานที่สถานทูต ได้เชิญแขกและนักเรียนที่ข้ามมาเที่ยวจากประเทศอังกฤษด้วย มีเต้นรำและเลี้ยงอาหารว่างสนุกสนานดี

วันที่ ๒๔ ธันวาคม Christmas Eve พวกเราหลายคนมีท่านขุนรัยกิตติคุณ ท่านศิลปาวุธ ท่านโกสิต ท่านหญิงกมล เฉลิมเตช กมลา คุณจันทรฑูต และข้าพเจ้า ได้ไปเที่ยวกันอย่างสนุก ไปตามโรงเต้นราต่างๆ หลายแห่งหลายตำบล เช่นถนนชองเอลิเซ่ส์ มองมาตร, มองปารนาส ฯลฯ แต่ละแห่งก็เต็มแน่นไปด้วยคน เวลาเราออกไปเต้นรำไปยังไม่เคยเห็นที่ไหนรื่นๆ เหมือนที่นี่เลย ไม่ต้องกลัวขาออกไปเลย สักครู่เดียวก็ถูกเบียดไปอยู่

กลางพื้นได้ อย่างนี้ไม่ต้องเต้นรำเป็นก็ออกแสดงได้ แต่ทุก ๆ คนดูเขาก็สนุกสนานกันดี คืนวันนั้นกว่าจะกลับถึงสถานทูตก็ภายหลังโมงเช้าของวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๓๑ ธันวาคม New year's Eve เราก็ได้ออกไปสนุกสนานกันอีก ผู้หญิงฝรั่งเศสไม่ค่อยจะถือกัน ในโรงเต้นรำต่าง ๆ เวลา ๒ ยามใครนั่งใกล้ใครจะจูบกันก็ได้โดยไม่ต้องร้องกันเลย เขายิงดอกไฟมีตั้ง ๒ นาฬิกา คืนวันนี้เราก็ได้ไปเช่นเดียวกับคืนวันที่ ๒๔ สำหรับคืนวันส่งปีใหม่ในต่างประเทศเขาสนุกสนานกันมากทีเดียว ในเมืองไทยเราน่าจะได้จัดให้มีขึ้นอย่างนั้นบ้าง

มีสถานที่เต้นรำแห่งหนึ่งอยู่บนถนนชองส์เอลิเซส์ แต่ต้องลงไปชั้นใต้ถนนเรียกว่า "ลิโด" ที่นั่นมีพื้นเต้นรำตอนหนึ่ง แล้วมีสระอายน้ำอีกตอนหนึ่ง คนอายน้ำก็เห็นคนเต้นรำและได้ฟังเพลงเต้นรำ คนเต้นรำก็เห็นคนอายน้ำ การแสดงสลับฉากของเขานอกจากที่จะมีอะไรต่ออะไรบนเวทีเต้นรำแล้ว บางตอนเขายิงดอกไฟมีดแล้วทำเป็นคืนเดือนหงายในเมืองเวนิซ คือมีเรือกอนโดลามาพายในสระน้ำนั้น มีผู้ชายร้องเพลง ดีดกีตาร์แล้วมีผู้หญิงยืนบนสะพานสูง ทำอย่างที่เราเห็นในภาพยนต์น่าดูมาก ข้าพเจ้าได้ไปในที่นี้หลายครั้ง ไปกับ "จัสติน" บ้าง กับกมลาบ้าง กับเจ้าคุณและคุณหญิงอภิบาล ๆ เวลาท่านมาปารีสบ้าง ไปเดี่ยวบ้าง ที่นี่มีทั้งเต้นรำเวลาน้ำชาและเต้นรำกลางคืน โรงเต้นรำชั้นดีในฝรั่งเศสมักจะมีคนตรีสองวงเล่นสลับกัน วงหนึ่งเล่นแทงโก อีกวงหนึ่งเล่นเพลงจังหวะอื่น ๆ

มกราคมรู้สึกว่าเสด็จในกรมทรงพระสำราญชน พวกเราดีใจโดยมากออกเสวยอาหารกลางวันตามสถานที่ต่าง ๆ เช่นอย่างคราวก่อน ข้าพเจ้าอยากให้ท่านทรงพระสำราญมากขึ้น จึงคิดออกหนังสือพิมพ์รายวันในสถานทูต ข้าพเจ้าเขียนบรรณาธิการและเขียนเอง นักเรียนต่าง ๆ เป็นผู้ส่งข่าว ใครมีเรื่องอะไรอย่างใดต้องมารายงาน แล้วข้าพเจ้าก็เขียนขึ้นให้ขบขันโดย Exagerate เรื่องให้มากๆ หนังสือพิมพ์จะยังออกเวลารับประทานอาหารเย็น ข้าพเจ้าอ่านในโต๊ะกินข้าว แล้วก็นั่งหากันครื้นๆ โดยมากเป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลต่างๆที่นั่งในโต๊ะกินข้าวกันนั่นเอง รู้สึกว่าทุกๆคนชอบหนังสือพิมพ์นี้มาก เพราะกระทบกระแทกทุก ๆ คนตั้งแต่เจ้าคุณทูตลงมา หนังสือพิมพ์นี้แบ่งแยกเป็น

แผนกต่าง ๆ เช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์รัง ๆ มีแผนกข่าวซึ่งมีเรื่องใครไปนัดพบกับใคร ที่ไหน หรือใครไปแอบทำอะไรแล้วพยายามปิดไม่ให้ใครรู้ หรือใครไปเที่ยนที่ไหนมาบ้าง ในการพูดภาษาฝรั่งเศสหรือในเรื่องอื่นๆ แผนกนี้ขยันมาก เพราะบางคนไม่นึกเลยว่าจะมีเรื่องของเขามาแถลงในที่นี้ อย่าหวังเก็บไว้เป็นความลับ แต่พวกลอข่าวของเราเก่งมาก นอกจากนี้มีแผนกกีฬา คือที่สถานทูตมีการแข่งขันปิงปองกัน เราก็ให้ชื่อผู้เข้าแข่งขันต่างๆ เป็นแชมเปี้ยนเทนนิสของชาติต่างๆ เช่นอเมริกัน อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น รวมทั้งจีนด้วย ฯลฯ แล้วก็มีรายงานประจำวันเล่าถึงการแข่งขันโดยเขียนขึ้นให้ชัดขัน มีแผนกการเงิน คือ ที่สถานทูต มีเล่นไพ่กันทุกวัน เราก็ให้ผู้เล่นนั้นเป็นธนาคารต่าง ๆ เช่น Bank of England, Bank of France, Bank of China, Bank of Austria, ธนาคารไทย ฯลฯ วันไหนใครได้ก็แปลว่าฐานะของธนาคารนั้นดี ใครเสียมากก็ยอกว่า Critical หรือเกือบจะล้มละลาย ฯลฯ แล้วหนังสือพิมพ์ยังมีแผนกทางพงษาวดารจนอีกแผนกนึ่งหน่อยเพราะต้องแต่งเรื่องเอาเองบ้าง เอาเรื่องจริงเกี่ยวกับนักเรียนหญิงชายของเราบ้างมาผสมกันให้ชวนขัน วันไหนข้าพเจ้าเขียนไม่ทันก็ถูกปรับโดยไม่ให้รับประทานอาหารเย็นจนกว่าจะได้เขียนอะไรมาอ่านบ้างนิดหน่อยก็เอาดี

๑๑๘. ไป "กีฬาฤดูหนาว" ที่ St. Moritz

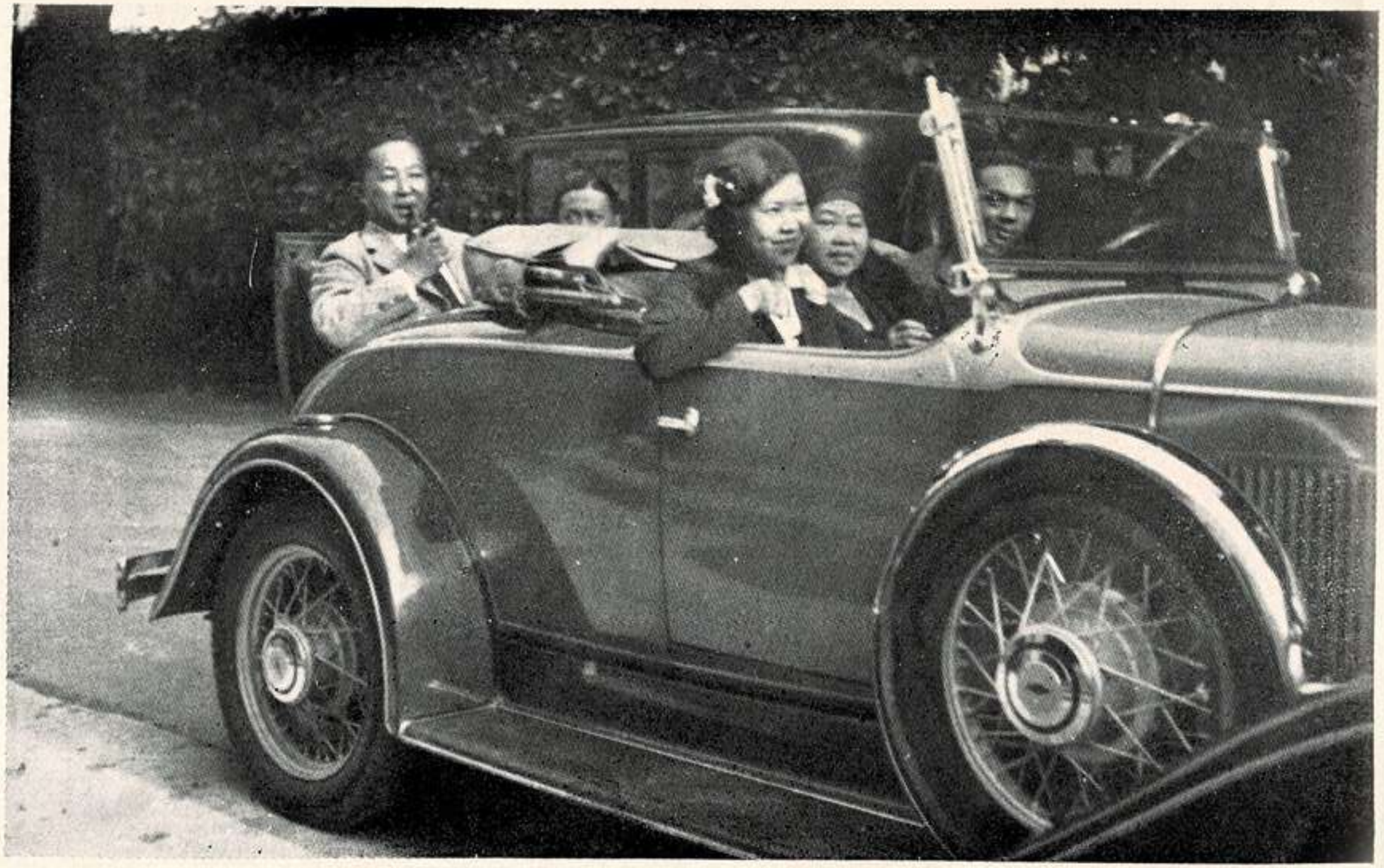
ต้นเดือนกุมภาพันธ์เสร็จในกรมทรงปรารภใคร่จะได้ไปเที่ยวประเทศสวิตเซอร์แลนด์และฝรั่งเศสใต้ให้ข้าพเจ้าจัดการ ข้าพเจ้าจึงได้จัดทำโปรแกรมขึ้นถวาย โดยเลือกไปเมืองเซนต์มอริตส์ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพราะเมืองนี้เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมากสำหรับกีฬาในฤดูหนาว มีคาราวานพยนตร์จากอเมริกาและเศรษฐีและผู้ดีไปกันมาก เมื่อทรงเห็นชอบด้วยแล้วเราก็ตระเตรียมตัวอยู่ ๒—๓ วัน แล้วก็ออกเดินทาง ผู้ตามเสด็จมีท่านหญิงอัยยะสมาน ท่านชาย และข้าพเจ้า การเดินทางโดยรถไฟจากปารีสผ่านเมืองเบเซิลและซูริค แล้วต้องเปลี่ยนรถไฟไปขึ้นรถไฟขึ้นภูเขาแห่งหนึ่งจากชื่อเมืองไม่ได้ เมื่อถึงเมืองเซนต์มอริตส์แล้ว เราได้ไปพักที่แกรนด์โฮเตล ซึ่งเป็นโฮเตลที่หรูและใหญ่ที่สุดในเมือง น

Service ในโฮเต็ลในประเทศสวิตเซอร์แลนด์นับเหลือเกิน ให้ความสะดวกต่อผู้ไปพักอยู่มาก เขาว่ากันว่าดีที่สุดในโลก คนใช้แต่งตัวสะอาด แล้วพูดได้ทุกภาษา จะสูบหรือกดอยากจะได้ไม้ขีดไฟให้ หาหนังสือให้ ฯลฯ ของเครื่องใช้ทุกสิ่งทุกอย่างสะอาด ในระหว่างที่พักอยู่นี้เราได้ไปดูการแข่งม้าทุกอย่างที่เขามี เช่น ได้ไปดูการแข่งม้าชิงสนามแข่งเขียนน้ำแข็ง หน้าร้อนสนามม้านี้กลายเป็นทะเลสาบใหญ่โตระโหฐาน การแข่งม้านี้มีหลายอย่างด้วยกัน เช่นม้าลากรถ "สเล" และม้าลากคนขี่ "สกี" เป็นต้น ได้ไปดูการแข่งขัน "สกี" ซึ่งน่าดูมาก คนใส่สกีไหลลงมาจากที่สูงแล้วลอยอยู่บนอากาศเป็นเวลานานๆกว่าจะถึงพื้นดิน ได้ไปดูการแข่งขัน "สเลด" ซึ่งเขาทำทางเป็นพิเศษจากที่สูงไปที่ต่ำ "สเลด" คันหนึ่งนั่งได้ ๔ คน เป็นกีฬาหนึ่ง น่าอันตรายมากเพราะมันวิ่งเร็วเหลือเกิน ความเร็วบางตอนกว่าชั่วโมงละ๖๐ไมล์ ถึงเวลาเลยว่ากลับหลุดออกมาจากทาง นอกจากได้ดูการแข่งขันกีฬาต่างๆ แล้วเรายังได้ออกเล่น "สกี" และ "สเลด" เองหลายครั้งหลายหน บางวันเราได้ไปขี่ "สเล" ซึ่งม้าคู่เทียมไปเที่ยวหนทางไกลๆ ขึ้นเขาลงเขาสนุกดี

ข้างหลังโฮเต็ลเป็นลานสเก็ตน้ำแข็งใหญ่สำหรับคนในโฮเต็ลเล่นสเก็ตน้ำแข็งหรือไม่ก็อาจมีคนเล่นเก่งๆ มาแสดงให้ดู รอบๆ ลานสเก็ตน้ำแข็งนี้มีโต๊ะเก้าอี้สำหรับนั่งดู จะรับประทานหรือจะดื่มอะไรก็ได้ พวกคนใช้ก็เก่งมากวิ่งรับใช้โดยใส่สเก็ตน้ำแข็งคล่องแคล่วและรวดเร็วเสียด้วย

ในเวลากลางคืนมีเต้นรำในโฮเต็ล และมีการประกวดการเต้นรำกันด้วย การประกวดเต้นรำนี้คนดูเป็นผู้ตัดสิน ที่เมืองนี้แม้จะอยู่บนภูเขาสูงก็มีไปด้วยหิมะและน้ำแข็งก็ตาม แต่อากาศเวลากลางวันอบอุ่นมากเพราะแดดจัด ถึงแดดเผาไม่รู้สึกตัว ผู้หญิงอยู่ทนนานๆ สีเนื้อคล้ำกันโดยมาก แต่เวลากลางคืนหนาวจัดแม้เราอยู่ในห้องในโฮเต็ลซึ่งมีหน้าต่างกระจกตั้ง ๒ ชั้นแล้วอากาศหนาวยังรั่วไหลเข้าไปได้ ถ้าออกไปเดินข้างนอกแล้ว ความหนาวจัดนี้ไม่รู้ว่าจะพูดว่าอย่างใด

ผู้คนในเมืองนี้ชอบพูดภาษาต่างๆ พร้อมๆ กัน เช่นช่างถ่ายรูปข่าวจะขอถ่ายรูปพวกเรา เขาวิ่งมาดักหน้าเราแล้วร้องว่า "One moment, (อังกฤษ—ขอเวลาประเดี๋ยว) S'il vous plait, (ฝรั่งเศส-ได้โปรดด้วย) Danker schoen" (เยอรมัน—ขอบใจ

ถ่ายกับหม่อมเจ้าหญิงอัปษรสมาน หม่อมเจ้าหญิงกมลปราโมช หม่อมเจ้าขรรขกิติคุณ
และหม่อมราชวงศ์พันเทพ เทวกุล ที่เมืองเอวิออง ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๗๔

มาก) เป็นต้น คือเขาคงไม่ทราบว่าเราพูดภาษาอะไร เพราะฉะนั้นเขาพูดเสียทุกภาษา นึกว่าเราคงจะเข้าใจอะไรบ้าง

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์นี้เป็นประเทศเล็กๆ ตั้งอยู่กลางในระหว่าง ๔ ประเทศ คือฝรั่งเศส เยอรมัน ออสเตรีย และอิตาลี เป็นประเทศที่มีภูมิประเทศน่าเที่ยวและน่าไปพักผ่อนได้ทุกฤดู คือมีภูเขาสูง ๆ มาก มีทะเลสาบขนาดต่าง ๆ มากมาย ว่าโดยธรรมชาติแล้วสะอาดงามทีเดียว อากาศสดชื่น บ้านเมืองสอาด และเป็นระเบียบเรียบร้อย ภาษาของประเทศนี้ไม่มี ประชาชนใช้ภาษาเยอรมันราว ๖๕ เปอร์เซ็นต์ นอกนั้นใช้ภาษาฝรั่งเศสและอิตาเลียน เมืองใดอยู่ใกล้อาณาเขตต์ประเทศใดก็พูดภาษานั้น

๑๑๕. ไป "ริเวียรา"

พักอยู่ที่เซ็นต์มอริตส์ ๕—๖ วันก็เดินทางไปยังเมืองนิซ (ฝรั่งเศสใต้) ต่อไป ตอนออกจากเซ็นต์มอริตส์ขึ้นรถรางไฟฟ้าลงเขาวนไปเวียนมาอยู่ หลายชั่วโมงจึงถึงตีนเขา เข้าเขตต์แดนอิตาลี รับประทานอาหารเย็นที่สถานีรถไฟแล้วก็ขึ้นรถนอนต่อไป รถผ่านมิลานและเยนัวในตอนกลางคืน ถึงซานเรโม และเวนตามิเลียเช้ามืด แล้วก็เข้าแดนฝรั่งเศส อีกราวครึ่งชั่วโมงจากนั้นเราก็ถึงเมืองนิซได้ไปพักที่โฮเต็ลเนเกรสโค ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยมาพักครั้งหนึ่งเมื่อ ๕—๖ ปีมาแล้ว ความงามของเมืองนิซนี้รู้สึกว่าหาเมืองใดเมืองหนึ่งในยุโรปให้สวยเสมอเหมือนได้ยาก

ระหว่างพักอยู่เมืองนิซนี้สนุกสนานมากเพราะกำลังอยู่ในฤดูสนุกของเขา ภายใน ๑๐ วันที่พักอยู่นี้ นางงามของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปทั้งหมดได้มาแสดงตัวที่นี่ มี Carnival มี Battle of Flowers ฯลฯ และถ้าจะว่าถึงอากาศแล้วที่เมืองนี้สบายที่สุด ไม่ร้อนแต่ก็ไม่หนาว

ว่าถึงการแสดงตนของนางงามของประเทศต่างๆ ในยุโรปนั้นมีดังนี้ คือในยุโรปประมาณ ๒๐ ประเทศได้มีการคัดเลือกนางงามส่งเข้าประกวดเพื่อรับตำแหน่งนางสาวยุโรป ซึ่งได้มีประกวดกันแล้วจะเป็นที่เมืองใดจำไม่ได้ นางสาวฝรั่งเศสได้เป็นนางสาวยุโรป เมื่อได้ประกวดกันเสร็จแล้วนางงามต่างๆนั้นก็ได้ไปแสดงตนตามเมืองต่างๆและก็ยังเอิญเป็นโชคของเราที่เขาเหล่านั้นได้มาแสดงตนที่เมืองนิซ ในระหว่างที่เราพักอยู่

เมืองนี้ ยิ่งไปกว่านั้นนางงามทั้งหมดได้มาพักอยู่โฮเต็ลเดียวกับโฮเต็ลที่เราพักอยู่อีกด้วย คืนวันหนึ่ง ได้มีการเลี้ยงและมีการเต้นรำในโฮเต็ลเพื่อเป็นเกียรติยศแก่นางงามเหล่านั้น เสด็จในกรมจึงให้ข้าพเจ้าไปจัดจองโต๊ะและก็ยังเอิญได้โต๊ะติดกับนางงามเอิก จึงได้เห็นฉนัดแทบทุกคน ตอนรับประทานอาหารเสร็จแล้วนางงามทุกคนต่างออกมายืนกลางพื้นทีละคนเพื่อให้พวกเราทั้งหลายชม แล้วให้เกียรติยศโดยตบมือให้ อันที่จริงเขาสวยด้วยกันทุกคน ข้าพเจ้าได้มีโอกาศเต้นรำกับนางสาวเตอรกซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเขาสวยมากที่สุด และเขายิ้มเสมอ สำหรับนางสาวฝรั่งเศสซึ่งเป็นนางสาวยุโรป กับนางสาวเยอรมันรู้สึกว่ามีคนชอบมาก คืนวันนั้นสนุกสนานดี

"คาร์นิวาล" คือขบวนแห่ของรถแต่งเป็นรูปต่าง ๆ คนก็แต่งตัวต่าง ๆ ซึ่งการตบแต่งหลายอย่างต่างกันนี้คงมีความมุ่งหมายตามเรื่องของเขา และเขาได้จัดทำสวยงามมาก ขบวนแห่ไปตามถนนยาวริมทะเล ตั้งต้นตั้งแต่ย่ายไปจนถึงกลางคืน เราได้ไปซื้อที่นั่งคในที่ดีที่สุด และได้รับความเพลิดเพลินเป็นอันมาก ตอนกลางคืน เสด็จในกรม ท่านหญิง, ท่านชรา, เจ้าคุณสรรพกิจ บรูนาและข้าพเจ้า ได้ไปรับประทานอาหารที่สถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งมองลงไปทางหน้าต่างแลเห็นการตบแต่งไฟฟ้าเนื่องในงาน "คาร์นิวาล" นี้สวยงามมาก และก็มีขบวนแห่ตอนกลางคืนอีกด้วย คืนวันนั้นภายหลังรับประทานอาหารแล้ว เสด็จในกรม ให้ข้าพเจ้าไปเที่ยวขอผู้หญิงต่างๆ เต้นรำเพื่อท่านได้ทอดพระเนตร เพราะการไปขอผู้ใดเต้นรำด้วยในประเทศฝรั่งเศสเขาไม่ถือกัน และเขาไม่รังเกียจคนต่างด้าว เมื่อได้เต้นรำกับผู้ใดเสร็จแล้วกลับมาที่โต๊ะทุกๆครั้ง ท่านก็ซักถามว่าเขาเป็นชาติอะไร พูดภาษาอะไรกัน คุยกันว่าอย่างไรบ้าง ถ้าเป็นการพูดภาษาฝรั่งเศสกันแล้ว ท่านก็ถามข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าพูดเป็นภาษาฝรั่งเศษว่าอย่างไร ถ้าข้าพเจ้าพูดไปผิดท่านก็ช่วยบอกให้ว่าใช้คำผิด รู้สึกว่าท่านเอ็นดูและพอพระทัยที่ข้าพเจ้าทำอะไรต่ออะไรไป ทรงพระสรวลตลอดเวลา การไปเที่ยวขอเขาเต้นรำเพื่อได้ทอดพระเนตรนี้ได้ไปรู้จักผู้หญิงเยอรมันสองคน ตอนดึกเมื่อไปส่งเสด็จในกรมและท่านหญิงเข้าบรรทมที่โฮเต็ลแล้วเราได้กลับมาที่โรงเต้นรำนอก เลยแนะนำให้ท่านชรคนหนึ่ง แล้วเราก็เลยไปเที่ยวตามโรงเต้นรำต่างๆ ในที่แห่งหนึ่ง เมื่อเราเข้าไปนั่งสักครู่หนึ่งก็มี entertainment ในชุดหนึ่ง มีผู้ชายคนหนึ่งออกมายืนว่า

กลอนสดถึงคนที่ไปเที่ยวอยู่ในที่นั้นเรียงตัวไปทุกคน และก็ว่าดีมากเสียด้วย ล้อเลียนอย่างซบซันทุกคน เช่นคนอ้วน ๆ ไปเที่ยวเขาก็ว่าดีกดีนแล้วควรจะไปนอนเสียที่เดียวร่างกายจะซูบผอมลงไป พอขวนถึงเราๆ ก็นึกว่าคงว่าเราเป็นจีนควรกลับไปอยู่เมืองจีน แต่ที่ไหนได้กลับยอกว่าเราเป็นเจ้าไทยมาอย่าง incognito

Battle of Flowers คือขบวนแห่ผ่านถนนยาวสายหนึ่ง เป็นขบวนรถยนต์ รถม้าตบแต่งด้วยดอกไม้เป็นรูปต่างๆอย่างสวยงาม แล้วมีหญิงสวยๆนั่งประจำอยู่บนรถทุกคัน นอกจากนั้นยังมีหญิงสวย ๆ เดินตามรถแต่ละคันอีก เราไปซื้อที่นั่งดูซึ่งเขาสร้างขึ้นเป็นพิเศษสำหรับงานนี้ แล้วก็ซื้อดอกไม้ไว้ขากมาย เวลาขบวนแห่ผ่านเราก็ขว้างดอกไม้ให้กับคนที่เราพอใจ ขบวนแห่ค่อนข้างยาว และยังซ้ำกลับไปกลับมาหลายเที่ยว พวกเราเสียสตางค์ค่าดอกไม้ไปมาก แต่ก็สนุกดี เพราะเขาก็ขว้างตอบเหมือนกัน

ทุกๆ เมืองที่เป็นเมืองตากอากาศของประเทศฝรั่งเศสซึ่งโดยมากอยู่ริมทะเลใหญ่หรือทะเลสาบแล้ว จะต้องมีสถานที่เล่นการพะนัน ถ้าเป็นเมืองตากอากาศที่ใหญ่และสำคัญหน่อยก็มีสถานที่เล่นการพะนันมากแห่ง และทำขึ้นอย่างสวยงาม จากสถานที่การพะนันเหล่านี้เองรัฐบาลฝรั่งเศสได้ภาษีมากมาย เพราะการเล่นทุกอย่างทุกเที่ยวต้องเสียภาษีให้แก่รัฐบาล สำหรับเมืองนี้ซึ่งเป็นสถานที่ตากอากาศใหญ่และสำคัญมาก จึงมีสถานที่เล่นการพะนันหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่สวยและหรูที่สุดคือ Palais de Mediterance สร้างขึ้นใหม่โดยเศรษฐีอเมริกัน ในตึกอันใหญ่นี้มีพร้อมทั้งห้องโถง โรงละคร ห้องเต้นรำ ห้องอาหาร ห้องเล่นไพ่ (Chemin de fer หรือ Bacara) และห้องรูเล็ต ฉะเพาะห้องเล่นไพ่นั้นทำอย่าง exclusive ต้องเสียค่าผ่านประตูเข้าไปอีกคนละ ๑๐๐ แฟรงค์ ถ้าเสียเงินจำนวนนี้แล้วเข้าออกห้องนี้ได้ต่อไปอีก ๗ วัน ภายในห้องเล่นไพ่นั้นมีโต๊ะเล่นไพ่ ๑๐ กว่าโต๊ะ มีโต๊ะใหญ่มากอยู่หนึ่งโต๊ะ ๆ นี้สำหรับพวกเศรษฐีเล่น เพราะขั้นต้นก็ตั้งต้นกันด้วยจำนวนหลายพันแฟรงค์ โต๊ะอื่น ๆ ก็ลดลงมาตามลำดับ แต่โต๊ะเล็กที่สุดต้องตั้งต้นด้วยเงิน ๖๐ แฟรงค์ ข้าพเจ้ามักเข้าเล่นโต๊ะที่ตั้งต้นด้วย ๖๐ หรือ ๑๐๐ แฟรงค์ สำหรับห้องเต้นรำทำหรูมาก ที่เต้นรำนั้นเวลาไม่เต้นและมีการแสดงเข็ดเตล็ดให้ดูแล้วพื้นนั้นค่อยๆ เลื่อนขึ้นมาสูงเป็นเวทีได้ เสด็จในกรมและท่านหญิงเสด็จไปสถานที่นี้หลายครั้ง และโดย

มากเราก็เข้าห้องเล่นไพ่ สำหรับท่านหญิงท่านลองเล่นข้างเล็กน้อย แต่สำหรับเสด็จในกรมรับสั่งว่า ‘ดูๆ เขาแล้วก็อยากเล่นเหมือนกัน รู้สึกว่าน่าสนุก” แต่รับสั่งต่อไปว่า “อย่าเห็นจะดีกว่า เดี๋ยวจะเกิดติดอกติดใจแล้วจะเกิดมุทลุขนะฉิบหายใหญ่” ตกเวลากลางคืนพอเสด็จเข้าบรรทมแล้วข้าพเจ้าและท่านชรก็มักจะไปสนุกต่อ ณ ที่นอกเพราะชอบเล่นไพ่ยาคาราได้เสียกันเร็วทันใจดี บางคืนก็ได้มาก บางคืนก็เสียมาก แต่เมื่อรวมกันแล้วตลอดเวลาพักอยู่ที่เมืองนี้เสียไปหลายร้อยบาท การไปสถานที่การพะนันนี้เราแต่งตัวเสียโก้คือแต่งเครื่องราตรี ถุงมือขาว ถือไม้เท้า ทำเป็นทีว่าเป็นคนมีเงินมาก ได้ไปรู้จักกับเศรษฐีอเมริกันหลายคน ถ้าเป็นหญิงสาวหน่อยก็เลยชวนออกไปเต้นรำด้วย การแต่งตัวนี้ได้รับประโยชน์มาก ทำให้ผู้คนนับหน้าถือตาขึ้น แต่เราก็ต้องรางวัลพวกคนใช้ต่าง ๆ ให้ถึงขนาดเหมือนกัน

มีสถานที่เล่นการพะนันอีกแห่งหนึ่งที่คนชอบไป สถานที่นี้อยู่ปลายสะพานออกไปในทะเล มีโรงละคร ที่เต้นรำ ห้องเล่นไพ่ ฯลฯ เหมือนกัน สถานที่นี้ค่าผ่านประตูถูกลงไปหน่อย ผู้คนที่ไปไม่หรูหรือสวยเท่ากับ Palais de Mediterance

ระหว่างพักอยู่เมืองนี้ ตอนบ่ายเสด็จในกรมโปรดไปขี่รถยนต์ไปเมืองใกล้เคียงต่าง ๆ เช่นมอนติคาร์โล เมืองหลวงของประเทศโมนาโควันหนึ่ง ไปเมืองกราสวันหนึ่ง ไปเมืองคานส์ เซ็นต์ราเฟลอีกวันหนึ่ง ฯลฯ เป็นต้น ฉะเพาะวันไปมอนติคาร์โลนั้นได้ออกเดินทางไปตั้งแต่เช้า ได้ไปลองเล่นรูเล็ตดูสนุกดี สังเกตดูคนเล่นช่างตั้งอกตั้งใจกันเสียจริง ๆ บางคนมีสมุดสะระตะติดมือไปด้วย ว่าคราวนี้ออกเบอร์นั้นแล้วคราวหน้าจะต้องเป็นเบอร์นั้น บางคนหน้าตาซีดเป็นทีว่านั่งเล่นมาหลายสิบชั่วโมงแล้วและเสียเกือบหมดตัว ฯลฯ ถนนจากนี้ซไปมอนติคาร์โลสวยมาก ไปตามริมทะเลตลอดทาง หนทางครึ่งชั่วโมงเท่านั้น ได้ไปดูทหารกำรดของเจ้าเมืองแห่งโมนาโคด้วย แต่งตัวสวยมีอยู่ไม่ถึง ๑๐๐ คน

ประเทศโมนาโคนี้มีเนื้อที่เพียง ๔ ตารางไมล์เท่านั้น มีพลเมืองเพียง ๒—๓ หมื่นคน รายได้ของประเทศส่วนใหญ่อยู่ที่ภาษีการพะนัน ภาษีอื่น ๆ เกือบจะว่าไม่ต้องเก็บเลย

วันไปเมืองกราสได้ไปดูโรงทำน้ำอบใหญ่ยี่ห้อ Molinard หน้าดูมาก พวกเราได้ซื้อน้ำอบกันคนละหลาย ๆ ขวด ประเทศฝรั่งเศสนี้มีโรงงานทำน้ำอบหลายสิบแห่ง และน้ำอบนี้เป็นสินค้าสำคัญของประเทศอย่างหนึ่ง เป็นที่นิยมกันทั่วโลก วันไปเมืองคานส์ก็สนุกดี รถแล่นริมทะเลตลอดทาง เมืองคานส์สวยมาก มีเรือ "ยอช" ใหญ่ ๆ ของพวกมหาเศรษฐีจอดอยู่หลายลำเมืองคานส์นี้เป็นเมืองตากอากาศสำหรับฤดูหนาวเช่นเดียวกับเมืองนซ แต่ขนาดเล็กกว่าเท่านั้น

ระหว่างพักอยู่ที่เมืองนซ ประชวยน้องสาวซึ่งเดินทางไปเยี่ยมเมืองไทยสามเดือนเศษมาแล้วนั้นกลับออกมายุโรปอีก ข้าพเจ้าได้โทรเลขให้มาแวะพักที่นซด้วยกันวันสองวันก่อน เพราะเรือมาหยุดที่เมืองเยนัว การเดินทางต่อไปลอนดอนต้องผ่านเมืองนซอยู่แล้ว จึงได้พบกันและได้พาไปเที่ยวสถานที่ต่าง ๆ ด้วย

สรุปความว่าพักอยู่ที่นซประมาณ ๑๐ วัน สนุกสนานมาก ได้เห็นของแปลกๆและสวยงามหลายอย่างภายในระยะเวลาไม่กี่วัน แล้วก็เดินทางกลับปารีสโดยรถไฟสายพิเศษที่เรียกว่า Blue Train จึงเร็วน่าอัศจรรย์ ห้องที่พักในรถไฟสวยงามมาก ทั้งตัวห้องและเครื่องเตียงเป็นสีน้ำเงินทั้งหมดสมกับชื่อ

มีฝรั่งคนหนึ่งเคยมาเมืองไทย เป็นคนเคยมีชื่อและรู้จักกับเสด็จในกรมแต่ก็ไม่สนิทนัก ถ้าจะมาเล่นไพ่จนหมดตัว มากระซิบขอยืมเงินเสด็จในกรมซึ่งรับสั่งให้มาพบกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องเป็นคนไปคอยแนะในการเจรจาปฏิเสธโดยไม่ให้เสียถึงเสด็จในกรมด้วย แล้วข้าพเจ้าก็ได้ไปเล่าให้ท่านฟังว่าข้าพเจ้าได้บอกกับเขาว่าอย่างไรบ้าง รับสั่งว่า "คิดมาก อย่างนี้ไว้ใจได้ทุกอย่าง"

ในการตามเสด็จคราวนี้ทรงเห็นว่าข้าพเจ้าคล่องแคล่วเป็นที่พอพระทัย ตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ การรับแขกก็ดี การเงินก็ดี หีบบัตเข้าของ โฮเต็ล รถไฟ คนใช้ก็ดี จัดการอะไรๆทุกสิ่งทุกอย่างก็ดี เรียบร้อยและเร็วทันใจ เลยตั้งชื่อข้าพเจ้าใหม่ว่า "Efficient" ทรงเรียกชื่อนี้ตลอดมา

๑๒๐. กลับกรุงปารีส กรมพระจันทบุรีฯ ทรงประชวรหนัก

กลับถึงปารีสไปพักที่สถานทูตตามเคย สังเกตดูเสด็จในกรมรู้สึกว่าท่านโทรมลงไปบ้าง แล้วมีพระอาการไม่ค่อยสบายเสมอ ต่อมาอีกไม่กี่วันก็ประชวรหนัก คือเช้า

มีดวันหนึ่งราว ๔ ให้คนมาปลุกข้าพเจ้าให้ไปตามหมอเพราะหายพระทัยไม่ออก ข้าพเจ้ารีบตรงขึ้นไปเฝ้า ท่านก็บ่นพึมพำว่าหายใจไม่ออก เห็นจะตายแน่วันนี้ ข้าพเจ้ารีบไปบ้านหมอ สำหรับหมอคนนี้เป็นหมอที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งในประเทศฝรั่งเศสและเป็นคนสำคัญ ข้าพเจ้ารู้สึกเกรงใจแกมากที่ต้องไปปลุกแกกลางดึกกลางดื่น แกก็ดีลงมาพบข้าพเจ้าทั้งเสื้อกางเกงนอน เมื่อเล่าพระอาการให้ฟังแล้วแกก็สั่งให้จัดการพาพระองค์ท่านไปโรงพยาบาลทันที ภายในสองโมงเช้าวันนั้นนายแพทย์ก็ได้ทำการเจาะพระศอเสร็จ หายพระทัยทางพระศอ คราวนี้รับสั่งอะไรไม่มีเสียง ต้องใช้เขียนหนังสือสั่ง ออกสงสารท่านมาก แต่ก็ยังรู้สึกว่าท่านยัง Cheerful อยู่ พักอยู่โรงพยาบาล ๗—๘ วันก็กลับไปพักสถานทูตอีก

มีนาคมทั้งเดือนเป็นเดือนที่เศร้าเพราะพระอาการไม่ดีขึ้น มีแต่ทรุดลง ข้าพเจ้าเวลา Off duty ก็ได้ไปสนุกเพลิดเพลินใจกับพวกเพื่อนๆบ้างนานๆครั้ง

เมษายน ๒๔๗๔ พระอาการก็ทรุดลงเรื่อย ข้าพเจ้าต้องถูกตามหมออยู่เสมอ เสียค่ารถคราวละไม่น้อย จึงตกลงใจว่าจะต้องซื้อรถส่วนตัวคันหนึ่งจึงได้ไปซื้อรถสปอรตตอนเดียวสีน้ำเงินชะนิดเชฟโรเลตสำหรับใช้ตามหมอ และทำธุระต่าง ๆ เป็นรถยนต์คันที่ห้าของข้าพเจ้า ตอนมีรถยนต์แล้วทำให้รู้จักปารีสดีมากขึ้น

กลางเดือนเมษายน ช่องอาหารในพระศอเกิดตันขึ้นมาอีก เสวยอะไรไม่ได้แม้แต่น้ำ จึงต้องเจาะพระศออีกแห่งหนึ่งสำหรับหยอดอาหาร เมื่อถึง Stage นี้แล้วก็เป็นอันว่าหมดหวัง เพียงแต่จะรอถึงวันสุดท้ายเท่านั้น แผลที่พระศอนี้ออกจะมีกลิ่นมากสักหน่อย และมาตอนนี้แล้วนอนบรรทมก็ไม่ถนัด ต้องนั่งบรรทม รู้สึกว่าท่านต้องทรมานพระองค์มาก วันหนึ่งท่านได้ถามหมอว่ามีกฎหมายในประเทศฝรั่งเศสห้ามมิให้หมอให้ยาคนเจ็บหนักที่ต้องทรมานตนอย่างนี้ให้ตายไปเสียหรือเปล่า ทั้งนี้พระองค์ท่านรู้ดีว่าไม่มีหวังแล้ว อยากให้ชีวิตท่านหมดไป ราววันที่ ๒๐ เมษายน หมอเห็นว่าไม่มีหวังแน่นอนแล้ว เพราะอาการซึมจะอยู่ไปได้อีกไม่กี่ชั่วโมง จึงได้ทูลถามท่านหญิงว่าต้องประสงค์จะให้ปลุกท่านเพื่อสั่งเสียอะไรหรือไม่ ท่านหญิงตอบว่าต้องการ เขาก็ฉีดยาให้สักครู่เดียวท่านก็ลืมพระเนตรและรู้สึกพระองค์ดี พูดจากันเข้าใจดี จึงได้จัดทำพินัยกรรมขึ้น ข้าพเจ้าได้อยู่และลงนามเป็นพะยานในพินัยกรรมนี้ร่วมกับเจ้าคุณวิชิตวงศ์ด้วย ตลอด

เวลาที่ท่านประชวรหนักอยู่นั้น ข้าพเจ้าต้องไปนั่งประจำอยู่ที่หน้าห้องท่าน เพราะโปรดให้ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ๆ เวลาลงพระบังคลหนักเขาต้องคอยอุ้มช่วยเหลือตลอดจนการเปลี่ยนฉลองพระองค์

ความที่หัวใจของท่านยังทำงานดีมากนั้น ฤทธิของยาฉีดที่จะปลุกท่านเพียง ๒—๓ ชั่วโมงนั้น ทำให้ท่านอยู่ต่อมาได้อีกถึง ๗ วัน

๑๒๑. กรมพระจันทบุรีฯ สิ้นพระชนม์

วันจันทร์ที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๗๔ เวลา ๑๑.๐๕ น. เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ สิ้นพระชนม์ ณ สถานทูตกรุงปารีส ท่านหญิงรัชสั่งให้หาข้าพเจ้าทันที เรียกเข้าไปถอดไว้แล้วทรงกรรแสง ชี้ไปที่พระศพรับสั่งว่า “เสด็จสิ้นพระชนม์เสียแล้ว โถอุส่าห์ติดต้อยห้อยตามออกมา ฯลฯ” ท่านถอดไว้สัก ๑๐ นาทีจึงได้ปล่อย แล้วข้าพเจ้าก็มีธุระต่างๆ ที่ต้องจัดทำต่อไป เช่น โทรเลขกราบบังคมทูลพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งกำลังไปรักษาพระเนตรที่อเมริกา ถึงท่านนักขัตมงคลที่กรุงเทพฯ ถึงคุณพ่อ และถึงเจ้าคุณโกมารกุลมนตรี เสนาบดีกระทรวงพระคลัง ฉะเพาะฉะบับกราบบังคมทูลนั้นข้าพเจ้ามีนงงมาก เพราะท่านหญิงรัชสั่งให้เติมคำว่า “ขอเดชะพระยารมิปกเกล้าฯ เย็นทพึง” ไปด้วย คำภาษาอังกฤษว่าอย่างไรก็ไม่รู้ ยังเอิญมีเจ้าคุณธรรมยาทยำรุง ซึ่งเคยรับราชการอยู่ในกรมราชเลขาธิการมาพักอยู่ในกรุงปารีสเวลานั้น ข้าพเจ้าจึงได้ปรึกษาท่าน แต่ท่านก็ไม่ทราบเหมือนกัน เราจึงเลยต้องปรึกษากันแปลข้อความให้ใกล้เคียงที่สุด อ่านเข้าพอรู้ความหมาย ฉะบับถึงท่านนักขัตนั้นรับสั่งให้เติมความว่า ให้นำดอกไม้ธูปเทียนไปกราบทูลสมเด็จพระสังฆราชด้วย นะจากนั้นก็ต้องจัดตอบโทรเลขต่างๆ ที่เขาแสดงความเสียใจมาซึ่งมีจำนวนมากมาย

ตอนกลางวันเวลาประมาณบ่ายโมงเศษ ทุกๆ คนลงไปรับประทานอาหารกลางวันข้างล่าง แต่ข้าพเจ้าได้เข้าไปนั่งเฝ้าพระศพอยู่ข้างเตียงในห้องที่ท่านสิ้นพระชนม์คนเดียว แล้วปิดประตูห้อง เวลานั้นไม่ได้รู้สึกกลัวอะไรเลย สักครู่หนึ่งข้าพเจ้าได้ยินเสียงท่านหายพระทัยข้าพเจ้าตกใจมาก ขนหัวลุกขนเกือบจะว่าทุกเส้น รีบเผ่นไปที่ประตูห้องแล้วเปิดประตู แล้วก็เลยลงไปทูลท่านหญิงซึ่งกำลังเสวยอยู่ ทุกๆ คนขึ้นมาดูพระศพก็ไม่

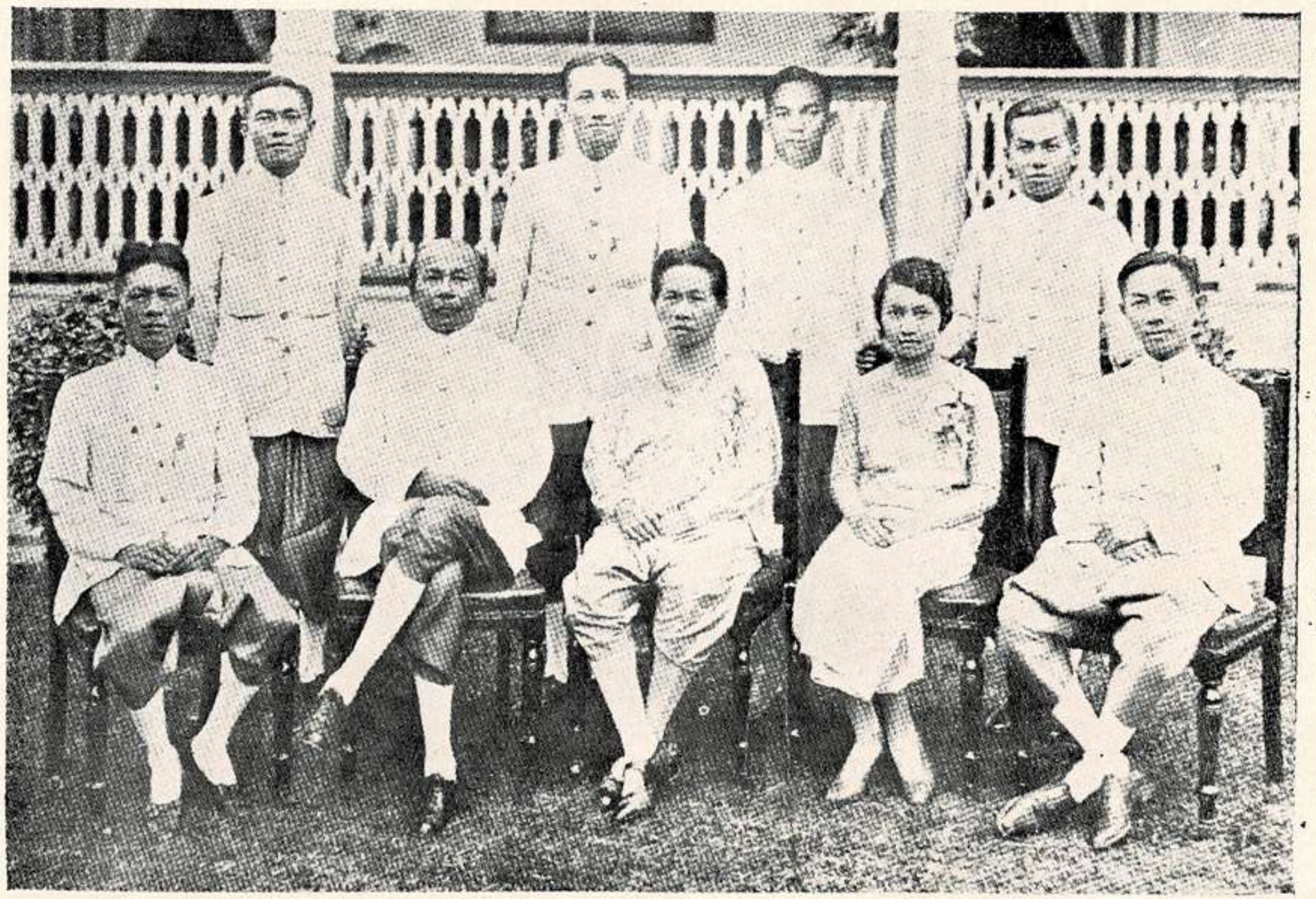
เมื่อถึงสถานที่ถวายพระเพลิงมีนายทหารชั้นนายพลฝรั่งเศส มาคอยรับพระศพ เป็นผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส และมีนายพลอีกผู้หนึ่งเป็นผู้แทนประธานาธิบดีฝรั่งเศส ได้มีพิธีถวายพระเพลิงเช่นเดียวกับในเมืองไทย คือมีต่อกไม้ธูปเทียนไปวางใต้พระศพ ครั้นแล้วเขาก็เลื่อนพระศพเข้าเตาเผา ภายในเวลาไม่ถึงชั่วโมงก็เสร็จ ตอนก่อนเผาเขาถามว่าจะต้องการกระดูกอะไรเหลือไว้บ้าง เป็นชิ้นใหญ่หรือให้เหลือละเอียด ๆ เขาก็ยอมความต้องการ แล้วเขาก็จัดให้ตามนั้นเสร็จแล้วนำพระอัฐิบรรจุในหีบหินอ่อนทำขึ้นเป็นพิเศษกลับสถานทูต ข้าพเจ้าเป็นผู้นำพระอัฐิกลับในรถยนต์สถานทูต ซึ่งเป็นรถนำแล้วมีรถยนต์ตามอีกหลายคัน

พระอัฐิมาตั้งอยู่ในสถานทูตอีก ๓ วันก็นับเป็นอันเสร็จพิธี ต่อจากนั้นท่านหญิงได้ขอให้ทางสถานทูตโทรเลขมาขออนุญาตทางราชการทางกรุงเทพฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้นำพระอัฐิกลับ ซึ่งกำหนดระยะกลับต้นเดือนกันยายน ให้พ้นหน้ามรสุม ซึ่งทางราชการทางกรุงเทพฯ ได้ตอบอนุญาตไป.

เมื่อก่อนเสด็จในกรมพระจันทบุรีนฤนาถ สิ้นพระชนม์ เสด็จพระหัตถ์ถึงเจ้าคุณโกมารกุลมนตรี เสนาบดีกระทรวงพระคลัง ยืดยาว ปรารภถึงเรื่องราวต่าง ๆ และในตอนหนึ่งได้มีรับสั่งถึงข้าพเจ้าว่า ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าตามเสด็จออกไปนั้น ข้าพเจ้าได้ทำประโยชน์ให้แก่ท่านมากมายจนท่านตีราคาความดีความชอบของข้าพเจ้าไม่ถูกทีเดียว ลายพระหัตถ์ฉบับนี้ข้าพเจ้าพึ่งได้เห็นสำเนาเมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกปลื้มปลื้มเป็นอันมาก ไม่เสียแรงที่ได้เหน็ดเหนื่อย เท่าที่ข้าพเจ้าได้เป็นเลขานุการเสด็จในกรมพระจันทบุรีนฤนาถ มาเป็นเวลา ๕ ปีครึ่ง รู้สึกว่าท่านเป็นเจ้านายที่หน้าเคารพนับถือเป็นที่สุด มีพระทัยเยือกเย็นสุขุม ไม่ถือพระองค์ แม้ท่านจะมีอำนาจสูงสุด ไม่มีการให้ร้ายผู้ใดเลย นึกว่าเป็นโชคชาติของข้าพเจ้าอีกที่มาได้นายอย่างนี้ และที่เป็นโชคดียิ่งขึ้นไปอีกก็คือท่านโปรดปรานข้าพเจ้ามาก เพราะการปฏิบัติงานของข้าพเจ้าเป็นที่พอพระทัยท่าน

๑๒๒. "หน้าที่" ในการตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

การตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ถ้าจะเพียงอ่านดูเรื่องที่ข้าพเจ้าเขียนมานี้คงจะเห็นว่าข้าพเจ้าคงสนุกมาก ความเป็นจริงเวลาสนุกเพลิดเพลินใจก็มีมากเหมือนกัน แต่

ถ่ายกับยิคามารดาและพี่น้อง พ.ศ. ๒๔๗๔

เมื่อถึงสถานที่ถวายพระเพลิงมีนายทหารชั้นนายพลฝรั่งเศส มารอรับพระศพเป็นผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส และมีนายพลอีกผู้หนึ่งเป็นผู้แทนประธานาธิบดีฝรั่งเศส ได้มีพิธีถวายพระเพลิงเช่นเดียวกับในเมื่อครั้งไทย คือมีต่อกไม้ธูปเทียนไปวางใต้พระศพ ครั้นแล้วเขาก็เลื่อนพระศพเข้าเตาเผา ภายในเวลาไม่ถึงชั่วโมงก็เสร็จ ตอนก่อนเผาเขาถามว่าจะต้องการกระดูกอะไรเหลือไว้บ้าง เป็นชิ้นใหญ่หรือให้เหลือละเอียด ๆ เขาก็บอกความต้องการ แล้วเขาก็จัดให้ตามนั้นเสร็จแล้วนำพระอัฐิบรรจุในหีบหินอ่อนทำขึ้นเป็นพิเศษกลับสถานทูต ข้าพเจ้าเป็นผู้นำพระอัฐิกลับในรถยนต์สถานทูต ซึ่งเป็นรถนำแล้วมีรถยนต์ตามอีกหลายคัน

พระอัฐิมาตั้งอยู่ในสถานทูตอีก ๓ วันก็นับเป็นอันเสร็จพิธี ต่อจากนี้ท่านหญิงได้ขอให้ทางสถานทูตโทรเลขมาขออนุญาตทางราชการทางกรุงเทพ ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้นำพระอัฐิกลับ ซึ่งกำหนดจะกลับต้นเดือนกันยายน ให้พ้นหน้ามรสุม ซึ่งทางราชการทางกรุงเทพ ฯ ได้ตอบอนุญาตไป

เมื่อก่อนเสด็จในกรมจะสิ้นพระชนม์ ได้มีลายพระหัตถ์ถึงเจ้าคุณโกมารกุลมนตรี เล่าเบิกกระทรวงพระคลัง ยืดยาว ปรารภถึงเรื่องราวต่าง ๆ และในตอนหนึ่งได้ทรงรับสั่งถึงข้าพเจ้าว่า ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าตามเสด็จออกไปนี้ ข้าพเจ้าได้ทำประโยชน์ให้แก่ท่านมากมาย จนท่านตีราคาความดีความชอบของข้าพเจ้าไม่ถูกทีเดียว ลายพระหัตถ์ฉบับนี้ข้าพเจ้าพึงได้เห็นสำเนาเมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกปลาบปลื้มเป็นอันมาก ไม่เสียแรงที่ได้เหน็ดเหนื่อย เท่าที่ข้าพเจ้าได้เป็นเลขานุการเสด็จในกรมพระจันทบุรีนฤนาถ มาเป็นเวลา ๕ ปีครึ่ง รู้สึกว่าท่านเป็นเจ้านายที่หน้าเคารพนับถือเป็นที่สุด มีพระทัยเยือกเย็นสุขุม ไม่ถือพระองค์ แม้ท่านจะมีอำนาจสูงสุด ไม่มีการให้ร้ายผู้ใดเลย นึกต้องนับว่าเป็นโชคชาติของข้าพเจ้าอีกที่มาได้นายอย่างนี้ และที่เป็นโชคดียิ่งขึ้นไปอีกก็คือท่านโปรดปรานข้าพเจ้ามาก เพราะคารปฏิบัติงานของข้าพเจ้าเป็นที่พอพระทัยท่าน

๑๒๒. "หน้าที่" ในการตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

การตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ถ้าจะเพียงอ่านดูเรื่องที่ข้าพเจ้าเขียนมาจนถึงนี้คงจะเห็นว่าข้าพเจ้าคงสนุกมาก ความเป็นจริงเวลาสนุกเพลิดเพลินใจก็มีมากเหมือนกัน แต่

เวลาหนักใจดูเหมือนจะมีมากกว่า เวลาที่เป็นของตัวเองแท้ๆ มีน้อย ตั้งแต่เช้าจนกลางคืนจะทิ้งท่านไปไหนก็ไม่ได้นอกจากนานๆสักครั้ง แต่ก็ต้องกราบทูลลา คือ เราไม่เป็นตัวของเราเอง เวลาที่ใจหายใจคว่ำก็มีบ่อยครั้ง เช่นรถไฟจะออกท่านยังแต่งพระองค์ไม่เสร็จ หรือท่านยังไม่ออกจากห้องน้ำ เราจะเร่งท่านบ่อยๆก็เกรงพระทัยเพราะไม่ใช่เพื่อนกัน ต้องใช้วิธีต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องเตือนท่าน ซึ่งต้องใช้ความคิดพิเศษ เช่นเรียกใครมาคนหนึ่งมายืนหน้าห้องที่ท่านประทับอยู่ทำเป็นถามเวลาดังๆ เพื่อให้ท่านได้ยินว่ากี่โมงแล้ว เราก็ยอกว่ารถไฟจะออกเวลานั้นเวลานี้ เราจะต้องรีบออกจากที่นี่ภายใน ๕ นาที หรือไม่ก็ทำเป็นถามว่ากระเป๋ายกไปขึ้นรถแล้วหรือ รถพร้อมแล้วหรือ เพราะเราจะต้องรีบไปแล้ว ฯลฯ ถ้าเราทำอะไรเป็นที่ถูกพระทัยก็นับว่าเป็นโชคดี ถ้าไม่ถูกพระทัยก็อาจถูกดุว่า เรื่องการเงินการทองก็ลำบาก ต้องทำบัญชีรับจ่ายทุกสตางค์ ใช้จ่ายในประเทศต่างๆ อัตราไม่เหมือนกัน เราก็ต้องมาคิดอัตราแลกเปลี่ยนให้ถูกต้อง เรื่องรางวัลคนใช้ในรถในเรือในโฮเต็ลในร้านรับประทานอาหารในสถานที่ทุกๆแห่งที่เราผ่านก็เช่นกัน ให้น้อยไปก็เสียชื่อเจ้านายไทย ให้มากไปก็เสียดาย ตอนคิดว่าจะให้ใครเท่าใดก็เปลืองหัวสมองไม่ใช่เล่น ในเวลาเดินทางก็เหมือนกัน เรื่องหนังสือเดินทาง หีบห่อเข้าของ และการขนของ ต้องระวังไม่ให้ของหาย เรื่องอาหาร เรื่องที่นั่ง ในที่สาธารณะก็ต้องจัดให้เรียบร้อยทุกอย่าง จะปล่อยให้ท่านหิวหรือไม่มีที่นั่งก็ไม่ได้ ยังการรับแขกอีกต้องแสดงให้สมกับเป็นเลขานุการเจ้านายผู้ใหญ่ต้องระวังคำพูด เจ้านายโดยมากท่านพระทัยเร็ว ต้องการอะไรอยากได้ทันที เราต้องจัดให้ได้ทันทีจึงจะพอพระทัย การพูดคุยกับท่านก็ดี ท่านถามอะไรเราต้องรู้ เราต้องอ่านหนังสือพิมพ์ เราต้องมีความรู้รอบตัวอย่างดีจึงจะเอาตัวรอดได้ กิริยาท่าทางอีกถ้าโซ่งเกินไปก็ไม่ดี หรือจองเกินไปก็ใช้ไม่ได้ เหล่านี้เป็นข้อที่เราต้องระวังตัวทุกๆอย่าง แล้วก็ต้องไม่กลัวเหนื่อยอีกด้วย ผู้ที่เคยตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ไปต่างประเทศคงจะมีความรู้สึกอย่างที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้ อีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเลขานุการของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่นอกจากทำให้พระองค์ท่านมีหน้ามีตา หรือว่าอาจดึงท่านลงก็ได้ สมมุติว่าเลขานุการแต่งตัวไม่เรียบร้อย ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของอารยะประเทศ พูดจาไม่มี Tact ไม่มี Personality หรือซื่อเหนียวเกินไป เอาเปรียบเกินไป ฯลฯ เหล่านี้เป็นการดึงนายลงเป็นอันมาก

๑๒๓. เรื่องของกรุงปารีส

เดือนพฤษภาคมได้พักผ่อนและเที่ยวบ้าง ได้รู้จักกับผู้หญิง ๒ คน ที่สนิทกันหน่อยคือ "สเตลลา" เป็นครึ่งอเมริกันได้กับรัสเซียน มาจากเซี่ยงไฮ้ และ "ตามารา" มาจากประเทศยอร์เย้ย ได้ไปเที่ยวกันเสมอ นอกจากนั้นได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวตามสถานที่ใกล้เคียงกรุงปารีส เช่นเซนต์เยอร์แมง เป็นต้น นับว่ารู้จักเมืองฝรั่งเศสดีขึ้นมาก

ในระหว่างนี้ ได้ไปดูและฟังโอเปราที่โรงละครโอเปราสองสามครั้ง โรงละครโอเปราในกรุงปารีสนี้ยกย่องกันว่าเป็นอาคารที่สวยงามทั้งภายนอกภายในและเป็นสง่าราศรีสำหรับกรุงนี้แห่งหนึ่ง การไปฟังโอเปรานั้นข้าพเจ้าได้เลือกไปในวันศุกร์ เพราะวันนั้นเป็นวันที่คนดูทุกคนต้องแต่งตัวที่ว่าต้องแต่งตัวนั้นหมายความว่าต้องแต่งเครื่องราตรีทั้งหญิงชาย ถ้าไม่แต่งก็เข้าไปฟังไม่ได้ การไปดูและฟังโอเปรานี้ตามสมัยผู้ดีแล้วต้องไปก่อนเวลา และต้องเข้านั่งที่ก่อนเปิดฉาก เพราะเปิดฉากแล้วเสียงต่าง ๆ ต้องเงียบหมด พูดคุยกันไม่ได้ เกือบอยากจะพูดว่าหายใจก็ไม่ได้ พอใครไอออกมาสักแคกหนึ่งคนก็หันมามองดูตาเดียวกัน เดินเข้าออกไม่ได้ พวกไปฟังนั้นตั้งอกตั้งใจฟังอย่างเต็มที่ คนที่ฟังไม่เป็นก็เห็นจะไปดูสถานที่ว่างามเพียงใด และดูคนดูแต่งตัวไปอวดกัน โดยฉะเพาะอย่างยิ่งผู้หญิงแต่งตัวกันสวยมาก ยิ่งไปกว่านั้นระหว่างปิดฉากคนดูก็ออกมาพักผ่อนทระเบียง คุยกัน เดินไปเดินมาอวดเครื่องแต่งตัว อวดเครื่องเพชรนิลจินดาที่สรวมใส่ เป็นที่โชว์แฟชั่นดีมากแห่งหนึ่ง

นอกจากโอเปราได้ไปดูโอเปราคอมมิคครั้งหนึ่ง สำหรับการแสดงชะนิดนี้ข้าพเจ้าชอบมาก เพราะเพลงฟังง่ายและไพเราะส่วน Musical Comedy นั้นได้ไปดูหลายครั้ง เช่นที่ "คาซิโน เดอ ปารี" และที่ Follies Bergere สำหรับคาซิโน เดอ ปารีนั้นกำลังแสดงเรื่องซิงโจเซพีน เบเคอร์ (หญิงนิโกร) เป็นนางเอก และมีเพลงที่ popular มากคือเพลง J'ai deux amours ส่วนที่ Follies Bergere ก็ได้ฟังเพลงเพราะๆดูความขบขัน เห็นความสวยงามของฉาก เห็นผู้หญิงสาว ๆ รูปร่างงงาม ๆ แต่งตัวสวย ๆ มาเต้นระบำเป็นชุด ๆ บางชุดก็แต่งตัวอย่างโป๊ ๆ แบบฝรั่งเศส ในเรื่องศิลปต่าง ๆ แล้วเห็นจะต้องยกให้ฝรั่งเศสเป็นที่หนึ่ง

ข้าพเจ้าได้คิดอยู่เสมอว่า คนเราทุกคนเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ ต้องเจ็บต้องตายเป็นผลที่สุด ส่วนชาติหน้าจะเป็นอย่างไรนั้นอย่าไปคิดให้เสียเวลาเลย จะมีชาติหน้าหรือไม่ หรือว่าเราจะทุกข์สุขอย่างใดเราก็ไม่ได้รับประโยชน์หรือได้รับความรู้สึกอะไรในชาตินี้ ที่สำคัญก็คือความเป็นอยู่ของเราในชาตินี้ คือชีวิตของเราที่มีอยู่ตราบนี้เมื่อปรากฏดังนี้แล้วในระหว่างที่เรามีชีวิตอยู่นี้เราต้องหาความรู้ ความสุข ความสนุกความเพลิดเพลิน และความสะบายในทุกๆทางและในทุกๆโอกาส อะไรที่เราเห็นว่าไม่ผิดเราก็ทำไป นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเกิดมาไม่เสียชาติ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าให้เราทำอะไรที่พอใจเราทุกอย่างจนปรากฏว่าเป็นคนอกตัญญูหรือเป็นคนไม่มีศีลธรรม สำหรับในกรุงปารีส และสถานที่ใกล้เคียงนี้มีอะไรต่ออะไรซึ่งเป็นที่พอใจเรามากมาย ทั้งในด้านความรู้ ความสนุกและสวยงาม ฉะนั้นเมื่อมีโอกาสแล้วเราก็ต้องชมเสียให้ทุกอย่างเพื่อที่ความสนุกเพลิดเพลินและความรู้ด้วย

ตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเป็นนักเรียนอยู่ในประเทศอเมริกา เคยได้ยินได้ทราบเรื่องกรุงปารีสมามากมายว่าเป็นกรุงที่สวยงาม มีที่น่าชม น่าเที่ยวมาก โดยฉะเพาะอย่างยิ่งเรื่องสนุกสนานที่เกี่ยวกับชีวิตและผู้หญิงแล้วไม่มีที่ใดสู้ได้ในโลก ครั้นเมื่อพ.ศ. ๒๔๖๔ ข้าพเจ้าได้เดินทางผ่านและได้พักอยู่ในกรุงนี้ครั้งหนึ่งเป็นเวลาสั้นๆ ก็รู้สึกว่าจริงตามที่เขาบอกเล่ามา ครานี้ได้มีโอกาสพักอยู่ในกรุงนี้เต็มๆ ยิ่งรู้สึกมากขึ้นอีก คือรู้สึกว่าชาวฝรั่งเศสชอบสนุก โดยฉะเพาะในเรื่องการมารมณ์แล้วเห็นเป็นธรรมชาติ คิดหาทางเพลิดเพลินในการนี้เป็นพิเศษ ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่สนใจอยากทราบความเป็นไปแห่งชีวิต ความสนุกสนานของกรุงปารีส จึงได้ไปเที่ยวดูในสถานที่ต่างๆเพื่อเป็นความรู้ ดังได้ความดังนี้

๑. สำนักหญิงโสเภณี สำนักนี้ระดับชั้นได้ต้องมีใบอนุญาตจากทางการโดยเสียค่าธรรมเนียม นอกจากนั้นหญิงทุกๆคนตามสำนักต่างๆซึ่งมีจำนวนมากมายนั้นต้องขึ้นทะเบียนทั้งสิ้น แล้วมีนายแพทย์มาตรวจโรคทุกคนทุกสัปดาห์ สำนักชะนิดนี้มีหลายชั้นด้วยกัน ตั้งแต่ถูกมากที่สุดไปจนแพงมากที่สุด สำหรับชั้นถูกราคาเพียง ๓๐ แฟรงค์เท่านั้น(ไม่ถึง ๓ บาท) ตัวสำนักเป็นที่ไม่ค่อยสะอาดนัก ผู้ไปเที่ยวเข้าไปคอยในห้องโถงแล้วแม่บ้านก็นำหญิงเปลือยกายออกมาเข้าแถวให้ผู้ไปเที่ยวได้เลือก รูปร่างหน้าตาของหญิงเหล่านี้ไม่ค่อยสวยหรือติดอกติดใจผู้ไปเที่ยวนัก มีทั้งหญิงนิโกรด้วย รู้สึกว่าเป็น

หญิงชั้นต่ำมาก การเข้าออกในสำนักไม่ค่อยจะมีที่ตรวจยังกันได้ สำหรับสำนักราคา ๕๐ แฟรงค์ก็คงมีฐานะดีขึ้นกว่าสำนัก ๓๐ แฟรงค์ในทุกๆทางขึ้นอีกเล็กน้อย

สำหรับคนเที่ยวชั้นกลางมีสำนักราคา ๑๐๐—๑๕๐แฟรงค์ สำนักชั้นนี้สถานที่สะอาดสะอ้านดีเหมือนกับบ้านผู้มีอันจะกินเรานี้ มีห้องรับแขกตบแต่งอย่างสวย ๒—๓ ห้อง เพื่อให้ผู้ไปเที่ยวได้หลบพักโดยไม่พบกันได้ ระหว่างที่ผู้ไปเที่ยวเข้าไปคอยในห้องรับแขก แม่บ้านซึ่งแต่งตัวชุดราตรีก็ออกมาปราศัยก่อน เมื่อเธอออกไปแล้วเธอก็ส่งลูกน้องของเธอเข้ามาปราศัยกับผู้ไปเที่ยวทีละคน ทุกๆคนแต่งตัวราตรีและมีกลิ่นน้ำอยอันหอมของฝรั่งเศสกลิ่นต่างๆด้วย แต่ละคนเข้ามาปราศัยด้วยสักราวคนละหนึ่งนาทีแล้วเขาก็ออกไป คนใหม่ก็เข้ามา เมื่อหมดตัวคนเลือกแล้วยายแม่บ้านก็ยิ้มแย้มเข้าไปถามผู้ไปเที่ยวว่าท่านพอใจคนใด เมื่อผู้ไปเที่ยวเลือกผู้ใดแล้วเขาก็ส่งผู้นั้นมาหา พาขึ้นไปห้องนอน ห้องนอนตบแต่งหรูมาก เครื่องเรือนอย่างข้าเศรษฐี มีห้องน้ำอันสะอาดติดกับห้องนอน หญิงผู้รับรองเหล่านี้โดยมากก็รู้ภาษาฝรั่งเศสดีพอใช้ ทั้งนี้เขาก็คงหวังให้ผู้ไปเที่ยวพอใจจะได้เข้าอยู่ๆและจะได้เลือกตัวเขา ผู้ระเบียบอย่างหนึ่งตามสำนักเหล่านี้เขาห้ามไม่ให้หญิงเหล่านี้ขอเงินผู้ไปเที่ยวนอกราคาที่กำหนดไว้ ทั้งนี้ก็คงเกรงว่าถ้าพวกนี้ขอรางวัลเป็นพิเศษแล้วพวกไปเที่ยวอาจเบื่อและไม่พอใจ คงไม่ไปเที่ยวที่นั่นอีก หญิงเหล่านี้เขาคัดเลือกมาค่อนข้างงามมากทีเดียว ถ้าหากเราเดินตามถนนในเวลากลางวันแล้วจะไม่ได้นึกได้ฝันเลยว่าเป็นหญิงชาพวกนี้

สำหรับคนชั้นสูงหน่อยมีสำนักราคา๒๕๐—๓๐๐แฟรงค์ สำนักชั้นนี้ก็คล้ายคลึงกับสำนัก๑๐๐—๑๕๐แฟรงค์ เป็นแต่หรูกว่า ตัวสำนักตบแต่งยังกับวัง ห้องรับแขกห้องนอนก็เครื่องตบแต่งประดับทอง ตัวผู้หญิงแต่งตัวงามมาก

มีสถานที่แห่งหนึ่งเขาเป็นที่ประวัติศาสตร์เสียด้วย คือว่าพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษสมัยหนึ่งเคยเสด็จข้ามมาเที่ยว ณ ที่บ้านนี้บ่อยๆ จึงโปรดให้ทำเตียงพิเศษซึ่งยกเป็นเก้าอี้ได้ ผู้นำเที่ยวชอบพาไปชมเตียงเก้าอี้ตัวนี้ แล้วกล่าวประวัติของเตียงเก้าอี้ตัวนี้ด้วย

๒. สถานที่อาบน้ำ ในประเทศฝรั่งเศสนี้รู้สึกว่าการอาบน้ำตามบ้านหรือที่พักไม่ค่อยสะดวก นอกจากบ้านที่สมัยใหม่หน่อย ฉนั้นจึงเกิดมีสถานอาบน้ำขึ้น และก็เป็น

ของธรรมดาของฝรั่งเศส เมื่อมีการรับคนมาอาบน้ำแล้วก็เลยให้มีของล้อใจผู้มาอาบอีกด้วย จึงหาหญิงงาม ๆ ไว้สำหรับถูตัว สถานที่ชะนิดนี้เมื่อผู้ไปอาบน้ำเข้าไปแสดงความประสงค์จะอาบน้ำ เจ้าของสถานที่เขาก็ถามว่าจะอาบเองหรือต้องการคนถูตัวด้วย ถ้าต้องการคนถูตัวเขาก็นำมาให้เลือก ผู้ถูตัวนั้นจะทำความสะอาดให้ทุกอย่างตลอดจนจะตกลงอย่างใดต่อไปอีกก็ไม่ขัดข้อง

๓. โรงเต้นรำ โรงเต้นรำมีจำนวนมากมายและมีหลายชั้น ชั้นของโรงเต้นรำที่เราจะดูได้ว่าเป็นทดหรือตากด้วยราคาเหล้าแชมเปญ ถ้าชั้นต่ำแชมเปญขวดละไม่กี่สิบแฟรงค์ แต่ถ้าชั้นสูงแชมเปญชะนิดเดียวกันราคาตั้งหลายร้อยแฟรงค์ แต่จะเป็นชั้นสูงหรือตากดสำหรับพนักงานแล้วมีขนาดเล็กมาก ทั้งนี้เพราะด้วยเหตุผลสองประการ คือ

๑. รัฐบาลเก็บภาษีพนักงานแพงมาก ฉะนั้นเขาจึงทำพนักงานให้เล็กเพื่อเสียภาษีถูกหน่อย

๒. ชาวฝรั่งเศสมิได้นิยมศิลปแห่งการเต้นรำเป็นพิเศษ สักแต่ว่าได้เต้นรำแล้วไปเยี่ยด ๆ กันก็เพลิดเพลินดีกว่าตั้งอกตั้งใจแสดงศิลปในทางนี้

โรงเต้นรำส่วนมาก คือตั้ง ๙๐ เปอร์เซ็นมีหญิงประจำสำหรับรับรอง ความสะอาด ความสวยงาม และการแต่งตัวของพวกนี้ดีเลวเพียงใดก็แล้วแต่สถานที่สูงหรือต่ำ โรงเต้นรำชั้นสูงหน่อยก็มักจะมีสลับฉากมาแสดงให้ดูบางตอน แล้วต้องมีดนตรี ๒ วง คือวงแทงโกวงหนึ่ง แล้ววงเล่นเพลงในจังหวัดอื่น ๆ อีกวงหนึ่ง

๔. คุก Bastille แต่ไหนแต่ไรมาเราก็ทราบว่า วันสำคัญของประเทศฝรั่งเศสคือวันที่ ๑๔ กรกฎาคม วันนี้ต้องหยุดงานเป็น National Holiday ผู้ที่เรียนประวัติศาสตร์ก็ทราบเรื่องดีว่าวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๗๘๙ เป็นวันที่เกิดปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส โดยมีการแหกคุก Batsille คุกนี้เป็นคุกสำคัญ ได้เคยขังนักการเมืองและคนสำคัญ ๆ มามาก เช่นผู้สร้างหน้ากากเหล็ก ฯลฯ คุกนี้มีหอสูง ๗ หรือ ๘ ข้าพเจ้าได้ผ่านคุกนี้หลายสิบครั้ง และทุกครั้งที่ผ่านจะต้องนึกถึงประวัติศาสตร์ตอนนี้

เรื่องของกรุงปารีสเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ และความรู้เกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ยังมีอีกมากมาย ถ้าจะจดลงทุกอย่างก็คงไม่รู้จักจบได้ ขอยุติไว้ก่อน

มีสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่สำคัญของกรุงปารีส และที่ข้าพเจ้าชอบไปขี่รถเล่นเสมอ คือใน Bois de Boulegne เป็นสถานที่เย็นสะบายดี ในเวลาเย็น ๆ หรือวันอาทิตย์แล้วมีคนไปขี่รถหรือแต่งตัวงาม ๆ ไปเดินเล่นหรือไม่ก็ไปพายเรือเล่นในสระใหญ่ ในยุโรปมีสถานที่เต้นรำหลายแห่ง แต่ที่ข้าพเจ้าไปเสมอคือซาโด เดอ มาดริด ซึ่งเป็นสถานที่หรูมาก

๑๒๔. ไปสวิตเซอร์แลนด์และสเปญ

เมื่อเสด็จในกรมพระจันทบุรี ฯ เสด็จกลับจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์และฝรั่งเศสใต้ก่อนประชวรหนัก ได้ทรงปรารภว่าอยากไปเที่ยวสเปญนัก ข้าพเจ้าจึงได้ศึกษาเรื่องประเทศสเปญในขณะนั้นว่าควรไปที่ใด ควรได้ดูอะไรบ้าง เตรียมไว้ว่าจะไปบาสโลนา มาดริด และเซวิล แต่เมื่อท่านได้สิ้นพระชนม์เสียแล้ว โปรแกรมการไปก็ล้มเลิก แต่ข้าพเจ้ายังติดใจที่อยากจะไปอยู่ จึงได้กราบทูลลาท่านหญิงเพื่อไปเที่ยวประเทศสเปญสัก ๑๐ วัน และคิดว่าจะขับรถยนต์ไปเอง เมื่อทรงอนุญาตแล้วข้าพเจ้าก็ชวนหลวงวิสุตรวิรัชชเทศไปด้วย การเดินทางได้กำหนดผ่านประเทศสวิตเซอร์แลนด์ลงไปทางฝรั่งเศสใต้ไปเมืองบาสโลนาก่อน

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๔๗๔ เวลาเช้ามืดเราได้ออกเดินทางจากปารีส ผ่านไปทางเมืองฟอนเทนโบล แล้วไปผ่านเมืองดีจอง แล้วเข้าประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ตอนเย็นถึงเมืองโลซานและพักแรมคืนที่เมืองนั้น นายแนบ พหลโยธิน ได้อาศัยไปกับรถเพื่อไปลงที่เมืองเจนีวาด้วย เมืองโลซานนี้ตั้งอยู่บนเนินเขาติดกับทะเลสาบเยนีวา เป็นเมืองขนาดเขื่องและสำคัญของประเทศสวิตเซอร์แลนด์เมืองหนึ่ง และเป็นเมืองที่มีนักเรียนมากรวมทั้งนักเรียนที่มาจากต่างประเทศด้วย เพราะมีโรงแรมและมหาวิทยาลัยดี ๆ หลายแห่ง เมืองนี้อยู่ห่างจากเมืองเยนีวาเพียง ๔๐ กิโลเมตรเท่านั้น คืนนั้นเราทั้ง ๓ คือหลวงวิสุตรวิรัชชเทศ คุณแนบ และข้าพเจ้าก็ได้ออกเที่ยวดูชีวิตความสนุกสนานของชาวสวิสในเมืองนี้ในสถานที่ต่าง ๆ เช่นตามโรงเต้นรำเป็นต้น รู้สึกว่าไม่ครึกครื้นเหมือนกับในฝรั่งเศส

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เมื่อเที่ยวดูเมืองโลซานโดยตลอด แล้วก็เดินทางต่อไปยังเมืองเยนีวาซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งของทะเลสาบเยนีวา เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญเพราะเป็นที่ตั้งของ

สันนิบาตชาติ (League of Nations) เป็นเมืองที่สวยงามและน่าอยู่ จากในเมืองมองเห็นยอดมองต์บลองค์ (ภูเขาขาว) ไกล ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยหิมะขาวสวยน่าดู เราพักเที่ยวดูสถานที่ในเมืองนี้ ๑ วัน ๑ คืน หลวงวิสูตร ฯ เคยมาที่นี่หลายครั้งแล้ว จึงเป็นผู้พาข้าพเจ้าดูสถานที่ต่างๆ เช่นที่ทำการของสันนิบาติชาติแผนกต่าง ๆ ห้างร้านขายของ และสถานที่หย่อนใจหลายแห่ง

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๔๗๔ เราออกเดินทางไปแกรนโนบ ผ่านเมืองเอกซ์เลย์แยงค์ในประเทศฝรั่งเศส ถึงเมืองเกรนโนบเวลาค่ำ และได้พักที่นี่ ๑ คืน ได้พบกับนักเรียนไทยที่นี่หลายคน เมืองเกรนโนบนี้เคยได้ยินชื่อมานานแล้ว เพราะนักเรียนไทยที่ออกมาศึกษาในประเทศฝรั่งเศสมักจะมาตั้งต้นเรียนที่เมืองนี้ เราได้เที่ยวดูเมืองโดยตลอดทั้งกลางวันกลางคืน

วันที่ ๒๓ เราก็ออกเดินทางต่อไปทางทิศใต้ของประเทศฝรั่งเศส ถึงเมืองมองเพลลิเอ เวลาเย็น เราได้พักที่เมืองนี้ ๑ คืน ได้พบกับนักเรียนไทยอีกหลายคน เมืองนี้เมืองใหญ่มาก มีมหาวิทยาลัยและโรงเรียนต่างๆ หลายแห่งเหมือนกัน เมื่อได้เที่ยวดูเมืองโดยตลอดแล้วทั้งกลางวันกลางคืน วันที่ ๒๔ ออกเดินทางต่อไป ตอนบ่ายเข้าเขตต์ประเทศสเปญเราก็เดินทางต่อไปยังเมืองบาสโลนา ที่ข้าพเจ้าอยากไปเที่ยวประเทศสเปญก็เพราะเขาล่อกันว่าเป็นประเทศที่มีอะไรต่ออะไรแปลกๆ ไปจากประเทศอื่นๆ ในยุโรป เช่น กีฬาแทงวัวซึ่งเคยเห็นในภาพยนต์ แต่อยากเห็นของจริงๆ นอกจากนั้นเขาว่าผู้หญิงสวยมากอีกด้วย ฉะนั้น ตั้งแต่เข้าเขตต์แดนประเทศนี้แล้วจึงรู้สึกตื่นเต้นขึ้นหน่อย ก่อนที่เราจะเดินทางไปนี้ เหตุการณ์ทางการเมืองในประเทศเสปญไม่ค่อยจะเรียบร้อย เพราะพึ่งจะได้มีการปฏิวัติให้พระเจ้าแผ่นดินแอลฟอนโซที่สยามออกจากราชสมบัติ ฉะนั้นตอนที่เราถึงเขตต์แดนฝรั่งเศษกับสเปญ เจ้าหน้าที่ได้ตรวจดูหนังสือเดินทางของเราอย่างกวดขัน แต่ของเอญูเราทั้งคู่มีหนังสือเดินทางทูต จึงค่อยสะดวกหน่อย

ถึงเมืองบาสโลนาเวลาเย็น ได้ไปพักอยู่ที่โฮเต็ลโคลอน ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่หรูที่สุด ข้าพเจ้าชอบเมืองนี้เป็นพิเศษเพราะสวยงามและสนุก กลางวันกลางคืนเหมือนกันหมดตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง รถรางรถบัสเดินตลอด ๒๔ ชั่วโมง ผู้หญิงสวยมาก ได้ไปดูกีฬาที่ชาวสเปญนิยมกันนักหนาคือการแทงวัว เขามีทุกวันที่สเตเดียมใหญ่ สนุก

โกศท่านผู้หญิงยมราช (ตลับ สุขุม) และขบวนศพ
จากบ้านศาลาแดงไปวัดสระปทุม พ.ศ. ๒๔๗๔

ต้องซื้อตั๋วเข้าไปเหมือนเข้าดูฟุตบอลล์ และก็มีคนเข้าไปดูกันแน่นๆ ทุกวัน ข้าพเจ้ารู้สึกว่ากีฬาเกมนี้ค่อนข้างทารุณ คือต้นก็ปล่อยเจ้าวัวตัวมากออกมาวิ่งเพ่นพ่าน วัวแต่ละตัวนี้เขาว่ามีพิธีเลี้ยงให้มันดุก่อนให้มันออกสนาม คือขังไว้ในห้องมืดบ้าง ให้อดอาหารเสียบ้าง เมื่อวัวกำลังวิ่งเพ่นพ่านอยู่นั้นก็มีนักล่าวัวออกมาต่อสู้ ถือผ้าแดงผืนหนึ่งล่อ พอวัววิ่งเข้าใส่เขาก็หลบอย่างว่องไว ทุกๆ ครั้งที่หลบได้คนดูก็ตบมือกราวให้เกียรติยศ อันที่จริงสำหรับผู้ที่ออกไปแสดงนี้ก็ต้องผจญอันตรายมากเหมือนกัน เพราะถ้าพลาดท่าหรือล้มลงเสียหลักแล้วเจ้าวัวนี้จะเข้าขวิดถึงตายเลยก็ได้ ต่อจากนั้นก็มีผู้ชายถือหอกยาวๆ ไล่วัว พอใกล้วัวก็พุ่งหอกให้ไปปักที่คอวัว ถ้าปักได้อย่างแม่นยำโดยให้หอกนั้นติดแล้วตรงขึ้นไปบนฟ้าคนดูก็ยิ่งให้เกียรติมาก บางคนยิ่งแสดงความสามารถยิ่งขึ้นไปอีกถือหอกคู่ เมื่อขี่ม้าไล่พอเข้าไปใกล้วัวก็พุ่งหอกทั้งคู่ให้ไปปักคอเป็นรูปตัววีได้ ดังนี้ก็ต้องนับว่าเป็นผู้สามารถมากฝีมือเยี่ยมทีเดียว ส่วนเจ้าวัวนั้นสักครู่หนึ่งก็ค่อยๆ หมดกำลัง เลือดไหลออกทางจมูกทางปาก แล้วก็มีเพชฌฆาตถือมีดใหญ่ออกมาฟันเส้นอะไรเส้นหนึ่งที่ใกล้ๆ คอวัวก็ล้มลงสิ้นใจ แล้วเขาก็จูงม้าออกมาลากวัวตัวนั้นเข้าโรง สำหรับคนใจอ่อนอย่างข้าพเจ้าเมื่อได้เห็นวัวถูกแทงจนสิ้นใจนั้น มีความสงสารและใจเต้นแทบเป็นลม ต่อมาตัวหลังๆ ก็ค่อยชินไป โปรแกรมวันหนึ่งๆ มีการแทงวัวโดยวิธีต่างๆ ดังที่เล่านี้วันละ ๖ ตัว นอกจากนี้ยังมีของพิเศษแถมให้ดูอีก เช่นให้วัวขวิดท้องม้าจนถึงไส้ทะลักออกมากองกับพื้นดินน่าหวาดเสียว เขายึดตาม้าเสียข้างหนึ่ง คือข้างที่ให้วัวเข้าขวิด วัวก็ขวิดเอาๆ ข้างเดียว ม้าไม่ได้สู้เลย เมื่อไส้ทะลักออกมาแล้วเขาก็จูงม้าเดินลากไส้เข้าโรงไป สักครู่หนึ่งก็ได้ยินเสียงปืนยิงม้าตัวนั้นให้ตายไป ชาวเมืองนี้เห็นกีฬาชะนิดนี้เป็นกีฬาวิเศษมาก ตบมือให้เกียรติผู้แสดงเต็มที่ ระหว่างการแสดงนี้มีดนตรีให้ฟังตลอดเวลา พวกผู้หญิงสวยๆ มักจะมีดอกไม้ไปด้วย แล้วก็ขว้างให้ผู้แสดงที่สามารถ กีฬาเชนนี้สำหรับชาวพเจาดูครั้งเดียวพอแล้ว

อาหารเย็นในเมืองนี้รับประทานกันดึกมากตั้ง ๓–๔ ทุ่ม ละครตั้งต้นเล่น ๔–๕ ทุ่ม โรงเต้นรำเปิดตั้งสองยามหรือสี่ทุ่ม ได้ไปดูละครคนหนึ่ง โรงละครก็แปลกมากมีทางเดินให้ผู้แสดงเดินมายังผู้ดูและทักทายปราศัยได้ ผู้ดูจะแตะต้องถูกตัวผู้แสดงก็ได้ และผู้ดูจะสั่งเหล้ามาดื่มขณะละครเล่นก็ได้ มีวางถ้วยแก้วและขวดเหล้าหลังพนัก

ของคนนั่งข้างหน้าเรา ภายหลังละครเลิกแล้วได้ไปเต้นรำในโรงเต้นรำต่าง ๆ หลายแห่ง สนุกสนานดี กลางคืนยังดึกมีเต้นรำกันกลางถนน ใครเดินผ่านมาจะเต้นกับใครก็ได้ ถูกเป็นธรรมเนียมที่แปลก แต่เขาว่าต้องระวังในเรื่องนี้หน่อย ชาวสเปญขี้หึงเป็นที่สุด ถ้าเราเข้าไปเต้นกับหญิงใดที่เขามีค่ารักแล้วอาจเกิดเรื่องก็ได้ ตอนเย็น ๆ มีถนนสายหนึ่งมีต้นไม้ครึ้มไม่มีแดด แล้วมีเก้าอี้นั่งตลอดสองข้างทาง มีคนเดินไปเดินมาแน่นไปหมด โดยมากมักเป็นผู้หญิงสวย ๆ แต่งตัวไปประกวดกัน เราไปนั่งหรือไปเดินแล้วเพลินมาก แต่นั่งที่ใดแล้วอย่าเปลี่ยนที่ให้บ่อยนักเพราะพอหย่อนก้นลงไป เขาก็มาเก็บสตางค์ค่านั่ง การเดินไปเดินมานี้มีไปจนกระทั่งเวลากลางคืน

มีโรงเต้นรำแห่งหนึ่งตั้งอยู่ปลายสะพานยื่นลงไปในทะเล เป็นที่หรูพอใช้ มีผู้คนไปเที่ยว ไปรับประทานอาหาร ไปเต้นรำอยู่แน่น ๆ ตลอดเวลา เราก็ได้มีโอกาสไปที่นี่หลายครั้ง

ข้างเอิญเป็นเคราะห์ดีของเราอีกด้วย ที่ทางการของเมืองนี้เขากำลังจัดจะให้มี Exposition ซึ่งจัดเป็นงานใหญ่ และจะได้ทำพิธีเปิดใน ๒—๓ วันนั้น เจ้าหน้าที่กำลังเร่งมืออย่างเต็มที่ เราได้มีโอกาสไปชมสถานที่นั้นด้วยความพอใจมาก เพราะเขาได้จัดทำอย่างใหญ่โตและสวยงาม มีอะไรต่ออะไรซึ่งให้ความรู้พิเศษแก่เรามาก

ภายในโฮเต็ลที่ข้าพเจ้าพักอยู่นั้น ชั้นใต้ถุนมีคาบาเรต์และเต้นรำซึ่งเราได้ลงไปสนุกสนานด้วย ได้ชมระบำสเปญเป็นที่ติดอกติดใจ สรุปความว่าระหว่างที่พักอยู่เมืองนี้ ๓ วันเพลิดเพลินมาก และเห็นว่าเป็นเมืองที่น่าเที่ยวน่าชม คนไทยน้อยคนที่ได้เคยมาเที่ยวเมืองนี้

ในเมืองนี้ความที่ผู้คนนิยมทำงานในเวลากลางคืนมากกว่ากลางวัน ผู้ทำงานกลางคืนได้ค่าจ้างน้อยกว่าผู้ทำงานกลางวัน เช่นพวกขับรถราง รถบัสเป็นต้น

เมืองบาสโลนานี้เป็นเมืองใหญ่ที่สองจากกรุงมาดริดในประเทศสเปญ เป็นเมืองท่าเรือสำคัญทางด้านทะเลเมดิเตอรเรเนียน และเป็นเมืองอุตสาหกรรมด้วย มีพลเมืองเจ็ดแสนกว่าคน

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๗๔ เวลาบ่ายออกเดินทางจากบาสโลนา มุ่งตรงไปซานเซบาสเตียนในประเทศสเปญนั่นเอง แต่การเดินทางนี้จะเดินทางผ่านไปทางประเทศ

ฝรั่งเศสก่อน เพราะถนนหนทางค่อยดีหน่อยและภัยอันๆ ก็มีน้อย บ้านเมืองของสเปญกำลังยุ่งนัก เมื่อออกจากยาสโลนาได้ผ่านไปทางภูเขาสูงเรียกว่าเพียระเนส์ เป็นภูเขากั้นเขตต์แดนฝรั่งเศสกับสเปญ เวลาขับรถไปรู้สึกว่าถนนทำขึ้นไปสูงมาก เพราะขนเขาอยู่ตลอดเวลาตั้งหลายชั่วโมง ยิ่งขึ้นไปสูงก็พบหิมะและน้ำแข็งและอากาศชักจะเย็น ซึ่งฤดูนี้เป็นฤดูร้อนแท้ๆ ถนนลายนเปลี่ยวมาก เดินทางตั้งหลายชั่วโมงไม่พบหมู่บ้านหรือผู้คนเลย เราไปกันสองคนชักจะกลัวๆ ถูกซ่อนอยู่ข้างเหมือนกัน ระหว่างทางนี้ได้พบป้ายบอกทางไปประเทศแอนดอร์รา ซึ่งเป็นประเทศเล็กมากที่สุดประเทศหนึ่งในยุโรป มีเนื้อที่ประมาณ ๑๙๐ ตารางไมล์ และมีพลเมืองเพียงหกพันคนเท่านั้น เป็นประเทศที่ตั้งอยู่บนภูเขา ไม่ค่อยจะมีใครเข้าไปในประเทศนี้ เพราะไม่มีอะไรที่ชวนให้เข้าไปดู ไม่มีถนนหนทางที่ดีและไม่มีที่พักแรม เราเดินทางต่อไปจนถึงเวลาค่ำก็ถึงตีนเขาเข้าเขตต์แดนฝรั่งเศส แล้วเราก็เลยพักอยู่ที่โรงแรมเล็กๆในหมู่บ้านที่ปลายแดนนั่นเอง

รุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๒๘ เดินทางต่อไปในประเทศฝรั่งเศส ผ่านเมือง "พอ" แล้วไปผ่านเบียริตส์ ไปเข้าเขตต์สเปญทางด้านมหาสมุทรแอตแลนติค แล้วเดินทางต่อไปถึงซานเซบาสเตียนในเย็นวันนั้น เราได้ไปพักที่โฮเต็ลหรูที่สุด เมืองนี้เป็นเมืองตากอากาศชายทะเลทางด้านมหาสมุทรแอตแลนติคของประเทศสเปญ มีคนมาตากอากาศฤดูร้อนมาก รวมทั้งผู้คนมาจากฝรั่งเศสและอเมริกาด้วย เป็นเมืองขนาดไม่สู้ใหญ่โตมากมายนัก แต่กรุงสนุกพอดู เราได้เที่ยวกันอย่างเพลิดเพลินมาก ผู้หญิงสเปญงามที่สุดตามเคย ที่นี่มีโรงบ่อนเล่นการพนันเช่นเดียวกับเมืองตากอากาศชายทะเลของฝรั่งเศส ฉะเพาะตัวตึกคาซิโนของเมืองนี้ใหญ่มาก นอกจากนั้นมีถนนงามๆสำหรับถ่วงชายทะเล ในเวลากลางคืนก็สนุกครึกครื้นดี มีโรงเต้นรำหลายแห่ง การเที่ยวในประเทศสเปญนี้มีอยู่ข้อเดียวที่รู้สึกทำให้หมดรสสนุกเต็มที่ไปหน่อยหนึ่งคือเรื่องภาษา เราเรียนรู้ไปไม่กี่คำ พูดคุยกับใครก็ไม่ได้ พบใครพูดภาษาฝรั่งเศสได้ก็ดีใจมากแล้ว ไม่ต้องรู้ถึงภาษาอังกฤษ

วันที่ ๒ ที่เราได้พักอยู่เมืองนี้ได้เกิดมีการสไตรค์กันใหญ่ มีการยิงกันล้มรถราง ปิดร้านขายของต่างๆ เสียงปืนยิงกันดังลั่น ทหารต้องออกปราบ ข้าพเจ้าพักอยู่ใน

โฮเต็ลออกจะตกใจแต่ก็อดออกไปดูเหตุการไม่ได้ สอบสวนดงได้ความว่ามีพวก ๆ หนึ่ง ต้องการสไตรค์ให้ปิดร้านขายของในเมืองทั้งหมด ถ้าร้านใดไม่ปิดก็ยิงยื่นเข้าไปในร้านนั้น รถรางคันใดไม่หยุดก็เดินเฮกันไปผลักรถรางคันนั้นให้ล้มลง พังๆดูเหตุการก็เห็นว่าเมืองสเปญน่าทีจะยุ่งแน่ ถ้าเราไม่รีบเดินทางกลับเข้าฝรั่งเศสเสียอาจตายหรืออดอยู่ที่นี่เลยก็ได้ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ตอนเย็นเราจึงเดินทางกลับ ตอนค่ำเข้าเขตต์แดนฝรั่งเศสก็โล่งใจเพราะระหว่างรถมาตามทางในสเปญพยกองทหารตลอดทาง ถึงเมืองเบียริตส์ในฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเมืองตากอากาศฤดูร้อนของฝรั่งเศสที่สำคัญและมีชื่อเสียงมากเมืองหนึ่งทางด้านมหาสมุทรแอตแลนติค อยู่ไม่ไกลจากเขตต์แดนเสปญมากนัก เราได้พักอยู่ที่เมืองนี้ ๑ คืน ได้ไปดูโรงย่อนและไข่ดูภาพยนต์ด้วย เมืองนี้หรูมากทีเดียว มีผู้คนมาเที่ยวกันมาก มีคาซิโนอยู่ชายหาด มีอ่าวน้ำทะเล มีบ้านหน้าร้อนสวยๆของพวกมีเงิน ฯลฯ

วันที่ ๓๑ เดินทางต่อไปยังเมืองบอร์โดได้พักที่นี่หนึ่งคืน และค่ำวันนั้นได้ไปดูละครด้วย ภายหลังละครเลิกเรายังได้ไปทำความรู้จักติดต่อกับนางละครแล้วพาไปรับประทานอาหารอีกด้วย เมืองบอร์โดนี้เป็นเมืองค่อนข้างใหญ่และเป็นเมืองสำคัญของฝรั่งเศสเมืองหนึ่ง เมื่อคราวสงครามโลกครั้งที่หนึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสได้ถอยหนีเยอรมันมาตั้งอยู่เมืองนี้

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๗๔ ออกเดินทางไปตามถนนริมทะเล ผ่านเมืองรอชฟอร์ต ซึ่งเป็นเมืองท่าเรือขนาดย่อมของฝรั่งเศสเมืองหนึ่ง แล้วไปผ่านเมืองลาโรเชล ซึ่งเป็นเมืองท่าเรืออีกเมืองหนึ่ง มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เริ่มต้นมาแต่ศตวรรษที่ ๑๒ ตลอดมา เราได้พักชมเมืองนี้นานหลายชั่วโมง ได้มีโอกาศไปพบทำความรู้จักกับสตรีงาม ๆ สองคน เลยทำให้อยากอยู่เมืองนี้นานสักหน่อย แต่โดยที่เวลาจำกัดจึงจำต้องรีบเดินทางต่อไปในตอนเย็นวันนั้น

เวลาค่ำถึงเมืองนองต์ ซึ่งเราได้พักนอนที่นี่หนึ่งคืน เมืองนี้แม้ว่าจะห่างจากมหาสมุทรแอตแลนติคตั้ง ๓๕ ไมล์ โดยมีแม่น้ำใหญ่มาถึง แต่ก็เป็นเมืองท่าเรือใหญ่ที่ ๔ ในประเทศฝรั่งเศส เป็นเมืองสร้างเรือและเป็นเมืองช่างแสงของทหารเรือ มี

ระยะทางโดยรถยนต์ห่างจากกรุงปารีสไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๒๔๐ ไมล์ คืนวันนั้นเราก็ได้ออกชมชีวิตความสนุกสนานของชาวเมืองนี้

วันที่ ๒ มิถุนายน เดินทางผ่านเมืองออลิออง เลยเข้ากรุงปารีส การไปคราวนี้ปราศจากภัยอันตรายทุกอย่างทุกประการ รถยนต์วิ่งเรียบร้อยดีมาก ข้าพเจ้าได้ขับตลอดทาง เราได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินและได้ความรู้พิเศษมาก อันความรู้รอบตัวนั้นไม่มีอะไรวิเศษไปกว่าการเดินทางไปเที่ยวในสถานที่ต่างๆ เช่นนี้

๑๒๕. Alliette Bonnet และ Exposition ในกรุงปารีส

มิถุนายน (๒๔๗๔) เจ้าคุณทูตได้จัดให้มีการเลี้ยงใหญ่ที่ Cercle Interieur ในโอกาสที่ M. Maugras ระเข้าไปเป็นทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ในงานนี้ได้เชิญคนสำคัญของกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส และผู้ใหญ่ที่สนิทสนมกับคนไทยและประเทศไทยมารับประทานอาหาร ภายหลังอาหารได้มีเต้นรำและ entertainment ซึ่งเชิญนักเรียนและผู้อื่นมาร่วมด้วย งานนี้ข้าพเจ้าได้ช่วยหลวงวิสุตรฯ จัดให้มีขึ้น ในค่ำวันนั้นสนุกสนานกันมาก ได้มีโอกาสไปรู้จักกับผู้หญิงฝรั่งเศสคนหนึ่งชื่อ "แอตเลียต ยอนเน" เป็นผู้หญิงที่ดีและน่ารักน่าเอ็นดูมาก มีนิสัยอ่อนโยน และพูดจาอ่อนหวาน เป็นบุตรของนายช่างสถาปัตยกรรมชื่อเสียงคนหนึ่ง เราได้สนิทสนมกัน และในวันต่อๆไปก็ได้ไปเที่ยวด้วยกันเสมอ เช่นไปขี่รถเล่นในสถานที่ต่างๆ ไปรับประทานอาหารด้วยกัน ไปเต้นรำด้วยกัน ตอนนี้ข้าพเจ้าได้ฝึกซ้อมการพูดภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดีจนถึงกับเขาชมเชย วันหนึ่งเขาได้ชวนไปที่บ้านหน้าร้อนของเขาที่เมืองตีเม ห่างจากกรุงปารีสหลายสิบกิโลเมตร ซึ่งเราได้ไปโดยรถยนต์ของข้าพเจ้า เรายังได้ไปยืนต้นไม้ถ่ายรูปกันไว้เป็นที่ระลึก

ในเดือนมิถุนายนนี้ ท่านอธิบดีมานลักษณ์ได้พาท่านหญิงชวลิต ไปรักษาพระองค์ที่สวิตเซอร์แลนด์ ท่านหญิงอัษวสถานได้ขอให้ข้าพเจ้าไปรับที่มาเซลส์ ได้ขับรถไฟจากกรุงปารีสเวลาก่อนเที่ยงคืน ถึงมาเซลส์เวลาเช้า ได้ไปพบพระเทเวศร์อำนวยฤทธิ์ ซึ่งกำลังจะเดินทางกลับประเทศไทย และซึ่งได้รู้จักคุ้นเคยกันเมื่ออยู่ปารีส ได้พักอยู่มาเซลส์ ๑ คืน รุ่งขึ้นเรือของบริษัทที่ท่านอธิบดีและท่านหญิงชวลิตโดยสารได้มาถึง แล้วเราทั้งสามก็กลับปารีสโดยรถไฟในค่ำวันนั้นเอง

ในเดือนมิถุนายนนี้ Exposition ที่กรุงปารีสได้เยี่ยมแล้ว เป็นที่สนุกสนานหย่อนใจได้อีกแห่งหนึ่ง มีผู้คนมาเที่ยวกันหนาแน่นทั้งกลางวันกลางคืน คือผู้คนในกรุงปารีส ผู้คนในประเทศฝรั่งเศสเอง ผู้คนจากประเทศอื่นๆทั้งในยุโรปและอเมริกา ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวหลายครั้งหลายคราว เพราะเขาทำเป็นสถานที่สวยงามและน่าเที่ยวมาก มีที่น่าดู น่าเล่น น่ารับประทานหลายแห่ง การไปเที่ยว Exposition นี้นอกจากในทางเพลิดเพลินสำราญใจแล้วยังได้รับความรู้อีกเป็นอเนกประการ เพราะวิธีการที่เขาจัดนั้นเขาแบ่งสถานที่เป็นตอนๆ ในตอนหนึ่งก็เป็นของประเทศหนึ่ง ๆ รวมทั้งเมืองขึ้นของเขาด้วย เราจึงได้เห็นของแปลกๆ เช่นบ้านในประเทศต่างๆลักษณะของบ้านเป็นอย่างไร เขาก็มาปลูกเป็นบ้านจำลองให้เราดูตามแบบของประเทศนั้นๆ ไม่ละเพาะแต่ประเทศที่รุ่งเรืองแล้ว แม้ประเทศในกลางทวีปแอฟริกาหรือหมู่เกาะในมหาสมุทรที่ไม่ค่อยมีใครไปก็นำมาแสดงให้ดู สินค้าประเทศใดมีอย่างใดก็มีไว้จำหน่ายหรือไว้ให้ดู โบราณวัตถุและของต่าง ๆ ก็นำมาแสดงให้ชม แม้จนกระทั่งอาหารก็มีร้านขายอาหารของประเทศต่างๆ ซึ่งเราได้ไปรับประทานอาหารแปลกๆ เช่นอาหารชะวาฯลฯ เป็นต้น สถานที่สำคัญเช่นนครวัดเขาก็สร้างจำลองขึ้นให้เหมือนของจริง เป็นแต่ขนาดย่อมกว่า ภายในเขต Exposition นี้ใหญ่โตมาก มีรถไฟฟ้าเล็กๆให้เช่า มีรถไฟเล็กเดินรอบสถานที่ และมีรถยนต์เล็ก (ไฟฟ้า) รับคนโดยสารเดินอยู่ตลอดเวลา เวลากลางคืนงามมาก มีไฟฟ้าสีต่างๆสว่างไสว มีน้ำพุใหญ่เป็นไฟสีและสลับเปลี่ยนสีต่างๆอยู่ตลอดเวลา มีสถานที่เต้นรำ มีที่ให้เช่าเรือพายเล่น มีอะไรต่ออะไรอีกมากมาย นึกขึ้นมาที่ใดภาพความงามต่างๆที่เคยเห็นมานี้ยังติดตาอยู่เสมอ.

คืนวันหนึ่งเจ้าเยาได้โอรสของ Emperor ญวณ ได้เชิญกมลาคุณจันทร์ดีและข้าพเจ้าไปในงานรื่นเริงและเต้นรำที่ Pavilion ญวนที่ Exposition จึงได้มีโอกาสคุ้นเคยกับเจ้าโอรสญวนองค์นี้ซึ่งเป็นคนชอบสนุก ในค่ำวันนั้นได้มีการแสดงให้ชมหลายอย่าง รวมทั้งละครรำและพิณพาทย์ซึ่งไปแสดงที่ Exposition จากประเทศเขมรในบรรดาผู้แสดงนั้นบางคนพูดไทยได้ด้วย เสร็จจากการแสดงแล้วก็มีเต้นรำอยู่จนดึก

๓๒๖. Ouchy Evian Geneva

ต้นเดือนกรกฎาคม หมอแนะนำให้ท่านหญิงไปสูดอากาศรักษาพระองค์เพราะ

เป็นโรคเยาหวาน จึงกำหนดจะไปพักที่เมืองอุชี ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ (ติดกับเมืองโลซาน) สัก ๓—๔ วัน แล้วจะเลยไปพักที่เมืองเอวีออง ในประเทศฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ยนฝั่งทะเลสาปเยนีวา ตรงข้ามกับอุชีแลเห็นกัน ฝั่งทะเลสาปเยนีวานฝั่งหนึ่งเป็นประเทศสวิตเซอร์แลนด์ อีกฝั่งหนึ่งเป็นประเทศฝรั่งเศส ข้ามฟากโดยเรือกราวครึ่งชั่วโมง ท หมอแนะนำท่านหญิงให้ไปรักษาพระองค์ที่เมืองเอวีออง ก็โดยเหตุที่เมืองนั้นมีย่อนำยาตาล สำหรับรับประทานแล้วรักษาโรคได้หลายชะนิด

ครั้นถึงเวลาที่กำหนดก็ได้ออกเดินทางจากกรุงปารีสโดยรถไฟ ไปลงที่โลซาน ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นเมืองที่ข้าพเจ้าเคยมาครั้งหนึ่งแล้วโดยรถยนต์ แล้วเรา ก็ขึ้นรถยนต์ลงเขาต่อไป พักที่โฮเต็ลดูซาโดที่เมืองอุชี ซึ่งอยู่ริมทะเลสาปเยนีวา โฮเต็ลนี้มีนักเรียนไทยมาเล่าให้ฟังว่าผิดๆ ข้าพเจ้าไม่ค่อยจะเชื่อเท่าใดนัก แต่ก็ทำเอาใจไม่สู้จะดีเหมือนกัน ทะเลสาปนี้ฝั่งทางด้านประเทศสวิตเซอร์แลนด์มีเมืองสำคัญหลายเมือง เช่น เยนีวา, โลซาน มองเตรอ ฝั่งทางประเทศฝรั่งเศสมีเมืองสำคัญก็คือเมืองเอวีออง โฮเต็ลที่พักอยู่นี้ใกล้กับท่าเรือที่จะไปรอบทะเลสาป และข้ามฟากไปเอวีออง ระหว่างพักอยู่ที่นี่สะบายใจดี อากาศก็สะบาย ได้ไปเดินเล่นตามถนนริมทะเลสาป และได้ไปเที่ยวในเมืองโลซานหลายครั้ง นอกจากนี้ยังมีท่านทรงวุฒิชัย กับนายเอ็ด ณะป้อมเพชร เป็นผู้พาไปเที่ยวชมมหาวิทยาลัยและสถานที่ต่าง ๆ และยังได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวเมืองใกล้เคียงริมทะเลสาปนั้นเสมอ เช่นมองเตรอ, เยนีวา ฯลฯ เมืองมองเตรอเป็นเมืองตากอากาศที่สวยงามและสำคัญเมืองหนึ่งของประเทศสวิตเซอร์แลนด์เหมือนกัน มีผู้คนมาตากอากาศกันมาก มีโฮเต็ลหรู ๆ และมีสถานที่หย่อนใจหลายแห่ง ส่วนเมืองเยนีวานั้นเป็นอย่างไรนั้นก็ได้เคยกล่าวไว้แล้ว

เราพักอยู่เมืองอุชีได้ ๓—๔ วันก็ลงเรือข้ามไปพักเมืองเอวีออง ไปพักที่โฮเต็ลหรูที่สุด เมืองนี้มีคนมาตากอากาศมากที่เดียว เพราะมีความสำคัญคือมีย่อนำยาตาลคนที่ไม่ค่อยสะบายหรือเลือดไม่ในย่อนำที่พยักก็มักจะมารักษาตัวประกอบกับตากอากาศด้วย เราได้ไปชมที่ย่อนำนั้น อันที่จริงอากาศที่นี่สะบายดีมาก พักอยู่ที่เมืองนี้ได้สองสามวันข้าพเจ้ารู้สึกสดชื่นเจริญอาหารมาก เพราะเท่ากับตัดมือตัดเท้าจะไปเที่ยวที่ใดก็ไม่สะดวก จึงได้ทูลลาท่านหญิงกลับไปเอารถยนต์ของข้าพเจ้าที่ปารีส โดยชวนนายเอ็ด ณะป้อม

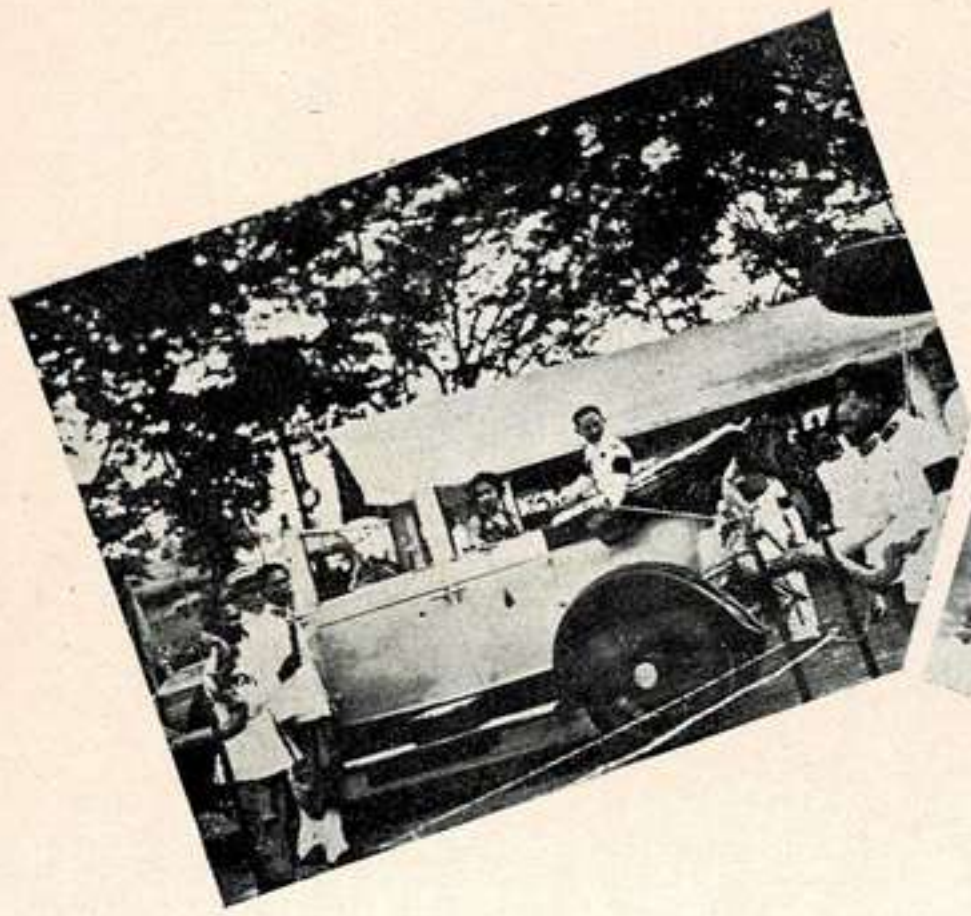
เพชร ขึ้นรถไฟไปด้วย พักเที่ยวป่าริสด้วยกันหนึ่งคืน พอรุ่งเช้าก็รีบเดินทางกลับมาเมืองเอวิยอง เมื่อได้รถมาแล้วก็ได้ไปเที่ยวกันหลายแห่ง เช่นไปรับประทานน้ำชาและเต้นรำที่เยนิวา และมองเตรอเสมอ ไปโลซาน ขึ้นรถเที่ยวรอบทะเลสาป ฯลฯ วันหนึ่งนายเอ็ดได้ชวนนางสาวอิยปต์เชียนค่อนข้างงามและข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารและเต้นรำที่ Villa Palace ซึ่งเป็นโฮเต็ลหรูอยู่บนภูเขาสูง เราขับรถขึ้นภูเขาไปตลอดทางถึงเมืองนั้นอยู่ในระดับสูงมาก อากาศค่อนข้างเย็นจัด เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็เข้าเต้นรำสักครู่ใหญ่ ๆ แล้วก็เดินทางกลับในเวลากลางคืน ต้องขับรถลงเขาตลอดทาง

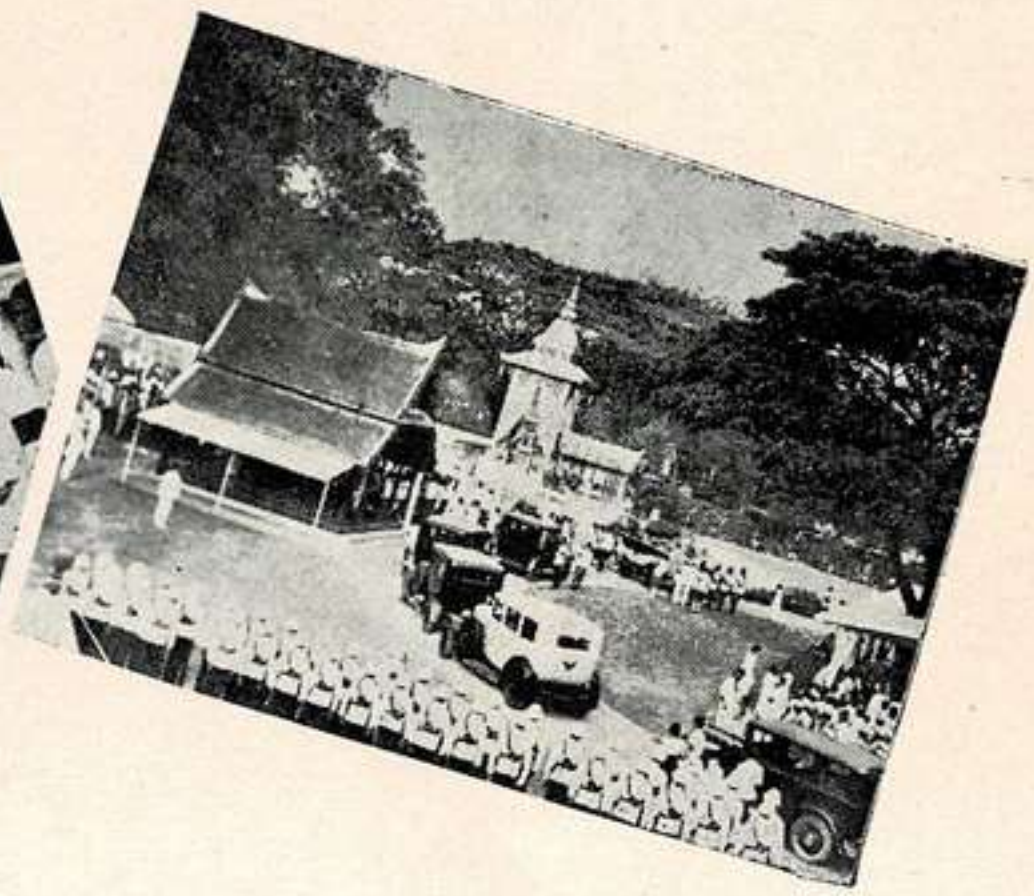
เมืองเอวิยองนี้คล้ายคลึงกับเมืองมองเตรอเหมือนกัน เพราะเป็นเมืองตากอากาศ ข้าพเจ้าได้เข้าไปเล่นไพ่หลายครั้งในเวลาว่าง แต่โรงบ่อนนี้เล็ก ผู้คนไม่มากมายนัก และไม่มีคนเล่นที่ร่ำรวย ได้เสียกันวันละหลายหมื่นหลายแสนเหมือนกับที่เมืองนีซ

เวลาเย็นๆเรามักจะไปเดินเล่นริมทะเลสาปชมธรรมชาติซึ่งสวยงามมากกลางคืนบางคืนก็ได้ขึ้นรถยนต์ไปเต้นรำที่มองเตรอ ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๕๐ กิโลเมตร และต้องผ่านด่านภาษีฝรั่งเศส—สวิตเซอร์แลนด์ ให้เขาตรวจ เจ้าพนักงานทั้งฝรั่งเศสและสวิสเพราะเราผ่านบ่อยๆ เลยไม่ต้องตรวจอะไรมากนัก ถนนแล่นไปตามขอบทะเลสาปตลอดทางงามมาก บางตอนถนนก็อยู่ติดกับทะเลสาป บางตอนอยู่สูงมองดูทะเลคล้ายๆกับเราจะตกเหว คืนวันหนึ่งข้าพเจ้ากลับจากเต้นรำที่เมืองมองเตรอ ขับรถมาคนเดียวประมาณสี่สาม ขับรถมาเร็วเต็มที่ ระหว่างทางที่มานั้นนึกคิดมาตลอดทางว่าถ้าตะเกียงไฟหน้ารถเราดับลงก็เห็นจะตกเหวตายแน่ เพราะถนนคดเคี้ยวอยู่บนภูเขา เราได้อาศัยแสงไฟนี้เท่านั้น แต่ก็ได้มาถึงเมืองเอวิยองโดยสวัสดิภาพภายในระยะเวลา ๔๐ นาทีเท่านั้น

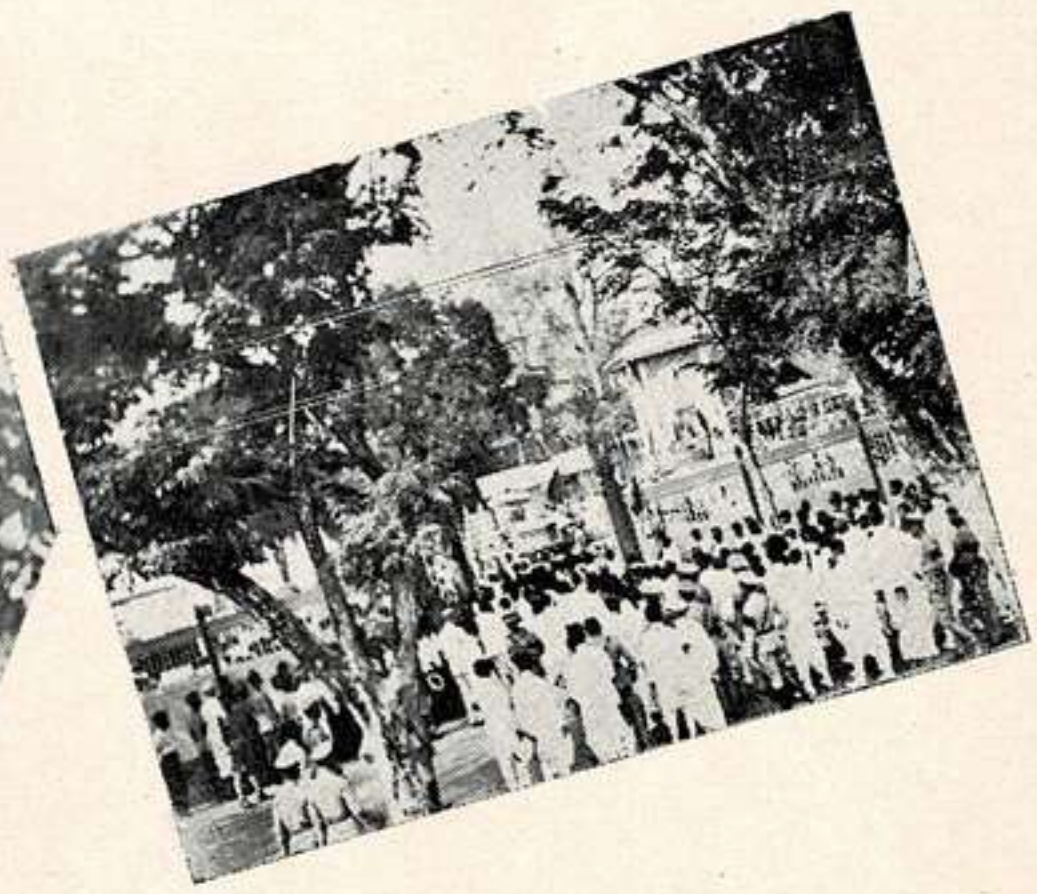
เราได้พักตากอากาศที่เอวิยองราวสองอาทิตย์ก็ย้ายไปพักที่เยนิวา ที่โฮเต็ลเบลวิว ระหว่างพักอยู่เยนิวานี้ได้นำท่านหญิงไปชมสถานที่สำคัญ ๆ โดยตลอด เช่นสถานที่ของสันนิบาตชาติเป็นต้น สำหรับข้าพเจ้าได้เคยชมตลอดแล้วนอกจากนนเราได้ไปซื้อของฝาก ประเทศสวิตเซอร์แลนด์นี้เป็นประเทศที่ทำนาพืกาขายมากที่สุดประเทศหนึ่ง ฉะนั้นในเรื่องหาซื้อนาพืกาแล้วในประเทศนี้เป็นดีที่สุด มีทุกอย่างทุกชะนิดสำหรับทั้งหญิงและชาย และสำหรับตั้งทำสวยๆและราคาถูกก็มาก

เมืองเยนิวานี้ข้าพเจ้าชอบมาก เห็นเป็นเมืองที่สวยงามและน่าอยู่เมือง

งานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงยมราช (ตลับ สุขุม)

วัดสระปทุม พ.ศ. ๒๔๗๔

หนึ่ง วันหนึ่งท่านอมร ท่านโกลิต พันธ์เทพ และข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวเมืองชาโมนิกสและ Mer de glace ในประเทศฝรั่งเศส เราออกแต่เช้ามืดโดยรถยนต์ของข้าพเจ้า ผ่านแดนสวิตเซอร์แลนด์–ฝรั่งเศส ภายในไม่กี่ชั่วโมงก็ถึงชาโมนิกส์ ซึ่งเป็นเมืองอยู่บนภูเขาสูง อากาศค่อนข้างเย็น แม้แต่ระเบียงหน้าร้านก็ตาม ภายหลังรับประทานอาหารเช้าแล้วเราได้ไปขึ้นรถรางห้อยขึ้นไปบนยอดเขาอีก ผ่าน Mer de glace (ทะเลน้ำแข็ง) แปลกปลาดมากที่สถานที่นี้เหมือนทะเลใหญ่ไพศาล มีลูกคลื่นเป็นก้อนๆ แต่ก็แข็งเป็นน้ำแข็งทั้งสิ้น สมกับชื่อที่เขาเรียก เมื่อถึงยอดสุดทางของรถรางห้อยสายนี้แล้ว มองลงมาดูข้างล่างเห็นเมืองชาโมนิกส์เกือบสุดสายตา เล็กนิดเดียว อากาศบนยอดเขานี้หนาวจัดมากยังกับฤดูหนาว เราต้องยืมเสื้อคลุมหนาเขาใส่ เราพักหาอะไรรับประทานสักครู่หนึ่งแล้วเราก็เริ่มเดินทางกลับ ถึงเมืองเยนีวาในค่ำวันนั้นเอง

๑๒๗. ไปลอนดอน

ปลายเดือนกรกฎาคม (๒๔๗๔) ได้เดินทางกลับกรุงปารีส เมื่อข้าพเจ้าได้ส่งท่านหญิงและคณะขึ้นรถไฟแล้ว ข้าพเจ้าก็ขับรถอย่างเร็วกลับกรุงปารีสไปกับท่านโกลิต ความมุ่งหมายก็คือจะให้ไปถึงปารีสก่อนรถไฟ แต่ไปตามทางเกิดสายไฟฟ้าช็อต ต้องเสียเวลาแก้ไปนาน กระนั้นก็ดีเรายังถึงปารีสพร้อมๆ กับรถไฟ พักอยู่ปารีส ๒ วันก็ตามเสด็จท่านหญิงข้ามไปกรุงลอนดอนอีก พักอยู่ลอนดอนสองอาทิตย์เศษ เป็นครั้งที่สามที่ข้าพเจ้ามากรุงลอนดอน และก็ได้ไปชมสถานที่สำคัญๆ อีกหลายแห่ง มีอยู่แห่งหนึ่งที่ควรกล่าวในที่นี้ คือสถานที่ตั้งหุ่นของ Madam Tussaud เป็นสถานที่ใหญ่และมีชื่อเสียงมาก ใครผ่านมากรุงลอนดอนก็ต้องมาชมสถานที่นี้ หุ่นต่างๆ ทำด้วยขี้ผึ้งเป็นรูปบุคคลสำคัญต่างๆ ตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้ นอกจากหุ่นคนสำคัญแล้วยังมีหุ่นหมู่ตอนสำคัญๆ ในประวัติศาสตร์เรียกว่า Tableau คล้ายกับภาพเขียน แต่แทนที่จะเป็นภาพก็ได้เห็นเป็นตัวคนจริงๆ หุ่นเหล่านี้ทำสีทำมากเหมือนคนจริง บางทีพวกเจ้าหน้าที่ยืนเฝ้าสถานที่เล่นตลกเขาทำยืนนิ่งเป็นหุ่น เราก็ไปยืนชมว่าช่างยืนเก่งจริง ยืนได้เหมือนคนเหลือเกิน ยืนมุ่งดูเป็นหมู่ใหญ่แล้วผู้เล่นตลกก็ยื่น พวกเราตกใจแต่แล้วก็อดหัวเราะไม่ได้ เมื่อชมหุ่นธรรมดาหมดแล้ว ยังมีหุ่นชั้นใต้ถุนอีกเรียกว่า House of Terror การลงไปชมชั้นล่างนี้ต้องเสียค่าผ่านประตูเป็นพิเศษอีก ลงบันไดไปแล้วน่ากลัวมาก ทำ

เป็นที่มิดๆ มีหุ่นการประหารชีวิตแบบต่างๆ มีหุ่นการทรมานคนด้วยแบบต่างๆ มีหุ่นฆาตกรรมต่างๆ ฯลฯ อะไรที่น่าเกลียดน่ากลัวที่สุดเขาก็มาทำหุ่นไว้ให้ชม คนใจอ่อนๆ ไม่น่าเข้าไปชม แต่สรุปรวมความว่าการเข้าไปชมหุ่นในสถานที่ Madam Tussaud นี้ได้รับความรู้เป็นอย่างดีในทุกๆ ทาง

ในระหว่างที่พักอยู่กรุงลอนดอนนี้ ย่ายวันหนึ่งหม่อมเจ้าดำรัสดำรงค์เทวกุล ซึ่งมารับตำแหน่งเป็นราชทูตไทยอยู่ในกรุงนี้ได้เชิญท่านหญิงและนักเรียนไทยในกรุงนี้มารับประทานน้ำชา และค่ำอีกวันหนึ่งได้เชิญท่านหญิงและข้าพเจ้ามารับประทานอาหารไทยที่สถานทูตอีกด้วย

ข้าพเจ้าเคยได้ยินเขาเล่าเรื่องชีวิตความหรูของพวกสมาคมชั้นสูงในกรุงลอนดอนมาก จึงอยากไปดูบ้างว่าเป็นอย่างไร ค่ำวันหนึ่งข้าพเจ้าจึงชวนประจวบน้องสาวไปรับประทานอาหารและเต้นรำ ว่าจะไปที่ที่พวกสมาคมชั้นสูงของกรุงลอนดอนเขาไปกัน แม้ว่าจะแพงเท่าใดก็จะสู้ วันนั้นเราแต่งตัวเสียอย่างโก้ คือข้าพเจ้าแต่งเครื่องราตรีสวมหมวกสูง ถุงมือขาว ประจวบก็แต่งตัวอย่างว่าผ่านใครๆก็ต้องมอง แล้วเราก็ไปสถานที่ซึ่งเรียกว่า "มอเซ็นยอร์" เป็นสถานที่ Prince of Wales และพวก Society ชั้นสูงไปเที่ยวกันเสมอ พอโผล่เข้าไปหัวหน้าย่อยก็เข้ามาโค้งเรียกเราเป็น "Excellency" แล้วก็พาไปนั่งโต๊ะสองคน ค่าอาหารที่นี่แพงมากกระหว่างนั่งรับประทานอาหารและฟังดนตรี ประจวบก็ชี้ให้ดูคนสำคัญที่มาเที่ยวในคืนวันนั้นว่าใครเป็นใครบ้างเท่าที่แกรู้จัก ดนตรีที่เล่นที่นี่ก็คือ Roy Fox and his Orchestra ซึ่งเป็นคณะที่มีชื่อเสียงคณะหนึ่งในประเทศอังกฤษ และเป็นคณะที่อัดแผ่นเสียงเพลงเต้นรำจำหน่ายมาก มีนักร้องสตรีสาวสวยรูปร่างดี ในเวลาที่ข้าพเจ้าออกไปเต้นรำแล้วคิดใจที่จะเข้าไปใกล้ๆ ตัวเขา และชมความงามในตัวเขา สำหรับการแสดงเบ็ดเตล็ดก็มีอะไรต่ออะไรแปลกๆ และงามๆให้ชม เราได้อยู่ชมการแสดงและเต้นรำกันมาก ค่าวันนี้เป็นอันว่าเราได้สนุกและได้เห็นสถานที่ night life อันหรูของกรุงลอนดอน

๑๒๘. Luxembourg, Germany

กลางเดือนสิงหาคมกำหนดกลับปารีส ข้าพเจ้ามาคิดดูว่าเราก็จะเดินทางกลับเมืองไทยอยู่แล้ว โอกาสที่จะได้ออกมาต่างประเทศเช่นนี้อีกคงไม่มี เราก็มีรถยนต์

อยู่แล้ว เงินส่วนตัวก็มีพอ น่าจะได้ไปเที่ยวดูประเทศต่าง ๆในทวีปยุโรปเท่าที่จะไปได้ เมื่อตกลงใจแล้วจึงได้กราบทูลลาท่านหญิงขอไปเที่ยวส่วนตัวสัก ๓ อาทิตย์ เมื่อท่านอนุญาตแล้วข้าพเจ้าจึงได้ชวนประจวบกัยตานิตย์ข้ามไปปารีสและชวนไปเที่ยวในทวีปยุโรปโดยรถยนต์ด้วย

วันที่ ๑๙ สิงหาคม (๒๔๗๔) เวลาเช้าเป็นวนและเวลาที่เราออก เดินทางจากกรุงปารีสโดยรถยนต์ข้าพเจ้า มุ่งไปประเทศเยอรมันนี โดยผ่านประเทศลุกเซมเบิก ก่อนออกรถได้รับจดหมายจากบ้านว่าคุณแม่ไม่ค่อยจะสบาย และหมอเป็นห่วงในการเจ็บป่วยของท่านคราวนี้มาก ข้าพเจ้าไม่ค่อยสะบายใจ แต่ก็ทำอะไรไม่ได้

การเดินทางของเราพอตกเวลาย่ายก็ถึงประเทศลุกเซมเบิก เมื่อเข้าหน้าที่ตรวจหนังสือเดินทางเรียบร้อยแล้ว เราก็เดินทางต่อไปในประเทศนี้ ซึ่งเป็นประเทศเล็กมาก มีเนื้อที่ทั้งสิ้นเพียง ๙๙๙ ตารางไมล์ มีพลเมืองทั้งประเทศสามแสนคน เราขับรถยนต์ ๒ ชั่วโมงก็ทลุประเทศ และได้ผ่านเมืองหลวงด้วย เมืองหลวงก็น่าเอ็นดู ได้เห็นปราสาทของเจ้าหญิงผู้ครองนคร ประเทศนี้มีเหล็กมาก ใกล้ ๆจะเข้าเขตต์แดนเยอรมันแลเห็นตึกและวัดพัง ๆ โดยจุกยุ่นเมื่อคราวสงครามโลก (๑๙๑๔=๑๙๑๙) หรือไม่ก็เป็นตึกสร้างขึ้นใหม่ทีเดียว คือพังเสียจนสิ้นเชิงแล้วต้องสร้างขึ้นใหม่

ตอนเข้าเขตต์ประเทศเยอรมันฝนตกหนัก เราเลยขับรถผ่านด่านภาษีโดยไม่รู้ตัว หลุดเข้าไปอยู่ในประเทศเยอรมันนี ต่อไปก็ถึงแม่น้ำไรน์ และถึงเมือง Mainz ตอนถึงแม่น้ำไรน์สวยมาก ถนนอยู่บนที่สูง มองแลเห็นแม่น้ำและเมืองอยู่ในที่ต่ำ ความงามถึงกับเราต้องหยุดรถลงถ่ายรูป ต่อจากนั้นเราก็ขับรถต่อไปถึงเมืองแฟรงเฟิตเกือบสองทุ่มพักนอนที่นั่น ๑ คืน เมืองแฟรงเฟิตเป็นเมืองใหญ่โตและสะอาดดีมาก อันที่จริงประเทศเยอรมันนีเขาสะอาดทีเดียว เมื่อรับประทานอาหารเย็นเสร็จแล้วเราก็ออกเที่ยวดูเมือง ดูชีวิตความสนุกสนานของชาวเยอรมันในเมืองนี้ ซึ่งเราก็ได้ไปร่วมกับเขาเบียนอย่างดี หนทางรถยนต์จากกรุงปารีสถึงเมืองนี้ประมาณ ๔๐๐ ไมล์ ข้าพเจ้าได้ขับคนเดียวตลอดทาง รู้สึกเหนื่อยเหมือนกัน แต่ความที่เป็นคนชอบเดินทาง ชอบไปในสถานที่ต่าง ๆ ที่ไม่เคยไปจึงหายเหนื่อยเร็ว เมืองแฟรงเฟิตนี้สวยงามมาก คือลวดลายของ

ดูมีสลักงามๆ ไม่ใช่อย่างแบบสมัยใหม่ นอกจากนั้นเขาว่าเป็นเมืองที่มีพวกยิวมาก และมีพวกยิวตระกูลสำคัญอยู่ด้วย

เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๗๔ เช้าออกจากแฟรงเฟิ์ตมุ่งไปกรุงเบอรลินระยะทางอีก ๔๐๐ ไมล์ เราได้ไปถึงในกรุงเบอรลินก่อนสองทุ่ม กรุงเบอรลินนี้ใหญ่มาก เข้าชานกรุงแล้วก็วิ่งรถไปอีกเกือบชั่วโมงจึงถึงในกรุง ได้ไปพักที่เซนทรัลโฮเต็ลซึ่งอยู่กลับสถานีรถไฟของกรุงเบอรลิน รู้สึกตนเต้นนิดหน่อยที่ได้เข้ามาถึงกรุงนี้ เพราะเป็นกรุงนอกจากใหญ่โตมากแล้วยังเป็นกรุงที่สำคัญ เป็นเมืองหลวงของประเทศเยอรมันนี เป็นกรุงที่ข้าพเจ้าอยากมาเห็นอยู่นานแล้ว อาบน้ำแต่งตัว สระแล้วลงมารับประทานอาหาร สักครู่หม่อมเจ้าอาทิตย์อุทัย เทวกุล ได้มารับไปเที่ยว สถานที่แรกที่เราไปก็คือโรงเต้นรำเรียกว่า "เฟมินา" เป็นโรงเต้นรำใหม่ใหญ่และทันสมัยที่สุด มีโทรศัพท์ตั้งทุกโต๊ะและทุกห้องพิเศษ แล้วมีเบอร์ใหญ่ๆ ติดโต๊ะและห้องพิเศษนั้น เรามองดูโต๊ะใดหรือห้องใดที่เราพอใจเราก็ต่อโทรศัพย์ไปพูดกับเขาได้ อาจขอเชิญเขาเต้นรำก็ได้ พันเต้นรำเลื่อนขึ้นลงได้ เวลามีการแสดงต่างๆ เขาก็เลื่อนพื้นเต้นรำนั้นขึ้น ในเยอรมันก็ดี หรือในฝรั่งเศสก็ดี เขาไม่ถือเรื่องคนต่างชาติต่างผิวตามที่เคยเล่ามาแล้ว จึงทำให้เราสนุกสนานยิ่งขึ้นอีก

ระหว่างพักอยู่เบอรลิน ๕ วันนี้ ได้ไปชมพระราชวังที่ปอตสดัมกับคุณหลวงดิโรจน์ซึ่งเป็นเลขานุการสถานทูตอยู่ในกรุงนี้ และภรรยาซึ่งเป็นชาวอเมริกัน เราได้คุ้นเคยกันมาตั้งแต่อยู่อเมริกาด้วยกัน พระราชวังนี้ตั้งอยู่ที่เมืองปอตสดัม ระยะทางประมาณ ๑๖ กิโลเมตรจากกรุงเบอรลิน เป็นพระราชวังที่ใหญ่โตมาก ส่วนใหญ่ของพระราชวังนี้สร้างขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้า Frederick the Great ขนาดของพระราชวังนี้เห็นจะไม่แพ้พระราชวังแวร์ไซส์ ห้องต่างๆ สวยงามและใหญ่โตมากและมีจำนวนนับร้อยห้อง แล้วยังมีโรงละครคนประมาณ ๔๐๐ คนอยู่ในพระราชวังนี้อีกด้วย เราได้ไปเดินชมอยู่หลายชั่วโมงเมื่อยแล้วเมื่อยอีก แต่ว่าใครไปถึงกรุงเบอรลินแล้วต้องไปชมพระราชวังนี้ นอกจากนี้ยังได้ไปชมที่อาบน้ำของชาวเบอรลินที่ทะเลสาปแห่งหนึ่งไม่ห่างจากกรุงนักเรียกว่า "วันเซ" ชาวเบอรลินไปอาบน้ำกันอย่างหนาแน่น มีเรือใบให้เช่าด้วย ได้ไปชมสถานที่สำคัญต่างๆ ในกรุงเบอรลิน เช่น พระราชวัง, มิวเซียม

Reichstag, Unter den Linden, อนุสาวรีย์ต่าง ๆ และสถานที่สำคัญอื่น ๆ อีกหลายแห่ง ซึ่งแต่ละแห่งก็มีประวัติโดยฉะเพาะ เช่นประตูกลางของ Unter den Linden ก็มีประวัติเดิมว่าไม่มีใครจะลอดใต้ประตูนี้ไปได้นอกจาก Emperor ของเยอรมันเท่านั้น ฯลฯ ผู้พาเราเที่ยวในกรุงนี้มีคุณหลวงดิโร และ ภรรยา และ คุณหลวงไพรัช นอกจากนั้นท่านปรีดาเทพพงศ์ซึ่งเป็นราชทูตที่นั่น ได้เชิญรับประทานอาหารที่สถานทูตและสถานที่อื่น และได้พาไปเที่ยวเหมือนกัน เราได้ไปรับประทานอาหาร จีน ญี่ปุ่น ได้ไปชมร้านขายของต่าง ๆ และซื้อของหลายแห่งราคาไม่สู้แพงนัก ได้ไปเที่ยวตาม Bier Garden คือชาวเยอรมันที่ชอบดื่มเบียร์ ฉะนั้นจึงมีสวนจัดไว้สวย ๆ มีโต๊ะสำหรับผู้คนไปนั่งดื่มเบียร์ แล้วมีดนตรีเพราะ ๆ ฟังอีกด้วย ได้ไปรับประทานน้ำชาและเต้นรำที่ Eden Hotel, Roof Garden ซึ่งเป็นที่เต้นรำและรับประทานน้ำชาหรูที่สุดในกรุงนี้ และได้ไปเที่ยวตามสถานที่หรู ๆ ต่าง ๆ อีกหลายสิบแห่ง

กลางคืนได้ไปเที่ยวตามคาบาเรต์ต่าง ๆ บางแห่งมีผู้หญิงประจำโรงเต้นรำนั้นแต่งตัวเป็นผู้ชายทั้งหมด แล้วทำท่าเป็นผู้ชายจริง ๆ ไปเที่ยวขอผู้หญิงที่มาเที่ยวเต้นรำด้วย แล้วบางเวลามีอาการหึงหวงกันเองอีกด้วย เราดู ๆ แล้วรู้สึกหมั่นไส้บางแห่งผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิงมาประจำเป็นคู่เต้นรำตามโรงเต้นรำ ทำสงอย่างสะอิดสะเอียน ข้าพเจ้าคลื่นไส้ทนดูไม่ค่อยไหว ตัวเองเสียอีกหาว ๆ แต่ทำเสียงเล็กเป็นผู้หญิง แล้วข้อมือข้อเท้าโตยังกับควาย ดู ๆ ไปก็แปลก มีที่หรูใหม่ขึ้นอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า House Fatherland เป็นสถานที่ใหญ่โตมาก ภายในนั้นมีโรงละคร มีห้องเต้นรำหลายสิบห้อง ห้องเต้นรำแต่ละห้องก็ทำเหมือนอย่างเราอยู่ในประเทศหนึ่ง ๆ หรือสถานที่แห่งหนึ่ง ๆ เพราะพอโผล่เข้าประตูไปแล้วการตบแต่งภายในห้องนั้นก็ดูยากเรตก็ดี ทำเป็นของประเทศหรือสถานที่นั้น ๆ ทีเดียว เช่นห้องที่ตบแต่งเป็นเมืองอียิปต์ เครื่องใช้ต่าง ๆ สำหรับรับประทานอาหารรวมทั้งวิธีชงกาแฟก็ทำเหมือนอย่างเราอยู่ในกรุงไคโร ออกจากห้องนี้เราไปยังห้อง "อเมริกันตะวันตก" ห้องนี้แม้พวกเล่นดนตรีก็แต่งตัวเป็น Cowboy แล้วเราก็ไปเข้าห้อง "จีน" ห้อง "ฝรั่งเศส" ห้อง "อิตาลี" ฯลฯ แต่ละห้องก็มีอะไรงาม ๆ แปลก ๆ ให้ชม เพลิดเพลินดีมาก ได้เที่ยวอย่างนี้ไม่น่าเสียดายเงินเลย

ค่ำอีกวันหนึ่งคุณหลวงตีโร เชิญไปรับประทานอาหารในสถานที่แห่งหนึ่ง งามเปนที่สุด ภายในสถานที่นั้นทำเปียสวนมีศิลาใหญ่เล็ก มีลำธารเล็กน้อย มีปลาเงิน ปลาทองขนาดต่างๆมากมาย แล้วโต๊ะอาหารเราก็ตั้งอยู่ริมเฉลียง มองดูวิวอันสวย งามที่เขาตบแต่งขึ้นให้เป็นธรรมชาติ สถานที่เป็นที่รับประทานอาหารที่หรูของกรุงเบอร์ลินแห่งหนึ่ง อีกวันหนึ่งได้ไปดูภาพยนต์เยอรมัน ไม่ค่อยเข้าใจ กลางวันๆหนึ่งเรา ได้ไปชมที่สถานที่แห่งหนึ่ง เขากำลังมีการแสดงอุตสาหกรรมการประดิษฐ์ของเครื่อง ใช้ต่างๆมากมาย มีทุกอย่างทุกชะนิด เราได้ชมเสียอย่างเพลิน ถึงเวลารับประทาน อาหารกลางวันเราขึ้นลิฟต์ขึ้นไปรับประทานบนยอดหอสูงของบริษัทส่งวิทยุเทลฟุงเคน สูง จากพื้นดินหลายร้อยฟีต เปนหอโครงเหล็ก จำได้ว่าเวลาลมพัดจัดๆที่เรารับประทาน อาหารนั้นรู้สึกโยกเยก เล่นเอาใจไม่ค่อยจะดีเหมือนกัน แต่เชื่อความสามารถนาย ช่างเยอรมันว่าคงจะไม่ปล่อยสร้างอะไรให้พังลงมาได้ สรุปรวมความว่า ๕ วันในกรุง เบอรลินนั้นสนุกสนานเพลิดเพลิน และได้รับความรู้เป็นอันมาก

สำหรับสถานทูตสยามที่กรุงเบอรลินนั้นข้าพเจ้ารู้สึกว่าสวยงามดีกว่า สถานทูต สยามในประเทศอื่นๆ มองดูจากข้างนอกสง่ามากและอยู่ในตำบลที่ดีด้วย

ในระหว่างที่พักอยู่กรุงเบอรลินนั้นข้าพเจ้าได้เช่ารถยนต์ไปเที่ยวสถานที่ต่างๆ ตามที่เล่ามาแล้ว ส่วนรถของเรานั้นให้มันพักเสียที รวมทั้งได้พักตัวข้าพเจ้าซึ่งเป็น คนขับด้วย เพราะยังจะต้องขับเดินทางต่อไปอีกไกลมาก ข้าพเจ้าได้สังเกตุเห็นคนขับ รถเช่านั้นหน้าตามีรอยแผลใหญ่ๆหลายแผล จึงได้เกิดไต่ถามถึงชีวิตของเขาๆเล่า ให้ฟังว่าเมื่อคราวมหาสงครามเขาได้ออกไปรบและถูกกระสุนปืนถึง ๓ ครั้ง แต่ละครั้ง เมื่อรักษาตัวหายแล้วก็ต้องออกไปแนวหน้าอีก ชีวิตจิตใจเวลานั้นแทบจะเป็นบ้า และ กล่าวต่อไปอีกว่าหากจะมีสงครามเกิดขึ้นอีก ก่อนที่เขาจะถูกเกณฑ์ให้ไปเป็นทหาร เขา ขอยังตัวตายเสียก่อนเพราะเข็ดสงครามจริงๆ

เรื่องที่เราต้องลำบาก มากใน กรุงเบอร์ลินนี้มีอยู่เรื่องหนึ่ง ก็คือเรื่องที่เราผ่าน ด่านภาษี เข้ามาใน ประเทศเยอรมันนี้ โดยเจ้าพนักงาน ภาษี ของเขา ไม่ได้ตรวจที่ด่านพรม แดน คือการเดินทางโดยรถยนต์ไปประเทศต่างๆในยุโรปนั้น เขาให้มีสมุดประจำรถเล่ม หนึ่ง จะเข้าประเทศใดแล้วเจ้าหน้าที่ด่านภาษีที่พรมแดน เมื่อเขาตรวจเรียบร้อยแล้วเขาก็

ฉีกปลายขั้วแล้วเซ็นชื่อไว้ที่ต้นขั้ว แต่เมื่อเราผ่านด่านภาษีโดยไม่ได้ผ่านเจ้าหน้าที่ก็แปลว่าสมุดประจำรถนั้นยังไม่ได้ถูกฉีกปลายขั้วและยังไม่มีใครเซ็นรับรองที่ต้นขั้ว เมื่อเป็นเช่นนั้นก็แปลว่าเราจะออกจากประเทศเยอรมันนี้ไม่ได้ เจ้าหน้าที่สถานทูตเราต้องช่วยพาข้าพเจ้าไปกระทรวงต่างประเทศ ไปกรมศุลกากร เจ้าหน้าที่ก็แปลกใจว่ารถผ่านด่านเข้ามาได้อย่างใดเลยเป็นเรื่องใหญ่ ต้องเสียเวลาไปพบเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ หลายครั้งหลายคราวกว่าเขาจะสลักหลังอนุญาตให้เดินทางต่อไปได้

๑๒๕. Czecho - Slovakia

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๗๔ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เราออกเดินทางจากกรุงเบอร์ลินต่อไปยังกรุงปราค ในประเทศเชโก - สโลวาเกีย หยุดรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองเดรสเดน ซึ่งเป็นเมืองใหญ่และสำคัญในประเทศเยอรมันนี เมืองหนึ่ง ตั้งอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำเอลป์ เมืองนี้ตกใหญ่ ๆ และงาม ๆ มาก และเป็นเมืองสำคัญในทางศึกษาด้วย มีมหาวิทยาลัยและโรงเรียนดี ๆ โรงเรียนทางดนตรีก็เป็นที่ยกย่อง นอกจากนั้นยังเป็นเมืองที่ทำporcelain สวย ๆ ตอนบ่ายออกเดินทางต่อไปถึงกรุงปราคตอนเย็น ก่อนถึงกรุงนี้ในระหว่างขับรถมา พวกเรามีความฉงนสนเท่ห์ใจเป็นอันมาก เพราะกรุงนี้เราทราบว่าเขาเรียกกันว่าปราค มาถึงเมืองหนึ่งมีป้ายบอกทางไปเมืองหลวงว่า ปราชา สอยสวนก็คงได้ความว่าปราชาเขาก็เรียกเหมือนกัน ต่อไปอีกเมืองหนึ่งเราเห็นป้ายบอกทางไปเมืองปราชี สอยสวนก็คงได้ความอีกว่าปราชีเขาก็เรียกเหมือนกัน กรุงปราคนี้เป็นเมืองหลวงของประเทศเชโก-สโลวาเกีย ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำมอลดาว บ้านเมืองสวยงามหน้าดูแต่ไม่สู้จะโตนัก พอเราได้ที่พักแล้วก็ตั้งต้นออกชมเมือง มีถนนสายหนึ่งรูปร่างคล้าย ๆ กับถนนชองส์เอลิเซส์ในกรุงปารีส เป็นแต่เล็กและสั้นกว่าเท่านั้น ตอนกลางคืนเราได้ไปเที่ยวตามคาบาเรต์ต่าง ๆ สนุกพอใช้ ได้สังเกตเห็นอีกอย่างหนึ่งว่าตามโรงเต้นรำต่าง ๆ มีพวกผู้ชายแก่ ๆ มาเที่ยวกันมาก แล้วนั่งเป็นกลุ่ม ๆ ดูคาบาเรต์ เรามานึก ๆ ดูว่าจะเป็นธรรมเนียมของเมืองนี้ว่าพวกชายแก่ ๆ ต้องไปหย่อนสมองกันเช่นนี้ หรือว่าแกจะบอกเมียแกว่าไปประชุมกิจการค้าอันสำคัญแล้วก็ไปสนุกกันดังนี้

วันรุ่งขึ้นเราจ้างผู้นำทางคนหนึ่งให้พาดูสถานที่ต่าง ๆ เขาพาชมดูทุกแห่งตลอดรุ

พาไปชมสระอาบน้ำสร้างขึ้นใหม่นอกกรุงออกไปเล็กน้อย ตั้งอยู่บนยอดของภูเขาหินเตี้ยๆ เขาจัดทำสวยมาก เป็นที่ fashionable place ของเมืองนี้ เราได้ไปรับประทานน้ำชาและเต้นรำที่นั่น สถานที่เต้นรำจัดทำเป็นห้องกระจก ตกกลางคืนเราก็ออกชมสถานที่ต่างๆ อีก รู้สึกว่าชีวิตของคนในเมืองเหล่านี้เขาสนุกเพลิดเพลินกันดีจริงทั้งหนุ่มสาวและแก่ ประเทศเชคโคสโลวาเกียนี้เขามีภาษาของเขาเอง และเป็นภาษาที่ฟังแปลกมาก เช่นคำว่า “ช” เขาว่า “เน” ซึ่งฟังๆดูคล้ายๆกับคำว่า “โน” เราฟังแล้วน่าฉงน คำเรียกย่อยเดินโต๊ะฟังแล้วคล้ายๆกับชะขากเสลด คือลงเสียงหนักว่า “วราคน์” ดังนี้

๑๓๐. Austria

วันที่ ๒๗ เช้า ออกจากกรุงปรากไปกรุงเวียนนา เมืองหลวงของประเทศของออสเตรีย ซึ่งเราไปถึงเวลาเย็น ตอนเข้าเขตแดนประเทศออสเตรียนี้อยู่ข้างลำบากสักหน่อย เพราะครึ่งหนึ่งของประเทศนี้รถยนต์ขับทางซ้ายมือ อีกครึ่งหนึ่งขับทางขวามือ พอเข้าเขตนี้เขาก็แจกแผนที่ประเทศซึ่งเป็นสีดำตอนหนึ่ง ขาวตอนหนึ่ง แสดงให้เห็นชัดว่าสีขาวให้เดินขวา สีดำให้เดินซ้าย แล้วเราต้องคอยดูป้ายอีกด้วย ข้าพเจ้าต้องขับรถด้วยความฉงนสนเท่ห์อยู่นาน เช่นบางตอนที่เราไม่แน่ใจพอจะสวนกับรถใครเราก็ต้องวิ่งช้าๆกลางถนน ดูว่าเขาจะแอบไปทางไหน ถ้าเขาแอบไปทางใดเราก็พอรู้ว่าทางของเราทางใด หรือเวลาจะขึ้นหน้ารถใครเราก็บีบแตร เขาหลบทางใดก็แปลว่าให้เราขึ้นอีกทางหนึ่ง การขับรถอย่างนี้ออกจะอยู่ในที่อันตรายสักหน่อย

กรุงเวียนนานี้เป็นกรุงที่มีชื่อเสียงมานานแล้วว่าหรูและ gay ที่สุด เราได้ไปพักอยู่ที่โฮเต็ลเมโตรโปล อยู่ริมแม่น้ำดานูบ ซึ่งแม่น้ำนี้เราได้ยินชื่อและอยากเห็นมานานแล้ว เนื่องจากที่ได้ยินได้ฟังเพลงซึ่งเพราะจับอกจับใจคือเพลง Blue Danube แต่เมื่อเห็นแม่น้ำเข้าจริงๆ แล้วรู้สึกว่าเพลงเพราะกว่าความงามของแม่น้ำ สาหรับเมืองนี้ที่อยากเห็นมากก็เพราะภาพยนต์เรื่องต่างๆ ชอบทำเกี่ยวกับเมืองนี้ และแสดงให้เห็นถึงความหรูหรา คือในด้านสวยงามของเมืองและในด้านชีวิตว่าสนุกสนานเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านความหรูในพระราชสำนักครั้งกระโน้น นอกจากนั้นก็ทราบกันอยู่แล้วว่าโยฮันสเตราช์ผู้แต่งเพลงเวียนนีชวอลซ์ที่มีชื่อเสียงที่สุดก็เกิดที่เมืองนี้ จึงเป็นที่สำคัญสำหรับเพลงต่างๆ อีกด้วย ระหว่างพักอยู่กรุงเวียนนา๓วันนี้ได้ไปชมสถานที่ต่างๆ

พ.ศ. ๒๔๗๕

เช่น House of Parliament, Opera House, Town Hall, มิวเซียม พระราชวังเก่า มหาวิทยาลัย ฯลฯ และยังได้ไปชมพระราชวังเชินบรุณซึ่งสวยงามและใหญ่โตมาก ประวัติของพระราชวังนี้อยู่ว่า Emperor Maximilian II ได้สร้างขึ้นเป็น Hunting Lodge เมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๕๗๐ แล้วถูกทำลายโดยพวกฮังกาเรียน ต่อมา Emperor Matthias สร้างขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ. ๑๖๑๔ แล้วก็ถูกทำลายโดยพวก Turks Emperor Leopold I เป็นผู้สร้างพระราชวังทั้งหมดเมื่อ ค.ศ. ๑๖๙๖ และก็เป็นที่อยู่ของ Emperors ต่าง ๆ ตลอดมา พระราชวังนี้มีห้องถึง ๑,๕๐๐ ห้อง มีสวนต้นไม้สวยงามและใหญ่โตมากนับว่าตั้ง ๗๐๐ acres พระราชวังนี้นโปเลียนเคยมาอยู่พักหนึ่งซึ่งขณะนั้นเป็น Duke of Reichstadt เป็นเชลย เราเดินชมพระราชวังนี้เสียจนเมื่อยแล้วเมื่อยอีก รู้สึกว่าสมัยกระโน้นประเทศที่มีอำนาจวาสนาและมีอิทธิพลมากคงจะมีการแข่งขันกันในเรื่องพระราชวัง คือ ประเทศฝรั่งเศสก็มีพระราชวัง "แวไซล์" ประเทศเยอรมันนีก็มีพระราชวัง "ปอตสดัม" และประเทศออสเตรียก็มีพระราชวัง "เชินบรุณ" ซึ่งแต่ละแห่งใหญ่โตระโหฐานไม่แพ้ซึ่งกันและกัน

วันหนึ่งเราได้ขึ้นรถยนต์ไปที่สวนยาเดน—ยาเดน ซึ่งมีบ่อน้ำยาดาลสำคัญ ที่นี่อยู่ห่างจากกรุงเวียนนา๑๗ไมล์ เราได้ไปรับประทานน้ำชาและเต้นรำในที่หรูแห่งหนึ่ง อีกคืนหนึ่งเราได้ไปดูละครซึ่งไม่เข้าใจเรื่องเลย แต่อยากดูความสวยงามของภายในโรงละครและอยากดูคนแต่งตัวงามๆไปดูละครอีกด้วย เราได้ชมเมืองอันสวยงามนี้โดยตลอด ในเวลากลางคืนเราได้ไปเที่ยวตามคาบาเรต์ต่างๆหลายแห่ง เพลิดเพลินและสนุกสนานดีมาก ระหว่างพักอยู่ที่โฮเต็ลคืนหนึ่งได้รับโทรเลขจากเมืองไทยซึ่งส่งต่อมาจากสถานทูตไทยในปารีสมีใจความว่ามารดาเจ็บมาก ถ้ารีบกลับเมืองไทยได้ก็ขอให้รีบกลับ ซึ่งประจวบและข้าพเจ้าตกใจมาก แต่การรีบกลับนั้นไม่มีประโยชน์เพราะได้ซื้อตั๋วเรือที่จะกลับภายในสองอาทิตย์เศษนั้นเองแล้ว และจะต้องนำพระอัฐิเสด็จในกรมกลับด้วย

ในประเทศออสเตรีย พลเมืองพูดภาษาเยอรมัน

๑๘๑. Hungary

วันที่๓๐ สิงหาคม ออกจากกรุงเวียนนาไปกรุงบูดาเพสต์ เมืองหลวงของประเทศฮังการี ระยะทางไม่สู้ไกลนักประมาณ ๒๖๐ ไมล์ รถยนต์วิ่ง ๕ ชั่วโมงเท่านั้น มี

หลายตอนที่ถนนควยไปกับแม่น้ำดานูบ สวยมาก พอถนนมาพบแม่น้ำที่ใด ข้าพเจ้าก็อดร้องเพลง Blue Danube ไม่ได้เลยทุกครั้งเดียว รู้สึกสบายใจดีมาก แม่น้ำดานูบนี้เป็นแม่น้ำใหญ่และยาวเป็นที่ ๒ ในทวีปยุโรป มีระยะยาวถึง ๑,๗๗๐ ไมล์ ตั้งต้นในประเทศเยอรมันนีไปผ่านประเทศออสเตรีย ฮังการี ยูโกสลาเวีย รูเมเนีย แล้วออกทะเลดำ

เมื่อถึงกรุงบูดาเพสต์แล้วเราได้ไปพักที่แกรนด์โฮเต็ลโรยัล กรุงนี้แม่น้ำดานูบผ่านกลางเมืองเช่นเดียวกับกรุงเวียนนา มีสะพานยาวข้ามแม่น้ำ ๖ สะพาน ตามประวัติมีอยู่ว่าฝั่งหนึ่งเดิมชื่อบูดา อีกฝั่งหนึ่งชื่อเพสต์ เมื่อรวมกันแล้วจึงเรียกว่าบูดาเพสต์ เป็นเมืองที่ใหญ่และสวยงามมาก ยิ่งเวลากลางคืนขึ้นรถไปบนเขาทางฝั่งบูดามองลงมาดูแม่น้ำดานูบและบ้านเมืองฝั่งเพสต์แล้วสวยมากที่เดียว แลเห็นไฟสว่างไสวสุดสายตา ระหว่างที่เราพักอยู่ ๓ วันได้ชมสถานที่สำคัญตลอดหมด เช่นพระราชวังใหญ่โตมาก ตั้งอยู่บนเนินเขาทางฝั่งบูดา House of Parliament, Town Hall, National Theatre ฯลฯ เป็นต้น ส่วนทางวิวสนุกสนานก็ได้ไปเที่ยวตามคายาเรต์ต่าง ๆ หลายแห่ง รู้สึกว่าครึกครื้นกว่ากรุงเวียนนาเสียอีก ผู้หญิงก็สวย มีคายาเรต์แห่งหนึ่งตั้งอยู่บนเกาะชื่อเซนต์มากาเรตกลางแม่น้ำดานูบ เป็นสถานที่สวยงามและสนุกสนาน ตอนเย็นมีรัยประทานน้ำชาแก้เต้นรำ มีผู้คนมากันมาก รถยนต์จอดเบียดเสียดที่เดียว ตอนกลางคืนก็เป็นสถานที่เต้นรำหรูที่สุด เราได้ไปทั้งทางเวลาเย็นและกลางคืน ที่สนุกอีกแห่งหนึ่งก็คือ Amusement Park มีรถเหาะ มีเรือตูม มีการเล่นอื่น ๆ อีกหลายอย่าง นับว่าสนุกสนานพอใช้

เวลารัยประทานอาหารที่โฮเต็ลมีคนตรีบรรเลง เครื่องดนตรีที่เล่นก็เหมือนกับของเรานี่เอง เพราะคือเหมือนกัน เวลาเย็น ๆ ไปรัยประทานน้ำชาในที่ต่าง ๆ ที่มีดนตรีหรือมีเต้นรำ ข้าพเจ้าชอบมองบูดาเพสต์มาก เมื่อนึกพลเมืองล้านกว่าตาแก่คนนำทางได้บอกเราว่าสะพานเอลิซาเบธข้ามแม่น้ำดานูบนี้เป็นสะพาน suspension ที่ยาวที่สุดในโลก และบอกเราสักสิบครั้งจนข้าพเจ้าจำได้ขึ้นอกขึ้นใจ

ประเทศฮังการีนี้รู้สึกว่ามีเมืองใหญ่มากอยู่เมืองเดียวคือกรุงบูดาเพสต์นี่เอง คล้ายกับประเทศเราคือมีแต่กรุงเทพฯ ผู้คนนอกเมืองหลวงนี้แล้วรู้สึกว่ายากจนมาก เครื่องแต่งตัวก็ขาด ๆ วิ่น ๆ รองเท้าก็ไม่ใส่ ดูเหมือนกับพวกยิปซีนั่นเอง พวกฮังกาเรียนนี้เขามีภาษาของเขาเอง

๑๓๒. Budapest–Paris

วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๗๔ ออกจากกรุงบูดาเพสต์ แต่ชั้นเดิมหมายจะผ่านไปทางเมืองซาเกรบในประเทศยูโกสลาเวีย แล้วไปผ่านเมืองเวนิซในประเทศอิตาลี แต่ด้วยเหตุผลหลายประการ คือหนึ่งเป็นห่วงอาการป่วยของมารดาทางกรุงเทพฯ สองเวลาก็เหลือน้อยเต็มทีจะต้องรีบกลับกรุงปารีส และสามทุนทรัพย์ก็เหลือน้อยมากแล้วเดี๋ยวจะเกิดไม่พอขึ้น จึงตกลงใจกันว่าจะรีบเดินทางกลับปารีสโดยทางใกล้ที่สุด จึงกลับมาทางกรุงเวียนนาและเดินทางต่อไป ซึ่งได้ไปพักที่เมืองสินซ์ในประเทศออสเตรียที่แกรนด์โฮเต็ลเดอ ยุโรป เมืองนี้อยู่ห่างจากกรุงเวียนนาประมาณ ๑๐๐ ไมล์ และเป็นเมืองขนาดย่อมหน่อยไม่สู้จะมีอะไรดูหรือสนุกสนานมากนัก

วันที่ ๓ กันยายน ออกจากเมืองสินซ์เช้า เข้าเขตต์แดนเยอรมัน ถึงเมืองมูนิค กลางวันรับประทานอาหารกลางวันที่นั่น เสร็จแล้วเที่ยวดูเมืองพอสมควร เพราะเมืองนี้เป็นเมืองใหญ่และสำคัญเมืองหนึ่งของเยอรมัน ตึกใหญ่และงามมากก็คือ Court of Justice, Town Hall และมิวเซียม ตอนบ่ายเดินทางต่อไปผ่านเมืองอัลม ทั้งเมืองสินซ์และเมืองอัลมนี้แม่น้ำดานูบผ่านทั้งคู่ พอคำถึงเมืองเล็กๆเมืองหนึ่งในประเทศเยอรมันจำชื่อไม่ได้ เลยพักแรมที่นั่น

วันที่ ๔ กันยายน ออกเดินทางแต่เช้า เข้าเขตต์แดนฝรั่งเศสที่เมืองสตราสเบิก ก่อนถึงเมืองต้องข้ามสะพานยาวข้ามแม่น้ำไรน์ เมืองนี้ถูกโอนกลับไปกลับมาระหว่างเยอรมันกับฝรั่งเศส ใครชะนะสงครามเมืองนี้ก็ตกไปเป็นของประเทศนั้น สงครามที่แล้วมาฝรั่งเศสชะนะก็ตกมาเป็นของฝรั่งเศสในขณะนี้ เราเดินทางต่อมาผ่านเมืองนองซี, โซลอง แล้วเข้ากรุงปารีสเลย ระยะทางวันนี้ยาวมาก

การเดินทางไปเที่ยวประเทศต่าง ๆ ๑๙ วันนี้ ข้าพเจ้าได้ขับรถคนเดียวตลอดทาง มีความลำบากมากๆอยู่สองประการ คือ หนึ่งเวลาขับรถเดินทางไกลในเวลาที่เหน็ดเหนื่อยแล้วทำให้ง่วงนอนมาก รถกำลังวิ่งเร็วๆ ถ้าเราโงกไปพริบเดียวเท่านั้น เราทั้งหมดอาจต้องลาโลกก็ได้ วิธีแก้เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ซื้อซอคโคแล็ตมาแท่งหนึ่งทุกๆวัน แล้วอมและเคี้ยวไปตลอดทาง ความลำบากข้อสองคือเวลาผ่านเมืองต่างๆ แล้วเราไม่รู้ทางเข้าเมืองและทางออกจากเมือง รถก็สับสนกันมาก กฎจราจรแต่ละแห่งก็ไม่เหมือนกัน

เดี๋ยวถนนนี้ให้เดินขนทางเดียว เดี๋ยวเลี้ยวซ้ายไม่ได้ต้องเลี้ยวแต่ทางขวา เดี๋ยวอ้อมข้อม เดี๋ยวไม่อ้อม ว่ากันไปให้นุ่งที่เดียว เราต้องคอยสังเกต ต้องคอยระวังทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ก็ต้องนับว่าเคราะห์ดีมาก เพราะไม่ได้เกิดอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

๑๓๓. มารดาถึงแก่กรรม

รถยนต์ถึงหน้าสถานทูตราวสองทุ่มเศษ สิ่งแรกที่ทำก็คือวิ่งไปดูหนังสือหรือโทรเลขทันทีว่าจะมีอะไรบ้าง พบโทรเลขมาคอยอยู่ ๒ วันแล้วว่ามารดาได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่๒กันยายน เวลา ๑๐.๐๖นาฬิกา เราเศร้ากันมาก ตรงไปรับประทานอาหารเย็นที่ร้านเจ๊กที่ Quatier Latin แต่ก็รับประทานกันไม่ได้ และคืนนั้นนอนไม่หลับทั้งๆที่เหนื่อยมาตลอดวัน คิดถึงคุณแม่ ไม่นึกเลยว่าท่านจะด่วนไปโดยรวดเร็วอย่างนี้ เมื่อข้าพเจ้าออกมาจากกรุงเทพฯท่านก็ยังแข็งแรงและสะบายดีเป็นปกติ จากท่านมาเพียงปีเดียวเท่านั้นท่านก็ลาโลกไปโดยมิได้ให้โอกาศให้เราเห็นใจท่าน

สำหรับบุตรของท่านไม่เคยอยู่พร้อมหน้ากันเลยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ คือ ๒๐ ปีมาแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ คุณประพาศกับคุณประสบไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๙ คุณประสบป่วยกลับมากรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๖๐ คุณประสบกับข้าพเจ้าไปประเทศอเมริกา พ.ศ.๒๔๖๒ คุณประสาทไปประเทศอเมริกา ประวัติไปประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๖๔ คุณประพาศกลับ พ.ศ. ๒๔๖๖ คุณประสบกลับ พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้าพเจ้ากลับ พ.ศ. ๒๔๖๙ ประจวบไปประเทศอังกฤษ คุณประสาทกลับ พ.ศ.๒๔๗๓ ข้าพเจ้าไปทวีปยุโรป ประวัติกลับ เข้า ๆ ออก ๆ กันอยู่อย่างนี้ไม่เคยอยู่พร้อมหน้ากันเลย

มารดาข้าพเจ้าเกิดอยู่ในตระกูล ณะป้อมเพ็ชร เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นบุตรีคนโตของพระยาชัยวิชิต (นาค) ท่านได้แต่งงานกับบิดาข้าพเจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ในปลายปีนั้นเองพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้บิดานำเสด็จเจ้านาย ๔ พระองค์ คือกรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีเรกฤทธิ กรมหลวงบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ไปศึกษาวิชา ณ ประเทศยุโรป และให้บิดาข้าพเจ้าไปสอนภาษาไทยและเป็นพระพี่เลี้ยงทั้ง ๔ พระองค์ กับให้ทำงานในหน้าที่เลขานุการสถานทูตไทย ณ กรุงลอนดอนด้วย มารดาข้าพเจ้าจึงได้ตามไปอยู่ ณ กรุงลอนดอน ท่านได้อยู่ในยุโรปถึง ๖ ปี มีบุตรเกิดในกรุงลอนดอน ๒ คน คนโตคือ

พระยาสุขุมนัยวินิต พี่ชายคนใหญ่ของข้าพเจ้า เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ คนที่สอง เป็นหญิงชื่อไสว ได้ถึงแก่กรรมเมื่ออายุไม่กี่ขวบ คือเมื่อกลับมาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ สำหรับผู้หญิงไทยมีน้อยคนที่ได้มีโอกาสไปต่างประเทศในเวลานั้น นอกจากนั้นท่านยังได้มีโอกาสเข้าเฝ้า Queen Victoria ในเวลาที่ยิดาข้าพเจ้าเป็นอยู่ที่กรุงลอนดอน อีกด้วย ขณะนั้นนอกจากเจ้านาย ๔ พระองค์ที่กล่าวข้างต้นแล้วยังมีอีก ๒ พระองค์คือ พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ และกรมหลวงชุมพร เขตอุดมศักดิ์ ซึ่งได้ตามออกไปยุโรปภายหลัง ยิดามารดาข้าพเจ้าได้ช่วยดูแล มารดาข้าพเจ้าได้มีโอกาสคุ้นเคยและช่วยเหลือทุก ๆ พระองค์ และได้สนิทชิดเชื้อกันตลอดมา เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ท่านก็ได้ทำบุญอย่างมากมายในทุก ๆ ทางคือในทางศาสนาได้ทนุบำรุงวัดและพระ ได้สร้างกุฏิ ฯลฯ ทางโรงพยาบาลได้บำรุงโรงพยาบาล ได้สร้างส่วนประกอบโรงพยาบาล และได้เป็นสมาชิกสภากาชาดสยามเป็นเวลาหลายปี ส่วนในทางโรงเรียนนั้นได้จัดตั้งโรงเรียนเบญจมราชูทิศ ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กกำพร้า หรือเด็กยากจน ซึ่งท่านได้เป็นผู้จัดการตลอดมาเป็นเวลานานตั้งสิบ ๆ ปี

มารดาข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตต์เมตตาโอบอ้อมอารี และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กว้างขวางอ่อนก่อน เป็นผู้มีอารมณ์เย็น และเป็นที่นับถือของผู้ที่มารู้จักมักคุ้น รวมอายุท่านได้ ๖๓ ปี บุตรของท่านทั้งสิ้นมีจำนวน ๑๐ คน คือ ๑. พระยาสุขุมนัยวินิต(สวาสดิ์) ๒ ไสว (ถึงแก่กรรม) ๓. แปลก (ถึงแก่กรรม) ๔. หลวงพิสิฐสุขุมการ (ประพาศ) ๕. พระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ) ๖. ประสาท ๗. ข้าพเจ้า ๘. ประวัติ ๙. เล็ก (ถึงแก่กรรม) ๑๐. ประหวย

๑๓๔. เตรียมตัวกลับประเทศไทย และเรือเบ็ดเตล็ด

รุ่งขึ้นวันที่ ๕ กันยายน ๒๔๗๔ ส่งตานิตย์กลับอังกฤษโดยเรือบิน วันที่ ๖ ส่งประหวยกลับโดยรถไฟสาย Golden Arrow ระหว่างวันที่ ๖ ถึง ๑๕ กันยายนนี้ ย่งแต่เรือตัวเรือ ซื้อเข้าของเตรียมตัวกลับกรุงเทพ ฯ นอกจากนั้นยังต้องลาพวกเพื่อน ๆ ที่ได้มารู้จักชอบพอกันหลายคน ได้ขายรถยนต์คันให้แก่ร้าน วันหนึ่งแอลเลียตขอนเน ได้ขับรถยนต์ของเขามารับข้าพเจ้าที่สถานทูตแล้วพาไปเที่ยวบ้านหน้าร้อนของเขา ที่ตำบลรับประทานอาหารเย็นแล้วก็คุยกันอยู่จน ๔ ทุ่ม เขาก็พาไปส่งสถานีรถไฟ แล้วข้าพเจ้าขับรถไฟเที่ยวสุดท้ายกลับฝ่ารีส

สรุปรวมความว่า ในการที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสตามเสด็จในกรมพระจันทบุรี ฯ ไปต่างประเทศคราวนี้ ต้องนับว่าเป็นโชคดีของข้าพเจ้าอย่างยิ่งหลายประการ คือ

๑. ทรงอยู่ แม้จะต้องมีภาระหนัก ต้องรับใช้สรอยอยู่อย่างใกล้ชิดและเหน็ดเหนื่อยมากตลอดเวลาที่ท่านยังมีพระชนม์อยู่ แต่ก็เท่ากับ เป็นการฉลองพระเดชพระคุณ ที่ท่านได้มีแก่ตัวข้าพเจ้า บิดาเคยสั่งสอนข้าพเจ้าเสมอให้นึกถึงบุญคุณของคนที่เขาทำคุณไว้ให้แก่เรา ให้มีความกตัญญู ข้าพเจ้าจำไว้เสมอ ฉะนั้นการรับใช้ของข้าพเจ้าไม่ได้นึกถึงความเหน็ดเหนื่อย ท่านจึงได้โปรดปรานและเป็นห่วงข้าพเจ้ามาก ที่ทรายว่าโปรดก็เพราะท่านได้ชมเชยความดีไว้กับคนหลายคนและข้าพเจ้าจะห่างไปไหนไม่ได้ และที่ทรายว่าเป็นห่วงนั้นมีเรื่องตัวอย่างดังนี้ เช่นเช้าวันหนึ่งข้าพเจ้ารู้สึกมีนศีรษะและไม่ค่อยสะบายจึงไม่ได้ลุกขึ้น ท่านเห็นหายไปก็ถามถึงก็มีคนกราบทูลว่าไม่สบาย ท่านก็บ่นจะให้ไปตามหมอที่ดี จะให้นางพยาบาลมาประจำอยู่ด้วย ข้าพเจ้าพอรู้ข่าวก็เลยต้องหายป่วย ดังนี้เป็นต้น

๒. การตามเสด็จเจ้านายใหญ่โตเช่นนี้ เราได้มีโอกาสได้รับการรับรองอย่างดีทุกอย่าง ได้พบปะคนชั้นสูงทุกแห่ง ได้ถูกนำเที่ยวได้ดูและได้ไปในสถานที่ชั้นสูง ได้เห็นของดี ๆ ซึ่งถ้าเราไปส่วนตัว หรือไปในราชการในฐานะตัวเราเองจะไม่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้

๓. ได้มีโอกาสไปเที่ยวประเทศต่างๆอย่างเบิดหูเบิดตา คือนอกจากได้ตามเสด็จไปหลายๆประเทศแล้ว ยังได้มีโอกาสขับรถยนต์ส่วนตัวไปในประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ สเปญ ลุกเซมเบิก เยอรมันนี เช็กโกสโลวาเกีย ออสเตรีย ฮังการีอีกด้วย การที่ได้เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัวเช่นนี้ได้รู้จักและเห็นประเทศต่าง ๆ เป็นอย่างดี เพราะจะหยุดที่ไหนก็ได้แล้วแต่เรา และเชื่อว่าคนไทยน้อยคนได้มีโอกาสอย่างดีนี้

๔. มีอีก ๒ อย่าง ที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้เป็นอย่างดีและสนุกสนานหาที่เปรียบยาก คือ หนึ่ง ในขณะนั้นอายุข้าพเจ้าระหว่าง ๒๖—๒๗ ซึ่งอยู่ในวัยที่เป็นผู้ใหญ่ที่จะสังเกตุการณ์ความเป็นไปของทุกประเทศที่เราได้ผ่านไปทุกๆทาง นอกจากนั้นเราได้รับราชการมาเป็นเวลา ๕ ปีแล้วจึงสนใจในเรื่องต่างๆที่เราควรได้ทราบ เพื่อเป็นแนวความ

คดในการที่จะรับราชการต่อไป และสอง มีเงินใช้จ่ายได้อย่างสะดวก จึงได้เที่ยวมาก และได้ไปในที่ต่างๆหรูๆได้ เห็นชีวิตความเป็นไปของประชาชนในประเทศต่างๆ ในทุกๆ ทาง

๕. ได้มาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเกือบหนึ่งปีเต็ม ได้มีโอกาสเรียนภาษาฝรั่งเศส ได้รู้ขนบธรรมเนียมและประเพณีของฝรั่งเศส นอกจากนั้นยังเคราะห์ดีที่ยังเอิญเข้าได้จัดให้มี Exposition ในระหว่างที่เราพักอยู่ในประเทศนั้น เพราะการจัดให้มี Exposition นั้นนานๆ ทีเขาจึงจัดให้มีสักครั้งหนึ่ง และการได้ไปเที่ยวใน Exposition นอกจากได้รับความสนุกเพลิดเพลินแล้วยังได้รับความรู้อีกเป็นอันมากประการ ดังที่เคยเล่ามาแล้ว

อนึ่ง เนื่องจากข้าพเจ้ามีหน้าที่สอเดินทางทูต มีเงินใช้จ่ายตามสะดวกได้เที่ยวและไปในที่ชั้นสูงและหรูหลายแห่ง จึงได้มีโอกาสรู้จักกับผู้หญิงชั้นสูงหลายคน เช่น คนหนึ่งเป็นบุตรสาวของ "มาควิส" นะตาสีน้ำเงิน ผมสีทอง เป็นหญิงที่สวยมากคนหนึ่งที่เคยพบและรู้จัก ข้าพเจ้าได้พาเขาไปรับประทานน้ำชาและเต้นรำ ตอนบ่ายไปรับประทาน "แอยเปเรติฟ" ตอนเย็น และไปรับประทานอาหารเย็นและเต้นรำหลายครั้ง และต้องพาเขาไปในที่หรูที่สุดทุกครั้ง ค่อนข้างแพง เราต้องแต่งตัวดีอยู่เสมอ ส่วนเขานั้นมีเครื่องแต่งตัวงามมาก เราไปรับประทานน้ำชาและเต้นราที่เซนต์ยอแมงบ้าง ที่ Exposition ที่ชาโตเดอมาดริดในบัวเดอบูโลนบ้าง ที่ "ลิโด" บ้าง ส่วนรับประทานอาหารและเต้นรำในเวลากลางคืนจำได้ว่าครั้งหนึ่งได้ไปที่ "Ambassadeur" ซึ่งเป็นสถานที่หรูและแพงที่สุดในกรุงปารีส ตั้งอยู่บนถนนชองเอลิเซ่ใกล้ๆ กับ Place de la Concorde การที่ได้มีโอกาสพาผู้หญิงสาวชั้นสูงไปเที่ยวในที่ต่างๆ ต่างๆ ในต่างประเทศนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกพากเพียรใจไม่น้อยทีเดียว

จารีตนิยมในประเทศฝรั่งเศสนั้น สำหรับผู้หญิงชั้นสูงพ่อแม่เขาหวงมาก ไม่ปล่อยให้เที่ยวอย่างฟรีอย่างผู้หญิงอเมริกัน เขาต้องไว้ใจ เชื่อถือ และให้เกียรติผู้ชายคนนั้น เขาจึงจะปล่อยให้จูงสาวเขาไปเที่ยวด้วย

ระหว่างพักอยู่กรุงปารีสตลอดเวลานั้น สำหรับภาพยนต์ได้ไปดูบ่อย เหมือนกัน แต่โดยมากมักจะเลือกไปดูภาพยนต์อเมริกันที่ชอบมากมีอยู่ ๓—๔ เรื่อง เช่น เรื่อง "เซวิล" เล่นโดย Marilyn Miller และโจเซเบราวน์ เป็นภาพยนต์ซึ่งสวยมาก มีเพลงเพราะเช่นเพลง Look for the Silver lining มีเต้นระบำ และมีตลกขบขัน ดูสอง

สามครั้งก็ไม่เบื่อ อีกเรื่องหนึ่งชื่อ "จูบี้" แสดงโดย เอ็ดดิแคนเตอร เป็นภาพยนต์ตลกขบขันมาก มีอยู่เรื่องหนึ่งเป็นภาพยนต์เรื่องกินใจและค่อนข้างเศร้าโศรกชื่อ Chanteur de Seville แสดงโดยเรมอนด์นาวาโร เป็นภาพยนต์ทำในอเมริกาแต่พูดภาษาฝรั่งเศส เรื่องดีมาก ผู้แสดงก็เก่งมาก ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าฟังภาษาฝรั่งเศสไม่ค่อยจะคล่องแต่ดูเรื่องนี้แล้วน้ำตาต้องไหล ภาพยนต์เรื่องนี้ได้ทราบว่าเขาทำขึ้นเป็น ๓ ภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และสแปนนิช เรมอนด์นาวาโรแสดงเป็นพระเอกทั้ง ๓ ภาษา ส่วนนางเอกและตัวประกอบอื่นๆนั้นต้องเปลี่ยนตัว

สำหรับภาพยนต์ในประเทศฝรั่งเศสนั้นไม่ค่อยจะทำเรื่องใหญ่ๆ เห็นจะเกี่ยวกับทุนน้อย และตลาดสำหรับขายอยู่ในวงแคบ ไม่เหมือนภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศสจึงทำแต่หนังเรื่องธรรมดา แต่อย่างไรก็ดีเมื่อเป็นภาพยนต์ฝรั่งเศสแล้วก็ไม่ทิ้งลาย คือ ต้องเป็นเรื่องที่โป๊ และมีฉากโป๊ๆ ติดอยู่ด้วย

การเที่ยวรถยนต์ในกรุงปารีสและบริเวณใกล้เคียงกรุงปารีสนั้นเราได้ไปเสมอ นอกจากพาท่านหญิงอัษรสมานไปชมสถานที่ต่างๆแล้วก็ได้ไปกับพวกเพื่อนๆ ทั้งชายและหญิง โดยฉะเพาะเมืองแวไซส์นั้นได้ไปบ่อย ใครมาเที่ยวกรุงปารีสก็ต้องพาไปดูที่นี่ นอกจากนั้นเจ้าคุณทูตยังวานให้ไปรับกมลาซึ่งไปเรียนประจำอยู่ที่เมืองนั้นกลับมาสถานทูตอีกหลายครั้ง

ในการไปเที่ยวเตร่ตามสถานที่ต่างๆ นอกจากที่ได้เล่าเป็นส่วนรวมมาแล้ว มีเรื่องพิเศษที่ควรจดไว้เพื่อความจำ ๒—๓ เรื่อง เช่นคนหนึ่งเจ้าคุณอภิบาล คุณหญิงรื่น และข้าพเจ้าได้ไปดูละคร "คาซิโนเดอปาร์" เมื่อละครเลิกแล้วท่านจะเตร่ไปสถานที่แห่งหนึ่งเรียกว่า "ฟลอริดา" ซึ่งมีข่าวบอกกล่าวว่า สถานที่นั่นอะไรงามๆ และแปลกๆ ดูและเป็นสถานที่หรูมาก แต่เราไม่ทราบว่าสถานที่นั่นอยู่ที่ไหน ฉะนั้นพอออกจากโรงละครก็คิดกันว่าต้องอาศัยรถแท็กซี่ให้พาเราไป จึงเดินมาขึ้นแท็กซี่ แล้วบอกคนรถว่าให้ไปที่ "ฟลอริดา" เจ้าคนรถหันมามองหน้าเราอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็พยักหน้า ขับรถเวียนไปเวียนมาพาเราไปสถานที่แห่งหนึ่งเราลงจากรถเดินเข้าไปก็มีเจ้าของสถานที่ออกมารับรอง เราถามเขาว่าที่นี่ "ฟลอริดา" ใช่ไหม เขาอยากได้สตางค์เราก็พยักหน้าว่าใช่ เมื่อเรานั่งโต๊ะแล้วมองดูรอบๆ เห็นเป็นสถานที่เล็กๆ นิดสงสัยว่าจะไม่ใช่กระมัง แต่มันก็แปลก

อยู่เพราะเป็นห้องขุผ้าดำทั้งห้อง ไฟมืดๆมีแสงน้อยๆจากโต๊ะต่างๆแปลกกว่าสถานที่อื่นๆ เราก็อยู่เต้นรำไปจนดึก ก็มาทราบว่าไม่ใช่ "ฟลอริดา" แน่ แต่ก็สนุกดีเหมือนกัน แล้วเราก็ย้ายไปสถานที่เต้นรำอื่นๆอีกหลายแห่งจนถึงเวลาเช้าจึงกลับบ้าน เป็นอันว่าสนุกกันมาก รุ่งขึ้นข้าพเจ้าก็พยายามสืบต่อไปว่าสถานที่เต้นรำ "ฟลอริดา" นั้นอยู่ที่ไหน คงได้ความว่าอยู่ติดกันที่เดียวกับโรงละคร "คาซิโนเดอปารี" นี่ด้วยความเขลาของเรา เองจึงถูกคนรถแท็กซี่ต้ม แต่ก็เป็นเรื่องขบขันดีแม้จะถูกต้ม

ยกครั้งหนึ่งเราชาย ๓ คน คือ ท่านศุภสวัสดิ์ ทวยเทพ และข้าพเจ้า ได้เชิญหญิง ๓ คนคือ จัสติน สเตลลา และกมลา ไปรับประทานอาหารและเต้นรำในที่หรูแห่งหนึ่ง ซึ่งเราต้องแต่งตัวราตรี เราเต้นรำอยู่จนดึกประมาณ๓นาฬิกาแล้ว นึกสนุกขึ้นมาจึงออกไปขึ้นรถเล่นซึ่งเป็นรถตอนเดียวของข้าพเจ้า ให้จัสตินเป็นคนขับแล้วแต่จะพาเราไปเขาก็ขับอยู่ในกรุงปารีสตามถนนต่างๆนั้นเอง ผู้หญิงอีกสองคนนั่งข้างหน้า ส่วนเราผู้ชายสามคนก็นั่งท้ายรถ เราทั้งหกร้องเพลงกันลั่นถนนกรุงปารีสในเวลาตี ๓ นั้น เหมือนอย่างกับอยู่ในบ้านเมืองของเรา สนุกและขำดีเหมือนกัน

๑๓๕. การเดินทางกลับประเทศไทย

วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๗๔ เวลาเช้า ออกจากกรุงปารีสโดยรถไฟไปมาเซลส์ ถึงเวลาค่ำ ได้ไปพักที่ Hotel de Noilles วันที่ ๑๗ กลางวันซื้อของและเที่ยวดูเมือง สำหรับเมืองนี้ข้าพเจ้าได้ผ่านไปมาตั้ง ๔ ครั้งแล้วจึงรู้จักค่อนข้างดี ถึงเวลากลางคืนพวกผู้ชายหลายคนที่มาส่งพระอัฐิและส่งเสด็จท่านหญิง ก็ได้พากันไปดูสิ่งสนุกต่างๆของฝรั่งเศส เช่นภาพยนตร์ ฯลฯ เป็นต้น

วันที่ ๑๘ กันยายน ลงเรือชาโคนิมารูของบริษัทญี่ปุ่นน้ำหนักหมื่นกว่าตัน เพื่อเดินทางกลับเมืองไทย มีผู้มาส่งที่เรือคือเจ้าคุณวิชิตวงศ์ฯราชทูต กงสุลไทยและนักเรียนหญิงชายอีก ๑๐ กว่าคน ผู้ที่เดินทางกลางกลับมีท่านหญิงอัษรสมาน ท่านหญิงกมล ท่านหญิงน้อย ท่านหญิงเย็น เจ้าคุณสรรพกิจฯ บรูนา จิตร และมีนักเรียนอีก๒คน ท่านวงศานุวัตรไปส่งถึงเนเปิล

ตามระเบียบของบริษัทเรือเขาห้ามไม่ให้นำศพหรืออัฐิขึ้นเรือ นอกจากได้ทำความตกลงกับบริษัทเสียก่อน แต่ในเรื่องพระอัฐิเสด็จในกรมนี้เราทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้เพราะ

ก็เป็นหีบของหีบหนึ่งเท่านั้น ข้าพเจ้ารีบนำมาซนเรือเสียแต่เวลาเช้าเก็บไว้ในห้องนอนข้าพเจ้า เรืออุณเวลาบ่าย

วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๔๗๔ เรือถึงเนเปิล มีหลวงสมานไมตรีรักษ์ เลขานุการสถานทูตที่กรุงโรมมารับและพาไปเที่ยวตามเคย ได้ไปรับประทานอาหารกลางวันที่โฮเต็ลใหญ่ แล้วเลยไปแวะซื้อของฝากอีกด้วย เมื่อนี้เมื่อข้าไปเราก็ได้เที่ยวโดยตลอดครั้งหนึ่งแล้ว

การเดินทางเรียบร้อยดี ผ่านช่องแคบเมสซีนาไปปอรตเสด เราก็ขึ้นเที่ยวตามเคย ไม่มีอะไรแปลก พวกแขกอียิปต์ที่ท่าเรือยังกวนโทโสเช่นเคยเหมือนกัน

ออกจากปอรตเสดผ่านเข้าคลองสุเอซ ผ่านทะเลแดง ผ่านโคลัมโบ เราก็ขึ้นเที่ยวตามเคย และได้ว่าเช่ารถยนต์ไปรับประทานอาหารกลางวันที่โฮเต็ลอยู่บนเขาริมทะเล อยู่นอกเมืองหลายกิโลเมตร โฮเต็ลนี้ชื่อเมาน์ลาวิเนีย ซึ่งเมื่อเราเดินทางออกไปยุโรป ก็ได้ไปรับประทานอาหารกลางวันที่นี่เหมือนกัน ตอนกลับเรือออกเดินทางต่อไป ถึงสิงคโปร์วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๗๔ ระหว่างอยู่ในเรือกัปตันได้เอาใจใส่ต่อพวกเรามาก คืนวันหนึ่งมี "สุกียากี ปาร์ตี้" คือ ทำอาหารญี่ปุ่นรับประทานกันเองบน "เด็ก" ได้จองรับประทานอาหารญี่ปุ่นต่าง ๆ รวมทั้งปลาดิบด้วย ก็พอรับประทานได้สำหรับปลาดิบที่แรกนี้กขยักแขยง แต่คนอื่นเขาลองกันได้เราก็ลองบ้าง จนน่าจะชะนิดหนึ่ง ถึงนี้คาวก็ไม่สู้จะมากนัก คือว่าถ้าหิวมากๆ ไม่มีของอื่นรับประทานก็เห็นพอจะยัดเยียดเข้าไปได้ นอกจากนั้นก็ได้ลองดื่มเหล้าสาเกซึ่งไม่เลวทีเดียว อาหารญี่ปุ่นที่น่ารับประทานก็เห็นจะมีแต่ก้งทอด สุกียากี และเหล้าสาเก ๓ อย่างเท่านั้น

การเดินทางมาในเรือญี่ปุ่นล้านไม่สู้จะมีอะไรสนุกเพลิดเพลินนัก เพราะไม่มีวงดนตรี ไม่มีเต้นรำ ไม่มีการแข่งขันกีฬา ครู้สึกหงอยๆไปหน่อย

ที่ท่าเรือสิงคโปร์มีพระสุนทรวาจนาซึ่งเป็นกงสุล และพระยาเทพรัตนรินทร์ ซึ่งนำรถพิเศษจากกรุงเทพฯ มารับ เมื่อเรือเข้าเทียบท่าเรียบร้อยแล้ว ก็เชิญพระอัฐิขึ้นและได้ไปพักที่โฮเต็ลแรฟเฟิลส์ บ่ายวันนั้นได้ไปขึ้นรถยนต์เที่ยวและรับประทานน้ำชาที่ Sea View Hotel ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองออกไปหลายกิโลเมตร และอยู่ริมทะเล มีคนตรีและเต้นรำด้วย ตอนกลางคืนรับประทานอาหารแล้วขึ้นรถยนต์เที่ยวดูเมืองอีกบ้างเล็กน้อย สำหรับเมืองนี้ข้าพเจ้าเคยมาเที่ยวหรือผ่านไปมารวม ๓ ครั้งแล้ว

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๑ ตุลาคม เวลาเช้าได้เชิญพระอัฐิไปขึ้นรถไฟพิเศษของเราซึ่งพ่วงอยู่ท้ายขบวน แล้วก็ออกเดินทางจากสิงคโปร์กลับกรุงเทพฯ ถึงกัวลาลัมเปอร์เวลาค่ำ แล้วก็เดินทางไปขึ้นต่อไป พระสุนทรมาส่งถึงปีนัง วันที่ ๑๒ ถึงไปร มิหลวงภาษาฯ กงสุลที่ปีนังมาคอยรับ เราไม่ได้พักเลย เขาก็จัดรถพิเศษของเราไปต่อพ่วงเป็นคันสุดท้ายในขบวนรถไฟที่จะกลับกรุงเทพฯ แล้วก็เดินทางต่อไป ถึงเวลากลางวันเข้าเขตต์แดนไทย

๑๓๖. กลับถึงกรุงเทพฯ

วันที่ ๑๓ เช้าถึงหัวหิน นำพระอัฐิลงที่นั่นก่อน เพราะตามหมายทางราชการกำหนดพระอัฐิถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๖ จึงต้องลงพักหัวหินคอยรถเที่ยวหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าเลยกลับกรุงเทพฯ ทีเดียว เพราะมีเข้าของต้องนำกลับเข้ามามาก กลับถึงบ้านเรือนที่สลดใจที่สุดก็คือเมื่อเวลาขึ้นไปเยี่ยมโกศคุณแม่ซึ่งคุณพ่อเป็นผู้นำขึ้นไป ตอนนั้นกลั้นน้ำตาไว้ไม่อยู่ พักอยู่กรุงเทพฯ คืนหนึ่ง รุ่งขึ้นวันที่ ๑๔ ลงไปหัวหิน ไปประจำอยู่กับท่านหญิงและพระอัฐิ เพราะข้าพเจ้ายังไม่หมดหน้าที่นกว่าจะนำพระอัฐิถึงกรุงเทพฯ

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๗๔ ได้นำพระอัฐิขึ้นรถไฟที่หัวหิน ก่อนถึงนครปฐมต้องแต่งตัวเต็มยศ เพราะพิธีหลวงตั้งต้นที่นครปฐม ในขบวนรถจากปีนังเที่ยวนี้มีคุณไสวกลับมาจากอเมริกาด้วย ซึ่งเป็นเพื่อนรักเก่าแก่กันมา ได้มีโอกาสคุยกันถึงเรื่องต่างๆ

ถึงนครปฐมมีเจ้าหน้าที่พระราชพิธีไปรับพระอัฐิจากข้าพเจ้าไปขึ้นรถพิเศษถ่ายพระอัฐิใส่พระโกศทอง ถึงสถานีรถไฟมีเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจำนวนมากแต่งตัวเต็มยศมาคอยรับ แล้วก็เชิญพระอัฐิลงจากรถไฟเข้าขบวนแห่ไปวัดเบญจมบพิตร

ในรถไฟจากสิงคโปร์ถึงกรุงเทพฯ นั้น มีชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อ Harry Schenck ได้มาทำความรู้จัก นัยว่าเขามาจากฮอลลีวูดมาเมืองไทย เรื่องจะทำภาพยนต์สัตว์ป่าโดยจะร่วมมือกับพระอภัยวงศ์ เลยได้เป็นเพื่อนคุยกันมา ข้าพเจ้าเลยแนะนำว่าพี่ชายข้าพเจ้าก็เป็นนักถ่ายภาพยนต์ เมื่อถึงกรุงเทพฯ แล้ว จึงได้พาคุณประสาทไปรู้จัก แล้วเขาก็ว่าจ้างคุณประสาทไปร่วมมือกับเขาทำภาพยนต์นั่นแหละมมลายูในสองสามเดือนต่อจากนั้นมา

รววันที่๒๐ตุลาคม ได้มีงานทำบุญ๕๐วันศพคุณแม่

๑. ๗. ตำแหน่งหน้าที่ราชการ

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าตามเสด็จไปต่างประเทศนี้ พระยามไหสวรรย์ได้ทำหน้าที่แทนข้าพเจ้าในตำแหน่งเลขานุการ ก.ร.พ และกรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ทำหน้าที่แทนกรมพระจันทบุรีฯในตำแหน่งนายก ก.ร.พ. เมื่อข้าพเจ้าจะกลับ กรมหมื่นเทววงศ์ก็เป็นห่วงเพราะในระหว่างที่ท่านร่วมงานกับพระยามไหสวรรย์ ได้ปฏิบัติหน้าที่ไปโดยเรียบร้อยสดวกดี ไม่อยากจะเปลี่ยนตัวเลขานุการ ท่านจึงขอให้พระยาโกมารกุลมนตรีซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังหาตำแหน่งให้ข้าพเจ้าใหม่ ในระหว่างที่ยังหาตำแหน่งใหม่ไม่ได้ข้าพเจ้าก็ต้องกลับมารับตำแหน่งเดิมของข้าพเจ้าไปก่อน ครั้นเมื่อได้ทำหน้าที่ไปสักสองสามอาทิตย์ก็เป็นที่พอพระทัย กรมหมื่นเทววงศ์ฯจึงรับสั่งกับพระยาโกมารกุลว่าไม่ต้องหาตำแหน่งให้ข้าพเจ้า แล้วต่อจากนั้นท่านเชื่อถือข้าพเจ้ามาก ความเห็นหรือหนังสือที่นำเสนอต่างๆทรงพอพระทัย

นับว่า ยืนโชคชะตาดีของข้าพเจ้าอีกอย่างหนึ่งว่า ตั้งแต่ข้าพเจ้าเข้ารับราชการ ได้ทำงานอยู่กับท่านผู้ใหญ่สูงสุดตลอดมา คือขนตรงตอภิรัฐมนตรีหรือเสนาบดีการทำงานอยู่กับทานผู้ใหญ่สูงสุดดังนี้ก็เป็นโอกาสอันหนึ่งเหมือนกันคือ ถ้าเราทำตัวดีให้ท่านไว้วางใจและเห็นความสามารถก็มีโอกาศได้ดีเร็ว แต่ในทางตรงกันข้ามก็ คือถ้าทำไม่ดีก็เท่ากับมีแผลประจำตัวตลอดไป หาโอกาสได้ยาก อีกประการหนึ่งการทำงานอยู่กับผู้ใหญ่ดังนี้ได้รู้งานกว้างขวาง ได้รู้นโยบาย รู้เรื่องสำคัญ ๆ ได้บทเรียนดีซึ่งได้ประโยชน์มาก

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานตราช้างเผือกชั้นที่๔

ตั้งแต่ข้าพเจ้ากลับมาจากต่างประเทศคราวนี้ ในการทำราชการรู้สึกว่าเหน่มาก เพราะไม่มีที่พึ่ง ต้องอาศัยพึ่งตัวเราเองเป็นหลัก ยิดาก็ออกจากราชการไปนานแล้ว ไม่มีอิทธิพล นายเก่าที่ชุบเลี้ยงมาก็สิ้นพระชนม์แล้ว ข้าพเจ้าอยู่ในกระทรวงคลังก็ไม่มีพวกพ้องหรือผู้ใหญ่ที่จะช่วยอุปการะ สมัยนั้นการทำงานในตำแหน่งสำคัญๆแล้วถ้าไม่มีผู้อุปการะก็ลำบากไม่ใช่เล่น ข้าพเจ้าเคยโดนมาแล้วคือทำงานด้วยความหวังดีเป็นอย่างยิ่ง แต่หากไม่เป็นที่พอใจของเสนาบดีผู้มีอำนาจอย่างมาก ท่านก็เล่นงานข้าพเจ้า

โครม ๆ แต่ขณะนั้นข้าพเจ้ามิเสร็จในกรมซึ่งได้เห็นแล้วว่าข้าพเจ้าหวังดีจริง และท่านก็ชอบด้วยในทุกสิ่งทุกอย่างที่ข้าพเจ้าได้ทำไป ข้าพเจ้าจึงรอดตัวมาได้จนถึงเวลานี้ ในกระทรวงการคลังเวลานี้ก็มีการถือพวกพ้องกันมาก แต่ข้าพเจ้าอยู่นอกสังเวียน และไม่ได้เข้าไปร่วมพวกกับใคร ทำงานตรงไปตรงมา เมื่อกรมหมื่นเทวงศ์ฯ พอพระทัยในการทำงานของข้าพเจ้าแล้วข้าพเจ้าก็พอใจ

๑๓๘. เรื่องงานศพมารดา

ธันวาคม ทำบุญ ๑๐๐ วันศพคุณแม่

ตั้งแต่คุณแม่ถึงแก่กรรม มีการเยี่ยมศพที่บ้านทุกคืนจนถึงวันพระราชทานเพลิง ทุกๆ อาทิตย์มีเทศน์ของบรรดาญาติพี่น้องและผู้นับถือ ทุกๆ คืนมีสวดมีญาติมิตรเพื่อนฝูงมาอยู่เฝ้าศพกันหนาแน่นจนดึกทุกคืน

มีนาคม ๒๔๗๔ มีงานพระราชทานเพลิงศพคุณแม่ที่วัดสระปทุม เป็นงานใหญ่มีคนมาช่วยเหลือมาก เมรุที่วัดนั้นคุณพ่อได้รื้อสร้างขึ้นใหม่ ตอนแห่ศพจากบ้านไปวัดซึ่งมีระยะทางประมาณหนึ่งไมล์ มีคนแต่งกายขาวเดินตามศพเป็นจำนวนมากมาย พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินีก็ได้เสด็จในงานนี้ด้วย การที่มีคนแต่งกายขาวเดินตามศพมากมาย และมีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปพระราชทานเพลิงด้วยพระองค์เองเช่นนั้นนั้น ตามประเพณีไทยถือว่าผู้ตายมีบุญวาสนามาก เมื่อเผาแล้ว ข้าพเจ้าได้อยู่เฝ้าตลอดคืนจนเช้า มีงานสำหรับเก็บกระดูก งานได้สำเร็จไปเป็นที่เรียบร้อย

๑๓๙. สร้างบ้าน

กุมภาพันธ์ ๒๔๗๔ ลงมือสร้างบ้านใหม่โดยแปลนของ หลวงบุรกรรมโกวิท สร้างในที่ของหม่อมเจ้าสุขสิริเดช ทศรถพิกุล ถนนสาธร เป็นบ้านตึกขนาดใหญ่สองชั้น ชั้นหนึ่งๆ มีขนาดประมาณเกือบ ๒๐๐ ตารางเมตร ยกเพราะราคาตึกประมาณ ๑๓,๐๐๐ บาท ไม่นับเครื่องตบแต่ง เครื่องห้องน้ำและไฟฟ้าชั้นบนมีห้องนอนขนาดใหญ่ ๓ ห้อง ห้องน้ำ ๒ ห้อง ห้องโถงใหญ่ ๑ ห้อง แล้วมีเฉลียง ชั้นล่างมีห้องรับแขกใหญ่ ๑ ห้องรับประทานอาหารใหญ่ ๑ ห้องหนังสือ ๑ ห้องยันได ๑ ห้องน้ำ ๑ ห้องพักอาหาร ๑ เฉลียงหน้าบ้านและเฉลียงหลังบ้าน เรือนครัวมีครัว ๑ ห้องคนใช้ ๔ ใส่รถรอดไว้รถได้ ๓ คัน

๑๔๐. เหตุการณ์บ้านเมืองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

เมษายน ๒๔๗๕ กรุงเทพฯ พระมหานครได้สร้างมาครบ ๑๕๐ ปี ทางการได้จัดให้มีการฉลองโดยเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้า ซึ่งเป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาจากฝั่งพระนครไปธนบุรี สมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้เสด็จเป็นประธานในการเปิดสะพานนี้ ในเรื่องการสร้างสะพานนี้ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องมาโดยตลอดว่า แต่ชั้นเดิมมีเสนาบดีผู้หนึ่งเสนอต่อพระยาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า ในการฉลองกรุงเทพพระมหานครครบ ๑๕๐ ปีนี้ ควรได้สร้างสะพานขึ้น แต่เสนาบดีและอภิรัฐมนตรีส่วนมากไม่เห็นด้วย เพราะต้องลงทุนจำนวนเงินตั้งหลายล้านบาท แต่ประโยชน์จะไม่ได้คุ้มกันเลย เพราะทางฝั่งธนบุรียังไม่มีถนนเลย เท่ากับทำสะพานไปเข้าป่า ยังจะต้องลงทุนสร้างถนนอีก เอาเงินจำนวนนี้ไปลงทุนในสิ่งที่มีประโยชน์อื่นๆเสียก่อนจะดีกว่า ถ้ามีถนนฝั่งธนบุรีแล้ว และมีความจำเป็นทำเรือเฟอรี่ข้ามก็จะสิ้นเงินเพียงเรือนแสนเท่านั้น แต่เสนาบดีผู้เสนอเรื่องนี้ก็ขอโอกาศเข้าเฝ้าพระยาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ อยู่เสมอ ผลที่สุดจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานนี้ทั้งๆที่ส่วนมากไม่เห็นด้วย

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ (อายุได้ ๒๙ ปีเศษ) เป็นวันสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ชั้นหนึ่งของประเทศไทย คือ เป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ โดยบุคคลคณะหนึ่งเรียกว่าคณะราษฎรมีทั้งทหารบก เรือ และพลเรือน ได้ทำโดยวิธีฉลาดและสุขุมละม่อมที่สุด ไม่มีผู้ใดเสียชีวิตเลย

การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรนั้นได้ทำขึ้นโดยวิธีไปจับตัวเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ไปกักตัวไว้เป็นประกัน คือ เช้ามืดวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ คนสำคัญในคณะนี้ได้ไปเชิญตัวสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ เจ้านายอื่นๆ และนายทหารชั้นผู้ใหญ่หลายนายไปรวมไว้พระที่นั่งอนันตฯ ส่วนเสนาบดีบางท่านนั้น เขาได้คุมตัวไว้ที่บ้านของแต่ละท่าน ขณะนั้นสมเด็จพระปกเกล้าฯ ประทับอยู่หัวหิน แล้วคณะนี้ก็ได้ส่งผู้แทนไปอัญเชิญให้เสด็จกลับพระนคร แล้วขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้พระราชทานด้วยดี

เช้าวันที่ ๒๔ นั้น ประชาชนพลเมืองแตกตื่นกันมาก เพราะไม่ทราบว่ามีอะไรเกิดขึ้น ข้าพเจ้าได้ขับรถไปดูที่หน้าพระที่นั่งอนันตฯ ก็ถูกทหารห้ามไม่ให้เข้าไปใกล้

ผลที่สุดจึงได้ทรายเรือง จากใบปลิว ซึ่งคณะราษฎร เขาได้แจกจ่ายให้ไปอ่าน ในที่ชุมนุมชน หลายแห่ง ในวันนั้นตนเต้นมาก เพราะไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรและจะเป็นอย่างใดต่อไป

บุคคลชั้นผู้นำที่ปรากฏชื่อในวันนั้น ฝ่ายทหารมีนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา นายพันเอกพระยาทรงสุรเดช นายพันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ ฝ่ายพลเรือนมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม

การเปลี่ยนแปลงครานั้นคณะราษฎรได้ประกาศหลักหกประการไว้ดังต่อไปนี้

(๑) การเมือง

(๒) การศาล

(๓) การเศรษฐกิจ

(๔) เสรีภาพ

(๕) เสมอภาค

(๖) การศึกษา

เป็นอันว่านับแต่บัดนี้เป็นต้นไป ประเทศไทยได้เข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย แล้วซึ่งในทางทฤษฎีก็ต้องว่าระต้องดุขึ้น ส่วนในทางปฏิบัติจะเป็นอย่างใดนั้นจะได้ดูกันต่อไป

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สุริย์

ปากตรอกวัดสามพระยา พระนคร โทร. 20610

นายสุริย์ ทองวานิช ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2495